

X
K XXXIV. 1.
10

Magyar Kir. Akadémia D. Kar
Seminariumi könyvtár
Cikkek száma: 469827

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI
HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. X. KÖTET.

HAT KÉPES MELLÉKLETTEL, 45 KÉPES TÁBLÁVAL ÉS 151 ÁBRÁVAL.

HESIONE ÉS HERCULES DOMBORMŰ DUNA-PENTELEN.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

50634

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETÜRENDES SORA SZERINT.

- BALLAGI ALADÁR. Brassai ötvösök és ötvösművek 1526—1540. 385—402.
- BELLA LAJOS. Soproni leletekről. Négy ábrával 71—75. — A sopronmegyei muzeum néhány érdekesebb tárgyáról 362—366.
- CSOMA-CSERGHEŐ. Szapolyai István és Csetneky István sírkövei. Egy képes táblával és egy ábrával 133—140. — Szapolyai Imre sírköve. Képes táblával 342—345.
- Dr. CZOBOR BÉLA. A jaáki apátsági templom 11—16. — A berni diptychon. Egy fénynyomatú képes melléklettel és négy ábrával 334—339. — A műemlékek országos bizottságának működése 351—355.
- DARNAY KÁLMÁN. Ujabb adatok a csabrendeki urnatemetőhöz. Két ábrával 167—168.
- DUDÁS GYULA. Ujabb csókai leletekről 356—357.
- FARKAS SÁNDOR. Csongrádi bronzkori lelet 356.
- FRÖHLICH RÓBERT. Római föliratok Alsó- és Felső-Pannoniából. Első közlemény 1—11. — Második közlem. 148—158 — Harmadik közlemény 227—236. — Negyedik befejező közlemény 315—331. — Könyvismertetés: Das Heroon von Gjölbaschi-Trysa von O. Benndorf und G. Niemann. I. Theil. 368—372. — Hesione. Ábrával 446—447.
- GAUL KÁROLY. Ókori kocsik helyreállítása. Négy kisebb és tizenkét egész képes táblával 97—126.
- Dr. GYÁRFÁS J. TIHAMÉR. Oláh Miklós és Drugeth György síremlékei Nagy-Szombatban. Egy fénynyomatú melléklettel 258—263.
- HAMPEL JÓZSEF. Archæologiai tanulmányok az 1889. évi párisi világtárlaton 19—22.
- HUSZKA JÓZSEF. A csík-menasági templom falfestményei 345—348.
- IRMEY FERENCZ. Könyvismertetés: Rayet et Collignon, Histoire de la céramique grecque. Nyolcz ábrával 170—182. — Második befejező közlemény 269—279.
- Ifj. KEMÉNY LAJOS. A kassai Szent Erzsébet-egyház történetéhez 339—342.
- Dr. KÖNYÖKI ALAJOS. Zalatnai leletek 95—96.
- KÖVÉR BÉLA. Régi ötvösművek jelző bélyegeinek megfejtése. Negyvenhat ábrával 17—28. — Mária királynénak, II. Lajos nejének arc képe. Ábrával 245—246. — Szent István-féle casula. Két ábrával 332—333.
- Ifj. KUBINYI MIKLÓS. A lipó-szent-mártoni kardletről. Két ábrával 357—359.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. A carnuntumi ásatások. Egy ábrával 42—46. — Római sírok Budán és környékén 158—160.
- LEPSZY LÉNÁRD. A magyar sodronyos zománcz Lengyelországban. Két képes melléklettel, egy képes táblával és

- 19 ábrával. Függelék: Magyar ötvösök krónikája Lengyelországban 46—59.
- MAJLÁTH BÉLA. Nyitrai urnatemető 237—240. — Az orosházi sírmező 417—423.
- MIHALIK JÓZSEF. Selmeczbányai ötvös-művek a XVII. századból. Egy ábrával 348—350.
- NAGY GÉZA. A magyar középkori fegyverzetéről. Első közlemény 289—301. — Második közlemény 403—416.
- NÉMEDI VARGA JÓZSEF. Thelcsak vára 96.
- NÉMETHY LAJOS. Renaissance-emlékek a budapest-belvárosi plébánia-temp-lomban. Két fénynyomatú képes mellék-lettel és tizenegy ábrával 246—257.
- PETROVAY JÁNOS. Régi mozsár 1595-ből. Két ábrával 380—381.
- PULSZKY KÁROLY. Három magyar érdekű olasz renaissance-emlék. Négy képes táblával és három ábrával 301—315.
- RÉCSEY VIKTOR. A borsod-hársányi őskori leletről. Egy képes táblával 62—66. — A perkátai urnatemető és vaskori lelet Fehérmegyében. Négy ábrával és két képes táblával 263—268.
- REIZNER JÁNOS. A szegedvárosi muzeum-ról 435—438.
- SÁNDORFI NÁNDOR. A szomolányi ős-telepről. Két ábrával és három képes táblával 66—71. — Egy trencsényi czi-merről. Egy ábrával 366—368.
- SZÁRAZ ANTAL. Hazai archæológiánk a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésén (1840—1888) 426—429.
- Dr. SZENDREI JÁNOS. A pozsony-széles-kúti gyűrűlelet. Hét ábrával 59—61. — Őskori csésze a muhi pusztáról 191—192. Csabrendeki leletek. Hét ábrával és képes táblával 240—244.
- TÉGLÁS GÁBOR. Jupiter és Juno szobor-csoportról. Egy ábrával 360—362. — Őskori aranyékszerVásárhelyről (Sarmi-zegethusa) 446.
- TÉGLÁS ISTVÁN. 1501-ik évi rovátkos botok Lemnekről. Ábrával 168—169. — Dombornő a hévvízi castrumból. Egy ábrával 359—360.
- Dr. TISCHLER OTTÓ. Zománczos ékszerek a vaskorból a n. muzeumban. Két képes táblával és egy ábrával 222—227.
- INGWALD UNDET. Egy turócsmegyei leletről. Három ábrával és egy képes táblával 164—167.
- VÁSÁRHELYI GÉZA. A tinnyei urnatemető és egyéb ottani leletről 430—432.
- WOSINSZKY MÓR. A bonyhádvidéki bronz-lelet. Három képes táblával 29—42. — A hasogatott kőeszközök néhány rit-kább alakja. Képes táblával 141—146. — Nagy-mányoki népvándorláskori sír-lelet. Két képes táblával 432—435.
- Dr. ZIEHEN GYULA. Két pannoniai emlék. I. Tánczosnőt ábrázoló dombormű. II. Oedipus-emlék. Egy képes táblával 423—426.
- D. D. Könyvismertetés: Csergheő und Csoma, Alte Grabdenkmäler aus Un-garn 442—443.
- D. K. Somogy megyei leletek. 446.
- F. L. Könyvismertetés: Dudás Gyula, Az alföldi halmok 279—280. — Könyv-ismertetés: Téglás Gábor, Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászta-ról 77—79. — Brigetioi metszett kő. Két ábrával 93. — Könyvismertetés: Dr. Kuzsinszky Bálint, Aquincum és romjai 280.
- H. Sabariai leletek 95.
- H. J. Thökölyi Imrére készült gúny-fémer 286.
- Hpl. Két Árpád-kori föliratos emlék. Három ábrával 127—132. — Forrói bronzlelet. Képes táblával 141—146. — János Zsigm. emlékérmé. Egy ábrával 160. — Az ősi földvárak, árkok és töltések 445—446. — Mátyás billikoma Was-serburgban. Egy ábrával 447—448.
- S—i N—r. Stomfavidéki régiségek 93—94.
- ab. A zsolnai plébániatemplom 447.
- h. Nagyörszi éremlelet 95. — Magyar denárok Szerencsen 384.
- m. n. Könyvismertetés: Király Pál, Apu-lum 79.
- mp. Könyvismertetés: Undset a filulák-ról 76—77. Könyvismertetés: Pulszky Ferencz, Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről 182—184. — Könyv-

ismertetés: Dr. Szádeczky Lajos, A
 czéhek történetéről Magyarországon
 372—374. — Könyvismertetés: Gömöri
 Havas Sándor, Budapest régiségei.
 II. köt. Egy képes táblával 439—442.
r. l. Éremleletek 93.
r—y. Könyvismertetés: B. Belházy N. Já-
 nos, A régi magyar pénzverési súly-

mérték 184—185.

x. Lengyelfalvi aranyelet 94. — A bor-
 csai éremlelet 382—383. — Zrínyi Mik-
 lós érme 383. — Rott Herman Keresz-
 tély 383. — Könyvismertetés: Folyó-
 iratok 79—81. — Posener Arch. Mit-
 theilungen 280.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

BELLA LAJOS. Soproni leletekről. Négy
 ábrával 71—75.
 DARNAY KÁLMÁN. Ujabb adatok a csab-
 rendeki urnatemetőhöz. Két ábrával
 167—168.
 DUDÁS GYULA. Ujabb csókai leletekről
 356—357.
 FARKAS SÁNDOR. Csongrádi bronzkori
 lelet 356.
 HAMPEL JÓZSEF. Archæologiai tanul-
 mányok az 1889. évi párisi világtárla-
 ton 193—222.
 Dr. KÖNYÖKI ALAJOS. Zalatnai leletek
 95—96.
 Ifj. KUBINYI MIKLÓS. A lipó-szentmár-
 toni kardleletről. Két ábrával 357—359.
 MAJLÁTH BÉLA. Nyitrai urnatemető
 237—240. — Az orosházai sírmező.
 Három ábrával 417—423.
 RÉCSEY VIKTOR. A borsod-harsányi ős-
 kori leletről. 1 képes táblával 62—66. —
 A perkátai urnatemető és vaskori lelet
 Fehérmegyében. Négy ábrával és két
 képes táblával 263—268.
 SÁNDORFI NÁNDOR. A szomolányi ős-
 telepről. Két ábrával és három képes
 táblával 66—71.
 Dr. SZENDREI JÁNOS. A pozsony-széles-
 kúti gyűrűlelet. Hét ábrával 59—61. —
 Őskori csésze a muhi pusztáról 191—
 192. — Csabrendeki leletek. Hét ábrá-
 val és képes táblával 240—244.
 TÉGLÁS GÁBOR. Őskori aranyékszer Vár-
 helyről (Sarmizegethusa) 446.
 INGWALD UNDSET. Egy turócsmegyei

leletről. Három ábrával és egy képes
 táblával 164—166.

VÁSÁRHELYI GÉZA. A tinnyei urna-temető
 és egyéb ottani leletről 430—432.

WOSINSZKY MÓR. A bonyhádvidéki bronz-
 lelet. Három képes táblával 29—42. —
 A hasogatott kőeszközök néhány rit-
 kább alakja. Képes táblával 141—146.

F. L. Könyvismertetés: Dudás Gyula,
 Az alföldi halmok 279—280.

Hpl. Forrói bronzlelet. Képes táblával
 141—146. — Ősi földvárak, árkok és
 és töltések 445—446.

mp. Könyvismertetés: Undset a fibulák-
 ról 76—77.

x. Lengyelfalvi aranyelet 94.

II. Ókor.

BELLA LAJOS. A sopronmegyei muzeum
 néhány érdekesebb tárgyáról. Két képes
 táblával 362—366.

FRÖHLICH RÓBERT. Római föliratok Alsó-
 és Felső-Pannoniából. Első közlemény
 1—11. — Római föliratok Alsó- és Felső-
 Pannoniából. Második közlemény 148—
 158. — Harmadik közlem. 227—236. —
 Negyedik befejező közlem. 315—331. —
 Hesione. Egy ábrával 446—447.

FRÖHLICH RÓBERT. Könyvismertetés:
 Das Heroon von Gölbasschi-Trysa von
 O. Benndorf und G. Niemann. I. Theil
 368—372.

GAUL KÁKOLY. Ókori kocsik helyreállítá-
 ása. Négy kisebb és tizenkét egész
 képes táblával 97—126.

IRMEY FERENCZ. Könyvismertetés: Rayet

- et Collignon, Histoire de la ceramique grecque. Nyolcz ábrával 170—182. — Második befejező közlemény 269—279.
- Dr. KUZSINSZKY BÁLINT, A carnuntumi ásatások. Egy ábrával 42—46. — Római sírok Budán és környékén 158—160.
- TÉGLÁS GÁBOR, Jupiter és Juno szoborcsoportról. Egy ábrával 360—362.
- TÉGLÁS ISTVÁN, Dombormű a hévvizi castrumból. Egy ábrával 359—390.
- Dr. TISCHLER OTTÓ, Zománczos ékszerek a vaskorból a n. muzeumban. Két képes táblával és egy ábrával 222—227.
- WOSINSZKY MÓR, Nagy-mányoki népvándorláskori sírlelet. Két képes táblával 432—435.
- Dr. ZIEHEN GYULA, Két pannoniai emlék.
I. Tánczosnőt ábrázoló dombormű.
II. Oedipus-emlék. Egy képes táblával 423—426.
- D. K.* Somogy megyei leletek. 446.
- F. R.* Könyvismertetés: Téglás Gábor, Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról 77—79. — Brigetioi met-szett kö. Két ábrával 93. — Könyvismertetés: Dr. Kuzsinszky Bálint, Aquincum és romjai 280.
- H.* Sabariai leletek 95.
- S—i N—r.* Stomfavidéki régiségek 93—94.
- m. n.* Könyvismertetés: Király Pál, Apulum 79.
- mp.* Könyvismertetés: Pulszky Ferencz, Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről 182—184. — Könyvismertetés: Gömöri Havas Sándor, Budapest régiségei. II. köt. Egy képes táblával 439—442.

III. Középkor.

- CSOMA-CSERGHEŐ, Szapolyai István és Csetneky István sírkövei. Egy képes táblával és egy ábrával 133—140. — Szapolyai Imre sírköve. Képes táblával 342—345.
- Dr. CZOBOR BÉLA, A jaáki apátsági templom 11—16. — A berni diptychon. Egy fénynyomatu képes melléklettel és négy ábrával 334—339. — A műemlékek országos bizottságának működése 351—355.

- HUSZKA JÓZSEF, A csfk-menasági templom falfestményei 345—348.
- Ifj. KEMÉNY LAJOS, A kassai Szent Erzsébet-egyház történetéhez 339—342.
- KÖVÉR BÉLA, Régi ötvösművek jelző bélyegeinek megfejtése. Negyvenhat ábrával 17—28. — Szent István-féle casula. Két ábrával 332—333.
- LEPSZY LENÁRD, A magyar sodronyos zománcz Lengyelországban. Két képes melléklettel, egy képes táblával és 19 ábrával Függelék: Magyar ötvösök krónikája Lengyelországban 46—59.
- NAGY GÉZA, A magyar középkori fegyverzetéről. Első közlemény 289—301. — Második közlemény 403—416.
- NÉMEDI VARGA JÓZSEF, Thelcsak vára 96.
- NÉMETHY LAJOS, Renaissance-emlékek a budapest-belvárosi plébánia-templomban. Két fénynyomatu képes melléklettel és tizenegy ábrával 246—257.
- PULSZKY KÁROLY, Három magyar érdekű olasz renaissance-emlék. Négy képes táblával és három ábrával 301—315.
- SÁNDORFI NÁNDOR, Egy trencsényi címerről. Egy ábrával 366—368.
- D. D.* Könyvismertetés: Csergheő und Csoma, Alte Grabdenkmäler aus Ungarn 442—443.
- Hpl.* Két Árpád-kori föliratos emlék. Három ábrával 127—132. — «Mátyás billikoma Wasserburgban.» Egy ábrával 447—448.
- ab.* A zsolnai plébaniatemplom 447.
- mp.* Könyvismertetés: Dr. Szádeczky Lajos, A czehek történetéről Magyarországon. 372—374.

IV. Újkor.

- BALLAGI ALADÁR, Brassai ötvösök és ötvösművek. 1526—1540. 385—402.
- Dr. GYÁRFÁS J. TIHAMÉR, Oláh Miklós és Drugeth György síremlékei Nagyszombatban. Egy fénynyomatu képes melléklettel 258—263.
- KÖVÉR BÉLA, Mária királynénak, II. Lajos nejének arczképe. Ábrával 245—246.

MIHALIK JÓZSEF. Selmeczbányai ötvösművek a XVII. századból. Egy ábrával 348—350.
 PETROVAY JÁNOS. Régi mozsár 1595-ből. Két ábrával 380—381.
 REIZNER JÁNOS. A szegedvárosi múzeumról 435—438.
 SZÁRAZ ANTAL. Hazai archæológiánk a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein (1840—1888) 426—429.
 TÉGLÁS ISTVÁN. 1501-ik évi rovátkos botok Lemnekről. Ábrával 168—169.
 x—y. Könyvismertetés: Folyóiratok 79—81.
 Posener Arch. Mittheilungen 280.

V. Érmészet.

H. I. Thököly Imrére készült gúnyfémer 286.
 Hpl. János Zsigmond emlékérmé. Egy ábrával 160.
 h. Nagyörszi éremlelet 95.
 h. Magyar denárok Szerencsen 384.
 r. I. Éremleletek 93.
 r—y. Könyvismertetés: B. Belházy N. János, A régi magyar pénzverési súlymérték 184—185.
 x. A borcsai éremlelet 382—383.
 x. Rott Herman Keresztély 383.
 x. Zrínyi Miklós érme 383.
 VI. Különfélék. 82—86, 186—192, 281—288, 375—384.
 VII. Szerkesztői mondanivalók. 96—384.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET.

I. FRÖHLICH RÓBERT. Római fölíratok Alsó- és Felső-Pannoniából. Első közlemény --- 1—11. l.
 II. Dr. CZOBOR BÉLA. A jaáki apátsági templom --- 11—16. l.
 III. KÖVÉR BÉLA. Régi ötvösművek jelző bélyegeinek megfejtése (46 ábrával) 17—28. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. WOSINSZKY MÓR. A bonyhádvidéki bronzlelet. (Három képes táblával) 29—42. l.
 II. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. A car-nuntumi ásatások. (Egy ábrával) 42—46. l.
 III. LEPSZY LÉNÁRD. A magyar sodronyos zománcz Lengyelországban. (Két képes melléklettel, egy képes táblával és 19 ábrával.) Függelék: Magyar ötvösök krónikája Lengyelországban... 46—59. l.
 IV. Dr. SZENDREI JÁNOS. A pozsony-széleskúti gyűrűlelet. (7 ábrával) 59—61. l.

LEVELEZÉS.

I. RÉCSEY VIKTOR a borsod-harsányi őskori leletről. (Egy képes táblával) 62—66. l.
 II. SÁNDORFI NÁNDOR a szomolányi őskori leletről. (Két ábrával és három képes táblával) --- 66—71. l.
 III. BELLA LAJOS soproni leletekről. (Négy ábrával) --- 71—75. l.

IRODALOM.

I. UNDSSET a fibulákról. mp. 76—77. l.
 II. TÉGLÁS GÁBOR. Tanulmányok a rómaiak aranybányászatáról. F. R. 77—79. l.
 III. KIRÁLY PÁL. Apulum m. n. 79. l.
 IV. Folyóiratok --- 79—81. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Az orsz. rég. és embertani társulat közgyűlése. Dr. Szendrei János 82—84. l.
- II. A n. muzeum régiségosztálya az 1889. okt.—decz. évnegyedben. *Hpl.* (Hét ábrával és egy képes táblával) 84—90. l.
- III. A n. muzeum éremtárának gyarapodása az 1889. okt.—decz. évnegyedben. *R—y.* 90—91. l.
- IV. A délmagyarorsz. muzeum-társulat. *a. b.* 91. l.
- V. A komárommegyei rég. egyesület. *h.* 91—92. l.
- VI. A felsőmagyarországi muzeum-egyesület. *x.* 92. l.
- VII. Éremleletek. *r. l.* 93. l.
- VIII. Bregetiói metszett kő. *F. R.* (Két ábrával) 93. l.
- IX. Stomfavidéki régiségek. *S—i N—r.* 93—94. l.
- X. Lengyelfalvi aranyelet *x.* 94. l.
- XI. Nagy-őrsi éremlelet. *h.* 95. l.
- XII. Sabariai leletek. *H.* 95. l.
- XIII. Zalatnai leletek. Dr. Könyöki Alajos 95—96. l.
- XIV. Thelcsak vára. Némedi Varga József 96. l.
- Szerkesztői mondanivalók 96. l.

MÁSODIK FÜZET.

- I. GAUL KÁROLY. Ókori kocsik helyreállítása. (4 kisebb és 12 egész képes táblával) 97—126. l.
- II. Két Arpádkori föliratos emlék *Hpl.* (Három ábrával) 127—132. l.
- III. CSOMA-CSERGHEŐ. Szapolyai István és Csetneky István sírkövei. (Egy képes táblával és egy ábrával) 133—140. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. WOSINSZKY MÓR. A hasogatott kőeszközök néhány ritkább alakja. (Képes táblával) 141—146. l.
- II. Forrói bronzlelet. *Hpl.* (Képes táblával) 146—148. l.
- III. FRÖHLICH RÓBERT. Római föliratok Alsó- és Felső-Pannoniából. (Második közlemény) 148—158. l.
- IV. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Római sírok Budán és környékén 158—160. l.
- V. JÁNOS ZSIGMOND emlékérmé. *Hpl.* (Egy ábrával) 160. l.

LEVELEZÉS.

- I. INGWALD UNDSET. Egy túróczmegyei a csabrendeki urnatemetőhöz. (Két ábrával) 167—168. l.
- II. DARNAY KÁLMÁN. Ujabb adatok 164—167. l.
- III. TÉGLÁS ISTVÁN. 1501-ik évi rovátkos botok Lemnekről. (Ábrával) 168—169. l.

IRODALOM.

- I. RAYET ET COLLIGNON. Histoire de la céramique grecque; ism. Irmey Ferencz. (8 ábrával) 170—182. l.
- II. PULSZKY FERENCZ. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről; ism. *mp.* 182—184. l.
- III. B. BELHÁZY N. JÁNOS. A régi magyar pénzverési súlymérték; ism. *r—y.* 184—185. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Az országos régészeti és embertani társulat márczius 11-iki ülése. Dr. Szendrei János ... 186—188. l.
 II. Az orsz. rég. és embertani társulat márczius 26-iki ülése ... 188—189. l.
 III. A n. muzeum érem- és régiségosztálya az 1890. év első negyedében. *Hpl.* ... 189—191. l.
 IV. Őskori csésze a muhi pusztáról. Dr. Szendrei János ... 191—192. l.

HARMADIK FÜZET.

- I. HAMPEL JÓZSEF. Archæologiai tanulmányok az 1889. évi párisi világtárlaton ... 193—222. l.
 II. Dr. TISCHLER OTTÓ. Zománczos ékszerek a vaskorból a n. muzeumban. (Két képes táblával és egy ábrával) ... 222—227. l.
 III. FRÖHLICH RÓBERT. Római föliratok Alsó- és Felső-Pannoniából. (Harmadik közlemény) ... 227—236. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. MAJLÁTH BÉLA. Nyitraszegi urna-temető ... 237—240. l.
 II. Dr. SZENDREI JÁNOS. Csabrendeki leletek. (Hét ábrával és egy képes táblával) ... 240—244. l.
 III. KÖVÉR BÉLA. Mária királyné, II. Lajos nejének arczképe (ábrával) 245—246. l.
 IV. NÉMETHY LAJOS. Renaissance-emlékek a budapest-belvárosi plebánia-templomban. (Két fénynyomatú képes melléklettel és 11 ábrával) ... 246—257. l.
 V. Dr. GYÁRFÁS I. TIHAMÉR. Oláh Miklós és Drugeth György síremlékei Nagy-Szombatban (Egy fénynyomatú képes melléklettel) ... 258—263. l.

LEVELEZÉS.

- RÉCSEY VIKTOR. A perkátai urnatemető és vaskori lelet Fehérmegyében. (Négy ábrával és két képes táblával) ... 263—268. l.

IRODALOM.

- I. RAYET et COLLIGNON. Histoire de la ceramique grecque ; ism. Irmey Ferencz. (Második, befejező közl.) ... 269—279. l.
 II. DUDÁS GYULA. Az alföldi halmok ; bírálja F. L. ... 279—280. l.
 III. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Aquincum és romjai ; ism. F. R. ... 280. l.
 IV. *Posener Arch. Mittheilungen* ; ism. x. y. ... 280. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. B. Orbán Balázs † ... 281. l.
 II. Az akad. arch. bizottság működése az 1889. évben ... 281. l.
 III. Az orsz. rég. és embert. társulat április havi ülése. Dr. Szendrei János ... 282—283. l.
 IV. Semsey-pályázat ... 284—285. l.
 V. Az erdélyi muzeumegylet. y. 285. l.
 VI. A hunyadmegyei tört. és rég. társulat. y. ... 285. l.
 VII. Az erdélyi honismertető egyesület. x. ... 285. l.
 VIII. Thököly Imrere készült gúnyfémer. H. J. ... 286. l.
 IX. FENICHEL SAMU. A rozsdás fémrégiségek megóvása ... 286—288. l.

NEGYEDIK FÜZET.

- I. NAGY GÉZA. A magyar középkori fegyverzetről. (Első közlemény) 289—301. l.
 II. PULSZKY KÁROLY. Három magyar érdekű olasz renaissance- emlék. (Négy képes táblával és három ábrával) --- --- --- --- --- 301—315. l.
 III. FRÖHLICH RÓBERT. Római fölíratok Alsó- és Felső-Pannoniából. (Negyedik, befejező közlemény) --- --- --- --- --- 315—331. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. KÖVÉR BÉLA. Szent István-féle casula. (Két ábrával) --- --- 332—333. l.
 II. CZOBOR BÉLA. A berni diptychon. (Egy fénynyomatú képes melléklettel és négy ábrával) --- --- 334—339. l.
 III. Ifj. KEMÉNY LAJOS. A kassai szent Erzsébet-egyház történetéhez 339—342. l.
 IV. CSOMA-CSERGHEŐ. Szapolyay Imre sírköve. (Képes táblával) --- 342—345. l.
 V. HUSZKA JÓZSEF. A csik-menasági templom falfestményei --- 345—348. l.
 VI. MIHALIK JÓZSEF. Selmeczbányai ötvösművek a XVII. századból. (Egy ábrával) --- --- 348—350. l.
 VII. Dr. CZOBOR BÉLA. A műemlékek országos bizottságának működése 351—355. l.

LEVELEZÉS.

- I. FARKAS SÁNDOR csongrádi bronzkori lelete --- --- 356 l.
 II. DUDÁS GYULA újabb csókai leletekről --- --- 356—357 l.
 III. Ifj. KUBINYI MIKLÓS a lipótszentmártoni kardletről. (Két ábrával) 357—359. l.
 IV. TÉGLÁS ISTVÁN. Dombormű a hévizi castrumból. (Egy ábrával) 359—360. l.
 V. TÉGLÁS GÁBOR. Jupiter és Juno szoborcsoportról. (Egy ábrával) 360—362. l.
 VI. BELLA LAJOS a sopronmegyei múzeum néhány érdekesebb tárgyáról. (Két képes táblával) --- --- 362—366. l.
 VII. SÁNDORFY NÁNDOR egy trencsényi címerről. (Egy ábrával) --- 366—368. l.

IRODALOM.

- I. Das Heroon von Gjölbaschi-Trysa von Otto Benndorf und Georg Niemann. I. Theil; ism. Fröhlich Róbert 368—372. l.
 II. Dr. SZÁDECZKY LAJOS. A czéhek történetéről Magyarországon; ism. *mp.* 372—374. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. Az orsz. rég. társulat szeptember havi ülése. Dr. Szendrei János 375—378. l.
 II. A n. múzeum érem- és régiségosztályának újjárendezése. *H. Ź.* 378—379. l.
 III. A m. t. Akad. arch. bizottsága 379. l.
 IV. Csanádmegyei rég. társulat 379. l.
 V. Erdélyi honismertető egyesület 379. l.
 VI. Aradi arch. kiállítás. *x. y.* 379—380. l.
 VII. Régi mozsár 1595-ből. (Két ábrával.) Petrovay János --- 380—381. l.
 VIII. A borcsai éremlelet 382—383. l.
 IX. A zágrábi múzeum éremgyűjteménye. --- --- 383. l.
 X. Zrínyi Miklós érme. *x.* --- 383. l.
 XI. Rott Herman Keresztély --- 383. l.
 XII. Magyar denárok Szerencsen. *h.* 384. l.
 XIII. A bronzkor emlékei Magyarhonban --- --- 384. l.

ÖTÖDIK FÜZET.

- I. BALLAGI ALADÁR. Brassai ötvösök és ötvösművek 1526—1540. 385—402. l.
 II. NAGY GÉZA. A magyar középkori fegyverzetéről. (Második közlem.) 403—416. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. MAJLÁTH BÉLA. Az orosházai sírmező. Három ábrával... 417—423. l.
 II. Dr. ZIEHEN GYULA. Két pannoniai emlék. I. Tánczosnőt ábrázoló dombormű. II. Oedipus-emlék. Egy képes táblával 423—426. l.
 III. SZÁRAZ ANTAL. Hazai archæológiánk a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein. (1840—1888.) 426—429. l.

LEVELEZÉS.

- I. VÁSÁRHELYI GÉZA a tinnyei urna-temető és egyéb ottani leletről 430—432. l.
 II. WOSINSZKY MÓR nagy-mányoki népvándorlaskori sírlelet. Két képes táblával --- --- --- 432—434. l.
 III. REIZNER JÁNOS a szeged-városi múzeumról --- --- --- 435—438. l.

IRODALOM.

- I. GÖMÖRI HAVAS SÁNDOR. Budapest régiségei. II. kötet (egy képes táblával), ism. *mp.* --- --- --- 439—442. l.
 II. CSERGHEŐ und CSOMA. Alte Grabdenkmäler aus Ungarn; ism. *D. D.* 442—443. l.

KÜLFÖLÉK.

- I. A m. t. akadémia arch. bizottsága. *x. y.* --- --- --- 444. l.
 II. A n. múzeum ügye az országgyűlésen. *y.* --- --- --- 444. l.
 III. A hunyadmegyei régészet-történelmi társulat. *T. G.* --- --- --- 444—445. l.
 IV. Az ősi földvárak, árkok és töltések. *Hpl.* --- --- --- 455—446. l.
 V. TÉGLÁS GÁBOR. Őskori aranyékszer Várhelyről (Sarmizegethusa) --- 446. l.
 VI. Somogy megyei leletek. *D. K.* 446. l.
 VII. FRÖHLICH RÓBERT. Hesione. Egy ábrával --- --- --- 447. l.
 VIII. A zsolnai plébániatemplom. *ab.* 447. l.
 IX. «Mátyás billikoma Wasserburgban». Egy ábrával --- --- --- 447—448. l.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

Lap

- 19—25. Régi ötvösművek jelző bélyegei.
 28. Antik ólomalakok Sabariából.
 35. Bonyhádvidéki bronzlelet. (I. tábla.)
 37. Bonyhádvidéki bronzlelet. (II. tábla.)
 39. Bonyhádvidéki bronzlelet. (III. tábla.)
 45. Antik dombormű Krajnában Jabornegg rajza szerint.

Lap

48. I. Erekletartó kereszt sodronyzománczú díszítéssel a tarnowi székesegyház kincstárában (Melléklet.)
 48. Sodronyzománczos díszek a tarnowi erekletartó keresztén. (1. ábra.)
 49. (2. ábra.) A színezés feltüntetése.
 50. (3., 4., 5. ábra.) Sodronyzománczú kely-

Lap

- hek a tarnowi székesegyház kincstárában. (Melléklet.)
52. (6. ábra.) Krakkói székesegyh. kelyhe.
53. (7. ábra.) Maciejowski-féle kehely Krakóban.
55. (8. a) ábra.) Sodronyzománczos dísz a krakkói szent kereszt-templom kelyhén.
56. (8. ábra.) A krakkói szent kereszt-templom kelyhe.
- 60—61. Pozsony-széleskúti gyűrűk.
61. Antik ezüst fibula aransodronyú díszítésekkel a n. múzeumban.
64. Cserépedények a borsod-harsányi őstemetőből. Bubics Zsigmond kassai püspök gyűjteményében.
67. Szomolány-vidék térképe.
68. (I. tábla.) Öcserepek a szomolányi sánczok területéről.
69. (II. tábla.) Régiségek a szomolányi sánczok területéről.
70. (III. tábla.) Régiségek a szomolányi sánczok területéről.
72. Két karika (1. és 2. szám) és egy fibula (két nézetben 3. szám) bronzból, balfi lelet a sopronyi városi múzeumban.
75. Népvándorlási korbeltől szíjcsatok bronzból; fölülről tekintve és oldalnézetben; a nagyobbikon stylizált állat; term. nagys. Kassáról (Baranya m.) a n. múzeumban.
85. 1. a. korongos fejű bronztű, 1. b. a korong felső lapja, 1. c. a korong alsó lapja.
86. Aranytorques Szabolcs megyéből.
87. Népvándorláskori sírleletek Pásztórról (Heves m.) Ulmer Gábor ajándéka.
88. Aranyfibula Geléncsről (Bereg m.)
89. Koszorú levele a népvándorlás korából.
93. Brigetioi metszett kő.
99. Ókori kocsi alkatrészei. (I. tábla. Tétényi lelet.)
101. Ókori kocsi alkatrészei. (II. tábla. Tétényi lelet.)
103. Ókori kocsi alkatrészei. (III. tábla. Tétényi lelet.)
105. Tétényi kocsi.
109. Ókori kocsi alkatrészei. (I. tábla. Sár-szent-miklósi lelet.)

Lap

110. Ókori kocsi alkatrészei. (II. tábla. Sár-szent-miklósi lelet.)
111. Ókori kocsi alkatrészei. (III. tábla. Sár-szent-miklósi lelet.)
113. Ókori kocsi alkatrészei. (IV. tábla. Sár-szent-miklósi lelet.)
115. Ókori kocsi alkatrészei. (V. tábla. Sár-szent-miklósi lelet.)
117. Ókori kocsi alkatrészei. (VI. tábla. Sár-szent-miklósi lelet.)
118. Sár-szent-miklósi kocsi. (I. sz.)
119. Sár-szent-miklósi kocsi. (II. sz.)
121. Ókori kocsi alkatrészei. (I. tábla. Nagy-looki lelet.)
123. Ókori kocsi alkatrészei. (II. tábla. Nagy-looki lelet.)
124. Ókori kocsi alkatrészei. (III. tábla. Nagy-looki lelet.)
125. Nagy-looki kocsi.
126. A tiszta-földvári terraszgillata edény domborműveinek kiterített rajza. — Antik terraszgillata edény a n. múzeumban Tisza-Földvarról. Szabó K. ajándéka.
128. Vörsi árpádkori föliratos kő.
129. Vörsi árpádkori kőfölrirat.
131. Bulkeszi árpádkori föliratos téglá.
135. Szapolyai István síremléke 1499-ből a szepeshelyi Zápolya-kápolnában.
139. Csetneky István sírköve.
140. Óskori csésze a muhi (s nem mohai) pusztáról.
143. Hasogatott kőszekők Lengyelről.
147. A forrói bronzlelet.
161. János Zsigmond emlékérmé a n. múzeumban.
165. 1. a. Turóczmegyei (?) kard; 1. b. d. a markolat két széles oldala fél nagyságban; 1. c. e. a markolat két keskeny oldala. (3. ábra.) «Szent István kardja».
166. (2., 4., 5. ábra.) Három karélyú vaslemezek.
168. Csabrendeki vaskard.
169. Rovásos bot Lemnekről (Nagyküllő m.) 1501-ből.
171. (1. ábra.) Mykenei edénydarab. — (2. ábra.) Miloi váza.

Lap

173. (3. ábra.) Medaillon myrinai vázán.
 175. (4. ábra.) Athenai amphora rajza.
 177. (5. ábra.) A Louvre festett agyag táblája.
 179. (6. ábra.) Jelenet Euphronios serlegéről.
 180. (7. ábra.) Achilles és Patroklos Sosias Vulciban lelt serlegén.
 181. (8. ábr.) Részlet egy attikai lekythosról.
 185. Őskori arany ékszer a n. múzeumban. (Természetes nagyságban.)
 — Római üvegedényke a n. múzeumban. (A borítékon.)
 223. A) Zománczos lánczok a La Tène korból a n. múzeumban.
 224. B) Zománczos lánczok a La Tène korból a n. múzeumban.
 226. Zománczos láncz a La Tène korból a n. múzeumban.
 236. Népvándorláskori bronzékszerek Győr vidékéről; Spöttl úr gyűjteményében Bécsben.
 240—241. (1—4. sz.) Csabrendeki edények.
 242. Csabrendeki leletek Darnay Kálmán gyűjteményében.
 243. Csabrendeki lándzsák.
 246. Mária királynénak, II. Lajos nejének arczképe.
 247. Pastoforium a Budapest belvárosi plebánia-templomban, Pest városa czímerével 1507-ből. — Nagyrévi-féle pastoforium a Budapest belvárosi plebánia-templomban.
 248. (1. ábra.) Dombormű a budapest-belvárosi pastoforiumon.
 249. (2. ábra.) Dombormű a budapest-belvárosi pastoforiumon.
 250. (3., 4. ábra.) Pillértöredékek a budapest-belvárosi plebániatemplom tornyában.
 251. (5., 6. ábra.) Pillértöredékek a budapest-belvárosi plebániatemplom tornyában.
 253. (7., 8. ábra.) Pillértöredékek a budapest-belvárosi plebániatemplom tornyában.
 254. (9. ábra.) Szenteltvíztartó a Budapest-belvárosi plebániatemplomban.

Lap

255. (10. ábra.) Perselytartó a Budapest-belvárosi plebániatemplomban.
 257. (11. ábra.) Dombormű-részlet ugyanott.
 258. Oláh Miklós síremléke 1568-ból Nagy-Szombatban.
 263. Népvándorláskori szíjvég (a) és csat-töredék (b) a somodori pusztáról a n. múzeumban.
 265. (I.) Vasdarabok a perkáta homokdombi sírokból.
 266. (II.) Díszítmények a perkáta kardokon.
 267. (III.) Régiségek a perkáta homokdombi sírokból.
 303. (I.) Dombormű a berlini múzeumban. Állítólag Verocchio műve. (Gipszmásolat után készült horganyedzés.)
 305. (II.) Dombormű a berlini múzeumban. Állítólag Verocchio műve. (Gipszmásolat után készült horganyedzés.)
 307. (III.) Beatrix magyar királyné leánykori mellszobra. Az eredeti Dreyfuss úr párisi gyűjteményében. (Gipszmásolat után készült horganyedzés.)
 310. (IV.) Beatrix királyné egyoldalú bronzérme a nemzeti múzeumban.
 313. (V.) Domborműves tympanon a vise-grádi várból, a hercegprímási gyűjteményben. (Fénykép után készült horganyedzés.)
 314. (6.) Dombormű carrarai márványból. Eredetije Berlinben. — (7.) A firenzei Anonymus mester domborműve Berlinben.
 331. Római kori barbár övkapocs és övdíszek bronzból a n. múzeumban.
 333. Szent István-féle casula.
 336. Sz. István király és sz. Imre királyfi. (A berni diptychonról másolt magyar szentek.)
 337. Sz. László király és sz. Erzsébet. (A berlini diptychonról másolt magyar szentek.)
 343. Szapolyay Imre sírköve a szepeshelyi székesegyházban. Rajzolta az eredeti után Agotha Imre.
 349. Selmeczbányai szenteltvíz-tartó.

Lap

355. Római kori barbár ízlésű bronzövek
kapcsai és díszítései a n. múzeumban.
1. *a.*, *b.* és 3. szám két különböző
övről való, ismeretlen lelhelyről, való-
színűleg a régi Pannonia területéről.
2. *a.*, *b.*, *c.* ugyanegy övről való rész-
letek, pusztá-kaláni lelet a régi Dacia
területéről. Mindannyi rajz $\frac{2}{3}$ nagy-
ságban állítja elé az eredetieket.
358. Liptó-szent-mártoni kard.
360. Dombormű a hévízi castrumból.
361. Jupiter és Juno szobra az erdélyi
Érczhegységből.
363. Római tör hüvelye a soproni mú-
zeumban.
365. Szent István kora előtti kehely a sop-
roni múzeumban.
367. Márton trencsényi polgár címere.
368. Antik ezüst edény, valószínűleg pan-
noniai lelhelyről, magánbirtokban; az
edény legnagyobb átmérője 18 cm.
374. Római kori barbár bronzfibula, felül-
ről és oldalt tekintve, fölületét mélyí-

Lap

- tett aljú zománcz-éktmények díszí-
tik; a n. múzeumban; $\frac{1}{2}$ nagys.
380. Régi bronzmozsár hátulról tekintve.
Horganyedzés gipszmásolat után.
381. Régi bronzmozsár elülről tekintve.
Horganyedzés gipszmásolat után.
418. Orosházai sírleletek.
420. (1. sz.) Edény az orosházai temetőből.
421. (2—6. sz.) Edénytöredékek az oros-
házai temetőből.
425. Tánczó nő. Római dombormű
Tinnyéről.
429. Hesione. Dombormű Duna-Penteléről.
433. (I. tábla.) Nagy-mányoki lelet.
434. (II. tábla.) Nagy-mányoki lelet.
438. «Mátyás billikoma Wasserburgban»;
egy 1841-ben megjelent könyomat
szerint.
441. Az aquincumi nagy fürdőépülethez
vezető út és a mellette elterülő épület-
maradványok éjszak felől tekintve.
Fametszet a «Budapest régiségei»
címmű munka II. kötetéből.

BETÜRENDES TÁRGYMUTATÓ.

Acheloos fej 203.
Acheuil és Moustierről elnevezett óriási silex-
vessők 199.
Ács (Komáromm.), fogadalmi oltár 2.
Agave levelei 195.
Ágnes, III. Endre király özvegye; kincsei 339.
Agya 78.
Agyag karikák 199; — táblák, festett 176.
Aine megye (Franciaország), ásatások 203.
Ákos nemzetség 140.
Ákosi templom 352.
Albani villabeli dombormű 424.
Albucius, a leg. I. adi. katonája 2.
Alchimista Michael brassai ötvös 392. 395.
Aldobolyi lelet 297.
Alföldi halmok 279.
Algir, köeszközök 201.
Alpári lelet 422.
Alsó-Ausztria, urnatemető 81.
Alsó-sápi templom 351.
Alsó-sztregovai vár 351.
Altai 290.

Altenstetter Dávid, augsburgi ötvös, 1573—1617
23.
Amerika köeszközei 201.
Ampelum (Zalatna) 362.
Amulette gyűjtemény 208.
Amulettek 206.
Ananino (a Káma mellett), őstemető 409.
Andaházi Pál serlege 1615. 21.
Andrássy Aladár gróf duplaserlege xvii. sz. 21.
— Gyula gr. aranyozott tányéra 21; — Manó gr.
ötvösművei 21.
Anjouk 301; — lilioma 60.
Anna Komnena (1083—1148) 293.
Anonymus 439.
Anthropologiai és ősrégészeti gyűlés Bécsben 80.
Antik festett edények 208; — numismatika 208.
Anton. Itinerar 236.
Antoninus Pius Carnuntumban 43.
Apor Károly br. ötvösmű-kincsei 21.
Apuliai kancsók és kráterek 208.
Apulum mint municipium 79; — története 79.
Aquila János festő 1377. 298.

- Aquincum 43. 148; — épületei 158; — és romjai 280; — lelet 82; — piaczn (forumán) ornamentumot állít Ant. Peculiaris 228; — polgári telepek (canabæ) 440.
- Arabok 292.
- Arabs kelme 333.
- Aradi kiállítás 379.
- Arany torques 86.
- Aranyos bot (baculum deauratum) 386.
- Aranyos-Maróth főterén régi templom alapfalai 353
- Archæologia, hazai, a m. orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein (1840—1888) 426—429.
- Archæologiai bizottság, akadémiai 281; — tanulmányok az 1889. évi párisi világtárlaton 193.
- Ardeche (Franciaország) lelhely 198.
- Ariège megye, bronztekercsek 199.
- Ariégei barlangok 197.
- Árkos 78.
- Árpád fejedelemmé választatása 415.
- Árpádkori érmek 60; — föliratos emlékek 127—132.
- Árpádok 290.
- Arrasi muzeum tárgyai 216.
- Artaxerxes Memnon palotája 210.
- Arverni 203.
- Aryballos 269.
- Asparukh hódítása 296.
- Aspelin 406.
- Assyria, Kr. e. ix. század művészete 202.
- Athene agyagművészete 270; — váza-művészet 174.
- Athenei lekythosok 208; — valuta 208.
- Atrans Itália és Noricum határán 156.
- Atta római név = lúdtalpú 234.
- Attika váza-gyártás 174.
- Attikai vázák iv. század 270.
- Attila 298.
- Augsburg, ötvösművek bélyeggel 26; — ötvösök 24; — serleg xvii. század 21
- Augsburgi ötvösség 18.
- Augustus dák háborúi 77.
- Aurifaber Aetionius brassai ötvös 386; — Andreas 387.
- Ausztria, bronz emlékei 81, 419.
- Auxois völgye (Côte d'Or megye) pattogatott silexvakarók, kések és nyílcsúcsok 198.
- Avarok 406; — kopjái 295.
- Aveyron (Franciaország.) lelhely 198; — Barrez mellett silexet tartalmazó mészréteg 195.
- Ázsia 290.
- Bacchansnő 424.
- Betuis de Bool, II. Rudolf udvari orvosa munkája «de lapidibus et gemmis» 207.
- Bagolyvári várrom 351.
- Bair Paulus nürnbergi ötvös (1613) 22.
- Bajorország bronz emlékei 81.
- Bakócz Tamás esztergomi érsek 257.
- Bakod 216.
- Baleari szigetek, megalithikus ősemlékek 212.
- Balf (Sopronmegye) 71.
- Bánffy György gróf mükincsei 22.
- Baracska (Fehérmege) fogadalmi oltár 149.
- római feliratos sírkő 320.
- Baranya leírása 427.
- Barcsay Kálmán fedeles kupája 1684-ből 22.
- Bárd 406.
- Barlangok palæontologiai és történeti jelentősége 428.
- Bartolutti-féle térkép 440.
- Báthory István erdélyi fejedelem ítéletlevele 1566. 187; — Zsigmond 385.
- Batta, római vámállomás 156.
- Batthyány Lajos gr. mükincsei 22.
- Baudot munkája «La sculpture française au moyen âge et à la renaissance etc.» 211.
- Baussé-Roussé mentoni barlangcsontvázai 198.
- Bayer Melchior nürnbergi ötvös 1525—1577. 23.
- Bayeuxi székesegyház elefántcsontszekrénykéje 218; — szőnyegek 409.
- Bayr Melchior augsburgi ötvös † 1634. 26.
- Beatrix királyné arczképe 302, 310.
- Beaulieu-i templom ereklyetartója 217.
- Bebek címér 138; — György és László sírköve 442.
- Bécs, ötvösművészet 28.
- Bécsi fillérek 60.
- Békás-Megyer, római sírláda 159.
- Beke Jakab pesti bíró 1499. 252.
- Békésmegyei sírleletek 417.
- III. Béla király jogara 404.
- IV. Béla 298.
- Belgium archæologiai kiállítása 205.
- Bellon gyűjteménye 208.
- Bellucci perugiai tanár gyűjteménye babonás amulettekből 206.
- Bene-pusztai lelet 297.
- Benedetto da Majano 304.
- Beneficiarius tribuni 4.
- Beregmegei őskori telepek 428.
- Beregszász, őselet 429.
- Berengár-féle érmek 413.
- Berenike, váza 276.
- Berlin, kir. muzeum 301.
- Bermucz Georg, magyar ötvös Lembergben 1613. 58.
- Bern, Árpádkori diptychon 334—339.
- Berzevicziek sírkövei 442.
- Bessenýők 290.
- Besztercze 395.
- Beszterczebánya ötvösjegye 20.
- Beutmüller Caspar id., nürnberg. ötvös † 1618. 27.
- Beutmüller (Peutmüller) Hanns és fia Georg, nürnbergi ötvösök xvii. század elején 21.
- Bia, fogadalmi oltár 6.
- Bibarczfalvi falfestmény 292.
- Bibliothèque nationale 203.

- Bibrakte, gallus müipar góczpontja 227.
 Biller (Byler) Johann Baptist, augsburgi ötvös
 † 1683. 21.
 Bito Aurelius decurio 7.
 Blatniczai vár 164.
 Bode «Italienische Bildhauer der Renaissance»
 302.
 Bodrog-Keresztúr, bronzlelet 42; — fibula 76.
 Boenheim fegyvertani műve 289.
 Bolgár város 297.
 Bolivia kőkora 213.
 Bona Sforza emlékérmé 162.
 Bonyhád (Tolnamegye) lelet 85.
 Bonyhád vidéke (Tolnamegye), nagy bronz-
 lelet 29—42.
 Borcsa (Temesmegye), éremlelet 382.
 Borghesei edény 424.
 Borossebes 78.
 Boroszló, ötvösök 24.
 Borozd (Biharmegye), bronzlelet 187.
 Borsod-Harsány, lelet 82; — őskori lelet 62—66.
 Borsodmegye, őseletek 66.
 Borum-Ethói koporsó 196.
 Boszniai fibulák 76.
 Botfalu 287.
 Boxhammer Hans (vagy Boy Hanns) boroszlói
 ötvös 1640 körül 23.
 Bozsok (Baranyamegye) bronzlelet 42.
 Bölcs Leó császár 413.
 Bölcske (Tolnamegye) fogadalmi oltár 151;
 — mértföldmutató kő 327; — sírmező 435.
 Brassó, ötvös müipar 385; — pénzverde 385.
 Brassai ötvösök és ötvösművek 385—402.
 Braunschweig, fűdeles trébelt billikom, a város
 czimerével 27.
 Bregel Mátyás angol ötvös † 1635. 26.
 Bregetio, elefántcsont tárgyak 88.
 Bregetio, metszett kő 93.
 British Museum pelikéje 269.
 Britannia 77.
 Bronz cultura 42; — edénytöredékek 40; —
 ékszerek 40; — kardok 30; — késpenge 36;
 — kettős kampóval bíró véső- vagy vakaró-
 eszköz 36; — «kor emlékei» 65; — «kor
 emlékei Magyarhonban» 384; — kori ember
 alakja 196; — kori női sírok 81; — lán-
 dzsák 30; — lapos balták 29; — műves mű-
 helye 197; — műves, vándorló műhelyé-
 vel 195; — pálczás vésők (ciseaux à main)
 31; — sarlók 36; — szárnyas balta (haches
 à aileron, — winged celts) 32; — szárnyas
 és tokos szekercze 33; — tokos balták
 (haches à douille, — socketed celts) 32; —
 tokos vésők (ciseaux à douille) 31.
 Bruckenthal Samu br. csészeje 22.
 Brumiquel 198.
 Brygos edényei 180.
 Buda, fogadalmi oltár 211-ből 10; — római
 sírok 158—160; — vári plébánia-templom
 restaurálási munkálatai 354.
 Budapest, belvárosi plébánia-templom renaiss-
 sance-emlékei 246—257; — ötvösműkiállí-
 tás 1884. 17; — régiségei 439—442.
 Buda-Ujlak, római feliratos sírkő 321.
 Bujáki várrom 351.
 Bulkesch Dániel n-szebeni ötvös 19. 25.
 Bulkesz (Bácsmegye), Árpádkori föliratos em-
 lék 130.
 Burgstall (Sopronmegye), lelőhely 72.
 Busai vár 351.
 Buttyin 78.
 Buzogány szó 403.
 Bükk-hegység 66.
 Byzancz 293, 404.
 Byzanczi rekeszes zománczok 212.
 Byzanczi lovasság 295.
 Cæsar hódításai 77.
 Cæsarea Julia, ásátások 214.
 Calice de Saint-Gauzelin 219.
 Cambodjai expedíciók 220.
 Cambodja épületei és szobrai 210; — csiszolt
 kőeszközök 201.
 Canabæ 79.
 Capua 270.
 Carnuntum amphitheatrum 44; — ásátások
 42—46; — castruma 43; — «egylet» 43; —
 leletek 424.
 Carthago (Tunis), ásátások 211.
 Castellaccio (Olaszország), őskori telep 204.
 Castinus (C. Julius) legatus 7.
 Catumarus Sempronius-féle sírkő 74.
 Cayaux-i mező (Belgium) kőeszközök 205.
 Celerinus Marcus Aurelius, római veteranus 4.
 Celestinus brassai ötvös 388.
 Cellini Andrea és Francesco, Benvenuto bátyjái,
 képfaragók, 1480-ban Mátyás udvarában dol-
 goznak 306.
 Celta törzsök 200.
 Cerithium mészkö 432.
 Cesumauri ütközet 298, 411.
 Chalaux (Belgium) lelhely 205.
 Chercheli muzeum antik szobrai 214.
 Chinaiak feltalálják a könyvnyomdászatot 1045.
 196.
 Cinnamus gyártmányai 203.
 Cista 199.
 Clairvauxi tó, kőkori szerszámok 198.
 Clemens, aurifaber de Liwocza (Lőcse) Lem-
 bergben 1544—1546. 58; — lőcsei ötvös
 Krakkóban 1529. 57.
 Clesnek magyar ötvös Lengyelorsz. 1542. 57.
 Cluny muzeum 215.
 Cochinchina, csiszolt kőeszközök 201.
 Coh. I. Hemesenorum 156; — prima miliaria
 Hemesenorum 322, 446; — Hemesenorum
 232; — prima Thracum peditata 322; —
 II. Asturum 324.
 Colbert 397.
 Commodus császár 185-ben Kr. u. a Dunapart

- hosszában őrtornyokat (burgi) és őrcsapatokat (præsidia) állíttat fel a barbárok betörései ellen 227.
- Conquesi templom ereklyetartó sírládája a IX. századból 217.
- Contubernium jelentése 233.
- Cornicularius 155.
- Cromer Ágost és Jeromos XV. száz. kassai polgárok 341.
- Csabrendek, leletek 240—244; — urnatemető 167.
- Csákány, középkori magyar fegyver 406.
- Csákvár (Fehérmege), római sírkő 230.
- Csanádi sírláda 442.
- Csanádmegye, régészeti és történelmi társulat 379.
- Császka György püspök pásztorbotja XVI. sz. 22.
- Csécsei templom 351.
- Csekonics János grófné talpas pohara XVII—XVIII. száz. 22.
- Csetnek (Gömörmege), ódon csúcsíves templom 136.
- Csetnek István sírköve 136, 443.
- Csetnekgyek címere 138.
- Csévi leletek 430.
- Csiklovai barlang 428.
- Csik-ménasági templom falfestményei 345.
- Csincse folyó 66.
- Csobánka, feliratos római sírkő 318.
- Csóka (Torontálmege), újabb leletek 356.
- Csoma József trogavi kancsója XVI—XVII. sz. 22.
- Csongrád, bronzkori lelet 356, 419.
- Csorna-csatári (Sopronm.), lelet 296; — sírmező 435.
- Csornai lelet 82.
- Csörszárka 66.
- Cumæ 270.
- Cumæ, aryballos 269.
- Cypreakagyló 198.
- Czéhek eredete 395; — története 372.
- Czément 385.
- Czipser Kasper m. ötvös Krakkóban 1506—1549. 57.
- Czipser Stenczel magyar ötvös Krakkóban 1502—1532. 57.
- Czipser Valentin magyar ötvös Lengyelországban 1537. 57.
- Dacia, limes 78; — meghódításának oka 77; — római aranybányászat 77.
- Dalmát művészek 338.
- Dalmatia 156.
- Dán konyhahulladékok 201.
- Dánia, konyhahulladékok kora 200.
- Danczka, ezüst kancsók 27.
- Dauredognei barlangok 198; — (brouniquel) Jean Blanc barlang kőeszközei 198.
- Dauvertt Peter aurifaber Hungarus avus Leopoliensis 1608—1610. 58.
- De la Butte barlang (du Moulin Oyes) agyag, kő és szarvasagancs készítményei 199.
- Debreczeni László ötvösmester 385.
- Délmagyarországi archæologiai leletek 428; — történelmi és régészeti muzeum-társulat 91.
- Déloroszországi szobrok csészetartó alakjai 409.
- Delosi Apollo szentély területén ásások 211.
- Demetrius Poliorketes tengeri győzelme Kr. e. 305. 212.
- Demsus, gör. kath. templom 352.
- Derzi unit. templom 352.
- Dessewffy Pál ananás serlege 1591. 22.
- Déva, ev. templom fődeles kancsója 25.
- Dévényi régiségek 428.
- Diana 331.
- Dicső-Szent-Márton (Kisküküllőmege), hengerded tekercsek 189; — bronztekercsek 187.
- Dio Cassius consul neve feliraton 5.
- Diocletianus 43.
- Diósjenői vár 351.
- Dobó István síremléke 443.
- Dóczy János kincstárnok 395.
- Dolmenkor 198.
- Dolmen építők kora 205; — kori amulettek 199; — leletek 198.
- Don 290.
- Donatello 301.
- Doroghi leletek 430.
- Dotte Franz nürnbergi ötvös 1592. 27.
- Drentwett Ábrahám augsburgi ötvös 1666. 23.
- Drugeth György nagyszombati síremléke 1620. 261.
- Duna-Almás, őskori cserépbögre 190.
- Duna-Bogdány, fogadalmi oltár 4.
- Duna-Földvár, rég. emlékei 444; — római sírtábla 88.
- Duna-Keszi lelet 82; — urnatemető 85.
- Duna-Pentele, cohors I. miliaria Hemesenorum 446; — fogadalmi oltár 157; — fogadalmi oltár töredéke 154; — mérföldmutató kő 330; — római feliratos kő 227; — római feliratos sírkő 231; — római feliratos sírkő 320.
- Edfu (Afrika) temploma 211.
- III. Eduard angol király fiának canterbury-i síremléke 410.
- Egger testvérek aranyozott ezüstszarvasa 22.
- Église de St. Bonnet Avalouse (Corréze) ereklyetartó koporsója 218.
- Egyiptom, bronzkor 79; — francia expedíció 1799—1801. 196; — vérzománcz 223.
- El-fajumi egyiptomi sírokban talált őskeresztény szövetek 82.
- Emőd 66.
- I. Endre érme 422.
- Eperjes, aranyláncszemek 189; — Fejérváry-gyűjtemény 429.
- Erasmus Aurifaber, brassai ötvös 390.
- Érd, mérföldmutató kő 327.

- Erdélyi honismertető egyesület 285, 379.
 Erdélyi fejedelmek 404; — muzeum-egylet 285.
 Erdődy Ferencz gróf műkincsei 23.
 Éremleletek 93.
 Érmek 90, 91, 190, 191, 437.
 Erve völgye (Francziaország) barlanglakóinak készítményei 198.
 Eségi várrom 351.
 Északi őscultura 201.
 Esztergomi székesegyház kincstárában ezüst függőlámpa xviii. század 25.
 Eszterházy Miklós herceg ötvöskincsei 23.
 Etruria, bronzedények utánzása 274; — edények 427.
 Euboeai valuta 208.
 Eure megye (Francziaország), bronz tárgyak 199.
 Ezüst torques 199.
 Ewthwes Antal brassai ötvös 388.
- Faierfery Stefan krakkói ötvös xvii. száz. 59.
 Féan gyűjteménye 198.
 Fegyverzet, magyar középkori 289—301.
 Fehéregyház 439.
 Fejsze ősi eszköz 404.
 Felix vexillatio parancsnoka 11.
 Felső-Leperd (Tolnam.), római feliratos sírkőtöredék 234.
 Felsőmagyarországi Múzeum-egylet 92.
 Ferdinánd király 387.
 Ferrucci Andrea firenzei mester 257.
 Fertő 71.
 Fesenmayer augsburgi ötvös 1624—1664. 25.
 Feuadent éremgyűjteménye 208.
 Fibulák 200; — típusai 76.
 Finn-ugor nemzetségek 290.
 Finsinger Franz lipcsei ötvös 1650. 24.
 Fiume régiségei 428.
 Flacallani templom egyházi öltönei 1523-ból 213.
 Florianus Aelius 7.
 Fogaras 387.
 Fokoru, aranyfibulák 76.
 Fohnay jaáki apát 13.
 Forró (Abaujmege), bronzlelet 146.
 Fors Fortuna 46.
 Földvárak, ősi 445.
 Francia anthropologiai társulat 203.
 Francia építőmesterek Magyarországon a xiii. században 13.
 Franciaország, kőkori gyűjtemények 197; — őskori szakaszai 198.
 Franciaországi régi szobrászat legjelesebb alkotásai 220.
 Frankok 404.
 III. Fridrik császár buzogánya 404.
 Frizachi érmek 422.
 Furfooz (Belgium) lelhely 205.
 Fux Johannes brassai ötvös 386, 388.
 Fülei templom 298; — falfestményein paizstypus 416.
- Füleki várrom 351.
 Fwx Bartus és Joannes 387, 399.
- Gácsai vár 351.
 Gácsfalvi templom 351, 352.
 Gagy László sírköve 442.
 Gal Schmyts Georgius brassai ötvös 390.
 Galdori (Tunis) barlangok 211.
 Galerius 43.
 Galgóczi pogánykori magyar sírok 408.
 Galliai barbárok 200.
 Galsa, kőszeközök 201.
 Gárdony (Fehérm.), taréjos vassarkantyú 190.
 Garenne melléki (Verneuil vidéki) eszközök 199.
 Gauloise époque 199.
 Gaura-turkului barlang 428.
 Géla kincstára 278.
 Gelb augsburgi ötvös-család xvii. száz. 26.
 Geléncs (Beregmege), arany fibula 88.
 Gelenczei falfestmény 292, 406; — Szt László legenda 416.
 Geneiwani Franz m. ötvöstanoncz Lengyelországban 1742. 59.
 Genius centuriæ 331.
 Gerendás (Békés mege), soros sírmező 422.
 Geszt (Borsodmege) 66.
 «Giermek» a lengyelben fegyverhordó 415.
 Ghilat kolostor 212.
 Gienewan Thomas krakkói m. ötvös 1739. 59.
 Gizela hercegné, I. Henrik császár leánya 333.
 Glaudich Theophil augsburgi ötvös † 1572. 26.
 Glasináci fibulák 76; — illyr temető 81.
 Globosnitz (Karinthia), dombormű 424.
 Gnesen, sodronyzománczos áldozó kereszt 47.
 Goltschmit Anthonius és Simon brassai ötvösök 387; — Ludvich 392.
 Goltsmit Hans 1598, 388, 390.
 Görög cserepes műhely 196; — edények 269; — festészet 170; — fibulák 76; — ornamentáció 207.
 Grafitos edények Pannoniában 203.
 Gráci fegyvergyűjtemény 416.
 Grassalkovics Antal hg. kamarás kulcsa 89.
 Greger magyar ötvös Krakkóban 1536. 57.
 Griel augsburgi ötvös a xvii. száz. második felében 21.
 Gritti 396.
 Gross Ábrahám debreczeni ötvös Lengyelországban 1564. 58.
 Gross-Weikersdorf (Morvaország) templom 189.
 Grotte d'Arudy 197.
 Grotte des Forges (Tarn et Garonne) 198.
 Gubrysj Hanns m. ötvös Krakkóban 1543. 58.
 Gyermel, nagy kincslelet 42.
 Gyorok 78.
 Györmege monographiája 428.
- Hacksilberfunde 81.
 Hadrianus Carnuntumban 43.
 Hainburg, régiségek 428.

- Hajdu-Böszörmény, soros sírok 422.
Halántékgyűrűk, Schläfenringe 419.
Halomvár, lelet 66.
Halstatti cultura 184; — kor 199; — leletek 192; — sírmező 32; — temető 81.
Hamburger Andreas augsb. ötvös † 1647. 24.
Hann Sebastian der Aeltere nagy-szebeni ötvös 1644—1713. 19, 28.
Hans Friedrich Benedikt n.-szebeni ötvös 19.
Harmigmes (Belgium), frank sírok 205.
Harpunák 198.
Hasogatott kőeszközök 141.
Hastiére (Belgium) lelhely 205.
Hathalmi sírhalmok (Veszprém) 428.
Hausner Michel nürnbergi ötvös 1601. 27.
Hawaji szigetek, óriási kőeszközök 213.
Heckel augsb. ötvös-család XVII. száz. 26.
Hellen keramika 269.
Heltner Servatius n.-szebeni ötvös 1559 körül 19; — medgyesi ötvös 1570. 25.
Henszlmann Imre emlékezete 92.
Hérault (Franciaország), lelhely 198.
Herculia 236.
Hercules szobrai 428.
Herculesfürdő antik emlékei 428.
Herman Ábrahám bécsi szobrász 1636. 263.
Herman Marck selmeczi ötvös Krakkóban 1534. 57.
Hernády Jakabffy János pesti plébános 1506. 251.
Heroon 371.
Hesione 446.
Heymon János jaáki apát († 1828) 14.
Heves- és Külső-Szolnok vármegyék leírása 428.
Héviz (N.-Küküllőm.), castrumából előkerült dombormű 359.
Hissarliki cserepek 207; — leletek 192.
Hiram király Baal Lebanonnak egy arany-csészét ajánl föl 203.
Hollókői várrom 351.
Homoród-szt-mártoni templ. falfestményei 403.
Honter János 390.
Höltővény 387.
Hun kopjvas 296.
Hungarus Gregorius aurifaber de Rimassabbati prope Budam 1579 leMBERGI polgárjogot nyer 58.
Hunnok 406.
Hunyadi kormányzó érme 428.
Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 285, 444.
Igriczi 66.
Iktinos 202.
Iktinos építi a Parthenont 438, 196.
Illenfeld András síremléke 443.
Illyricum portorium 156.
Ilosvai 404.
Inánd 78.
Inczed, éremlelet 93.
Institut catholique de Paris 198.
I. István érme 422.
II. István pénze 420.
Istvánffy Miklós képe 1575-ből 162.
Italia ősnépei és hazánk 204.
Izmaelita kereskedők 333.
Jaák, Abbatia S. Georgii 15; — apátsági templom 11—16, 353.
Jadeit véső 199.
Jäger R. augsb. ötvös XVII. sz. első felében 24.
Jäger augsburgi ötvös-család 22.
Jagellói Fridrik bibornok, gneseni érsek 47.
Jamnitzer Albrecht nürnberg. ötvös 1550—96. 22.
Jánfalú pusztá, őskori mészke 432.
XIX. János pápa 1004. 333.
János király 1527. 385, 396.
János Zsigmond emlékérmé 160—163.
Japán őskori barlanglakói 206.
Japáni fegyvergyűjtemény 202.
Jaspis pengék 141.
Jászok 290.
John Wolfgang augsburgi ötvös † 1685. 21.
Juppiter 331; — custos feliraton 6.
I. Justinianus érme 435.
Juventius Sextus sírtáblája 88.
Kabuli szentkép, byzanci zománczczal 212.
Kálai Michael krakkói magyar ötvös 1639. 59.
Kálay Janus m. ötvös Krakkóban 1586—88. 58.
Kátori vár 351.
Kapy Klára hozományának leltára 1650. jul. 20. 187.
Karácsonyi János jaáki apát († 1805) 14.
Karczag, arany fülbevalók 89; — soros sírok 422.
III. Károly lotharingi herczeg (1540—1608) 413.
Karpereczek, búbos keretű 200.
Karwasz lengyel szó, annyi mint karvas 414.
Kassa, Szt-Erzsébetegyház története 339—342; — templomai 342.
Kassai dóm 427.
Katalin, Podiebrad leánya † 1464. 309.
Kaukasz, ásatások 212; — leletek 81.
Kecskeméti W. Péter 394.
Keglevich Gyula grófné serlege 23.
Kegyém gyűjtemény 208.
Kékkői várrom 351.
Kelta érmek 71.
Kér (Somogy megye), bronz kincslelet 42.
Kések 200.
Keszthely, népvándorláskori temetők 4; — népv. lelet 404; — sírmező lándzsacsúcsa 295; — sírmezők 435.
Ketel 298.
Kinizsi Pál nagyvázsonyi sírja 301.
Kirgizek 406.
Kisbánya 78.
Kis-Bény, XIII. száz. egyház oszlopfejen látó medvevadászok íjja 292.

- Kis-Győr (Borsodmegye) 66; — templom inscriptiója 188.
 Kiskéri vár 351.
 Kis-Szeben r. kath. templom 351.
 Kjökken-möddingek (konyhahulladékok) 198.
 Kniper Stanislaus krakkói ötvös 1680. 55.
 Koch Joannes de civitate Keismarge aurifaber Lembergben 1576. 58.
 Kolozsvár, pénzverő kamara 385; — piarista templom zománczos és filigrános díszű kelyhe 25.
 Komárom 298.
 Komárommegyei és komáromvárosi történeti és régészeti egyesület 91.
 Komjáth (Liptómegye), bronz kincslelet 42.
 Komjáthnai kardok 358.
 Konstantinus Porphyrogenetus 415.
 Konstanzi czölöpépítmények 198.
 Kopenhága, múzeum 196, 200.
 Korvin Mátyás képe 302.
 Kottabos játék 178.
 Koth Hans késmárki ötvös Krakkóban 58.
 Kozár szokás 415.
 Kóvári vár 351.
 Kölesdi lelet 82.
 Könd vezér lándzsája 296; — paizsa 416.
 Königsfeldeni kolostor 339.
 Körösbánya 78, 387.
 Krajna, prähistorikus vaskohászat 81.
 Krakkó, Boldogasszony templomában őrzött leltár 1452-ből 47; — Corpus Christi templom kelyhe 55; — templomok kincstárai 51.
 Kramer Dávid augsburgi ötvös † 1569. 21.
 Krassovai barlang 428.
 Krasznahorkai vár 428.
 Krell János törzsvári várnagy 387.
 Kubánmenti sírmezők 413.
 Kubinyi Ferencz 426.
 Kun kard 298.
 Kunad (Cunad) Christof nürnberg. ötvös. 1603. 21.
 Kunágotai lelet 435.
 Kunok 291.
 Kupák xvi. század ára 401.
 Kylhaw Joannes, brassai ötvös 391.
 Kyrene 270.
 La-Naulette (Belgium), lelhely 205.
 La-Tène cultura 184; — ízlés 268; — ízlésű leletek 222; — korabeli bronzok 86; — lánczok 226.
 Labede czímer 52.
 Laibach, lápbeli edények 74.
 Lándzsacsúcsok 200.
 Laomedon leánya, Hesione 446.
 Lasgraisse (Tarn megye), arany torques és karpereczek 199.
 Lastic St. Jal gyűjteménye 198.
 IV. László külföldi hadjáratai 411.
 I. László király pénze 420.
 V. László aranyai 407.
 Latrunculi csempészek 156.
 Laugérie basse rénszarvaskori régiségei 198.
 Le Salage, bronz kard 199.
 Lebedia 415.
 Lebediai magyarság 404.
 Lébényi templom 352.
 Legio I. adi. 68-ban 2.
 Leg. X. Alsó-Pannoniában 152.
 Leibnitz 424.
 Lél vezér 298.
 Lemnek (Leblang, Nagy-Küküllőm.), 1501. évi rovásos botok 168.
 Lencker Elias nürnbergi ötvös † 1591. 27.
 Lencker János augsburgi ötvös 1637. 26.
 Lengyel (Tolnamegye) 141; — leletek 81; — prähistorikus telep 80.
 Lengyelek 412.
 Lengyelfalva (Abaujmegye), aranyelet 94.
 Lengyelország, magyar sodronyos zománcz 46.
 VI. Leó, bölc, császár 886—911. 291.
 IX. Leo 332.
 Lesencze-Tomaj, kosaras függő 244.
 Letenye, soros sírok 422.
 Lezoux (Puy de Dôme megye), leletek 203.
 Liber pater 331.
 Licinius Augustussá vált Carnuntumban 43.
 Limogesi vésett aljú zománcz 216.
 Lind Hanns Anthony nürnberg. ötvös 1589. 21.
 Lipcse, ötvös művek 27.
 Lipótmező, fogadalmi oltár 149.
 Liptó-Szent-Márton, kardlelet 357.
 Loy Joannes brassai ötvös 387, 391.
 Lovagok 291.
 Lőcse város hitelesítő jegye 19.
 Lussonium 322.
 Lűdeke Ernő fedeles kupája 23.
 Lydziwoy de Czehele gneseni kanonok feljegyzései 1450. 46.
 Lyoni székesegyház griffes fője 217.
 Maaszt, római érmek 94.
 Mabillon 332.
 Maciejowski krakkói püspök 1545. 53.
 Macedonai valuta 208.
 Macrinus Opellius 331.
 Madarasi lelet 435.
 Madarász Henrik lovassága 410.
 Mænada 424.
 Magyarország érmészete 444; — középkori várai 428.
 Majláth, xvi. száz. 396.
 Malchias Marcus Aurelius cognomenje 231.
 Maldur, r. k. templom 352.
 Mammuth kora 194.
 Mannlich Heinrich augsburgi ötvös 1698. 23.
 Marcomannok 43.
 Marcus Aurelius önvalomásainak II. részét Carnuntumban írta 43.
 Marcus Aurifaber (másképp Argentarius) brassai ötvös 392.

- I. Mária királyné aranyai 407.
Mária királynénak, II. Lajos nejének arczképe 245.
Máriássy István síremléke 443.
Markomann háború 167-ben 11, 79.
Marmaros karika-lelet 94.
Marne megye (Franciaország), «gallo-romain» korból való temető 200; — vidék, kőkori leletek 199.
Marstella Janek bártfai ötvös Krakkóban. 1535. 57.
Mártély, régiségek 436.
Mártonvásár (Fehérm.), római feliratos sírkő 319.
Martyáncz, Aquila festő sz. Erzsébet képe 336.
Mas d'Azil 197.
Massati (Ariège) barlang 197.
Mátraverebélyi templom 351.
Maturus Aurelius felirata 7.
Mátyás király aranyai 407; — palotája 247.
Maximianus 43.
Mayr Michael augsb. ötvös 1695—1714. 23, 25.
Medgyes, ev. templom aranyozott fedeles kancsója, trébelt díszítésekkel 1589-ből 25; — ötvösség a xvi. században 19.
Mehádiai barlang 428.
Memmingen, kis ezüst tálcza 1643-ból 27.
Menton (Franciaország), ősbárlangok 198.
Mercurius 331.
Meroëi gula aranyékszerei 223.
Merseburg, magyarok veresége 410.
Metz, Szt-Arnold temploma 332.
Mexiko régiségei 213.
Michel Andreas nürnbergi ötvös 1615. 21.
Micia, castrum 78.
Miklosich a «szablya» szóról 300.
I. Miksa fegyvertani könyve 416.
Milkovits János éremtani gyűjteménye 428.
Milói vázák 172.
Minerva 331.
Mintázó korong 196.
Misenum, római hajóhad állomáshelye 2.
Miske 78.
Mithras és Deus Sol 331; — dombormű 428,
Mitlembach Lenarth aus Zips Krakkóban 1550. 58.
Mnesikles építi a propiläumokat 431 Kr. e. 196.
Moesia 156.
Moetiana (Keszthely közelében) neve római feliraton 3.
Molpir hegy, őstelep 66.
Monaji lelet 293, 435.
Mongandier-i barlang (Charente) 197.
Montaigle (Belgium) lelhely 205.
Moosburg (Karinthia), dombormű 424.
Morvaország, diluvialis rétegekből származó faragott és rajzokkal díszített leletek 81; — jadeitleletek 81; — halántékgyűrűk 419.
Mozlim törökség 412.
Mozsár 1595-ből 380.
Muhi pusztá, agyagedények 63; — őskori csésze 191.
Museo Cospiano 207; — Moscardo 207.
Museum Wormianum 1655. 207.
Müller Michel nürnberg. ötvös 1612—1660. 24.
Müller Sophus 419.
Mykenai ősrégi leletek 80.
Myra városa 369.
Myrinai ásatások 172.
Nagh-Rewy (Nagyrév) Endre pesti plébános 1480—1506. 250.
Nagy Lajos király 1355-iki oklevele 439; — külföldi hadjáratai 411.
Nagy Lajos (Dobokán) fedeles kupája 23; — udvara 298.
Nagy-Bánya, aranyfinomító ház 385.
Nagy-Bolgárország 404.
Nagy-bolgárországi izmaeliták 290; — leletek 406.
Nagyfalu, soros sírok 420.
Nagy-Look, helyreállított ókori kocsi 120.
Nagy-Mányok (Tolnamegye), népvándorlaskori lelet 88, 432—435.
Nagy-Ősz (Tolna-m. hibásan, Torontálm. helyett), éremlelet 95.
Nagy-Szeben, ev. templomban Sebastian Hann ötvösnek négy műve 25; — ötvösművészet 1697. 28; — xvi. száz. ötvösség 19.
Nagy-szent-miklósi korsó 292, 409.
Nagyvárad, aranyékszerek 189.
Nancyi székestemplom, St. Gauzelin evangeliarium táblája 217.
Nemes-ócsai leletek 293.
Nemesis oltárai 45.
Nemesvölgy (Mosonmegye), népvándorlaskori ékszerek 88; — népvándorlaskori lelet 404.
Németország 419.
Németóvár régiségei 428.
Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztálya 378; — érem- és régiségosztályának 1890 jan.—márcz. gyarapodása 189; — éremtárának 1889 okt.—decz. havi gyarapodása 90; — ötvös bélyegű művek 40 db. 26; — régiségosztályának 1889 okt.—decz. gyarapodása 84; — ügye az országgyűlésen 444.
Népvándorlás korának emlékei 182.
Népvándorlaskori aranykarika 81; — germánok 409.
New-York, Willard-Museum 202.
Nicaise gyűjteménye 198.
Nike apteros temploma 269.
Nike szobra 212.
Nittray Blasius lemergi ötvös-segéd 1626. 58.
Nógrád 419.
Nógrádi várrom 351.
Noricum 43, 156.
Normann sisakok 409.
Norvégia, dömöckölt v 164.
Numidiai sírépítés 211.

- Nürnberg, ötvösművei hazánkban 27; — ötvösei 21, 24; — ötvösség 18.
- Nyir-Bátor, ev. ref. templom szentélyszékei 353; — templom 352.
- Nyitraszeg (Bars megye), urnatemető 237—240.
- Ó-bolgárok 406.
- Obsidian nucleus 201; — pengék 141.
- Ó-Buda, feliratos sírkő 315; — fogadalmi oltár (1. 2. sz.) 1; — fogadalmi oltár 5; — fogadalmi oltár 8, 148, 152, 154; — fogadalmi oltár töredéke 151; — római feliratos sírkő 232, 233, 320, 324, 325; — feliratos tábla 228; — oltár 150; — papföldi közfürdő 440.
- Ohio, kőkorszokok 201.
- Oedipus-emlék 424.
- Oinochoëk, csőrös (Schnabelkanne) 200.
- Ókori emlékek iránti érdeklődése 197; — kocsik helyreállítása 97—126.
- Ó-korinthusi edények 208.
- Oláh Miklós esztergomi érsek síremléke 1568. 258.
- Oláhok 406.
- Olasz terramarék 76.
- Olasz Kristóf, kolozsvári pénzverő 385.
- Olap-Tulma 298.
- Olympiai bronzfibulák 77; — Heraion 277; — leletek 76.
- Omode győri püspök 1256. 13.
- Ó-Orsova, Mithras dombormű 428.
- B. Orbán Balázs † 281.
- Orczy (Somogy megye) római lelet 446.
- Ordas, népvándorláskori lelet 404.
- Ordód Babot, római tál 364.
- Orlandini marchese 304.
- Orosháza, őskori sírmező 417—423.
- Oroszló (Baranyamegye) éremlelet 93.
- Oroszország 397.
- Osszéték 413.
- Ó-szlovének 406.
- Ó-Szőny, fogadalmi oltár 1, 154, 157; — római feliratos sírkő 231, 234, 318, 321.
- Óvári vár 351.
- Ozdini vár 351.
- Ozmanlik 412.
- Ozorai Pipo sírköve 443.
- Öntő minta 195.
- Őskori barlangok 198; — ember 195; — emlékek iránti érdeklődés 197; — halász-harpuna 198; — temetkezési helyek 430.
- Óthalmi (Szeged vid.) leletek 435.
- Ötvösbélyegek, magyar 20.
- Övek préselt bronzpléhvel 200.
- Ótves Davit 1667. 388.
- Paczolai éremlelet 93.
- Paizs 414.
- Palæstinai régiségek 202.
- Palazzo Vecchio 306.
- Palóczyak síremléke 443.
- Palsmann Hanns magyar ötvös Lengyelországban 1467. 57.
- Panatheneák edényei 176.
- Pánczél 414.
- Panillac (Gironde m.) bronz-vésők 199.
- Pannonia 156; — két emlék 423.
- Pannoniai celták 200.
- Panori barlang 414.
- Panticapæum 270.
- Papirius Aelianus consul 184-ben 9.
- Paragva, régi kőkorszokok 213.
- Páris histoire de l'art en France 193; — Histoire du travail 193; — területén rendezett E. Toulouze-féle ásatások 203.
- Párisi világtárlaton archæologiai tanulmányok 1889. 193.
- Paros márvány 302.
- Parthenon óriási gypszmintája 202.
- Pastoforium 247.
- Pásztói lelet 82; — népvándorláskori lelet 88.
- Paur Iván-féle Cundpaldus-kehely 219, 364.
- Pávia városa, paizs eredete 415.
- Paviai a paizs szó ősalakja 415.
- Pect-féle amerikai folyóirat 205.
- Pecuarus miles 150.
- Pénzverési súlymérték, régi magyar 184.
- Perbál, foraminifera mészkő 432; — római sír 158; — római sírból kerülő vaskés 88.
- Perényi Imre nádor 1519. évi sírköve 344.
- Perényiek sírkövei 442.
- Perkátá (Fehérmegye), urnatemető és vaskori lelet 264.
- Perlhoffer Zsigmond 388.
- Permi bronzszobrocska 409.
- Perneszi család feliratos sírköve 14.
- Persia 213.
- Pest város hitelesítő jegye XVII. száz. 18.
- Péter király érme 422.
- Petőfi aranygyűrűje 89.
- Pettau, öreg torony 424.
- Petters augsburgi ötvös XVII. száz. 21.
- Petzolt Hans nürnberg. ötvös 1551—1633. 23, 25.
- Pfeilstücker Georg nürnbergi ötvös 1626. 27.
- Phanagoria 270.
- Philæ (Afrika), görög feliratok 211.
- Phliakok 273.
- Phœniciai fölírat Kr. e. 1800-ból 203.
- Phrygiai sapka 426.
- Piette kőkori gyűjteménye 197.
- Pilini leletek 293, 435.
- Pilis-Csaba, leletek 430; — mérőföldmutató kő 328.
- Pilis-szántói leletek 430.
- Pinkaföldi vázonszövők pecsétje 1688. 190.
- Pissinger Simon regensburgi ötvös 27.
- Pixtillus szekrénye 197.
- Plicque gyűjteménye 203.
- Ploppai barlang 428.
- Podretsáni vár 351.
- Pogányvári vár 351.

- Pomeránia 419.
 Pont à Lesse (Belgium), lelhely 205.
 Posener Archæologische Mittheilungen 280.
 Poterie-arverno-romaine edények 203.
 Pozsony, ferenczrendi zárdatemplom 352; — régi mozsár 1595-ből 380; — régészeti műemlékei 427; — sz. ferencziek rendházának kelyhe xvi—xvii. száz. 25.
 Pozsony-Széleskút, gyűrűlelet 59—61.
 Prága 398.
 Prágai casula 333.
 P(randtner) J(ohann) pesti ötvös 19.
 Praxiteles 440.
 Pribék Lsszló síremléke 443.
 Protectores Augusti 160.
 Prozori (horvátországi) sírmező fibulái 76.
 Punyikovai barlang 428.
 Pustihrad (Zólyom mellett), ásatás 353.
 Pusztá-Gellér (Fehérm.), fogadalmi oltár 5.
 Pusztá-somodori római leletek 430.
 Pyrenæi barlangok 197.
 Pyrenæusok vidéke, bronztekercsek 199.
- Quadok 43.
 Quinquennalicius 153.
 Quintus Julius veteran neve római feliraton 9.
- Rácz-Almás, római oltárkö 153.
 Radvánszky Béla br. talpas pohara 23.
 Rakamaz, lelet 82; — őskori arany torques 83.
 Rákos-Palota, fibulák 76.
 Rams Péter augsburgi ötvös † 1737. 26.
 Ráth György könyvtáblája 23.
 Redl Béla br. műkincsei 23.
 Regensburg, strucztozás aranyozott és figurális díszű foglaltárgyakkal 27.
 Régészeti Társulat (orsz.) márcz. 11-iki ülése 186; — márcz. 26-iki ülése 188; — április 29-iki ülése 282; szept. 30-iki ülése 375.
 Régiségek megóvása rozsdától 286.
 Rehlein Martin nürnberg. ötvös 1566—161 23.
 Reilhac (Causse du Lot), rénszarvas-korabeli leletek 198.
 Rénszarvas 194; — agancsai 197.
 Reuilly (Francziaország), vaskorból való sodronyos cista, hasonló a Lengyelen (Tolna-megye) találthoz 199.
 Rhætia 156.
 Rhodus 270.
 Rhyton, vázák faja 271.
 Rimaszombat, Benkár-féle gyűjtemény 429.
 Ripa Thracia 156.
 Ritter Jeremias nürnberg. ötvös 1605—1646. 24.
 Ritter Wolf Christoff nürnbergi ötvös 1617—1660. 21.
 Robenhauseni czölöppépítmények 198.
 Róbert Károly külföldi hadjáratai 411.
 Rogatus Julius veteranus neve feliraton 10.
- Római bányászat 77; — domborművek 426; — érmek 71; — föliratok 148—157; — galus agyagműves bolt 197; — leletek 430; — limes 78; — orvos chirurgikus műszerkészlete, lelet 203; — őrhely 430; — pénz-készítés története 208; — tál 364; — török 362; — vár 430.
 Rómer Flóris életrajza 92.
 Rosenberg Márk (Der Goldschmiede Merkzeichen. Frankfurt a/M. 1890) 17.
 Rossellino Antonio 304.
 Rott Herman Keresztély, körömczbányai bélyegmetsző 383.
 Rox Péter augsburgi ötvös † 1742. 26.
 Rössler Wolfgang nürnbergi ötvös 1692. 27.
 Röszei bronz régiségek 436.
 Rudas fürdő épületmaradványai 256.
 Rufianus Aelius mogetianai quæstor 2. 3.
 Rumunystyei barlang 428.
 Rust Martinus festő 1575. 162.
- Sabaria leletek 95; — népszerű előadás 429.
 Saint-denisi templom gipszmintája 221.
 Sajó 66; — -Gömör, fibulák 76; — -Keresztúr 66; — -Szent-Péter, ókori sír 190.
 Salamon Ferencz 403, 414.
 Salgói várrom 351.
 II. Salmanazar balawati palotájának bronz-diszítványai 202.
 Samosi edénygyártás 275.
 Samothrake szigetén ásatások 212.
 Sámsonházai várrom 351.
 Sanct-galleni codex aureus képei 414.
 Sándczvonalak ősi 429.
 Santa-Lucia, nagy temető-lelet 81.
 Santorini ősleletek 81.
 Sarkantyú története 81.
 Sarmaták 78.
 Sár-Szt-Miklós, helyreállított ókori kocsi 108.
 Saul-kép 414.
 Saxonia 414.
 Scarabelli G. könyve ásatásairól 204.
 Schemnitz Paul m. ötvös Lengyelországban 1541. 57.
 Schiften Elias augsburgi ötvös † 1737. 26.
 Schlackenwert codex miniaturejei 1351. 292.
 Schliemann trójai ásatásai 192.
 Schuch Joh. Phil. augsb. ötvös 1716—1745. 21.
 Schynnegel Thadeus kassai építész 1452. 340.
 Scolari András váradi püspök († 1426) síremléke 443.
 Sculpture à char de Sept. Saulx 200.
 Sebesváralja 78.
 Sebolt's Sohn, brassai ötvös 1529-ben 392.
 Seckau (Stájerorsz.) római dombormű 424.
 Segedi Stefan ötvös Varsóban 1597. 58.
 Segesvár. ötvös műipar 285.
 Seiler Mátyás királybíró 392.
 Sekula 78.

- Selmecz, kath. templom műkincsei 25.
 Selmeczbánya, ötvösművek a xvii. száz. 348;
 — ötvösművészet 28; — xvii. száz. ötvös-
 ség 19; — templom 351.
 Semita (phönikiai és afrikai) pénzverés 208.
 Semsey-pályázat 284.
 Semsey V. serlege 24.
 Sensi székesegyház, Peigne de Saint-Loup 219.
 Sergia tribus 229.
 Severiana legio 5.
 Severus Alexander 331.
 Severus Septimiust a xiv. legio Carnuntum-
 ban kiáltja ki császárnak 43.
 Sicilii pénzverés 208.
 Siebenbürger (vel Siedmiogrodzki) Martin ma-
 gyar ötvös Krakkóban 1542. 57.
 Siedmiradzki (Siebenbürger), másképp Hungarus
 Peter magyar ötvös Lembergben 1614. 58.
 Siedmiradzki Sámuel lembergi ötvös Magyar-
 országba hurczolkodik 1623. 58.
 Sienai Madonna 308.
 Silex eszközök Belgiumban 205; — nyílhegyek
 198; — pengék 141.
 Simon Aurifaber, brassai ötvös 392.
 Singidunum 229.
 Siren 173.
 Sirokay László nicopolisi püspök († 1487) sir-
 emléke 443.
 Sisak, ősmagyar 408.
 Skandináv őskor 200.
 Solutré, Magdalénienne korszaka 198.
 Som Rom Sem czölöpökön nyugvó falu 201.
 Sombory László végrendelete 1566. 187.
 Somlyó Ujlak, templom 352.
 Somodor, ókori kocsi 82, 201.
 Somogyi kanász babája 406.
 Somogyi-könyvtár Szegeden 436.
 Somoskői várrom 351.
 Sopianæ 236.
 Sopron, bécsi domb sírjai 85; — halánték-
 gyűrűk 419; — lelet 82; — leletek 71; —
 római s magyar régiségek 427.
 Sopronmegye érdekesebb tárgyai 362.
 Sorbonne 397.
 Soroksár, urnatemető 65.
 Sosias edényei 180.
 Sövényháza, népvándorlaskori leletek 436.
 Spienne (Belgium), neolithkori műhely 205.
 Spitzer gyűjteménytárgyai 215.
 Sphinx 173, 426.
 Statio római vámállomás 156.
 Steenstrupp dán tudós 201.
 Stillfriedi edények 74.
 Stinglin Esaias augsburgi ötvös † 1740. 27.
 Stomfavidéki régiségek 93.
 Strabo 78.
 Strator lovászmeister 232.
 Strozzi Marietta márvány mellszobra 304.
 Strzempinski Tamás krakkói püspök 1398—
 1460. 51.
 Studenitzai templom (épült 1190—1197) 337.
 Sudani vasművesek 195.
 Sugegaya (Japán), őskori barlanglakók 206.
 Susa, Artaxerxes Memnon palotájának felása-
 tása 210.
 Synai m. ötvös Lengyelországban 1394. 75.
 Synither Hans Ungarus 1551—70 Krakkóban 58.
 Svastika története 207.
 Szabad-Battyán, soros sírok 422.
 Szabó Józsefné, gr. Haller Fáni műkincsei 24.
 Szabolcs vezér 296.
 Szajna vidék, köeszközök 198.
 Szalacsikai vár (Somogy megye) leletek 446.
 Szalki sziget, római feliratos sírkő 321, 322.
 Szamojéd sátor 194.
 Szandai várrom 351.
 Szapolyay-család 344; — Imre sírköve 342; —
 István nádor sírköve 132.
 Szapolyayak címere 134.
 Szarmata íjj 292; — vitéz 409.
 Szarmaták 295.
 Szászkaik barlang 428.
 Szasszanida csészek 299.
 Szasszanida király vadászata 295.
 Szathmáry György eszterg. érsek † 1524. 341.
 Szécsény, soros sírok 422.
 Szécsényi vár 351.
 Szeged, őthalmi leletek 293; — városi muzeum
 435—438.
 Szegszárd, Jaj-dombi lelet 85.
 Székelyföldi falképek 411.
 Szekercze 406.
 Szent-Anna, lelet 82.
 Szent Erzsébet alakja 335.
 Szent-Endre, fogadalmi oltár 9.
 Szent-Endre (vagyis tulajdonkép Nagy-Kürt),
 avar kopjvas 295; — kengyel 435.
 Szent Imre királyi alakja 335.
 Szent István alakja 335; — casulája 332.
 Szent László király hagyományos ábrázolása
 406; — alakja 335.
 Szentesi telep 205.
 Szepeshely, székesegyház 133, 342.
 Szepesmegyei középkori egyh. műemlékek 429.
 Szerencs, magyar dénárók 384.
 Szíhalom, agyagedények 62.
 Szilágy-Somlyó, népvándorlaskori aranykincs
 182; — vár és templom 352.
 Szilcz jaáki apát 14.
 Sziléri rézkincs 436.
 Szilézia 419.
 Szkythák íjja 292.
 Szlánekemen, FORTIS bélyegű cserépmécses 88.
 Szmores Cesar krakkói ötvös 1578. 58.
 Szokolárpotoki barlang 428.
 Szolnok vidéke, aranyékszer 189.
 Szolyvai lelet 296, 297, 435; — pogánykori
 magyar sírok 408.
 Szomolány, őstelep 66.
 Szomori lelet 82.

- Szurdok, római mázas korsó 88.
 Szűrthei síremlék xv. száz. 443.
- Tab, bronzlelet 82, 83.
 Tagló 406.
 Tarentum, vázaművészet 272.
 Tarnóczy-féle gyűrűgyűjtemény 60.
 Tarnow, székesegyház kincstára 48.
 Tarpa (Beregmegye), őslelet 429.
 Tassilo kehely 219, 364.
 Tata, aranygyűrű 89; — római vésett kövek 88.
 Tatár íj 292.
 Tekerő (Hunyadm.), Jupiter és Juno szobor-csoport 360.
 Telegdy István síremléke 443.
 Teleki Samu gróf műkincsei 24.
 Tello (Chaldea), ősrégi palota felásatása 210.
 Teneriffai mesterséges barlangok (Quarto Sxertas) 211.
 Terebesi templom 344.
 Ternova 78.
 Terra Mater 157, 331.
 Terra sigillata edények 88, 203.
 Tétény, helyreállított ókori kocsi 98, 201.
 Teufel Wolf püteni kapitány billikcma 1485, 447.
 Teurnia (Krajna), Nemesist ábrázoló relief 46.
 Thäffler Joh. Christ. augsb. ötvös 1722. 27.
 Thebæ (Afrika), Titi királyné sírja 211.
 Thebei mondakör 426.
 Thehsak vára 96.
 Thelot Joh. Andreas augsburgi ötvös 1659—1734. 26.
 Theodosia 270.
 Thewgyártó Lőrincz pesti bíró 1508. 252.
 Thomsen 201.
 Thököly Imrére készült gúnyfémer 286.
 Thrako-daciai leleteken előforduló írásjegyek 81.
 Thurlay Johannes magyar ötvös Lembergben 1523. 57.
 Thurzó János síremléke 1582. 189.
 Tiffer (Karinthia), dombormű 424.
 Tihanyi sírláda 442.
 Tijniec apátság 48.
 Tinnye (Pestm.), római dombormű 423; — urnatemető és leletek 430—432.
 Tisza-Oszlár 66.
 Tokio (Japán), archæologiai kiállítása 206.
 Toldy Miklós héttollú huzógánya 404.
 Tolmacy Janusz krakkói magyar aranyműves 1639. 59.
 Tolnamegye rézcsákányok 84.
 Topor, fejsze-alak 406.
 Torgau, ötvösművészet 24.
 Tornay János sírköve 442.
 Torques 199.
 Torquesek borostyánkő-berakásokkal 200.
 Torvaj (Somogymegye), bronzkori lelet 189.
 Tószegi telep 84, 205.
 Tótok 406.
 Toulousei múzeum 199.
 Toulouse-féle ásatások 203.
 Tournier gyűjteménye 199.
 Törcsvár 387.
 Trajanus daciai hódítása 78; — oszlópa 299.
 Transkaukázusi régiségek 81.
 Trauttmannsdorf herceg bónumi tanyáján lelt agyaggyöngyök 423.
 Treenhói lelet 196.
 Trencsényi címér 366.
 Trocadéro múzeum 214—222.
 Troyesi múzeum «meroving kincse» 215.
 Trysa város romjai 369.
 Tunis, köeszközök 201.
 Tunis régiségei 211.
 Turánok 406.
 Turnicsei falfestmény 292, 406, 416.
 Turóc 419.
 Turóczmegye, kardlelet 164.
 Tyrinsi ősrégi leletek 80.
- Ugrin kalocsai érsek 410
 Uj-Guinea, óriási lapos vésők 201.
 Uj-Szent-Anna, aranykoszorú galvanoplastikus másolata 190.
 Ujszőny. bronzlelet 42.
 Ukrajna, husvétii tojás 207.
 I. Ulászló aranyai 407.
 II. Ulászló 1492. 341.
 Ulcisia castra (Szent-Endre), coh. mil. nova Severiana Surorum sag. 9.
 Ulm, xvii. száz. ötvösművészet 27.
 Ungar Andreas krakkói ötvös 1586. 58.
 Ungar Michael leMBERGI ötvös 1629. 58.
 Ungar Nicolaus m. ötvös Lengyelországban 1413. 57.
 Unger Hanusz krakkói aranyműves 1469. 57.
 Unger Kaspar m. ötvös Krakkóban 1536. 57.
 Ural 290.
 Ural-altáji népek sisakjai 409.
 Urna 192, 430.
- Vác vidéki fibula 76.
 Vajda-hunyadi vár 407.
 Valtén selmeczi magyar ötvös Krakkóban 1514. 57.
 Van der Rye Egidius képe Kassa városáról 92.
 Vaphis (Görögország), ősrégi kupolyasír 79.
 Várhely (Sarmizegetuza), őskori aranyékszer 446.
 Vas kardok 200.
 Vaskori kocsileletek (Vognfundene) Dániában 201.
 Vatta 66.
 Veczel 78.
 Velencei eredetű Kálmán-féle kard 301.
 Venczel cseh hg. sisakja 409.
 Vendek 406.
 Verebi lelet 293, 435.

- Veresmart 387.
 Verocchio Andrea firenzei ötvös, szobrász, festő 1435—1488. 301.
 Vért ősmagyar fegyver 413.
 Verus Maximinus 331.
 «Vérzománcz» 222.
 Vesennaier Bernhard augsburgi ötvös 1593—1601. 26.
 Veteráni barlang 428.
 Vezières Dordogne-beli sziklamenedék 194.
 Victor Aur. oltára 1.
 Victorinus Aur. a II. leg. adi. centuriója 7.
 Vigyázó Sándor műkincsei 24.
 Vikingek kora 200.
 Viollet le Duc 220, 221.
 Virág Kelemen töröcsvári várnagy 1523. 387.
 Vischer Adam nürnbergi ötvös 1571. 24.
 Visegrád, ásatások 353, 428; — dombormű Bold. Szűz 312.
 Vjatkaí bronz lovas-szobrocska 409.
 Vlád vajda 387.
 Volga 290.
 Volgamenti ural-altáji népek csákánya 407.
 Vörösvári leletek 430.
 Vörs (Zalamegye), Arpádkori feliratos emlék 127.
 Wallbaum Matthæus augsb. híres ötvösmester 1582. 26.
 Wangeni czölöpépítmények 198.
 Warkócz Kristóf síremléke 443.
 Wasserburgban Mátyás billikoma 447—448.
 Wavrin marquis belga gyűjtő 205.
 Weber Hanns nürnberg ötvös † 1634. 27.
 Weigl selmeczbányai ötvös-család 350.
 Wernher György 256.
 Wiber(s) Péter nürnberg ötvös 1603—1623. 24.
 William Edwards 1839. aug. 23. alapítja az első ethnologiai társulatot 196.
 Winckler Hanns nürnbergi ötvös 1591. 22.
 Wiscounsín, kőszközők 201.
 Wissanti (Pas de Calais), kjökken-möddingek (konyhahulladékok) 198.
 Wolff Mateus augsburgi ötvös † 1716. 21.
 Wolff Urban nürnbergi ötvös 1585. 23.
 Worsaae 201.
 Zacherus Hans m. ötvös Lengyelországban 1545. 58.
 Zágráb, múzeum éremgyűjteménye 383.
 Zagyvai vár 351.
 Zalamegye, középkori egyházépítményei 427.
 Zalatna, leletek 95.
 Zeliz (Barsmegye), templom frescoi 351.
 Zichy Ferencz gróf ezüstlapja 24.
 Zichy Irma grófné hatszögű palaczkja 24.
 Zichy Livia grófné aranyozott serlege 25.
 Zmigrodzki «Histoire de Svastika» 207.
 Zománcz tárgyak 216.
 Zrínyi Miklós a szigetvári hős képe 1586. 162; — érme 383.
 Zudar László szentmártoni apát († 1377) sírköve 442.
 Zsámbék, prépostsági templom kőművesjegyei 15; — római leletek 430.
 Zségrai sírkő 442.
 Zsicsai templom frescoi XIII. száz. 337.
 Zsolnai plébániatemplom 447.

A tartalomjegyzéket, az ábrák magyarázatát és a tárgymutatót készítette

Dr. BOROVSKY SAMU.

RÓMAI FÖLIRATOK ALSÓ- ÉS FELSŐ-PANNONIÁBÓL.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

1. Fogadalmi oltár, mely Ó-Budán találtatott és 1885-ben a nemzeti Múzeumba szállítottatott, a hol 1885 59/7 sz. a. őriztetik. Anyaga homokkő, magassága 0'80 m., szélessége 0'40 m., vastagsága 0'40 m.

DIANA E
SACR.
C·POMPEI V
CRISPINVS
V·S·L·M

A felirat magyarázatra nem szorul.

2. Fogadalmi oltárnak felső része, mely Ó-Budán, Majláth-u. 23. sz. a. találtatott; most a nemzeti Múzeumban 1883 25/2. sz. a. őriztetik. Anyaga mészkő, magassága 0'40 m., szélessége 0'42 m., vastagsága 0'30 m.

GENIO CEN.

AUREL VICTOR

azaz: Genio cen(turiae)

Aurel(ius) Victor . . .

Saját századának, a melyben szolgált, állította fel ezen oltárt Aurelius Victor. Hogy milyen rangja volt, az a feliraton bizonyosan meg volt említve, de a felirat alsó része hiányozván, nem tudhatjuk.

3. Fogadalmi oltár, találtatott Ó-Szőnyben; jelenleg Komáromban őriztetik a benczések udvarában, mint a komáromi régészeti és tört. egyesület tulajdona. Anyaga mészkő, magassága 0'92 m., szélessége 0'52 m., vastagsága 0'41 m.

I O M

SACR

L·ALBVCIVS

·CLAVD·

5. ALBVCIANVS

MISENO·LEG·I·

AD PF.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)

sacr(um)

L(ucius) Albucius

Claud(ia) (tribu)

Albucianus

Miseno, (centurio) leg(ionis) (primæ)

ad(iutricis) p(iæ) f(idelis)

E felirat a legrégibb pannoniai feliratokhoz tartozik. Ez kitűnik nem csak a betűk formájából, hanem a tartalomtól.

Azon katona, ki ezen oltárt felállította, régi római szokás szerint akként nevezi meg magát, hogy a prænomen után a nomen következik s azután a tribus, a melyhez tartozik, t. i. a *Claudia*, és csak a tribus után említi a cognomenjét.

Albucius továbbá Misenumból való. E körülmény arra emlékezteti az embert, hogy a leg. I adi. a hajóhad katonáiból alakított Nero által; mert Misenum, mint tudva van, az egyik római hajóhadnak volt állomási helye, s így Albucius még azon időben lépett szolgálatba, mikor a legio létre jött; mert arról nem tudunk semmit, hogy a legio később is Misenumból kapta volna ujonczait, a minthogy az lehetetlen is. Nehézséget csak azon körülmény okoz, hogy a legio már 68-ban Kr. u. állíttatott össze, de csak 86-ban, — 18 évvel utóbb — jött Domitianus alatt a Dunához, hogy a Decebalus elleni háborúban részt vegyen. Innen visszatért Germániába és csak a második dák háborúban jött ismét a Dunához, és itt is maradt. Albucius azonban annyi ideig, 68–105-ig nem szolgálhatott, legalább nem igen valószínű, és így inkább azt kell föltenni, hogy akkor állította e fogadalmi oltárt, mikor Domitianus alatt rövid ideig Pannoniában volt vagy csak Pannonián keresztül ment e legio, tehát 86 után. Ez megmagyarázná a fogadalmat is; akkor tette Albucius, mikor a háborúba indult, habár a feliraton a szokásos v. s. l. m. hiányzik; vagy talán inkább azért állította fel e követ, mert a háborúból szerencsésen visszatérhetett.

4. Fogadalmi oltár, mely az ácsi erdőben (Komáromm.) a Duna közelében több más római faltörmelékkel együtt találtatott és mint a komáromi rég. és tört. egylet tulajdona, jelenleg a benczések komáromi gymnasiumának udvarában őriztetik. Anyaga mészkő, alól és felől csonka, magassága 0.45 m., sz. 0.38 m., v. 0.35 m.

<u>E · IVNONI · REG</u>	[I(ovi) o(ptimo) m(aximo)]
<u>PRO · SALVTE</u>	et Iunoni reg(inæ)
<u>ÆL · RVFINI</u> Q · VE sic	pro salute
<u>DEC · M</u> Q · <u>GET ·</u>	Ael(ii) Rufiani q a v ne
5. <u>ÆL · RVFINVS</u>	dec(urionis) m(unicipii) Moget(ianorum)
	Ael(ius) Rufinus . . .

Ezen oltárkö fel van állítva Aelius Rufinus által, kinek polgári állását a felirat csonka volta miatt nem tudhatjuk, hasonló nevű egyén, Aelius Rufianus üdvéért. A kettő között okvetlenül igen szoros rokoni viszony állott fenn, valószínűleg az egyik apa, a másik fiu volt és pedig Rufinus az apa, Rufianus pedig a fiu. Aelius Rufianus polgári

állására nézve a harmadik sorban egy néhány betű szolgálhatna felvilágosítással, ha azokat meg lehetne fejteni. RVFINI után Q áll, mely A-val van összefonva, azután NE, melybe még egy V van beleillesztve. Ha a betűk egymástól való távolságát nézzük, akkor a kellő arányt ezek tüntetik fel: A NE, toldva van pedig Q és V. A két utolsó betű még legjobban illik egymáshoz: QV, de A NE-nek semmi értelme nincsen. E nehézséget még növeli azon körülmény, hogy a negyedik sorban dec(urio)-nak mondatik, a decurioi hivatal pedig olyan volt, hogy felsőbb hivatalra jogosított.¹ Ez volt a szokás Sept. Severus után. Előbb azonban csak az jöhetett a tanácsba, tehát lehetett decurio, a ki már valami más hivatalt viselt. Ebből kiindulva felteszszük, hogy a harmadik sor végén a QV *quaestor*t jelent és hogy Rufianus a *quaestori* hivatal viselése után lett decurio. Ezt annál hitosabban állíthatjuk, mert más magyarázata a QV-nek lehetetlen és mivel tudjuk, hogy habár ritkábban, de mégis voltak *quaestorok* is a római községekben.² Ezzel meg van határozva a felirat kora is; készült ez Sept. Severus előtt, a mi a betűk jellege után ítélve is bizonyos.

A 4-ik sorból megtudjuk, hogy *m(unicipium)* decuriója volt Rufianus és hogy annak neve *Moget(iana)*. Igaz, hogy a név írásában is hiba csúszott be; a kezdő M minden ok nélkül O-val össze van fonva, a következő G pedig az előtte álló O-val, nyilván azért, mert a *quadartarius* két M helyett csak az elsőt véste ki, utána mindjárt egy O-t és egy G-t; akkor már észre vette hibáját és az O-ba belevéste az elmaradt M-et, a G-ből O-t csinált és ehhez támasztott egy másik kisebb G-t. E hibák dacára azonban mégis teljesen biztos a név olvasása: *Moget(iana)*.

E név nem ismeretlen előttünk; az *Itinerarium Antonini* két ízben említi; először mint a *Sopianae*-től *Vindobona* felé vezető út egyik állomását,³ azután a *Sabaria-Aquincum* közti úton. Már régen tudva van, hogy ennek a névnek megfelel a mai Fenék pusztája a Balaton nyugati végén, Keszthely közelében, a hol már a múlt században sok római régiség került napfényre.⁴ Ujabban Römer le is írta a fenéki római vár maradványait és így természetes, hogy épen e várat tartották *Mogetianá*-nak. A mi feliratunkból azonban kitűnik, hogy *Mogetiana* nem csak táborhely volt, hanem *municipium* is és pedig már a második század vége előtt, talán már az első században. Mert e község azon útvonalba esik, a melybe már korán, a Juliusok és Claudiusok alatt, a *colonia divi Claudii Sabaria* és az *oppidum Scarabantia Julia*,

¹ Paulus Dig. 50, 2, 7, 2.,

² Marq. R. St. V. I. 167. 1.

³ p. 233 Wess.

⁴ L. Römer térképét az Acta Nova végén és Mommsen C. I. L. III. p. 523.

illetőleg *municipium Flavium Scarbantia*.^{*} Azért is valószínű, hogy Mogetiana, mint egykori határváros a Flaviusok vagy Hadrianus által kapta a *municipiumi* rangot.

Ha *municipium* volt Mogetiana, akkor okvetlenül nagyobb helységnek kellett lenni, habár a történelemben semmiféle szerepe nem volt, és fenn is állott a többi pannoniai várossal együtt mindaddig, míg csak a római birodalomhoz tartozott. E város közelében pedig ásattak fel azon gazdag temetők, melyeknek kincsei a régészeti világ figyelmét magukra vonták; vajjon nem-e a *municipium Mogetiana* lakossága töltötte be a keszthelyi u. n. népvándorláskori temetőket?

5. Fogadalmi oltár, mely Duna-Bogdányban, a hol a római tábornak még mai napig is megvannak nyomai, találtatott és az 1888. évben a nemzeti Múzeumba vitetett; száma: 1888, anyaga mészkő, magassága 1'10 m., szélessége 0'46 m., vastags. 0'25 m.

I O /	azaz: I(ovi) o(ptimo) [m(aximo)]
M · AVR · CEL	M(arcus) Aur(elius) Cel-
ERINVS · VE ·	erinus vet(eranus)
LEG · $\overline{\text{P}}$ · ADI ·	leg(ionis) (secundæ) adi(utricis)
5. P · F · SE / · B · F ·	p(iæ) f(idelis) Sev(erianæ) b(ene)f(iciarius)
TRIB · VNA	trib(uni), una
CVM · SVIS ·	cum suis,
V · S · L · M ·	v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).
//////	[imp(eratore) Cæs(are) M(arco) Aur(elio)
10. //////////////	Alexandro Sever]
O DIONE COS ·	o Dione co(n)s(ulibus).

Ezen oltárt M. Aurelius Celerinus állította fel. Ő a második legio adiutrix kiszolgált harczosa volt és úgy látszik D.-Bogdányban töltötte életét a katonai szolgálat teljesítése után és pedig családjával együtt, a mint e szavak mutatják: *una cum suis*. Ő azonban nem volt közönséges veterán, hanem *beneficiarius tribunus*. Ilyen *beneficiarius* eredetileg minden katona volt, a ki feljebbvalójától valami jótéteményben vagy kiváltságban részesült és ennél fogva ehhez ragaszkodott is. A császárok idejében minden felsőbb rangú tisztnek volt bizonyos számú *beneficiarius*, és pedig a *legatus*-nak (Wilm. 1474), a consulnak (Wilm. 66. 602. 1461. kül. pedig 1476, a hol 30 benef. van említve) a præf. prætoremnek (1588. 1496), a præf. vigilumnak (1499. 1500), a különböző tribunusoknak (1566. 1499. stb.). Ez a mi emberünk ilyen tribunusnak volt valami kitüntetés vagy különös pártfogásért hálára kötelezve, és

* Plinius N. H. III. 146.

pedig a második *leg. adi.* egyik tribunusának, — a milyen egy-egy legioban régebben *hat* volt, valószínűleg a császárok idejében is.

A második legio itt *Severiana*-nak neveztetik; úgy látszik azért, mert a pannoniai legiók, tehát ez a második is, Septimius Severus pártjára állottak Pertinax megöletése után 193-ban Kr. u., a minthogy ezen legio nevével pénzt is veretett Septimius Severus (Coh. III, 252, 160). Ezen elnevezés azonban nem e császár idejéből való, a mi már abból is kitűnik, hogy az *Antoniniana* elnevezés elébb, Caracalla és Elagabal alatt fordul elő (p. o. C. I. L. III, 3526. 3445) a *Severiana* pedig Alexander Severus idejében (C. I. L. III, 3412. 3524: 218. Kr. u.; 3457: 231 Kr. u.). Ennek oka abban rejlik, hogy Caracalla az Antoninussal akarta magát rokonságba hozni, Elagabal pedig igényeinek biztosítására Caracalla, vagyis M. Aurelius Antoninus fiának vallotta magát, Alexander azonban a Sept. Severussal való rokoni viszonyra támaszkodott, a miért is a *Severus* nevet felvette.

E szerint e felirat Alexander Severus idejéből való, a mit különben is a *consulok* után is megtudunk. Az egyik consul neve teljesen olvasható, ez *Dio Cassius*, a történetíró, a ki, mint tudva van, Felső-Pannonia helytartója is volt (Dio C. 49, 36). A másik consul, kinek neve ki van törölve, habár még némi nyoma maradt a betűknek, maga a császár, Alexander Severus volt. Megjegyzendő, hogy mindkét consul neve csak egyszerűen oda van írva, mintha akkor mindkettő *először* lett volna consul, holott Alexander Severus már harmadszor, Dio Cassius pedig másodszor viselte a consuli méltóságát 229-ben Kr. u. (L. Klein Fasti Cons.)

6. Fogadalmi oltár, mely P.-Gelléren, Baracska mellett, Fehérm. Orbán György úr kertjében van felállítva. Az oltár, mely a nemzeti Múzeumnak van odaigérve, mészkőből való; méretei hiányoznak.

I · O · M ·	azaz: I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
C O C C	Cocc(eius)
SENECIO	Senecio
DEC ALE sic	dec(urio) al(a)e
5. I T R O B N A T	(primæ) T(h)r(acum) ob nat(alem)
M · C O C C E I	M(arci) Coccei
SENECAEFL	Senecæ fil(ii).
V · S · I · M	v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

E követ tehát Cocceius Senecio állította fel Iuppiternek, fiának, M. Cocceius Senecának születése napján.

7. Fogadalmi oltár, mely Ó-Budán, Majláth-u. 23. sz. a. találta-tott, onnan a nemzeti Múzeumba került, a hol 1883 25/1. sz. a. fel van állítva.

Az oltár mészkőből való, magassága 100 m., szélessége 0.54 m., vastagsága 0.40 m.

I · O · M ·	azaz : I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
CVSTODI	custodi
DIS · DEABVS	dis deabus-
QVE ·	que
5. Q · FABIVS · COM	Q(uintus) Fabius Com-
MODVS · TRIB ·	modus, trib(unus)
LEG · II · AD	leg(ionis) (secundæ) ad(iutricis).

Ezen oltár szentelve van *Iuppiter custos*-nak, az őrző I.-nek; ezen elnevezés elég ritkán fordul elő; Pannoniában és Daciában tudtommal ez az első felirat, melyen *custos*-nevet visel Juppiter; előfordul Tuder-ben (Umbriában) a következő: PRO SALVTE | COLONIAE · ET · ORDINIS | DECVRIONVM · ET · POPVLI | TVDERTIS · IOVI · OPT · MAX | CVSTODI · CONSERVATORI | etc.* és Rómában: IOVI · CVSTODI | ET GENIO | THESAURORVM etc.;** egy harmadik, mely 1227. sz. a. van Orellinél, hamisított.

Iuppiteren kívül *dii* és *deae* van említve, de nem a szokásos formában: *ceterisque dis deabusque*, hanem a *ceterisque* nélkül, a mi kevésbé szokásos.

A feliratos oltárt szentelte a második legiónak egyik tribunusa, kinek teljes czíme lett volna: *tribunus militum leg. II. adi.*

8. Fogadalmi oltár mészkőből, mely Bián találtatott a vasút építése alkalmából, «az üres tarisznya» nevű korcsma közelében, a honnan 1883-ban a nemzeti Múzeumba szállíttatott. Magassága 1 m., szélessége 0.47 m. és vastagsága 0.28 m.

I O M ·	azaz : I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
PRO SALVTE	pro salute
D · NN · A ^G · IVL	d(ominorum) n(ostrum) Aug(ustorum) (duorum) et C(ai) Iul(ii)
CAST · NE ^o · A ^G · G sic	Castini leg(ati) Aug(ustorum) (nostrorum)
5. PRP / EQ · SIN ^G · A	pr(o) p[r](ætores) eq(uites) sing(ulares) A(ulur?)
AR · V ^o · CORNOEG sic	Aur(elio) Victorino (centurioni) leg(ionis)
II · AD · MNAR · BTO	(secundæ) ad(iutricis) tadmtn Aur(elius) Bito
DEC · A ^L · FLO · A ^V · S	dec(urio), Ael(ius) Florianus [et]
AR · M ^V · RVS · v F	Aur(elius) Maturus, v. f.
10. EX VOTO	ex voto

* Wilm. 2100 = Or. 3726.

** Or. 1682.

Ezen fogadalmi oltár Iuppiternek állíttatott fogadalom következtében az *equites singulares* által, nyilván olyanok által, kik alsó Pannoniában tartózkodtak. Ezen equites, mint azt leginkább Henzen tanulmányai kiderítették, részint a tartományokban állíttattak össze és választattak ki különböző nemzetségtű csapatokból és *alae*, illetőleg *cohortes singulares*-ben egyesítették; másrészt külön a császárok szolgálatára rendeltettek és ezek neveztettek vagy *equites singulares Augusti*, vagy egyszerűen equites singulares. Nagy lehet a kétség az iránt, hogy a negyedik sor utolsó betűje A · annyit jelenthessen, mint *Augustorum*, mert ez a rövidítés egészen szokatlan. Ha e felirat többi neveinél — Castinusét nem tekintve — pænomen volna, azt gyaníthatná az ember, hogy az A · = *Aulus*, és Aurelius Victorinus prænomenje és talán helyes is ez a felfogás, annál is inkább, mert ha nincs ott Aug(usti), akkor azok equiter legati voltak.

Az első, ki amaz equites közül említettik, *Aurelius Victorinus*, a második legio adi. centurioja; neve dativusban van, a mi nyilván a quadratarius hibája, kinek okvetlenül VICTORINVS-t kellett volna oda vésni. Victorinus e szerint elébb eques singularis volt és mint centurio lépett be a legio II. adi.-ba, a minthogy az volt a szokás, hogy a legiókba belépő equites singulares centuriókká tétetettek.¹ Azok a betűk, melyek a 7-ik sorban olvashatók, a leg. II. adi-ra vonatkoznak és ez idő szerint nem fejthetők meg.

A második ember *Aurelius Bito*, talán görög eredetű a *Bito* név után ítélve, az *equites sing.* között decurio volt, a minő máshol is előfordul.²

E kettőn kívül még *Aelius Florianus* és *Aurelius Maturus* neveztetik meg a feliraton; feltűnő azonban, hogy az *et* hiányzik a két név között és hogy a 9. sor végén VF olvasható, mely két betűnek a magyarázata ez idő szerint még lehetetlen.

Az oltár — és ez a fődolog a feliratban — két Augustusnak és egy legatusnak, C. Julius Castinusnak van szentelve. Ezt egy másik ó-budai római felirattól ismerjük,³ melyen szintén *leg(atus) Aug(ustorum)*-nak neveztetik. Ezenkívül egy daciai töredékes feliraton fordul elő, szintén abban a méltóságban.⁴ Ezekből, valamint a legutóbb Ó-Budán kiásott, *Castinus*-ra vonatkozó három egybehangzó felirattól Castinus és a két Augustus idejét pontosan meg lehet határozni.⁵ Miután ezen feliratokon *leg(atus) Aug(ustorum) (trium)*-nak neveztetik — habár az egyik G ki van vakarva — Castinus csak Septimius Severus,

¹ L. Marquardt II. p. 473 k. és 9. j.

² Wilm. 1516. 1573. és Henzen Ind. p. 141.

³ C. I. L. III. 3480.

⁴ Kiadta Torma K. Arch. epigr. Mitth. III. 88. l.

⁵ L. Kuzsinszky B. Arch. Ért. IX. k. 401. kk. II.

Caracalla és Geta idejében lehetett Pannonia inferior legatusa, mert habár később is többször fordul elő három Augustus, *legatus*-ok már nem lehetett, mivel Gallienus a senatorokat a provinciák kormányzatától eltiltotta; Geta pedig 209-ben, miután Britanniába indultak, kapta az Augustus czímét, a nélkül azonban, hogy a Codex Justinianus őt akár csak egyszer is megemlítené; a 209., 210. és 211-ből való törvények csak két Augustus neve alatt vannak kiadva. Feliratokban előfordul a három Augustus együtt.* Ama három felirat e szerint csak 209—211 között lett felállítva; elébb semmi esetre, habár Geta már 208-ban az idézett numidiai feliraton a másik két Augustussal van összefoglalva. Castinus, a ki máskor AVGG-t írt, nem írhatott AVGGG-t, hacsak akkor nem, mikor már Geta is *Augustus* volt. De Castinus ama három feliraton *consul designatus*-nak neveztetik; ez a kitüntetés őt csak hivataloskodása utolsó évében érthette, mert mint consulnak neki Rómában kellett hivatalát átvenni. Ennélfogva az AVGG-féle kitétel nem vonatkozhatik máskorra, mint arra az időre, mikor még Geta nem volt Augustus. Miután pedig a legatusoknak hivataloskodása rendszeren három évig tartott, a mi feliratunk vagy a 208 vagy a 207-ik évből való, ama három pedig vagy a 209- vagy 210-ik évből. E szerint Castinus vagy 207—209-ig vagy 208—210 volt Pannonia inferior legatusa és pedig mint *vir praetorius*. Különbben ha nevét nem találjuk is a consuli lajstromokban, az csak onnan van, mert nem volt consul ordinarius, hanem csak consul suffectus. Mint *vir consularis* kormányozta későbbben Daciát, a mit nem csak a fennit idézett daciai feliratból tudunk, hanem még pontosabban Dio Cassiusból,** a hol el van mondva, hogy Macrinus Castinust, Dacia helytartóját magához hívatta és helyébe Marcius Agrippát küldé ama provinciába. Ez természetesen 217-ben történt, a mikor Macrinus trónra jutott.

9. Fogadalmi oltár, mely Ó-Budán találtatott és mint Hirschler építész úr ajándéka, 1885-ben a nemzeti Múzeumba került, a hol 885/141. sz. a. fel van állítva. Anyaga mészkő, magassága 0'66 m., szélessége 0'35 m., vastagsága 0'27 m.

I O N

azaz: I(ovi) o(ptimo) m(aximo)

ET · IVNONI
REGINÆ IVL ·
QVINTVS · VT ·
5. EX · B · F · CQS ·
V · S · L · M ·
ARRIAN · ET
PAPIRIO · S

et Iunoni
reginæ Iul(ius)
Quintus vet(eranus)
ex b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Arriano et
Papirio c[o](n)s(ulibus).

* Wilm. 991. C. I. L. VIII. 4323.

** 78, 13.

Julius Quintus veteran katona volt; ha nincs is megnevezve a legio, azért valószínű, hogy a II. adi.-ban szolgált. Katonakorában a beneficiariusokhoz tartozott, kikről l. az 5. számú felirathoz írt megjegyzést.

Quintus, a mint az összefüggés mutatja, nem praenomen, hanem valóságos nomen, ellenben a *Julius* helyettesíti itt a praenoment, a mi a második században nem feltűnő dolog.

A consulok, kik e feliraton megnevezetnek, Arrianus és Papirius. Az utóbbi név alatt 184-ben fordul elő egy consul, t. i. *Cn. Papirius Aelianus*, és a 222-ik évben *L. Roscius Paculus Papirius Aelianus*; de egyik sem lehet az a Papirius, mely a feliraton említve van, mert a consultársa, Arrianus elébb hivataloskodott. Ez az Arrianus az ismert történetíró, Flavius Arrianus, Nicomediából. Photius* és Suidas** megemlítik, hogy consul volt, de hogy melyik évben, azt nem tudjuk. Borghesi*** ugyan azt hiszi, hogy Herennius Severussal 121—124 körül volt consul suffectus, de a feliratból kitűnik, hogy nem Herenniussal, hanem Papiriussal viselte a hivatalt.

Ha azt tudnók, hogy a consulsága után mint vir consularis volt 135 óta Kappadokiának helytartója, akkor legalább megközelítőleg meghatározhatnók consulatusának idejét, de miután e hivatalt mint praetorius is viselhette, a consulságra pedig utóbb juthatott, nem tudunk most sem többet, mint azelőtt. Csak az az egy dolog érdekes és fontos, hogy e felirat *Photius* és *Suidas* állításait igazolja.

10. Fogadalmi oltár Sz.-Endréről, hol *Dumcsa* polgármester úr szölejében, a *Hunkdn* találatott. Mint a tulajdonos ajándéka került a nemzeti Múzeumba, hol 887/63. sz. a. őriztetik. Anyaga mész, magassága 0'75 cm., szélessége 0'34 m., vastagsága 0'24 m.

I · O · MA /	azaz : I(ovi) o(ptimo) ma[x(imo)]
I V L ·	Iul(ius)
TAVRVS	Taurus
MILES	miles
5. sic SEQP	se(s)q(ui) p(licarius)
sic EQES	eq(u)es
V · S · L · M	v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

A katona, ki ezen oltárt felállította, lovas volt és miután Szent-Endrén — *Ulcisia castra* — egy gyalog ezred, a coh. mil. nova Severiana Surozum sag(ittariorum) tanyázott, nagyon valószínű, hogy Iul. Taurus

* Cod. 58.

** s. v.

*** L. De Vit, Flavius Arrianus a.

is ezen coh.-hoz tartozott. Mikor ezen oltárt felállította, már bizonyos katonai érdemei voltak, a mi abból tűnik ki, hogy magát sesquiplariusnak nevezi, a mi azt jelenti, hogy másfél annyi zsoldot kapott és ennél fogva a *mīlites principales*-hez tartozott.*

11. Fogadalmi oltár találatott Budán, a főutczában, 52. sz. a. a Margit-hiddal szemben, a honnan a nemzeti Múzeumba szállíttatott, hol 887/72. sz. a. őriztetik. Anyaga mészkő, magassága 1'25 m., szélessége 0'62 m., vastagsága 0'43 m.

I · O · M ·	azaz : I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
C · I V L · R O G	C(aius) Iul(ius) Rog-
A T V S M ^L · E G	atus mil(es) leg(ionis)
III A G · V E T	(tertiae) Aug(ustae) vet(eranus)
5. E G · II · A D I	leg(ionis) (secundae) adi(utricis)
E X · V O T O	ex voto
sic A R A · P O S V I T	ara(m) posuit
L I B E N S G E N T	libens. Gent-
I N O · E · B A S S O	iano et Basso
C O S	con(n)s(ulibus),

E felirat 211-ből való, tehát Septimius Severus halálának évéből. A katona, ki az oltárt Iuppiternek szentelte, C. Iulius Rogatus, az aquincumi II. leg. adi.-ból bocsáttatott el, tegyük fel, hogy a rendes időben, huszonöt évi szolgálat után. De mielőtt a második legióban szolgált volna a III. Augusta katonája volt. E legio a mennyire történetét ismerjük Augustustól fogva mindig Afrikában szolgált. Arról nincs tudomásunk, hogy valamikor más provinciába tették volna; még az ötödik század elején is Afrikában tartózkodtak az *Augustani*,** vagy Tertio Augustani.*** Pedig az nem hihető, hogy egy Afrikában szolgáló katona a III. legióból Pannoniába a második legióba tétetett át; ez ellenkeznék a római katonai fegyellemmel. Csak is arra lehet gondolni, hogy a harmadik legio egy része, *vexillatio*, rövidebb időre Pannoniába jött, valamely háború alkalmából és hogy az a Rogatus nem akart vagy nem tudott visszatérni Afrikába, hanem itt, Pannoniában folytatta a katonai szolgálatot a II. leg. adi.-ban.

És így is történt a dolog; erről tanuskodik a következő, Pannonia történetére úgy is érdekes felirat, melyet azonban nem szükséges egész terjedelemben adni:

* Veget. II. p. sesquiplares unam semis consequabantur annonam.

** Not. dign. p. 120, 105.

*** p. 139, 151.

1. *Apollini patrio avg sacr*
ti plautivs ti f papiria felix ferrvnt
avvs praef alae · i · thracvm veterano
rum sagittariorvm
 7. *praepositvs vexil leg . III avg apvd mar*
*comannos etc.**

E felirat azt mutatja, hogy *Felix* többi hivatalai között azzal is volt megbizva, hogy a leg. III. Aug. egy vexillatioját, tehát egy elkülönített részét, a marcomannok elleni háborúba vezesse. Ezen háború M. Aurelius alatt folyt több éven keresztül, rövidebb és hosszabb megszakítással 167-től a császár haláláig. Rogatus tehát 167—180 között jött ama vexillatioval Felix parancsnoksága alatt Pannoniába; közelebbről nem lehet az időt meghatározni, de érthető a fogadalmom oka, hogy t. i. a háborúban tette a fogadalmat és a háború után teljesítette.

A fentebbiekből kitűnik, hogy a marcomann háború vége, illetőleg M. Aurelius halála és a kő felállítása között 21 év folyt le, tehát elég hosszú idő arra, hogy a II. legióban is vagy húsz évig szolgálhasson.

Fröhlich Róbert.

A JAÁKI APÁTSÁGI TEMPLOM.

Hazánk középkori építészetének úgy tervezete, mint művészi gazdagságú kivitelére nézve, kimagasló emléke a jaáki apátsági templom, immár több mint egy évtizede várja stylszerű helyreállítását, melylyel a jelentékenyen romlásnak indúlt remek építményt műtörténetünk számára megmenteni czéloztatik.

A teljes helyreállítás ez idő szerint a szükséges költségek híján nem lévén foganatosítható, minthogy azonban e műemlék állapota sürgős intézkedést igényel: a nmélt. vallás- és közoktatási m. k. minister úr elrendelte annak házilag eszközrendő biztosítását. A kivitel *Möller István* építészre bízott, a ki a múlt évben sikerrel oldotta meg feladatát a zsámbéki prépostsági templomrom biztosítási munkálatainak vezetésénél. A részlettervek azonban előzetesen *Steindl Imre* tanárnak lesznek bemutatandók, a ki a jaáki apátsági templom stylszerű teljes helyreállítási munkálataira nézve már előbb beható tanulmányokat tett és terveket dolgozott ki.

A biztosítási munkálatok részletterveinek elkészítéséhez szükséges helyszíni szemlére, e sorok írója is kiküldetvén, az «Archæologiai Érte-

* C. I. L. VIII. 619.

sítő» szakközönségének szolgálatot vélek tenni, midőn a jááki apátsági templom jelenlegi állapota és kirándulásunk alkalmával napfényre hozott műtörténetileg érdekes leletek felől előzetes értesítést nyujtok.

A templom háromhajós bazilika, középkori szokás szerint keletelve. A keleti irány és tényleges fekvése közt a delejtű 10°-nyi elhajlást mutat délfelé. Keleti oldalán minden hajó külön apsisban végződik, melyek közül az északi és a főapsis három, a déli ellenben csak két ablakkal bír. Téves tehát Eitelberger alap- és a keleti oldalról vett felrajza, melyeken minden apsis három ablakosnak van feltüntetve.*

A templom északi oldalán sem a fő-, sem a mellékhajó falain ablak eredetileg nem volt s ez lehetett oka, hogy az északi apsist három ablakkal látták el, míg a délin — mert e hajó jól meg volt világítva — csak két ablakot törtek.

A nyugati oldalon meglepő gazdagságú a két torony közé ékelt főkapú, melynek ormója ép úgy, mint a tornyok emeletei s ablakai, nem kerülhették el az avatlan későbbi kezek változtatásait.

Az egész templom faragott négyszögműkövekből az ú. n. átmeneti ízlés stíljében épült és eredetileg boltozatra volt tervezve, mint ezt a nyolcszögű pillérek oldalaiból kiszökő oszlopok fejezetei, valamint a főhajó falán felkúszó faloszlopok bizonyítják. A boltozatból maig tényleg fönáll mind az, a mit eredetileg befejeztek; nevezetesen a három apsis és főszentély, valamint a torony-pár és kapúcsarnok boltozatai. Műszaki okok magyarázzák meg, hogy miért hagyták el a templom három hajójának tervezett beboltozását s miért földték be azokat lapos famennyezettel.

A templom déli oldalán, melyhez mintegy hozzá toldva ma a sekrestye foglial helyet, állott a benczés-monostor, melyet Fuxhoffer a múlt század elején romokban, tető nélkül még látott s — az ő adata szerint — annak széthányt maradványaiból építették ugyancsak a múlt század második felében a mai apátsági lakot.

A templomtól nyugatra áll a négykarély (Vierpass) idomú kápolna, mely portálját és műrészleteit kivéve, egészen téglából épült s a templommal egykorú.

Mielőtt írott történeti adattal rendelkeztek volna e becses templom felől kül- és belföldi régészeink, az épület stíljéből annak keletkezését a XIII. század közepére határozták meg. E meghatározási módszer helyességét kiváló előnyös világításba helyezte azon oklevél, melyet Ráth Károly 1865-ben a «Győri tört. és régészeti füzetek»-ben közzé tett.** Ez

* Lásd: Mittelalterliche Kunstdenkmale des Österreich. Kaiserstaates I. k. IX. táb., továbbá Jahrbuch der k. k. Central-Commission 1856., I. és IV. táb.

** V. ö. III. köt. 292—300. lap.

okmány tanúsága szerint, a jaáki apátsági templom felszentelése 1256-ban ment végbe, Omode győri püspök által.

Ezen évszám jelöli templomunk történetében az első építkezési korszakot: a XIII. század derekáig az egész épület befejeztetett, még pedig — az építészeti részletek kezelésében nyilatkozó sajátságok bizonyítása szerint — francia mesterek által, kiket a Cluny-apátsággal szoros viszonyban lévő hazai benczéseink könnyű szerrel megnyerhettek ügyöknek.

A tűzveszélynek nagyon is kitett famennyezet, melylyel a hajók földve voltak, anyagúl szolgált ama katasztrófáknak, melyeknek nyomait templomunk falain még ma is több helyütt elég jól kivehetjük.

Leégés által megemésztetvén a hajók famennyezete, ezúttal-e vagy egy más alkalommal, sokat szenvedett a déli mellékhajó, melynek három szabad pillérét újból, de már szakértelem hiányában (a középsőt meg épen tengelyen kívül eső helyzetben) téglából voltak kénytelenek építeni. Ekkor fejezhették be szintén téglából a főhajó megrongált északi falát, míg a délit java részben újból kellett fölépíteniök. A főhajó déli falán megtaláltuk az 1595. évszámot, mely a második, vagy talán már harmadik (biztosabban a helyreállítási munkálatok alkalmából fog kiderülni) építkezési korszakot jelöli.

De hogy a XVI. században ismét lapos famennyezettel látták el a fő- és déli mellékhajót (az északiban levő egyetlen csúcsíves boltozat műszaki szempontokból e korszaknál jóval régibb), kitűnik a templom padlásán a főhajó északi falán levő festett párkányból, mely a mai (tehát későbbi) boltozat felett, egykor a famennyezet alatt vonúlt végig.

E korszakba esik a templom újabb megvilágítása is olyképp, hogy az északi mellékhajó falába — hol eredetileg egyetlen ablak sem volt — három nagyobbméretű ablakot nyitottak, tekintet nélkül a fal külső beosztásának és díszítésének akadályaira. Csak így tudták megvilágítani a berakott régi ablakok helyébe nyitott, egyetlen nagyobb ablak daczára sötétté vált főhajó egy részét, az északi mellékhajón át, hová a déli mellékhajó ablakai és a nyugati oromfalba vájt nagy ablak segítettek némi világosságot ömlesztetni. — Elmondhatjuk, hogy ezen építési időszakban szenvedett e templom legtöbbet, a helytelen tatarozás és oktalan változtatások által.

A legutolsó, nagyobbmértvű építkezés körülbelül *Folnay* apát korára esik, a ki a főhajót az akkortájt dívott dongaboltozattal — mely ma is létezik — földet be, de úgy, hogy a déli mellékhajó két egymás feletti boltozatot nyert, a mi által — mint a néphagyomány maig föntartá emléket — betelepített szerzetesek nyertek itt néhány lakócellát, hol később századunk derekáig az apátság kezelői gabonát tartottak. E mellékhajó kettős boltozatának önsúlya, nem is említve mag-

tárkorában gabonával való megterheltetését, aránytalanul nagyobb volt az északi hajóénál, a mit a boltozat okozta repedések is bizonyítanak.

Folnay emlékét hirdeti a templom körül egykor elterült temető körfalában levő kapu felírata 1663. évszámmal, mely templomunk utolsó építészeti korszakának évét látszik jelölni. Kivételt csupán a tornyok sisakjai képeznek, melyeket a plébánián őrizett levéltári adatok szerint, a XVIII. század végén (1785.) *Kardcsonyi* János apát (+ 1805.) készíttetett.

A mi a templom jelenlegi állapotát illeti, a terjedelmes részletezéstől tartózkodva, csupán a következők elősorolására szorítkozom.

Legsiralmasabb állapotban — a templom eléktelenített déli oldalát nem is említve — a keleti oldal három apsisán s oromfalain kívül, a nyugati homlokzat, illetve a tornyok vannak. Nevezetesen a déli, ú. n. pusztatorony veszedelmes repedéseket tár a szemlélő elé, minőktől az északi torony sem ment, sőt ez utóbbin harangozás alkalmával nagyobb mérvű ingása észlelhető, mely fenyegető körülmény halaszthatlan intézkedésül, a harangozásnak a tornyokban mielőbb való eltiltását parancsolja. Ezenfelül a templom alapozásának szabad szemmel is eléggé ki-vehető hiányai azok, melyek sürgős intézkedést igényelnek.

A talaj viszonyaival alaposan tisztába óhajtván jönni, felbontattuk a templom fő- és északi mellékhajójában létező sirboltokat. Az északi apsis előtt a *Perneszi-család* felíratos sirköve alatt, annak sirboltjára akadtunk, mely a XVII. század dereka körül dongaboltozattal téglából épült. Benne *Perneszi* tetemén kívül, a ki a jaáki apátság birtokainak bérloje volt, több felnőtt és kisdud koporsójára találtunk, melyek azonban teljesen szétszórt helyzetben voltak.

A főszentély előtt, a lépcsők alatt leltük bejáratát a másik, terjedelmére nézve kisebb sirboltnak, mely alkatát tekintve, hasonlít a Perneszi-féléhez, korára nézve azonban annál pár évtizeddel fiatalabb. Ebben három apát tetemét találtuk. A legrégibb, széthányt koporsó és csontok *Szilcz* apáté lehettek, a ki a múlt században halt el. A második *Kardcsonyi János* apáté (+ 1805.), a ki — mint fentebb már említettem — a tornyok jelenlegi sisakjait emeltette. A harmadik, érintetlen koporsó *Heymon János* apát (+ 1828.) tetemeit takarta. E két utóbbi koporsón — a kor szokása szerint — szögekkel kiverve találtuk a bennök pihenő apátok nevét, elhalálozásuk idejét stb.

E sirboltok közül — a templom talajához viszonyított fekvésöket tekintve — restauráció esetén érintetlenül maradhat az apátoké, míg ellenben a Perneszi-féle, a talaj eredeti niveaujának rekonstruálásakor betemetendő lesz.

Épen a talajmérés alkalmával próbaásatások útján constatáltuk, miszerint a padlat eredeti niveauja csupán a főszentélyben, a tornyok

és főkapú csarnokaiban maradt meg: a két mellékapsisban és hajókban ellenben változást szenvedett. Az északi mellékhajó közép pillér-lábánál például 22 centiméternyi talajemelést észleltünk.

Főszűlyt fektettünk kutatásaink között a templom azon eredeti építészeti és szobrászati műrészeinek napfényre hozatalára, melyeket évszázadok folytán avatlan, kontár kezek vakolat alá temettek. Így a többi között a déli mellékhajó első szabad pillérében, melyhez a czopfos szószéket illesztették s ezúttal a pillért magát a szószékebe vezető feljárat kedvéért kivájták, az eredeti pillércsomó részleteire reá találtunk. — Nem hallgathatom el e pillérről azt, hogy az imént említett helytelen kivágás által annyira meggyöngöttetett, miszerint a főhajó déli fal-tömegeinek súlya alatt már régebben repedést kapván, több centiméternyire befelé hajolt.

Hasonlóképen kibontottuk a vakolat alól a zene-karzat aljában, a déli falban fönmaradt pillér- és arkádív-részletet, mely utóbbinak fönmaradt hajlása a déli mellékhajónak az északival egészen egyformán tervezett idomát bizonyítja.

Sok fáradság mellett nem kevés műélvezetet nyújtott az egyes oszlopfők és gyámkövek finomabb részleteinek, melyeket a százados mészrétegek felismerhetetlenné téve, elleptek, gondos kitakarítása.

Hasonló türelemmel kapartuk le a vakolatot és évszázados mészrétegeket az arkádok egyes pontjain a faragott kövekről, konstatálva a templom második korszaki polychrom-festését.

Ennél is szerencsésebb volt a kezünk, a mennyiben a főapsis falán belül falképet keresve és sejtve, az ablakok alatt az eredeti első fal-festésnek nemcsak nyomaira, de az ősrégi oltárképre is reá akadtunk. Az apátság védszentjét (*Abbatia S. Georgii* de Jaák), szent György vitézt lóháton ábrázolja e kép, a sárkánynyal küzdve. Kár, hogy csak elmosódott színeiben maradt fön a többszörös mészréteg alatt, honnét sikerült kikapargatnunk.

E lelet műtörténeti fontosságát nem csekély mérvben emeli azon körülmény, hogy a falkép mellett balra, szintén a falra festve, megtaláltuk a templom egyik eredeti consecrationális keresztjét, melynek a köridomra fonódó karjai a XIII. századi festő ecsetét első pillanatra elárulják. E keresztre alkalmazta a templom első felszentelésekor, 1256-ban Omode győri püspök a szent olajat, mely esemény emlékét saját kiadványú oklevele tartá fön számunkra.

A kutatásaink között bennünket ért meglepetések még ezzel sem szakadtak meg. A templom külsején és belsejében, a négyszögköveken szorgalmasan fölkeresve a kőmívesjegyeket, köztük találtunk kettőt, mely a zsámbéki prépostsági templomon is előfordúl. Műtörténeti becsű adat, mely hazánk e két kimagasló középkori műépítményén ugyanazon

kezek munkáját igazolja. Tekintve azon körülményt, hogy a jaáki apátság templom kora nemcsak építészeti stíljéből, de Omode püspök ismételt említett oklevelének adatából is datálva van: most e kőfaragójegyek azonossága a zsámbéki templom chronológiájára, valamint mestereinek francia származására is érdekes fényt derít.

A mi a templom belső fölszerelését illeti, egyetlen darab sem maradt fenn az eredetiből, sőt még a középkorból sem. A főoltár, szószék, a két mellékapsisban levő oltárok Felnay apát korából, a XVII-ik század második feléből származnak, míg a diadalív alatt céltalanul és esetlenül alkalmazott kisebb oltár-pár a múlt századnak silány terméke.

Azon önkénytelenül felötölő kérdésre, hogy ezen nagybecsű műemlékünk helyreállításánál — kivált műarchaeologiai szempontokból — minő irányelvek szerint lenne tanácsos, sőt kívánatos eljárni, nem fogom részemről a feleletet elhallgatni.

Mindenekelőtt a biztosítási munkálatok veendő fogamatba, nehogy a szakaszonként eszközendő stílszerű helyreállítás folyama alatt, a templom egyes erősebben megviselt részei, a műtörténet nagy kárára építészetiileg tarthatatlanokká váljanak.

Azonban már a biztosítási munkálatoknál elvül tűzessék ki és követtessék: *conserválni* még a megviselt műrészletek közül is mind azt, a mit csak lehet, a kiváltást csak a technikai szempontokból elkerülhetlen részletekre szorítva.

A mi a templom hajóinak befödését illeti, bár azok eredetileg csúcsíves boltozatra voltak tervezve, de mert a középkor építészeti aggyaikat követve, eredeti tervöktől eltértek s boltozás helyett lapos famennyezetet alkalmaztak: műtörténeti szempontból e templom állandó tanulságul csak az esetben fogna szolgálhatni, ha lapos famennyezetel — a mit többféleképen lehet a tűzveszély ellenében műszakilag megóvni — fogjuk ellátni. Különben ezen befödési mód mellett szól a jelentékeny költségkimélés is, melylyel az kivihető, míg a faragott kőből készült bordák, zárkövek és a boltozat jóval többbe kerülnének.

Legtöbb időt és költséget fog igénybe venni a templom déli oldala, t. i. a mellékhajó és főhajójának déli fala, melynek legnagyobb része hasznavehetetlen toldás-foldásból áll. Ezen helyreállítási szakasznál kikerülhetetlen lesz a későbbi keletű esetlen déli pillérek lebontása s az északi oldalon levőkkel egyöntetű reconstructiója.

Dr. Czobor Béla.

RÉGI ÖTVÖSMŰVEK JELZŐ BÉLYEGEINEK MEGFEJTÉSE.

Kik az 1884-ik évi budapesti fényes ötvösmű-kiállítást huzamosabban tanulmányozták, bizonyára hallották hírét Marc Rosenbergnek, a karlsruhei tanárnak, a ki e kiállítás kedvéért utazván Budapestre, itt végignézte a sok száz meg száz ötvösművet, hogy a rajtuk lévő ötvösjegyeket följegyezze és lenyomja. A hogy itt tett, 1881 óta minden jelentékenyebb ötvösműkiállításon cselekedett. 1881-ben a karlsruhei, 1883-ban az amsterdami és zürichi műtörténeti kiállításon, 1885-ben a nürnbergi és petersburgi tárlatokon, 1886-ban az augsburgi, 1887-ben és múlt évben a bécsi és 1888-ban a brüsszeli közkiállításon folytatta kitartó szorgalmas gyűjtéseit, másolásait. Azonfölül nyilvános intézetek és magánosok gyűjteményeit tanulmányozta és e célból beutazta Európa legnagyobb részét. Célja volt megteremteni az ötvösség történetére a lehetőséget és ennek első föltétele volt a fönmaradt emlékek statisztikája mellett ismerni és lehetőségig megfejtetni a rajtuk lévő jelzéseket. A nyolcz évi szorgalom és kitartás eredménye gyanánt tízezer régibb és újabb ötvösjegy mása van Rosenberg birtokában és ez óriási tömegből legutóbb mintegy 2000 jegyet tett közzé egy vaskos kötetben.*

A jegyek általában kétfélék szoktak lenni. Valamely jelzett ötvösmű származási helyét az illető város vagy városi czéh hitelesítő bélyegéből lehet biztosan megállapítani. Fölötte fontos volt tehát lehető teljességgel összeállítani a hivatalos hitelesítő jegyeket.

Ezt nagy szorgalommal megcselekedte a szerző, sőt a fontosabb ötvösségi gócpontokon dívott hitelesítő jegyeket lehetőleg történeti sorrendben a XV—XVI. századtól a mai napig, néha, a hol lehetett, évek szerint rakta sorba.

Ezzel azonban a nagy föladatnak csak egyik része volt megoldva, másik része az egyes ötvösök, vagy ötvöscsaládoktól használt mesterjegyek összeállítása és megfejtése volt. Ez volt a munka oroslánrésze és Rosenberg igen nagy érdemet szerzett a műtörténet körül az által, hogy oly sok jeles mestert, kinek remek műveit élveztük és bámultuk, a feledés homályából föltámasztott. Ime itt vannak most együtt országok és városok sorrendje szerint, az ötvösmesterek művei, melyeket a sors igen gyakran a szélrózsa minden iránya felé széjjelvitt és a mi azelőtt jóformán lehetetlen volt, az egyes ötvösök működésével, stilu-

* Dr. Marc Rosenberg : Der Goldschmiede Merkzeichen. Frankfurt a/M., 1890.
8° 582. lap.

sával, hatásával megismerkedni, arra e ritka gonddal és rendkívüli ügyességgel készített adatlajstrom megadja a lehetőséget.

Ott találjuk rajzban a városi jegyeket s ott a művészek személyes bélyegét, legtöbbször a művész nevét, gyakran a művész életéből néhány fontos évszámot adatot és minden egyes idézett művéről megtudhatjuk, hol és kinek birtokában volt, mikor e lajstrom készült. A lajstrom használhatóságát nagyban fokozza a kötet végén három mutató, a jegyek összes rajzairól, a művészeké betűrendben és azon egyének és intézetek betűrendes felsorolása, kiknél a kötetben ismertetett ötvösművek vannak.

Természetes, hogy a midőn magyar kutató e fontos műtörténeti forrásmunkát kezébe veszi, első kérdése, hogy hazánk műkincseinek megállapítására mit meríthet belőle és nyomban azon még fontosabb kérdése támad, hogy a mi hazai ötvösségünk múltjának földeléséhez mennyiben járul hozzá e mű.

Az előbbi kérdésre kedvezőbb lehet a válasz, mint utóbbira. Hazánkban lévő több mint másfélszáz régi ötvösmű, melyeknek eddig csak legcsekélyebb részét birtuk város, kor és művész szerint meghatározni, Rosenberg lajstromában város, kor és igen gyakran művész szerint meg van határozva. Azt tapasztaljuk továbbá, hogy a XVI. századtól kezdve Európa túlnyomó részében és hazánkban is az augsburgi ötvösség és mellette a nürnbergi, majdnem uralkodó befolyást gyakorolt és pedig nemcsak az által, hogy termékeivel a világrészt elárasztotta, de az által is, hogy legtöbbször az odavaló nagy mesterek ízlését fogadták el a szomszédos országok mesterei.

Innen van, hogy hazai intézetek és gyűjtők oly sok és közte igen kiváló németországi mester remekeivel dicsekedhetnek, de másrészt e külföldi, fölötté erős áramlatnak kell tulajdonítani, hogy a XVI. századtól kezdve a (díszesebb) magyarhoni ötvösművek oly kevésbé válnak külön a németországiaktól.

A második kérdés az, hogy hazai városaink és honi mestereink minő arányban vannak Rosenbergnél képviselve.

Sajnos, de a XVI. és XVII. századokban virágzó hazai ötvösségünket csak négy város és tíz ötvös képviseli. A városok: Budapest, Nagy-Szeben, Medgyes és Selmeczbánya. A mesterek, négynek kivételével, kiket már eddig is ismertünk, még nincsenek megállapítva.

Pest város hitelesítő jegye csak a XVII. századig megyen vissza, századunk elejéig egyszerűen a városi címerből állott és alatta 13-as szám. 1818-ban és 1836-ban a városi tornyos kapu mellett ez évszámokat tartalmazta a bélyeg; az utóbbi évtől kezdve az akkor még java német főváros jegye PESTH volt, 1866-ban egyszerű P; e városi jelzésen kívül a XVII. században és a XVIII. elején az ötvösczéh kiküldött hite-

lesítője még E betűvel jelölte az ötvöstárgyakat, a XVIII. században a C betű volt a szemlemester jele, a XVIII. végén és a XIX-ikben pedig I és N betűk fordúlnak elő. A legrégebb pesti ötvösművön a XVII. századból S R bélyegű jegyet idéz Rosenberg (469. l. 2366. sz.), ez a jel még megfejtetlen. A XVIII. végéről és a XIX. század elejéről két művet említ, melyen IP jelző van (Rosenberg 469. l. 2367. és 2368. sz.), megfejtése nincs megadva, de valószínűleg J(ohann) P(randtner) ismeretes régi pesti ötvöstől ered; végül két cursiv T-ből álló jegy van idézve, melynek a felső vonása a két betűt egyesíti, ez sincs megfejtve (Rosenberg 469. l. 2369. sz.).

Nagy-Szebent egy XVI. századi ismeretes mester Dániel Bulkesch és két XVII. századi képviseli, nevük Hans Friedrich Benedikt és Sebastian Hann der Aeltere 1644—1713. (Rosenberg 470—474. l.)

Medgyesről Servatius Heltner van idézve, a ki 1559 körül élt (R. 474. l.). A két város régibb hitelesítő jegyét nem ismeri Rosenberg és azt hiszi, hogy 1539-től kezdve Nagy-Szebenben nem dívott hitelesítő jel használata.

Selmeczbányának a XVII. századi hitelesítő jelében két keresztbe rakott pöröly van és fölötte S betű, a XVIII. században alatta még a 13-as szám tűnik föl.

Egészen négy selmeczi mester jegyét idézi Rosenberg, de egyet sem fejtett meg. A T és K összefoglalt betűkkel jelző mester a XVII. század vége felé élt (Rosenberg 475. l.). Kortársa lehetett az a mester, a ki IG és alatta T betűkkel signált (R. 476. l. 2382. sz.). Valamivel később működött a HS jelzésű ötvös (R. 476. l. 2383. sz.) és szintén a XVII. században élt az FK betűs mester (R. 476. l. 2384. sz.).

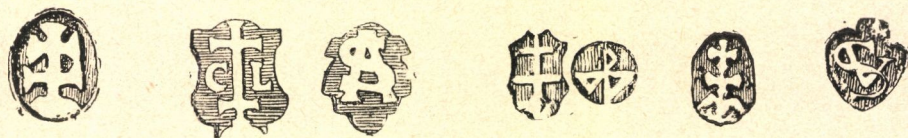
Ily szegényes tehát a nagy ötvösművességi tárházban a mi hazai ötvösmesterségünk képviselete és ebből újra azt a tanúságot meríthetjük, a mit minden alkalommal tapasztalhatunk, a mikor hazai műtörténetünk földelésére külföldi szaktársainktól remélhetnénk segítséget és közreműködést, azt, hogy saját honi problémáinkat és feladatainkat önmagunknak kell megoldanunk.

Szerzőnk még azokat az adatokat sem használta föl eléggé, melyeket az előtte ismeretes irodalmi kútfők, pl. a budapesti ötvösmű-kiállítási lajstrom (minden rendetlensége dacára) és az «ötvös-ség remekei» számára föltártak. Hiába keressük művében Thomas Stiehn munkáinak említését, pedig az ötvösmű-kiállításon együtt állottak és a lajstromban is megláthatta volna a művész nevét és jelét. (Ötvöslajstrom, IV. terem, 73. l. és u. o. IV. terem, 119—120 l.)

Továbbá láthatott a kiállításon nyolcz ötvösművet, melyen rajta van Lőcse városának hitelesítő jegye, a kettős kereszt; pedig a lőcsei meste-

rek művei nagyon figyelemreméltók. Az ötvöslajstrom után ideiktatjuk e hitelesítő bélyeg néhány változatát.

Más, szintén felvidéki város, Besztercebánya, mely a boldogúlt Ipolyi ismeretes monographiájának tanúsága szerint oly fontos szerepet játszott hazánk műtörténetében, szintén saját négy pólás czímerével és

egy bányász ember alakjával jelezte ötvösműveit. Az ötvöslajstromból két változatban ismétljük itt az ő bélyegét. A magyarhoni legtöbb város hitelesítő jegye még csak ezután állapítandó meg. Lehet, hogy Rosenberg mappájában Kassa, Pozsony, Trencsén, Kolozsvár és sok egyéb magyar ötvösségi góczpontra vonatkozó adatok már meg vannak és hogy majd meg fognak jelenni, a mikor egy újabb kötetében a hátralévő 8000 ötvösjegyet is közzé fogja tenni. De sokkal nagyobb a valószínűség, hogy Magyarországra nézve Rosenberg kimerítően közölte kutatásai eredményét. Azért ideje, hogy hazai kutatóink, különösen azok, kiknek módjukban van a czéhektől fönmaradt irományokhoz is hozzáférni, szorgalmasan hozzálássanak a munkához és megtegyék ugyanazt a magyar ötvösségre, a mit Rosenberg végzett Németország számára több mint másfélezer ötvösbélyegének összegyűjtése és megfejtése által.

Három sorozatban ideiktatjuk Rosenberg művéből a magyar hazában létező azon ötvösműveket, a melyeknek bélyegeit nagy művébe felvette. I. Kezdjük a magángyűjtők birtokában lévőknel és ezeket a tulajdonosok sorrendje szerint idézzük; II. folytatjuk a folsorolást a hazai templomok kincstáraiban őrzött emlékeken a helységek betűrendes sora szerint és III a múzeumi kincstár Rosenbergnél szereplő emlékeit adjuk a tárgyak készítési helyeinek betűsorjában.

I. Hazai gyűjtők tulajdonát képező ötvösművek, melyeket Rosenberg művében említ:

Andaházi Pál: serleg, készítette Nürnbergben Andreas Michel 1615. Rosenberg-nél 1320h. Ötvösműkiállítási lajstrom, II. terem, pótlék 27. lap 20. szám. A rajta levő bélyegek:

Andrássy Aladár gróf: duplaserleg, k. Augsburgban Petters a XVII. század közepén. R. 226a. Lantorna, k. Nürnbergben Wolf Christoff Ritter, szül. 1617, † 1660 előtt.

Andrássy Manó gróf:

1. aranyozott serleg, készült Augsburgban a XVII. sz. első felében. Ö. l., IV. terem, 4. l. 13. sz. (Rosenberg 178b.);

2. ezüst tál, k. Augsburgban; k. a Griel-családból való ötvös a XVII. sz. második felében. (R. 250b.) Ugyanazon családbeli mester készítette gróf Bánffy György egyik tálcáját; a bélyegek:

3. két aranyozott gyertyatartó, k. Augsburgban Wolfgang John † 1685. (R. 254.), a mester jele WI;

4. aranyozott szarvas, k. Augsburgban valószínűleg Mateus Wolff, † 1716. R. 340c., a mester jegye M, alatta W; a városi bélyeg:

5. talpas csésze, k. Nürnbergben Hanns Beutmüller (Peutmüller) 1616 körül vagy a fia Georg Beutmüller, a ki 1619-ben már mester volt. R. 1273i;

6. aranyozott fedeles kancsó, kész. Nürnbergben valószínűleg Hanns Anthony Lind. 1589 körül elt. (R. 1275c. Ö. l., IV. t. 41. l. 128. sz.); a művész jele:

7. aranyozott serleg, széjjel szedve gyertyatartó, k. Nürnbergben, Christof Kunad (Cunad) 1603-ban lett mester. R. 1306a. Az ötvöskiállítási lajstromban megjelent az érdekes tárgy rajza (Ötv. l., III. t. 45—47. l.), a jelző bélyegeket itt átveszszük.

Andrássy Gyula gróf: aranyoz. tányér, k. Augsburgban Joh. Phil. Schuch, sz. 1716, † 1745. R. 339c. A művész jele PS.

Apor Károly báró:

1. kancsó, készült Augsburgban a XVII. száz. első felében, Ö. l. IV. t. 9—10. l.;

2. aranyozott tojásdad tálcza, kész. Augsburgban XVII. sz. első felében. R. 202c. Ö. l., V. t. 20 l.;

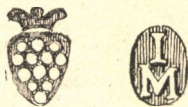
3. aranyozott fekvő bárány, kész. Augsburgban a XVI. sz. közepén. R. 127g. A jelző bélyeg, mely rajta van, hasonlít Dávid Kramer († 1569) mester jegyéhez;

4. ékszer tartó tálcza, k. Augsburgban Johann Baptist Biller (Byler), † 1683. R. 227c. Ö. l., V. t. 30. l. A művész jele BB és fölül csillag;

5. fedeles kupa, k. Augsburgban a XVII. sz. második felében. R. 238p.

Ö. l., V. t. 2. l., az ismeretlen művész jele I, alatta M, jelét ide iktatjuk;

6. aranyozott szentelt víztartó, k. Augsburgban Mateus Wolff, † 1716, R. 340a. Ö. l., II. t. 145. l.;

7. részben aranyozott hat lapú palack, készült Lipcsében 1638—1640. R. 964c.;

8. pohár, tetején hattyú, k. Nürnbergben, a xvi. sz. elejéről. R. 1183a. Ö. l., V. t. 13. l.; jele megfordított N;

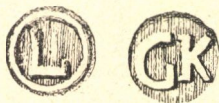

9. serleg, k. Nürnbergben Paulus Bair 1613. R. 1318c. Ö. l., IV. t. 7. l.;
Barcsay Kálmán: fedeles kupa, készült Nagy-Szebenben 1684-ben, tulajdonítva Sebastian Hann-nak, sz. 1644, † 1713. R. 2374q. Ö. l., IV. t. 78. l.;

Bánffy György gróf:

1. tál, k. Augsburgban a xvii. sz. első felében. R. 202b. Ö. l. V. t. 34. l. talpán a művész bélyege HS;

2. kupalakú serleg, k. Lipcsében a xvii—xviii. sz.-ban. R. 979a.; jelei következők:

3. kehely, k. Bécsben xvii—xviii. sz., R. 2347a. Ö. l., II. t. 135. l.;

4. aranyozott tálcza, k. N.-Szebenben Sebastian Hann d. Ältère, szül. 1644, † 1713. R. 2374v. Ö. l., V. t. 33—34 l.;

5. csésze, aranyoz. ezüst, k. N.-Szebenben S. Hann d. Ältère, sz. 1644, † 1713. R. 2374w. Ö. l., IV. t. 80. l.;

6. gyömbértartó serpentinből, aranyozott ezüst foglalással, ugyanazon művéstől. Ö. l., V. t. 9. l.

Batthyány Lajos gróf:

1. aranyozott tálcza és kancsó, k. Augsburgban a xvii. sz. első felében a Jaeger ötvös-család valamelyik tagja. R. 203b. és c.; a művész jele vadászkürt.

2. serleg, kész. Lipcsében 1689., R. 973.

Brückenthal Samu b.: csésze, készit. N.-Szebenben Sebastian Hann, szül. 1644, † 1713. R. 2374m. Ö. l., IV. t. 80. l.

Császka György püspök: aranyozott pástorbót, k. Augsburgban a xvi. sz. R. 123i. Ö. l., II. t. 113. l. Az ötvös-jegy C és P összefoglalásából áll.

Csekonics János grófné, özv.: talpas pohár, k. Nürnbergben a xvii—xviii. sz. R. 1368b. Ö. l., IV. t. 7 l. A művész jele IR.

Csoma József: kancsó, k. Torgauban a xvi—xvii. században. R. 1629., a városi hitelesítő jegy T és szára mellett jobbra, balra pont; a művész jegye pedig C és alatta IB.

Dessewffy Pál: ananás serleg, k. Nürnbergben Hanns Winckler 1591-ben mester. R. 1276a. Ö. l., III. t. 32. l.

Egger testvérek: Aranyozott ezüstsarvas készit. Nürnbergben Albrecht Jamnitzer, sz. 1550, † 1596. R. 1211. Ö. l., III. t. 145. l. jelei:

Egger H.:? k. Stockholmban a xvii. sz. R. 2461., a városi hitelesítő bélyeg-

ben koronás női szent fő, a művész bélyegében W, alatta RK betűk.

Erdődy Ferencz gróf:

1. serleg, k. felső része Nürnbergben Martin Rehlein, sz. 1566, † 1613, alsó része Augsburgban a XVI. száz. R. 1237b és 1239. Ö. l., III. t. 52. l. Ugyanezen serleg más részei a rajta lévő jelek tanúsága szerint más ismeretlen augsburgi mestertől erednek. R. 200c.;

2. serleg, k. Augsburgban a XVII. sz. első felében. R. 200a b. Ö. l., IV. t. 17. l.

3. aranyozott tojásdad tál, k. Bécsben a XVII—XVIII. sz. R. 2342., a művész jele C-be helyezett H.

Eszterházy Miklós herceg:

1. kupa, k. Augsburgban, valószínűleg David Altenstetter 1573—1617. R. 150k. A művész jele DA;

2. fedeles kupa, k. Augsburgban a XVII. sz. első felében. R. 170a. Ö. l., V. t. 2. l. jelei:

3. lovas-szobor Augsburgban, k. valószínűl. Abraham Drentwett 1666. R. 217e. Ö. l., IV. t. 15—16. l.;

4. billikom, tetején szabadon álló női alak, készít. Nürnbergben Hans Petzolt, sz. 1551, † 1633. R. 1254. Ö. l., III. t. 146—48. l.;

5. ivó edény, kész. Nürnbergben Hans Petzolt, sz. 1551, † 1633. R. 1254p. Ö. l., III. t. 148. l.;

6. aranyozott serleg, k. Nürnbergben Urban Wolff 1585. R. 1269f. Ö. l., III. t. 155. l. A művész jele W-be helyezett V;

7. serleg, k. Nürnbergben Melchior Bayer, sz. 1525, † 1577. Ö. l., III. t.

20—21. l. Rosenberg 1183. szerint határozott meg.

Keglevich Gyula grófné, özv.: serleg, k. Lipcsében a XVII—XVIII. száz. R. 979. Ötv. l., V. 20. sz.

Lüdeke Ernő: fedeles kupa, k. Nagy-Szebenben Sebastian Hann d. Ältere, sz. 1644, † 1713. R. 2374e. Ö. l., IV. t. 78. l.

Nagy Lajos (Dobokán): fedeles kupa, k. Nagy-Szebenben Sebastian Hann der Ältere, szül. 1644, † 1713. R. 2374c. Ö. l., IV. t. 79 l.

Ráth György: könyvtábla, kész. Nagy-Szebenben Sebastian Hann d. Ält., sz. 1644, † 1713. R. 2374p. Ö. l., IV. t. 81. t.

Radvánszky Béla br.: talpas pohár, Ö. l., IV. t. 36. l. Rosenberg 341. sz., valószínűleg Michael Mayr augsburgi művésztől 1695—1714. jelét mellékeljük.

Redl Béla br.:

1. ezüst tálcza, k. Augsburgban, valószínűleg Heinrich Mannlich 1698. R. 252f.;

2. fedeles kupa, kész. Boroszlóban Hans Boxhammer vagy Hanns Boy 1640 körül. R. 468. Ö. l., IV. t. 23. l. Az edényen lévő három bélyeg közül W Boroszló hitelesítő jele HB a mester jegye, a harmadik bélyeg pedig az osztrák bélyeg századunk elejéről, melynél fogva a jelzett darab mint régi mű ment maradt a beolvasztástól. R. 454. l. 2260. sz.;

3. fedeles kupa, k. Danczkában a XVII—XVIII. sz. R. 545d., a művész jele NS;

4. aranyozott fedeles kupa, készült Königsbergben XVIII—XIX. sz. R. 896. A művész jele összekötött PA;

5. fedeles kupa, készült Lipcsében a XVII. sz. R. 974. Ö. l., V. t. 12. l. A művész jele GS.

Semsey V.: serleg, kész. Nürnbergben Michel Müller, sz. 1612, † 1654—60 közt, R. 1313d. Ö. l., III. t. 33. l. A művész jele MM.

Szabó Józsefné sz. gróf Haller Fanni:

1. fedeles kupa, k. Augsburgban a XVII. sz. második felében, R. 238. Ö. l., V. t. 1. l. jelei:

2. ékszerartó csésze, k. Augsburgban, talán Andreas Hamburger, † 1647. R. 188c. Ö. l., III. t. 42. l. A művész jele AH;

3. asztaldisz, elefánt, kész. Nürnbergben Wolff Christof Ritter, szül. 1617, † 1660 előtt. R. 1224d. Ö. l., III. t. 42. l.; jelei:

4. aranyozott ékszerartó, k. Nagyszébenben Sebastian Hann d. Ältere, szül. 1644, † 1713. R. 2374n. Ö. l. IV. t. 8. l.

Szápáry István gróf: kisdud billikom, k. Torgauban a XVI—XVII. száz. R. 1620. Ö. l., IV. t. 6. l. A művész jele AL.

Teleky Samu gróf:

1. fedeles kupa, k. Augsburgban, valószínűleg Elias Busch 1689. R. 279b. Ö. l., IV. t. 26. l.; jelei:

2. kehely, készült Boroszlóban a XVII—XVIII. sz. R. 480. Ö. l., II. t. 141. l.;

3. kupa, kész. Nürnbergben Peter Wiber(s), sz. 1603, † 1623. után. R. 1305m. Ö. l., IV. t. 29. l.; jelei:

4. serleg, k. Nürnbergben Jeremias Ritter, sz. 1605, † 1646. R. 1309h. Ö. l., III. t. 29. l. jelei:

Vigyázó Sándor:

1. tulipántos serleg, k. Augsburgban a XVII. száz. első felében, talán Jaeger R. 204b. A művész jele C-be helyezett L betű;

2. aranyozott serleg, k. Augsburgban a XVII. sz. első felében. R. 212b. A művész jele összekötött HO;

3. tojásdad csésze, k. Lipcsében a XVII—XVIII. sz. R. 976b. A művész jele C-be helyezett M;

4. fedeles kupa, k. Nürnbergben Adam Vischer 1571. R. 1242b. A művész jele összekötött AV;

5. serleg, hólyagos, rajta név, címér és 1675. évszám, k. Nürnbergben a XVII. sz. R. 1365e. A művész jele összekötött FP;

6. serleg, k. Nürnbergben a XVII. sz. R. 1380a. A művész jele BP, alatta csillag.

Zichy Ferencz gróf: ezüstlap, k. Nagyszébenben Sebastian Hann d. Ältere, sz. 1644, † 1713. R. 2374x. Ö. l., IV. t. 81. l.

Zichy Irma grófné: hatszögű palaczk, k. Lipcsében, valószínűleg Franz Fin-

singer 1650. R. 965b. A művész jele	k. Nürnbergben Hans Petzolt, szül.
FF.	1551, † 1633. R. 1254k. Ö. I., III. t.
Zichy Livia grófné: aranyozott serleg,	149. l.

II. Hazai templomok jelzett ötvösművei. Rosenberg lajstromában szerepelnek: a dévai ev. templom egy darabbal, az esztergomi kincstár kettővel, a kis-disznódi egygyel, a nagy-szebeni evangélikus templom hárommal, a kolozsvári piarista templom kettővel, a ref. templom egygyel, a medgyesi templom kettővel, a pozsonyi szt-ferenczieké egygyel és a selmeczi templom hárommal.

Az *esztergomi* székesegyházi kincstárban egy ezüst függőlámpa, mely valószínűleg Michael Mayr († 1714) augsburgi ötvöstől származik; a művész jele két összekötött M betű (Rosenberg, 100. l. 341. sz. d.) — Ugyanott van 1728-ból való, drágaköves díszű szentségmutató; bécsi munka, ismeretlen művésztől, kinek jele GC és alatta M. (R. 467. l. 2349. sz. b.)

A *dévai* ev. templomban van egy fűdeles kancsó, mely Sebastian Hann modorában készült (R. 473. l. 2374. sz. q.), a mi már a budapesti ötvöskiállításon is meg volt állapítva. (Ötv. IV. terem, 11. szekr., 7. sz. 79—80. l.)

A *nagyszebeni* evangélikus templomban Sebastian Hann-tól van három mű, egy 1682-ből, egy 1691-ből, egy évszám nélküli és egy, melyet a mesternek tulajdonítanak; mind a négy mű itt volt a budapesti ötvösmű-kiállításon. (R. 2374. b, h, k és s.)

A *kolozsvári piarista-templomnak* van egy zománczos és filigrános díszű kelyhe, melyet Rosenberg hajlandó Michael Mayrnak, † 1714 (lásd fentebb) augsburgi ötvösnek tulajdonítani. (R. 100. l. 341. sz. e.) Ugyanott van Fesenmayer augsburgi ötvös műve (1624—1664.) (R. 201. szám. Ö. I., II. t. 130. l.), és van az ottani ref. templomban BT jegyű ismeretlen augsburgi művésztől fűdeles kupa (R. 203. sz. Ö. I., IV. t. 61. l.)

A *medgyesi* ev. templomban egy 1589-ik évi aranyozott fűdeles kancsó van trébelt díszítésekkel, szerzője Daniel Bulkesch nagyszebeni mester, városi hitelesítő jegy nincs rajta, de meg van a művészi jegy. (R. 470. l. 2371. sz.) — Egy házidomú ostyatartó, vésett díszű edényt ugyanott Servatius Heltner medgyesi mesternek tulajdonítanak, az évszám meg van rajta: 1570, úgyszintén az ötvösjegy S, mely a H betű szárai közé van helyezve. (R. 474. l. 2375. sz.)

A *pozsonyi* szt-ferencziek rendházában van egy kehely, mely a XVI. vagy XVII. századból való, Bécsben készítette ismeretlen művész, kinek ötvösjegyét itt közöljük. (R. 2335. sz. Ö. I., II. t. 111. l.)

A *selmeczi* kath. templom megőrzött három selmeczi ötvösmunkát, melyek mindegyikén rajta látjuk a selmeczi hitelesítő jegyet, két ke-

resztbe rakott pörölyt és fölötte S betűt. Kettőt ugyanazon még megfejtetlen művészjel jelzi, mely összekapcsolt T és K-ból áll. Az egyik részben aranyozott billikom, a rajta lévő címér talán idővel meg lesz állapítható. (R. 475. l. 2381. sz. a.) A másik egy srófra járó, részben aranyozott palaczk díszített hólyagokkal. (R. 475. l. 2381. sz. b.) A harmadik egy IC és alatta T betűkkel mint művész jeggyel jelzett kehely, reá alkalmazott ezüst díszekkel. (R. 476. l. 2382. sz.) Mind a három darab XVII. századi készítmény.

III. *A n. múzeum* bélyeges külföldi művei közül Rosenberg egészben negyvenet állapított meg. Néha csak a várost nevezte meg, néha azonban a város jegyén kívül a mester jegyét is megfejtette. Legtöbb az augsburgi és nürnbergi mű, melyeket az augsburgi fenyőtoboz és a nürnbergi N jelzés után mint odavaló műveket már előbb is ismertünk. A kort is hozzávetőleg tudtuk, de most több darabnál a mesterek jegyei is meg vannak fejtve. Csak az utóbbi darabokat fogjuk különösebben kiemelni.

Augsburg. Rosenberg egészben 21 dbot idéz;

1. a legkorábbi Theophil Glaudichtól való, † 1572. Ez egy aranyozott billikom hasas kupával, vert és éttet munkával (Rosenberg, 15. l. 118. sz. b.);

2. Bernhard Vesenmaiertől, a ki 1593—1601. közt működött, van egy kerek lapos csésze bibliai előállításokkal (R. 21. l. 132. sz. d.);

3. talán ugyanaz a mester készítette a múzeumi kincstár ezüst tevéjét (R. 22. l. 134. sz. c.);

4. Mathæus Wallbaum-ot, a híres mestert, egy kitűnő kis házi oltárka képviseli, melyet b. Révay Ferencz ajándékozott a múzeumnak. Már előbb is tudtuk a jeles mű szerzőjét; ez holsteini eredetű és 1582 óta Augsburgban dolgozott. (R. 23. l. 140. sz. a.)

5. talán Johannes Lenckertől való, egy strucztozás foglalása, melyet Diana alakja díszít; a művész 1637 előtt dolgozta e jó művét (R. 33. l. 159. sz. e.);

6. evvel egykorú mű egy szarvas

idomú ivóedény, melyen MB összefoglalt betűk vagy Melchior Bayr-t, † 1634. vagy Mathias Bregelt, † 1635. jelenti (R. 34. l. 163. sz. e.);

7. a Gelb nevű ötvös-család valamelyik tagjától bír a n. múzeum egy hólyagos serleget a XVII. századból. (R. 42. l. 190. sz.);

8. talán a Heckel ötvös-család valamelyik tagjától való egy kúp idomú pohár, belé éttetett díszítésekkel és fölíratokkal a XVII. század végéről vagy a XVIII. század elejéről. (R. 80. l. 283. sz.);

9. egy talpas billikom Joh. Andreas Thelot, sz. 1659, † 1734, horgonyjelével van ellátva (R. 94. l. 324. sz.);

10. vagy Peter Rams, † 1737. vagy Peter Rox, † 1742. a mestere három körded ezüst tálnak, figurális előállításokkal és virágdíszű kerettel. A két kezdőbetű PR és alattuk csillag képezi a jelüket (R. 95. l. 328. sz.);

11. hasonlóképp nem bírta Rosenberg végleg megállapítani, hogy az ES jegy néhány tojásdad ezüst tálcán Elias Schifflen, † 1737 vagy

Esaias, Stinglin, † 1740, ötvöstől származik-e (R. 96. l. 336. sz.);

12. Gömböslábú aranyozott pohár belévésett díszítésekkel, melyet 1722 előtt Joh. Christ. Thäffler készített, zárja be az augsburgi determinált művek múzeumi sorát. A művész jele $\frac{IC}{T}$ (R. 98. l. 336. sz.).

Braunschweigi ismeretlen mestertől való egy födeles trébelt billikom, melyen mint hitelesítő jel a braunschweigi ágaskodó oroszlán szerepel; a művész jele két B (R. 127. l. 441. sz.)

Danczkát két ezüst kancsó képviseli. Egyikét hengerded szélén figurális képsor ékíti, a művész jele M betű, melynek közepén I betű áll. (R. 143. l. 536. sz. b.) A másik kancsón szintén trébelt alakok látszanak; a művész jele I, mely B és H fölött áll. (R. 144. l. 543. sz. b.) Mindkét kancsón rajta van a korona alatt két egymás fölé helyezett egyenszárú kereszt = Danczka címere.

Lipcsei művésztől a múzeumnak egészben három darabja van. Kettő mint pendant készült, tengeri löidomú edények. A Lipcsében dívó jelzés az L betű és az évköri betű, mely mutatja, hogy a két díszes mű az 1591—1593. évek közt jött létre. (R. 200. l. 959. sz. a., b.) Van azonkívül egy részben aranyozott gömbös lábú pohár trébelt virágdíszekkel, mely az 1614—1616-iki évekből való. (R. 202. l. 961. sz.)

Memmingenből való egy kis ezüst tálcza 1643-ból; az ismeretlen művész jelvényén kívül rajta van a város fél-sasos hitelesítő címere.

Nürnberget a lajstromban kilencz múzeumi darab képviseli, bizonyágául annak, hogy az augsburgiak után a nürnbergi ötvösműveket szerették legjobban hazánkfiai.

1. Elias Lencker, † 1591, mester-

től van egy aranyozott serleg, a szélén belééttetett díszítményekkel; jele EL (R. 259. l. 1236. sz. e.);

3. idősb Caspar Beutmüller, † 1618, aranyozott talpas poharat készített (Setzbecher); jele három egymás fölé helyezett heraldikus pólya (R. 270. l. 1268. sz. c.);

3. Hanns Weber, † 1634; jelét nevének megfelelőleg függélyesen álló szövő hajócska képezi. Van tőle hasas billikom (R. 272. l. 1272. sz. b.);

4. talán Franz Dotte-nak (1592 és 1609 körül) tulajdonítható egy vésésekkel díszes talpas pohár; jele egy nagy F és egy vele összekapcsolt kis T (R. 275. l.);

5. összekapcsolt HR betűs jellel van jelezve egy vert díszítésekkel ékített billikom a XVII. századból (R. 281. l. 1296. sz. e.);

6. Michel Hausner (1601) hólyagos billikomot készített, jele összekapcsolt MH (R. 282. l. 1298. sz. a.);

7. egy nautilus foglaltványán, melynek figurális lába van, nagy G és vele kapcsolatos kis P jelű jegy látható, mely Georg Pfeilstücker jele 1626-ból (R. 298. l. 1333. sz.);

8. Wolfgang Rössler 1692-ben golyós lábú poharat készített, jele egy hatlevelű rózsza (R. 310. l. 1363. sz. a.);

9. egy aranyozott keresztelő edény figurális lábbal a XVII. századból, de későbbi 1731-ből való évszámmal. F és vele összefont P betűs ötvösjegye nem volt megállapítható.

Regensburgot a sorozatban egy mester munkája képviseli: strucztojás aranyozott és figurális díszű foglaltványával; Simon Pissingertől, jele SP; a püspöki város hitelesítő címere ismeretes: két keresztbe rakott nagy kulcs.

Ulm városának egy ismeretlen XVII. századi mesterét bagoly idomú edény

képviseli, rajta Ulm város V betűs címere és egy mesterjegy, mely a kőművesek jegyeihez hasonlít. (R. 370. l. 1675. sz.)

Bécsből származik ismeretlen művésztől való mestermű: pohár, mely mellett malom van; a művész jele L. W,

korát a bécsi hitelesítő jegy 1675-re állapítja meg. Szintén Bécsből való egy ismeretlen művész aranyozott címeres billikoma, a művész jele hátul egymásnak álló F R, a hitelesítő városi bélyeg 1746-ból való.

Hazai műhelyekből származó ötvösművet csak kettőt említ Rosenberg a múzeumból, egyik *nagyszebeni* mű, a híres Sebastian Hann-tól való 1697-ből. (R. 471. l. 2374. sz. d.) Egészben ugyan e mestertől 15 művet sorol föl a szerző és más 8-at említ, melyet szokás Hann-nak tulajdonítani.

Selmeczbányáról ismeretlen művésztől való a másik; ez egy hólyagos pohár 1690-ből, rajta a művész jele T és K összekötött betűk és Selmecz városának hitelesítő jele, a keresztbe rakott két pöröly, fölötte egy kis s (R. 475. l. 2381. sz. c és d).

Budapest, 1890 januáriusban.

Kövér Béla.

ANTIK ÓLOMALAKOK SABARIÁBÓL.

(Lásd a 95. lapot.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A BONYHÁDVIDÉKI BRONZLELET.

Daczára annak, hogy ásatásokra sajnosan, sem az akadémiának, sem a múzeumnak nincsen pénze, mégis méltán irigyelheti tőlünk a külföld, remek aranyleleteinken kívül az őskori bronzokban nyilvánuló gazdagságunkat. A magyarországi bronzokat legnagyobb részben a szerencsés véletlen juttatta többnyire beolvasztásra szánt nagyobb depot-leletekben napfényre. A bonyhádvidéki lelet ismét szaporította egygyel hazánk bronzkori nagy depot-leleteinek számát. E lelet vétel útján került egy bonyhádi zsidárústól birtokomba. A lelhely tulajdonképpen nem Bonyhád (Tolnamegyében), hanem Bonyhádnak közvetlen környéke, de még mindig nem sikerült a község nevét az eladótól kipuhatolnom. A mint a közelebbi lelhely, úgy a lelet körülményei is ismeretlenek s csak az bizonyos, hogy mindezen tárgyak együtt találtattak. A lelet következő tárgyakból áll:

1. Lapos balta (kőkori alak) ...	2 drb.	— Az egyik egészen ép, a másik törött példány.
2. Tör ...	7 "	— Ebből kettő penge, négy darab pedig nyélnek töredéke.
3. Kard ...	5 "	— Valamennyi pengetőredék.
4. Lándzsa ...	13 "	— Ezek közül három ép, a többi töredék.
5. Tömör pálczás véső ...	8 "	— Kettő ép, a többi az öntésnél rosszul sikerült pálczák.
6. Tokos véső ...	2 "	— Az egyik egészen ép, a másik a toknak tövéből törött el.
7. Szárnyas balta ...	7 "	— Ezek közül csak az egyik ép, a többi vagy a szárny tövéből vagy élénél törött el.
8. Tokos balta ...	11 "	— Három ép, a többi töredék.
9. Szárnyas és tokos szekercze ...	2 "	— Az egyik egészen ép, a másiknak csak egyik szárnya törött le.
10. Késpenge ...	3 "	— Töredék.
11. Kettős kampóval bíró véső ...	1 "	— Ép.
12. Sarló ...	72 "	— Vannak köztük teljesen ép példányok, de nagyobb része töredék.
13. Bronzedénynek darabjai ...	30 "	
14. Ékszerdarabok ...	45 "	
Összesen ...	208 drb.	

1. A lapos balták e leletnek legérdekesebb darabjai közé tartoznak s két példányt bírnak ezekből. Az I. tábla 3. sz. teljesen ép példány. Hossza 8 cm., szélessége az élénél 2 cm., az ellentett végén pedig 1.2 cm. Vastagsága a közepén 0.8 cm. s mindkét vége felé vékonyodik, úgy hogy keskeny oldaláról tekintve, lencse alakú. Éle ívezetes s ellentett vége erősen lelapított. Szélei sem szögletesek, hanem tompák, ép úgy mint a csiszolt kőbaltáknál. A másik példány, I. tábla 5. sz., ugyanezen alaknak egy jóval nagyobb töredéke. Szélessége az élénél 6 cm. s vastagsága a törésnél 1.5 cm.

Általában ritkábban fordul elő ez alak, mint a bronzbalták többi alakjai.

Szükséges volna a baltákra és vésőkre vonatkozó terminológiát megállapítani, mert össze-vissza keverve használják e kifejezéseket, a mi ott, a hol az ábra nincsen mellékelve, félreértésre adhat alkalmat.

A lapos baltákat, részint azért, mert teljesen megegyeznek a kőkori csiszolt balták alakjaival, részint azért, mert ez a legegyszerűbb alak, melynek öntéséhez a legkevesebb technikai ügyesség kívántatott s hozzá még többnyire rézből készültek — a régészek általános véleménye szerint, a legrégebb szerszám-alakokhoz kell sorolnunk, valószínűleg a kő- és bronzkorszak közötti, átmeneti korszaki idomokhoz tartozik.

A jelen esetben ez alakot egy nagy tömeglelet között találjuk, melynek legtöbb darabja a kifejlődött bronzkorból való.

2. *A tör-részletek* négy markolatból s három pengéből állanak. A markolatok (I. tábla, 36. sz.) a penge aljával egybeöntettek s igen rövidek. Hosszúságuk 5 cm. s szélességük a közepén 1·7—2·3 cm. között váltakozik. Azon végen, hol a pengével összeérnek, kissé kiszélesednek és kettős lyukkal vannak átlyukasztva. Az egyikben még benn van az 1·3 cm. hosszú bronzszeg. Ellentett vége csak a közepén van egy lyukkal átlyukasztva s az egyikben itt is benn van az 1·5 cm. hosszú bronzszeg, mely a markolat borítékát erősítette mindkét oldalról a markolatnyújtványhoz. A pengék egyike (I. t. 30. sz.) majdnem ép, 13·5 cm. hosszú s 1·8 cm. széles. A tövénél hirtelen s rézsütösen keskenyedik s ugyanott át van lyukasztva. A közepén erősebb borda fut rajta végig, a melynek mindkét oldalán csak kissé kiemelkedő kettős vonal látszik. A másik penge (I. 45.) csúcsfelőli 10 cm. hosszú töredék, mely csekély bordával bír a közepén.

3. *Kardok.* (I. 28, 29, 31, 32, 33.) Mind az öt darab más-más példánynak töredéke, a mit a bordáknak különböző vastagsága s a pengéknek különböző diszítése kétségtelenül bizonyít. Valamennyi kétélű kard volt, de sajnos egyiknek kivételével (I. 28.), mely a kard tövének képezi részét, a többi mind a penge középső részéből ered. A kardtő töredéke annyiban fontos, hogy eltérést mutat a legtöbb magyarországi bronzkardoktól, melyeknél a markolatrészt a karddal egyben lett öntve. Ezen (I. 28.) példánynál a penge töve csúcsban végződik, s a csúcsnak egyik oldalán mindkét szélén befelé hajlított s átlyukasztott perem volt öntve, melyhez a különálló markolat volt erősítve. Csak két penge bír közép-bordával, de valamennyin mindkét oldalán élének hosszában egyes, kettős vagy hármas mélyített vonaldísz fut végig. A pengék szélessége 3—4 cm. között váltakozik.

4. *A lándzsák* (I. 16—27. és 34.) mindegyike más-más alakú, de azért mégis két főbb típusra vezethetők vissza. Az egyiknek szárnyai levélalakot mutatnak, a másik keskeny, hosszú tör alakjában nyúlik. A levélalakúak képezik a régebb bronzkorszak legközönségesebb formáját. A mindinkább vékonyodó köpű egészen a csúcsig terjed s hogy a nyélhez erősíthessék, mindig két oldalról át van lyukasztva. A csúcsig vonuló köpűnek két oldali szárnyai adják meg a lándzsának levélalakját. A köpű nyitott vége három példánynál díszített és pedig az egyiket (I. 16.) négysoros abroncsszerű kidomborodás veszi körül, a másik kettőnél (I. 18, 22.) az egyszerű vagy kettős körben futó vízszintes vonalat felül és alul

függőleges vagy rézsútos sűrű karczolatok szegélyzik. E levélalakú lándzsák között az I. 20. számú teljesen ép példány. Hossza 14 cm., szélessége 6 cm. A köpű ürege egészen a csúcsig vonúl, de a tulajdonképeni szár, t. i. a szárny aljától a nyitott végeig — feltűnően rövid, mert csak 2·5 centimétert mér, aránylag pedig igen vastag, mert átmérője 4 cm-ert tesz ki s a szárnyak tövében van a megerősítés céljából mindkét oldalon átlukasztva. A 16, 17, 18, 22, 23. számúak ugyanazon típusnak variánsai azon egy különbséggel, hogy a köpük jóval hosszabbak s 3·5—10 cm. között váltakoznak. Az I. 21, 34. számúak már némi eltérést mutatnak, a mennyiben egyrészt a szárnyaknak egyszerű levél alakja már díszesebb, felül hosszú, keskeny s alul kiszélesedő alakba megy át s másrészt a levél középső része nem annyira a köpűnek folytatása gyanánt tekintendő, hanem kifejezett díszes bordát képez.

Az előbbeni levél alakúaktól egészen elütnek a 24, 25, 26, 27. számú példányok, a melyek hosszú tőralakban nyúlnak s valószínűleg rendeltetésük is más volt. Talán nem annyira lándzsa, mint inkább hajító dárdáknak tekinthetjük azokat. A hosszú keskeny él s a nagyon rövid, vékony szár alkalmasabbá teszi ezeket a hajításra, mint a lökésre. A középső részen mind a három példánynak igen díszes bordája van. Az egyik példánynak köpűjét 5 párhuzamos vonal futja körül s háromszögek, úgynevezett farkasfog díszítés szegélyzi azokat. Az egyszerű vagy kiszélesedő levél alakúak igen gyakoriak, a keskeny levelűek igen ritkák.

5. *Pálczás vésőknek* (Ciseau à main) nyolcz töredékéből csak kettő volt használatban, a többiek az öntésnél rosszul sikerült példányok. A használatban volt példányok közül az egyik (I. 42.) egy 17 cm. hosszú s 1·7 cm. vastag, kerek pálcza, mely mindkét végén lapos vésőben végződik. Az élek nem keresztben, hanem csak kissé ferde helyzetben állanak egymáshoz. Mindkét éle a használat folytán erősen kicsorbult. A másik pálczás véső (I. 39.) erősen hornyolt éllel bír (Gouge. Hohlmeissel). Szára 1 cm. vastag s fokánál eltörött. Nemcsak nálunk, de általában ritkán találjuk ezen pálczás alakot. A lengyeli telepről maradt egy fenn, s a sajó gömöri*, borjasi**, valamint a bodrog-kereszturi*** leletekből ismernek egy-egy példányt.

6. *Tokos véső* (Ciseau à douille) csak kettő van. Az egyik (I. 12.) példány egészen ép, sőt még használatban sem volt, mert alsó vége úgy a mint az öntésből kikerült, egészen tompa s még nem lett kikalapálva. Az öntésből mindig így kerültek ki, s élet valószínűleg utólagos kalapálással nyerte az eszköz. Hossza 13·5 cm., szélessége nyitott részénél 3 cm., közepén pedig 1·5 cm. Felső nyitott végén vastag szegélylyel bír, mely alatt a megerősítés céljából mindkét oldalról át van lyukasztva. Belül üres tokja 6·5 cm. mélyen terjed, ugyanolyan hosszú, alsó fele pedig tömör és négyszögletű. A másik (I. 9.) példány a toknak végén törött el, ott, hol a tömör rész kezdődik. Hossza 6 cm. Nyitott végén szintén vastag szegélylyel bír, de nincsen alatta lyuk, hogy a nyélhez erősíthessék.

* «Archaeologiai Értesítő» új foly. VI. 18. lap. IV. tábla, 7. ábra.

** Hampel József «A Bronzkor emlékei Magyarhonban» LXXXIX. 6

*** «Archaeologiai Értesítő» új foly. I. 280. lap. I. tábla, 15. ábra.

Már a lapos baltáknál hangsúlyoztam, hogy mily szükséges a balták és vésők közötti szoros megkülönböztetés. Helytelenül nevezzük általában a «Hohlcelt»-eket, szintúgy tokos vésőknek, mint a tokkal bíró tulajdonképeni vésőket¹.

7. *Szárnyas balta* (Haches à aillon. — Winged celts.) nyolcz darabja van. A szárnyas balták tompa végén gyakran előforduló háromszögű lyuk, mely a nyélnek jobb megerősítésére szolgált, egy példányon (I. tábla 6. sz.)² van meg, de alig észrevehető, mert már összelapult. A szárnyak egészen közel esnek az eszköz felső végéhez (Oberständige Lappen) s erősen befelé kalapáltattak. A szárnyak aljánál egy keresztben vonuló nagyon csekély kidomborodás látszik, mely a kidomborodó talpra emlékeztet. Ez a magyarországi szárnyas baltáknak leggyakrabban előforduló alakja. Az 1, 6, 11. sz. a szárnynál eltörött darabok. Ezek közül az 1. számú példány felső végénél, a nyélnek jobb megerősítésére ív alakú, széles mélyedéssel bír. A 11. számú példány annyiban figyelemre méltó, hogy közvetlenül a szárnyak tövéénél van az éle. Valószínű azonban, hogy nem az öntésből került így ki, hanem a ketté törött szárt kalapálták ki újlag élesre. A 13. sz. az élnek töredékei.

A szárnyas balták a régibb bronzkorszakban mindenfelé általános elterjedésnek örvendtek, de dívtak még a vaskorszak kezdetén is s a hallstatti³ sírmezőben még vasból készült példányokat is találunk.

8. *Tokos baltákból* (Haches à douille. — Socketed celts.) tizenegy darab van. A I. 7, 10, 15. sz. teljesen ép példányok. I. 8, 46, 48. sz. a toknak felső töredékei. A 49. sz. az öntésnél rosszul sikerült egészen tömör darab. A 14. sz. az él részének belül üres töredékei. A tok nyitott végénél valamennyi vastag szegélylyel bír. E szegélyek és kidomborodó díszítések az oldalfalak erősítésére is szolgálnak. A 8. számú példány, megerősítés céljából, mindkét oldalról át van lyukasztva. Osborne,⁴ a baltákról írt monographiájában ugyan azt mondja: hogy a szárnak átlyukasztása csak a vasból készült tokos baltáknál fordul elő, de a bronzból készült példányoknál soha. Ezen állítása azonban tévedésen alapul. Csak az áll, hogy nem közönségesen fordul elő az átlyukasztás, de találtak ilyent a schweitzzi czölöpépítményekben is,⁵ Magyarországon pedig ez átlyukasztás még a ritkaságok közé sem tartozik, így a többi között a bozsoki (Baranyamegye)⁶ tömegletnek legtöbb bronzból készült tokos baltája át van lyukasztva. A 10. és 15. számú példányunk füllel bír. A 7. számú példány durvább és erősebb felül, (5 cm.) szélesebb mint alul (4 cm.). Tokja felül nem lapított, hanem inkább kereknek mondható. A megerősítésre nincs sem füle, sem átlyukasztása. Hossza 10 cm. s belül 9 cm. mélyen üres. A 10. és 15. számú példányok csak az élnél vannak kissé kicsorbulva s igen díszes alakúak. A belül üres tok csak fele részig

¹ Ezt azonban csak annak igazolására hozom fel, hogy miért neveztem az alantabb 8. szám alatti vágó eszközöket vagy fegyvereket tokos *baltáknak* a szóban levő, tokkal bíró, de *csakis* vésésre szánt keskeny eszközöket pedig tokos vésőknek.

² A rajz e tekintetben hiányos.

³ Sacken: «Das Grabfeld von Hallstatt» VII. tábla, 17. ábra.

⁴ W. Osborne: «Das Beil und seine typischen Formen» 52 lapon.

⁵ Mortillet: «Musée préhistorique» LXXVI. 804.

⁶ Hampel József: «A bronzkor emlékei Magyarhonban».

terjed, alsó fele pedig háromszög alakú lapos élt képez. Az egyik 10 cm., a másik 11 cm. hosszú.

Feltűnő, hogy a speciálisan magyarországi forma, melynek csúcsban szögellő a karimája, egy példányban sincs képviselve.

9. *Szárnyas és tokos szekercze* (I. 2, 4). E szekerczék érdekesebbek az előbbieknél, mert mindkét alak a ritkaságok közé tartozik, s a balták typológiájában ezen alakkal behatóbban még nem foglalkoztak a régészek. Balta helyett szekerczéknek nevezem e szerszámokat. A bronz baltákat nem az él, hanem a szár alakja szerint osztályozzák a lapos-, karimás-, talpas-, szárnyas- s tokos balták kategóriájába s nagyon helyesen, mert a legtöbb eltérés a száron látszik. De a jelen alaknál a kiszélesülő él képezi a fő jelleget és így a baltáknak egy specifikus típusát képezi, melyet a szárnak minősége alapján osztályozott csoportok egyikébe vagy másikába sorozhatunk a szerint, a mint ezen típus száránál is talpat, szárnyat vagy tokot találunk. A tokos balták alosztályánál Osborne* is azt javasolja, hogy az élnek hossza vétessék megkülönböztető jel gyanánt. De leletünk mutatja, hogy nemcsak tokos, hanem szárnyas vagy talpas szárnál is fordul elő ily feltűnő hosszú él. Én tehát a szárnak mindkét alakjánál az él szélességét vettem tekintetbe s ezért nevezem mindkettőt szekerczének, hogy jobban legyen megkülönböztetve a keskenyebb élű baltáktól.

A szárnyas szekercze (I. 4.) 10.5 cm. hosszú s a szárnyaknál 4 cm. széles. A szárral keresztben vonuló penge 12 cm. hosszú, 3 cm. széles s mindkét végén kissé rézsútos vonalban végződik. A szárnyak végig teljesen épek, öntés által készültek, de meglátszik, hogy erős kalapálás által hajlítottak befelé. A szárnyak közötti vastag válaszfal egyenletlen törésű vége után következtetve, valószínűleg kissé hosszabbra nyúlt. A felső részen jóval vékonyabb, mint a szárnyak aljánál, a hol e válaszfal egyenes vonalban talpat képez. A talp (a francia «talon» s az angol «stop ridge») akadály gyanánt szolgál, hogy az eszköz a használat alkalmával ne csúszhasson a szög alakban hajlított nyélbe. A jelen példánynál a talp nem kidomborodó, hanem csatornaalakúan mélyített hornyolat («Nute» vagy «Falz»). Érdekessé teszi e példányt az, hogy itt két különböző típus van egyesítve, t. i. a talpas és a szárnyas. A keskeny oldálnak egész hosszában történt kikalapálásánál vagyis az úgynevezett karimás szárnál gyakoribb a kidomborodó vagy mélyített talp, de kifejlett szárnyaknál a talp ritka.

A tokos szekercze (I. 2.) hossza, peremétől egészen a keresztben vonuló pengéig 10.5 cm. A tok nyitott végén egészen kerek s átmérője 4 cmtert mér, folytatásában azonban összelapul. Belül 10 cm. hosszúságban, vagyis egészen a szekerczéig üres. Nyitott végén vastag peremmel s erős füllel bír. Ott, hol a fül alsó végén ismét egy kissé keskenyebben, kidomborodó vonalsísz fut rajta körül. A tokos szárral keresztben vonul az ív alakú, 2 cm. széles szekercze, melynek egyik szárnya letörött. Az épségben maradt szárny a tokos szárnak szélétől még 3.5 cm. hosszúságban nyúlik ki s kissé rézsútos vonalban végződik.

A karimás szekerczéből van egy példány a bécsi** udvari múzeumban,

* W. Osborne: «Das Beil und seine typischen Formen», 49 lapon.

** «Naturhistorisches Hofmuseum»-ban a régiségosztálynak 8. számú felső szekrényében.

mely barna patinája után következtetve, talán rézből készült. A genfi múzeum bír egyet Vulci-ból (Olaszország)¹ s a gráci múzeum egyet Styriából.² A tokos szekercékből a budapesti múzeum³ bír egy Magyarországon lelt példányt. Egy másik magyarországi példány a lausannei múzeumban⁴ őriztetik. Egy harmadik példány pedig Irországon⁵ találtatott. E helyekből azt látjuk, hogy az egyetlen irországi példány kivételével, valamennyi a déli bronz régióból ered s ha e csekély szám után szabadna már következtetést vonnunk, úgy azt lehetne hinni, hogy ezen különös típusnak hazája a déli vidék s az irországi importáltatott. Azt látjuk azonban, hogy a tokos balták szára egyes vidékeken, a hol nagyobb mennyiségben fordulnak elő, bizonyos specificus jelleget ölt, így pl. Európa északi vidékén gyakran találunk csinos hatszögletű száracat s miután az előbb említett irországi hosszú élű szekercze szintén magán hordja a hatszögletű északi jelleget — ez e szekercze importálása ellen szól s azt bizonyítja: hogy ugyanott a szárnak általánosan kedvelt alakjában készült.

Ha összehasonlítjuk egymással e két szekerczét, azt látjuk, hogy a tokos szekercze sokkal csinosabb s öntése tökéletesebb a szárnyas szekerczénél. Ez utóbbi egészen egyszerű és sima, éle is egyenes vonalban húzódik, míg az előbbinek szára díszített, éle ívalakban vonul s jóval vastagabb háttal bír. A szekerczéknek ez alakja, midőn a tokos alakig ért, úgy látszik, hogy a bronzkorszakban tovább már nem fejlődött, sőt ez alakban sem nyert nagyobb elterjedést. Jóval később a rómaiak idejében találkozunk ismét ez alakkal, de már nyéllyel s nem térd alakú, hanem az éllel párhuzamosan vonuló nyéllel s kizárólag vasból készítve, a melyet mint ácsszekerczét használtak. A római szekerczék alakjában találjuk ezt ismét később a frank sírokban, hol mint fegyver általános elterjedésnek örvendett. Lindenschmit⁶ «Kampfbeil»-nak nevezi ezeket, megkülönböztetésül azon az ácsszekerczékhez hasonló félszárnyú példányoktól, melyeket «Werkbeil» nevezettel jelöl. A Meroving korszakig terjedő időből a mainzi múzeum⁷ bír néhány példányt Darmstadt, Selzen, Virnheim és Castel mellett lelt sírokból. Nálunk a nemesvölgyi⁸ népvándorláskori sirmezőből ismerek egy a frank szekerczék mintájára készült példányt.

Mig Európában leletünknek szóban levő alakja a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, addig Amerikában, Mexikó, Peru és Braziliában nagyon gyakran találtatnak azok kőből, rézből és bronzból is. Amerika őskorszakának ez volt a legkedveltebb típusa, miért is amerikainak nevezték el ez alakot.⁹ Oly annyira

¹ W. Osborne: «Das Beil und seine typischen Formen», XIII. 5.

² W. Osborne: u. o. XIII. 8.

³ Rajzát adja Hampel József: «A bronzkor emlékei Magyarországon», XIII. 6.

⁴ W. Osborne: u. o. XV. 2.

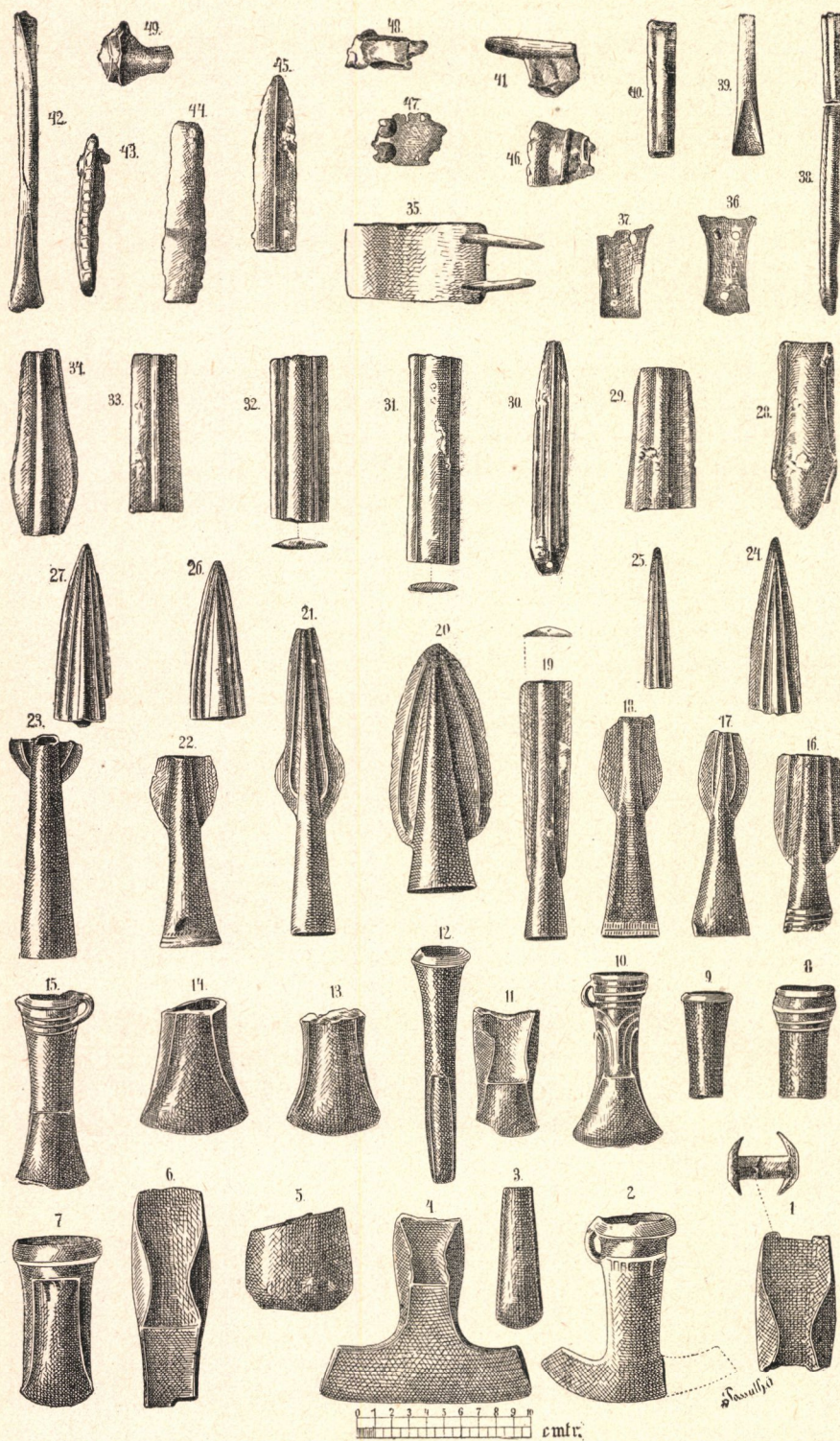
⁵ W. Osborne: u. o. XIV. 11.

⁶ V. ö. W. Osborne: «Das Beil und seine typischen Formen», 60. lap.

⁷ Dr. Lindenschmit: «Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit», I. köt., II. füz., 7. tábla, 10—13 ábra.

⁸ «Archaeologiai Értesítő» új foly. VI. köt. 330. lap. XV. tábla, 8. ábra.

⁹ Chierici is azt írja: «Di tal forma si conobbero dapprima soltanto esemplari provenienti dall'America, onde lo special tipo fu detto Americano» (Bulletino di Palethnologia Italiana. Anno XI. Nr. 9. e. 10. p. 129.)

A BONYHÁDVIDÉKI BRONZLELET. (I. TÁBLA.)

tipikus ez alak Amerikában, hogy G. de Mortillet¹ kétségbe vonta az olasz példányok valódiságát, a melyre alaposan megfelel Chierici «L'ascia lunata di pietra in Italia» című cikkében s Pigorini is erélyesen tiltakozott az «Opinione» (Nr. 258) és «Bulletino»² hasábjain Mortilletnek e gyanúsításai ellen. Egyszerű szárnak végén keresztben vonuló pengével bíró, őskori csiszolt kőeszközöket bír a bécsi udvari múzeumnak ethnographiai osztálya Braziliából, Peruból és Columbiából. Mexikóban³ Dupaix kapitány e század elején Zocho Xocotlan (Oajaca)-ban két óriási edényt s ezekben 276 darab T alakú kalapált rézbaltát talált, melyek a kőkori formákkal teljesen megegyeznek. A Peabody múzeumnak⁴ legrégibb öntött réz eszközei között Teotitlan del Valle-ban (Oajala és Mitla között) ugyanilyen alakú, a tömör szárral keresztben vonuló pengével ellátott baltákkal találkozunk. Még gyakrabban találjuk ugyanezen alakot Peruban,⁵ hol nemcsak csiszolt kőből, hanem bronzokból is a legtipikusabb alakot képviselik. A szárral keresztben vonuló, félholdalakú pengék ott is mindkét oldalon ép úgy rézsutosan végződnek, mint a mi példányainknál.

10. *Késpenge* egy darab van (II. 29.), a bronzkorszaknak messze, elterjedt s nagyon ismeretes kettős hajtású alakjából hasonlóképp van egy fűrészlemeznek egyik végén csonka darabja. (I. 44.)

11. *A kettős kampóval bíró véső vagy vakaró eszköz* (I. 35.) a leletnek érdekes alakját képezi. A hossznegyszög alakú erős bronzlemeznek egyik keskeny széle éles, a másik keskeny széléből kiálló két erős tűske véle úgy van együtt öntve, hogy mindegyik tűske töve a lemeznek mindkét oldalán 1 cm. hosszúságban domborodik ki. A lemez 8 cm. hosszú s 4.5 cm. széles. A 0.5 cm. vastag szegkek hossza — beleértve a lemezre öntött részletet — 4 cm-ert tesz ki. Nemcsak a szegkek, hanem valószínűleg a lemez hosszának közepéig volt ez eszköz nyélbe erősítve. Éle és nyélbe történt megerősítése alapján, véső vagy inkább vakaró eszköznek tartom ezt, melyet esetleg a bőr kidolgozásánál használhattak.

12. *Sarló* (II. 1—26.) van a leletben legnagyobb számban, és pedig 72 darabban képviselve. Ezek mutatják leginkább, hogy az egész lelet beöntésre volt szánva, mert e számos darab között csak két teljesen ép példány van s a legtöbb darabon meglátszik, hogy erőszakos hajlítással lettek eltörve, sőt az egyik példány éles eszközzel mért számos vágással lett aprítva.

A sarlók háta rendesen lapos, mert öntésük csak fél öntőmintával történt, melyet síma kővel borítottak le.

A penge hajlására nézve többféle eltérést látunk. Az egykori hajlásúak, vagy nagy félköríves, (mint II. t. 3, 5, 8. sz.) vagy csekélyebb kanyarulatot tesznek, sőt van néhány példány (II. 6, 15.), hol a penge a nyéllel majdnem derékszöget képez s így majdnem egyenes vonalban terjed. Csak kivételes eset

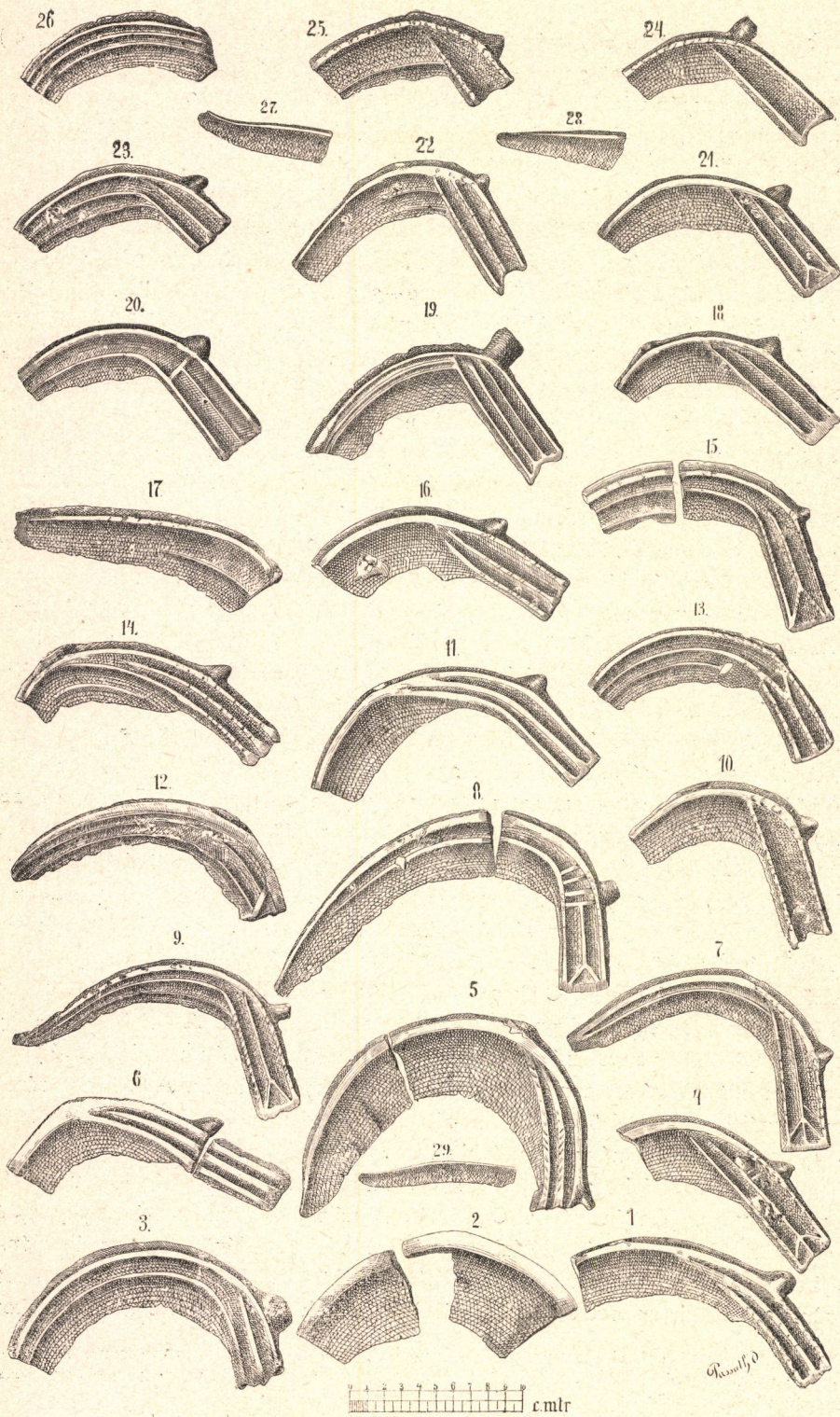
¹ Mortillet a «L'homme» című folyóiratban 1885. fasc. 3. pag. 185. «Tombe de transition et erreur ethnologique» című cikkben.

² Bulletino u. o. 171., 172. lapon.

³ Richard Andree; «Die Metalle bei den Naturvölkern», Lipcse, 1884. 148. lap, 44. ábra.

⁴ Richard Andree; «Die Metalle bei den Naturvölkern», Lipcse, 1884. 149. 150. lap, 47. ábra.

⁵ R. Andree u. o. 158. lap, 54—56. ábra.

A BONYHÁDVIDÉKI BRONZLELET. (II. TÁBLA.)

az, hol a penge vége egy második rövid hajlásban felfelé kanyarodik (II. 7, 9.). A pengék néha, különösen a kettős hajlású példányoknál hegyes csúcsban (II. 9.), néha pedig tompán végződnek (II. 17.) s csak két darabnak kivételével valamennyi vastag hátszegélyvel bír s néhányan azonfelül még kiálló bordák húzódnak végig. A pengék éle a legtöbbször használat folytán erősen kicsorbult.

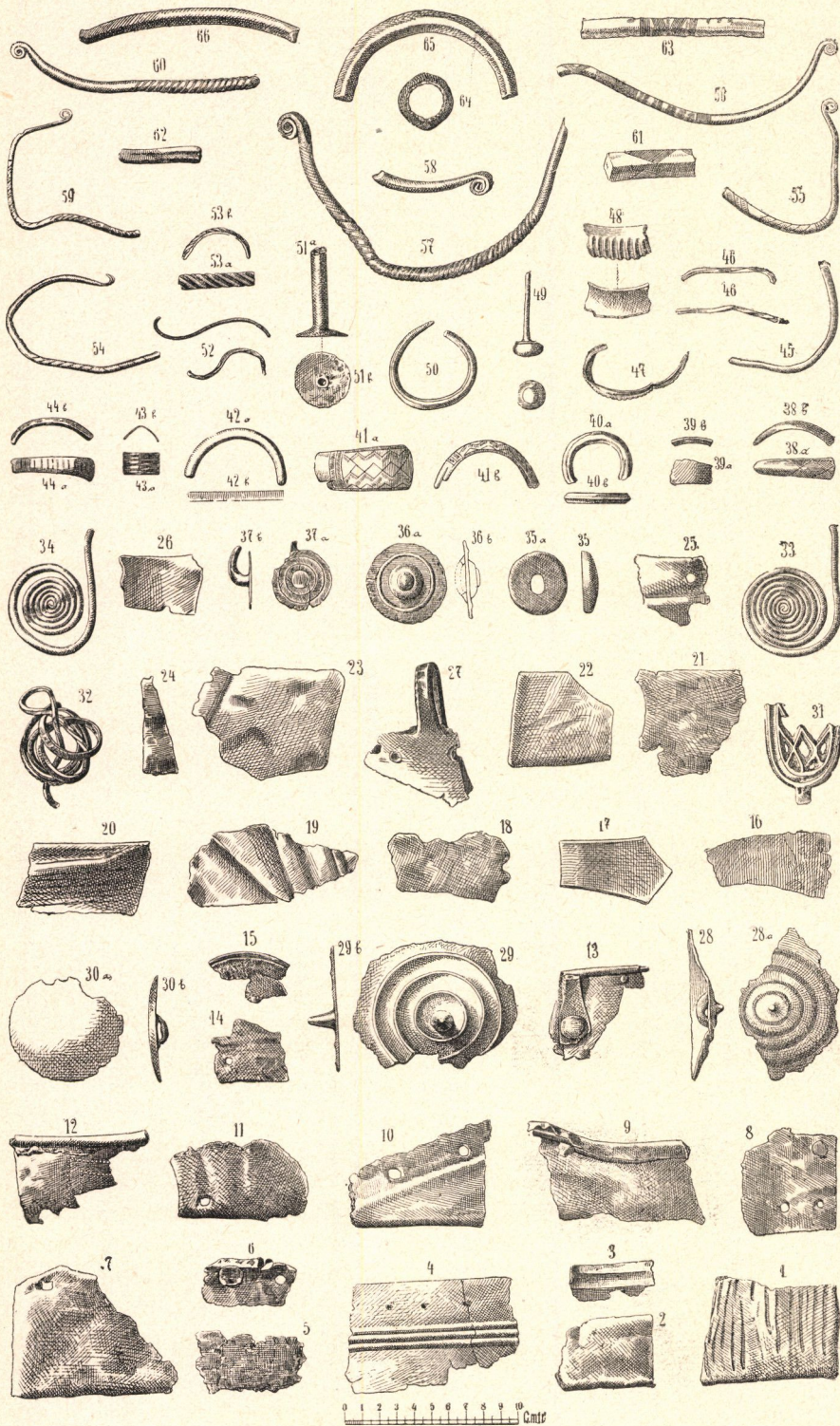
A nyél, alsó végétől egész a penge szögletéig, aránylag igen rövid. Hossza 4·5—6 cm. között váltakozik s 2·2—3 cm. széles. Minden nyél kivétel nélkül díszített s felső részén, a penge tövének átellenében mindig erős s lapos peczekkel bír. A peczek tövének szélessége 0·6—3 cm. között váltakozik. Az 5. számú példány kivételesen két peczekkel bír egymás fölött, azonban a felső peczek csak véletlenül támadhatott úgy, hogy valószínűleg ott öntötték a folyékony érczet az öntőmintába s a visszamaradt csúcsot nem távolították el utólagosan. Nemcsak e példánynál, hanem a legtöbbször, ugyanilyen helyen, vagyis a sarló egész hosszának körülbelül közepén történt az ércznek beöntése, mert a legtöbbször (II. 12, 14, 18, 25.) szabálytalan dudoródás látszik e helyen. Mindenesetre sokkal czélszerűbb volt, az ércznek egyenletes elterjedése miatt, ily lapos eszközöknél nem a végén, hanem a közepén beönteni az érczet.* Az egyik példányon a külső karimának peczekén kívül a nyélszelvényen is van két gomb, ezek azonban sem díszítés, sem a nyél megerősítése czéljából készültek, hanem véletlen öntési cseppek. A nyél szelvények közül az egyik át van lyukasztva. A 72 darab közül csak kettő van, a mely a díszítést egészen nélkülözi. A fődíszítés mindig a nyélen van, van azonban díszítés a pengén is. A nyéldíszítés bordákból, s ezeken karcolatokból vagy az edények ujjbenyomásos díszítéséhez hasonló sűrűen egymás alatt alkalmazott mélyedésekből áll. 25 nyélvég között 19 drb vízszintes vonalban végződik (II. 1, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21.); 6 drb (II. 10, 19, 22, 24.) fecskefark alakjára van kivágva. A vízszintesen végződők között 7 darabon a fecskefarkalakú kivágást ugyanolyan alakú, kidomborodó vonaldíszítés képviseli (II. 4, 7, 8, 9, 15, 21.). A 4. számú nemcsak fecskefarkalakú kivágással, hanem a fölött még az ugyanazon alakú kidomborodó vonaldíszítéssel is bír. Minden nyél kivétel nélkül függőlegesen terjedő vonaldíszítéssel bír, és pedig külső s belső szélén és a közepén. Csak 7 drbnál hiányzik a középső vonaldísz. A 19. sz. példányon négyes, egy másikon pedig ötszörös vonal húzódik. A belső nyélszegély valamennyinél a penge szélességen keresztül felvonul egészen a hátszegélyig s rendszeren odáig díszített a nyél, a hol a két szegély találkozik. A 8. és 20. számú daraboknál a nyél felső végénél a két szegélyt vízszintes vonal köti össze, és pedig az előbbinél négy, az utóbbinál egy vonal.

A penge díszítése abból áll, hogy a hátszegélyen kívül, még egy vagy két borda vonul a pengén végig. Csak három példánynál van a hátszegély apró mélyedésekkel végig díszítve. Alak után ítélve, a leletben lévő valamennyi sarlónk egykorú. Magyarországi nagyobb bronzleleteink közül ott, a hol számosabb sarló fordult elő, csakis az orosz** és komjáthi*** leletek képviselnek csak egy alakot

* A lengyeli őskori telepnek második népétől maradt egy öntőminta sarló számára, mely szintén fecskefark alakban végződő szárral bír s ezen is körülbelül a penge hosszának közepén történt a beöntés.

** «Archaeologiai Értesítő», új foly. IV. 200—208 és Hampel J u. o. CXVII. 5—12.

*** Hampel József: u. o. 10—19.

A BONYHÁDVIDÉKI BRONZLELET. (III. TÁBLA.)

és pedig a komjáthi az egyszerűbb formákat, az orosz pedig a körhajlásút. A bodrog-keresztúri (Zemplénm.), bozsoki (Baranyam.), szendröládi (Borsodm.), lázárpataki (Bereg m.), sajó-gömöri (Gömörm.), kéri (Somogym.) s az uj-szönyi (Komáromm.) sarlóleletekben pedig korábbi és későbbi alakok vannak összekeverve. Leletünkben, dacára e tömérdek példánynak, valamennyi kizárólag csak egy alakot képvisel, mely a magyarországi bronzkorszak kifejtett formáihoz tartozik.

13. *Bronzedény*-töredékből harmincz darabot bírunk s ezek, részint a díszítés, részint pedig a bronzlemeznek és peremsodronyoknak különböző vastagságából következtetve — legalább is 5—6 edényből erednek, de egyetlen egyet sem lehetett ezekből csak félig-meddig is összeállítani. A vastagabb lemezek készítésük alkalmából szabálytalanul rovátkoltak. A legtöbb darabon ugyanolyan aklázási s trébelési munka látszik, mint Etruria, Hallstatt, Watsch és Santa-Lucia ismert bronzedényein, melyeknek hasonmásait nemcsak nálunk, hanem egész Európában messze elterjedve feltaláljuk. Edénytöredékeink széleiben kivétel nélkül csak különböző vastagságú bronzsodronyok vannak, habár általában a bronzedényeknél igen gyakran találunk ólom, vas, sőt faabroncsokat, a melyekre a peremnek lemeze visszahajlított. Néhány darabon (III. 4.) közel egymáshoz háromszoros vékony abroncs van préselve. Az egyik peremdarabon sűrű pontokból előállított vonalak szöveget képeznek (III. 12.) ép úgy, mint az ezen lelethez általában is oly nagyon hasonló bodrog-keresztúri nagy bronzleletnek egyik edénylemezén látható. Egy másik igen vékony fenékdarabon kettős körön belül három párhuzamos vonalból alkotott kereszt áll, de az egyenes vonalakat ép úgy, mint a körvonalakat poncczal bevett pontok képezik. Két darabon a perem fölé emelkedő ívalakú magas fülek vannak (III. 13, 27.) és pedig úgy, hogy a fülnek egyik vége az edény külső részére, a másik vége pedig az edény belső felére van akla-szeggel erősítve. E fülek egyikén (III. 13.) s még egy másik darabon az akla-szegnek belső vége s az edény fala közé még egy kis négyszögletű bronzlemez van erősítve.

14. *Különféle ékszerekből* összesen negyvenöt darabot bírunk, ezeknek rövid leírását a következőkben adom (lásd a III. táblát):

37. a) b) Lapos korong 3,5 cm. átmérővel. Külső felületét háromszoros körszalag díszíti, melyeket sűrűen ferde sugarak borítanak. Hátsó feléből görbe vastag bronzszeg nyúlik lefelé, melynek vége laposra kovácsoltatott, úgy látszik tehát, hogy nem varrás, hanem egyszerűen beakasztás által lett a ruha vagy szer-számhoz erősítve.

36. a) b) Domború korong, 4,5 cm. átmérővel. Külső felületét fokozatosan kiemelkedő körszalag veszi körül. Hátsó felén széles ívben terjedő füllel bír.

35. a) b) Domború korong, 4 cm. átmérővel, a közepén tojásdad alakban van kivágva.

51. a) b) Bronzból öntött tutulus. A 3 cm. átmérővel bíró lapos korong közepéből 4,5 cm. magas cső emelkedik ki, mely el van törve. Nemcsak a cső üres belül, hanem a korong is át van a közepén lyukasztva.

28. a) b) Domború nagy korong, melynek külső felületét a közepe felé mindig jobban kiemelkedő körszalagok borítják s a közepéből egy kis csúcsos tövis emelkedik ki. Hátsó felén vastag sodronyból képezett ívezetes füllel bír.

29. a) b) Lapos korong 10 cm. átmérővel. Külső felületén a körvonalak csak kissé domborodnak ki, középső tövise azonban 2 cm. magas. Hátsó fele egészen lapos s nincsen füle. Valószínűleg — mint számos esetben látjuk — a letörött karima szélén volt egy kampója, melyen függött.

30. a) b) Lapos korong 6.5 cm. átmérővel. Felülete egészen sima s hátsó felén erős fülel bír.

54—60. sz. Nyakpereknek töredékei. A középső test gömbölyű vastag sodronyból áll, mely vagy csavardíszszel (III. 57, 60.), vagy igen csinos ciselírozással van ékítve (III. 55, 56.) A sodrony vége valamennyinél laposra van kovászolva s egyes vagy kettős hajlású spirálisban végződik.

61—66. sz. Prismaticus karika és pálcák töredékei.

64. sz. Idomtalanul öntött lapos karika.

31. sz. Hátsó lapos s elől domborműves díszítési tárgy. Szélét kettős kidomborodó vonal veszi körül s a között áttört ferde rácsozattal bír. Felső része törött s alsó végén négyszögű lapos nyújtvánnyal bír. Rendeltetését nem lehet biztosan megállapítani, de lehetséges, hogy kardhüvely alsó végének díszítése.

33, 34. sz. Két korongos tekercs. Mindkettő egyenlő vastagságú sodronyból készült. Törött végén mindkettő laposra van kalapálva s így, daczára annak, hogy az egyik 7, a másik 8 hajlással bír, valószínű, hogy együvé tartoztak.

34, 46, 47, 52. E darabok egy ugyanazon bronzhuzalnak képezik töredékeit, a mely kibontva 145.5 cm. hosszú. Középső része 28 cm. hosszúságban 0.9 cm. széles szalagot képez, mely a hátsó felén sima, elől pedig a közepén, ugyanilyen hosszúságban kidomborodó s rovátkolt bordával bír. E 28 cm. hosszúság után a szalag mindkét oldalon alig észrevehető módon vékonyodó, s tojásdadalakú keresztmetszettel bíró huzalba megy át, melynek felületébe rézsútos vonalak vannak vésve. További folytatásában a huzal egészen végig négyszögletűvé válik és pedig egy jórészen csavart az egészen vékony végén pedig sima. Valószínűleg a homlok körül csavart ékszer volt.

III. 42. 50. Vastag sodronyból készült nyitott karperecz. Mindkettő ciselírozott.

63. Csinos mintára vésett bronzszalag.

49. Vastag tömör fejjel bíró bronztünek töredéke.

38—44. Különféle alakú karperekczek töredékei.

Nincs az ékszerek között oly darab, a mely valami különlegességet vagy ritkaságot mutatna. Valamennyin l. a bronzkor végső szakából való. Korong,¹ tutulus,² spirális,³ karperecz,⁴ nyakperekcz,⁵ tű,⁶ füles gombok,⁷ szóval ez ékszerek mindegyik darabja feltalálható a hallstatti sírleletek között.

* *

Ha befejezésül *leletünk összességét* tekintjük, úgy feltűnik, hogy képviselve vannak benne a bronzkor legkülönbébb fejlődési szakait képviselő formák, úgy feltehetjük, hogy a balták a bronzkorszaknak egészen kezdetéből valók; a leg-

¹ Br. Sacken: «Das Grabfeld von Hallstatt» VIII. 9—12. — ² U. o. XIII. 13. — ³ U. XIII. 9, 10. — ⁴ U. o. XVI. 5, 6. — ⁵ U. o. 72 lap, XVI. 21, 22. — ⁶ U. o. XVI. 5, 6. — ⁷ U. o. XVIII. 9, 10, 11.

több fegyver és eszköz a kifejlett bronzkor alakjában készült; s leginkább az ékszerek és bronzedénydarabok képviselik a bronzkornak végső szakaszát, a hallstatti periodust.

Hogy a bronzkor minden szakasza képviselve van a leletben, azt bizonyítja, hogy nálunk a hallstatti periodusban, midőn e lelet összegyűjtetett, a kezdő bronzkor egyes alakjai is fennállottak még. Hazai leleteinkben ez nem ritka jelenség.

Ha szemügyre vesszük hazánk együttes nagyobb bronzleleteit, többszörösen találunk hasonló összekeverést nemcsak az eredetileg beöntésre szánt gyűjtélés leleteknél, a melyekben ily összekeverés könnyen érthető, de oly leleteinkben is észleljük, melyek vándor-kereskedők készletét képviselték vagy egyes ember rejtett kincsét képezték.

Igy a gyermeli¹ nagy kincsleletben, a bodrog-keresztúri² leletben, mely szintén inkább rejtett kincsnek, mint beolvasztásra szánt leletnek tekintendő; a bozsoki³ (Baranyam.) leletben, a kéri⁴ (Somogym.) kincsleletben, a komjáthi⁵ (Liptóm.) kincsleletben, az ujszőnyi⁶ beolvasztásra szánt leletben.

E néhány példa bizonyítja, hogy nálunk az annyira elterjedt bronzcultura fejlesztette ugyan a formákat és a technikát, de a formaváltozás a régi fegyvereket és eszközöket kevésbé érte, melyek nagyjában még elég tökéleteseknek bizonyultak, hanem inkább a fényűzési tárgyakra s ékszerekre irányult.

Wosinszky Mór.

A CARNUNTUMI ÁSATÁSOK.

Midőn a múlt év nyarán néhány napot Bécsben töltöttem, el nem mulaszthattam, hogy ez alkalommal a közelben levő carnuntumi ásatásokat is meg ne tekintsem. Nemcsak az érdekelt, minő az ott követett ásatási módszer, hanem egyszersmind magukat a kiásott épületmaradványokat is óhajtottam látni. Jól tudja minden régész, hogy a közvetlen szemléletet még a legpontosabb leírás⁷ sem pótolhatja.

Természetesen azon reményben rándultam ki, hogy a napfényre hozott épületromok úgy terjedelem, mint külső kiállításuk fénye dolgában messze felülmúlják aquincumi emlékeinket. Reményem nem volt indokolatlan. Tudvalevőleg Carnuntum sokkal régibb keletű város, mint Aquincum. Már Tiberiusnak Marbod ellen viselt háborúja idejében úgy

¹ «Archaeologiai Értesítő», új folyam, IX. 63. lap.

² «Archaeologiai Értesítő», új folyam, I. 280. lap. I. tábla, 15.

³ «Arch. Ért.», új foly. II. k. 308. l. IV. t.

⁴ «Arch. Ért.», új foly. VI. 232. és Hampel József «A bronzkor emlékei Magyarhonban», CXVIII.

⁵ Hampel József «A bronzkor emlékei Magyarhonban», CXX, CXXI.

⁶ Hampel J. u. o. CXXV.

⁷ A carnuntumi ásatásokról kimerítő értesítések jelentek meg az «Arch.-epigr. Mittheilungen» 1886, 1887. és 1888. évfolyamaiban Domaszewski, Hauser és Schneider tollából.

szerepel, mint Noricum jelentékeny községe. Castruma ugyan csak Vespasianus korában épült, mégis régibb mint Aquincumé, mely minden valószínűség szerint Trajánus korának köszönhetette felépíttetését. Különböző stratégiai szempontból is Aquincumnál fontosabb volt Carnuntum. A quadok és markomannok ellen húzott védelmi vonal központjául Carnuntum szolgált. Csoda-e hát, hogy nevéhez több fényes történeti emlék fűződik, mint Aquincuméhoz?

Megfordult benne Hadrianus, valószínűleg Antoninus Pius is, itt irta M. Aurelius önvalomásainak II. részét, itt kiáltotta ki a XIV. legio L. Septimius Severust császárrá s végül itt emelte Galerius Licinius bajtársát augustussá Diocletianus és Maximianus jelenlétében. Mind eme nevezetes eseménynek a helyszíne természet szerint a *castrum* volt.

Érthető tehát, hogy első sorban ennek az átkutatása tüzetett ki célul. Már Sacken* figyelmeztetett a «Burg»-ra, mely a castrum romjait rejt magában s kiemelte, mily gazdag lelhelye az a római emlékeknek. Körülbelül 25 évnek kellett azonban eltelni, míg e helyen a rendszeres ásások kezdetüket vették. 1877-ben és 1878-ban, majd 1883-ban a kormány fedezte a kutatások költségeit; 1885 óta pedig külön e célból alakult «Carnuntum-egylet» gondoskodik róluk s az osztrák társadalom dicséretére legyen mondva, még nem volt esztendő, hogy a kutatások az érdeklődés megcsappanása miatt megakadtak volna. Átlag többet költ évenként, mint a mennyi az aquincumi ásásokra áll rendelkezésre.

Annál sajnálatosabb, hogy az eredmény távolról sem áll arányban a reá fordított áldozatokkal.

A mit a castrum területén 1877-től 1886-ig fölfedni sikerült, mind annak áttekintő képét az 1886. évi jelentéshez mellékelte II. táblán találjuk. Mindenesetre igen tekintélyes terület, jóval nagyobb, mint az aquincumi kiásott részek; de ha kérjük, minő volt a castrum beosztása, mi volt az egyes épületcsoportok feladata, a felelet csak hozzávetőleges lehet.

Megszámlálhatatlan a kisebb-nagyobb helyiségek száma, a melyek közül csak kettőről állíthatni valószínűséggel, mi volt a rendeltetésük. Az éjszak-déli tengely irányában fekvő két négyszögű nagy udvart érttem, a melyek egyikében a *praetoriumot*, a déliben pedig a *quaestoriumot* vélük felismerhetni. A körfalból csupán a nyugati részen került ki egy darab, a kapuk közül pedig délen a *porta decumana*, a melyből a *via praetoria* indul ki. Ennek kövezetét is sikerült helyenként fölfedni.

Mindezekből azonban, sajnos, már nekem ottlétem alkalmával úgy-

* V. ö. Die röm. Stadt Carnuntum, ihre Geschichte, Überreste stb. Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der k. Akademie der Wissenschaften. Wien, 1853. 687. l.

szólván semmit sem nyílt alkalmam látni. A castrum mindeme részeit újra földdel fedték be. A mit a táborból láthattam, egyedül az 1888-ban kiásott része, mely két tractusban egymás mellé helyezett négyszögű helyiségek sorát mutatja. Mint azonban a megelőző években feltakart romok legtöbbszörénél, úgy ennél is bajos volna megmondani egykori rendeltetését. S ez nem csoda. A falmaradványok a legszánandóbb állapotban maradtak napjainkra. A felépítményből, mondhatni, semmi sincs, sőt mi több, a küszöbkövek is hiányzanak, a melyek legalább megjelölnék az összeköttetést, a melyben az egyes helyiségek egymáshoz állottak.

Nem sokkal tanulságosabb e részben azon második épületcsoport sem, melyet szintén még befedetlenül láthattam. A «Mühlgarten» szomszédságában, de már a castrum körfalain kívül eső falmaradványok azok, a melyeknek magvát talán fűrész képezi. Mint egyébként azonban, úgy itt is beérték azzal, hogy csupán a falakat bontották ki, az általuk befoglalt terek úgy maradtak föld alatt, mint azelőtt voltak. Ha nem végeznek ily fél munkát, a leletek száma alighanem kétszer akkora, mint a mennyi tényleg napfényre került. A legtöbb esetben bizonyára a csonka feliratoknak nem egy hiányzó részére sikerült volna akadni. Azt sem szabad feledni, mennyivel megkönnyíttetik teljes kitisztítás esetén az egyes épületek áttekintése.

Méltán örvideni lehet tehát, hogy az *amphitheatrumot*, a melynek felkutatása különben is az összes ásatások legjelentékenyebb mozzanatának mondható, a maga egészében napfényre hozni szándékoznak. Midőn tavaly a helyszínén jártam, ép az *arena* kitakarításán folyt a munka. A falazatok — legnagyobb részben — szabadon állottak. A további munkálatok már csak legfőlebb egyes, alárendelt jelentőségű részleteket deríthetnek ki. Méreteit, szerkezetét illetőleg tehát nem lehet kétség.

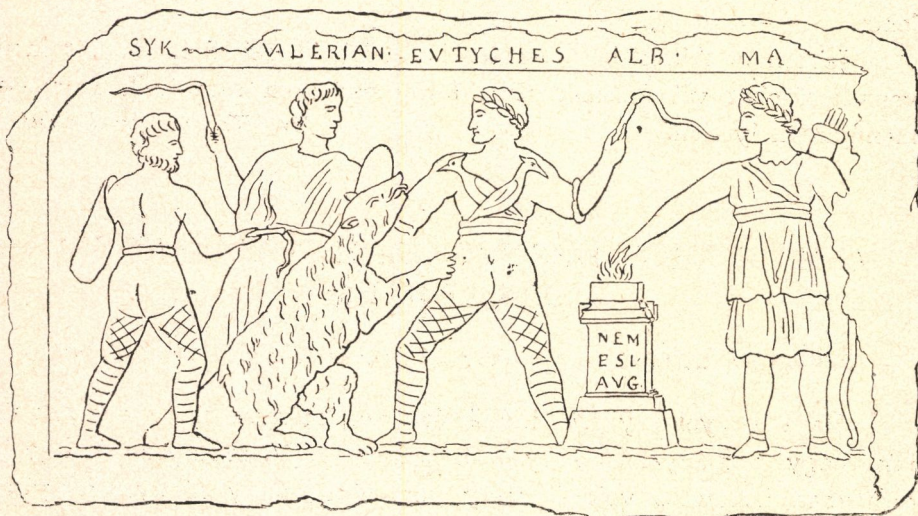
Mindkét tekintetben igen közel áll az aquincumi amphitheatrumhoz. Lényegesebb eltérést egyedül az *arena* hossztengelye mutat, a melyben 72·2 m. hosszú, míg a mienkben csak 53·36 m., ellenben a kereszt-tengely körülbelül egyforma mindkettőnél, amott 44·25 m., itt 45·54 m. Ép úgy vagyunk a *cavea* szélességével. Az aquincumié mindenestre szabályosabb, szélessége ugyanis 13·82—14·24 m. közt változik, míg a carnuntumié a hossztengely irányában 13·4 m., keresztben pedig 16·6 és 15·6 m. széles.

Jóval fontosabb azonban a két emléknek szerkezetbeli hasonlósága. A carnuntumi szinkör csak oly durva provinciai alkotás volt, mint az aquincumi. Sőt a mi az alaprajz szabályosságát illeti, ez utóbbinál tetemesen hátrább áll. Mint itt, úgy ott sem maradt fenn a tulajképeni felépítményből semmi. Mindössze a két körfalat látjuk, továbbá az ezek között küllőszerűleg elhelyezett falazatok sorát, a melyekre az

ülősorok fektetve voltak. Lépcsőzetekről, a melyek a padsorok alatt a nézőtérre vezettek volna, szó sem volt. A közönség tehát ott is, mint nálunk, a két főkapun át juthatott ülőhelyére.

A carnuntumi amphitheatrumra legfőképen a kereszt tengely déli végén elhelyezett páholyszerű fülke jellemző, nyilván a helytartónak, tán néha magának az imperátornak is a helye. Vele szemben van a *porta Libitinae*. Ez tudvalevőleg nálunk sem hiányzik. Ellenben hiába keresük amott a vadak elzárására szolgáló kamrákat, a minő a mienkben öt van. Ennyit az amphitheatrumról, mint épületről.

Még csak egy nevezetes leletről akarok megemlékezni. Egyszerű fogadalmi oltárkö, * melyet a keleti kapualjban még eredeti helyén állva

ANTIK DOMBORMŰ KRAJNÁBAN JABORNEGG RAJZA SZERINT.

találtak. Több hívő állította *Juno Nemesis* tiszteletére. Mint tudjuk, az aquincumi amphitheatrum felásásánál is találtak két, szintén Nemesisnek szentelt oltárkövet, a melyek az amphitheatrum nyugati oldalához ragasztott épületben — kétségkívül Nemesis istennő szentélyében — voltak elhelyezve. Carnuntumban az említett oltárkőnél egyéb *ara* nem is került elő az amphitheatrumban. Nálunk ugyan akadtak még egyes kötöredékek, melyek más istenségekről tesznek említést, magával az amphitheatrummal azonban csupán *Nemesis* oltárai állnak vonatkozásban. S mert ugyanezt tapasztaljuk Carnuntumban is, azt hiszem, nem lehet az a véletlen műve. A Nemesis-cultusnak össze kellett hogy forrva legyen az amphitheatrális játékokkal. Hogy mi fűzte azonban ezen istennőt hozzájuk, bajos volna megmondani. Még akkor is, ha Mommsennel **

* L. Bericht des Vereines Carnuntum für die Jahre 1887 und 1888. 39. l.

** L. Eph. Epigr. IV. k. 127. l. 431. sz.

Nemesisben tulajdonképen *Fors Fortunát* akarjuk látni, nem találunk benne oly vonást, mely az összefüggést érthetővé tenné. A *vak véletlennek* ugyan mi köze lehetett az amphitheatrum hajszáihoz? Tán maga a provincialis római sem tudta volna megmondani, miért tisztelte legfőképen amphitheatrumaiban.

Egyelőre be kell tehát értnünk, hogy magát a tényt jelezzük. A mit igazolására felhozhatok, az egy Krajnában (*Teurnia*) lelt relief.* A kép közepén NEMESI AVG(ustae) feliratos oltárkö áll, rajta tűz lobog, a melynél a jobbra álló *Diana* áldoz. Az ij és tegez Dianát vadásznőnek mutatja be, a kit, mint ilyent, e szerint nem nehéz az amphitheatrumok venatioival kapcsolatba hozni. A túlsó oldalon három gladiatort látunk, a mint egy medvével küzdenek. A színhely csak az arena porondja lehet.

Jabornegg Altenfels** az itt is mellékelt reliefképben történeti vonatkozásokat vél felismerhetni; tán mondanom sem kell, felfogása mennyire helytelen.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

A MAGYAR SODRONYOS ZOMÁNCZ LENGYEL-ORSZÁGBAN.

Két képmellekkel és függeléssel: Magyar ötvösök Lengyelországban.

Ha a lengyel egyházi kincstárakat tanulmányozzuk, azt tapasztaljuk, hogy a magyar sodronyzománcz már a XV. században Lengyelországban ismeretes volt és vagy benszülött, vagy Magyarországból kívándorlott ötvösművesek által gyakoroltatott.

Érdekes volna megtudnunk pontosan, mikor származott Lengyelországba a sodronyzománcz s a két országnak milynemű kereskedelmi, művészeti vagy politikai összeköttetésének tulajdonítható e művészet elterjedését Lengyelhonban.

A középkorból reánk maradt leltárak*** följegyzései oly ritkán és szűken emlékeznek meg az egyházi szerekről, hogy alig használhatók céljainkra; csak a XV. század közepe felé találunk fontosabb és kimerítőbb följegyzéseket. Így Lydziwoy de Czehel gneseni kanonok följegyzéseiben 1450-ben következő megjegyzést találjuk.

«10 zománczos arany és ezüst kehely», ebből ugyan nem világlik ki, hogy magyar vagy más zománczról van szó, de manapság is van

* L. Jabornegg-Altenfels, Kärnten's römische Alterthümer. Klagenfurt, 1870. 13. tábla. CCCCLXXI.

** U. o. 191. l.

*** Mommenta Pol. hist. I. Leltárak 1101–1110. és 1252.

még Gnesenben egy sodronyzománczos áldozó kereszt, valószínű tehát, hogy a fent említett tárgyak is sodronyzománcz díszűek voltak. Rajzából kitűnik,* hogy a felső-magyarországi csoporthoz tartozik, közelebbi megtekintésnél tapasztaljuk, hogy úgy a talpazat mint a kereszt első és hátsó lapján zománczozva van és hogy az ötvös különös előszerezettel alkalmazta az örökzöldet, azután egy hosszúkás lehajlott végű levelet, mely a kelet-indiai Piper nigrumhoz hasonló, továbbá egy virágot, mely gömbölyű félkör idomú levelekből áll, s melynek közepén egy kifejlődött, de még ki nem nyílt bimbó van s végre rózsákat, a melyekből a hímporok hiányoznak.

Ezen kereszt állítólag jagellói Fridrik bibornok gneseni érsek ajándéka (szül. 1468 + 1503.)

Igen fontos reánk nézve a krakkói Boldogasszony templomában őrzött leltár, melyben Nicolaus Knoll városi jegyző 1452-ben felsorolja az ott lévő műipari tárgyakat. Többek közt a következőket olvassuk:** «Item eyner mit aufgegrabenen bilden am fus am obirteil mit *gesmelczten* lilien, der knof auch getörnit. Eyner am fus mit bildwerg, dy heupte und amtlig forne sint nicht obirgolt oben an mit bloer vnd *grüner floriture* ond eyn umbschrift «Ane verum corpus» der knof mit czynnem ond gefenstirt.

Eyner der hot keyne floriture am fusse, sunder oben ist eyn umbschrift: «Hunc calicem comparanit dominus Johannes Pauli» dorunter sind angelegt dirhabene blumen.

Eyner mit eynem breiten orificio, am fuhse mit gebogenen ausgeslagen blumen, obir vnd vndir dem knoffe ouch eleym geblumet.

Eyner mit zechs irhabenem blumen am fusse, am knoffe ist eyn gesmelczten «Ihc. n. r. j» etc. etc.

E feljegyzések különösen azon passus «bloer und grüner floriture» annál is inkább bizonyítják, hogy a sodronyzománcs már 1452-ben Lengyelországban ismeretes volt, mert sem a Máriáról nevezett templomban, sem másutt nem találunk e korszakból másnemű zománczozott kelyheket. Sőt abból, a mit alább fölhozhatunk, ki fog tűnni, hogy a sodronyzománcz már a XV. század első felében gyökeredzett meg Lengyelhonban.

Dr. Piekosieiski fent említett dolgozatában még más helyeket is találunk, melyek esetleg a sodronyzománczra vonatkozhatnak.

Egy 1465-ben készített kehely leírásában e szavakra akadunk: «in cuius pede sunt flores alias gewegse sursum ascendentes versus calicem». De az említett virágok ép olyan joggal trébelt munka is lehetnek

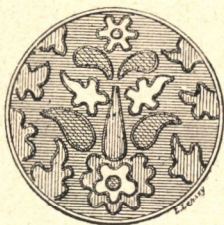
* Ign. Polkowski Kad. gniezn. Tabl. XVI. «Kaledra gmeznieuska» p. 241.

** Dr. Franciszek Pukosinski Najdaw mejsze niwentarge skarbca kosciota N. P. Maryi w. Krakowie 244 w.» Krakau 1885. p. 22.

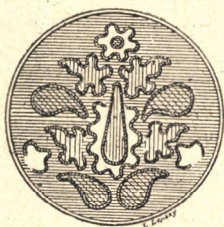
s ezért az ilyen följegyzések, melyeknek értelme pontosan meg nem határozható, kevésbé nyomnak a latban.

Lengyelország műkincseiből is csak azokat ismertetjük, melyek vagy pontosan áttanulmányoztattak, vagy a melyeknek megbízható rajzai előttünk vannak.

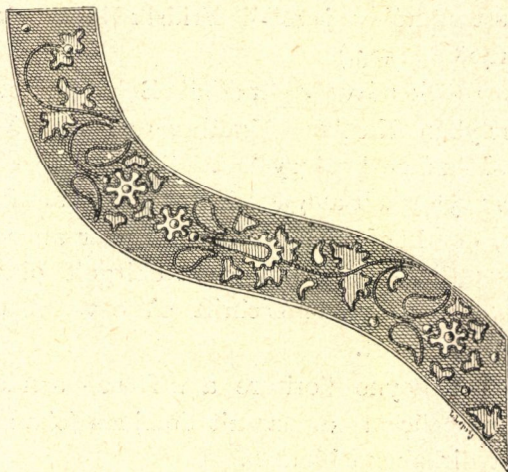
A tarnowi székesegyház kincstárában van egynéhány elsőrendű műkincs, a melyek régente a most már romba dőlt Tijniec apátság tulajdonát képezték.*

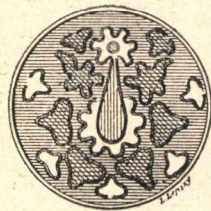
1. ábra b1.

1. ábra b2.

1. ábra a)

1. ábra b3.

1. ábra b4.

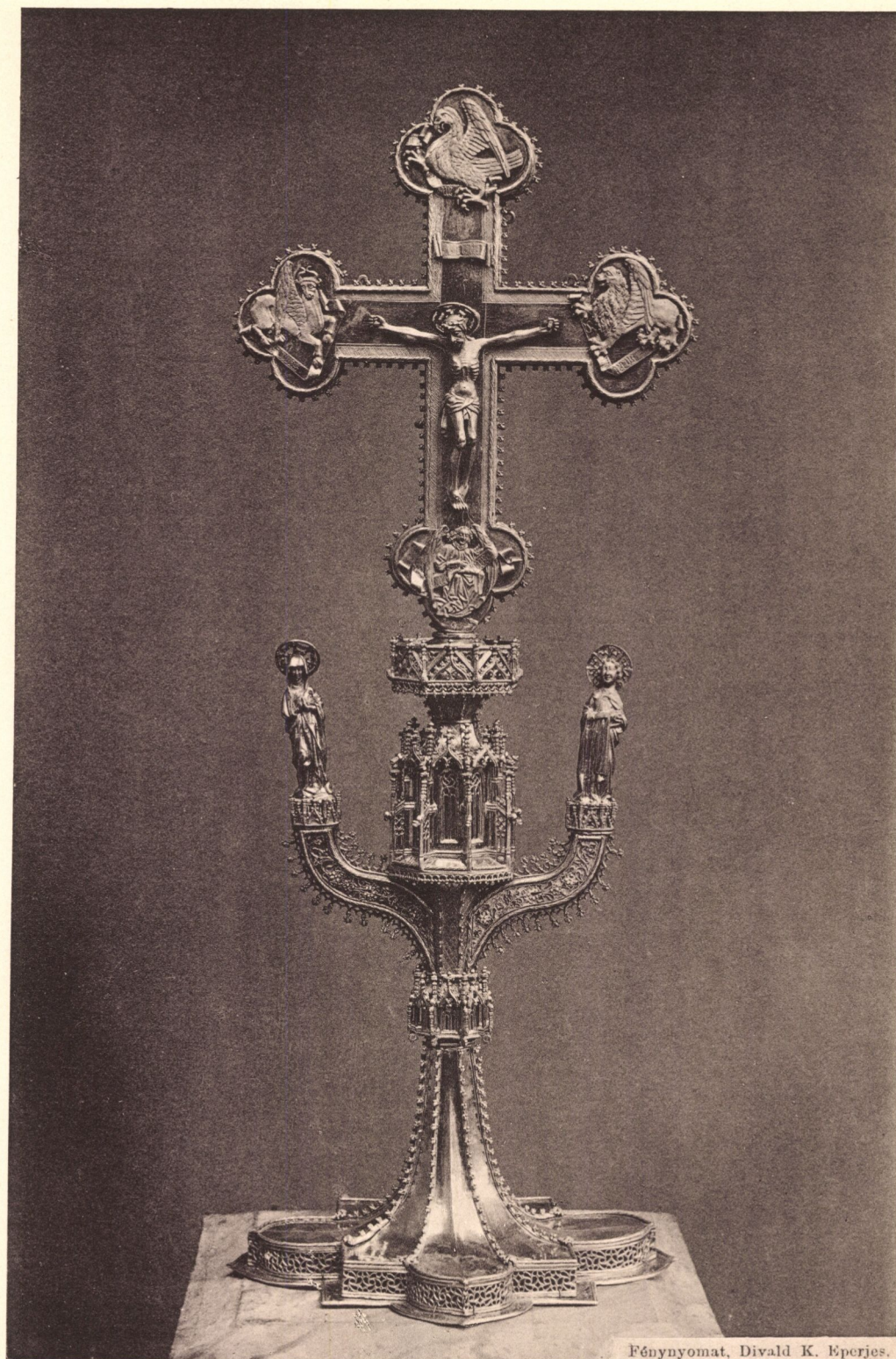
SODRONYZOMÁNCZOS DÍSZEK A TARNOWI EREKLYETARTÓ KERESZTEN
(1. ábra a mellékleten).

Mindenekelőtt egy 76 cm. magas aranyozott ezüst ereklye-tartó kereszt (1. ábra a mellékleten) ötlík szemünkbe.

Nyolczszegletű tojásdad talpazata legalul áttört munkával diszítve, minden egyes bordán czipőczímekből képezett sort látunk; az állványt csúcsíves stylű kisebb építészeti tag ékíti, melyből jobbra balra fölfelé hajlott ívben egy-egy lapos kar nyúlik, melyeknek széleit rózsák szegélyezik, míg a karok első- s hátlapján sodrony zománcz díszlik. A zománczos diszítés rajzát ide mellékeljük. (1a. ábra.) A karokon csúcsíves talpazaton a Szűz és szent János szobrai állanak.

* A tarnowi templom zománczos tárgyainak tanulmányozása végett a hely szí-
nére rándulván, a kincstár őre, Lesniak kanonok úr részéről a legszívesebb elő-
zékenységben részesültem; ugyanő szíves volt a fényképek elkészítésében és a
részletek föl vételénél segítségemre lenni, a miért nagy hálával tartozom neki. *Lep-
szy.* — Mi is csatlakozunk ez elismeréshez, mert mikor a nevezett kanonok úr tisztelt munkatársunk kutatásait előmozdította, hazai tudományunknak is szívességet tett.

A szerkesztőség.

Fénynyomat, Divald K. Eperjes.

I. EREKLYETARTÓ KERESZT SODRONYZOMÁNCZÚ DÍSZÍTÉSSEL

A TARNOWI SZÉKESEGYHÁZ KINCSTÁRÁBAN.

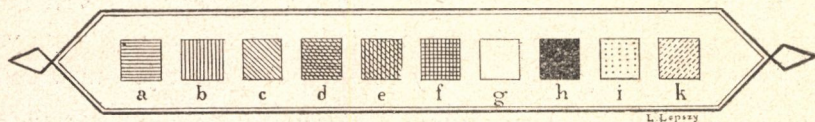
A lábállványon és a két kar közepén épül csúcsíves stílusú kápolna, e fölött áll egy hatszögű áttört művű erkélyke, s végre ebből emelkedik ki a kereszt, melynek ágai lóhere alakú végében a négy evangélistát, középet pedig a feszületet látjuk.

A kereszt hátsó lapján a nyujtványok végében kerek zománczott lapok vannak behelyezve, melyek úgy rajzra, mint nagyságra egymástól különböznek. (Lásd a részletrajzokat 1. ábra b_1 , b_2 , b_3 , b_4)*

A kereszt közepén kerek kristálydarab ereklyét takar. A feszület-karok hátlapján a szabadon maradt tér bevéssett képekkel van díszítve Krisztus feltámadása, a Szűz a gyermekkel és két szent, egyiknek kezében kard és lantorna van, a másik alak virággal telt kosarat tart. (Magyarországi szent Erzsébet?) A sodronyzománcz úgy a karokon, mint a kerek lapokon könnyedén, de biztos kézzel van rajzolva s legközelebb áll ama díszítési ízléshez, melyet a poprádi** szent Egyed kelyhén s a karlóczi*** kupán látunk. Hasonló minták vannak a boroszlói kelyheken. Ezekből látjuk, hogy ezen kereszt a Hampel által felsőmagyarországinak jelzett emlékcsoportba beosztott tárgyakhoz sorolandó. A zománcz színei nem élénkek, de inkább szelidek; a karokon olivzöld alapon téglavörös, örökzöld, lóhere, szívalakú levelek és fehér rózsák vannak. Kiválóan szép színhatásúak a gömbölyű lapokon lévő kobaltszínű alapokon az olivzöld, téglaveres és fehér levelek és virágok. A kereszt készítése éve ismeretlen, de késő góthikus stílusú alakjáról ítélve, a XV. század utolsó felében készülhetett.

Szintén figyelmet érdemel két egymáshoz majdnem tökéletesen hasonló góthikus aranyozott díszes ezüst kehely (3. ábra a mellékleten). A talp hat karélyos karimáját gyöngyszegélyű szallagtekercs veszi körül, fölötté levélfüzér s ismét egy levéldíszszel ékített áttört munkájú párkány; minden egyes karély közt egy-egy trébelt fél alak ül, le és felfelé a talp alsó s felső részére egy-egy góthikus levél hajlik; a talp felső részét ismét egy szallaggal körütekert pálczatag szegélyzi és választja el a hat cikkselyt egymástól, melynek mindegyikében egy-egy öntött és finoman vésett domborműves alakot látunk. 1. Szent Szaniszló különös

* Hogy a színezés hiányát pótoljam, a színeket következő módon jeleztem

2. ábra.

a = kék; b = piros; c = sárga; d = zöld; e = narancssárga; f = viola; g = fehér; h = fekete; i = aranyalap; k = ezüst.

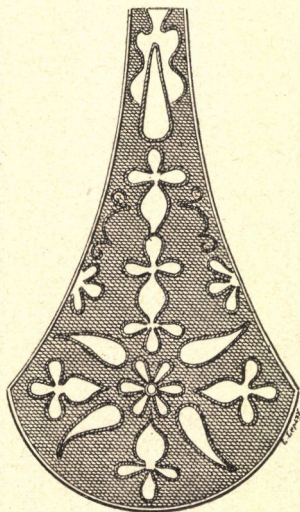
** Lásd Hampel «Das mittelalterliche Drahtemail» I. e f 27. XIII. tábla d ábra.

*** Ugyanott e, f ábra.

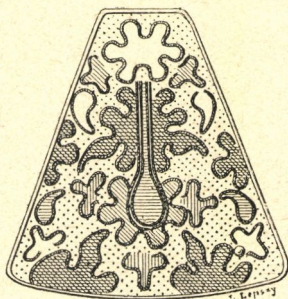
Arch. Értesítő 1890. I. füzet.

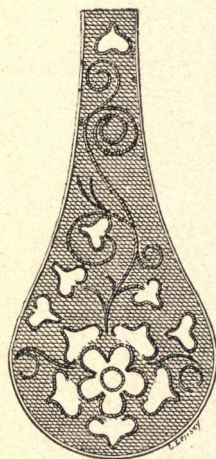
gonddal és szeretettel kidolgozott alakja. 2. Püspök, mellette az evangelium. 3. A félholdon álló Szűz 4. Krisztus a keresztet hordva. 5. Keresztelő szent János s végre 6. püspök egy kisebb püspököt (valószínűleg a donátort) tartva kezében, a talpon oldalt a Rawicziak címérét látjuk. A kehely nyele hatszögű, áttört mérművekkel van diszítve, alsó részét egy góthikus stylű áttört művű szallag veszi körül, ezután következik a kápolnaszerű gomb, melynek minden egyes részét pillér tagozza, a fülkékben külön talpazatokon állanak: egy-egy angyal, mindig Krisztus kinszenvedéseinek symbolumait tartva kezében; a fülke felső része gazdagon diszített góthikus stylű baldachin képezi; a szárt a kupától ismét szallag-csavar választja el. A kupa majdnem $\frac{1}{3}$ magasságig sodrony

4 a) ábra.

3 a) ábra.

5 a) ábra.

zománczczal borított kosárból emelkedik, melynek szallagtekercs képezi szegélyét s ezen egy felfelé álló gothikus levelekből alakított koszorú áll.

Természetes nagyságában adjuk a kupán levő zománczos kosár egy mezejét (3a. ábra). Megjegyzendő, hogy az aranyozott ezüst sodrony úgy e kelyheken mint más ilyen műveknél mindig sodrott és sohasem rovátkolt. A sima sodrony alkalmazása csak a XVII. században fordul elő, mire alább példát is idézünk. A diszítési mustra ugyanazt a mintát mutatja, mely a felső-magyarországi csoportot jellemzi. Az erősen kifejlődött virágterme a hatlevelű rózsza (lásd Hampel u. o. XIII. tábla e ábra), továbbá a szárny-, lándzsa- és szívalakú levelek (u. o. c d'), a tarnowi két zománczos kehely említett mustrájában is fölismerhető. E kehely, melyen a vörös, sárga, fehér smaragdzöld, olivzöld s kék színek láthatók a Hampel által (38 l. f) említett két színsorozat

4. ábra.

3. ábra.

5. ábra.

közt mintegy átmenetet képez, mert úgy a meleg hangú vörös, mint a hideg sárga színt találjuk rajta. Erősen kifejlődött góthikus stylusa arra utal, hogy a kehely a XV. sz. végén készült, s ez időhatározás mellett szól még az is, hogy 1482-ben Rawiczi Ozga András apát Tyniecben elhalálozván, őt apáti méltóságában Nosek András († 1488.) követte, ki szinte a Rawiczi címert viselte. Ez utóbbiról írja Gozygielski Szaniszló, * hogy a tynieci kolostornak több rendbeli kelyhet ajándékozott. Ebből következtetjük, hogy nem Ozga, hanem Nosek a kelyhek donátora, s hogy 1482—1488 közt ajánlotta fel őket. Ez lehet tehát a fordulópont, a mikor Lengyelországban megtörtént az átmenet a zománczok melegebb színhangulatából a hidegebbre. A kehely 27 cm. magas, talp átmérete 16 cm., a csésze felső átmérője pedig 13 cm.

Következik két ezüst kehely, mely úgy kor, mint alak tekintetében egyforma az áttört rácsmű a talp oldalán is egyenlő, csak a kupa alakja különbözik egymástól. Mindkettőnél a talp a nodus s a csésze alsó része zománczczal van diszítve. Az egyik kelyhen (4. ábra a mellékleten) zöld alapon fehér virágfüzér van, a lándzsa alakú levelekből ú. l. kiesett a zománcz, melynek valószínűleg kevesebb ellentállási képessége volt s most az arany-alapot látni. 4a. számú ábránk a láb egyik czikelyét adja. Ezen a kelyhen következő bevéssett feliratot olvassuk: «Ave Maria gratia plena» azonkívül a «Tracby» címér van rajta. Idővel talán e nyomon sikerül a donátort megtudni.

A második kelyhen (5. ábra a mellékleten) váltakoznak fehér virág zöld alapon s zöld levelek lila szín alapon. (Lásd a részletrajzot 5a.) Diszítési módjánál fogva a két kehely szinte a felső-magyarországi csoportba sorozandó és végül ugyane csoporthoz tartozik még egy tarnowi székesegyházbeli kehely, melynek rajzát nem bírjuk. A rajta levő zománcz színek: zöld alapon barna virágok, barna alapon kék és zöld virágfüzér és végre kék alapon fehér virágok és zöld levelek.

A krakkói templomok kincstáraiban olyan kelyheket találunk, melyek úgy kivitel, mint a diszítési mód tekintetében a sodronyzománcz remekei közé sorozandók.

Ezek közül a legszebb és legrégebbeknek egyike a székesegyházban van (6. ábra). A hagyomány szerint Strzempinski Tamás krakkói püspök (1398—1460) ajándoka. A kehely alakja s munkája olyan, hogy bátran e korszakba helyezhetjük keletkezését. **

A zománcz színei smaragdzöld, fehér kobaltkék, kékes fekete és meggyszínű.

* Tinecia seu historica monasterii Tinecensis ordinis S. Benedicti Crac et 1668.

** Essenwein «Die mittelalterlichen Kunstdenkmale der Stadt Krakau» p. 165 89—93. ábrák behatóan tárgyalják a kelyhet, de ama nézetéhez, melyet különben a 167. lapón önmaga is megdönt, hogy a kehely formájánál fogva a góthikának legutolsó idejéből való, nem csatlakozhatunk.

Méltóan sorakozik az előbbihez a Máriáról nevezett templomban őrzött kehely, talpán a Labeledz czímer* (hattyú) és egy Z. Essenwein munkájában ezt is leírja és jó rajzát közli (l. c, f 163 Nr. 686. és 687. ábra).

A XVI. század kezdetén az Olaszországból jövő mesterek hozzák magokkal a renaissance műzlését Krakóba, hol az mihamarább virágzásnak indul. A magyar sodronyzománcz sem birt e befolyásnak ellent

6. ábra.

állani. Ezt a befolyást látjuk Maciejowski püspök pompás kelyhén a krakkói székesegyházban 7. és 7a—f. A virágfüzerek rajzának könnyedsége, sokféle változatossága elárulja az új stylus friss ébredését.

A talpon s a kupán levő régies góth stylú trébelt ezüst levelek-

* Valószínűleg a polgári Salomon család egyik tagjának ajándéka, kik e czímert viselték.

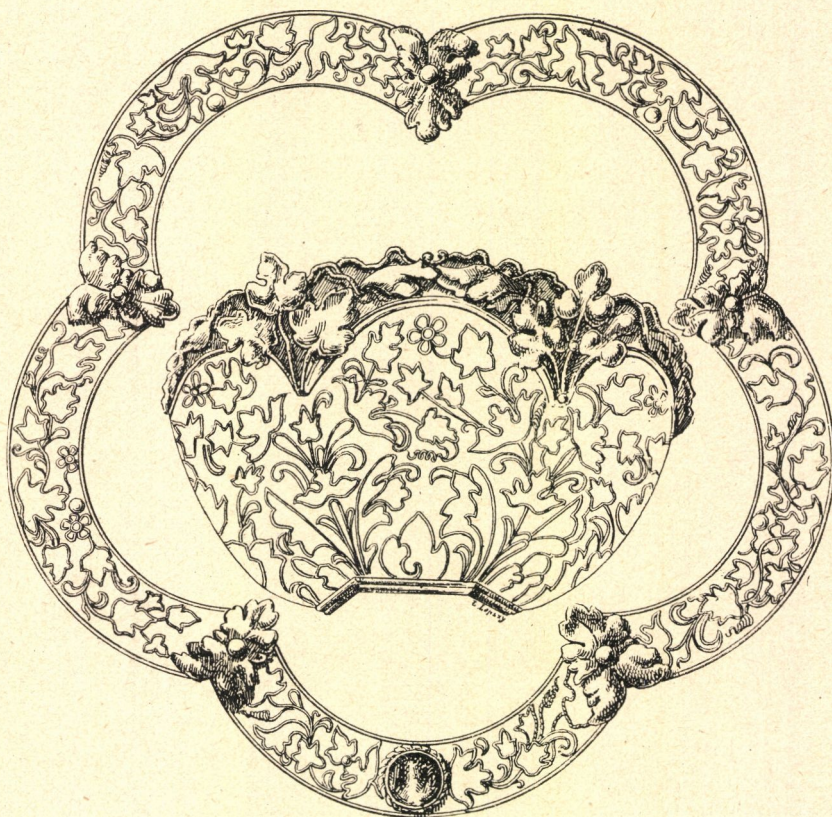
hez az új mintájú sodronyzománczos virágok és levelek fűződnek, melyeket smaragdzöld, fekete, türkís s kobaltkék, indiai vörös és cseresznye színű zománcz borít. Csak egy részletrajzon jeleztem a színeket, mert ez teljesen elég, hogy az egészre következtessünk. A talpon következő felirat van: «Samuel Maciejowski. Epus. Crac. Capelle sue Reliquit

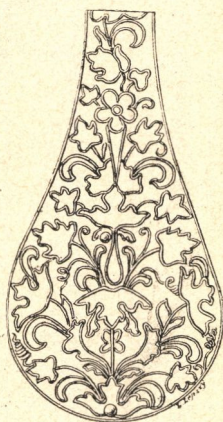
7. ábra.

1539». Mikor 1881-ben a kelyhet kijavították, a talp egyik üres medailonjába (7c. ábra) beleillesztették a püspök címerét. Maciejowski (1498—1550) csak 1545-ben lett krakkói püspök, ebből következtethetjük, hogy a felirat csak utólag került a kehelyre. Hogy a sodronyzománcz minő sokáig maradt fenn a lengyelországi egyházi művészetben, arra szolgáljon bizonyságul két aranyozott ezüst kehely a XVII. század második feléből. Egyik (8. ábra és a 8a. sz. részletrajz) a szent

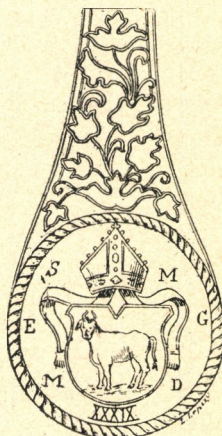
keresztből nevezett templomban van; 25 cm. magas, a talp átmérője 13.5 cm. és 8.6 cm. a csésze felső átmérete. Kerek talpból emelkedik ki

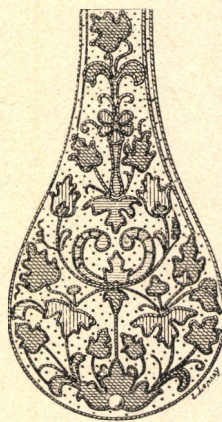
7 a) ábra.

7 b) ábra.

7 c) ábra.

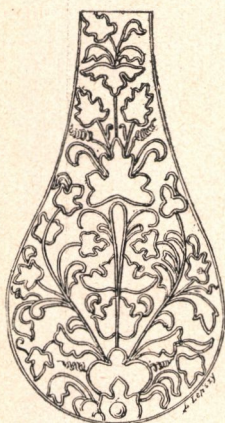
7 d) ábra.

az ezüst sodronyból alakított körte idomú nyél, melynek hat oldalát türkiszeket utánzó kék zománczú golyócskák szegélyzik.

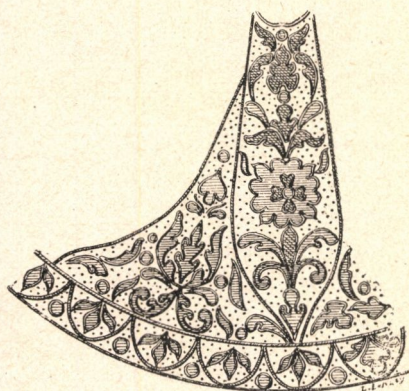
A kehely talpát türkisz és saphirkék fehér s zöld levelek s virágok borítják; túlnyomó számban tulipánok, nefejejtsek s fantasztikus növények alakjait látjuk rajta. A talp alján czímer van (Gozdawa) (közönséges fleur de lis), ezt körözik a következő betűk: BV.RG.ZS.AW.

A krakkói Corpus Christi templomban egy kehely van, mely formára s nagyságra teljesen megegyezik az előbbivel. Magassága 23'5 cm., a talp átmérője 12'4 cm., a kupái 8'6 cm.

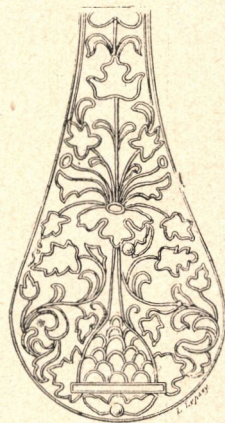
A sodronyos gombon zománcz helyet 6 cherubin fejet látunk; utánzott drágakövek élénkítik az egyhangú sodronyzománczot (csak

7 e) ábra.

8. a) ábra.

7 f) ábra.

tengerzöld, saphir és türkizkék zománcz van rajta). A diszító rajz motívumai azonosak az előbbi kehelyével, csak hogy itt többször fordul elő a tulipán.

A talpat alul kerek ezüst lemez takarja, e lapra következő jelenetek vannak vésve: két férfialak, egyiknek feje felett kereszt s egy nőalak, mindhárman a XVII-dik század divatja szerint öltözve, a boldogságos szűzhez fohászkodnak, ki felhőkön lebeg felettök, köröskörül e felírást olvassuk: «Hoc opus donavit spectabilis Joannes Rubinkowski consul Casimiriensis ad Cracoviam. Una cum charissima consorte Dorothea Zawadzina A. D. 1680. A kép alá be van vésve LT és SK Excudit. az első két betű a zománczozó nevének kezdő betűje, az SK bizonyára az akkoriban működő krakkói ötvös Stanislaus Kniper-t jelenti.

Ezzel befejezem az előttem eddig ismeretes lengyelországi sodronyos zománczú művek ismertetését és ajánlom magyarországi szaktársaim figyelmébe.

8. ábra.

FÜGGELÉK:

MAGYAR ÖTVÖSÖK KRÓNIKÁJA LENGUELORSZÁGBAN.

1394. *Synai* (vel *Sijnaij*) az udvar számára dolgozik, egy ivókürt készítéséért kap 4 márkát és ismét két ivókürtért 7 márkát.

1413. *Nicolaus Ungar*, csiszoló és bélyegmetsző a királyi pénzverdénél.

1467. *Hanns Palsmann* Késmárkról, tanoncznak szegődik 5 évre *Mathis Kechdorff* krakkói ötvöshöz.

1469. *Hanusz Unger*, krakkói aranyműves, panaszt emel a czéhmesternél egy készített kard ügyében *Johann Wrayzownicki* ellen. A Szepességből sok tanoncz és művész jött Krakkóba; az itt következők, úgy látszik ötvösök voltak:

1502—1532. *Stenczel Czipser*.

1506—1549. *Kasper Czipser*,

de ez nem egészen biztos, mert már régebbi időben is találjuk Krakkóban a Czipser-családot, 1442-ben egy Czipser boltozza a Mária-templomot 190 márkáért, *Benedict Czipser pictor* pedig 1536-ban polgárjogot nyer.

1514. *Valten* Selmeczről, *Stanislaus Marcinek* híres krakkói ötvösnél 5 évre felvétetik tanoncznak.

1523. *Johannes Thurlay*, ötvös Lembergben.

1534. *Marek Herman*, *Jerimy Herman* fia Selmeczről, 4 évre tanoncznak felvétetik *Andreas Marcinek* krakkói ötvösnél.

1529. *Clemens*, egy *Layczra* (Löcsére) való orgonaépítő fia, *Gregor Przybylo*hoz beszegődtetik 7 évre tanoncznak.

1535. *Janek Marstella* Bártfáról, *M. Zabek* krakkói ötvösnél beáll tanoncznak 5 évre. Ugyanez időben egy *Marstella* nevű, igen ügyes és híres ötvös van Krakkóban, a ki az udvar számára is dolgozik, a név olasz hangzású, lehet, hogy a család a Szepességről, az ottani olasz telepről, Olasziból származott Krakkóba.

1536. *Kasper Unger* tanoncz, *Hanusz Gehan* krakkói ötvösnél.

1536. *Greger*, egy késmárki *Stephan* nevű szücs fia, beáll tanoncznak *Beirnarek* krakkói ötvösnél.

1537. *Valentin Czipser* Bártfáról, először 1537-ben *Stenczel Gabrijel* és később 1540-ben *Hans Grabernél* 2 évig tanoncz.

1541. *Paul von Schemnitz* fentemlített *Gregor Przybylo*hoz 5 évre beáll tanoncznak.

1542. *Clesnek aus Késmark*, felfogadtatik 5 évre *Stanislaw Rola* krakkói ötvös által.

1542. *Martin Siebenbürger* vel *Siedmiogrodzki*, kir. udvari ötvös, mint már nevéből is sejtjük, valószínűleg erdélyi szász, úgy mint társa *Beckwark*, udvari flotista. A krakkói ötvösczéh feljegyzéseiből kitűnik, hogy *Siebenbürger* 1542-től 1548-ig tanonczokat fogadott fel, ezentúl már nem tartozik a czéh felügyele

alá, mert az udvar számára dolgozik. Az udvari számadásokból látjuk, hogy 1552-ben Siebenbürger 12 márka súlyú aranyat kap egy sisak díszítésére.

1543. *Hanns Gubrysj von der Cremnicz*, beáll tanoncznak 3 évre *Bartosz* Jelen krakkói ötvöshez.

1544—46. *Clemens aurifaber* de Liwocza (Lőcse), dolgozik Lembergben.

1545. *Hans Zacherus*, aus dem Bergstolen von Kremnitz, *Bartosz* Jelen ötvöshöz 2 évre tanoncznak beáll, következő feltétel mellett: wenn er die Zeit ausgedient hat, soll er seinen Herrn 20 flor. zu 30 Groschen geben.

1550. *Lenarth von Mittlembach* auf Zips, Fox krakkói ötvösnél felfogadtatik.

1558—70. *Hans Synither Ungarus*, röviden *Joannes Ungarus* vagy lengyelül *Wegrzyn*, fentemlített években Krakkóban működött.

1564. *Abraham Gross*, *Georg Gross* fia Debreczenből, *Hans Ungarus*-hoz szegődik tanoncznak.

1566. *Hans Koth* Késmárkról, *Michael Lencz* vel *Lancz*, krakkói ötvöshöz szegődik tanoncznak.

1576. *Joannes Koch de civitate Keismarge aurifaber*, Lembergben polgárjogot nyer, lehetséges, sőt valószínű, hogy e két egyén identikus egymással s hogy csak egy kis névferdítés forog itt fent.

1578. *Cesar Szmores*, krakkói ötvös, Báthory István király törvényszéke elé idéztetik.

1570—90. *Gregorius Hungarus* aurifaber de Rimassabbati propre Budam 1579-ben a lembergi polgárjogot nyeri el és 1590-ben ugyanott czéhmester volt.

1586. *Andreas Ungar* ellen a krakkói ötvösök panaszt emelnek, mert czéhrendjük ellen vétett.

1586—88. *Janus Kálay*, magyar ötvös Krakkóban, kéri az *Andreas Ungarra* vonatkozó akta másolatát, 1588. perelt az ötvösczéhhel, mert megtagadja mesterművének bemutatását, ezért panaszt emelnek ellene a királynál, a ki azután királyi leirattal kényszeríti a mestermű felmutatására.

1597. *Stefan Segedi*, ötvös Varsóban, külföldi ember, kinek a király meghagyja, hogy az ötvösczéhhhez csatlakozzék.

1614. *Peter Siedmiradzki* (Siebenbürger), másképp *Hungarus*, 1614-ben Lemberget elhagyja.

1623. *Samuel Siedmiradzki*, ötvös, Lembergben született, Magyarországra hurczolkodik. Magyar szülők fia s *Ungár*nak is hívják. A *Siebenbürger*, vel *Siedmiogrodzki* — vagyis a Siedmiradzki-családhoz tartozik még *Nicolaus Siedmiogrodzki* III. Zsigmond király udvari ötvöse, valószínűleg Lembergben született.

1608—1610. *Peter Dauwertt aurifaber Hungarus avis Leopoliensis*, ügyességéről híres, művészetét Lembergben sajátította el.

1613. *Georg Bermucz*, ötvös Lembergben.

1626. *Blasius Nittray*, lembergi ötvös-segéd, ügyes, de nem teljesen megbízható.

1629. *Michael Ungar*, lembergi ötvös.

1639. *Michael Kálai*, krakkói ötvös, *Johann Kálai* fia, valószínűleg azonos fentebbi letembergi ötvőssel.

1639. *Janusz Tolmaczy*, krakkói aranyműves.

A XVII. század végén *Stefan Faierfery*, krakkói ötvös.

1739. *Thomas Gienewan* Syrmáról Magyarországon, beszegődik tanoncnak február 21-én *Johann Szerédy* krakkói ötvőshöz.

1742. *Franz Geneiwani*, Magyarországon született, felvétetik február 5-én *Andreas Lowinsky*-hez 5 esztendőre tanoncnak.*

Krakkó, 1889. novemberben.

Lepszy Lénárd.**

A POZSONY-SZÉLESKÚTI GYŰRŰLELET.

Az itt rajzban bemutatott gyűrűk Pozsony-Széleskúton találtattak és *Spitzer Mór* úr gyűjteményébe kerültek. A lelet közelebbi körülményei ismeretlenek és gyanúsak, mert a találó paraszt először a négy kisebbet hozta eladásra s az ötödik nagyobbval csak hónapok múlva állt elő azzal, hogy ugyanazon helyen találta, hol a többieket. Hogy mindannyi összetartozik, kétségtelen az ezüst egyforma minőségéből, a technikai kivitelből s a két kisebb és a nagy gyűrűn látható oroszán egy és ugyanazon vésőművész kezére valló stilisatiójából.

A viszonyok egybevetéséből, elrejtett kincsleletnek kell tartanunk, mely minden valószínűség szerint egyebekből is, leginkább talán még jókora csomó éremből állott.

A négy kisebb gyűrű kalapácsolt, illetőleg vert, tiszta ötvényű ezüsből készült, csaknem matematikai pontossággal egyforma és egyenlő nagyságú.

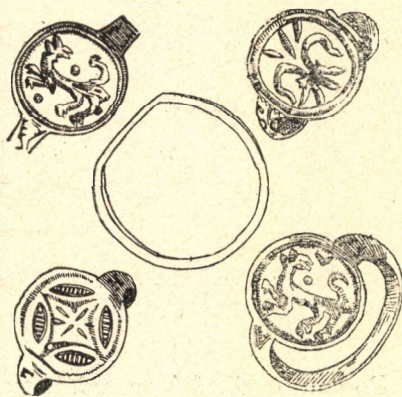
Átmérője mindegyik karikának 2.02 cm., a fej lapjáé 1.04 cm., a

* E függelék is úgy, mint a megelőző tanulmány, arról tesznek tanúságot, hogy Lengyel és Magyarország között a XVIII. századig szoros kapcsolat létezett. Magyarhoni művészek mennek át Lengyelországba és viszik magukkal iparművészetük sajátsterű ízlését, mások meg mennek oda mesterségre és ismét visszatérnek hazájukba. És ez a kölcsönösség nemcsak az ötvösségben volt meg, de egyéb művészeti és iparos ágakban. A kutatások más irányokban még nem haladtak eléggé előre. De hogy mennyit remélhetünk még a két szomszédország műtörténetére, a kutatások további folyamatára, arra álljon itt néhány adat: 1487-ben *Franciscus Hungarus pictor* dolgozik Krakkóban; Késmárki Tamás közreműködik ugyanott *Veit Stoss* híres műveiben; a krakkói Zsigmond-kápolna díszes vasrácsú ajtajának Esztergomban találjuk párját; az erdélyi *F. Siedmiegrodzki*, királyi puskaműves Krakkóban és ugyanott erdélyi zenészt is találunk, neve *Backwark*.

** *Lepszy Lénárd* krakkói t. munkatársunk számunkra írt német szövegét fordította, illetőleg átdolgozta *Lubóczi Zs.*

karika testének szélessége 0.03 centiméter, egynek-egynek súlya pedig 9 gramm.

Közülök kettőn ugyanazt az ábrázolást, a stilizált oroszlánt (lehet talán griffet) látjuk, mindamellett pontosabb megfigyelés után eltérő

módon alakítva. Az egyiken az állat visszanező feje hosszabb, hegyes füle és hegyes sas csőre vagy szája van, míg a másikon az közelebb áll az oroszlán fejéhez. Az egyiken továbbá az állat teste alatt és felett egy-egy pont, míg a másikon az állat felett egy pont, talán csillag és félholdacska van bevésve. Különösen e két utóbbi jelvény alkalmazása s az állatalak tisztán stilizált jellege, egybevetve a XIV. század szokásos heraldikai állatalakításaival, továbbá azon döntőnek

látszó körülmény, hogy ugyanezen alak öt gyűrű közül három fordul elő és pedig a legnagyobb már határozottan címeralak gyanánt s a tulajdonos köriratával is, azt engedi következtetnünk, hogy mind a három gyűrűn, melyek mind egy tulajonoséi voltak, az illető állatalak, mely az egyik gyűrűn még a vésnök vigyázatlansága folytán griffnek is nézhető, de melyet a nagy gyűrűn levő s már egészen gondosan vésett másik, illetőleg harmadik alak határozottan oroszlánnak mutat: címer volt s ilyen gyanánt alkalmaztatott.

Míg ez állatalakok stilisatiója a bécsi fillérekre s árpádkori érmeinkre emlékeztetnek, addig a harmadik gyűrűbe vésett szintén stilizált liliom már az Anjouk liliomának rendes formájával bír.* A negyediket pedig különösen az teszi érdekessé, hogy a rajta látható, a körből s a négyzetből alkotott diszitmény, mely középkori ötvösműveken gyakran előfordúl, be van vésve, azután fekete zománcszerű anyaggal (niello) kitöltve s fényesre lecsiszolva. Hasonló technikával ékítve több középkori gyűrű van a Tarnóczy-féle gyűrűgyűjteményben is.

Végül az ötödik és legnagyobb gyűrű, mely anyagára és technikájára nézve teljesen megegyez az előbbiekkal, különösen megérdemli figyelmünket úgy művészibb kivitele, mint fölrata által is.

Jóval nagyobb az előbbiekénél, a mennyiben a karika átmérője 2.08 cm., a feje 1.09 cm., súlya pedig 15 gramm.

A karika teste sárkánykigyó testét példázza, melynek két stilizált feje tartja két oldalt szájában és fogai között a kerek fejet. A gyűrű

* Weszerle: Érmészeti táblái. B. Tab. IV. 11. sz.

fejébe középen vonalkörbe vésve a czímer, mely visszanező, tátott száj s fölfelé kucskorodó egyfarkú stilizált oroszlánt ábrázol. A körirat majuskulákkal ✱ · MIAITOI.

Miután azonban így olvasva a V betű, visszafelé olvasva pedig az I betű szintén felfordítva áll, kétséges, hogy e fölirat általában hogy olvasandó s mit jelent, miért is ezúttal ehhez mi magyarázatot sem fűzünk, csupán a betűk lehető pontos rajzolására törekszünk, diplomatikusainknak hagyván fönnt a felett véleményt mondani.

A sárkánykígyó mikénti ábrázolása népvándorlaskori, majd románkori formákra emlékeztet (v. ö. a kassai csat ábráját a 75. lapon), melyekre középkori ötvösműveken ismét sok példát találunk.

Igen közel áll hozzá egy szintén középkori s majuskulával jegyzett sárkányfős gyűrű a Tarnóczy-féle gyűjteményben.*

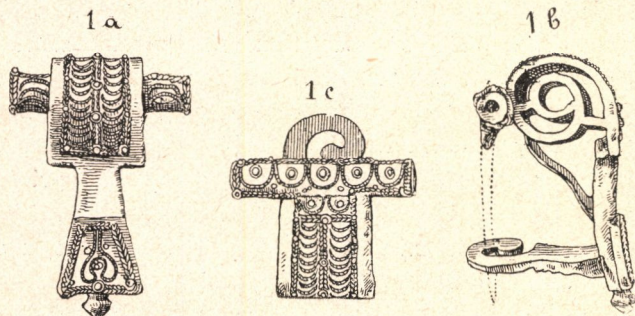
A majusculáknál fogva a gyűrűk készítésének korát a XIV. századra tesszük.

A jó fentartás, a metszési vonalak élessége s minden kopás hiánya azt látszanak igazolni, hogy nem igen használtattak.

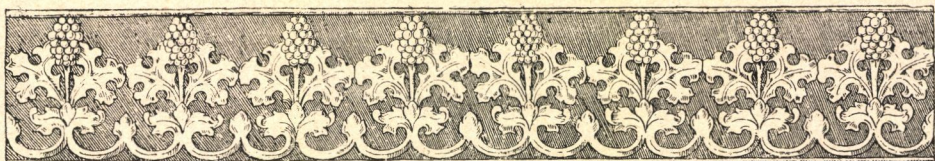
Középkori emlékünknél vajmi kevés lévén a hazában, ily érdekes, bár apróbb leletek megmentését is örömmel kell vennünk.

Dr. Szendrei János.

* Catalogue de la Collection de Bagues de Madame Gustave de Tarnóczy. Paris, 1889. 210. lap.

Antik ezüstfibula aranysondu diszítésekkel a n. muzeumban.

LEVELEZÉS.

I. RÉCSEY VIKTOR A BORSOD-HARSÁNYI ŐSKORI LELETÉRŐL.

Egy alkalommal a kassai püspökség jószágigazgatójához fordultam azon kérdéssel, nem találnak-e a borsodmegyei területeken régiségeket. Mire nagy örömmre azt a választ nyertem, hogy öneki ezekből már egész kis gyűjteménye van.

Első dolgom volt ezeket a tudós püspök úr számára, Kassára bekérni s a lelet helyéről s egyéb körülményeiről magamat tájékoztatni.

Stessel Gyula jószágigazgató úr a legnagyobb készséggel kezemre járt s ily úton jutottam a következő körülmények tudomására.

Még 1885-ben a borsod-harsányi püspökségi erdős hegyoldal tövénél közvetlenül elterülő kies, rétes völgyben kutás alkalmával 10—100 centiméternyire a föld színe alatt régi, kézzel gyúrt agyagedényekre s bennök csontmaradványokra bukkantak. Ez által a figyelmessé lett főtiszt felbuzdulva, az egész területet körülásatta és egy-egy méternyi távolságban újabb s újabb leletekre bukkant. A hegy közvetlen tövénél, hol előbb őserdő terült el, mély gödör volt kiásva s e körül csoportosultak a sírhelyek. A lankás helyeken jobban fentartott, ép edények kerültek elő, míg a «lápák»-ban (mint ott mondják) elporladozott számtalan edény részleteket találtak, melyek elmálván, elkallódtak.

A nagyobb edények közül egyik-másik fekete tányérral volt letakarva, de azért a hegyoldallról századok óta leszakadó esőviz telehordta földdel, melyben kisebb csontmaradékokat, többször csak fehér pór alakban észleltek.

Egy nagyobb szárcsontot eltett a főtiszt a megmentett ép edényekkel együtt.

Ezek úgy voltak elhelyezve, hogy egy-egy nagyobb edény mellett volt több kisebb. És bár nagy figyelemmel kísérte a jószágigazgató az ásatást, semmi-féle más tárgyat nem talált, mint egyetlen egy bronz szeg-idomú gombostűt, melynek 9 centiméter hosszából fele letört s azóta elveszett; másik felét, a fejét megmentettem. A megőrzött 24 darab edény jellegét tekintve, nagyon emlékeztetnek a Szihalmón és Muhi-pusztán lelt agyagedények alakjára.

Két csoportra oszthatjuk: kezdetlegesebbekre és mesterségesebben kiműveltekre.

Az előbbieik részben szabad kézzel készültek és szabálytalan idomúak.

Van köztök fül nélküli; úgy, hogy széles nyílása felé, kihajtás nélküli peremén van néhány bütyke, vagy kevesebb a bütyke és hozzá csak ujjakkal alakított, egyszerű fülek vagy bütyke nélkül csupán primitív füllel vannak ellátva.

Ezen csoportbeli edények nagysága 11—15 cm. magasságra terjed. Egyik 14 $\frac{1}{2}$ cm. magas, 48 cm. széles, szája 14 cm. átmérőjű, feneké 9 cm. átm.

Egy másik 15 cm. magas, 48 cm. széles, szájának átmérője 13 cm., fenekéé 10 cm. — Van egy 14 cm. magas, 44 cm. széles, szája 10 $\frac{1}{2}$ cm., feneké 8 cm. átmérőjű. — E három vörösre égetett, vastagfalú, magasságukhoz képest öblös darabnál jellemző, hogy fenekük kibővített szájukhoz arányítva szűk. Habár mind a három egykorú s hasonlít is egymáshoz, de azért részleteiben mégis különböző.

Egynek alja vastag gömbalakú, föle már kihajlik és bár egyik része le-törött, azon sem látszik fülnek nyoma. Ez is vörös.

Ez, valamint a 15. számú igen eredeti alak. Utóbbi vastag aljával mintegy mozsár benyomását teszi a szemlélőre. Sárga agyagból olyformán van gyúrva, hogy szinte az ember markába illik és keskenyebb felső részén ismét az ember ujjainak jó helye esik. Ennek magassága 11 cm., szélessége 34 cm., szája 6 $\frac{1}{2}$ cm. Se füle, se bütyke.

Egy igen vastag falú, sárga agyagból alakított csésze átmérője 11 cm., mélysége 6 cm.

Ezen legkezdetlegesebb alakítású edényektől mások mintegy átmenetet képeznek; az egyik szintén hajlott pereme nélkül minden fül, nyulvány és diszítés nélküli vastagfalú hamvveder, magassága 22 cm., szélessége 79 cm., szájának átmérője 17 cm., feneké 8 cm.; az utóbbi 23 cm. magas, 76 $\frac{1}{2}$ cm. széles, szájának átmérője 17 cm. — A kettőnek méretei és alakítása is majdnem megegyez, csak hogy az utóbbinak szűkebb szájnnyílása kifelé hajló peremében végződik.

Ezek már tetszetősebb alakot mutatnak, habár az egyik egészen elferdült szárítás közben.

Legközelebb állhat ezekhez korra nézve az 5. számú, mely úgy alakra mint nagyságra nézve hasonlít hozzájuk, csak hogy már szebben alakított két füle volt és hasas aljára újjakkal berajzolt harántvonásokkal kezdetleges diszítést tüntet fel. Magassága 18 cm., szélessége 66 cm., szája 15 $\frac{1}{2}$ cm., fenekének átmérője 10 cm. Füle nem mutat semmi sajátságosítást.

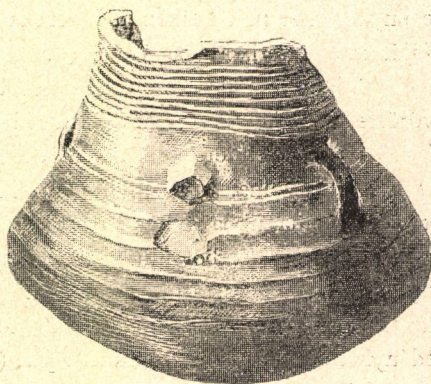
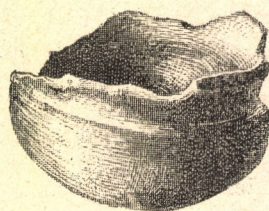
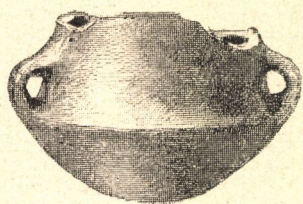
Ezen első primitívebb csoporthoz vehető még egy kis öblös és füles edényke, melynek keskenyülő dereka táján rovátkos körkörös diszítés kézi munkáját szemlélteti. Magassága 6 $\frac{1}{2}$ cm., szájának átmérője 8 $\frac{1}{2}$ cm., fenekéé 7 cm.

Mindezen első csoportba sorolt edények egyrészt égetetlenek, másrészt vörösre égetettek, de a 9. számút kivéve egytől-egyig csiszolatlan, durva, érdes külső s belső felülettel bírnak és oly vastag falazatúak, hogy azokban főzni lehetetlen lett volna. Azonkívül oly likacsosak, hogy folyadékba téve, sisteregve iszszák be magukba a híg anyagot.

Ezen csoportból mintegy átmenetet képeznek a másodikba egy gömbölyű aljú csésze (9 cm. átm., 5 cm. mély), mely-merő edényül szolgálhatott, egy szabályos kannellirozott diszítéssel és bütykökkel ékeskedő edénytöredék és egy csinos edénykének éppen megmaradt alja. (10 cm. átmér.) Mindhárom jól kiégetett agyagból.

A második csoportba sorolhatjuk a fekete graphitos (?) csiszolt edényeket.

Az első számú legnagyobb, arányos, fekete csiszolt urna igen tetszetős alakú.

CSERÉPEDÉNYEK A BORSÓD-HARSÁNYI ŐSTEMETŐBŐL. BUBICS ZSIGMOND
KASSAI PÜSPÖK GVÜJTEMÉNYÉBEN

Ez az egyetlen, mely a lelet megmentett, teljes edényei közül széjjel ment és alakjait most is összedrótzott állapotában szépen feltünteti. Szép szabályosan kihajló pereme egészen ép. Díszeül szolgálnak a derekába újjakkal benyomott bütykök. Füle nincs. Magassága 27 cm., szélessége (a kihasalásnál) 97 cm., szájának nyílása $22\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű, fenekéé 8 cm.

A 2. számú felül csonka, kisebb edényen az ornamentika kétféle neme látszik; az egyik egyszerűen újjal van belemélyesztve köröskörül, a másik szintén kézzel, de éles eszközzel rovátkosan vagy mintegy cannelirozva belevésve.

Egy csésze meglevő alja igen izléses alakra enged következtetnünk. Kis füleit csak az átlukasztott nyujtványok képezik. Magassága 6 cm., szélessége 35 cm., szája átmérője 8 cm., fenekéé $3\frac{1}{2}$ cm.

Leszámítva a díszítést, ez edényke alakja megegyezik a soroksári urnatemetőben talált és «Bronzkori emlékeink» között helyet foglaló egyik csészével.*

A tányéralakú tálak egészen ép állapotban vannak és igen gondos csiszolással kiállított darabok díszítés nélkül. Felállítás céljából aljuk kellő közepén újjal be vannak mélyítve, minek belül a fenekükön is megfelelő dudorodás emelkedik ki. Vízszintesen végződő peremük szélén köröskörül fogásra szolgáló bütykökkel vannak felszerelve. Mint alakjuk, úgy nagyságuk is megegyez; az egyik átmérő 22, a másiké 18, az előbbi mélysége 8, a másiké 6 cm. Ezek hasonlitanak a soroksári urnatemető egyik táljához.**

A csészek a lelet legérdekesebb darabjaihoz tartoznak. Inkább merőkanalaknak, mint csészéknek tartanám; mert mélységük nem elég nagy és alakjuk nem alkalmas arra, hogy folyadékot bennük tartani lehetett volna. Az egyik ornamentika nélküli, a másiknak belseje félköríves díszítésekkel van tele-rajzolva. Füleik oly laposak és oly jól beleillenek az ember újjai közé, hogy ennél alkalmasabb fogás nem is eshetik edényen. Ezek már az agyagművéség igen előhaladott stádiumáról tanuskodnak. Faluk finom vékony és jól kiegészített agyagból való, koromfekete és jól kicsiszolt. Átmérőjük 10—11 cm., mélységük 3—5 centiméter.

Mindezek közül a legérdekesebbet legutoljára hagytam. Ez ugyanis majdnem művészi alakítású. Igen arányos és fokozatos emelkedése felfelé nyúlánk derék-
bír és szája szélének kikanyarodása igen nemes izlést árul el. Alsó szélesebb részén hasának domborulatán a fülek helyének megfelelő bütykök nyúlnak ki, melyek köré szép félköríves rajzok vonattak. Hasának, nyakának és derekának arányai, megfelelő szélességű s hajlású karimája, a bütykök alkalmazása és környékeik ornamentációja már határozott tervszerűségre vall és így nem is kezdetleges kísérlet, mint leletünk első darabjai, de már hosszabb technikai tapasztalatok terméke.

Alakja teljesen hasonló a «Bronzkori emlékei» közt felhozott *muhi* edényéhez (budn. kir. egyetem múzeumában) díszítései az ugyanott bemutatott dolányi telep edényeihez.***

Magassága 6 cm., szélessége 25 cm., karimájának átmérője $6\frac{1}{2}$ cm.

* Hampel «Bronzkori emlékei Magyarhonban.» 1886. LXXVII. tábla 4. sz.

** Id. m. és tábla 8. sz.

*** Hampel J. «Bronzkori emlékei Magyarhonban.» 1886. LXXIV. tábla.

Borsod-Harsány Miskolcához 2 óra, Egerhez 3 óra; őstelepünk Harsánytól még egy negyed órányira van. Éjszakrafelé $\frac{1}{2}$ óra a *Bükk*-hegység tövénél elterülő *Kis-Győr*, nyugotfelé $\frac{1}{2}$ óra *Geszt*, keletfelé $\frac{1}{2}$ óra az u. n. «aranyosi csárda.» Továbbá telepünktől nyugotfelé $\frac{1}{4}$ órányi távolságban, a püspökségi erdőbirtok legmagasabb hegypontján van az u. n. *Halom*, mely széles árokkal körülvett vár volt és jelenleg Harsány, Geszt és Mocsolyás községek határát képezi. E halomról tiszta időben lelátni egész a Tiszaig és tovább le a végtelen alföldi síkságra. A lelethelytől keletfelé egy órányi távolságban láthatók a kincstári erdőbirtok legmagasabb pontján az u. n. «*Leányvár*» romjai.

Az említett helyek közül *Kis-Győrnél*, a *Halom-vár* és *Péter-tető* neveztűeknél már előbbi években találtak őskori hamvvedreket és cserepeket.¹ Továbbá nem messze esik *Muhi* pusztája és *Cserépfalu*, hamvvedrek lelhelyei.²

A harsányi őstemető tehát belleillik azon kép keretébe, melyet Szendrei J. a borsodmegyei őseletekről írt kimerítő tanulmányában oly találóan jellemzett.

Leletünk valószínűleg azon nagy őskori nép egyik urnatemetője, mely Borsodmegye területén megteremtette azokat a nagyszerű őskori földműveket.

Lelhelyünk Heves felé vonuló csörszárkának belső erődítési övének kör-szelvényébe esik, mely mindig a Bükk-hegység lábánál halad végig. Ezen nagyszabású védőművektől bekerítve találkoznak az ősnépek törzseinek egyes lakhelyei, illetőleg várai: a megerősített várdombok és földvárak.

A Tisza-Oszlárból kiinduló s Igriczi alatt nyugoti irányban a Csincse folyóig vonuló, lelethelyünkhez közel Vatta és Emőd között haladó *csörszárak* a Sajót is átszeli Sajó-Keresztúrnál.³

Ezen fővédvonal háta mögött találjuk a szihalmi és novaji földvárakat, lelethelyünk tözsomszédságában a «*Latorvár*» és tulajdonképeni lelethelyünk a kis-győri «*Halomvár*» nevű földvárat. És azért joggal «*halomvári*» leletnek is mondhatnók.

Tihany, 1889. deczember.

Récsey Viktor.

II. SÁNDORFI NÁNDOR A SZOMOLÁNYI ŐSTELEPRŐL. Minapi első közleményem óta⁴ elkészült a hely tervrajza. Három egymásután következő hegyen, határozott védsánczok nyomai tisztán kivehetők, s a negyedikén, a vár-hegyen bizonyára szintén ily védőművek lehettek, ezeket a későbbi várépítés alkalmával tüntették el; de a várhegy oldalán sűrűn előforduló őskori cseréptöredékek feltevésünket igazolják. Talán a Szomolány felett kimagasló Molpir volt a főtelep. Ezen hegy nyugatról («vizeséshez vezető út») és északnyugatról a természet által van megvédve, a mennyiben 1—2—3 közti vonalon mély völgy terül el, melyből Molpir magas sziklás oldala majdnem függőlegesen kiemelkedik, s csakis a templom s temető felől volt megtámadható a hegy ormán lévő telep, melyet ez oldalról négyszeres sánczczal védtek meg (I, II, III, IV.). Az első számú sáncz «a»-nál kapunyílással bir, mely mellett két domb (*c*, *d*) látható, mintegy két őrhely, a

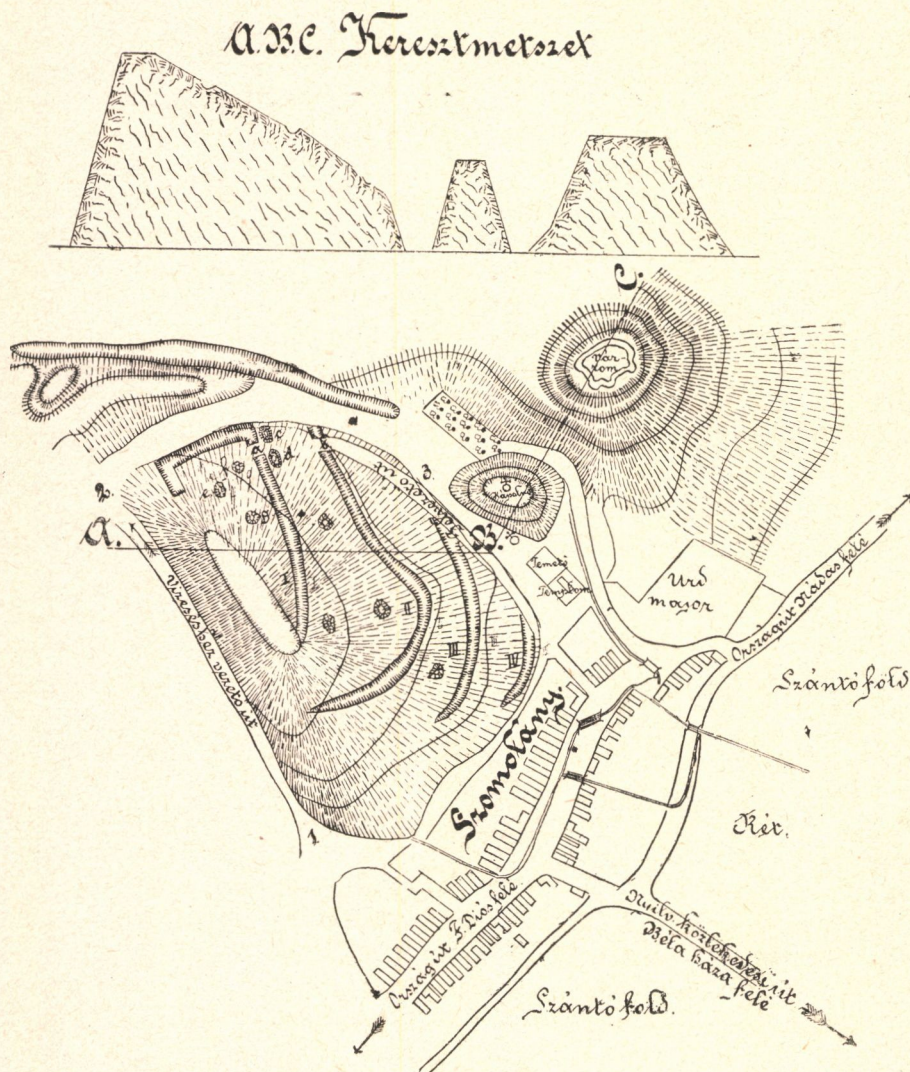
¹ L. Szendrei J. «Arch. Ért.» 1884. 133. és 134. l. «Bronzkorszak.»

² «M. Akad. Értesítő», VII. évf. 1847. IV. sz. 89. l.

³ Kandra Kabos Diósgyőr vára. «Arch. Közl.» XIII. k. 1879. I. f., 25. l., 5. jegyz.

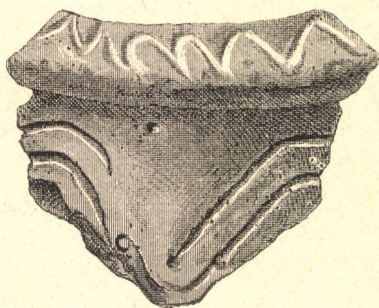
⁴ «Arch. Ért.» IX. k. 430—423. l.

második sánczon a megfelelő irányban szintén nyílás látható (*b*) a két őrdomb nyomaival, a harmadik sáncz azon része, mely a régi felvezető út felé halad, már meg van rongálva, s így a kapunyílás sem észlelhető. Legjobban meg van rongálva a IV-ik számú a hegy lábán levő sáncz, a melynek csak nyomait lehet konstatálni. A halmok és tűzpadok a III, II. és I. sánczon innen vannak, ha a

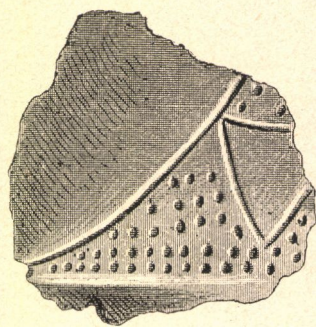

SZOMOLÁNY-VIDÉK TÉRKÉPE.

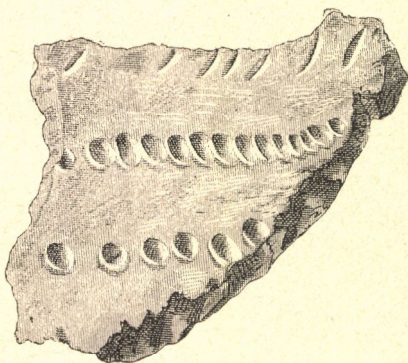
telep főhelyéről (*e, f*) tartjuk szemlénket, s a legtöbb tárgyat az I. sánczon belül találtam, valamint itt fordul elő a legtöbb edénytöredék. Az első sáncz legnyugatibb oldalán derékszögű kiszögellést képez, e pontról mind a két völgyet egész terjedelmében lehet látni, s így az esetleges ellenséges támadás minden mozdulatát figyelemmel kísérni. Az első ásatást «*e*» pontnál kísértettük meg, melyben azonban a rossz időjárás megakasztott.

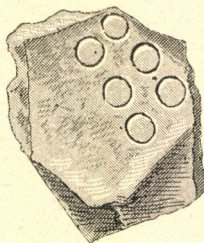
2.

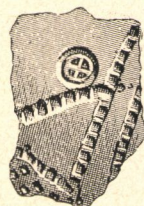
3.

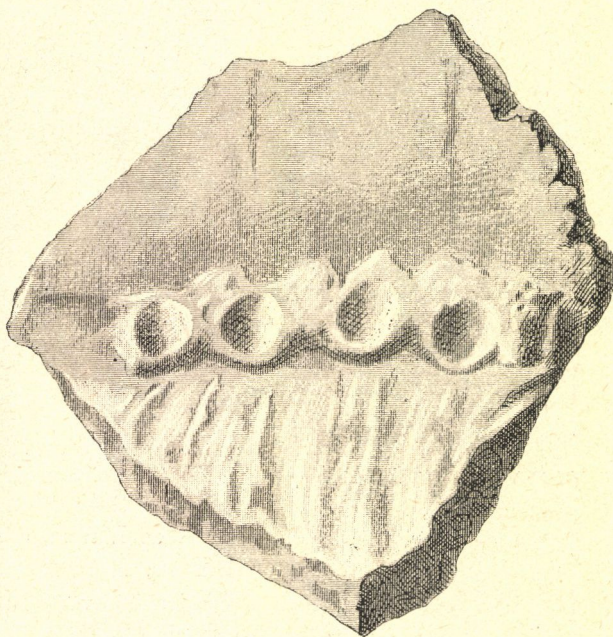
4.

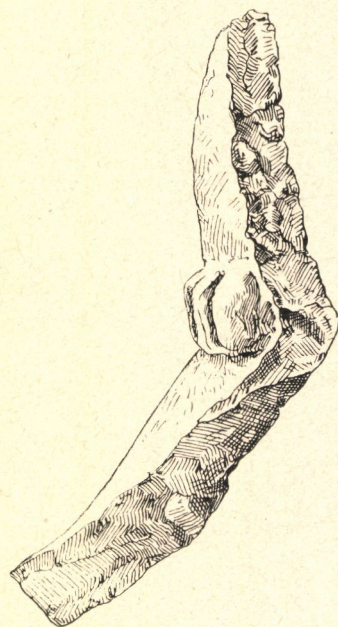
5.

6.

1 a.

1 b.

I. TÁBLA. ÖCSEREPEK A SZOMOLÁNYI SÁNCZOK TERÜLETÉRŐL (POZSONYM.).

I.

2.

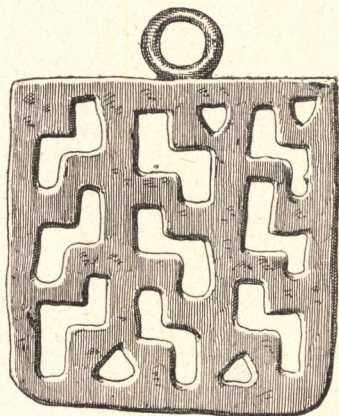
4.

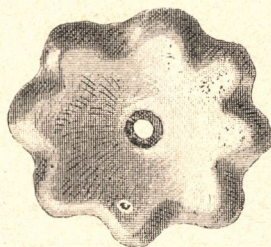
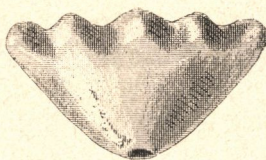
7. 8. 9.

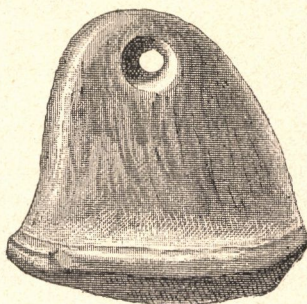
5.

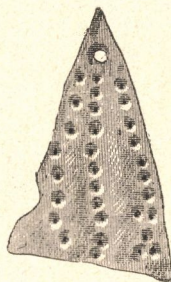
10.

3a. 3b.

6.

11.

II. TÁBLA. RÉGISÉGEK A SZOMOLÁNYI SÁNCZOK TERÜLETÉRŐL (POZSONYAI.).

A Koller-féle kápolnadomb szintén kettős hatalmas sánczczal van erősítve. E dombbal szemben a III. sz. sáncznak a felvezető útnál eltűnő tájánál, a már említettem 40 □m. égető-hely van (Arch. Ért. IX. 421.). Szomolány közsétől délre, azon dűlön, mely a tervrajzon «Szántó föld» elnevezéssel van jelezve, évekkel ezelőtt számos kő- és bronz-régiségeket találtak csatornázás alkalmával.

Az eddig lelt érdekesebb régiségeket, melyeket az első közleményben említettem, ezúttal rajzban is bemutatathatom.

I. tábla. 1. *a)* durva cserépedénynek nyaktövi részlete; *b)* oldalnézete; rajta újjnyomások mint diszítések; a 3, 4, 5, 6. rajzok jellemzően diszített cseréptöredékeket ábrázolnak különböző korból.

II. tábla. 1, 2. ábra cseréptöredékek vonalas diszítványokkal; 3. *a)* *b)* szám csipkézett szélű, ú. n. orsógomb agyagból; a 4, 5. számú ábrák csiszolt kőszerszámokat tüntetnek föl; a 6. számú átfúrt folyókavicsot, melynek rendeltetése kétes; 7. nyilcsúcs bronzból; 8. apró hengerded bronzpléh; 9. bronzgyöngy, rovátkos szélű; 10. áttört művű csüngő dísz bronzból; 11. csüngő bronzlemez töredéke, fölületét kidomborított pontdíszek ékítik.

III. tábla. 1. *a)* *b)* lapos vasbalta vagy véső, hallstatti typus; 2. *a)* *b)* keskeny vésőcske vasból; 3. *a)* *b)* nyilcsúcs, háromélű, köpűs; 4. *a)* *b)* nyilcsúcs, szárnyas, köpűs, a szárnyak átlukasztva; 5. *a)* *b)* nyilcsúcs, négyélű, nyélbe való peczeggel; 6. bronzkarperecz bevert pontdíszekkel négyélű huzalból; 7. *a)* *b)* bronzfibula alsó töredéke; 8. kúpidomú fejfel bíró bronztű, fejfelőli töredéke szárán vonalas díszek; 9. karika csonka darabja kerek átméretű külsején kiemelkedő gombdíszszel; 10. *a)* *b)* apró kosárka idomú csüngő dísz bronzból; 11—14. különféle idomú bronznyilhegyek, egészek (11, 14.) és csonkák (12, 13.).

A szomolányi sánczok területe az itt bemutatott tárgyak tanúsága szerint az ősidőktől kezdve a népvándorlási korig járt hely volt.

Szomolány, 1890 januárius.

Sándorfi Nándor.

III. BELLA LAJOS SOPRONI LELETEKRŐL. Sopron városa területének különböző pontjain fölmerülő leletek elodázhatatlanná tették az azokat helyesen feltüntető térkép szerkesztését.

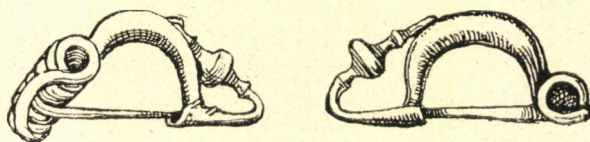
A munka a városi terület legszélén kezdődött, még pedig első sorban keleten. Itt a Fertő nyugati partja mentén elterülő szőlőket, valamint a partalját kellett átkutatni. E levél keretéből kihagyva a Balf-tól délre eső domblapost, csakis ennek a helység felé északi lejtőjén előforduló, eddigelé még érintetlen sirhalmok említendők. Négy határozottan volt megállapítható. A lejtő tövétől É-ra vonuló szőlők árcai és barázdái a prähistorikus és római kor számtalan nyomát mutatják. Kelta és római érmek, kézzel és koronggal készült edények és töredékeiknek, nemkülönben a kő-, bronz- és vastárgyak sokfélesége bizonyoságot teszen arról, hogy a fertőmelléki Dombhát ősrégi időktől fogva kedvelt lakóhelyül szolgált.

Sajnos csak az, hogy a szőlőművelők kapája, csákánya ugyancsak rendre pusztítja a régi idők e néma és mégis oly beszédes tanúit.

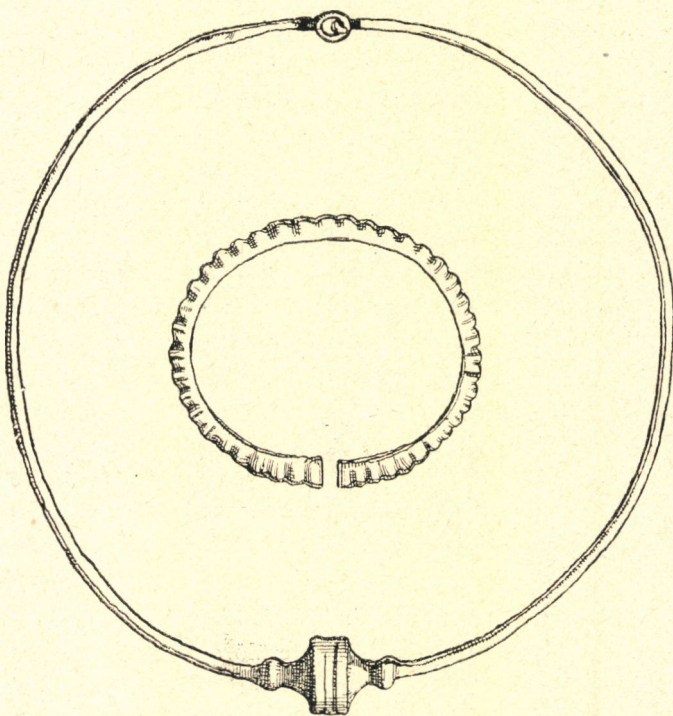
Akad azonban elvétve pártfogójuk is, kik közül első helyen Balf evangélikus lelkésze említendő, ki a mennyire tőle telik, rajta van, hogy megmentse

azokat a tudomány számára. Így az őszszel is megóvott két urnát a közös csapástól és egy kerekességére nézve ritka tökéletességű koponyát, mely a csontváznál talált bronzkapocsból következtetve, alkalmasint római korbeli eredetű lehetett.

A partalján maga a düllők neve is mint: Burgstall, Burgstallwiese jellemző.

3. szám.

1. és 2. szám.

Két karika (1. és 2. szám) és egy fibula (két nézetben 3. szám) bronzból, balfi lelet a sopronyi városi múzeumban.

Itt, a tó régi fenekén a czölöptelepek létezése sincs kizárva, mert két különböző helyen viskóik alapfalainak építése alkalmából czölöpökre akadtak a gazdák. Az ez iránti ásatások majd több világot derítenek e kérdésre, mely annyiból is nevezetes, hogy itt csontvázakra is bukkantak, holott a gr. Széchenyi Béla eszközölte kutatások ilyenekre nem vezettek. Az egyik csontvázon talált bronztárgyak háttározottan a la Tène korra utalnak. Ugyanis a Kugler György, soproni lakosnak a

«Marber Satz» nevű szőlőhegyen levő kertjében szőlőültetés alkalmával ásott árkokban, egyik helyen nagyobb kiterjedésű szén és hamuréteget tártak föl, melynek tözsomszédságában csontváz feküdt. A csontvázon a munkások a rajzban itt látható, nyakravaló bronzkarikát (1), karpereczet (2) és fibulát (3) találták, melyek mint a tulajdonos ajándéka a városi múzeumba kerültek. A csontvázból semmi sincs meg, széjjelszórták.

A nyakkarika síma huzalból való, melynek egyszerű kapcsoló végénél két-két rovácska szemlélhető. A karika még ma is eléggé rugós. A karperecz külső oldalából finoman barázdált bütykök domborodnak ki.

Érdekes a kis la Tène fibula, melynek a nyeregbe rátapadó feje 2 kicsi bütyök között egy nagyobbat feltüntetve, a túskefogóba hajol át; ennek külső oldalán 2 rovácska látható, innen felduzzad az aránylag vastag nyeregbe, melyből jobbra is, balra is 3 tekercset képezvén, a manap is pompásan rúgó tuskébe megyen át. Alapja 3 cm. hosszú, magassága 1·2 cm.

Az odább E-ra eső szőlőkből egy jókora, kőből való véső került. Még tovább É-ra a római kor maradványai kerekednek fölül, melyek Rákoson túl a prähistorikus időt mintegy háttérbe szorítják. De az e helységen keresztül, a fertőmelléki Dombháton átsiető Rákos-patak déli oldalán fölmeredő dombosor nyugati végén a leletek ismét kizárólag prähistorikus jellegűek. Nyugati sarkán ugyanis a Rákossal egyesülő Tóalmi patak közéből 68 m. magasságra emelkedik a 208 m. abszolút magasságú Gaisberg. A két patak felé, vagyis É-ra és Ny-ra, meredeken csap alá; másik két oldalán összefügg a fensíkszerű dombháttal, melytől azonban két, félkörnél nagyobb sáncz választja el. Ezeknek magassága, az alap szélessége viszonylagos csekély méretszámából következtetve, soha sem volt valami nagy; jelenleg csak másfél méterre rúg. A belső gyepe, a külső és a közbeeső, 25 lépésnyi széles terület fölött uralkodik; nyíllal, gerelylél és kővel, tehát könnyen védhető. Mindkettő lazán egymásra rakott terméskövekből és összehányt földből épült. A bennfentes terület legnagyobb átmérője 70 lépésnyi, tehát csekély kiterjedésű, miért is inkább csak mentőhelyül szolgálhatott a körüllakók számára. Hogy ezek többször ide szorulhattak, vagy pedig a kúpnak messze kilátó helyzeténél fogva itt állandóan őrszemet tartottak, a mellett szól az edénytöredékek, heverő és használt csontok meg üszkők sokasága, mely mindenütt kiüti magát, hol a gyepe valami úton-módon fölszakad.

Ez őrs mentsvár fölfedezésére az alkalmat a pozsonyi országot melletti fegyház adta. Ez ugyanis az említett hegygyel szemben, mintegy 800 lépésnyire Ny-ra egy az ötvenes években alapított cukorgyár helyén épült. Innen több ízben kerültek már római és más eredetű tárgyak Sopronba, többi közt 1876-ban egy kétélű kard is, melyet tulajdonosa, Paur Iván, «keltának» mondott. Mikor a fegyház pinczéit megásták, a munkások csontváza bukkanak, melyről az eszmék fura társulásánál fogva csakhamar híre szállott, hogy vasra volt verve. Az állítólagos vasak eléggé csinos bronz lábpereczek, melyeknek idoma összevág a rajzban közölt dudoros karperecz formájával, csak hogy nagyobb az átmérőjük 12·3 cm. A csontváz mellett kézzel tapasztott bögrécskét találtak; magassága 8 cm., szája és fenekének átmérője 5 cm., ujjanyomott hasasodása pedig 9 cm.-re eresztődött.

Megkerült a csontváz koponyája meg medenczecsonthja is. Ez utóbbi nő mellett szól. A koponya méretei: h. sz. index 77·74, h. magassági 71·38, az arc indexe 88·9 (arc szélesség a járomcsontvarrat alsó szélétől számítva), tehát chamäprosop. A jobb szemüreg indexe: 80 (chamäkonch); az orr indexe 52·7 (platyrhin).

A fegyháznál körültekintő szem önkéntelenül megakad az országút túlsó oldalán, az árok partjáig érő «Gaishügel» nevű halmon. Laikus szeme is rögtön észreveszi, hogy a buczka mesterséges. Több mese kering róla. A legrégebb a benzések templomát, a «kecsketemplomot» építteti Sopronban, a halomban kecske turkálása (!) nyomán talált kincsekből; a másik a kuruczvilágban elásott pénzetről szól, míg a legújabb francia háborúbeli kincsek fölfedezéséről teszen említést. Lehetséges, hogy a tavalyi ásatások majd újabb mese tárgyát szolgáltatják, csak hogy ez egyszer a kincsek kimaradnak majd belőle.

A halom alapjának Ny-ról K-re húzott vonala 19 m., észak-déli vonala 23 m.; szintfölkötti magassága 4·20 m. Teteje jókora lapos, közepén 1 m.-nyi mély 3 m. terjedelmű gödör volt. A nyugati oldalán 2 m. szélességben kikezdett és tövig érő kutató árok, a halom közepén 20 m. kiterjedésű verem ásatásával végződött. Az ásás eredménye következőkben foglalható össze. Az egész halmon keresztül több, helylyel-közzel 45 cm. vastag hamuréteg terül egymás hegyett csont és edénytöredékekkel vegyest.

Az első réteget föld televényföldből 1·20 m.-nyi mélységben sövénytapasztó vályogdarabok, edénytöredékek, egy gerelyhegy és egy vaskarika került. A második hamuréteg keresztül töretvén, a halom közepében 4, négyszögben álló kőrakás tűnt föl; a faragatlan kővek körülbelül 1 m. magas és 1 m. terjedelmű pillérfélét formáltak; egymástól való távolságuk D-en 1 m., K-en és É-on 2·80 m., Ny-on 1·60 m. Körülöttük és alattuk, meg bennök merő hamu, üszök-, csont- és edénytöredékek. A csontok kisebb fajta marha-, ló-, disznó-, birka-, mezei nyúltól meg kisebb fajta kecskétől származnak, mely állatok mindegyikéből, az állkapcsokból következtetve, kettő sőt még több is fordult elő. A különböző állatok e többszörös előfordulását egybevetve a sűrű hamurétegek vastagsága s az edénytöredékek sokaságával, nemkülönben a törszomszédságban talált egyéb régi műtárgyakkal, úgyszintén a fentemlített csontvázal, némi valószínűséget kölcsönöznek ama föltevésnek, hogy a «Gaishügel» eredetileg áldozóhelyül szolgált temetések alkalmával és hogy a körülötte elterülő földekben még több ember hamva porlad.

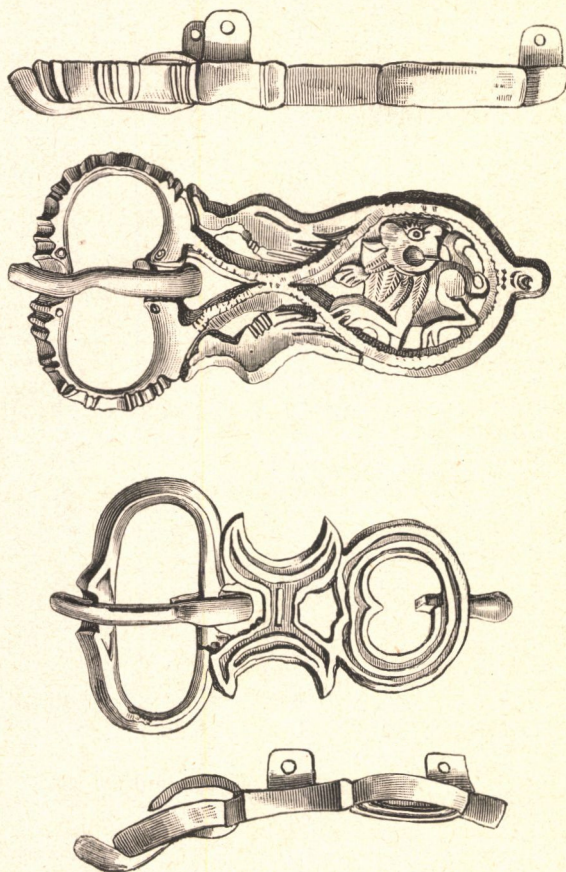
Hogy a halom környéke még utóbbi időben is szolgált temetőhelyül, bizonyítja a halomtól É felé mintegy 40 lépésnyire álló emlékkereszttel szemben, közvetlen az országút mellett 1863-ban talált Sempronius Catumarus-féle sírkő. Meglepő, hogy a halom fenekén az állatok csontjai között egy emberi is akadt, t. i. a jobb láb felső szárcsontja; hogyan felejtették ott, megfoghatatlan. A talált edénytöredékek kevés fölvilágosítással szolgálnak; eddigelé csak három kisebb fajúnak összeállítású úgy a hogy sikerült.

A vastagabb edények cserepei feltűnően megegyezők a stillfriedi, valamint a laibachi lápbeliekkel, no de ez mit sem határoz; elvégre az anyag, melyből készültek egy és ugyanaz, rendeltetésük is egy, minélfogva a megegyezés nem

lephet meg. Sokkal jelentősebb ez ősrégi nép lakóhelyének fölfedezése. Az ez iránt tett kutatások É-on, a Rákos patakján túl emelkedő dombokra is kiterjedtek. Számtalan cseréptöredék, mely azonos a halombeliekkel, sejteti, hogy e dombokon tanyázhatott a kérdéses nép, mely veszély idején fölvonúlt a fent leírt Gaisberg-en levő mentsvárba. Az ezutáni kutatások remélhetőleg még több világot fognak e kérdésre deríteni. Talán nem egészen érdek nélküli az a megjegyzés, hogy a fegyház körüli közvetlen tájt, a Rákos-patak hidjával és az azon túl eső csárdával együtt a soproni nép a «Stein am Brückl» néven nevezi. (V. ö. Stein am Anger!)

Sopron, 1890 januárius havában.

Bella Lajos.

Népvándorlási korbéli szíjcsatok bronzból; fölülről tekintve és oldalnézetben; a nagyobbikon stylizált állat; term. nagys. Kassáról (Baranya m.) a n. múzeumban.

IRODALOM.

UNDSET A FIBULÁKRÓL. Az ismeretes christianiai tudós déleuropai prähistorikus leletekről cikksorozatát kezdett a berlini ethnologiai folyóiratban¹ és első értekezésében a fibulák eredetéről, a görög fibulákról és az olympiai leletekről szól. Mióta Hildebrand a fibulák különböző típusairól híres értekezését írta és megmutatta, hogy e hasznos kis ékszerek tanulmánya az őskori stiltörténetre minő termékeny eredményekre vezet, azóta a tudósok előszeretettel foglalkoznak a prähistorikus fibulákkal. Undset a legrégibb fibulaformákat az olasz terramarékban véli fölismerhetni, ezek a legegyszerűbbek és idomuk alig különbözik a mai plaidtű formájától. Hozzájuk legközelebb állana két magyarhoni példány, melynek két (nem pontos) rajzát is adja szerző; egyik Vác vidékéről való, a másik a bodrog-keresztúri nagy lelettel került a n. múzeumba.²

Utóbbinál a sodrony korongos tekercsben végződik és azért Undset helyesen azt tartja, hogy a sajátzerű tekercses fibulák Magyarhonban valószínűleg ez alapidomból fejlődhettek és ez az alapidom kétségtelenül rokon a terramarékban lelt egyszerű formával.

Azonban sem az egyik, sem a másik idom nem képviseli a fibula legkezdetét. A fibula eredetéről nem is mer az óvatos tudós határozott véleményt kockáztatni, de lehetségesnek véli, hogy azok a gombos végű tűk, melyek a fejük táján át vannak lyukasztva, képezhették az igazi fibulák előstadiumait. Nálunk a rákos-palotai és egyéb leletekből ily tűket ismerünk. Ezekkel a korongos fejűek is rokonok, melyeknek korongja alatt fül van a száron, minők a sajó-gömöri leletben vannak.³ Föltűnő, hogy e tűk egytől egyig el vannak görbítve, a mit annak lehet tulajdonítani, hogy az öltözetten átszúrt szár hegyét a fülükkel feszítő zsinég kötötte össze. Néha pléhhüvely vagy a szárra szorított sodronyos tekercs vihette a feszítő zsinég szerepét.⁴ Az itt említett példák u. l. kikerülték Undset figyelmét. Miként a magyar és olasz fibulaformát, úgy a görög fibulát, melynek teste kerek hajlású, Undset szintén hajlandó önálló alapformából származtatni. A görög formának sok változatát idézi, többi közt horvátországi példányokat említ az ismeretes prozori sírmezőről. A fokorui aranyfibulákat is idézi, és idézhette volna a boszniai, igen érdekes glazináci fibulákat.

¹ Undset: *Archaeologische Aufsätze über südeuropäische Fundstücke I. Zeitschrift für Ethnologie.* 1889. V. füzet, 205—234.

² Rajzát lásd »A bronzkor emlékei Magyarhonban» XCVI. 2.

³ »A bronzkor emlékei» CXIV. 13—15., és 17. ugyan ilyen a salgó-tarjáni tű u. o. LII. 1.

⁴ Így egy debreczeni tűn Bronzkor LII. 2., vagy a Graffenried-félen u. o. LII. 7.

A görög fibulák későbbi változataiból többeket említ. Ezekből a mi régiókat leginkább a dupla korongtekercsű idom érdekli, mely szerint egyrészt a Balkánon át mi felénk, másrészt déli Olaszország felé terjedt és Hallstattban oly sűrűn jelenkezik.

Végül szerző az olympiai bronzfibulákról is röviden értekezik. Ezekről legközelebb Furtwänglertől várhatunk kimerítő monographiát.* mp.

TÉGLÁS GÁBOR, TANULMÁNYOK A ROMAIAK DACIAI ARANYBÁNYÁSZATÁRÓL. Székfoglaló értekezés, egy térképpel. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a m. t. Akadémia a XIV. k. VI. sz.) 8°, 61 l. Ára 40 kr.

Téglásnak ezen értekezése azon tudományos kutatások eredménye, melyeket éveken keresztül Dacia területén folytatott, kiváló figyelmet fordítván a római bányászat még meglévő nyomaira. Szerző azonban a füzetben nem csak arról tudósít bennünket, hogy hol és milyen terjedelemben találta meg amaz érdekes nyomokat, hanem szól előzetesen Dacia védrendszeréről, ennek viszonyáról az aranybányászat tulajdonképeni színhelyéhez, az Erczhegységhez, utólagosan a római aranybányászat hanyatlásának és megszűnésének idejéről, s ekként munkája három részből áll, a melyek közül a középső, a daciai aranybányászat helyrajzi vázlata; bevezetésül pedig adja Dacia elfoglalásának rövid történetét.

Az egész munka elejétől fogva tendencziósus, de e szó legjobb értelmében, tendenciája egy tételt bebizonyítani, mely Dacia történetére nézve nagyon fontos, ha a bizonyítás sikerült és meggyőző. A tétel, melyből T. kiindul az, hogy Dacia meghódítása legfőképen az aranytartalmú érczhegység miatt történt és hogy ennek következtében a provincia védelmi rendszere leginkább az Érczhegység érdekében történt. Téglás nagy szorgalommal felhasznált mindent, a mit ez eddigi kutatás, mind a történet, mind az régészet terén felmutathat és azon meggyőződésben van, hogy «Dacia valódi állami és közgazdasági magvát az aranyvidékben» jelölheti meg.

Hosszadalmas dolog volna, ezen tétel bonczolgatásába bocsátkozni és azon egyes indokokat megmérlegelni, melyek mellette vagy ellene szólnak; én itt csak annyit mondhatok, hogy Téglás okoskodása nem győzött meg sem arról, hogy Dacia foglalása az aranybányák miatt történt, sem arról, hogy a védrendszer az Érczhegység érdekében volt szervezve.

Az elsőre nézve elég lesz azon tényre hivatkozni, hogy, ha Cäsarnak volt is szándéka a dákokkal megütközni, abból még korántsem az következik, hogy a győzelem esetére Daciát megtartotta volna provinciának. Cäsar Brittaniában és a szabad Germaniában is szerencsés sikerrel viselt háborút, de azért sem az egyiket sem a másikat nem tette provinciává; hivatkozom azon tényre, hogy Augustus is a dákokkal szerencsés háborút folytatott, a mint azt a monumentum Ancyranum tisztán és világosan mondja: *Citra quod Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis victus profligatusque est et postea trans Danuvium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferri cœgit***

* «A bronzkor emlékei» LXXXVII. 7.

** Adom a szöveget a pótlások megjelölése nélkül.

és ezzel egyezik Strabo is.¹ Mindazonáltal Augustus nem foglalta el Daciát, habár tudhatta, hogy mily kincsek rejlenek az Érczhegységben; sőt végrendeletében azon kívánságát fejezte ki, hogy a birodalom határai ne bővítessenek,² és Tiberius ezen utasítást követte is. Tehát sem Augustus, sem Tiberius nem tették reá kezöket Daciára, habár kínálkozott erre az alkalom. De maga Trajanust sem az a szándék vezette, hogy Daciát, akár aranybányai miatt, akár más okból elfoglalja; mert ő is megelégedett azzal, hogy a dákokat lealázza, de foglalást nem tett az első háborúban. Nagyon gyenge elméjű embernek kellene e nagy hadvezért tartani, ha az lévén szándéka, hogy a daciai aranybányákat birtokába ejtse, még sem tette akkor, a mikor Decebal először le volt verve, hanem inkább megvárta, míg az jobban elkészül a háborúra, hogy neki is legyen alkalma nagyobb erőt kifejthetni.

*Trajanust a politikai helyzet kényszerűsége, nem pedig Dacia aranya birta-
red, hogy azt tartományná tegye.*

Téglás igen pontosan kimutatta, hogy az Érczhegység védelmére ennek keleti része meg volt rakva castrumokkal és katonasággal; a nyugoti oldaláról, mely a Tisza felé ereszkedik, ezt nem mutathatta ki, mert erre, Veczeltől Sebesvárjáig nem volt római castrum, a mely esetleg a sarmatákat féken tartotta volna; azért «Körösbánya egyébként Kisbányával együtt a miciai castrum kerületébe tartozhatott»³ s épen azért Buttyin, Borossebes, Árkos, majd meg Ternova, Sekula s Biharban, Inánd felé vonul s a Gyorok, Agya, Miske és más vonalak által támogatott határ limesen kívül a Tisza és Duna barátságos lakói felé más katonai fedezetről nem vala gondoskodva.⁴ Szóval nyugot felé a limes nem volt meg teljesen, pedig az ilyen megszaggatott limes nem felel meg céljának és nem érdemli meg a nevét, még akkor sem, ha a rómaiaktól ered. Már pedig a néven kívül, hogy t. i. «római»-nak nevezik, más bizonyíték nem szól a mellett, hogy a rómaiaktól ered; de még azt is megengedve — a mit nem hiszek, — azért ama sánczok *limes*nek nem mondhatók, mert a limeshez tartozó elengedhetetlen castrumok és burgusok sehol sem találhatók a sánczok mellett. Különösen pedig a Gyorok melletti sáncz már formájánál fogva sem mondható limesnek, a mint magam egy néhány évvel ezelőtt meggyőződtem.

Ha tehát a rómaiaknak az lett volna szándékuk, hogy az érczhegységet megvédjék, akkor ennek nyugoti oldalát aránylag épen úgy kellett volna táborhelyek által biztosítani, mint a hogyan azt a keleti oldallal tették; de mivel ezt nem tették, nem is ez lehetett a szándékuk, a mit Téglás ennek tart.

Ez az én álláspontom. Mindamellettt nagy becset tulajdonítok Téglás kutatásainak és épen azért szerintem értekezése középső részének maradandó értéke lesz akkor is, ha hypothesiseit nem tartjuk is elfogadhatóknak.

Az összes eddig felismert római bányákat nyolcz csoportra osztja, és ezekben tíz római bányát különböztet meg. Hogy valamennyi bányában több római emlék fordult elő, azt említeni sem kell, és pedig részben igen érdekes termé-

¹ VII., 3, 13: καὶ ἐγγὺς μὲν ἦκουσι τοῦ ὑπακούειν Ῥωμαίων . . .

² Tat. Ann. I. 11: Addiderat que consilium coercendi intra terminos imperii . . .

³ 41. l.

41. k. l.

szetűek. Hozzá tehetjük még azt is, hogy nem csak a bányászat története, hanem a római topographia is bővült Téglás szorgalmas buvárkodása által. *F. R.*

APULUM. Irta Király Pál. Különlenyomat az alsó-fehérmegyei történelmi, régészeti- és természettudományi-egylet 1889-ik évi Évkönyvéből. Kolozsvár, 1889. 8°, 58 ll.

Szerző Apulum történetét első sorban azon feliratok alapján kísérlette megírni, melyek Gyula-Fehérvárott és környékén találtattak, de felhasználja a többi római eredetű forrásműveket is, melyek általában a birodalom történetével foglalkoznak.

Kilencz szakaszban van előadva a város történelme. Bevezetésül olvashatjuk Trajanus dák háborúinak elengedhetetlen leírását, ezután az apulumi castrum — a várhegyen — leírását, Hyginus után, ki általában a római castrumról szól, s ezzel kapcsolatban a légio szervezetét, a katonai szolgálat módját is írja le szerző. Továbbá a canabæ, a markoman háború, a municipiumra vonatkozó adatok, a társadalmi viszonyok, az építkezések, a vallás, a közélet egy-egy szakaszban van előadva, többnyire olyan formán, hogy az általános római viszonyok leírásának sőt felesleges dolgoknak is, aránylag több hely jut, mint az apulumi adatok feldolgozásának. *m. n.*

FOLYÓÍRATOK. A folyó évtől kezdve megjelenik Cartailhac, Hamy és Topinard szerkesztése alatt egy új folyóirat, »L'Anthropologie», mely hivatva van, három megszűnő francia szakközlönyt* pótolni. Előttünk van a folyóirat első száma (jan.—febr.), melynek a reánk tartozó érdekesebb közleményeiről rövid áttekintést nyújtunk. A legbecsebb értékezések egyike *Monteliusé* az egyiptomi bronzkorról. Szerinte Egyiptomban eddig nem találtak vastárgyakat, melyek kora a xv. századot megelőzi, az írásbeli följegyzésekből, valamint a falfestmények rajzai alapján sem lehet kimutatni, hogy ez időpont előtt a vasat ismerték volna. Ellenben bizonyossággal állítható, hogy a bronz jóval előbb, már a xxx. század idején ismeretes volt és még a xx. század végén a vas mellett használatban volt. Úgy a falfestményekből, mint a leletekből, melyeknek képeit a szerző hat csinos táblán bemutatja, ismerjük a használatos fegyvereket és származásokat. Voltak bronzból kardjaik, tőreik, késeik, lándzsáik, nyílhegyeik, lapos és keskeny vésőik, sarlóik, fűrészlemezeik, borotváik és halászhorgaik. Némely idomoknál, mint bizonyos baltáknál és lándzsacsúcsoknál, a régibb és újabb formákat is meg lehet különböztetni. Bronzanalysisek egyiptomi bronzokból eddig csak igen kevés számmal készültek s ezek az európai bronzok vegyarányát 85% réz és 14% ónt mutattak, csekélyebb idegen anyagú véletlen toldásokkal. Az ónt az egyiptomiak Ázsiából kapták, a réz valószínűleg a Sinaï félszigetről, a hol már a legősibb időkben művelt rézbányák voltak. — *Salamon Reinach* ugyanazon füzetben rövid jelentést ad arról az érdekes ősrégi kupolyasírról, melyet a múlt évben Vaphiában, a régi Amyklæ közelében (Spartától délre mintegy

* «Matériaux pour l'histoire de l'homme», «Revue d'Anthropologie» és «Revue d'Ethnographie»; ezeknek szerkesztői az előfizetők csekély száma miatt az említett folyóirat kiadására egyesültek.

órányira), az athenei rég. társulat költségén átkutatott Zuntas úr. A régi kupolyából még mintegy 3 m. magasságú fal állott, mely a sziklatalajon épült. A talajt fekete föld vegyest széndarabocskákkal borította s e rétegben, valamint a sziklatalaj egy hosszú négyszögű mélyedésében sok érdekes régiséget aranyból, ezüstből, vasból, elefántcsontból és kivált metszett drága köveket, intagliókat találtak, melyek technikára és stylusra a mykenai és tyrinsi ősrégi leletekre emlékeztetnek, de több tekintetben még érdekesebbek mint amazok, mert az ezüstedényeken trébelt domborművek változatos áldozati jeleneteket tüntetnek föl, melyekben az áldozati bikákon kívül emberek is szerepelnek és ez alakok elég nagyok arra, hogy az emberi idomok stylusát is meg lehet majd helyesen ítélni. A fontos leletekről eddig még nincsenek illustratiók. *Mouvement scientifique* címén a folyóirat az újabb anthropologiai és ősrégészeti irodalomról ad számat, többi közt a boszniai fontos glasináci leleteket ismerteti Reinach. — A Variétés rovatában Cartailhac a nemzetközi anthrop. és ősrég. congressus párisi üléseiről referál. — A Nouvelles et correspondance rovat első cikkét Nadaillac a lengyeli prähistorikus telepnek szenteli és az ott mutatkozó művelődési maradványokról azt a benyomását nyilváníttja, hogy az összefügg a görög és kis-ázsiaival és «il faut . . . reconnaitre les traces d'une de ces immigrations qui ont exercé une si puissante influence sur les premières populations de l'Europe».

A bécsi anthropologiai társulat közleményeinek XIX. múlt évi kötete majdnem teljesen a múlt évben Bécsben tartott anthropologiai és ősrégészeti gyűlésnek van szentelve. A jelentést Ranke szerkesztette és ugyanez a jelentés, mivel Bécsben a német anthrop. társulat a bécsi társulattal együtt ülésezett, a müncheni «Correspondenzblatt»-ban is megjelent. E gyűlés legfontosabb mozzanatairól most világos képet nyerünk, csak a congressus budapesti kirándulásáról szóló rész tökéletlen és pontatlan, mert a szerkesztő egyszerűen lenyomatta az aug. 16-ikáról szóló néhány budapesti napilap híradásait. — Kimagasló mozzanat volt a congressus megnyitó beszéde, melyben Virchow az anthropologia és ősrégészet fejlődését az utóbbi húsz esztendő óta tárgyalja (57—68. l.). A második ülésen Hoernes a prähistorikus kutatások jelenlegi állapotáról Ausztriában referált (68—72. l.). Tröltsch a régiségleletek megóvására szolgáló állami intézkedésekről értekezett és bemutatott egy falitáblát, melyen a nép számára jellemző példányokban tünteti föl az előforduló régiségeket; a bemutatott fali-abrosz csak Württemberg számára készült, de a congressus ilyen falképek készítését és terjesztését más országokra nézve is hasznosnak véli (72—74. l.). Nálunk legelőször a bold. Hegedüs Candid, min. tanácsos, tervezett ily szemléleti fali-abroszokat iskolák számára, de közbejött gyászos halála ezt is, mint sok egyéb tudományos és gyakorlati terveit, megakasztotta. Much a bécsi központi arch. bizottság képes atlaszát mutatta be, melynek első része épen a congressus idején jelent meg. A régiségleletek megmentése dolgában létesítendő törvényes intézkedésekről is fejlődött ezúttal eszmecsere, melyben Much és Szombathy emeltek szót (77—78. l.). Woldrich Közép-Európa palæolith koráról és annak viszonyáról az újabb kőkorhoz, Maska a mammoth egykorúságáról, a diluvialis emberről Morvaországban értekeztek (78—87. l.). Magyar tudósok közül ez ülésen dr. Ortway Tivadar az ősi kőeszközök átfurásáról szólt (89—94. l.). — A harmadik ülésen Naue a

bronzkor emlékeiről Bajorországban és Virchow transkaukasusi régiségekről szólt (95—102. és 102—107. ll.). Ezután Wurmbrandt gróf előadta becses értekezését a bronzkori formák rokonságáról a bel- és külföldön, melyet majd e folyóirat más helyén kimerítőbben méltatunk. Torma Zsófia thrako-daciai leleteken előforduló írásjegyekről értekezett; dr. Kriz morvaországi diluvialis rétegekből származó faragott és rajzokkal díszített leletekről szólt; Mestort J. bronzkori női sírokat ismertetett, melyekben török is találtattak. — A *negyedik* ülés főbb tárgyai voltak: Grempler cikke egy népvándorláskori arany karikáról, melynek ismertetésénél magyarországi rokonstíly emlékekre utalt; ugyancsak Grempler az ú. n. Hacksilberfunde: összevagdalt ezüst-ékszerekből, pénzekből és rudakból álló kincsekről szólt, melyek kivált Oroszországban gyakoriak és a VIII—X. századokból valók (122—124. l.). Szombathy a bronzkorról Ausztriában értekezik és ezen becses adalékában az ausztriai vidékeken előforduló bronzkori idomokat illetőleg arra az eredményre jut, hogy azok közvetlenül csatlakoznak egyfelől a közép-európai, másfelől az északi bronzregió típusaihoz, de különböznek a magyar régió alakjaitól. Érdekes megjegyzése van a fibulák keletkezéséről (148. l.), melyet úgy magyaráz, mint Undset. (v. ö. Undset nézeteit a jelen füzet 77. lapján).

Marchesetti a tengervidéki Santa Luciai nagy temető-leleteit mutatta be. E nagy lelhelyen eddig már 4000 sírt ástak föl és még vagy 10,000 sír várja a régész kapáját; a temető a hallstatti korból való. Wosinszky Mór rövid áttekintést nyújt a lengyeli leletekről (153—156. l.). — Az ötödik ülésen Andrian báró a hegyek és magaslatok cultusáról; C. Truhelka, a serajevói múzeum őre a híres glasináci illyr-temetőről s az ottani sánczokról; Tischler a kaukaszusi leletekről és a sarkantyú történetéről értekeztek; Tischler előadása azért is nagyon érdekes reánk nézve, mert sűrűn idéz magyarhoni leleteket (165—168. l.) J. Spöttl egy alsó-ausztriai urna-temetőt ismertetett; Hermann Antal a magyar néprajzról szólt; Wieser Tirolisban lelt prähistorikus régiségekről értekezett; Mülner a prähistorikus vaskohászatról Krainában és Palliard és Maska morvaországi jadeitleletekről; Christomanos a santorini ősleletekről értekeztek.

x. y.

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT rendes évi közgyűlése a múlt évi deczember hó 28-áról a titkár súlyos betegsége miatt elmaradván, a folyó évi január hó 28-án tartatott meg a magyar tud. akadémia heti üléstermében. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt dr. Hampel József osztály-elnök, dr. Fröhlich Róbert osztály-előadó, dr. Czobor Béla osztály-elnök, dr. Kuzsinszky Bálint osztály-előadó, Zsigmondy Gusztáv, dr. Fejérpataky László, Majláth Béla, dr. Réthy László, dr. Pósta Béla választmányi tagok, dr. Pasteiner Gyula, György Aladár, dr. Szombathy Ignác, Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, Milecz János tanár, dr. Tergina Gyula, Nagy Géza és 16 más hallgató.

Elnök megnyitván az ülést, *Récsey Viktor* értekezése olvastatott fel a borsod-harsányi őskori leletekről, melynek kivonatát az «Arch. Ért.»-ben veszik olvasóink.

Ezután a társulati titkár olvasta fel jelentését a lefolyt 1889-iki társulati évről. A társulat 11-ik éve áll fenn; a lefolyt évben a társulat hét nyilvános és egy zárt ülést tartott, melyeken b. Orbán Balázs, Wosinszky Mór, Pulszky Fer., dr. Fröhlich Róbert, dr. Hampel József, dr. Török Aurél, dr. Szombathy Ign., Gaul Károly, dr. Komáromy András, Bella Lajos, dr. Czobor Béla, dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Pósta Béla, *Récsey Viktor* és a titkár tartottak értekezéseket.

Ezen értekezéseken kívül s részben azok folyamán az ország különböző vidékeiről a kölesdi, szomori, csornai, somodori, sopronyi, aquincumi, szent-annai, dunakeszi, pásztói, tabi, rakamazi, borsod-harsányi és 8 ismeretlen helyről került lelet mutattatott be, dr. Czobor Béla pedig a dr. Becker által a nemzeti múzeumnak ajándékozott s az El-fajumi egyiptomi sírokban talált őskeresztény szövegetek mutatta be.

Főképen és első sorban feladatunk levén régészeti emlékek kutatása, pannoniai kutatásokra 100 frtot utalványoztunk, május 20-án pedig az elnök vezetése alatt több választmányi tag gr. Apponyi Sándor úr meghívására a tolnamegyei Lengyelbe rándult, hol a nevezetes őstelep egy részét ásattuk föl.

Kimagasló eseménye volt még a társulati évnek a németországi és bécsi anthropologiai congressus tagjainak, mintegy 150 neves külföldi tudósnak itteni időzése, kik bár mint a főváros vendégei, társulatunk által is hivatalosan fogadtattak.

Ez évben jelent meg a titkár szerkesztésében az 1886—88-ik évekre szóló

társulati évkönyv, melyben boldogult elnökeink, Ipolyi Arnold és b. Nyáry Albert arczképeit s a felettök tartott emlékbeszédeket, hivatalos közleményeinket, a társulati tagok névsorát és az ingó műemlékekről egy nagybecsű tanulmányt adtunk ki.

A lefolyt évben 24 tag lépett be a társulatba, meghalt 9 tag, közöttük *Rómer Flóris Ferencz* kanonok halálát, ki évtizedeken keresztül volt a régészet tudományának valódi apostola, legelső helyen gyászoljuk s emlékét jegyzőkönyvbe iktattuk. Temetésén társulatunk küldöttségileg vett részt s díszes koszorút helyezett ravatalára. Súlyos veszteség volt még *Ebenhöch Ferencz* győri kanonok halála, ki irodalmunknak szintén buzgó művelője volt. Elvesztettük továbbá Rónai Jácintot, Pesti Frigyes, Pauer János székesfehérvári püspököt, b. Bánffy Györgyöt, gr. Wenckheim Rudolf alapítónkat stb.

Az év folyamán társulatunk összes bevétele 2447 frt 64 kr., kiadása pedig 2036 frt 90 kr., pénztári maradvány 410 frt 74 kr., úgy hogy a társulat összes vagyona jelenleg, a 8000 frtnyi értékpapirokat is bele számítva, 8410 frt 74 kr.

A titkári hivatal a folyó évben 1125 ügyszámot intézett el, mely 3600 postai expeditiót kívánt.

Jelentésünkből szembeötlő leend, hogy aránylag is mily keveset tehetünk tudományunk érdekében, különösen a mi az ásatásokat illeti. Hiába, kellő anyagi erők hiánya korlátozta tevékenységünket. Miért is csak minél több új tag szerzését óhajtjuk s arra nézve minden egyes tagtársunk szíves közreműködését kérjük.

Főleg sajnálnunk kell, hogy mint említők, ásatásokra nem fordíthatunk annyit, a mennyi igen is kívánatos volna. Épen dr. Hampel József úrnak e helyt a párisi világkiállításról adott jelentéséből tudjuk, hogy e tekintetben másutt mily sok és mily rendszeresen történik.

Nálunk, fájdalom, nincsenek sem magánosok, sem testületek, kik az azzal járó tetemes költségeket fedezhetnék. Nincs e tekintetben még az Akadémia sem különb helyzetben.

E tekintetben épen társulatunk szándékozik a jövő évben egy nagyfontosságú eszmét keresztül vinni.

Felszólítást szándékozunk ugyanis intézni az összes törvényhatóságokhoz, tehát a 63 vármegyéhez s a 25 törvényhatósági joggal felruházott város közönségéhez, hogy régészeti és történelmi érdekű helyeik megkutatására, minden két, három évben legalább egy helyet felkutatni, adjanak ingyenes közmunkát.

Tekintve, hogy egyes esetekre szorító ily kéréseinknek a törvényhatóságok mindenkor készséggel helyt adtak, valószínű, hogy ezt is teljesíteni fogják s így néhány évtized alatt, százakra menő régészeti lelhely lesz felkutatva s bizonyára a leletek és emlékek egész sora kerül majd napvilágra.

A társulat titkára jelentését jóváhagyólag tudomásul veszi.

Ezután *Pulszky Ferencz* elnök mutatja be érdekes magyarázatok kíséretében a tabi bronzleletet és a rakamazi őskori arany torquest, nyakdiszt, mely e tekintetben a külföldi leletekben is ritkítja párját, rendkívüli nagyságánál fogva.

Majd az elhalálozás folytán megüresedett választmányi tagsági helyekre nézve foganatossáztatik a választás, kiküldetvén a szavazatszedő-bizottságba dr. Czobor

Béla, Pasteiner Gyula és dr. Kuzsinszky Bálint. A szavazás megejtetvén, az ősrégészeti és embertani szakosztály elnökévé: dr. Török Aurél egyetemi tanár s az anthropologiai múzeum igazgatója; az állandó, örökös választmányba: Thaly Kálmán, a helybeli választmányba Nagy Géza, a választmány vidéki tagjai közé pedig: Wosinszky Mór és Rakovszky Ferencz választattak be.

Dr. Réthy László, mint a kiküldött pénztárvizsgáló-bizottság jegyzője, ezen bizottság, Zsigmondy Gusztáv, dr. Fröhlich Róbert és dr. Szendrei János jelentését olvasta fel, mely szerint a pénztár megvizsgáltván, minden a legnagyobb rendben találtatott, a pénztári állapot és vagyon, mint fentebb kimutattuk; miért is Czanyuga József társulati pénztárnoknak ezen évre nézve a felmentvény megadatik.

Ugyancsak dr. Réthy László olvasta fel ezen bizottságnak a jövő évi költség-előirányzatra vonatkozó jelentését és javaslatát. E szerint a társulat bevételei a jövő 1890-ik évre: 2394 frt 71 krral, kiadásai pedig 2360 frt kiadással s így 34 frt 71 kr pénztármaradvánnyal irányoztatnak elő. — Jegyzőkönyv hitelesítőül dr. Czobor Béla és Pasteiner Gyula kéretvén fel, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János, titkár.

A NEMZETI MÚZEUMI RÉGISÉGOSZTÁLY az 1889. október—decemberi évnegyedben.* I. Gyarapodás. A szerzemények őskori csoportjába tartozik néhány durva edénytöredék, mely anyaga és diszítése miatt érdekes. Az egyik óriási nagyságú edénynek darabja, napon szárított sárgás agyagból van gyurva, külsején vízszintesen végig vonuló domborodó lécztag és ez alatt szintén kidomborodó durva zigzeg-dísz maradványai láthatók, vastagsága 4—5 cm., hossza 26 cm., az edény, melyhez tartozott, birhatott 50 cm. átmérettel. A többi töredékek különböző más edényekből valók, az öble széléről vagy a has falából, az egyik nagy fülnek csonka része, valamennyin mélybarázdás vonalékmények vannak, kettőn a vonalak párhuzamosan háromszögbe, egyikén dülénybe vannak helyezve.

Az igen jellemzetes töredékeket Márton Ferencz úr, a kinek a tőszegi kutatás már oly sokkal tartozik, gyűjtötte össze a híres tőszegi telepen és ajánlkozta a n. múzeumnak.

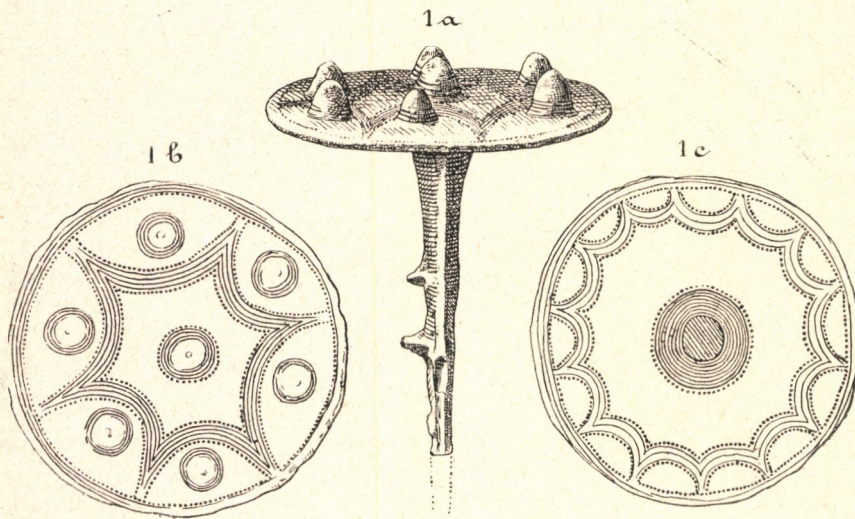
Az őskori fémtárgyak közt első helyen említjük a réz szerszámokat. Szereztünk ismeretlen magyarországi lelhelyekről származó lapos vésőt, két keskeny vésőt és két dupla élű csákányt. Két nagyobb csákányt, melyeknek egyike dupla élű, a másik fokos, Tolnamegyéből való. A bronzvésők sorát egy lapos és két karimás vésővel gyarapítottuk; a fegyverekét egy bronztőrrel, az ékszereket egy vonaldiszes tömör karperecczel és egy érdekes díszű fejjelölti töredékével. A tű fejkorongja 6 cm. átméretű és úgy a külső mint belső oldalát párhuzamos körszelvényű vonalak és pontok ékítik, a külső oldalon azonkívül hét, vonalas ékítményű csúcsos dudorodás áll ki. A tű szára is vonalakkal ékes és legérdekesebb, hogy 2.2 cmnyire a korongtól egy fülnek két csonka maradványa látható. Ez tehát olyan tű, mely a rajta lévő fül segítségével arra szolgált, mire a bronzkori

* A megelőző 1889-ik évi jelentéseket lásd az «Arch. Értesítő» múlt évi 282—285. és 375—378. lapjain.

szerek közt máskor a fibulát használták; kötő-zsineg indult ki a fülből és ez a vastag öltözetten átszúrt tű hegyére tekerve, a tű erős megállását biztosította.

Alighanem hasonló célnak szolgált azon öt bronztű, melyet Offenbach István úr szivességéből a dunakeszi urnatemetőből kaptunk.

Három tűnek gömbös a feje és ennek a gömbnek függélyes, a szár irányára találó lyuka van, egyiknél a fej a szár tengelyének irányában lapúl és szélesedik és az így keletkezett lemezes korong külső, a szárral ellentett szélén tekerccszerű kis fül van, mely a zsineg megerősítésére szolgálhatott; végre az ötödik tűnél ugyan e célból egyszerűen ki van lapítva a tű feje és hátra van hajlítva a szárra. A szár legtöbb tűnél csavaros és elgörbült, a mi mutatja, hogy tényleg használva volt.

1 a. korongos fejű bronztű. 1 b. a korong felső lapja. 1 c. a korong alsó lapja.

Mindannyi tű érdekesen illusztrálja Undsetnek nem rég megjelent értekezését a bronzfibulák eredeteiről.* Igen apró hengerded bronztekerccsen és csonka bronzlemeztöredékecskéken kívül az urnatemetőben eltemetett halottak holmijaikból csak e tűk maradtak meg. A tűk fölülte fekete és csak e feketeségre rakódott le itt-ott, a zöld patina; e jelenség azt mutatja, hogy a dunakeszi urnatemetőben sokszor ruhástúl, fibulatúval együtt hamvasztották el a holtakat.

A bronzkorból való tárgyak közt legvégül röviden főlemlítem a bonyhádi (Tolnamegye) leletet, melyben 202 db szerszám, ékszer és edénytöredék volt, kincs volt az ősi tulajdonos szempontjából és kincs nem sírlelet modern értelemben, mert olvasztásra összegyűjtött, hihetőleg közelkorú tárgyak tömkelege.**

A vaskor kezdetéről az utóbbi évnegyedben két jellemző leletet szereztünk.

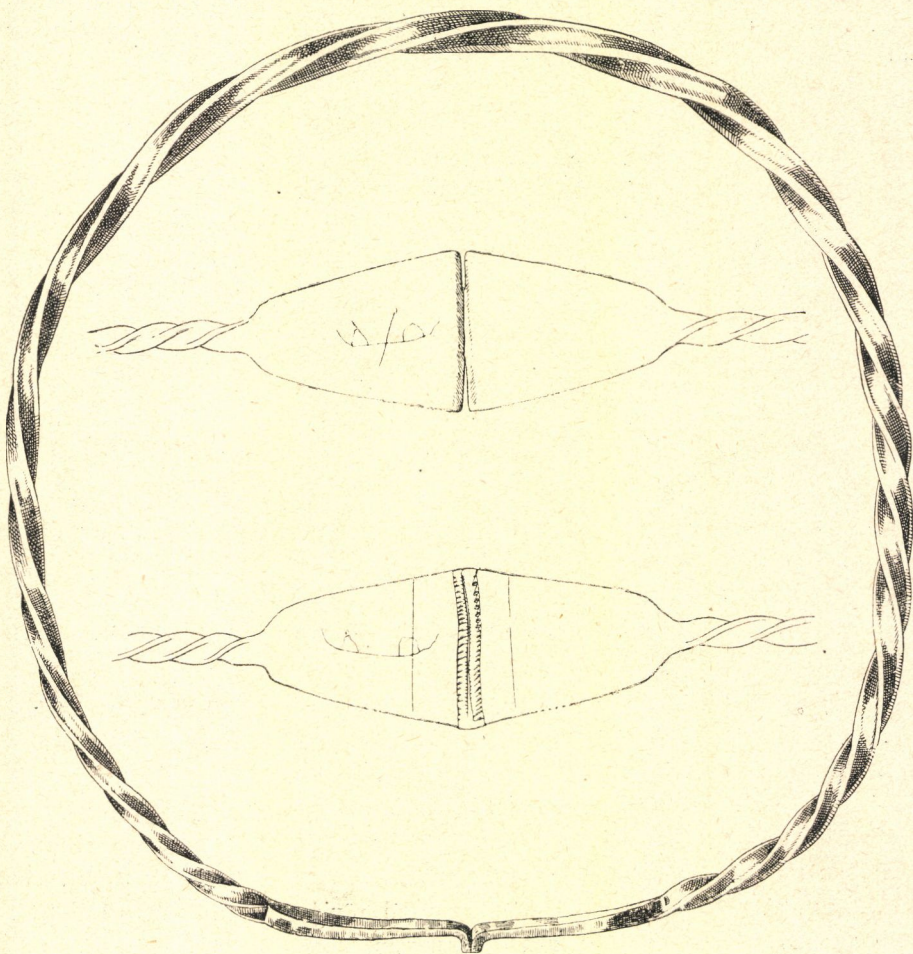
Egyik a szegszárdi Jaj-dombról való: öt cserépedény és három bronztárgy. Az edények közt van egy széles öblű fekete, mely a sopronyi bécsi domb sírjai-

* Lásd az «A. É.» jelen füzetében a 77. lapot.

** A bonyhádi kincsnek külön értekezést szentel Wosinszky Mór, az «Arch. Ért.» jelen füzetében három képes táblával.

ban lelt edényeknek * szakasztott mása; a három bronztárgy: egy fél karperecz, dudoros kihajlásokkal vékony bronzkéregből, egy nyakgyűrű bronzhuzalból, mindkét végén két-két kihajlással — mindkettő jellemző idom a La Tène ízlés korából; hozzájárul egy korongos fejű csinos tű, melynek szárán vonalas ékítmények vannak.

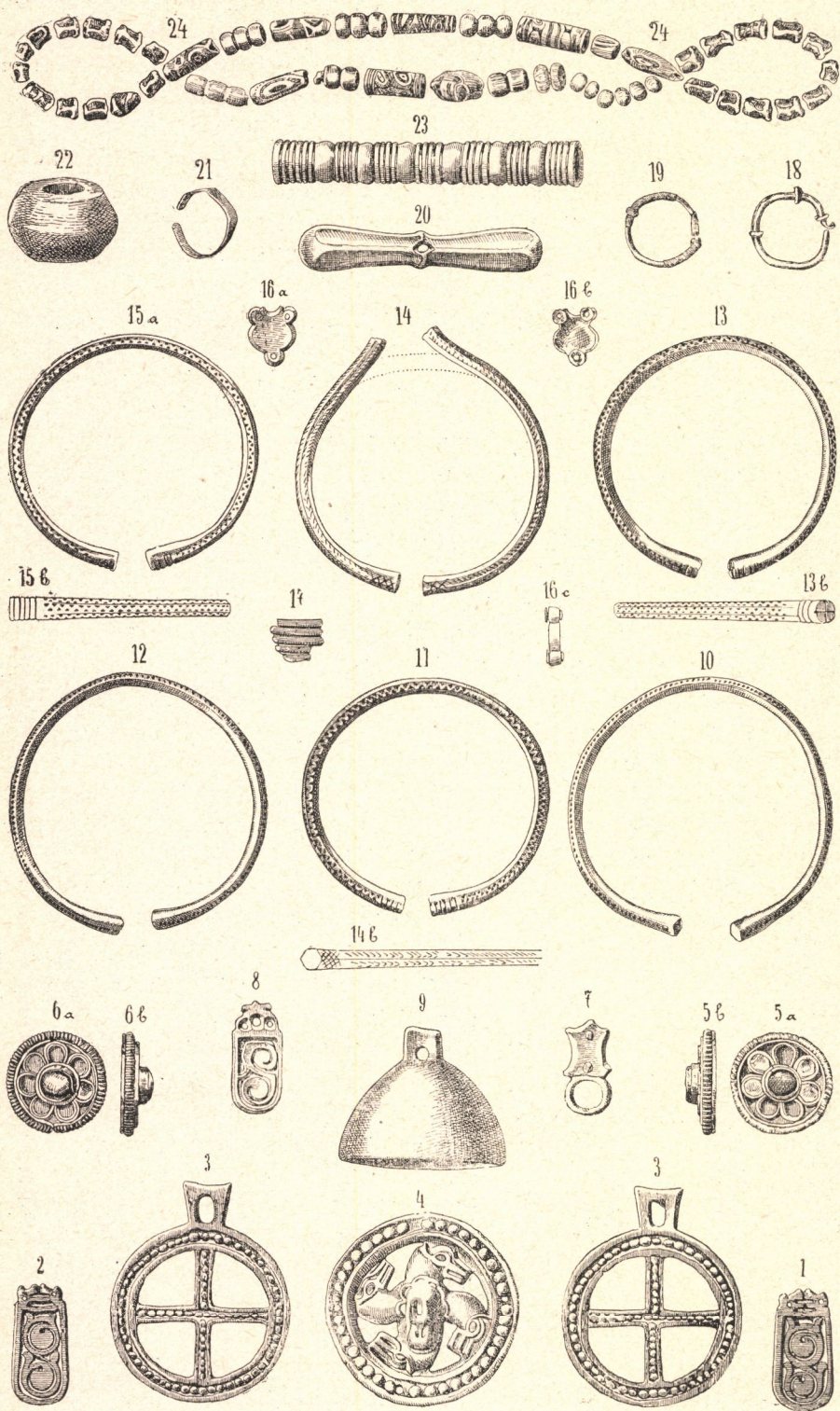
A másik lelet egy 547 grm súlyú aranytorques Szabolcsmegyéből, alighanem egykorú a szegszárdi lelettel. A sodrott karika végei kilapítvák és hol egymást érik, kihajló karimájuk van, a végek szélei összeforrasztvák; a lemez külső úgy

mint belső lapján (régi?) bekarczolás látszik, mely kezdetleges módon hajót akar ábrázolni. A torques rajzát $\frac{1}{2}$ nagyságban ide mellékeljük.

A római uralom korából legérdekesebb néhány bronzszerszám, edényrész és egy háromlábúval való csinos bronzfej, egészben 15 db, mely egy Komárommegyéből a n. múzeumba jutott kocsilelet bronzrészleteit kiegészíti; a lelet többi

* L. «Arch. Ért.» XIV. köt. XXIV. tábla.

NÉPVÁNDORLÁSKORI SIRLELETEK PÁSZTÓRÓL (HEVES M.) ULMER GÁBOR AJÁNDÉKA.

részei, melyek különböző alkalmakkal jutottak a múzeum birtokába, már évek óta a régiségtár III. termében vannak közszemlére állítva.

Római sírtáblát Dunaföldvárról, Sextus Juventiusét, kapott a n. múzeum ajándékba Szelle Zsigmond járásbíró szíves közbenjárása következtében. Perbálról római sírból vaskést küldött ifj. Wieszt Ferencz, Szlankemenről FORTIS bélyegű cserépméceszt és terra sigillata töredéket, ugyancsak terra sigillata cserepeket, valamint méceszt, bronzkulcsot és két kis elefántcsont-tárgyat a régi Bretetio területéről, Szurdokról római mázas korsót szereztünk, végül Tatáról Marossy János jóakaró társunk küldött ajándékba 6 db római vésett követ: carneolt, jaspis-sardot és hasonlót.

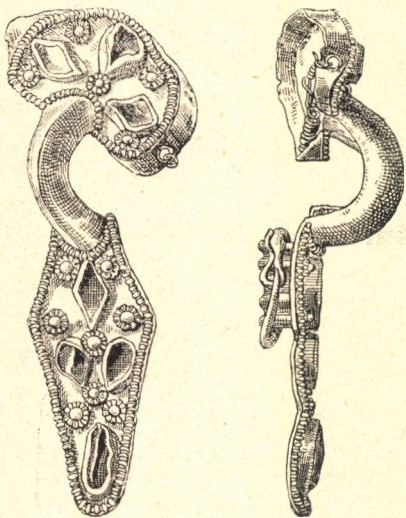
A népvándorláskori gyűjteményt két érdekesebb sírlelettel és egy néhány ékszerrel gyarapíthattuk. A sírleletek egyikét Ulmer Gábor ajándékozta; találták hevesmegyei Pásztón 10 sírban; a vasakat elhányták, az ékszerek beküldött részleteit lehetőség szerint összeállítottam és közlöm a mellékelt táblán. A ki ismeri a mosonmegyei nemesvölgyi temetőből került ékszereket, rögtön föl ismeri némely pásztói ékszerben a hasonlatosságot néhány nemesvölgyi tárgygyal (lásd «Arch. Ért.» V. k. 312. s k. II.). Így például itt is, ott is megjeljük ugyanazt a kerek csatot 5. a, b; 6. a, b, melyet közepén egy nagyobb keretben és körülötte hat kisebb keretben üvegpasták ékítettek.

Meg vannak mindkét temetőben a sajátos fülbevalók (18. és 19.), csak hogy Pásztón csonkák, Nemesvölgyön pedig még volt a lecsüngő gyöngy is; továbbá a szíjvégek, csatok és egyéb tagok alakja és díszítései (1, 2, 7, 8, 20.) is hasonló. A körkeresztes bronzcsüngőkre (3, 3.), a négy állatfejű díszkorongra (4.), a kis bronzcsengetyűre (9.), a karpereczekre (10—15.), orsógombra (22.) és gyöngyökre a keszthelyi, ordasi és egyéb ismert népv. temetőinkben bírjuk az analógiákat. A Pásztón lelt tárgyak közt van csonttárgy is, egy vaskés nyele (23. sz.).

Egy más sírleletet Nagymányokról, Tolnamegyéből szereztünk, lócsontváz is volt a sírban és megmaradtak a népvándorlási kor végső szakaszát jellemző kengyelvasak. Ugyane korra vallanak a sajátos szíjfonadékú dombordíszszel ékített szíjvégre való lemezek és sima félgömbű gombok, mind ezüstből. Az érdekes lelet e folyóiratban még behatóbb tárgyalásban fog részesülni.

A szórványos kincsleletek között legbecesebb egy aranyfibula Geléncsről (Beregm.), ajándékozta b. Podmaniczky Gézáné; a fibula feje, miként az idezárt rajz mutatja, félkorong idomú, oly idom, mely nálunk a népvándorlás első szakaszában gyakori volt. Fölületét gránátkövek ékítik, nyaka kissé el van görbítve, de eltekintve a tű hiányától, a mi arany fibuláknál majdnem rendes jelenség, teljes.

Miért szokott a tű hiányozni, arról a tudósok sokat elmélkedtek, pedig a legvaló-

szinűbben úgy lehet e hiányt megfejtteni, hogyha azt tételezzük föl, hogy a tű legtöbbször vasból való volt és azért elpusztult; vasból pedig azért készültek e tűk, mert az arany abban a tiszta keveretlen állapotában, a minőben régente használták, türe kevésbé volt alkalmas.

Egy másik érdekes népvándorlási ékszernek csak csekély részletét szereztük. Fehérmegyéből, a hol Zichy Edmund gróf tulajdonát képező aranykoszorúnak is házája volt,* szerzett a n. múzeum egy 54 gramm súlyú levelet, mely hasonló koszorúnak képezte egyik alkotó részét. A levél középső csőből áll, melynek falából hosszában három szárny áll ki, két szárny, mikép az idecsatolt átmetszet is mutatja, félre van görbítve, az eredeti helyes állásukat a melléjük tett másik ábra mutatja.

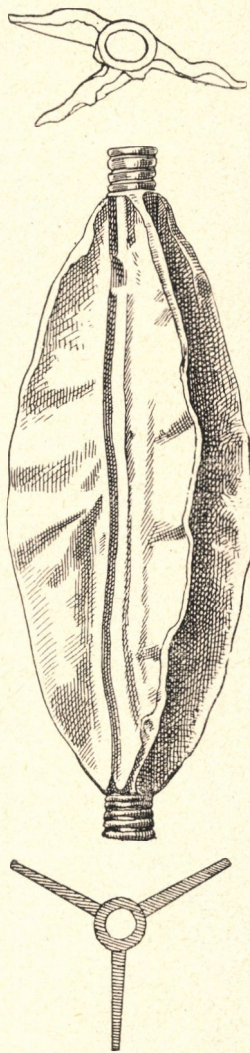
Vétel útján szereztünk két arany fülbevalót Karczagról és egy kis csatot, melynek közelebbi lelhelye ismeretlen.

Közép- és ujkor. Becses egy aranygyűrű, melyet Marossy János ajándékozott Tatáról; Erdélyből szereztünk egy xvi. századi (?) vaskulcsot és egy 1697. évvel jelzett díszes löportartó agancsot, berakott fém- és gyöngyház-díszekkel, Tolnamegyéből középkori (?) vascsákányt. Majláth Béla Liptó- és Árva megye 1786. évi pecsétnyomóját, Szuk Lipót pedig egy régi pecsétnyomó utánzását ajándékozta, Bubics Zsigmond püspök egy görög-orthodox izlésű kis háromszárnyú zománczos házi oltárkát ajándékozott és Erdélyből szereztünk erdélyi zománczczal ékített xvii. vagy xviii. századi kis tűtartó-tokot ezüsből.

A kegyeleti emlék csoport számára ajándékozott Bubics Zsigmond püspök egy kamarás kulcsot, mely Grassalkovits Antal hercegéé volt; Petőfi karneolos aranygyűrűjét hivatalos úton a n. múzeum könyvtári osztálya adta által; Goll János budapesti tanár az 1848-ik évi 39. honvédszászlóalj hadbírói pecsétjét ajándékozta; b. Földváry Lajos a függetlenségi harcz emléktára számára ajándékba adta a 3. honvédszászlóalj zászlószalagját és az 1849. évi 85. honvédszászlóalj zászlójának középső darabját a rikánbelőli honvéd-egyesület megbízásából e derék egyesületnek egy hármastagú követsége adta örökbe a nemzeti emléktárnak.

II. Az utóbbi évnegyedben szerzett régiségek vételára volt 1373 frt 90 kr; az ajándékul nyert tárgyak értéke tehető 210 frt 30 krra; vétel útján szerzett az intézet 263 frt 40 kr. ára érmekeket, az ajándékba nyert érmekek értéke 20 frt 65 krajczár.

* A fehérmegyei szt-iváni koszorú galvanoplastikai másolata gr. Zichy szívességéből a n. múzeum régiségtárának III. termében látható.

A régiségosztály szakkönyvtára gyarapodott 27 munkával 29 kötetben és 6 db fényképpel, a könyvtárra fordított költség 562 frt 9 kr. volt.

Az elmúlt negyedévben 31. nyilvános napon egészben 19,086 ember nézte az osztályt. A nem nyilvános napokon a szokott bemeneti díj mellett 82 ember nézte a gyűjteményt.

Bel- és külföldi emberek tanulmányozás és szakbeli tudakozódások kedvéért 80-nál többször fordultak az osztályhoz. Az idegenek közül említendő herczeg Hohenlohe-Waldenburg, ki leginkább őskori régiségeket tanulmányozott; Heger Ferencz, a bécsi ősrégészeti múzeum vezető őre; dr. Furtwängler, tanár Berlinből, ki nagyobb keleti útról Berlinbe hazatérvén, itt megállott és múzeumunkban magyarhoni bronzaink rokonságát az olympiai ősbronzokkal tette tanulmánya tárgyává; Walterovits tanár Belgrádból, leginkább keleti és déli eredetű gazdag ékszergyűjteményünket kutatta át és Stilianopolus Syriából keleti antik régiségeket hozott megtekintésre, esetleg vételre.

A hazaiak között egészben 70 egyén, többnyire művész, tudós vagy szakunk iránt érdeklődő laikus jött a régiségosztályba, hogy itt dolgozzék vagy fölvilágosítást kérjen.

A szakkönyvtárból az elmúlt három hónap alatt 77 művet használt 18 szaktárs. A levelezési és utalványozási napló folyó számai a jelzett évnegyedben fölmentek 156-ra.

Az osztály gyarapítása szempontjából áttekintett érmek száma 2608 volt. Ezek kiválogatását majdnem egyedül dr. Réthy László segédőr végezte. Ugyanő vezette az éremszerzemények naplóját, melybe beiktatott 151 dbnyi szerzeményt 20 tétel alatt; a mellett végezte az 1846—1889-ig terjedő éremnaplók név- és tárgymutatóját, mely most már impurumban kész és használható. A ministerium engedelmével és a tudomány-egyetem fölszólítására a hivatalos időből november és december hónapokban naponta két órát fordított a tudományegyetem éremgyűjteményének rendezésére és leírására.

Dr. Pósta Béla segédőr az utóbbi negyedévben hatheti szabadságidőt élvezett. Hivatalos működése következő volt: bevezetett mint növedéket a régiségek szerzeményi naplójába 20 fő- és 181 altétel alatt 289 db régiséget; a letéti naplóban 105 db régiséget kezelt; az osztály régiségi naplóinak mutatóit 1866—1888-ig befejezte és folytatta a régiségek leíró czéduláit; a folyó ügyek elintézésénél segédkezett.

Dr. Kuzsinszky Bálint segédőr az osztály szakkönyvtárát kezelte, annak növedékét a naplóba, törzskönyvbe, címkönyvbe és a czédu lalajstromba iktatta, és azonfölül a könyvtári kölcsönkönyvet vezette; másrészt az osztály adminisztrációjának formai részét, másolást, naplóba és utalványi könyvbe való iktatást végezte és december 24-től kezdve — mikor Nagy Géza mint újonnan kinevezett tisztviselő állását elfoglalta és ez ügykört átvette — kizárólag az éremtár mellett dolgozott és egyelőre a tétényi nagy éremlelet földolgozását folytatta.

Hpl.

A M. N. MÚZEUM ÉREMTÁRÁNAK 1889. évi október-november-december havi gyarapodása. *I. Ó-kor.* Ez éremcsoportban egy gyarapodás történt, Kőszeghy Sándor 2 római császári rézérem ajándékával. *II. Magyar érmek:*

Horváth Dezsőtől (Gárdony) IV. Béla rézpénze, II. Ulászló, II. Lajos és Zápolya János 4 db aranya, I. Lajos, Zsigmond aranyai, Rudolf $\frac{1}{4}$ aranya, vétel, V. László és Hunyady Mátyás aranya, vétel, Zápolya János aranyai 11 db, I. Ferdinánd 2 db aranya, vétel, Hunyady Mátyás denára, vétel; xvii. századbeli magyar denárok, 32 db, báró Stummer Sándor ajándéka (értéke 2 frt 20), I. Leopold polturája (ajándék névtelentől 3 kr. értékben), Mária-Terézia talléra, Ludwig Terézia ajándéka. *III. Külföldi érmek:* báró Stummer Sándortól, Gusztáv Adolf, I. Zsigmond svéd és lengyel garasai (5 db), osztrák és bajor fillér a xvii. századból (2 db). *IV. Emlékérmek és bárczák:* Fehér Sándor urad. kertésztől Tompán, a lipcei csata s. réz emlékérmé, 3 db. pion, vétel; bécsi s. réz emlékérem, ajánd. Hets Ödön ügyvédtől, II. Rákóczy Ferencz-féle ezüst emlékérmek, vétel a m. k. körmöczi pénzverdétől 15 frt 90 krért; az olasz-osztrák német hármasszövetség ön emlékérmé, Beyenbach wiesbadeni éremkészítő és vasműgyáros ajándéka; Petőfi Sándornak az akadémia által adott bronz emlékérmé, áttétel a magyar n. múzeumi könyvtártól; Jetonok, 26 db, vétel; 6 db ajándék Pehacsek Józseftől. *V. Papírpénzek:* 1 db gróf Zichy László-féle uradalmi papírpénzjegy 1849-ből, cserében egyenértékű más duplumban lévő papírpénzéért, 10, 20, 40, 50 kros üzleti bárczák Drechsler Bélától, Budapest.

R—y.

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MÚZEUM-TÁRSULAT leginkább id. Ormós Zsigmond elnöke erélyes és buzgó fáradozásának következtében oda vitte, hogy házat építhetett magának, melyben gyűjteményeit föllálíthatta. A temesvári múzeum múlt évi november 17-én nyílt meg a közönség előtt. Egészben négy osztálya van, ú. m.: régiségtár, képtár, természetiek tára és könyvtár. Együttal a megnyitás napjától kezdve megvolt a képtár nyomtatott lajstroma és a többi osztályok kiállított tárgyairól is külön odacsatolt czédulák adnak kellő fölvilágosítást. A múzeumi nyitás órái igen helyesen vasárnap 10—12-re vannak téve; ez intézkedésnek a titkári jelentés szerint tömeges látogatás a következménye. Kíváncsok volna a látogatók számát minden nyitáskor híven följegyezni és közétenni. Id. Ormós Zsigmond és mindazon hazafias buzgalmú egyének, kiknek e szép alkotás körül érdemeik vannak, méltó emléket állítottak maguknak e nagyhivatású közműveltségi intézet megalapításában, vajha a délvidék lakói ezután buzdulva az alapítók lelkes példáján a «megalkotott művet nevelnék» és emlékek adományozásával gyarapítanak és fölvirágoztatni segítenék, mire a buzgó titkár, Platzner István úr, a «Tört. és Rég. Értesítő» utolsó füzetében (V. k. 4. f.) a délvidék összes lakosságát oly lelkes szavakban fölhívja.

a. b.

A KOMÁROMVÁRMEGYEI ÉS KOMÁROMVÁROSI TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI EGYLET kiadta 1889-ik évi III. jelentését, melyet a buzgó egyesületi titkár Gyulay Rudolf nemcsak szerkesztett, de jóformán meg is írt. Ő tőle ugyanis becses összeállítást veszünk Komárom múltjára Róbert Károlyig vonatkozó archæologiai és történeti adatokból. A társulatnak 1889-ben 270 tagja volt és működésének legfontosabb mozzanata volt, hogy 1017 frt 20 krnyi összeget fordított régiség-gyűjtemény vásárlására, mely múlt évi június 9-én a ref. collegium

nagytermében közszemlére állt. Az így megnyílt múzeumról lajstrom is jelent meg nyomtatásban.* Ezen gyűjteményen kívül ajándékkul kapott a múzeum 34 különböző pártfogótól 111 db régibb és újabb érmet és emlékérmét, valamint 38 db régiséget, köztük két római föliratos emléket, a mi, tekintve hogy Ó-Szőny környéke kivált rómaikori régiségekben dúsgazdag, aránylag kevés. Végül befejezték a múlt évben a múzeum érem-gyűjteményének meghatározását és lajstromozását; az érmek darabszáma 1271 db, ebből 2 db barbar, 3 római arany, 68 római ezüst, 762 római bronz, 1 újabbkori arany, 225 újabbkori ezüst és 210 újabbkori más anyagból való érem és 110 bankjegy. Örvendünk a derék egyesület felvirágzásának és azért is reméljük, hogy a komárommegyei intelligentia erélyes pártfogásában fogja részesíteni, mert Ó-Szőny vidékén sok az olyan emlék, melynek kapzsi gyűjtők és kereskedőktől való megmentése által az egyesület igazán hazafias kulturális hivatást teljesít. *h.*

A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYLET kiadta X. évkönyvét. Szerkesztette dr. Stöhr Antal, egyleti titkár. A füzetet ékíti Henszlmann Imre felejthetetlen tudósunk jól sikerült arczképe, melyet a Vasárnapi Újságból ismerünk, rajzolta Hirsch Nelli.

Henszlmann Imre emlékeztét a társulat ez idei ünnepélyes közgyűlésén ülte meg, a mikor Myskovszky Viktor lendületes beszédben méltányolta Henszlmann érdemeit a hazai kultúra körül; ez emlékbeszéd nyitja meg a jelen füzetet. Henszlmann, kassai születésű lévén, a kassai múzeumnak hagyta kézíratait, könyveit és gyűjteményeit, melyekről Récsey Viktor és Doby Jenő készítettek lajstromot. Kéziratai közt legfontosabb az, mely a kassai dóm műtörténelmi leírására vonatkozik. Régiségei közt legérdekesebb egy XVII. századi elefántcsont serleg, melyet a boldogult Fejérváry Gábortól örökölt. Rézmetszetei és könyvmatai száma túlhaladja az ezret, könyvtára kötetszáma fölmege 819-re. Az összes gyűjtemény 18 ládában jól elzárva, biztos helyen őriztetik; fölállítása majd csak akkor lesz lehetséges, a mikor a múzeumépület kérdése meg lesz oldva, mely most napirenden van.

A füzetben Römer F. Flóris iránt egy régi tanítványa, dr. Rössler István röjja le a kegyelet háláját, többnyire közvetlen adatok alapján írván meg a boldogult nagyérdemű tudós életrajzát. Érdekes ifj. Kemény Lajos cikke, melyben Kassa városa régibb utcáiról és bástyáiról közöl adatokat. A várost a XIII. század elején bevándorlott németalföldiek építik, a XIV-ikben már körfala van, 1283-ban már állott a régibb Szent-Erzsébet egyház. A város legrégibb látképe 1572-ből való; legismertebb képe az, melyet róla 1607-ben a belga Van der Rye Egidius festett.

A füzet második részét a hivatalos beszédek és jelentések foglalják el. A múzeumi gyűjtemények a Henszlmann hagyatékán kívül, 334 dbbal gyarapodtak az utóbbi évben; az alaptőke 10307 frt készpénz és 1116 frt értékpapírokban, a tagok száma egészben 398, ezek közt alapító 113 és pártoló 248. A társulat főpártfogója Kassa városa, tisz. elnöke Bubics püspök, működő elnöke Dessewffy apátkanonok, titkárja dr. Stöhr és a múzeum igazgatója Klimkovics Gábor. *x.*

* A lajstrom ismertetését lásd «Arch. Ért. IX, 442—443. l.

ÉREMLELETEK. A nemzeti múzeum éremtára az elmúlt negyedév alatt négy hazai éremleletet dolgozott föl, melyek között kettőt hivatalos, kettőt magánúton vett a tulajdonosok szívesességéből. Hivatalosan érkezett az *inczédi* lelet, mely 235 db I. Leopold-kori 15 és 6 krosból (magyar és osztrák), továbbá hasonló értékű sleziai, öhlau-i, olmüci, boroszlói érmekből áll s a baranyamegyei *Oroszló* község határában felmerült, összesen 661 darabból álló lelet, Hunyady Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos, I. Ferdinánd és Zápolya János denáraival. Mindkét leletből több darabot válogattunk ki gyűjteményeink számára.

Magánúton vettük báró *Stummer* Sándor paczalai leletét, melyet dr. Kicska Emil, urad. orvos által juttatott hozzánk. A lelet 2647 db II. Mátyás, II. és III. Ferdinánd-féle denárokon s néhány közéjük vegyült régibb habsburg-kori és 5 db. Bethlen Gábor-féle denáron kívül svéd és lengyel hármás garasokat, lengyel, litván, brandenburgi félgarasokat stb. tartalmaz. A leletből összesen 39 darabot választottunk ki, köztük egy II. Ferdinánd-féle denárral, mely a király az eddig ismert denaraitól annyiban különbözik, hogy a kéthasábú magyar-czímer közepére, szív pajzsul az osztrák szalagos címer van fektetve. A többi kiválogatott darabok Gusztáv Adolf svéd 3-as garasai, egy lengyel fillér 1527-ből. A nemes báró az általunk kiválogatott darabokat készségesen ajándékba adta éremtárunknak.

A másik magánúton érkezett lelet *Fröhlich* Róbert tanár tulajdona, ki azt bronzröghöz hasonló, összeálló tömegben szerezte meg s adta át osztályunknak. Gondos kezelés mellett sikerült a rozsdátömeget megbontani s az érmek legnagyobb részét egymástól elkülöníteni. E proccessus mellett az érmek 10 százaléka tönkrement, a többi azonban fel volt dolgozható. A leletben a törmelékeken kívül 1151 db csupa Zsigmond-kori aprópénz volt (IV., VI. species) összesen 55 különböző változatban, melyekből 26 változatot gyűjteményünk gyarapítására kiválogattunk.

r. l.

BREGETIOI METSZETT KŐ. Ó-Szőnyben, a régi Bregetio helyén találtatott azon metszett kő, melynek rajzát ide mellékeljük. Anyaga vérjaspis, alakja elliptikus, széle rézsütosan le van köszörülve, úgy, hogy felső területe jóval kisebb az alsónál. A felső lapon szárnyas rovar látszik, melyet talán *tücsöknek* tarthatunk. Az írás mindkét oldalán görög elemeket tartalmaz, de értelme, úgy látszik nincsen. Az *Abraxas*-kövekhez lehetne számítani, ha nem egyszerű tücsök, hanem valami szörnyalak volna reá vésve, valószínűleg aranyba vagy ezüstbe foglalva amulettnek, ἀποτρόπαιον-nak használták; a kő a komáromi múzeum tulajdonát képezi.

P. R.

STOMFAVIDÉKI RÉGISÉGEK. Az «Arch. Ért.» IX. 1889. 440. lapján örömmel olvastam Spitzer Mór, stomfai társulati tagnak, valóban hazafias ajánlatát, hogy a stomfai római régiségek felkutatására szükséges költségeket szívesen fedezendő. A stomfai kastély szomszédságából felszínre került bélyeges téglák és vízvezetéki csövek néhány év előtt Bécsbe vándoroltak.

Nemcsak Stomfán, hanem a szomszédos Maaszt község területén is hajdan hatalmas castrum létezett, melynek nevezetes maradványai még Bél Mátyás

idejében nagy területen, hatalmasan emelkedtek ki a föld színéből.* Ha az ember a Máriavölgy felé vezető szőlőhegy alján elvonuló útról nézi azon dombot, melyen a maaszi templom áll, s az emelkedett részt, melyen a község épült, azonnal szembeötlő, hogy a sík völgyben kimagasló domb, csakis emberi munka szüleménye lehet, ha nem is egészben, mindenesetre legalább átalakítására nézve. A mi valamirevaló volt, bizonyára már rég elvándorolt, de meglehet, hogy a házak falában itt-ott figyelmesebb kutatás után lehetne még egyes feliratos kőekre bukkanni, vagy pedig, ha a kutaknál és az udvaron itt-ott heverő nagyobb kővek figyelemmel kísértetnének, szintén sikerre vezetne.

Én a következő római érmekeket gyűjtöttem össze a maaszi iskolás fiúktól:

1. *Ezüst*: a) HADRIANVS · AVGCOSIIPF · b) ITA · LIA · Igen szép jól konzervált példány. 2. *Réz*: a) IMP · LIC · LICINIVS · PF · AVG · b) IOVI · CONS · ERVATORI · — SIS; 3. *Réz*: a) DN · CONSTANTIVS · PF · AVG · b) GLORIA · EXERCITVS ·; 4. *Réz*: a) IMP · C · AVRELIANVS · AVG · b) ORIENS · AVG ·

E négy meghatározható érmen kívül még 7 db III. és IV. századi kopott római érmet gyűjtöttem a maaszi fiúktól.

Stomfához tartozó, s mintegy másfélóra járásra eső rézhámor mellett, ott, a hol a szűk völgy a legjobban összeszorúl, mint a szoros öre, fent a hegy gerinczen egy igen érdekes ősrégi négyszegű s hatalmas méreteket mutató toronyszerű épület dűledéke látható. Midőn ez érdekes romot megtekintettem, az oda felvezető Enninger Nándor, (most Máriavölgyön lakik) rézhámori igazgató, ki a telepen évtizedeken át működött, azt állította, hogy a váracscaal összeköttetésben oszlopszerű épületmaradványokat lehetett látni, melyek egészen a hegy alját mosó patakhoz levezettek, de melyeket a legújabb időben a gazdasági kultúra elsepert. Részemről ez épület rendeltetésének meghatározását, igen fontos tényezőnek tatálnám.

S—i N—r.

LENGYELFALVI ARANYLELET. Csóma József úr Devcseren szíves volt, négy aranykarikát megtekintésre beküldeni, melyet kassai kereskedő útján a múlt évben Lengyelfalváról (Abaujm.) szerzett. A karikák az ismert fajtához tartoznak, minők legutóbb nagyobb számmal a mármaros karika-leletben** előfordultak; valamennyi négyélű huzalból készült, mely a nyíltan álló végek felé keskenyül és a két végén laposan elmetszett; a karikákon semmi sérelem és azért fontos a súlyuk. 1. A legnagyobb karika, melynek legnagyobb belső átmérője 4·6 cm., egyik oldalának legnagyobb átmérője 4 mm., súlya 26·3 grm.; 2. az utána következő nagyságra majdnem teljesen összevág az elsővel, de súlya 24·7 grm.; 3. és 4. a két kisebbik nagysága ismét majdnem összevág, legnagyobb átmérőjük 3·6 cm.; de súlyuk különböző, t. i. 12·9 grm. egyik esetben, a másikban 12·3 grm. Lehetetlen föl nem tétélezni, hogy a karikák készítésénél szándékosan e súlyarányt tervezték, mely azonban nem igen csatlakozik a mármaros karikák aránsúlyaihoz.

x.

* Bél Mátyás Notilia Hungariæ Novæ Tom II.

** «Arch. Ért.» XIV. köt. 1881. 29—32. l.

NAGY-ŐSZI ÉREMLELET. A «Tört. és Rég. Értesítő» szerint (V. k. 194. l.) 1888. évi december 4-én Nagy-Öszön, Tolnamegyében, Parizon Jakab földjén szántás alkalmával lábnyi mélységben, mintegy 2000 db éremre bukkantak, melyek kisebb fajta agyagkorsóban voltak elrejtve; a délmagyarországi múzeum-társulat a leletből a korsóval együtt 800 dbot szerzett meg. Legnagyobb részük magyar érem volt, állítólag III. és IV. Béla királyoktól, mintegy 110 db ú. n. frisachi pénz, melyeknek meghatározásával Temesvárott a szakértők nem bírván boldogulni, fölküldték azokat Bécsbe. Ott dr. Raimann Ferencz megállapította és leírta őket, sőt értekezést is írt róluk, mely a «Tört. és Rég. Értesítő»-ben fog megjelenni. Az érmek frisachiak voltak vagy azok mintájára a XII. és XIII. századokban leginkább karinthiai pénzverdékben készült denárok voltak, a mit egyébiránt temesvári szaktársaink Budapesten is megtudhattak volna, a hol a n. múzeumban akkora gyűjtemény van ilyenfajta érmekből, minőt kevés más helyen találni.

h.

SABARIAI LELETEK. Hermann Antal tanár úr szívességéből egy szombathelyi gyűjtőtől néhány római kori leletről értesültünk, mely 1888-ban a régi Sabaria területén színrekerült. A pinkafői vasút építésénél a határban agyagkorsót találtak, mely egy más korsóval egy méternyire volt a föld alatt, a másikat eltörték. — A beltelken egy újtéri ház építésénél két méter mélységben egy agyagkorsó szája, háromlángú, kétlángú és egylángú agyagmécses, ezüst kanál, két bronztű és két csontfűző került elé és ezekkel együtt találták a 28. lapon természetes nagyságban föltüntetett ólomalakokat. A durvaművű szobrocskák laposan vannak öntve és túlnyomólag tömörek, csak alul üresek, úgy hogy talapzatra voltak állíthatók. A középső szakállas alak nyilván Jupiter, fölemelt balját jogarra helyezi, jobbja csonka; ugyancsak Jupitert ábrázolja a jobbra álló kisebb alak, ennek jobbjaiban meg van a villám. A balfelöli idomtalan női alakról csak az biztos, hogy mozgó alak, jelvénye nem volt vagy nem maradt meg s így még azt sem tudhatjuk, hogy istennőt ábrázol-e. Azonban valószínű, hogy ez is mythologiai értelmű, mint a másik kettő és hogy mind a három idom valamely háziszentélyből került, hol mint votivalakok voltak fölállítva. — Ugyancsak Szombathelyen az igazságügyi palota építése közben hálónéhezéket találtak.

H.

ZALATNAI LELETEK. Gyulafehérvártól észak-nyugatra, 36 klmtr. távolságra fekszik Zalatna, mint m. k. főbányahivatal székhelye, hol tavál ősszel, a földművelésügyi m. k. ministerium megbízásából néhány hónapig időztem, figyelmet — mint a régészet kedvelője — az ott és a közeli környékeken netalán előforduló régiségekre fordítottam.

Néhány római ezüst-érmén kívül, két bronzfibulát szereztem, melyek késő római jelleggel bírnak és oly általánosan elterjedt formát képviselnek, hogy nem érdemes róluk bővebben értekezni.

Október 17-én azonban értesültem arról, hogy egy, Zalatnától keletre fekvő hegyoldalon, egy úti mélyedést kitöltendő, a töltő anyag ásatásánál a munkások által ismeretlen alakú és ismeretlen rendeltetésű érczeszközök találtak.

Még az nap a helyszínére mentem és a munkások vallomásai alapján sikerült a lelet összes darabjait megszerezni.

A leletre vonatkozólag a kihallgatott találók azt vallották, hogy az egyes darabok az agyagos földben, egy rakáson, 50—70 cm. mélységben, minden symmetria nélkül feküdtek.

A lelőhely körül eszközölt bővebb ásatások további eredményre nem vezettek. A leletnek egyes darabjai következők:

1. Egy bronz kargyűrű, melynek végei egymást majdnem érintik és csúcsban végződnek; legnagyobb belső átmérőjük 64 mm. és a gyűrű szelvényének átmérője legvastagabb részén 8 mm. Ezen karperecz érdes felületű öntőmű; a rajta levő rovátkák a gyűrűvel együtt öntvék és ott, hol az anyag az öntőmintát vagy ki nem töltötte, vagy pedig az öntőminta hibás volta miatt a rovátkák az öntésnél kimaradtak, talán reszelővel vagy fűrészhez hasonló szerszámmal utólag vésettek be; 2. egy kargyűrű, csúcsba végződő huzalból; legnagyobb belső átmérője 90 mm., a huzal átmérője 4 mm.; diszítéssel nem bír; 3. egy öntött kargyűrű fele, melynek végei vékonyodnak és gombba fejlődnek; 4. egy öntött karperecz fele, kidomborodó gyűrűkkel, idomra nézve a Rómer műrégészeti kalauzában 77-ik számú ábrához hasonló; 5. négyélű bronzhuzal 90 mm.-nyi hosszú darabja; a huzal legnagyobb átmérője 3 mm.; 6. egy bronztünek 92 mm.-nyi és 7. egy ugyanolyan 68 mm.-nyi hosszú hegyes vége; 8. egy lapos kerekidomú bronztárgy töredéke, közepén gerinczczel; belső átmérője eredetileg 20 mm. volt, valószínűleg átlukasztott csüngő díszkorong töredéke; 9., 10. és 11. lapos vésők töredékei, melyeknek hossza 41, 60 és 60 mm., az egyes darabok éleinek hossza 37, 64 és 65 mm.

E tárgyak alighanem eredetileg az anyag kedvéért gyűjtettek.

Budapest, 1890 jan. 30-án.

Dr. Könyöki Alajos.

THELCSAK VÁRA. Az «Archæologiai Értesítő» múlt évi első számában, «az Ujlakyak síremlékei» című cikkben említettik a «perpetuus comes de Thelchak», a mely Thelchakot cikkiró Tešanj-al azonosít. Ez állítás helyreigazítására említem, hogy a nevezett Thelchak vára ma is létezik; mai neve Teočak és azt hiszem, hogy ez a Teočak volt az Ujlakyak alsó-szlavoniai birtokainak középpontja.

Múlt évi június 20-án voltam Teočak török faluban, ez a zborniki járásban fekszik; a nevezett vár a völgyből nőtt hatalmas sziklatömbön épült és ma már csak csekély része áll fenn, körülötte magas hegyek vannak, melyekről szép kilátás van Szlavóniába.

Megkérdezvén ottani vén törököket a vár eredete felől, csak annyit tudnak mondani, hogy nagyon régen a magyarok építették és hajdani neve «Telečak» volt. A vár tőszomszédságában mecset van, mely annak köveiből épült.

Brkán, Bosznia, 1889 július 23.

Némedi Varga József.

SZERKESZTŐI MONDANIVALÓK. Megjelent cikkek kéziratait nem adhatjuk vissza. — Kérjük tisztelt munkatársainkat, hogy mindig jól olvasható kéziratot küldjenek. — Rossz kéziratok miatt fölmerülő szedésváltoztatások nyomdai költségei (akadémiai értekezleti határozat szerint) az írói díjakból vonandók le.

Szerk.

ÓKORI KOCSIK HELYREÁLLÍTÁSA.

Épen egy éve mult el annak, hogy szerencsém vala ezen szaklapban egy a somodori leleten alapuló négykerekű ókori kocsinak helyreállított szerkezetét és valószínű alakját közzétenni.

A helyreállítás az érdekelt körök részéről tetszésben részesülván, a magyar nemzeti múzeum igazgatósága, illetve a régiségtári őr úr csakhamar felszólított, hogy foglalkoznám a többi még a múzeum gyűjteményes tárgyait képező kocsileletek helyreállításával is.

Volt pedig ilyen lelet összesen négy: a tétényi, két sárszentmiklósi és a nagylooki. Ezek közül azonban egy sem vala, melynél a kocsi-részek oly tökéletességben és teljességben lettek volna meg, mint a somodori leletnél. A vasalásoknak mindenesetre tetemes része többnyire hiányzott. Csak épen a tétényi leletnél vannak azok nagyobb teljességgel meg. Annyit azonban még is ki lehetett venni a fönmaradt vasalás-részekből, hogy az illető kocsi fontosabb szerkezeteire és annak alakjára valószínűséggel következtethettünk.

Mind a négy leletnél határozottan meggyőződhattunk, hogy azok csakis kétkerekű kocsikra tartozhattak, hasonlóan arról is, hogy hárman ezek közül legalább kétfogatos kocsik voltak. Igen érdekes volt a szerszám helyreállítása, melynek fönmaradt alkotórészei szintén nagy valószínűséggel engedtek következtetni annak lényeges alakjára és épen ez igen meglepő eredményre vezetett t. i. arra, hogy ezen kocsik vonószerszámai már nem képeztek többé szigorúan vett jármás szerszámokat, hanem bizonyos fokozatot alkotnak átmenetül a jármás befogásról a szigorúan vett csakis hámosra. — A vonás hámos berendezéssel a rúd tartása járomszerű szerkezettel történt. — Képviselve van ez még mai nap is azon különleges kétkerekű kocsiknál, melyek egyuttal kétfogatosak, a mennyiben ez ugyanis ilyennemű kocsiknál az egyedüli czélszerű lószerszám. Egyuttal azon meggyőződést is érlelte meg a szerszám-maradék, hogy a lószerszámok az illető korban már a tökélynek magasabb fokán állottak, úgy hogy czélszerűség és szépség tekintetében bizonyosan egy szintre helyezhetni a mai nap használtakkal.

Lássuk azonban az egyes helyreállításokat részletesen és külön-külön.

a) A TÉTÉNYI LELETBŐL HELYREÁLLÍTOTT KOCSI.

Ezen kocsi kétkerekű volt. Hogy ez tényleg csak így lehetett, erről könnyen szerezhetünk meggyőződést, ha a vasalásokat megvizsgáljuk, mi itt annál is könnyebb dolog, mert azok meglehetősen teljességben és épségben maradtak fenn.

Kerékabroncs vagy sín kettő van $D=101$ cm. átmérővel. Az abroncs keresztmetszete alakú négyszög $1\frac{5}{32}$ mm. oldalméretekkel. Kerületükön négy szögnek nyomát látni, melyekkel azok a fatalpakhhoz lettek megerősítve. Tengelycsap-vasalást szintén kettőt találunk egy-egy 135 mm. hosszú kerékszöggel, melyek alul a kiesés ellen használt szijacska fölvételére szolgáló résszel bírnak. A csap-vasalás $d=70$ mm. átmérőjéből egyuttal a csap vastagságának mérete is meg van adva, mely, ha fölteszszük, hogy ezen vasalás a fatengely-csapjára reá volt «örökítve», 80—85 mm.-re tehető.

Hogy a csap tényleg ilyen vastag volt, ezt még az agykarikák is bizonyítják, amennyiben ezek belső, a mai kocsik perzselyeit helyettesítő 50 mm. széles karikáinak bősége szintén 85 mm.

Ilyen külső és belső (perzselykarikák), tehát kettős karikák összesen négy darab van; még pedig kettő, melynél a külső átmérő $D_1=130$ mm. és kettő, melynél ez 120 mm. Az első az agy belső, utóbbiak annak külső részén voltak elhelyezve. A mindkettőn előforduló perzselykarikák pedig, mint már fentebb megjelöltük, 85 mm. bőségűek voltak. Ebből még azt is következtethetjük, hogy a csapok hengeresek voltak.

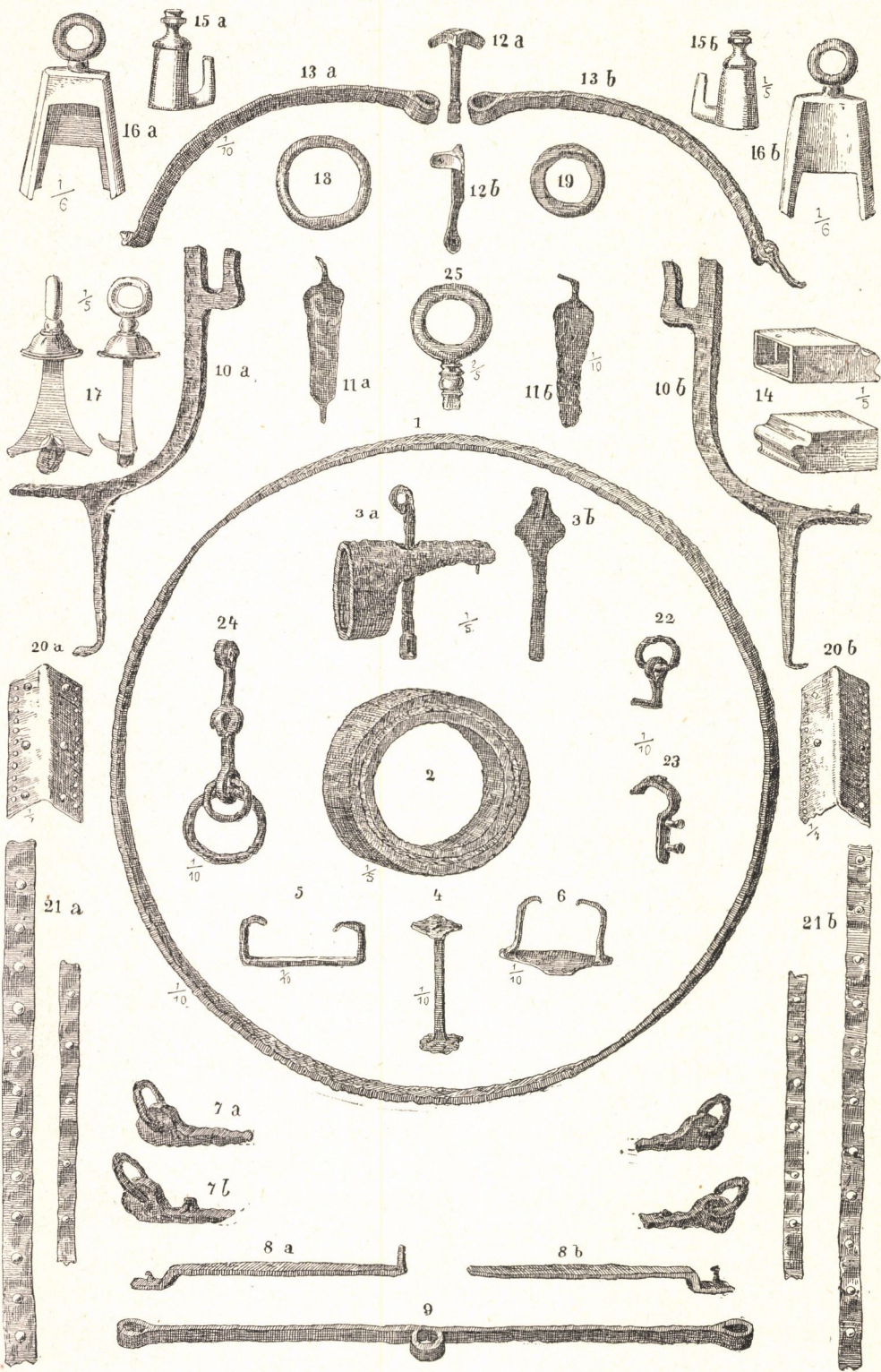
A perzselykarikák teljesen össze nem érő végei visszafelé görbítvék, tehát nem is voltak összeheggesztve. Ezt azért tették így, hogy az agy eltérő bőségéhez képest szükség szerint széjjel lehessen húzni, vagy pedig ki lehessen tágitani. Végre megjegyezzük még, hogy a perzselykarikákat legalább egy-egy szöggel odaerősítették az agy belsejéhez.

Különös dolog azonban, hogy a küllők töveinél az agyon használt keskeny karikák itten épúgy mint részben a többi kocsiknál is hiányznak, mi arra enged következtetni, hogy ilyeneket nem mindig alkalmazták.

Az eddigiekből bárki meg lehet győződve, hogy ezen kocsi csakis kétkerekű volt.

Van azonban még egy körülmény, mely ezen szerkezet mellett szól, és ez a fönmaradt két rakoncza, (lásd az A. I. tábla, 10a és 10b ábráit), melyek alsó 245 mm. hosszú és alul visszafelé görbített szöge a fatengelybe, illetve tengelytőkébe voltak megerősítve és a szekrénynek oldalsó elcsuszása ellen szolgáltak.

Ezen rakonczák különben négyzetes keresztmetszetűek 30 mm. erősséggel; szögüktől csúcsuk belső pontjáig 340 mm. hosszúsággal;

A. I. TÁBLA (TÉTÉNYI LELET).

külső sarkukon görbítettek, befelé nyulvánnyal, melyen át szöggel másodsor is a tengelyhez lettek megerősítve. A felső végen levő nyulvány csakis dísznek szolgálhatott annál is inkább, mert a többi kocsinál ez némelykor díszesebb bronzból áll, mely tehát valami igénybe vételre nem igen szolgálhatott.

Ha a kocsi kéttengelyű, illetve négykerekű lett volna, a rakonczaak száma is négy tartozott volna lenni; biztosra vehetjük tehát, ennek alapján is, hogy ezen kocsi csakis kétkerekű lehetett.

Hasonló biztossággal következtethetünk arra is, hogy ez a kocsi kétfogatos volt.

Erre nézve fölhozhatjuk: 1. hogy közvetlenül a kocsinál egymás mellett két lónak csontvázát találták; 2. hogy rúd csak egy és ez is a kocsi közepén volt. Tanuságot teszen erről az A. I. tábla 4. ábrájában föltüntetett 170 mm. hosszú és 10—12 mm. erős négyzetmetszetű rúdszög, melylyel a kocsiszekrény alja a rúdhöz oda lett kapcsolva; továbbá a három rúdtő-pánt (A. I. tábla, 5. és 6. ábra).

Ezen rúdtő-pántok még azt is mutatják, hogy a rúdnak szárnyai is voltak (V_1 és V_2 a tétényi kocsi rajzán), melyek egyrészt a rúdat erősítették, másrészt a szekrénynek biztosabb fölfekvésére szolgáltak. A rúd és szárnyainak együttes szélességeit ezen tő-pántok szélességei 180 mm.-el, elől 140 mm.-el adják meg. A rúd vastagsága ugyanezen pántok szerint hátul 60—70 mm. volt.

3. A kétfogatosság mellett szól még az A. II. tábla, 1a és 1b ábráiban föltüntetett két alakvas a járomnyeregről.

Az A. III. tábla, 4., 5., 6., 7., továbbá A. I. 11a és 11b ábrabeli vasalások pántmaradékok a rúdról, a tengely aljáról, esetleg a förhéczről és hámfákról. Ezek is valószínűen a fára reá voltak örökítve, miről némelyik darab szöghíánya és a végeken levő kapcsok tanuskodnak, melyek a szöveget pótolták.

Az A. I. tábla, 12a és 12b ábráiban kitüntetett 135 mm. hosszú szög, melynek feje háromágú, alsó vége pedig biztosító szijacska fölvételére szolgáló rés képzésére visszafelé van görbítve, a förhécznek a rúdra való megerősítésére szolgált. Ezen szög föltűnően hasonlít azon ugyanoly rendeltetésű szöghöz melyet némely vidéken parasztszekeren még mai nap is használnak.

A förhécz jobb tartására az I. tábla, 8a és 8b vaskarok szolgáltak, melyeket egyik végükkel a szekrény aljához szögelték volt.

Vajjon a hámfáknak voltak-e kapcsos és karikás vasalásai a förhéczczel való összekötésre, arra nem lehet következtetni, amennyiben az erre valló alkotó részek teljesen hiányzanak, és épen ezért itt szijakkal való kötést alkalmaztam.

Az A. I. tábla, 7a és 7b-ben ábrázolt négy darab pántos karika

A. II. TÁBLA (TÉTÉNYI LELET).

valószínűen a kocsi hátulján és elején levő kocsitámasztóknál találtak helyet (lásd a tétényi kocsi rajzán 1., 2. és 3. ábráin Z), esetleg még a kerékkötő kötelének megerősítése céljából a szekrény jobb és baloldalán is. (A rajzlapon 1. ábra Z₁.)

A szekrény alakjára a talált bronzpántokból következtettem. Van ugyanis több 40 mm. és 25 mm. széles s különböző hosszúságú, a szekrénynek csakis beszegésére szolgáló bronzpánt-maradék és négy darab derékszögben meghajtott 70 mm. széles és 165 mm. hosszúságú bronzlemez, melyek csakis egyenes és sarkos szekrényoszlopokon, vagy hosszanti tartókon lehettek. Valószínűbb azonban az első eset, mert csakis ekkor földhette el a sarokban meghajtott pánt a fának kívülről látható felületeit, mi tulajdonkép ezen pántok diszító célja volt.

Ezek alapján tehát nagy valószínűséggel kimondhatjuk, hogy a szekrény szögletes, sarkos volt.

További alakjára még azon körülmény vezetett, hogy a beszállás előlről a kerék küllőjéről vagy agyáról mint hágsóról történt; a szekrény oldalfala előlről tehát szükségkép alacsonyabb tartozott lenni, annyira, hogy a beszállás a lehető legnagyobb kényelemmel történhetett.

Így jöttem aztán a rajzlap 1. és 7. ábrában bemutatott szekrény-oldalfalának alakjára.

A szekrény belsejében hátul a minden valószínűség szerint szijakra fölfüggesztett (lásd a rajzlap 7. ábráját) és gypjuvánkossal párnázott ülés volt, hasonló háttámlával. Az ülés alatt, a klasszikus íróktól annyszor említett láda van elhelyezve.

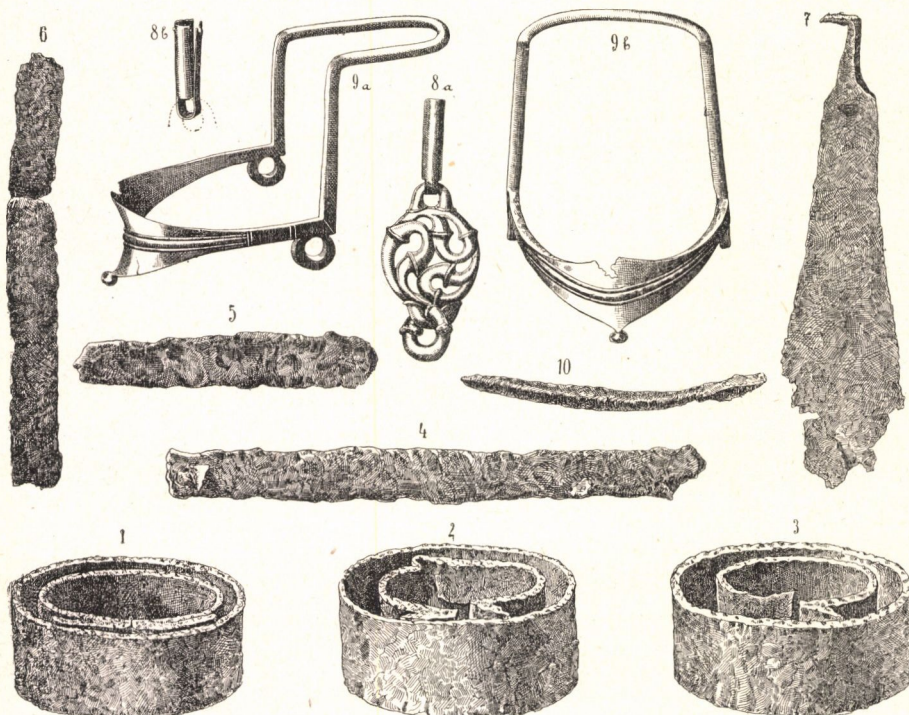
Ákadtam a tétényi leletben három darab vasalásra, melyek okszerű elhelyezése tényleg nagy gondot okozott. Értem ezek alatt az A. I. tábla, 9., 13a és 13b ábrabeli vasalkotó részeket. Végre mindenféle kombináció közül leghelyesebbnek találtam a 13a és 13b ábrában levő negyedívben meghajtott, húrírányban 500 mm. hosszú, átlag $3\frac{1}{7}$ mm. keresztmetszetű két vasalkotórészt üléstámasztóknak venni.

Valószínű ugyanis, hogy ezen kocsinál csak egy, t. i. hátulsó állandó ülés volt, amennyiben a tulajdonosok sétakocsizásnál vagy rövidebb időre terjedő utazásoknál kocsis nélkül mentek, mint azt különösen a hajtókocsiknál még mai nap is látjuk.

Hogy a kocsi ez esetben annál kényelmesebb legyen, a kocsis-ülést, mely mint vendégülés szerepelt, egyszerűen levették és otthon hagyták.

Az ilyen előlső vendégülés vagy fel van függesztve, vagy alá van támasztva, olyformán, hogy könnyen le lehessen szedni. Ezen két alkotórész úgy alakjánál valamint méreteinél és szerkezeténél fogva igen jól felel meg az ülés támasztása és a könnyű eltávolítás föltételeinek; felső

végén ugyanis 30 mm. bőségű hüvelyei vannak a rámat alkotó kocsi-ülés szélső csap nyulványainak fölvételére, alsó végén pedig egy-egy derékszögben elgörbített szög nyulványa van, melyet, mint a 13b ábrán látni, egy a szekrény előlső oszlopába erősített gyűrűs kapocsba akasztottak (lásd egyuttal a rajzlap 1., 2., 4., 7. ábráiban az *L* támasztékot). Az ülés hátulsó rámadarabjának nyulványát tartás kedvéért, a szekrény előlső oszlop felső részében levő megfelelő résbe fektetve képzelhetni.

A. III. TÁBLA (TÉTÉNYI LELET).

Az A. I. táblán levő 9. ábrában föltüntetett 920 mm. hosszú, $\frac{25}{6}$ mm. keresztmetszetű és három hüvelylyel ellátott pántot, melynek szögnyoma nincsen, a kocsiszekrény előlső, szintén eltávolítható falának tartására szolgálhatott. Ezen előfal t. i. kényelmi szempontból még mai nap is némelykor úgy lesz készítve, hogy el lehessen távolítani akkor, midőn a kocsit ki akarják tisztítani, vagy pedig midőn kényelmesebben be akarnak szállani. A szekrény előlső falát e célból az oldalfalakon alkalmazott eresztvénybe fölülről betólják, a kérdéses pánt pedig egy ezen fal közepén és egy-egy a szekrény előlső oszlopainak belső felületein levő nyulványokra lesz helyezve (lásd a rajzlap 2., 4. és 7. ábráin M-t).

Megjegyzem végre még, hogy a kocsiszekrény oldalfalainál elő-

forduló éles törések enyhítésére mindenütt átmenetet képező támasztékokat alkalmaztam.

Hogy a rakonczák földadatukat tényleg teljesítsék, azaz a szekrényt tényleg tartsák, száruk alsó részét fába fektettem, mely faoszlop egyuttal a szekrényhez is oda lesz erősítve.

A kerék talpának méreteit arányosan vettem a kerékátmérőhöz képest; a küllők számát pedig nyolczra tettem, mi a kerék 101 cm. átmérője mellett úgy a szokásnak valamint szilárdsági szempontból is megfelel.

Az A. I. táblán levő 15a és 15b ábrabeli bronzbefejezéseket a szekrény középső oszlopaira alkalmaztam, melyeket egyrészt befejezik, koronázzák, másrészt a rajtuk levő oldalsó nyulvány a gyeplőszár bekapcsolására szolgálhatott.

A 14. ábrabeli bronzöntvényből csak egy darab maradt fenn; valószínű azonban, hogy ilyen kettő volt, és ezeket vagy a szekrény alsó hosszanti tartóinak előlső vagy pedig a hátsó oszlopok felső befejezésére használták. Ezen kocsinál az előbbi alkalmazást adtam meg nekik.

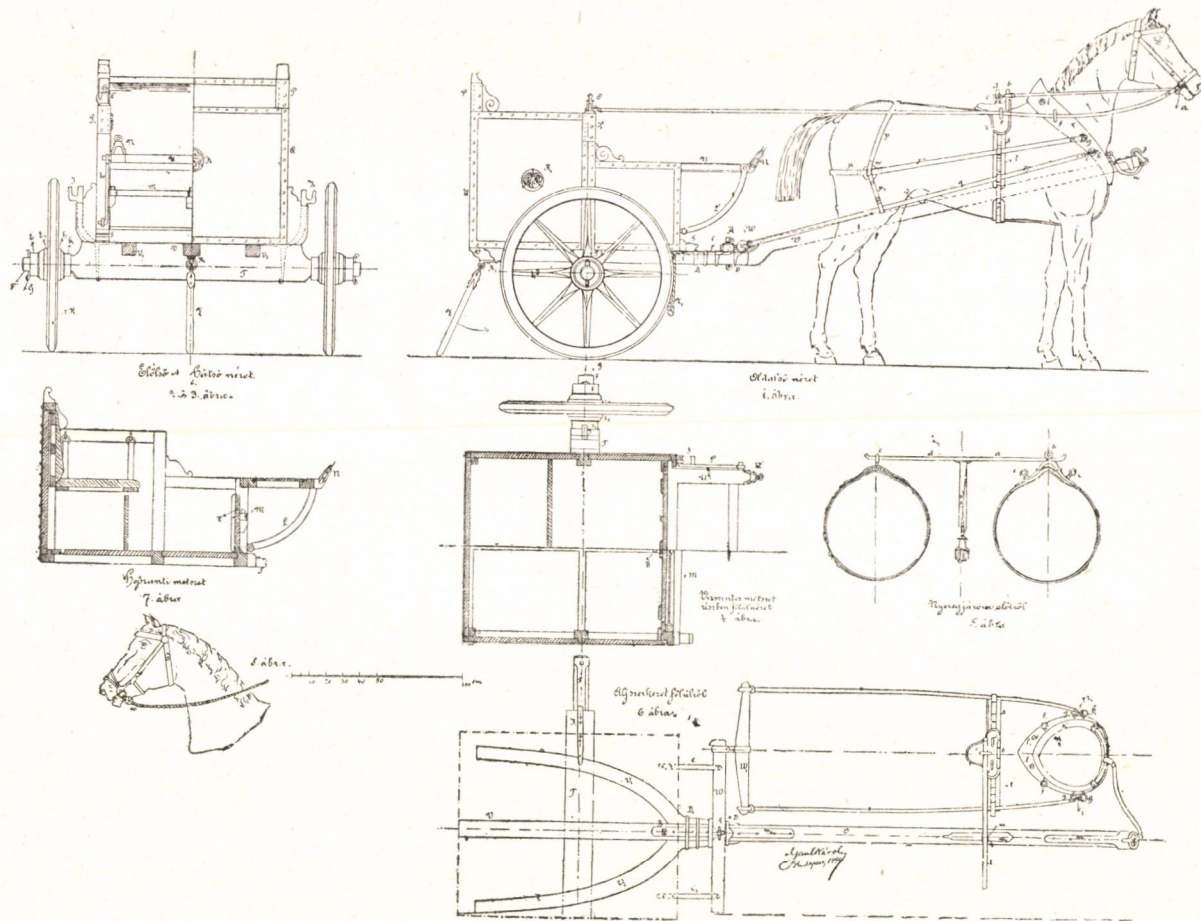
Az A. I. tábla, 16a és 16b ábráján bemutatott bronzöntvények logikai elhelyezése is nehéz dolog volt. Ezek 170 mm. hosszúak, alul 90 cm. szélesek és 25 mm. vastagok. Belül hüvelyesek, fölül 60 mm. hosszú karikás nyulványuk van és végre oldalt szöglyukkal látvák el.

Valószínű céljukra végre az egyikben talált famaradvány vezetett. Ez t. i. bútú- vagy végfa és így csak oly helyen és oly helyzetben lehettek, hol először is befejezést alkottak, másodsor hol az illető faalkotó része, mely egyenes szálú fából készült, végén körülbelül, 45° alatt elhajló nyulvánnyal bírt, mely szintén az egyenes szálú fából lett kifaragva. A fönmaradt fának száliránya legalább ezt mutatja.

Ezen körülmény aztán megmutatta, hogy ezen két bronzrész csakis a kocsisülés oldalsó rámadarabjainak előlső befejező nyulványai lehettek. A végükön levő karikák vagy gyűrűk esetleg a gyeplő megerősítésére szolgálhattak. A fönmaradt fa minőségét annak porlékony állapota folytán nem sikerült mikroszkopium alatt meghatározni, de szöveti alkotása arra mutat, hogy ez gyertyánfa lehetett.

Megmaradt még két darab 75 mm. átmérőjű és egy darab 100 mm. átmérőjű bronzöntvényből készült kelta-stilű diszitmény (lásd az A. II. tábla, 2. és 3. ábráit), melyek alul néhány hosszabb szögekkel vannak ellátva. Úgy nagyságukat valamint a szögek hosszát is tekintve, valószínűen a szekrény falainak díszítésére használták (a kocsirajzon R és R₁).

Ezekén kívül van még számos olyan alkotórész, melyek a vonó- és lószerszámhoz tartoztak. Ilyen az A. I. tábla 24. ábráján föltüntetett tagozott zabla, oldalt közös véggyűrűben egy kisebb és egy nagyobb karikával.

TÉTÉNYI KOCSI.

Magyarázat.

- A rúdszög
- B szekrényt és rudat összekötő szög
- C C₁ főrhéctartók
- D D₁ rúdtővasalások
- E E₁ kerékagykarikák, külsők és perzselyt
pótló belsők
- F... tengelycsapvasalások, felső, alsó.
- G... kerékszögek
- H H₁ kerékabroncs
- I I₁ rakoncák
- K K₁ karikás pántok kerékkötőhöz és kocsi-
támasztóhoz
- L... íves vastámasztók a vendégülés gya-
nánt szereplő kocsisüléshez
- M vaspánt a kocsi mozgó előfalának
tartására
- N N₁ befejező rész bronzból
- O O₁ befejező rész bronzból a szekrény
középső oszlopán a gyeplőszár
megegyesítésére
- P, P₁... széles bronzlemezek az oszlopokra
- Q... keskeny bronzlemezek a szekrény
széleihez
- R R₁... kelta stílusú díszítmények bronzból
- S S₁ befejező részek bronzból
- a tagozott zabla (Trense) két-két kari-
kával
- b b₁ járomnyereg alakvasa bronzbefeje-
zéssel
- c c₁ járomnyeregkarikák a járomrúd föl-
vételére
- d. járomrúd vasból
- e e₁... oldalsó bronzkarikák a kantárszárak
tartására
- f... oldalsó bronzkarikák a kantárszárak
tartására
- g... oldalsó bronzkarikák a hátsószer szíjak
számára
- h... oldalsó bronzkarikák az ístráng be-
kapcsolására
- i i₁... vaskapcsok az ístráng végén
- j... karika a rúd végén
- l l₁ kelta stílusú bronzdíszítmények
- m bronz rész fölül karikával, alul vas-
szöggel a rúdnak a járomrúddal
való összekötésére
- m₁ m₂ m₃ rúdvasalások
- n n₁ bronzkarikák a hátsószerhez
- v kényszerkantár bronzból (kappaum)
vaszablával
- w kantárszíjcsatló bronzból kelta díszít-
ménnyel (a fulajtár lovától)

A kisebb karika a kantár pofaszíja, a nagyobbik a kantárszár bekapcsolására volt rendelve. A bekapcsolás ezen esetben vascsatokkal vagy vasgombokkal történhetett, melyek csekély vastagságuk folytán valószínűen teljesen elrozsdásodtak.

Az A. II. tábla, 1a és 1b ábrában egy-egy vonóslónak megfelelő járomnyereg alakvasai, az első a bőrön kívül dísznek maradt bronzrészlettel van föltüntetve. Ezek alapvonala 220 mm., magasságuk 150 mm. és 10 mm. vastag; a bronzbefejezőn levő gyűrű külső átmérője 65 mm. és ez a feszítő vagy állító kantárszár felkötésére szolgálhatott.

Az alakvasak alsó végei két hegyben visszafelé görbítvék, hogy a járomnyereg bőrébe annál jobban lehessen megerősíteni.

A kis járomnyereg ezen kétkerekű és kétfogatos kocsinál különleges célra szolgált. Ugyanis ez a hátszíjjal és haslóval (Gurte) a ló gerinczén föl lett erősítve, középtájon egy-egy az A. I. tábla 25. ábrában bemutatott nyulványos és 55 mm. átmérős bronzkarikával ellátva; ebbe a bronzkarikába pedig jött az A. III. tábla 10. rajzában részben megmaradt, végein felgörbített vas-járomrúd. A kocsi rúdján kellő helyen el volt helyezve az A. I. tábla 17. ábrájában kitüntetett alul vasszőges bronzdarab, melynek felső karikáján átmenő szíj a kocsi rúdját a járomrúddal összekötötte, úgy hogy a kocsi rúd a leesés ellen ily módon biztosítva volt. A kocsi hátradülésének vagy fölbillenésének megakadályozására a rúd elején levő (A. I. tábla 22. ábra) karikán átalvont szíj szolgált, mely a ló nyakjármával (nyakló) (Kummet) rövid szíjjal hozatott kapcsolatba. (Lásd ezeket részletesen a tétényi kocsi rajzlapjának 1., 5. és 6. ábráiban.)

Ginzrot emlegeti, hogy Nagy Konstantin megtiltotta a lovaknak járomba vagy igába való fogatását, és elrendelte a ló anatómiai alkotásának sokkal jobban megfelelő hámos vonószerszámok alkalmazását. Valószínű azonban véleményünk szerint, hogy a kocsitulajdonosok a tulajdonképeni szíjas hámos alkalmazása előtt az egyszerűbb és merevségükkel az ígához közelebb álló nyakjármokat (Kummet) használták.

Elképzelhetetlen dolog ugyanis, hogy az elég bonyolódott és drága szíjakkal készült hámos szerszámot használták volna, miután a huzásra való befogást legalább is oly célszerűen eszközölhették egy szalmával megtöltött keskeny zsákkal, melyet a ló nyakára kötöttek és melynek oldalán egy-egy kötél az istrángot képezte.

Ezen körülmények ösztönöztek arra, hogy ezen vonószerszámnál nyakjármot (Kummet) vettem föl és nem mellszíjas vonószert. Nincsen azonban kizárva, hogy ez utóbbi szerkezet ne lett volna alkalmazva.

Az A. I. tábla 19. ábrája egy bőrszíjakkal a nyakjáromhoz kötött erős, egyik oldalt már jól elkoptatott 45 mm. átmérős bronzkarikát

mutat, melybe az ugyanazon tábla 23. ábrájában kirajzolt istrángkapocs jött. (Lásd a tétényi kocsirajz 1. és 6. ábráin h, h₁-nél.)

Az istráng a hátszorító- vagy hevederszíjnak egy hüvelyén áthalmenve, hátul a hámfára rá lett hurkolva, épúgy mint ezt többnyire még mai napig is teszik.

Hogy a járomnyereg kellő helyen maradjon és hogy a ló hegyről lemenve a kocsi visszatartásánál segíthessen, hátsószert is képzeltem a vonószerzsámhoz csatolva, mint az a tétényi kocsirajz 1. ábrájából kinézhető.

Erre annál is inkább gondolhatunk, mert maradt néhány nagyobb bronzkarika, melyek belül gömbölyűek, kívül élesek; a hátsószert szíjainak összekötésénél pedig némelykor még mai nap is ilyeneket találni.

A kormányzó kantárszár föntartására úgy a nyakjármon, valamint járomnyergen is, egy-egy karikát helyeztem el.

A gyeplő bekapcsolására a kocsiszekrény középső oszlopain a már említett nyulványos koronázó rész van. Végre megemlítém még, hogy a a hátszíz és hasló helybentartására elől a sügyelővel a nyakjáromhoz, hátul a farmatringgal a fartőhöz lett kötve.

Ugyanezen kocsi előtt, Pulszky Ferencz múzeumi igazgató úr szerint, bizonyos távolban még egy harmadik lónak csontvázát is találták, a mellett pedig kantárhoz tartozó alkotórészeket, nevezetesen egy kényszerkantár (Kappzaum) orr- és állazórészét bronzból (lásd A. III. tábla, 9a és 9b ábráját), melyben a zabla fölvetelére szolgáló két lyuk van és végre egy a kantárszár alsó végének a zablagyűrűhöz való megerősítésére használt rész egyik végén vékonyabb bronzgyűrűvel, másik végén egy két részből álló $\frac{1}{2}$ mm. vastag ezüstölt bronzpléh-ből készült hüvely finom szöggel. Középen pedig egy 45 mm. átmérős kelta-stilu ezüstölt bronzdiszitmény van. (A. III. tábla, 8. ábra.)

Ezen részek arra engednek következtetni, hogy ezen ló nyerges vala és fulajtárfélének szolgálhatott. A kantárszár maga is csak vékony, 8—10 mm. vastag bőr vagy más kötél lehetett (lásd a tétényi kocsirajz 7. ábráját).

Ugyanezen ló csontváza mellett még egy összehajtható vasszék maradványa is feküdt.

A kocsinál talált tárgyak közül pedig az utazásnál akkoriban nélkülözhetetlen mindenféle edények stb. is van, mint pl. díszes római fogantyus bronzserpenyő (A. II. tábla, 5a, 5b ábra), bronzpléh-tál (4. ábra), bronzkorsó (6a, 6b ábra), agyagedény (7. ábra), vödörfogantyú (8. ábra), strigilis (9a, 9b és 9c ábrák) és végre egy összehajtható szék vasállványa (10. ábra).

b) A SÁR-SZT.-MIKLÓSI LELETBŐL HELYREÁLLÍTOTT KÉT KOCSI.

Sár-Szt.-Miklóson különböző helyen két kocsinak vas- és bronzalkotórészeit találták, melyeket beküldés alkalmával azonban összekevertek, úgy hogy bajos dolog azokat egymástól különválasztani. A szoros különválasztás sikertelenségét belátván, végre ezzel nem is törődtem és csakis a szerkesztői érzékre bízva azt, hogy melyik rész melyik kocsihoz tartozott, a fönmaradt részekből egyszerűen két kocsit szerkesztettem.

Az I. sz. rajzlapon 1., 2., 3. és 4. ábrákban az egyiket, a II. sz. rajzlapon 1., 2. és 3. ábrákban a másodikat mutatom be.

Mindkét kocsi kétkerekű, az egyik kétlovas, a másik valószínűen csak egylovas volt. A kétkerekűség mellett az abroncsok és a rakonczák számai szólnak.

Lássuk a helyreállítást részletesen; kezdjük meg a kétfogatossal.

Valamennyi abroncsmaradvány közül csak egyetlen egy van, mely teljes összefüggésben megmaradt; a többi abroncsrészlet azonban összeállítva körülbelül három további egész abroncsot ad.

Az ép abroncs átmérője $D=95$ cm.; ez adja tehát nekünk meg a kerék átmérőjét, és ebből aztán folytatólagosan megkapjuk a szekrény magasságát, és részben a kellő arányt szem előtt tartva, a szekrény hosszúságát is.

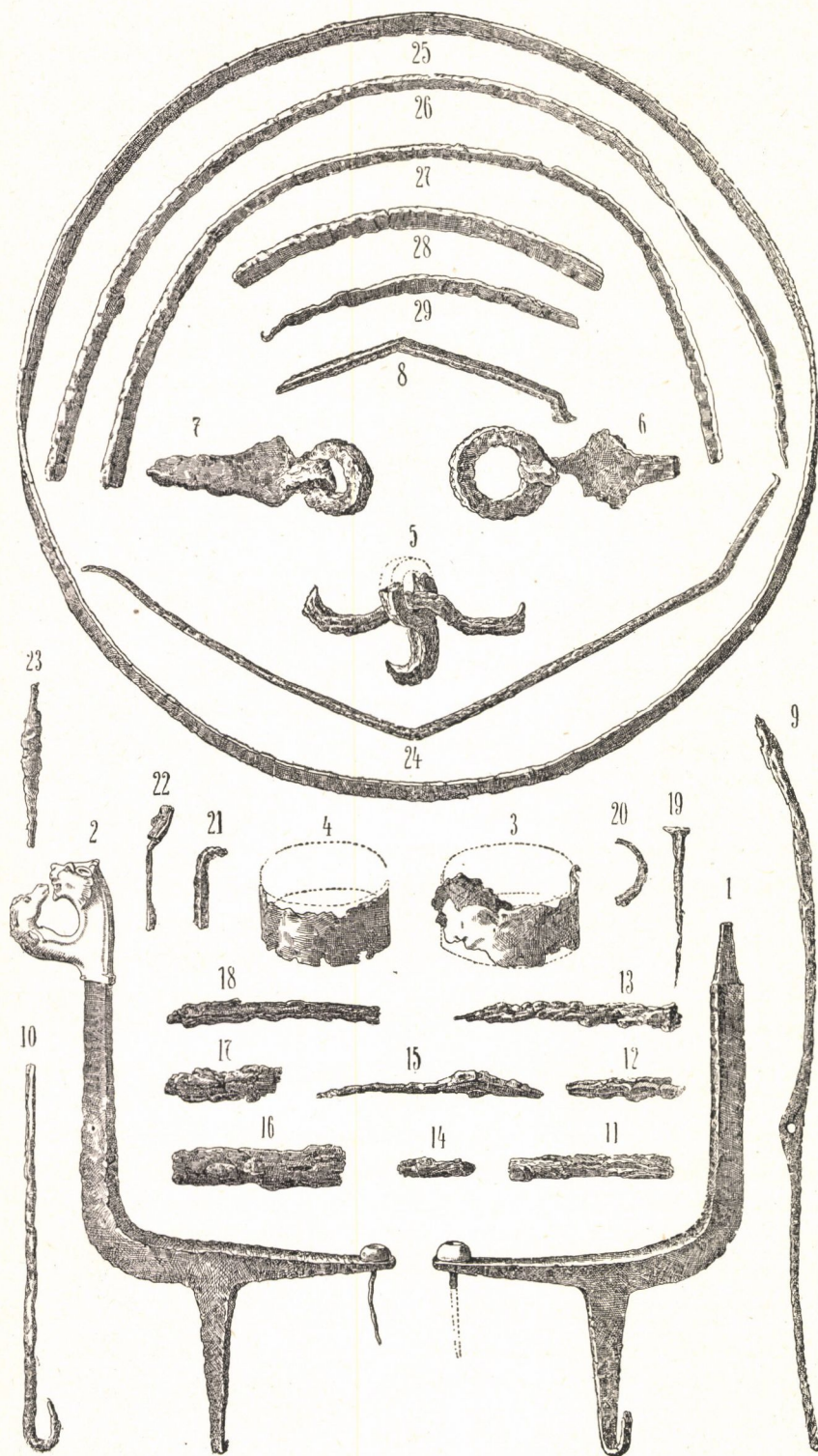
A kerékre visszatérve, az agyméreteit a B. III. tábla, 1., 2., 3., 4., 5. és 7. ábráiban kitüntetett agykarikák adták meg. Ezen karikák külsői bronzból készültek $D=130$ mm. átmérővel és 60 mm. szélességgel; a belső, a perzselyt helyettesítő karikák vasból valók, $d=100$ mm. bőségűek, mi egyuttal megadja a csap erősségét. Szélső agykarikákat képezpeznek az 1., 2., 3. és 4. ábrák; a 7. ábrabeli részlet az 1. ábrához tartozik.

Az 5. ábrabeli bronzkarika 30 mm. szélességével valószínűen a küllőtöveknél volt az agyra fölerősítve.

Csappántot nem találtunk ezen leletnél. Biztosra foghatni, hogy ilyenek is voltak, de mint vékony vasrészek elrozsdásodtak. Voltukat bizonyítja a perzselyt pótló vaskarika; ha érdemesnek tartották az agyat kopás ellen kibélelni, akkor annál inkább gondoskodtak a csapnak kopás elleni biztosítására.

A B. II. táblán levő 9. ábra nem tartozhatott ide, mert hátsó nyulványa sokkal erősebb és hosszabb (500 mm.), semhogy erre alkalmazták volna; ez rúdvégvasalás volt. A B. II. tábla, 3. és 4. ábrái kerékszögek.

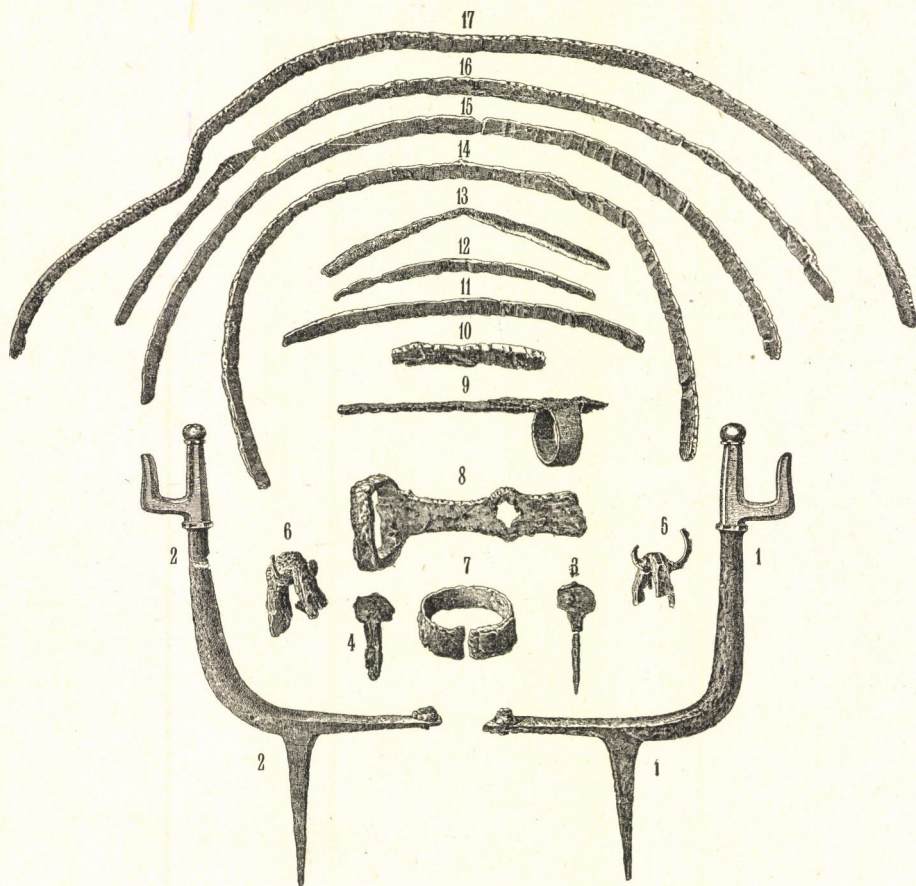
Rakonczának a B. I. tábla, 1. és 2. oldalon levő ábrákban föltüntetettek vettem ezen kocsihoz, melyek fölül 35 mm. erős és 190 mm.

B. I. TÁBLA (SÁR-SZENT-MIKLÓSI LELET).

hosszú négyzet keresztmetszetű alul visszahajtott szöge egyuttal megadta a tengely, illetve a tengelytőke magasságát. Ennek szélességét ennél valamivel gyöngébbnek vettem.

Rúd- és egyéb aljvasalások nem maradtak fenn oly alakban, hogy azok biztos elhelyezésére gondolni lehetne. A B. I. tábla, 11—18. és 23. ábrái; továbbá a B. II. tábla, 8., 10. és 18. ábrabeli képviselik az

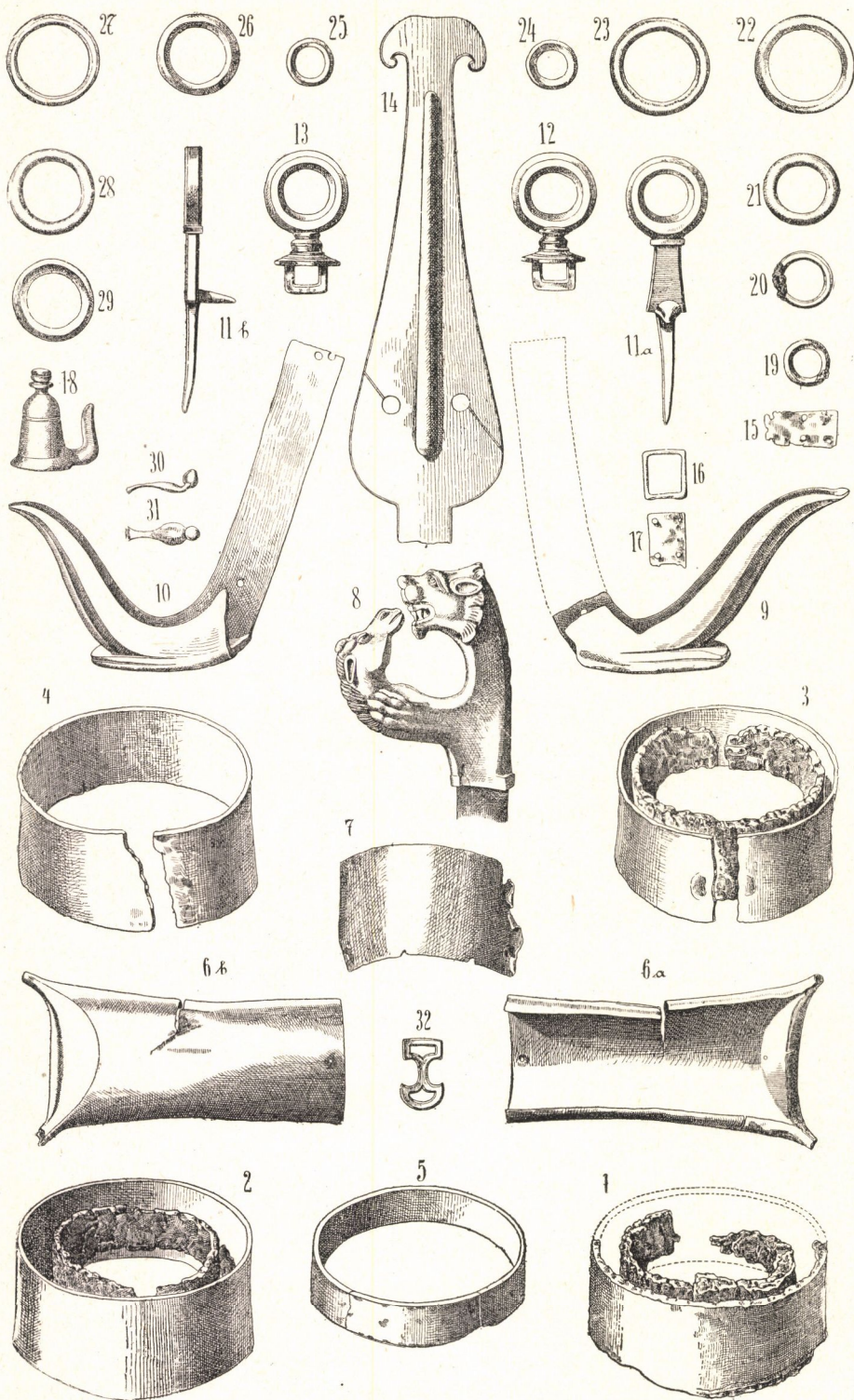

B. II. TÁBLA (SÁR-SZENT-MIKLÓSI LELET).

idevágó maradványokat; melyek közül a 8. ábrabelit ezen kocsi rúdvégvasalásának tekintettem.

Szilárdsági szempontból itt is a rúdnak szárnyakat kölcsönöztem a helyreállításnál, melyek a rúddal annak tövénél rúdtőpántokkal össze lettek kötve (lásd a sár-szt.-miklósi I. kocsirajzlapjának 1. és 3. ábráit M₂-nél).

Vajjon ezen rúdszárnyak és a hozzájuk tartozó vasalások tényleg léteztek-e, azt teljes határozottsággal ugyan nem állíthatni, de a helyes

B. III. TÁBLA (SÁR-SZENT-MIKLÓSI LELET).

és szilárd szerkezet ezt okvetetlenül megkivánja és így a legnagyobb valószínűség szerint mondhatni, hogy azok meg is voltak.

A hámfákat ezen kocsinál förhécz nélkül képzeltem megerősítve, és ezen megerősítésre szolgált a B. II. táblán levő 5. és 6. ábrabeli vasalás, melyek magán a hámfán levő pántok és azok vaskarikáinak maradványai, valamint a B. I. tábla, 6. és 7. ábrabeli hosszú (170 mm.) pántokon levő erősebb karikák.

Ezen utóbbi karikákat közvetlenül a kocsiszekrény alatt levő külön erős fenékre erősítettem meg. Ezen megerősítési mód, bár különben ritkán fordul elő, ezen esetben az erős fenék létezése folytán lehetséges, sőt az említett pántos karikák alkalmazása mellett valószínű is volt. (lásd a sár-szt.-miklósi I. kocsirajz 1. és 4. ábráit).

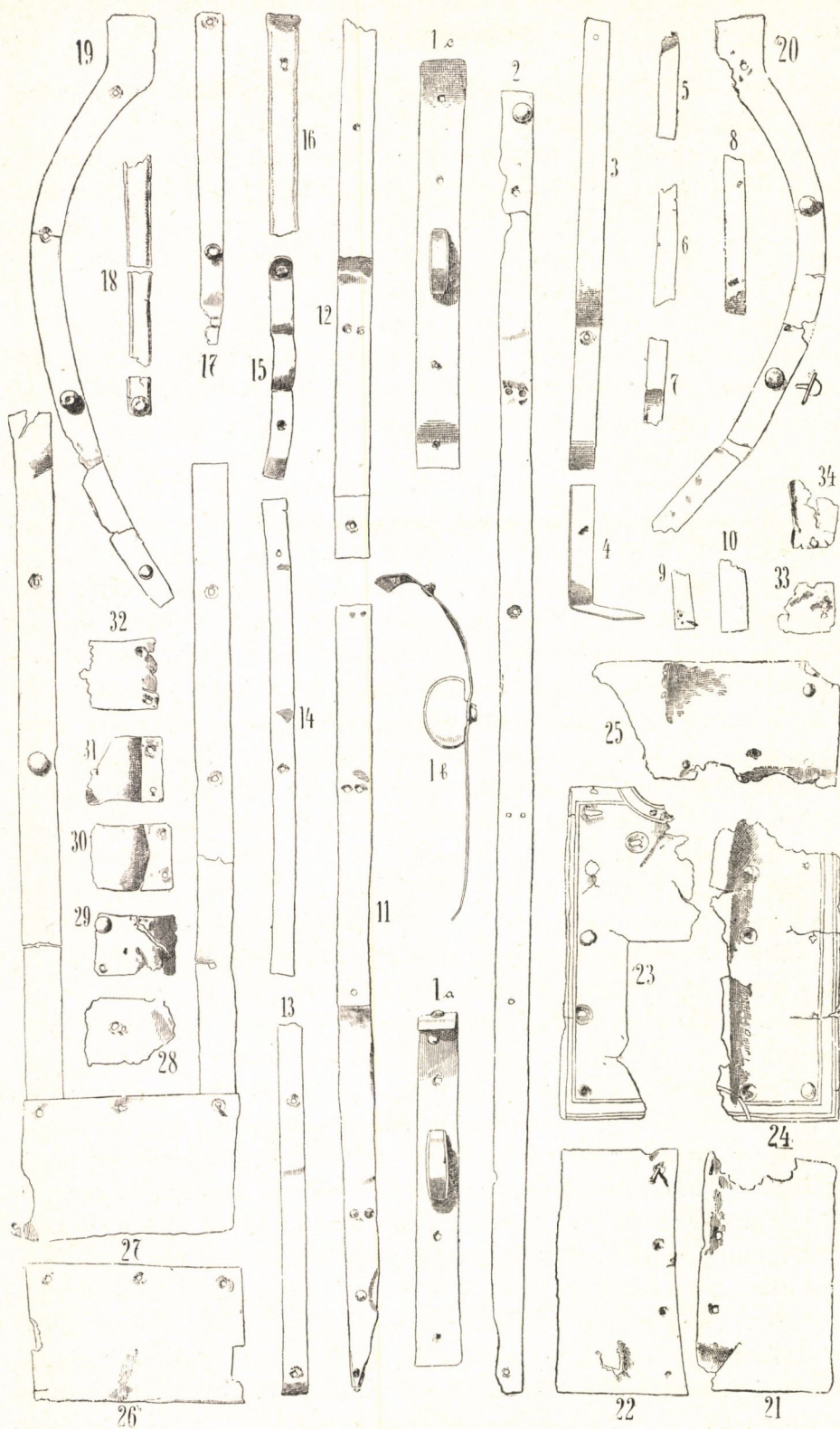
Hogy ennél a kocsinál külön erős pallóból készült aljfenék létezett, ez a fennmaradt bronzalkotó részekből összeállított kocsiszekrény alakjából, helyesebben épen két bronzrészletéből következik.

Azon bronzpántok közül, melyeket a kocsiszekrény beszegésére használtak, van két olyan, melyek félreismerhetetlenül a szekrény hátulsó oszlopain voltak, értem ezek alatt a B. IV. tábla, 19. és 20. ábráiban levőket, Ezek tehát megadják a kocsiszekrény hátuljának alakját. A B. III. tábla 9. és 10. ábrái pedig nagy valószínűséggel ugyanezen szekrény előlső befejezésére szolgáltak. Látni ezeknél, hogy alul síklapú talpuk van, melylyel okvetetlenül valami alapon nyugodtak; és ezen alap csakis az I. sár-szt.-miklósi kocsi rajzán kitüntetett erős aljfenék lehetett. Megjegyzem még, hogy ezen előlső bronzrészek vályúi fával voltak kitöltve és mint azt az azokon levő szöglyukak mutatják, ahhoz hozzá is voltak szögelve.

A B. IV. tábla, 1a, 1b és 1c ábrái különlegesen görbített két bronzpántot tüntetnek föl, melyek külső fölületén bizonyos távolban a görbülttől egy-egy zárt üreges bronzöntvényű nyulvány van erősen beeresztve.

Ezen pántok csakis a kocsiszekrény hátulsó részének, az üléstől jobbra, balra a felső hosszanti tartón lehettek alkalmazva és görbületükkel igen szépen megadják a kocsiszekrény alakját ezen a helyen, mely alak nagyon jól összevág, azaz arányos a szekrény hátulsó görbületével. Az említett bronznyulvány valószínűség szerint a kocsiiban ülőnek keze támasztására szolgált. A szekrénynek többi körvonalát már csak úgy lehetett megállapítani, hogy azt a már eddig biztos alapon álló körvonalrészekkel összehangzásba hoztam.

Miután az eddig biztossággal alkalmazott bronzszegélypántok mindannyian keskenyek, valószínű már csak az egyöntetű stílszerű díszítés szempontjából is, hogy a többiek is ilyenek voltak. Fölhasználtam tehát a nagy számban meglevő keskeny és egyenes bronzpántokból annyit a

B. IV. TÁBLA (SÁR-SZENT-MIKLÓSI LELET).

szekrény többi részének beszegésére, mint a mennyi csak kellett, annál is inkább, mert ezek erre a célra jól megfelelnek.

Kocsiszekrény, aljfenék és aljszerkezet összekötésére a B. II. tábla, 23. ábrában levő 230 mm. hosszú valamint a B. I. tábla 19. ábrabeli és hasonló más szögek szolgálhattak.

A kocsiszekrényben hátul itt is szíjakon függő párnás ülést hátamlával, alatta pedig szekrénykét képzeltem.

*

Hogy ezen kocsi kétlovas, illetve kétfogatos volt, a mellett több érvet hozhatunk föl.

Így 1. két hámfá létezését (lásd a B. II. tábla, 5. és 6. ábrában levő azonos két hámfavasalást); 2. az ugyanott 8. ábrában levő erős rúdvégvasalást, melynek nagy lyukán át valószínűen egy a feszítő-szíjakat fölvevő karikásszög ment, és mely azt bizonyítja hogy ezen kocsinak csak egy rúdja volt, már pedig kétkerekű kocsi egy rúddal kétfogatoságot teszen fel. A feszítő-szíjak megkötésére a B. I. tábla, 5 ábrájában kirajzolt vasalást (a keresztrúd felgömbített végeit gyűrűvé kiegészítve) képzeltem; 3. a B. III. tábla 11a és 11b-ben levő bronznyulvány fölül karikával, alul hosszabb szöggel, a járomnyeregnek a rúddal való összekötésére; 4. a B. I. tábla 10. ábrában levő hosszabb vasrúd-maradvány kampós véggel, mely járomrúd lehetett; 5. a B. II. tábla, 19. és 20. ábráiban föltüntetett két görbe vasrészlet a két járomnyereg alakvasai voltak bronzdiszítés nélkül. Mindezekből könnyen beláthatni, hogy ezen kocsinak tényleg kétfogatosnak kellett lennie.

A kantárból egyéb nem maradt, mint egy a tétényi lelet fulajtárlovánál szintén előfordult kényszerkantár bronzrésze (lásd a B. II. tábla 24. sz. ábráját). A többi lószerszámrészek közül megmaradt még a B. II. tábla, 12., 13. ábrabeli két nyulványos bronzkarika a járomrúd föl vételére, melyek a két járomnyereg gerinczein szíjakkal voltak lekötve; számos kisebb-nagyobb szerszámkarika, némelyikök vasszög maradvánnyal; egy kisebb rézcsat kerete, melynek vasszőge vagy peczke elrozsdásodott (nyomát még látni), (B. III. tábla, 19—29. ábra és 16. ábra); továbbá egy az állító kantárszárok felkötésére a járomnyergen megerősített (B. III. tábla, 30. és 31. ábra) bronzszög.

Az ugyanott 32. alatt levő bronzrészlet szintén szíjak összekötésére szolgált.

A szerszámhoz tartozott még a B. II. tábla 25. és 26. ábráiban kirajzolt 13 drb rézgomb.

Fönmaradt még a B. V. tábla, 4., 5. és 6. ábráiban bemutatott 5 drb 65 mm. átmérős és 1 drb 110 mm. átmérős kelta-stylu diszítmény, melyek közül a kisebbek valószínűen a lószerszámon, a nagyobbik pedig

B. V. TÁBLA (SÁR SZENT-MIKLÓSI LELET).

a kocsiszekrényeken dísz gyanánt szerepeltek. Nevezetesen az 5. ábrából határozottan mondhatni, hogy három erősebb szögével a szekrényre volt megerősítve.

Az ugyanott 2a és 2b ábrákban látható bronzból öntött emberi mellalak szintén a kocsiszekrényen lehetett elhelyezve.

A vonószerszámot a tétényivel azonosan vettem, annál is inkább, mert az alkotórészek ugyyszólván híven ugyanazok, illetve még nagyobb mennyiségben vannak meg ezen szerszám összeállítására, mint amottan. Itt is megint csak felemlíthetem, hogy a vonószerszám ép úgy lehetett hámos is mint nyakjármas vagy nyaklós.

A második kocsit a sár-szt.-miklósi lelet egyéb megmaradt részeiből állítottam össze. Tudjuk már, hogy ez is csak kétkerekű lehetett. Kerékabroncsait esetleg a B. II. tábla, 11—16. ábráiban föltüntetett abroncsrészletek képezik. A B. I. tábla, 3. és 4. ábrái két agykarikát 140 mm. átmérővel, a B. II. tábla 7. ábrája egy perzselykarikát képviselnek. Ezekből összeállítottam a kerekeket, itt is talperőségeket és küllőket arányosan véve a kerék átmérőjével. Kerékszögek hiányzanak. A B. II. tábla 1. és 2. ábrái a rakonczákat képezik, melyeknek 250 mm. hosszú függőleges szögük és 190 mm. oldalsó nyulványuk van, mely utóbbi mint ez az eddigi kocsinál általában szokásos volt, itt is külön szöggel oda lett szögelve a tengelytökéhez.

A rakoncza függőleges szögei alsó visszagörbítését itt is láthatni. Ezen rakonczák csak annyiban térnek el az eddigiektől, hogy száruk körkerek metszetű. Végükön szintén meg van a külön bronzdísz mint befejező rész. Ezek egyikénél még igen jól megláthatni, hogy a bronzdísz durva kendervászonnal és gyantával volt a vasszárra felerősítve.

Rúd és egyéb vasalási pántok maradvékait a B. I. és a B. II. táblán (9., 10. és 21. ábráiban) találni, mint az már az előbbi kocsinál is fölemlítve volt.

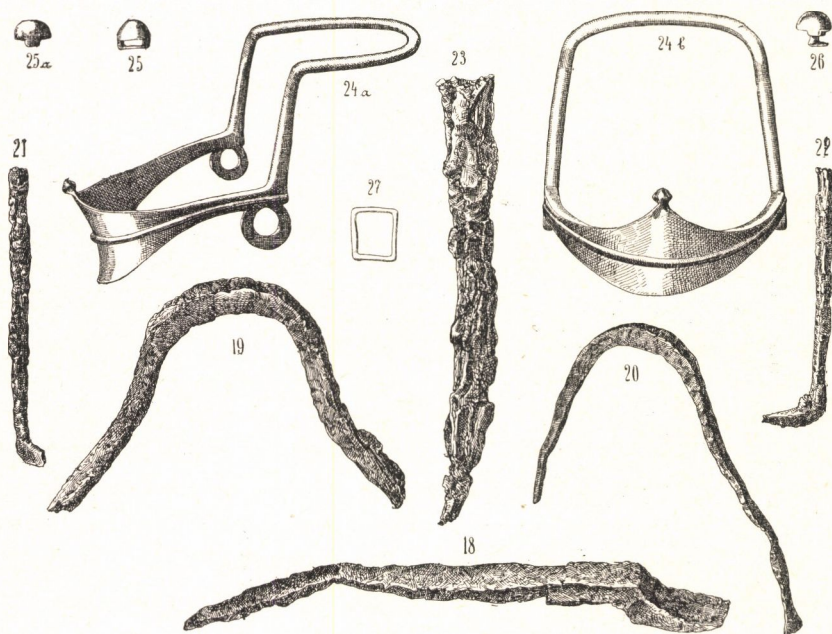
Ezen kocsinál két rúdat képzeltem alkalmazva.

Nincsen ugyanis semmiféle alapunk, melyből kiindulva azt állíthatnók, hogy ezen kocsi kétfogatós lett volna. Ellenben látunk a B. V. tábla, 4a és 4b ábráiban oly bronzvasalást, mely a rómaiaknál hol igán, hol tengelycsapon, hol pedig rúdvégen volt használatban. Ezen esetben, miután a leletben fönmaradt nagyszámú bronzkarika, szög és csat arra engednek következtetni, hogy ezek nem egy, hanem két kocsi lószerszámára is szolgálhattak, vagyis, hogy a második kocsinál is inkább hámos vonószerszámot alkalmaztak volt, ezt csakis rúdvégvasalásnak nézhetni. Hogy ezen emberi mellalak nem tengelyvégen volt, az több körülménynél fogva teljesen ki van zárva; először is, mert nem hihető hogy a tengelycsapokat végükön szögletesítették volna, másodszor, mert ennek hüvelyén levő szöglyuk sokkal kisebb, semhogy a ten-

gelycsapra annyira megerősíteni lehetett volna, hogy az ott gyakran előforduló nagy ütközéseket kibírja.

Megjegyzem azonban, hogy az igazszerkezet mint vonószerszám ezen kocsinál nincsen épen teljességgel kizárva, én azonban valószínűbbnek tartom azt, hogy ezen kocsi hámos szerszámmal, még pedig csakis egy lóra valóval bírt, más szóval, hogy a kocsinak két rúdja volt.

Ezen nézetem támogatására fölemlítem még a B. V. tábla 6a és 6b ábráiban levő két bronzlemez hüvelyt, melyek különös alakjuknál fogva kétségen kívül vízszintes gerendavégek felső lapjain szögekkel voltak megerősítve. Ezen gerendavégek fölül le voltak kerekítve. A szek-

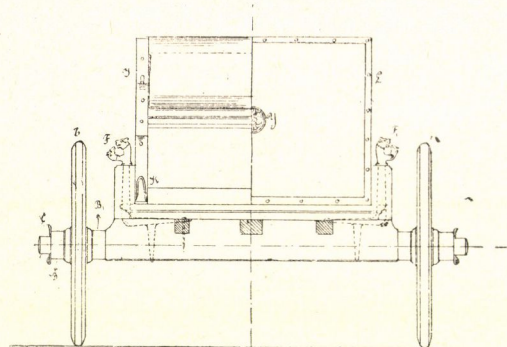
B. VI. TÁBLA (SÁR-SZENT-MIKLÓSI LELET).

rény hosszanti tartóit nem igen eresztjük ki, valószínű tehát, hogy ezen két bronzlemez a rúdvégnek hátul igen gyakran kieresztett nyulványain voltak alkalmazva; más szóval ezen kocsinak két rúdja volt.

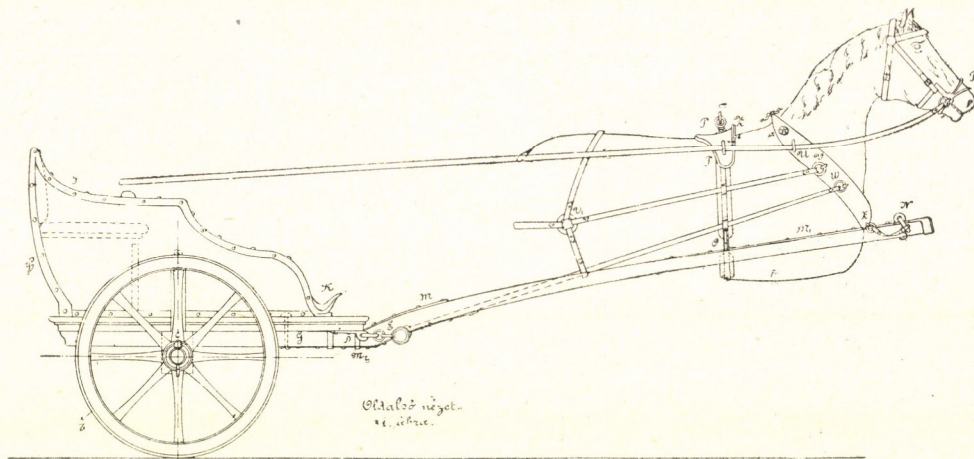
A kocsiszekrény alakját — minden tagozást mellőzve — szögletesnek vettem föl.

Rávezettek erre a B. IV. táblán föltüntetett számos bronzpántok közül azok, melyek az előbb tárgyalt kocsiról fönmaradtak.

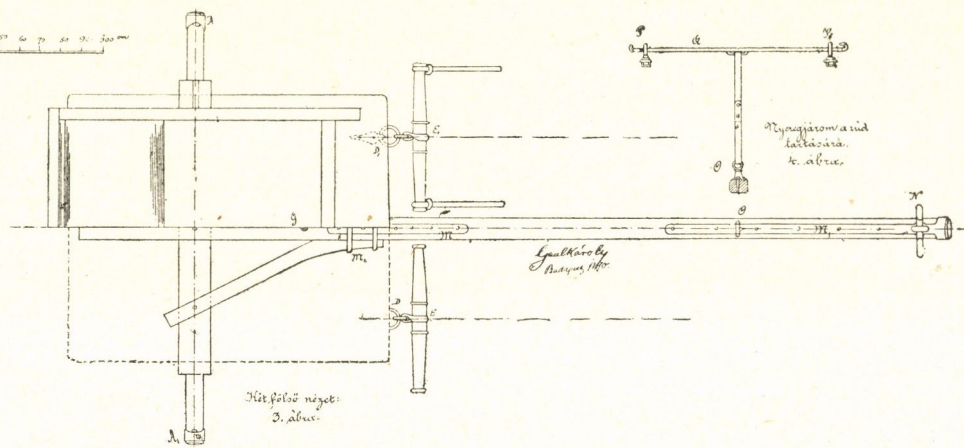
Ezen bronzpántok és lemezek hol szélesebbek, hol keskenyebbek. A szélesebbek némelyike szélein még bizonyos hornyolást és köralakú szegélykivágást is mutat, mi bennünket arról győz meg, hogy ezen kocsi igen díszes lehetett. A bronzlemezek alkalmazását kiláthatni a II. sár-szt.-miklósi kocsit ábrázoló rajzlapból.

Előnézet.
Hátoldó nézet.
2. ábr.

Oldalsó nézet.
3. ábr.

Hátoldó nézet.
4. ábr.

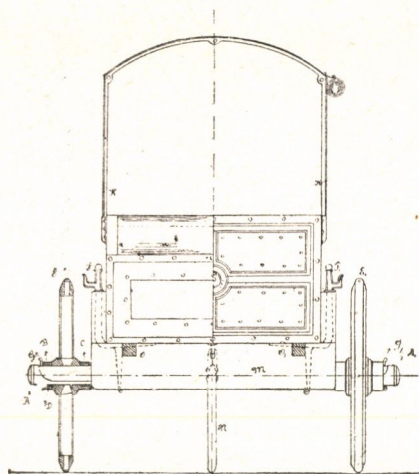
Magyarazat.

A	tengelycsap vasalása
B ..	kerékagykarikák, külsők és belsők
C C ₁	kerékszőg
D D ₁	karikás pánt hámfákhoz vagy kocsi-támasztókhoz
E E ₁	két hámfavasalás
F F ₁	két rakonca bronzbefejezéssel
G	szög a szekrény és rúd összekötésére
H H ₁	két alakos bronzlemez a szekrény hátuljáról
I I ₁	két alakos bronzlemez a szekrény felső részéről
K K ₁	két alakos bronzlemez a szekrény elejéről
L ...	egyenes bronzlemezek a szekrényről
M M ₁ M ₂ ..	rúdvasalások
N	rúdvasalás karikákkal a rúd elejéről
O	bronzrészlet karikával és szöggel a rúdról
P P ₁	bronzkarikák a járomrúd tartására
Q	járomrúd vasból

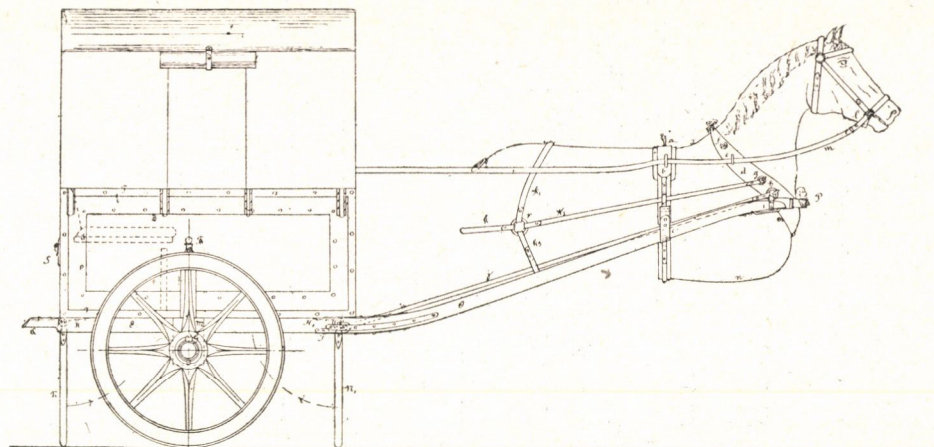
kényszerkantár bronzból	U U ₁	bronzkarikák a kantárszár tartására
vaszabla	V W V ₁ X	bronzkarikák a szerszámról
bronzkarikák a kantárszár tartására	Y	kelta bronzdisztmény

SÁR-SZENT-MIKLÓSI KOCSI. I. SZ.

Z	alakvas a járomnyeregről
a ...	kelta bronzdisztmény
b b	kerékabroncs
	azonkívül van különböző szerszámgomb és csat.

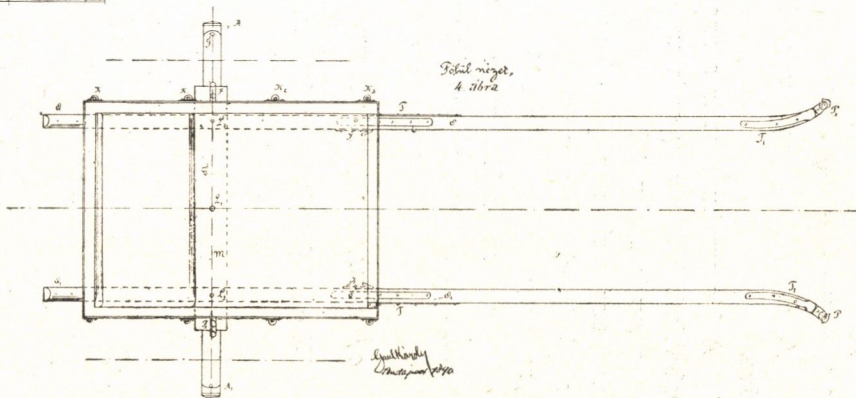
Előnézet.
2. 3. ábra.

Oldalsó nézet.
1. ábra.

Magyarázat.

- A. A₁ tengely-csap vasalások
- B... külső szélső agykarikák
- C... belső szélső agykarikák
- D... perzselyt pótló vaskarikák
- E... kerékabroncsok
- F F₁ rakonczák bronzbefejezőkkel
- G G₁ kerékszögek
- H H₁ karikás pántok kocsitámasztókhoz
- I-I₁ istrángkapcsok
- K K₁... hüvelyek a tetőzeti rudak tartására
- L... szögek a szekrény és tengelytőke összekötésére
- Q két alakos bronzdarab a rúdvégekre
- R R₁ hátsó alakos bronzlemez
- S bronzalak a szekrény hátfaláról
- P P₁... bronzalakok a rudak előlő végeiről
- T. T₁... rúdvasalások
- a az esetleges állító kantárszár szöge
- b. c. kantárszár-karikák
- g. h. r szerszámkarikák
- zabla

Felső nézet.
4. ábra

SÁR-SZENT-MIKLÓSI KOCSI. II. SZ.

A B. I. tábla, 9. és 24. ábráiban bemutatott gömbölyű vasrudak arra utalnak bennünket, hogy ezen kocsinak tetőzete is volt, mert ezek félreismerhetetlenül tetőrúdak voltak; sőt az egyikben még egy lyukat is láthatni, melyen át valószínűen keresztirányos tartórúdak mentek.

A tetőt (lásd ezen kocsi rajzlapját) fölül gömbölydednek vettem, oldalt pedig egy-egy lefödhető nyílást helyeztem el.

A tetőzetet bőrrel vagy bármely más anyaggal képzelhetni befödve.

A lószerszámot itt is azonosnak vettem az előbbi esetekben tárgyaltakkal. Különbség csak annyiban van, hogy ott a rúd járomrúddal volt a lovak hátára fölfüggesztve, itten pedig rendes szokás szerint szíjakkal lesz röviden a hátszíjhoz kapcsolva. A B. III. táblán 18. sz. a. ábrázolt befejezések valószínűen a szekrény valamely oszlopán párosan egymással szemben voltak elhelyezve a gyeplő bekapcsolására.

A szekrénynek egyenes helyzetben való tartására elől-hátul egy-egy felköthető kocsitámaszték szolgál.

c) A NAGY-LOOKI LELET ALAPJÁN HELYREÁLLÍTOTT KOCSI.

Ezen leletnél maradt meg legkevesebb oly alkotórész, mely a kocsi szerkezetére és alakjára határozottan és biztosan következtetni engedne.

Elegendő számban vannak ezek azonban még mindig arra, hogy legalább a kocsi legfontosabb szerkezeteinek méreteiről, némileg mivel-tükről és alakjukról is fogalmat szerezhessünk magunknak.

Legelőször is ki kell jelentenünk, hogy ezen kocsi is csak két-kerekű volt.

Tanúság erre nézve a fönmaradt két kerékabroncs és a két rakoncza is, ha esetleg valaki azt mondaná, hogy a kocsi négykerekű is lehetett, mert a másik két kerékabroncs esetleg el is vesztetett.

Azonkívül mindjárt e helyütt konstatáljuk, hogy ez kétfogatos is volt. Ott vannak erre nézve a C. I. tábla, 3a és 3b ábrákban a járomnyergek alakvasai.

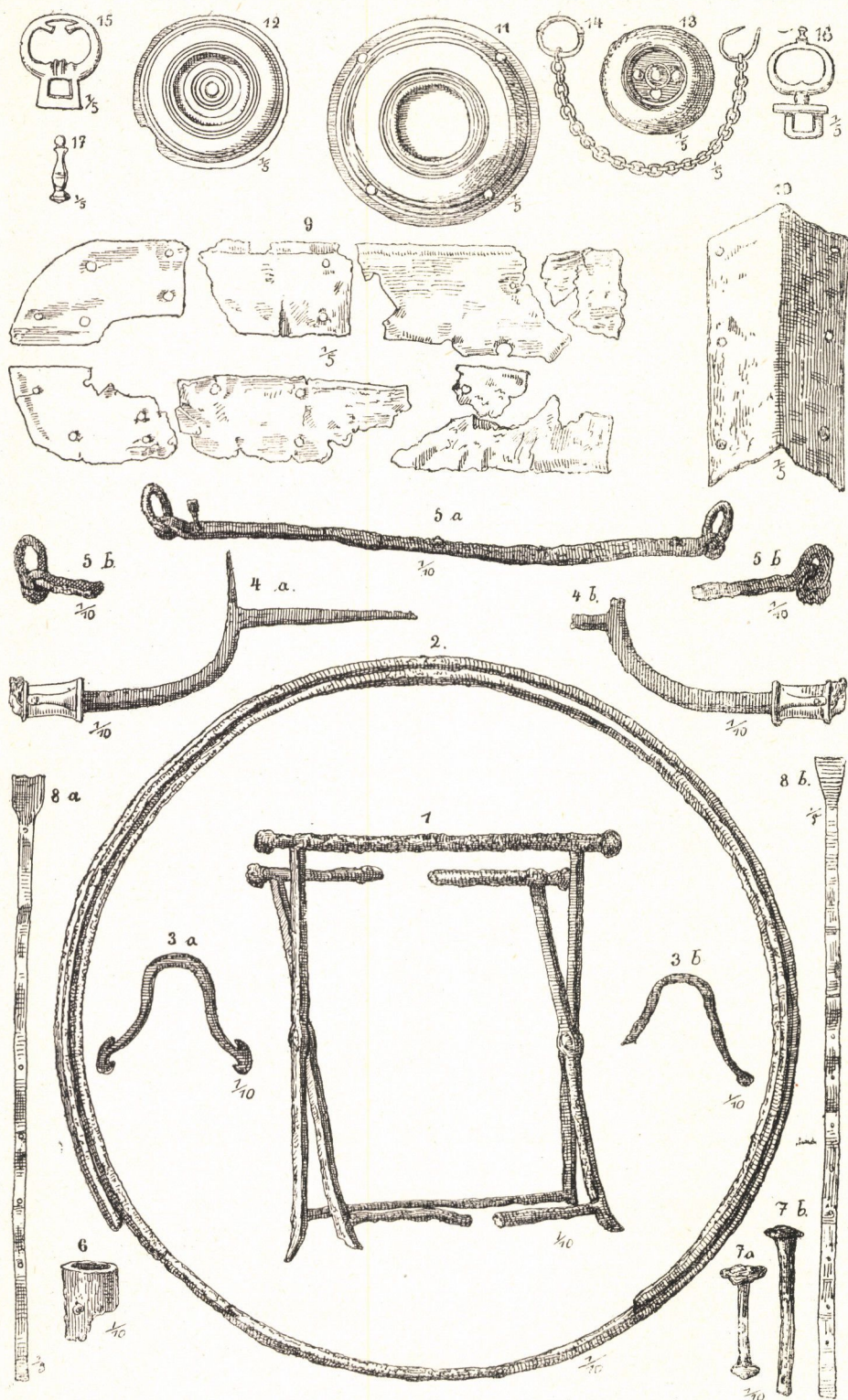
Ezek előzetes megállapítása után térjünk most már által a kocsi helyreállításának részleteire.

Az abroncsok $D=100$ cm. átmérőjűek, és épszögény metszetűek.

A tengelycsap átmérőjét megadja a C. I. tábla 6. ábrájában levő csapvasalás $d=70$ mm.-el.

Az agy karikái, az esetlegesen használt perzselykarikák, hiányzanak, bár biztosra foghatni, hogy ezek is rajta voltak ezen kocsin.

A tengelytőke magasságát a rakonczák 290 mm. hosszú (és $\frac{25}{30}$ mm. keresztmetszet méretű) szögeiből nyerjük.

C. I. TÁBLA (NAGY-LOOKI LELET).

Rúd és egyéb aljvasalás hiányzik; ezt a helyreállításnál ott, hol szükségképen meg kell lennie, mint pl. a rúd tövénél a rúd előlső végénél egyszerűen kellően pótoltuk.

Szilárdság kedvéért rúdszárnyakat is képzeltünk ezen a kocsin (lásd a nagy-looki kocsi helyreállított rajzát).

A szekrény alakjának megállapítására néhány bronzpánt szolgáltat biztos alapot.

Így a C. III. tábla, 1a és 1b ábrái gyöngéden meggömbített vékony lemezei valószínűen a szekrény hátulsó oszlopainak görbületét ábrázolják; a C. I. tábla 10. sz. alatt ábrázolt derékszögben meghajtott 4 darab bronzpánt itt is ép úgy, mint azt már a tétényi leletnél is ki-tüntettük, csakis a szekrény oszlopairól lehetnek, még pedig azok felső végeiről, hol a külső sarkok fafelületeit eltakarták.

Ezen pántok ketteje 230 mm. hosszú és 85 mm. széles lapokból áll; a másik kettő pedig 180 mm. hosszú és 65 mm. széles.

Ezen méretek megadják egyrészt az oszlopok erősségét, másrészt megmutatják azt is, hogy a tulajdonképi szekrénykéva fölött mennyire állottak ki. Ha ezen adatokat még a szekrény rendes méreteivel, valamint a 9. ábrabeli bronzpántokkal, melyek a szekrény alsó hosszanti tartóján huzódtak végig, összevetjük, igen szépen megkapjuk a szekrény azon alakját, melylyel az valószínűen bírt. A C. II. tábla, 3a és 3b ábra a hátsó oszlopok öntött bronzból készült koronázórészeit mutatja. A C. I. tábla, 11., 12. és 13. ábrabeli öt darab réztálcza (11. ábra 3 példányt mutat) a szekrény hátsó és oldalsó falain voltak megerősítve (lásd a nagy-looki kocsi rajzát).

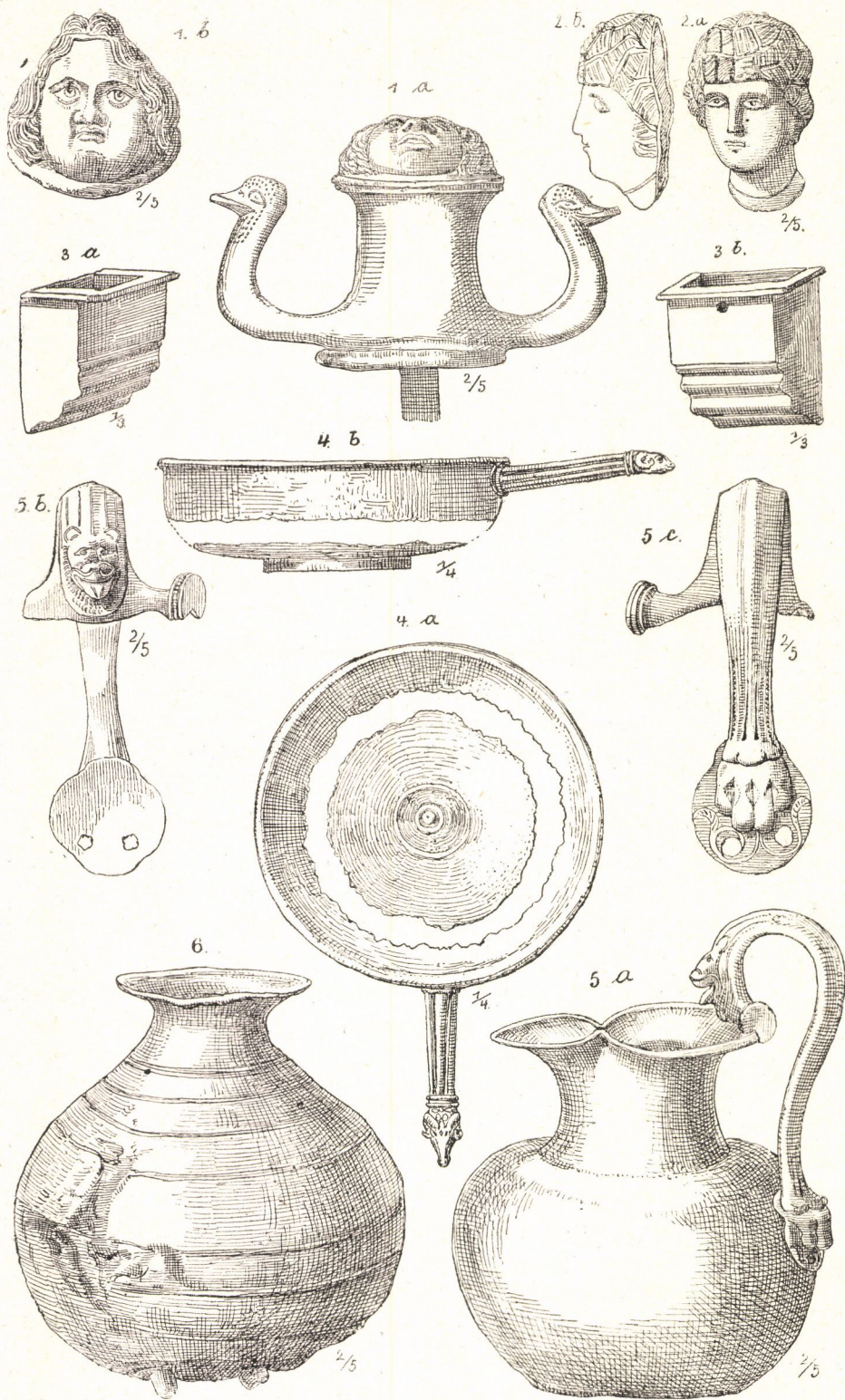
A C. II. táblán, 2a és 2b-ben bemutatott öntött bronzfej pedig, mely valószínűen több példányban volt meg, egy hátulján levő vasszöggel ezen tálcza némelyikének közepén lett elhelyezve.

A C. I. tábla, 5a ábrájú vaspánt, végén két 80 mm.-es karikával, közben egyenletesen elosztott három szöggel alkalmazás tekintetében némi gondot okozott. Végre, tekintve közel 90 cm.-es hosszát és a két végső karikát, arról győződtem meg, hogy ez csakis egy a tétényi kocsinál már alkalmazott «vendég»-ülésnek (a kocsis számára) vasalása lehetett, melynek segítségével ezen ülést használatkor a kocsiszekrény elején beakasztották (lásd a kocsi rajzán).

A kocsi belsejében egy az előbbiekhöz hasonló párnázott ülést helyeztem el.

A C. I. tábla 7a ábrabeli szög (120 mm.) a szekrénynek az alzatra való kötésére szolgált; a 7b-beli hosszabb szöggel (200 mm.) pedig a förhérczet megerősítették a rúdhoz. Ezen szög alján a biztosító szíjacskasíkját láthatni. Épen ezen szög bizonyítja a förhércz létezését mellett.

Hogy a förhércz maga hámfa is lehet, ez köztudomású dolog, és épen

C. II. TÁBLA (NAGY-LÓOKI LELET).

kezdetleges szerkezetű kocsiknál volt ez így, amiért ez esetben, miután más hámfák létesítésére itt nem következtethetünk, ezt a szerkezetet választottam.

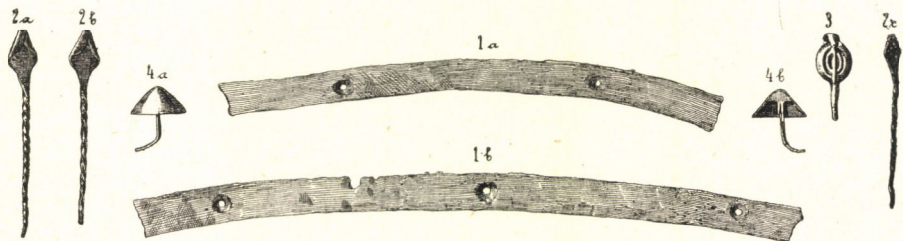
A C. I. tábla, 5*b*—5*b* karikás pántok vagy a kocsitámasztók vagy a vendég-ülés fölfüggesztésére szolgálhattak.

Hogy ezen kocsi kétfogatos tartozott lenni, azt már tudjuk. Következik abból, hogy a rúd nyerges járommal is föl volt kötve és a járom-rúd tartására a C. I. tábla 16. ábrájában föltüntetett nyulványos karikák szolgálhattak.

Az állító kantárszár felkötésére a 17. ábrabeli 2 darab szöget használták, melyeket a járomnyergeken megerősítettek.

A 15. ábrában levő bronzkarikák, kantár, illetve gyeplőtartók a hátszíjon.

Volt ezen szerszámon mindenesetre még számos karika, gomb és csat is; ezek közül azonban csakis néhány gombot találtak.

C. III. TÁBLA (NAGY-LOOKI LELET).

Van ezen leletnél (C. I. tábla, 14. ábra) egy vékony sárgarézdrotból kötött láncz, mely állazóláncznak hosszú (350 mm.) és gyöngé, és így valószínűen a szerszámon másképp volt alkalmazva; továbbá találtak még néhány réztűt 95—120 mm. hosszal sodrott szárral és kétféleképp alakított fejekkel, melyeket talán szintén a szerszámon használtak cifraságok föltüzésére stb. (C. III. tábla, 2*a*, *b*, *c* ábra.)

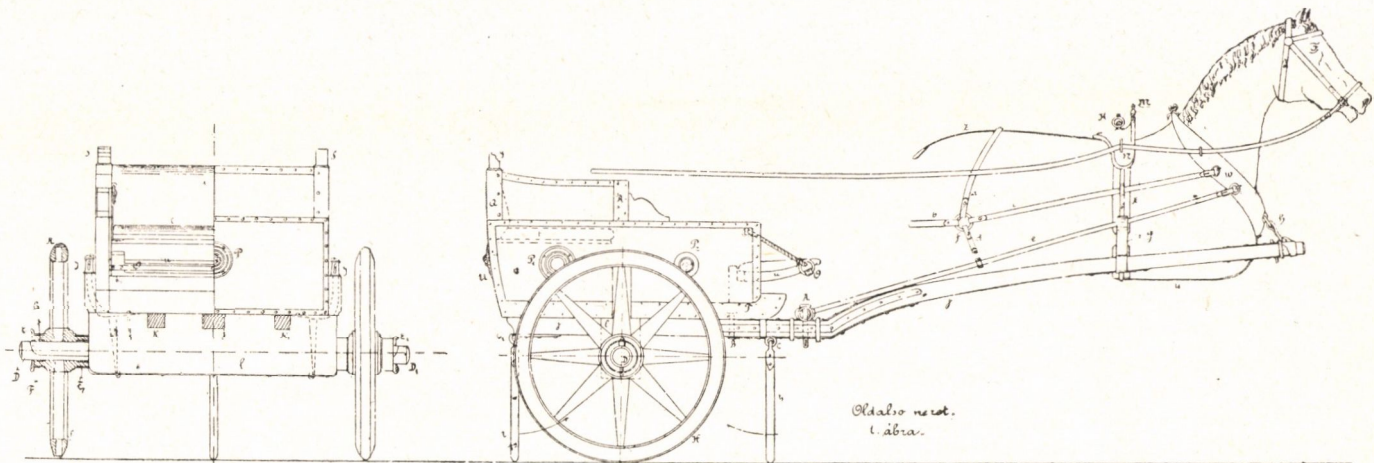
A C. II. tábla, 1*a* ábrája a rakonczák befejező bronzrészét mutatja (2 drb); 4*a* és 4*b* pedig serpenyőt vagy mosdótálat, 5*a*, *b*, *c* kancsót és fogantyuját, 6. ábra pedig más korsót.

Ennyit akartunk mondani ezen kocsik szerkezeti és alaki helyreállításáról.

Hogy ezek melyik századból származnak, mi volt a nevük és mely népeknél voltak használatban, ennek megállapítását nálamnál e tekintetben hivatottabb emberekre, a régészekre bízom.

Részemről azzal zárom be jelen tárgyalásaimat, hogy bámulatomat fejezem ki az ókor népeinek mechanikai geniejük fölött.

Eddig csakis az antik irodalom és művészet tudott bennem a régi kor népei iránt lelkesedést kelteni.

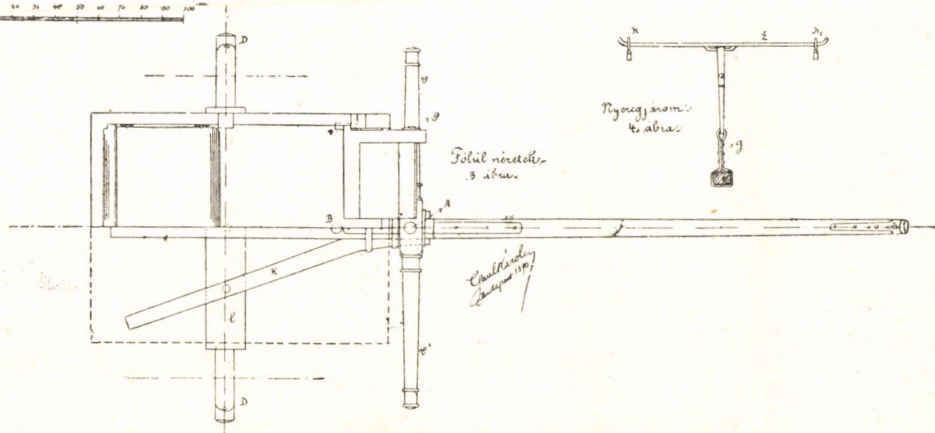

Elöl- és hátulnézet
2. ábra.

Oldalnézet
1. ábra.

Magyarázat.

- A forhéczszög
B szekrényt és rudat összekötő szög
C C₁ karikás pántok a kocsitámasztókhoz vagy tartókhoz
D D₁ tengelycsapvasalások
E E₁ kerékszögek
F F₁... külső és belső agykarikák vagy peremek
G... külső és belső a perselyt pótló karikák
H... kerékabroncsok
I rakoncák bronzfejekkel
K K₁ bronzkarikák alul vasszöggel a nyeregjárom rúdjának tartására
L nyeregjáromrúd
M... állítókantárszár kapcsa vagy szöge, belül alakvassal
N kantárszár tartására szolgáló karika
O. vaspánt, végein egy-egy karikával; szolgál a kocsisülés elejére föltüsgesztés céljából
P P₁... bronztárcsák a kocsiszekrény díszítésére
Q... bronzlemezek a hátsó sarokoszlopokra
R... bronzlemezek a középső sarokoszlopokra

Nyeregjáromrúd
3. ábra.

Felül nézet
3. ábra.

NAGY-LOOKI KOCSI.

S... beferező vagy koronázó részek bronzból

T... szélesebb bronzlemezek a szekrény alsó részére

U... keskenyebb görbe és egyenes bronzlemezek

Kénytelen vagyok azonban ezen tanulmányok után elismerni, hogy époly magas fokon, a milyenen állottak akkoriban a klasszikus népek a művészet es iparművészet terén, ugyanoly polczon lehettek az ókor azon népei, kik ezen kocsikat készítették, a technika terén.

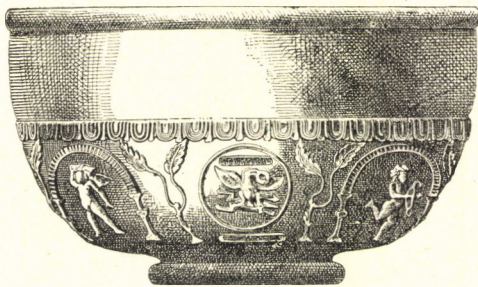
Köznépüktől használt parasztszekerek, teherkocsik és taligák még máig sincsenek szerkezeti tekintetben továbbra, mint az itt helyreállított-nak bemutatott kocsik. A mi azóta kocsiknál haladás történt az lényegesen csakis a jobb szerkezetű tengelyekre, rugókra és egyéb lényegtelen dolgokra vonatkozik, tehát csak tökéletesbítése, javítása a körülbelül két évezred előtti állapotnak.

Végre örömet kell kifejezni arra az esetre, ha ezen szerény tanulmánynyal hozzájárulhattam az ókor kulturtörténelmének egy még homályos pontjának földerítéséhez.

Gaul Károly.

A tiszaföldvári terrasisigillata edény domborműveinek kiterített rajza.

Antik terrasisigillata edény a n. múzeumban T.szafieldvarról. Szabó Károly ajándéka. leírását lásd Arch. Ért. 1888. 380 l.

KÉT ÁRPÁDKORI FÖLIRATOS EMLÉK.

Mennél ritkábbak az Árpádok korából fönmaradt emlékszerű föliratok, annál becsesebbek reánk nézve és azért bizonyára a magyar historia, különösen a régi hazai jogélet minden kutatója szivesen veendi az itt közlendő két emlék közzétételét. Egyike, a vörsi emlék, régóta ismeretes, még a boldogult Lipp Vilmos hozatta el a somogymegyei Vörs helységről a szombathelyi múzeumba, a hol most is őrzik. A másolat, melyet róla közölhetünk, fénykép után készült és azt főt. Dr. Burány Gergely szivességének köszönhetjük.

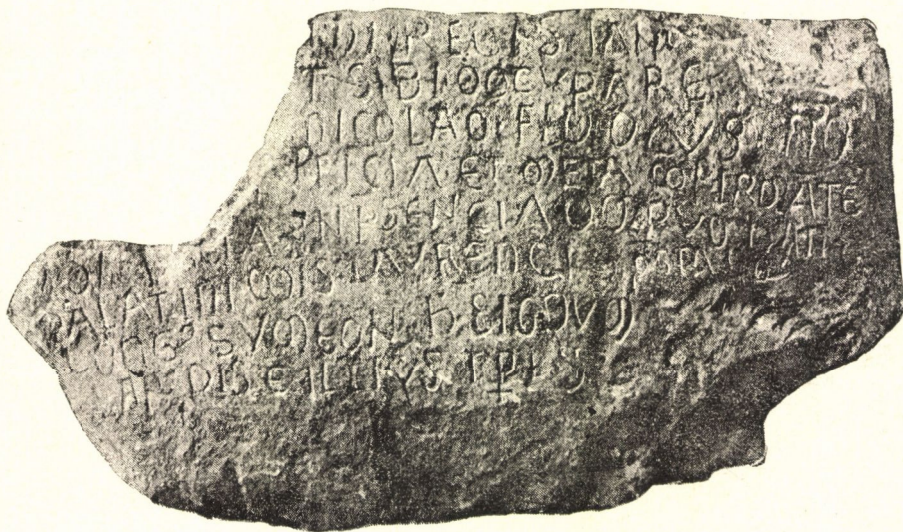
A másik emlék-fölirat Bulkeszről Bácsmegyéből való, a hol ez év elején szántáskor a földben találták. Ezt is hű másolat után közöljük. Föntartási állapota sokkal kedvezőbb mint a vörsi kőé és azért, míg ez utóbbi teljes elolvasása nem sikerült és megfejtése valószínűleg még sok fáradságot fog a szakértőknek okozni, addig a bulkeszi kő majdnem teljesen el van olvasva és megfejtve.

A föliratok hű közlésével, lehető elolvasásával és formai méltatásukkal a mi föladatunk ki van merítve, más folyóiratok és középkori magyar történettel foglalkozó szaktársainkra vár az a munka, hogy az emlékeket historiai és kivált jogtörténeti szempontból méltassák.

I. A vörsi kő fénykép után készült horganyedzésű ábráit ide zárjuk. Anyaga meszes quarcz, legnagyobb szélessége 176 méter, legnagyobb magassága 76 cm.*). Az egész föliratból megmaradt nyolcz sor a végéről; hogy elejéből mennyi hiányzik, nem lehet biztosan tudni, teljesen csak a 6. és 8. sor van meg, a többi csonka. A betűk jellege után ítélve XII. századi fölirattal van dolgunk. Jellemzők e korra a következő formák: a váltakozó A és \overline{A} , a b betű, a váltakozó E és \overline{E} , a G betű, a h betű, az \overline{O} és \overline{M} , a váltakozó N és \overline{N} , R, V következetesen áll U helyett, V Y helyett.

Azon gyér föliratos emlékek, melyek a XII. század második feléből hazánkban fönmaradtak, nem sok anyagot nyujtanak összehasonlításra. III. István pénzein értelmetlen jelek mellett csak az S betű idézhető; ellenben III. Béla pénzein az \overline{A} váltakozása az \overline{A} -val és a kerek \overline{E} meg a szögletes E előfordulása egymás mellett ép oly jellemző mint

a vörsi kövön. Itt III. Béla király pénzeiből természetesen csak azokat vehetjük figyelembe, melyek az újabb munismatikai fölfogás szerint joggal tulajdoníthatók neki. Ellenben nem lehet hivatkozni a Weszerle tábláin a XIII. tábla 21—51. számai alatt lerajzolt érmekre, melyek már IV. Béla királytól valók és a hol a barátírás félreismerhetlen kezdetei más jelleget adnak némely jellemző betűknek, miként az \mathfrak{A} és \mathfrak{G} -nek. Még Rupp Jakab ismert érmészeti művében is meg van tartva a hibás attributio, ott is az V. tábla 110—120. számai alatt adott rajzok, tehát a VII—XIV. speciesek IV. Béla érmei közé teendők és azokra tehát itt hivatkozni nem szabad.

A barátírás kezdetei egyébiránt a pecsétek tanúsága szerint már II. András király alatt lépnek föl, mire nézve elég idézni az országos levéltár pecsétek mutatójának I. tábláját a hol II. András 1224-ből való pecsétjén már megtaláljuk az \mathfrak{A} és zárt \mathfrak{G} jelzett formáit, a míg azonban még Opoj bán 1239-ik évi pecsétjén a régi idomok fönmaradása mutatja, hogy a XIII. század első felében a régibb román jellegű írás, váltakozik az új, leginkább francia befolyás által hozzánk eljutott írás idomaival.

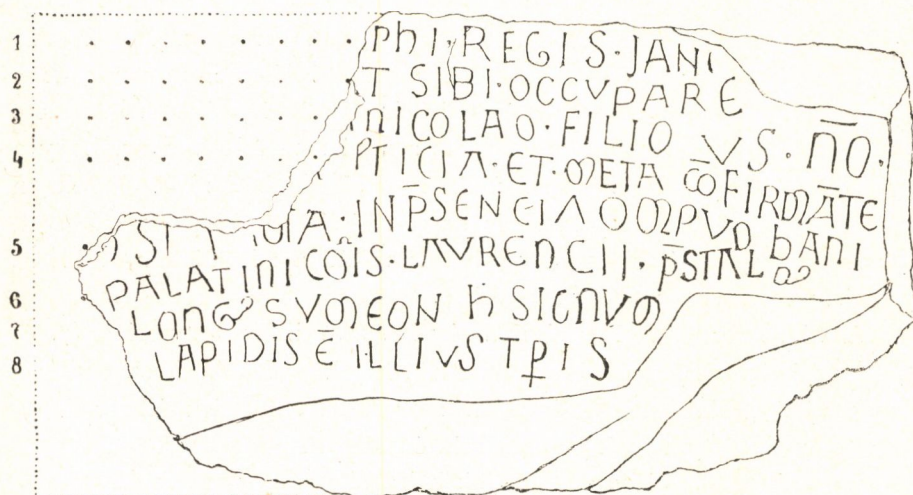
A vörsi fölirat megelőzi e kort, betűi még tisztán őrizték meg a román középkor jellegét.

A fölirat könnyebb megfejtése kedvéért az előbb adott hasonmást a tulsó lapon ismétlem és kipontoztattam a valószínűleg hiányzó betűk helyeit; megfejtésünkben a csak föltételezett, tehát nem biztosan leolvasható betűket zárjelbe tettem.*

* A megfejtésnél igénybe vettem Nagy Imre, Dr. Fejérpataky László, Csontos János, Dr. Marczali Henrik és Kovács F. urak szíveségét

1. (Tempore Ste)ph(an) i regis Jan(us)
2. (? filius volui)t sibi occupare
3. (terram . ? . a) Nicolao filio Us non
4. (obstante) iusticia et meta confirmante
5. ? ? ? ? . . o(mn)ia in præsencia Ompud bani
6. (et) palatini co(mit)is Laurencii pristaldus
7. Longus Symeon hoc signum
8. lapidis est illius temporis.

A fölirat értelme egészben világos és csak egyes kiegészítések fölött lehet vitatkozni.

Lehet hogy az első sorban István király uralmának folyó éve is említve volt, lehet hogy Jan(us) után a 2. sorban nemcsak apja neve állott; annyi bizonyos, hogy ez a Janus földet foglalt és e miatt pör támadt, melynek befejezésekor ezen okmányyszerű emlék természetével bíró követ felállították. A per tárgya, a birtok neve valószínűleg a 3. sor elején állott, az elfoglalt föld tulajdonosa pedig Uz fia Miklós. A 3. sor végén és a 4. sor elején következő non obstante kiegészítést Dr. Fejérfataky ajánlotta, «non obstante iustitia et meta» oly formula lévén, mely birtokperi okmányokban gyakori.

Az ezután következő confirmante (nyilván ellentétben a korábbi occupare-val) megmondja, hogy mikép végződött a birtokper. Miklós, Uz fia visszakapta a földjét és a következő megcsonkult 5. sor elején meg is volt mondva, hogy mit confirmáltak neki. A hiányzó pár szóból az utolsó \overline{OIA} = omnia valószínű, a mihez bona-t egészítetenénk ki és mivel úgy képzeljük, hogy a jelen meta elhelyezése és a kő hitelesítése volt az ítélet végrehajtásának egyik főmozzanata, a hiányos betűk kiegészítését így képzeltem \overline{PHSI} = per hoc signum.

A metális köjel új helyén való felállítása megtörtént Ompud bán és nádor személyes jelenlétében, tehát nyilván jelentékeny személyek lehettek, a kik között a per folyt.

Szerencse hogy Ompud jelen volt, mert így a köföliirat kora megállapítható. A Kovács-féle index szerint Ompud az 1165—1174-ik években volt bán és azonkívül legalább 1165—1172-ig egyúttal nádor is volt. Ompud neve az okmányokban néha Ampud, máskor Ampudinus, sőt dr. Fejérpataky L. szerint valószínű, hogy az egykorú Ambrosius nádor neve alatt is, melyet némely okmányolvasók talán hibásan így olvastak, szintén ugyanaz az Ompud rejlik. A hitelesítésnél közreműködött Laurentius comes. A Kovács-féle indexben az 1161—1173 évekből ismeretes egy Laurentius comes, tehát lehet, hogy ugyanő a metabéli Lőrincz.

A királyi ember (pristaldus) neve valószínűleg Longus Symeon volt (7. sor). Az 5—8. sorok ferde hajlású, mindig hátrább eső kezdete valószínűvé teszi, hogy a Longus előtt semmi sem állott. Igaz, hogy a kettős név előfordulása ily korai időben meglepő és az okmányokban nincs más eset reá, mint a kicsi és nagy melléknév, de a «hosszú» melléknévre bizonyára ép úgy szert tehetett valaki a nép ajakán, mint az eddig ismert «kis» és «nagy» nevekre.

A végső formula «hoc signum lapidis est illius temporis» (7. és 8. sor) nyilván azt jelenti, hogy ennek a köjelnek a felállítása egykorú a határ új megállapításával, és talán szorosabban fűződik itt a föliirat vége (mely a hártyaokmányokban szintén datum meghatározását adja) a föliirat elejéhez és akkor megértjük belőle, hogy a Janus foglalása, valamint Miklós confirmatioja két oly tény, mely rövid időközben történt egymásután és pedig III. István korában és hogy a confirmatio után nem sokára, mindenesetre még III. István idejében történt a föliiratnak bevésése ebbe a határköbe, melynek idomtalan, durva volta és kivált szabálytalan formája arról látszik tanuságot tenni, hogy már régen föliirat nélkül szolgálhatott határjelzőül mielőtt a confirmatiót reá vésték.

II. *A bulkeszi emlék.* Folyó évi januárius 20-ikán Röder Frigyes gazda a bulkeszi határban (Bácsm.) fekvő telkén szántás alkalmával két római (?) téglára akadt, melyeknek egyikén a belévéssett betűk rögtön szemébe tűntek. A tulajdonos, valamint a község ev. lelkésze, Kottler Ottó és egy bulkeszi kereskedő, Neidhöfer György urak ugyanegy nap, ez évi márczius 10-ikén küldték be a n. múzeumhoz az érdekes föliirat leírását. Most már mindkét téglát a n. múzeumé.

A téglák méretei következők, hossza: 45.5 cm., szélessége 29.5 cm., vastagsága 62 cm. Adjuk alább a föliiratot fényképi felvétel után.

Első tekintetre fölismerhető, hogy az emlék teljes, hogy a föliirattól nem hiányzik semmi.

Egyúttal mindjárt a legfölületesebb összehasonlítás is arra tanít,

hogy készítése kora nem eshetik messze a vörsei emlék fölállítása időpontjától.

Ilyen az A és Ꝑ, ilyen a kerek és szögletes E és Ē váltakozása, ilyen a h betű, ilyen a V betű következetes használata U helyett. Némely különösen jellemző betű, mint a gömbölyű Ol, e fölíratban még nem fordul elő, tehát lehet hogy a bulkeszi fölírat régibb mint a vörsei, a melyben a gömbölyű Ol már megvan s ettől kezdve az érmeiken és pecséteiken eleinte váltakozva, utóbb IV. Bélától kezdve állandóan és kizárólag fordul elő.

Egyébként a bulkeszi író olasz eredetű volt és hogyha e szerint a szülőföldjén Dalmáciában vagy Olaszországban fönmaradt meglehetősen számú XII. és XIII. századbeli fölíratokat vesszük számba, melyekkel a csínnal és ügyességgel, készült bulkeszi betűk szorosabban függnek össze mint a mi ismert hazai emlékeinkkel, nevezetesen a kissé ügyetlenül írt vörsei fölírattal, ugyancsak arra az eredményre jutunk, hogy a jelen fölírat inkább a XII. század első feléből mint a másodikból származhatik.

A bulkeszi fölírat olvasása nem okoz nehézséget éppen csak a végső szava homályos.

A fölírat olvasása: + Bela rex batiza | vit filium Add-lehardi.
Dedit terra cum pat | ri suo ospide fui

Super hoc pristaldus Helia | comes (test)avit (?)

A fölíratban előforduló néhány név orthographiája nem enged kétséget aziránt, hogy olasz eredetű ember véste.

Mindjárt a batizavit formája is utal erre; továbbá a terra szót nem

tette accusativusi alakba, mert az olasz nyelv e külön formát nem ismeri, hasonlókép elhagyta a fui szónál a t betűt, ez is az ő hazai nyelv-érzéke szerint fölöslegesnek tünt; a negyedik sorban hospes helyett az olasz ospide-t írta és az Elias nevet olaszosan és aspiratioval Helianak írta.

Csak hogyha e sajátzerűségeket figyelembe vesszük, birjuk a fölíratot helyesen megfejteni. A fölírat egyszerűen azt beszéli el, hogy «Bela király keresztapja volt Adelehardus fiának», ebből az okból adományozott a keresztfiának birtokot, a mikor apja vendége volt. A végén a szokásos hitelesítési formulát találjuk «erről, t. i. erről az adományozásról Illés comes tanuskodott mint kir. ember (pristaldus)».

Az egész fölíratban csak az utolsó öt betű kérdéses, mely Fejérpataky László véleménye szerint fuit helyett áll itt, ez lévén a rendes szólásmód az okmányokban.

Főntebb a fölírat palæographikus jellege után ítélve ezt a fölíratot a vörsi kötől korra nem messze állónak mondtuk és ezért a fölíratbéli Bela királyt vagy III. Bélának, vagy IV. Bélának kellene tartanunk. Ez utóbbi király korából ismerünk már egy Elias comest mint pristaldust, kire Pauler Gyula volt szíves figyelmeztetni.*

Ellenben a pecsétek és érmek tanúsága szerint oly ingatag az írás jellege a XII. században, hogy semmi akadály sem forog fön arra, hogy akár II. Bélától származtassuk a fölíratot.

Ugyancsak Pauler Gyula volt szíves épen II. Bélának a fönforgó esettel teljesen egyező más adományát említeni, a mikor a király mint keresztapa Boleszlónak, a ki utóbb váczai püspök lett, birtokot ajándékoz.**

Mindezekből azt látjuk, hogy a bulkeszi fölírat keletkezésének lehetőségi köre egy egész századra terjed és e bizonytalanság onnan származik, mert mikor a király ez adományát tette, nem volt véle a nádor, mint a hogy ott volt a vörsi fölíratban jelzett jogi ténynél. Ellenben van a bulkeszi kőnek egy előnye a vörsi fölírt s ez az, hogy tudjuk eredeti lelőhelyét, mely mivel a földben találták, alig eshetett messze eredeti felállításának helyétől és e kedvező körülmény talán idővel a fölíratban szereplő tulajdonos név kortörténeti megállapítására is vezethet.

Ez a név nem egészen biztosan állapítható meg; mert akár egynek vesszük, mint Csontos János véli (Adelhardus), akár kettőnek (Ade Echardi = Adam Echardus), mindig fönmarad az olasz ember hamis hallásának a nyoma, a ki nem ismervén a németes hangzású nevet, azt hibásan iktatta a fölíratba.

Egyébként e névkérdés, valamint egyéb még függő kérdések eldöntése akkor következhetik be, mikor az érdekelt körök az itt közzétett két fölíratot figyelmükre fogják méltatni, melyet fölébresztteni volt ez előleges ismertetés egyedüli föladata.

Hpl.

* Wenzel Codex nov. VII. 14. ** Fejér II. 155.

SZAPOLYAY ISTVÁN ÉS CSETNEKY ISTVÁN SÍRKÖVEI.

I. SZAPOLYAY ISTVÁN SÍRKÖVE.

Szapolyay István nádor a szepeshelyi — részben még románkori — székesegyház déli falához szűz Mária tiszteletére egy kápolnát építtetett, mely a késő csúcsíves styl valódi remeke. — Ezen általa emelt díszes «Zápolya-kápolna», halála után mauzoleumává lett, ennek déli falába van beillesztve nagy, vörös márványból faragott sírköve, melynek magassága 2.60 m., szélessége 1.40 m.

E sírkő azon korból származik, midőn Felső-Magyarországon is már, daczára a gothikához való szívós ragaszkodásnak a renaissance mindinkább tért foglalt. Elrendezése, diszítése ez ízlést követi, mely nálunk jóval előbb honosult meg, mint nyugoti szomszédainknál; a gothika már egyedül a pánczélos lovag fegyverzetén mutatkozik.

A ritka nagyságú sírkő központját Szapolyay István nádor erős kidomborodású, csaknem törpeségig zömök pánczélos alakja képezi; mellette a többi figurális és egyéb dísz laposabban van kidomborítva. A hős arcza, — mely most rongált — kora szokása szerint, bajusz- és szakálltalan, fejét vassisak fedi, melynek pártázatát elől, liliom-ékítés diszíti. E liliom-diszítés, a lovag még tiszta goth vértzetén, nagyon gyakori, ezt látjuk, a felső karvas, a mellvért, a derékvasak minden egyes lemezén, ezt a térdvasak alsó végén, míg a vértzet sima részeit: a könyök, — az alsó kar s a felső lábszárvasakat, négyszögbe záródó négy-négy párhuzamos vonal ékíti. — A vállakon ezen vértzeteknél szokatlan válldíszféle csipkés lemez van alkalmazva, melyen egy-egy kifelé haladó lovas alakja látható. Ép ily szokatlan a csat is, mely pántokká összekapcsolt négy gomb között a mellvért felső részét diszíti. A lándsahorog, a mellvért jobb oldalán, lángnyelvhez hasonlóan nyulik ki. A lemezes derékvasak csipkés szegélyű bordás nyujtványokkal (toiles) vannak ellátva. A szintén lemezes vassaruk alakja átmenetet képez a csörsarukból az úgynevezett majlandi vértzeteknél már általános szokásos medvetalpakhoz. A sarukra hosszú nyakú, csillagos tarajú sarkantyuk vannak csatolva.

A vitéz balkeze a derékra kötött pallos keresztmarkolatán nyugszik, jobb karjával egy zászló rúdját öleli. A lobogó — mely rúdjára öt karikával volt erősítve — két bojtos farkban végződik, kecses

hajlásokban simúl a háttérhez, gazdag virágornamentikát mutat. Az alak feje felett levő csipkés szélű korongban ágaskodó egyszarvú látható. A naturalistikus modorban tartott egyszarvú, melyből a kellő heraldikai stylérzék hiányzik a Szapolyayak címérének egyik részlete, még pedig nem is a főrészlet, mert sphragistikai emlékeink bizonyosága szerint a Szapolyayak ott, hol nem egész címerükkel pecsételtek, legtöbb esetben, a hold és csillagtól kísért farkast használták.

A főalak háta megett két angyal díszes szőnyeget tart, melynek ornamentikája egészben a zászlóéhoz hasonlít. Az angyalok ruhája bő, vállaiokról stóla csüng, melynek szalagjai mellükön egymást keresztezik, rajtok kereszt- s rózsá-diszítések váltakoznak. Alább, felhőkön más két angyal áll, alakra és öltözetre az előbbiekhöz teljesen hasonló, maguk előtt egy-egy renaissance paizsot tartanak, melyeken a címerek következnek:

A jobboldali paizson:

Dömöczkölt kék mezőben fönt egy balra fordult határozlótól, balra lent egy hatágu csillagtól kísérve egy zöld hármás halomból növekvő természetes farkas.

A baloldali paizson:

Négelyt paizs, 1 és 4 vörös mezőben egy befelé fölugró, arannyal fegyverzet fehér egyszarvú; 2 és 3 kék mezőben zöld hármás halomból kinövő befelé fordult természetes farkas, itt (t. i. a 3-ik mezőben) kísérve fönt egy határozlótól és hátul (lent) egy hatágu csillagtól, — ott csak egy határozlótól.*

A sírkő alján oroszlán nyugszik, mely szokás szerint a pánczélos alak zsámolyául szolgál. Ez oroszlán alakítása természetűségre törekszik; az állat mintegy a belső paizs mögé emeli fejét és szembe néz, teste nem egyenletes, lábait nem egyenletesen nyújtja ki és farka erős hajlással a jobboldali paizs csúcsa fölé kunkorodik; fülei helyén stylizált rozettek.

Az egész sírkő hátterét egy díszes renaissance oszlopos félkörív képezi, mely azonban csak a felső bal- s az alsó jobb sarkon tűnik elő és már ez építészeti tagozás, az ő hornyolt pillérjeivel és körbe hajló, kecses diszítésű ívével szembetűnővé teszi, hogy olasz mesterműve előtt állunk.

E mellett bizonyít a középkori ízléstől eltérő elrendezés az élő alakok szabad fölfogása és biztos alakítása, a sűrűn alkalmazott lendületes virágornamentika és végre a heraldikai elem háttérbe tolása, mely, míg a németeknél előkelő helyet foglalt el, addig az olaszoknál csak mellékes szerepre jutott. Mind e mozzanatok oly élénk erős decoratív

* E címer színeit a Markusfalvi templomban levő epitaphium, a Tornallyayak címerlevele s a kassai szentségházcn levő címer után közöljük. — Bővebben a Szapolyay címeréről Turul V. 51., 136, VII. 25.

SZAPOLYAI ISTVÁN NÁDOR SÍREMLÉKE 1499-BŐL A SZEPESHELYI ZÁPOLYA-KÁPOLNÁBAN.

(Rajzolta Ágotha Imre.)

hatást adnak e szobrászati műnek, melyet a renaissanceban kedvelt vörös márvány színe még nagyban fokoz.

Az emlék fölött ferdén egymásnak állított tárcsaforma 45 cm. magas pléhczímerlap van; melyen fehér alapon fekete gothikus betűkkel a következő fölíratok olvashatók.*

Az elsőn:

Contegitur Stephanus; comes
— Hac scepusius urna —
Qui decus ob patrium mil-
le trophæa tulit
Qui de stirpe fuit regali
Coniuge dignus
Dignus regnicolis et pala-
tinus erat
Una Salus regni fuerat tute-
la decusque
Virtutis cuius fama
perennis erit

A másodikon:

Qui duxit sine honore suos inglorius
annos
ille sibi mortem sentiat
esse gravem.
Ast ego qui fastos implev
ingentibus actis
Quive palatino culmine
Clarus eram
Leatus eo quo fas animas virtute
superbas
Scandere: magnanimos quo decet ire
viros
Nam licet hic Stephani iaceat sub
Marmore virtus
Atamen hungarico clara
Sub axe viget.

MCCCCXCIX.

A Szapolyayak múltja nagyrészt ösmeretlen előttünk, történéseink több egymástól eltérő feltevést kísértének meg e család származására nézve. Ez eltérő nézetek közül Istvánffyé** járhat a valósághoz legközelebb, ki a család ősi fészket Pozsegamegyébe helyezi. E feltevést igazolja a boszniai káptalannak, a veszprémi káptalan levéltárában levő egy eredeti kiadványa,*** melyben a Szapolyay-család több tagja, Pozsegamegyében fekvő Borostyán nevű jószáguk viszonyait rendezi.

A család homályból, gyorsan nagy fényre emelkedik. Az atyát még alig ösmerjük s a fiak közül már kettő ül a nádori széken s az unoka már Magyarország koronás királya.

Szapolyay István nádor fényes pályáját, Magyarország történetének évkönyvei beszélik el helyettünk.

II. CSETNEKY ISTVÁN SÍRKÖVE.

Csetneken, Gömörmegyében az ódon csúcsíves templomnak (mely ma a lutheranusoké), egyik fő érdekességét a benne nagy számban

* Az emlék s e fölíratok pontos leírását lásd: Hradsky József Szepesmegye a mohácsi vész előtt Szepes-váralján 1888. 41. l.

** Libr. IX., XIII. pg. 138.

*** Magyar történelmi tár II. 191.

megőrzött síremlékek és epitaphiumok képezik. — Padozatába a Csetnekyek, osgyáni Bakosok, szendrői Bornemisszák sírkövei vannak beeresztve, falain ugyancsak az előkelő nemzetségek s több más családok színes epitaphiumai függenek, — sőt nyomát találjuk itt ama középkori szokásnak is, midőn egyes elhunyt jelesek, elhelyeztetvén a templom sírboltjába, éltében viselt fegyvereit a falakra függesztették. Nehány rozsdáette fegyverdarabra, — melyet most a templom sekrestyében őriznek, — az osgyáni Bakos Gábor fegyverének tartanak.

A szentély déli részén egy sírláda (tumba) emelkedik, melynek födelét egy alakos sírkő képezi,* ennek anyaga homokkő, hossza 2'12 m., szélessége 1'32 m., keretén a lapidaris betűkkel vésett legenda következő:

Ultimus inter ego numerosos ordine fratres hac gelida Stephanus
Chetneky condor humo obdormivi in Oppido Dopsina anno 1594 die
15 iunii post meridie hora 6.

A tumba oldalai simák, azokon a nyugati rövidebb lap kivételével sem feliratok, sem párkányzatok nincsenek. — Ezen nyugati lapon, a sírszobor fejénél, — következő felírás olvasható:

Crediderat Stephanus capto paulo
Ante Fileko
Se placida terris posse quiete frui
Ast illum subito diri excepere dolores
Abstulit et celeri parca cruenta manu
Sorte quid hac homini melius? dum
Cura laborque
Prætereunt requies ecce beata venit.

Ezen emlék nemcsak az elhunyt fényes neve és származása miatt, de különösen azért is érdekes, mert a hazai vitézek fegyveres öltönyének történetéhez érdekes adalékot nyújt. Ezen korban magyar vonatkozású sírköveinknél nem találjuk kizárólagosan a nehéz és teljes vértet, hanem több esetben a magyar lovassági harci viseletet, hol a vitéz felső testét páncél takarja ugyan, de lábszárain s lábain csak könnyű öltözetet visel. Az ilyen sírköveket nézetünk szerint hazai mesterek készítették, kik, menten mindenféle külföldi reminiscenciáktól, oly alakban s oly öltözetben vésék az elhunytat, minőnek őt éltében látták s minőt az életben viselt.

A sírkő képes mezejét Csetneky István zömök alakja tölti be, ketős — fekvő s álló helyzetben. Arcza erősen magyaros jellegű, felső ajkait vastag, felfelé kanyarodott bajusz fedi. Szakálla nincs. A gömbölyű, cikkezett, elől tollforgóval díszített, oldala fülvédőkkel ellátott

* E sírkövet Mytkovszky tollrajza után közöljük.

vassapka, mely — négy sarkán, bojtos nagy párnán nyugvó fejét takarja teljesen azonos a Telegdy István alakos sírkövén láthatóval,* mely mint magyar, vagy keleti főveg a nyugati fegyverismében ösmeretlen, de nálunk sokáig volt használatban, a mit az is mutat, hogy Telegdy István s Csetneky István sírkövei közt csaknem egy évszázad különbség van s vannak ez időközt betöltőleg adataink, melyek ezen főveg folytonos használata mellett bizonyítanak.** — Szintén ily magyar jellegű az alak jobbjaiban a sima gömbbel ellátott hatalmas buzogány, a derekára kötött görbe kard, melynek markolatáról a kosár hiányzik, a testhez álló nadrág s a lábfejek a rövid bakkancs. A bakkancsra erősített sarkantyú csatja lilomos ékítésű, hosszú — egymást keresztező szárain a tarajok stylizált ötlevelű rózsaaalakúak.

A lovag felső testét tömör pánczél fedi. E pánczél az azon korbeli német vértetek mintájára készült. A vállvédek sima vasból való s erősen kimagasló karimával vannak ellátva, a nyakat magas gallér védi, alatta a mellvért lemezei látszanak, noha azok e korban általában egy darabból készültek, a derékvas, mely szintén lemezes, hosszan lenyúlik az alak felső lábszáraira. A felső karvasak lemezesek, az alsók simák, a könyökvasakat csiga-motivumok díszítik. A kezeket keztyűk fedik, de ezek inkább bőr, mint vaskeztyűknek látszanak. A balvállról lecsüngő, derékon átkötött kendő viseletét szintén magyar szokásnak tarthatjuk, mert ez külföldi sírköveknél, emlékezetünkre nem fordul elő.

E sírkő művészeti szempontból messze áll egynémely korábbi, veres márványba — valóban művészi kezeiktől vésett sírköveink megett. Feltűnő hiba, főképen a lábfejek elhelyezésénél mutatkozik, melyek természetellenes módon állanak kifelé. Valamely lokális kőfaragó mester művének tarthatjuk, ki, mint a véső ügyes kezelője, helyben vagy a közeli bányavárosok valamelyikében Rozsnyón vagy Dobsinán működött.

Alant jobbról egy teljes czimer látható, melynek leírása következő: lebegő kettős (patriarcha) kereszt a felső könyökhöz illesztett 3—3 tollal: sisakdísz növekvő, hosszú hajú koronás női alak rövid ujjú ruhában, emelt két kezében, egy-egy, fejével befelé fordult halat tart.

E czimer technikája is sok tekintetben kifogás alá esik. A renaissance pajzs túl hosszú s hosszúságát nem enyhítik a keskenyen lecsüngő takarók sem, egészen túl nagy a sisakhoz s sisakdíszhez viszonyítva. — Továbbá a sisak nem követi a sisakdísz s a paizsalak irányát, a menyiben az balra fordul, holott ezek szemben állanak.

A Bebekek s Csetnekyek czimerét bővebben megbeszéltük a Bebek síremlékekről írott cikkünkben,*** azok ismétlésébe ezúttal nem bocsájt-

* Bunyitay: Nagyv. püsp. tört. III.

** L. Siebmacher: Kothach címer.

*** Turul V. kt. Ung. Revue 1889. Dec. füzet.

kozunk, egyedül azon ott is hangoztatott nézetünket ismételjük, hogy ezen egy törzsből származott két nemzetség czímere teljesen egyező s hogy heraldikusaink a Csetnekyek segéd sisakdíszéül koronás női alak

CSETNEKY ISTVÁN SÍRKÖVE.

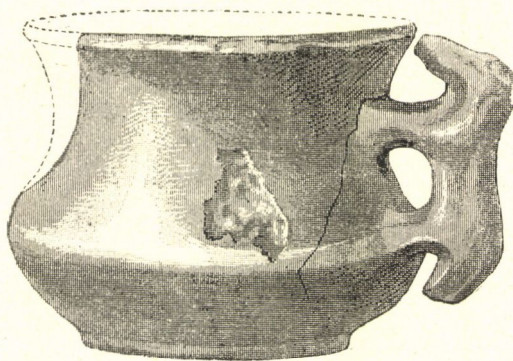
helyett pánczélos férfit jelentettek, csak elrajzolásból eredett tévedésnek tekinthető, mert kútfőül ők is Csetneky István most tárgyalt sírkövét használták. Az egyetlen különbség e sisakdíszek között, a heraldikában a XVI. század folytán már erősen divott naturalistikus iránynak

tudható be, a mennyiben a régibb (XIV., XV. századbeli) Bebek-pecsétek-nél a sisakdísz (a két hal) a kisegítő vagy segéd sisakdísznek (a koronás női alaknak) szájához van illesztve, sírkövünk czímerénél a koronás női alak a halakat emelt kezeiben tartja. A czímerszínek úgy a Bebek, mint a Csetneky czimernél kétségtelenül egyezők voltak.

A Chetneky-család a Bebekekkel egy törzsből, az Akos-nemzet-ségből származik. A két ág már a XIV. század első negyedében elvált egymástól és az ifjabb ág az osztályban kapott Chetnektől a Chetneky nevet, vette fel s e néven három századon át virágzott. Csetneky István a reformationnak buzgó terjesztője volt,* 1594-ben bekövetkezett halála után családja nem sokkal élte túl, a mennyiben Ferencz, az utolsó, a XVII. század első éveiben családját sírba vitte.

Csoma-Cserghely.

* Turul I. 81.

ŐSKORI CSÉSZE A MOHAI PUSZTÁRÓL.

Ismertetését lásd a 191. lapon.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A HASOGATOTT KŐESZKOZÖK NÉHÁNY RITKÁBB ALAKJA.

Hazai régészeti szakirodalmunkban meglehetősen van képviselve a prae-historica; neolith-kori leleteink eléggé felszaporodtak már s mégis azon szomorú valót kell constataínom, hogy a kőkorszakra vonatkozó leletleírásaink oly annyira nélkülözik a beható részletezést, hogy azok alapos tanulmány czéljára alig használhatóak. Ha bárki óhajtana Magyarország kőkorszakáról tiszta képet adni, azt az eddigi neolith-kori leletleírások alapján bizonyára meg nem tehetné. A kőkorszakkal szorosan foglalkozó szakember előtt elég feltűnő az, hogy kőeszközeink typológiája hazai szakirodalmunkban teljesen el van hanyagolva. Ezért óhajtók tehát jelen cikkemben a hasogatott kőeszközöknek néhány alakjáról szólni, teszem pedig ezt vonatkozással a lengyeli leletekre, hol a szóban levő alakok mind előfordulnak s a rajzban adott darabok is kivétel nélkül Lengyelből származnak.

A hasogatott kőeszközöknek legfontosabb alakjai: 1. a keresztelű nyílhegyek, 2. a rombus és trapez-alakú pengék; 3. a gondos csorbitással kihegyesített fűrók. Jellemzően lépnek fel ezek egyes országokban, de hazai szakirodalmunk ezek egyikét sem constatálta Magyarországról.

Mielőtt azon a fentebb jelzett három kiváló alakra térnék, szabadjon a közönséges pengékre vonatkozólag is némi megjegyzést tennem.

Ha egyes telepeken a silex, jaspis és obsidián pengéknek ezreit találjuk, alig hihetjük el, hogy e temérdek penge kizárólagosan csak kés gyanánt használtatott volna. Ha továbbá azt vesszük figyelembe, hogy a praehistorikus népnek legfőbb foglalkozását a vadászat* képezte, s hogy egyes telepeken, mint Lengyelen is, a mesterséges csorbitás által készült tulajdonképeni nyílhegyek egészen hiányoznak, — az a kérdés merül fel: vajjon mivel ejtették el az életszükségletük fedezésére nyert vadat? A közvetlen támadásra elegendő lehetett a nehéz kőbaltákkal mért csapás. De azt hiszem, hogy még azon időben is, midőn a szerfelett elszaporodott s kevésbbé üldözött vadnak szelidebb természetével számolnunk kell, — még akkor is a csak közvetlen támadással elejtett vaddal alig voltak képesek életszükségletüket fedezni s okvetlenül volt nyilakra vagy lándsákra szóval olyan fegyverekre szükségük, melyekkel távolabbról is eredménynyel vadász-

* Az 1890-ki bécsi országos gazdasági kiállításnak egyik osztálya, a praehistorikus idők-től napjainkig dívo vadászati eszközöket állít ki. Azon felszólítás, hogy küldessenek fel a kiállításra a lengyeli ősnépnek vadászati eszközei is — valóságosan zavarba hozott. Nincs egyrészt e tekintélyes Múzeumban csak egyetlen eszköz is, melyről kétséget kizárólag be lehetne bizonyítani azt, hogy kizárólag csak vadászati célra használtatott volna, de másrészt, a mily alapon egyáltalán praehistorikus vadászati kiállítás rendezhető, — bátran beillett volna az egész lengyeli múzeum (a keramikát kivéve) e kiállítás keretébe.

hattak. Nagyon lehetséges tehát, hogy a hegyes csúcsban végződő pengék egy részét nyílhegyek gyanánt használták. De Baye¹ is nyílhegyeknek tartja a hegyes pengéknek egy részét. («Le couteau-lancette — mondja — ne peut être manié sans danger. La lame est très acérée à partir du talon jusqu' à la pointe. La main ne saurait être appliquée avec force, sans être exposée à des blessures certaines») s felemlíti: 2. hogy a többi között Coizard és Villevénardban ugyanilyen pengéket a hátgerincz-csontba fúródva találtak.

A vízszintesen vonuló egyenes élű pengék már régebben felkeltették a régészek figyelmét. Nilsson volt az első, ki ez igénytelen sílexekben nyilakat sejtett. Ujabban másokon kívül De Baye tette ezeket behatóbb tanulmánya tárgyává, melyek eredménye a következőkben összegezhető:² soha sem találta e keresztélű sílexeket elszórtan, hanem mindig a halottaknál és pedig akkor akadt ezekre, midőn a csontokat eltávolította. Ki volt zárva az, hogy mint egyszerű mellékletek adattak volna a halott mellé, hanem okvetlenül a testbe fúródtak azok s a puhább testrészek elenyészése után hullottak mélyebbre. Egy esetben a hátgerinczbe volt ily sílex ékelve, mely bolygattatlan anatomikus fekvésben volt a többi csontok között. Leginkább azon barlangokban fordultak elő, melyekbe egyidejűleg nagy számú erőteljes férfi csontvázakat, tehát a küzdőterén elhunyt egyéneket temettek. Élük soha sem kopott, tompult vagy kikerekedett, pedig okvetlenül hason nyomokat kellene mutatniok, ha mint szerszámok használtattak volna fa vagy csont vágására. Nyilaknak tartja tehát s «Flèches à tranchant transversal»-nak nevezi ezeket. A keskenyebb rész lett volna nyilszárba erősítve s a szélesebb keresztélű rész képezte volna a nyíl végét. De Baye véleményének támogatására idézi Evanst:³ une autre nation Africaine, dit M. Evans, outre les Éthiopiens, se servait de flèches ayant des pointes en pierres, ainsi que le prouvent les flèches provenant des tombes égyptiennes dont on trouve des specimens dans plusieurs de nos musées. La pointe, qui est en silex, diffère de toutes les formes ordinaires, en ce qu'elle ressemble à un ciseau ou plutôt à une petite pierre à fusil, au lieu d'être pointue»). Csakugyan az egyiptomi emlékek vadászati scénáin nemcsak ábrázolva találjuk e keresztélű nyilakat, hanem az egyiptomi sírleletekben is előfordulnak. Így a többi között Oournach-ban⁴ találtak egy múmiánál 12 keresztélű sílexet nyilszárba erősítve. Mortillet az ellentáborhoz tartozik egyszerű vágó-eszközöknek tartja ezeket s azt mondja:⁵ «Certains paléoethnologues les ont alors appelés pointes de flèche à tranchant transversal. C'est une erreur; ce ne sont que de simples tranchets de dimensions exigües». Egy másik munkájában⁶ is oda nyilatkozik, hogy a hajítási törvénnyel ellenkezik az, hogy e keresztélű sílexeket nyilak gyanánt használhatták volna. Nincs szándékomban

¹ Le Baron de Baye: «L' Archéologie préhistorique» Paris, 1888 p. 232.

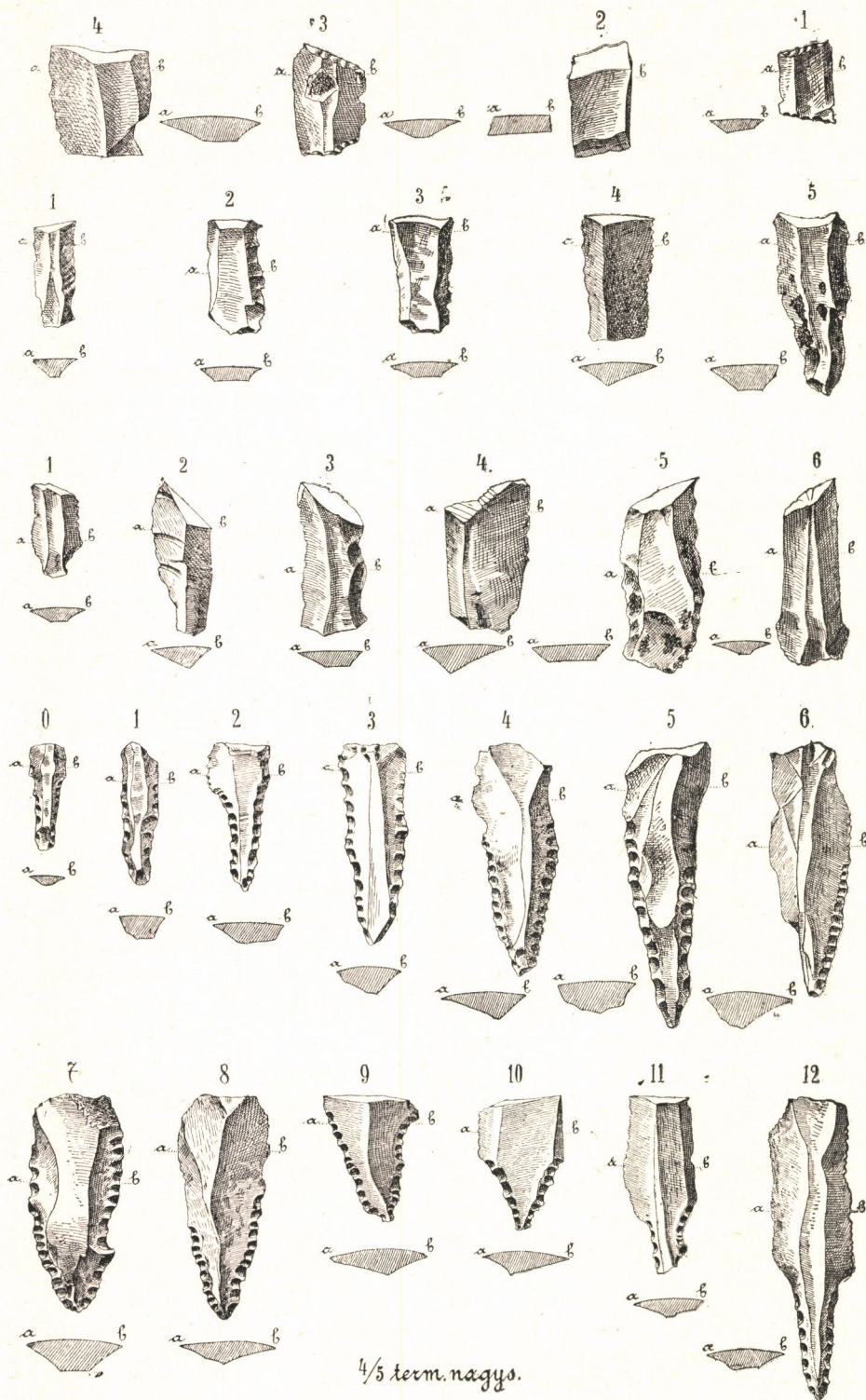
² Le Baron de Baye «L'Archéologie préhistorique», Paris 1888 p. 235.

³ De Baye u. o. 232.

⁴ Chabas: «Étude sur l'antiquité historique» Paris, 1873 p. 382. Idézve De Bayenél ú. o. 211. lapon.

⁵ Gabriel et Adrien de Mortillet: «Musée préhistorique» Paris, 1881 Pl. XXXIX.

⁶ G. de Mortillet: «Le préhistorique; antiquité de l'homme» p. 518: «M. de Baye, qui en a recueilli de grandes quantités dans ces grottes, ne les considère plus comme des tranchets, mais comme des pointes de flèche cela est contraire à toutes les règles de la balistique.»

e vitába beleereszkedni. Tény azonban az, hogy ez egyenes élű eszközökből a nagyobb példányok (melyeket Mortillet Tranchetseknek nevez) ép úgy, mint a piczinyek (a tulajdonképeni Flèches à tranchant transversal-ok) Egyiptomban, Spanyolországban, Franciaországban, Dánia és Svédországban gyakran találtak¹ s Evans, Engelhardt, Schmidt Valdemár, s Quatrefages is nyilaknak tartják² ezeket. Az imént említett nyilak vagy vésők trapez, vagy többé-kevesbbé háromszög alakúak. Lengyelen 39 keresztélű penge találtatott, ezek azonban sem trapez, sem háromszög alakúak, hanem 2—3 cm. hosszú, inkább hosszénégyszög alakú közönséges pengék, melyek felül vízszintes egyenes vonalban végződnek, de ez egyenes vonal nem véletlen töréssel állott elő, hanem szántszándékos hasítással történt úgy, hogy a keresztéllel ellentett alsó szabálytalan végén szurokhoz hasonló fekete anyag tapad, melylyel akár nyilszárba akár közönséges nyélbe illesztettek.

Rombus-alakú silex eszközöket főleg Olaszországban találunk, apró pengék ezek, melyeknek két vége ellentett irányban rézsutosan van hasogatva. Chierici³ lett legelőször ez eszközökre figyelmes s ő nevezte el ezeket «selci romboidali»-knak. Foglalkoztak ezekkel Olaszországban még Nicolucci,⁴ Casini⁵ és Angelucci⁶ is s előfordultak⁷ Emiliában, Romagnában, Capitanában és a Vibrata völgyben. Mortillet⁸ a fűrőkhöz sorolja, (ezeket s azt mondja: «C'est aux percoirs lateraux que jè rapporte ainsi ce que M. Chierici a appelé silex rhomboïdaux. Ce sont des lames dont les deux bords sont taillés eu biseau eu seus inverse, leurs angles extérieurs forment ainsi un double percoir. Ces charmants petits outils paraissent jusqu' à présent propres a Italie, ou ils sont même rares»). A mi ez eszközök rendeltetését illeti, ismét ellentétesek a nézetek. Mortillet fűrőknak, Chierici⁹ pedig nyilhegyeknek tartja ezeket, (s azt mondja: «Le credo sehegge da infiggersi a resta nella estremità di aste appuntate per farne armi da offesa, equivalenti a lance e a frecce»). Lengyelen is találtunk tizenkét darabot, melyek e rombusz-alakhoz tartoznak, de tulajdonképen csak 5 példányon, kétségtelen hogy szándékosan történt mindkét végén a rézsutos hasogatás.

Bizonyára ugyanide tartozik azon Lengyelen talált 16 példány, mely *csak a felső végén bír rézsutos hasogatással*. Ezek tulajdonképen keskeny, hosszúkás pengék, de kétségtelenül szándékosan történt ezek felső végén a rézsutos hasogatás. A rombusz-alakú daraboktól csak annyiban különböznek hogy nem mindkét, hanem csak egyik végén vannak rézsutosan hasogatva. Strobel is ugyanide sorolja a csak egyik oldalán rézsutosan csúcsos példányokat s azt mondja:¹⁰ «Ma, oltre alle lame romboidali, altre se ne rinvennero in cui od uno dei margini di frattura è obliquo e l'altro è normale al taglio della lama che è e dicesi trapezoidale». A szóban levő lengyeli 16 példány azonban hosszúkás penge s így sem

¹ G. de Mortillet u. o. p. 517.

² Le Baron I. de Baye «L'Archéologie préhistorique» p. 212.

³ Bulletino di Paletnologia italiana. Anno I. pag. 37.

⁴ Bulletino di Paletnologia italiana A. I. p. 17.

⁵ Bulletino di Pal. it. A I. p. 141.

⁶ Bulletino di Pal. it. A. II. p. 1.

⁷ Strobel: Selci romboidali e trapezoidali (Bulletino di Pal. it. 1884 A. X. p. 70.

⁸ Gabriel de Mortillet «Le préhistorique; antiquité dell'homme» Paris 1883 p. 516.

⁹ Bulletino di Paletnologia italiana. Anno I. pag. 5.

¹⁰ Strobel: «Selci romboidali e trapezoidali» u. o. p. 69—70.

rombus, sem trapez alaknak nem mondható s mégis ugyanazon systemára vagy ugyanazon célra készült. Megjegyzem még hogy 10 példánynál a jobb oldalon van a hegyes csúcs, 8 példányon pedig a bal oldalon.

Az előbb említett alakokon kívül találtunk még Lengyelen 20 *gondosan kicsorbított fűröt*. Mortillet* a fűrokat különféle alakjuk után következő alfajokra osztja: poincons, vrilles, percoirs lateraux és silex rhomboidaux. De azonfelül még különböző (— solutrei, robenhauseni stb.) korszakba** teszi azokat. Részemről azt hiszem, hogy mind az osztályozás, mind pedig az egyes osztályoknak különböző korszakokba való helyezése alaptalan, s ennek bizonyítására csak az egyetlen lengyeli telepet hozom fel. Az itt talált fűrok háromféle alakot képviselnek. Vannak 1. vékony s hosszú, pálcza alakúak; 2. jóval nagyobb s vastag háromszög alakúak, ezeknek hátulsó felén a felső végén kivétel nélkül megvan a hasogatási bűtyök. Jóval erősebbek ezek az előbbieneknél, mert a csúcs nem terjed hosszan, hanem csakhamar kiszélesedik; 3. a harmadik alaknál szélesebb pengéknek vége van kihegyezve. Miután valamennyi egy ugyanazon célra készült, — azt hiszem, hogy csak véletlenül állott e különböző alak elő, a szerint, a mint keskeny vagy széles pengéket avagy vastag szilánkokat hegyesítettek ki. Még kevésbé jogosult e különböző alakokat más-más korszakba helyezni. Nemcsak hogy mindhárom alak egy ugyanazon lengyeli telepen találtatott, de vannak a Lengyelen együtt talált darabok között olyanok is, melyeket Mortillet egészen más korba helyez. Így a többi között a 12. számú példányunk teljesen azonos a Saint-Martin d'Excideuil (Dordogne)*** barlangban talált pallolith kori fűróval, pedig ez ugyanazon fűrókkal találtatott együtt, melyeket Mortillet neolith koriaknak vagy robenhauseniaknak mondana. Megjegyzem még azt, hogy teljesen ki van zárva annak lehetősége, hogy e csorbításal kihegyesített rész talán nyélbe illesztett volna, mert a kicsorbítás fölötti részen többnyire csak a vastag hasogatási bűtyök következnek, mely hasznavehetlenné teszi ez eszközt bármiféle célra. Továbbá soha sem találjuk e kihegyesített csúcson azon fekete szuroknemű anyagot, mely más pengéken elég gyakran fordul elő. De megfordítva a csúcscsal ellentett vastagabb részt sem illesztették soha nyélbe, hanem csak szabad kézzel kezelték e fűrokat.

Midőn régészeinknek figyelmét a hasogatott kőeszközöknek az imént felsorolt ritka, de nagyon is tipikus alakjaira felhivnám, azon óhajomnak vagyok bátor kifejezést adni: miszerint vizsgálnák a provinciális múzeumoknak őrei gyűjteményeiknek hasogatott kőeszközeit s közölnék e lapok hasábjain rövid statisztikai adatokban kutatásuk eredményét, megjelölve — ha lehetséges — vajjon földbe ástott lakásokban, földvárakon, terramarékban vagy tumulusokban fordultak-e elő e ritka alakok. Nagy szolgálatot tesznek ezzel hazai régészetünknek, mert az ország összes leleteire kiterjedő, beható s lelkiismeretes kutatás eredménye fogja csak megállapíthatni azt, vajjon mely korban fordulnak elő s mennyire terjedtek el e különös alakok hazánkban. Példa gyanánt hozom fel a lengyeli telepet, hol a hasogatott kőeszközöknek sok ezrei között teljesen hiányoznak a gondos csorbí-

* Gabriel de Mortillet: «Le préhistorique; antiquité de l'homme» p. 515.

** Gabriel et Adrian de Mortillet: «Musée préhistorique» Pl. XVIII, XXXVIII.

*** Mortillet: «Musée préhistorique» Pl. XVIII. fig. 112.

tással készült szép nyílhegyek és lándsák, de előfordulnak habár csekély számban az imént leírt ritka alakok. Ugyanezt konstatálták azonban Olaszországban is a földbe ástott lakásokban az úgynevezett «fondi di capanné»-kban. Chierici mondja ezekről: «La mancanza adunque della freccia rimane la principale caratteristica dei fondi di capanne», de ugyanezekben fordulnak elő leginkább a rombus és trapez alakú eszközök.

Wosinszky Mór.

FORRÓI BRONZLELET.

(ABAUJMEGYÉBEN.)

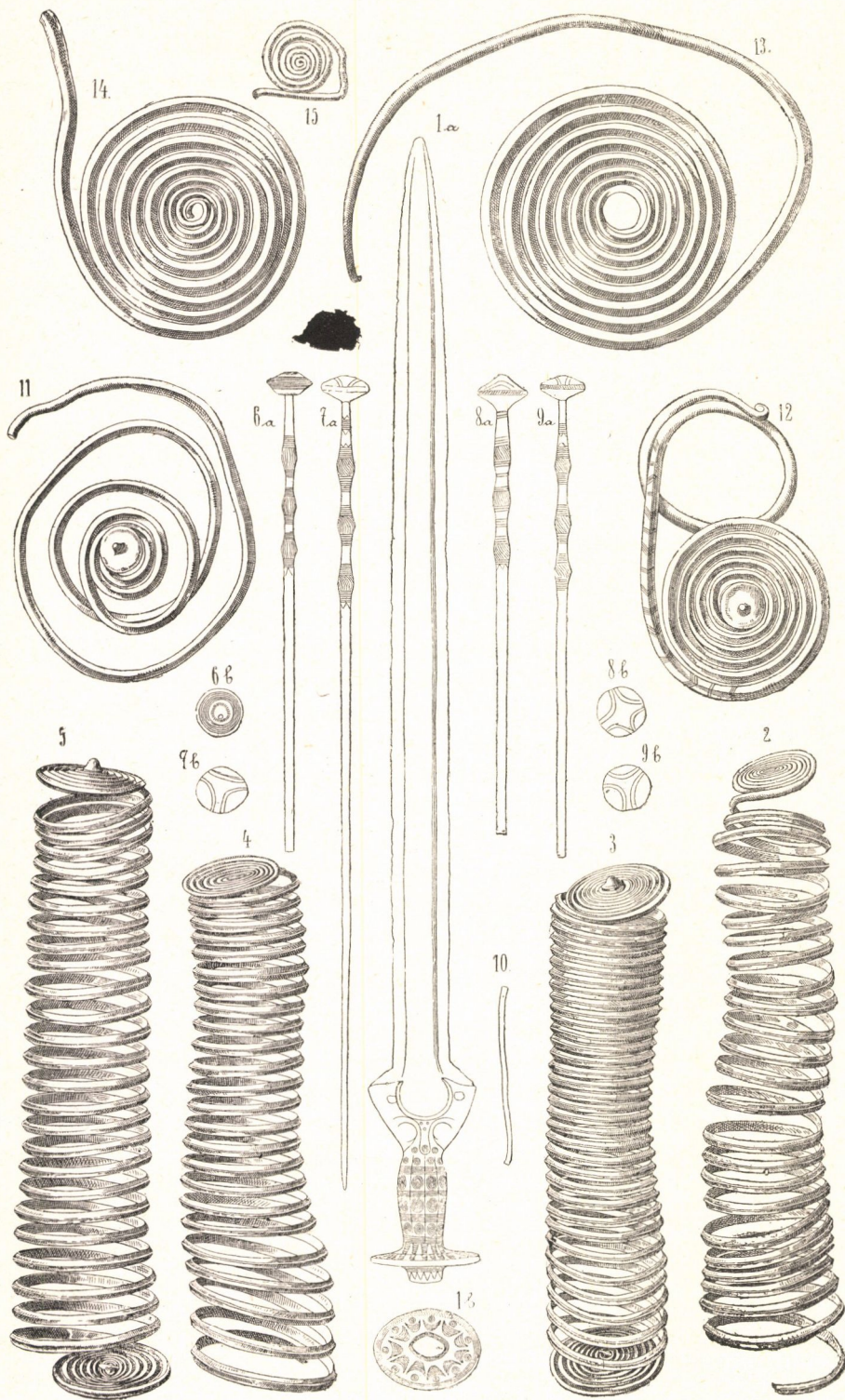
Csóma József devecseri birtokos és folyóiratunk munkatársa, szíves volt egy érdekes bronzleletet bemutatni a n. múzeumban, melyet Forróról kapott. Az ottani szőlők alatt lévő vízmosásokhoz közel egy krumpliföld megkapálása alkalmával találta két forrói földműves 15—20 cm.-nyi mélységben. E vízmosás környékén már évekkal ezelőtt talált Csóma néhány bronzkori cserepet. Adjuk a leletről készült képes táblát és részletes leírását.

A kard egész hossza 67 cm.; a penge nádlevél idomú, középső lapos kihajlással, legnagyobb átmérője 3.4 cm.; a markolat-nyújtványok legnagyobb átmérője 6.2 cm.; a nyújtványok a markolat középtagja, az elliptikus idomú végtag és a belőle kiálló gomb vonalas ékítményekkel, koncentrikus körökkel, párhuzamosan rakott félkörökkel és zig-zeg díszekkel vannak ékítve. A markolat-nyújtványok végei ferdén csúcsba futók, belső szélük körded, mindkét oldalon a két-két szög, mely a penge beléerősítésére szolgált, épségben megvan, a nyújtványok töve felé pedig ékített dudorok jelzik, hogy valamikor az ily fajta kardpengéket négy szöggel erősítették. A markolat középtagja 6 cm. hosszú, átmetszete rhombus, melynek oldalai kihajlók, úgy hogy nyolczoldalúnak is vehető, miként rajzunk is mutatja. A markolati végtag hossza 6 cm., szélessége 4.6 cm. A kard patina sötét-zöld; 1a) az egész kardot, 1b) a végső korong külső lapját tünteti föl.

Egy pár hengerded tekercs (2. és 4. számú ábra) két hasonló példány, az egyikből megvan 24 hajlás, a másikban 20 hajlás, a végső bezáró sodronyos korong nyolcz hajlású; a sodrony három élű, vége felé lapul és a korongban kerek átmetszetű; a korong legnagyobb átmérője 3 cm.; a henger legnagyobb átmérője 7 cm.; a huzal legnagyobb átmérője 7 mm.; a mai állapotban egyik tekercs hossza 32 cm. a másiké 21 cm. A 15. számú ábrán feltüntetett korongos tekercs valószínűleg a hiányzó korongoknak egyike, mely azonban nem illik közvetlenül a csonka végekhez.

Egy pár hengerded tekercs, mely egymáshoz hasonló, csakhogy egyiknél (3. számú ábra) a sodrony 28 hajlással, a másiknál 25-el (5. számú ábra). Mindkettőnél, mindkét végét 7 hajlású, egészben négy korongos tekercs zárja be a hengert és a korong közepén megvan mindegyikén a kúpidomú fejű aklaszög; a sodrony mindkét tárgynál három élű. A záró korongok átmérője — cm., a henger legnagyobb átmérője — cm., a huzalok átmérője mai állapotukban egyik tekercsen sűrűbben állanak a hajlások ennek hossza 28 cm., a másik ritkábban állóé 34 cm.

Gombostűk, egy egész és három csonka gombostűl, meg két szártöredék (6—9.

A FORRÓI BRONZLELET.

ábrák). A gomb egy esetben erősebben kiálló kúpidommal bír, a többieknél laposabb a kihajlás; a gomb alatt a száron három gyöngye dudorodás, a gomb s a szár ez a része vonalas ékítményekkel van díszítve; a gomb felső lapja kétféle mustrát mutat (6b) és 7, 8, 9b), a gombot rendszerint nem egy tagban öntötték a szárral, miként azt a (6b) gomb fölületéről vett rajz mutatja és a mint azt a 7b) rajzban kellett volna föltüntetni; ezeknél a gomboknál ugyanis a gomb tetején lyuk látszik. Az ép tű hossza 47·4 cm.

Korongos tekercs, két pár. Az egyik párból fönmaradt egy ép példány (12. ábra), a páros példány csonka (11. ábra). A korongot két hajlású négyélű huzal képezi, közepett korongos fejű akla, a korongból kiálló rész kerek átmetszetű egyhajlású karikát képez és vége visszahajló. A korong átmérője 0·0 cm., a karikának rajta legnagyobb átmérője 7·5 cm., a huzal legnagyobb átmérője 8 cm., a patina az egyik oldalon majdnem ép, színe élénk zöld.

A másik tekercspár csonka és ki van forgatva eredeti idomából (13. és 14. ábra). Mindkét esetben a korongos tekercs ép és egyikén a középső kúpos aklagomb is megvan; a négyélű huzal 10 hajlású; a korong átmérője 15 és 14 cm.; a huzal legerősebb átmérője 1·1 cm.

A leletben foglalt tárgyak összességére és jellegére nézve a lelet legközelebb áll a rimaszombati kincshez, csak hogy ez utóbbi nagyobb volt (lásd Bronzkori emlékek Magyarhonban CXII, CXIII). E rokon leletek stilistikus méltánylására alkalmat fog adni az itt idézett mű második kötete.

Hpl.

RÓMAI FÖLIRATOK ALSÓ- ÉS FELSŐ-PANNONIÁBÓL.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.*

12. Fogadalmi oltár, mely Ó-Budán, a hajógyári szigeten találtatott és 1882-ben a nemzeti múzeumba szállíttatott, a hol 160/1882. sz. a. van felállítva. Az oltár mészkőből való, 0·77 m. magas, 0·32 m. széles és 0·28 m. vastag. Alsó része rézsutosan le van törve, de azért a felirat teljes.

I O M

azaz: I(ovi) o(ptimo) m(aximo)

LVCRETIVS
PRISCVS
VET LEG I
ADI V S I

Lucretius
Priscus
veteranus leg(ionis) (primæ)
adi(utricis), v(otum) s(olvit) l(ibens).

Lucretius Priscus az *első* legio adiutrix kiszolgált katonája volt, a mely legiónak, mint tudva van, Bregetio (Uj-Szőny) volt állomási helye. Miután katonai kötelezettségének eleget tett, Aquincumba telepedhe-

* Az első közleményt lásd I—II. l.

tett meg és itt mutatta be háláját Juppiternek. — A pontok mindenütt hiányoznak.

13. Fogadalmi oltár, mely Baracsán (Fehérm.) találtatott Hollós Ernő úr kertjében, a honnan ajándékképen jutott a nemz. Múzeumba.

I O M
VLP · O · I · I · NIVS
VET LEG · II · ADI
/ / / / I / L S /
IN / / / / / /

azaz: I(ovi) o(ptimo) m(aximo)

Ulp(ius) O nius-
vet(eranus) leg(ionis) (secundæ) adi(utricis)
. . . . i l s
in

V S L N

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Az oltár mészkőből való, magassága 1'48 m., szélessége 0'71 m., vastagsága 0'45 m. — A felirat nagyon el van koptatva, úgy hogy alig lehet a betűket kivenni.

Az *Ulp(ius)* három betűje elég tisztán vehető ki; ellenben az *O nius*-névben csak a *nius* látszik tisztán; az *O*-t azonban nem egészen bizonyosnak tartom.

14. Fogadalmi oltár, mely a Lipótmező egy részét képező Hidegvölgyben (Kühles Thal) találtatott és onnan az aquincumi múzeum számára a Krempl-malomba szállíttatott, a melynek udvarán jelenleg is áll. Anyaga mészkő (meglehetősen likacsos), magassága 0'95 m., szélessége 0'48 m. és vastagsága 0'29 m.

I O M
IVNONI REGI
NE SACRVM
SEP · IVLIANVS
5. MILES PEQVAR
IVS LEG II ADPF
ET ELIVS HILAR
VS PRO VA VESA
ET SVORVM
10. V S L M
PIO ET PROCV
LO COS

azaz: I(ovi) o(ptimo) m(aximo)

Ivnoni regi-
n(a)e sacrum
Sep(timius) Iulianus
miles pequar-
ius leg(ionis) (secundæ) ad(iutricis) p(iæ) f(idelis)
et (A)elius Hilar-
us, pro salute sua
et suorum;
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Pio et Procu-
lo co(n)s(ulibus).

Ezen fogadalmi oltárt két ember állította fel, Septimius Julianus, a második leg. adi.-nak *miles pecuarius* és Aelius Hilarus, a ki valószínűleg szintén katona volt, de rangfokozata csak annyiban van talán a feliraton megjelölve, a mennyiben a nyolczadik sor első betűje a V körül még egy O vagy Q tisztán kivehető, valamint a sor közepén is az S körül még egy V is mutatkozik s e két betű között még más nyomok is látszanak, ezeket azonban a kő likacsossága miatt alig lehet meghatározni. Hogy mit jelentsenek e betűk, azt ez idő szerint nem lehet megállapítani.

Fontosabb az, a mit tisztán el lehet olvasni, Julianus rangfokozata. A felirat miles *pecuarius*-nak nevezi őt. *Pecuarius* általában a marhával foglalkozó, *marhatenyésztőt* jelenti a classikus korban, valamint a legelő bérlőjét. Az első értelemben nem lehet e szót *miles* mellett alkalmazni, mert a katonai állás és foglalkozás a marhatenyésztést nem engedheti. Inkább azt lehet gondolni, hogy a legiónak marhatartás czéljából egy darab a területéből ki volt hasítva és hogy a miles *pecuarius* ennek a bérlője volt. Mert azt, hogy a legióknak külön területök volt, tudjuk első sorban egy Rómer által talált és Mommsen által (Eph. Ep. II. 696) kiadott következő feliratról: *Imp(erator) Cæsar M(arcus) Aur(elius) Severus [Alexander p(ius) f(elix) Aug(ustus)] balneum a solo territorio leg(ionis) (secundæ) ad(iutricis) p(iæ) f(idelis) S(everianæ) fecit, curante Fl(avio) Marciano co(n)s(ulari)*; hogy a legióknak *territorium*-ához *legelő* is tartozott, azt mutatja egy hispaniai felirat (C. I. L. II. 2916): *ter(minus) Aug(ustalis) dividit prat(a) leg(ionis) IIII. et agrum Juliobrig(ensem)*, mely felirat több határköre van vésve. *Julianus* e szerint a második legio *adiutrix* területéhez tartozó *pascuá*-nak volt bérlője.

Még lehet megemlíteni, hogy a negyedik században a *pecuarii* és *suarii* marha-, illetőleg disznóhús-szállítók voltak, kiknek kötelességük volt Rómát bizonyos mennyiségű hússal ellátni.* — A felirat 238-ban állíttatott fel.

15. Oltár, mely Ó-Budán a hajógyárszigeten találtatott és 1882-ben a nemzeti Múzeumba átszállíttatott. A kő anyaga mész, felső része le van törve; jelenlegi magassága 0.70 m., szélessége 0.66 m., vastagsága 0.94 m.

azaz: [I(ovi) o(ptimo) m(aximo) (?)

TM
SVETRIVS · SABINVS
LEG · AVG · PR · PR ·
PROV · PANN · INF ·
DEVOTISSIMVS
NVMINI · EIVS

pro salute]
im [p.Cæs(aris) M(arci)Aur(elii) Antonini Aug(usti)]
Suetrius Sabinus
leg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(ætore)
prov(inciæ) Pann(oniæ) inf(erioris)
devotissimus
numini eius.

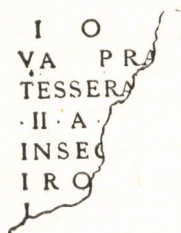
Nem tartom ugyan egészen bizonyosnak, de mindenesetre legalább nagyon valószínűnek, hogy ezen oltár Juppiternek volt szentelve; egészen bizonyos az, hogy valamelyik császár üdveért lett felállítva, — de hogy melyik az a császár, azt még kutatni kell. *Suetrius Sabinus* neve még másik három feliraton fordul elő**, de ezekből nem lehet meghatározni, hogy mely időben volt Alsó-Pannonia helytartója, a minthogy a Corpusban nincsen is semmi megjegyzés *Suetrius*-ra nézve. De Dio

* L. Cod. Theod. XIV. 4. 1—10 és hozzá a paratitlon és Gothofr. magyarázatát; továbbá Nov. Valent. XV.

** C. I. L. III. 3428. 3429. Eph. Ep. 677.

Cassiusból (78, 13) megtudjuk, hogy 217-ben volt Pannoniában, a mikor Caracalla megöletett és hogy őt Macrinus mint Caracalla hívét szép szerével hivatalából elmozdította és magához hivatta. Igaz, hogy Dio őt egyszerűen csak *Sabinus*-nak nevezi, de nem lehet abban kételkedni, hogy *Suetrius Sabinus*-t kell érteni, miután más oly nevű helytartót nem ismerünk Alsó-Pannoniából. Kétség csak az iránt lehet, valjon még Caracalla életében állította-e fel ez oltárt vagy ennek halála után, közvetlenül Macrinus trónralépte után, hogy *Marcus Aurelius Antonius*-t kell-e kiegészíteni vagy *Marcus Opellius Severus Macrinus*-t, illetőleg ennek és fiának *Opellius Diadumenianus*-nak a nevét. E kérdést egyszerűen azon az alapon dönthetjük el, hogy a császár neve és az elébe való cím: *Imp. Caes. egy sorban* állott, és egy sorban nem fér más név, mint az, a melyet kiegészítettünk: *M. Aur. Antoninus*. Ennek alapján azt is állíthatjuk, hogy a felirat Caracalla utolsó egy-két évéből való.*

16. Fogadalmi oltár töredéke, mely Ó-Budán a Kunewalder-féle szeszgyár-telepen találtatott és onnan a nemzeti Múzeumba szállíttatott. Anyaga mészkő, magassága 0.95 m., szélessége 0.50 m., vastagsága 0.16 m.

azaz: I(ovi) o(ptimo) m(aximo)]
Val(erius) Pra(esens]
tessera[r(ius) leg(ionis)]
(secundae) a[d(iutricis)]
in se c
pro [se et suis]
i

E fogadalmi oltárt Juppiternek állította fel a második legio adiutrix tesserariususa, kinek nevéből a praenomen elmaradt, a nomenje Valerius, melyet a későbbi szokás szerint praenomennek tekinthetünk, a cognomenből pedig csak PRA maradt meg, a mi nem lehet más, mint *Praesens* vagy *Praesentinus*. Mivel a hely szűke, melyre e név volt vésve, csak rövid nevet enged feltételezni, nagyon valószínű, hogy *Praesens* volt ama katona neve. — A tesserarius, azon altiszt, ki a jelszót szokta elhozni a parancsnoktól és pedig cserépre, *tesserá*-ra írva, a feliratokon sűrűn említetik. Hogy mit jelentsen az 5. sorban *in se c . . .* nem tudom; ezen a helyen rendesen más nem állhatna, mint a legióra vonatkozó valami appositio vagy attributum, tehát pia, fidelis, Antonian, Severiana, Gordiana, Claudiana, de egyikre sem illik az *in se c*.

17. Fogadalmi oltár, mely Bölcskén, Tolnamegyében találtatott; jelenleg Nagy Lajos úrnál Sz.-Andráson van. Az oltár mészkő, minden oldalról csonka.

* L. Mommsen Eph. Ep. I. p. 142.

i o. m.	azaz: [I(ovi) o(ptimo) m(aximo)]
1. S · DIABVS Q	[di]s diabusq[ue omnibus?]
RO SALVE	p]ro salute [atque incolumitate]
/ / ELICI	[F]elici[s]
/ A · 7 · VOI	. . . a (centuria) Vol
5. CI IA	[A]elia
	[v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)].

Ezen oltár egy katona érdekében volt felállítva, az kitűnik a centuria jeléből; az illető nevéből csak egy rész van meg: ELICI, ezt pedig bátran Felicis-re lehet kiegészíteni, s így megkapjuk az illetőnek cognomenjét; nomen és esetleg prænomen elveszett. Nehézséget okoz a 4. sorban lévő A, mely előtt egy másik betűnek a helye látszik. Ezen a nem tartozhatik már a névhez, mert ez a harmadik sorban be van fejezve, s utána csak a katona rangja lehetett megjelölve és a csapat, melyben szolgált, és a hazája. A rangját nem jelölhette meg az a szó, melyhez az A tartozott, mert az illető közkatona volt; ez kitűnik abból, hogy a centuria, melyhez tartozott, meg van említve, az pedig csak közkatonánál szokott megjelölni. A csapatra sem lehet ezt az A-t vonatkoztatni, mert hiányzik a végső, befejező mássalhangzó. Ennél fogva a katona hazája névéhez tartozhatik ez a betű.

A centurio nevéből is csak néhány ép betű maradt meg, Vol . . . s ezt kiegészíthetjük Volcacijs, Voltidius, Voltilius, Volumnius stb.-re.

Az utolsó sorban annak a neve rejlik, a ki az oltárt barátja vagy rokona érdekében felállította — talán [A]elia[nus].

18. Egy fogadalmi oltár alsó része, mely Ó-Budán találtatott; jelenleg a nemz. Múzeumban van, a hová, mint Varga építész úr ajándéka került. A töredék homokkő, magassága 0'50 m., szélessége 0'33 m., vastagsága 0'22 m.

TTTT TRIB	azaz: trib(unus)
MIL LEG X GE	mil(itum) leg(ionis) (decimæ) ge(minæ)
V S L M	v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

A felirat a tizedik iker legio egy tribunusára, mondjuk, ezredesére vonatkozik, kinek neve nem olvasható a felirat még meglévő részén. Nevénél sokkal érdekesebb az, hogy a *tizedik legio* tribunusa van említve. Ez a második felirat, melyen ez a legio előfordul, az első régén ismerjük (C. I. L. III. 3550), ámbár elveszett a reá vonatkozó felirat, mely már a XVI. században *Apianus* által kiadatott. Van azonban még egy harmadik felirat is, mely ezen legio egy katonájáról szól (I. 42. sz.). Ezekből kitűnik, hogy ez a legio valamikor, hacsak rövid ideig, alsó Pannoniában, illetőleg Aquincumban tartózkodott, csak az a kérdés, hogy mikor. Augustus alatt Hispaniában volt; Galba előtt, valószínűleg 58-ban, Alsó-Germániába tétetett át, de tíz évvel későbbén visszatért

Hispaniába, Vespasianus trónralépte után Germaniába hivatott Claudius Civilis ellen, és 91-ben Felső-Germaniába; Domitianus alatt még itt volt, sőt még Traianus alatt is, ki azután a második dák háború alkalmából Pannoniába rendelte; itt is maradt, és pedig Vindobonában, a legkésőbbi időkig, míg csak a római uralom itt tartott. Arról hallgat a történetírás, hogy a *leg. X.* részt vett-e a második dák háborúban, de a reá vonatkozó aquincumi feliratok, különösen az, melyről most szólunk, azt mutatják, hogy azon háború idejében, tehát a 107. év előtt ez a legio vagy legalább ennek egy vexillatiója egy tribunus alatt Aquincumban volt elhelyezve. Későbbben nem igen lehetett itt a tizedik legio, mert a háború befejezése után közvetlenül a legio II adi. jött Aquincumba, a honnan, míg csak a nyugoti birodalom fennállott, soha el nem távozott. Ha ezen feltevésünk helyes, akkor e felirat a legrégibb alsó-pannoniai feliratokhoz számítandó.

19. Kis oltárkö, mely Rácz-Almászon találtatott, jelenleg pedig Szent-Endrén, Csanády István járásbíró birtokában van.

DEO LIBERO

azaz: Deo libero

P A T R I
A R · M
A X I M S
V E T · V S {
M }

patri
Aur(elius) M-
aximus
vet(eranus) v(otum) s(olvit) [l(ibens)]
m(erito).

Magyarázatra nem szorúl e felirat.

20. Fogadalmi oltár, mely Érden az uradalmi földeken találtatott; jelenleg Érden, az ú. n. «Pelikan»-ban, Bónis Béla tiszttartó úr udvarán; oda van ígérve a nemzeti Múzeumnak.

LIBERO

azaz: Libero

P A R I · S A C
M · V E · Q W
D R A T V S
D E C · M A O
Q Q · V · S · L · M ·

patri sac(rum)
M(arcus) Ulp(ius) Qua-
dratus
dec(urio) m(unicipii) Aq(uincensis)
q(uin)q(uennalicius), v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

M. Ulpius Quadratus a második század vége előtt, mielőtt Aquincum Septimius Severus által *colonia* rangra emeltetett, volt Aquincumnak, mint municipiumnak decurioja; ezt jelenti a DEC. MAO. De nem volt közönséges decurio, hanem *quinquennalicius*, azaz olyan, ki már a legmagasabb hivatalt, a *quinquennalitas*-t viselte. Ezzel, mint tudva van, a census is volt összekötve a municipiumokban és coloniákban, és mikor hivataluk letelt, a decuriók között a quinquennalicii foglalták el az első helyet.*

* L. Marquardt. I, 2-ik k. 187. l.

21. Fogadalmi oltár, találtatott Ó-Szönyben, a honnan Komáromba szállítottatott és a 3. számú felirattal egy helyen őriztetik. Anyaga mészkő, magassága 0.70 m., szélessége 0.40 m., vastagsága 0.30 m.

M E R C V R I O
S A C R V M
E X V I S O M V
A L M A R I N V
V E T L E G I A P
P F E X S I G N
D E C B R I Q V E
M A G I S T R A T

V S L M

azaz: Mercurio
sacrum,
ex viso, M(arcus) V
al(erius) Marinu(s)
vet(eranus) leg(ionis) (primæ) ad(iutricis)
p(iæ) f(idelis) exsign(ifer),
dec(urio) Brique(tionis)
magistrat(us)

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

A felirat betűi a harmadik század végére vagy a negyediknek elejére vallanak, valamint *Bregetio* nevének sajátos orthographiája: *Brique(tio)*. A tartalom sem ellenkezik azon feltétellel, hogy ily késői eredetűnek tartjuk a feliratot.

M(arcus) V(alerius) Marinus az I. leg. adi. kiszolgált katonája, volt zászlótartója ugyanannak a legiónak, elbocsáttatása után a városba költözködött át és itt a *curia*-nak, tanácsnak tagja lett, a mint azt a DEC BRIQVE kitétel mutatja. De nemcsak e két szó mutatja hivatalos állását, hanem az utána következő MAGISTRAT is. Ezt igének nem tekinthetjük, mert hiányzik a tárgy, hogy mit igazgatott, s ezért főnévnek kell tekinteni, mely egyebet nem fejezhet ki, mint Marinusnak valami hivatalát, és pedig nem általában véve *magistratus*-t, hanem valami specialis hivatalt. Ez ugyan szokatlan az epigraphikus nyelven, de mégis megmagyarázható. A negyedik században a községek két polgármesterét, a *duumviri*-t hivatalos nyelven egyszerűen *magistratus*-nak nevezik*, és így megkülönböztetik a *decuriók*-tól, pl. *Decuriones ad magistratum . . . ante tres menses vel amplius nominari debent* vagy: *Si ad Magistratum nominati aufugerint* stb. E szerint Marinus nemcsak közönséges tanácsnok, decurio volt, hanem a *duumviratus*-t viselte abban az esztendőben, a melyben e feliratot felállította. V. ö. C. I. L. 4298.

22. Mészkőből való fogadalmi oltár, melynek felső része le van törve; találtatott Ó-Budán, jelenleg a nemz. Múzeumban őriztetik. Magassága 0.62 m., szélessége 0.25 m., vastagsága 0.18 m.

~~M I N E R V A~~
A V G
O F F I C I V M
C O R N I Q
5. L A R I O R V M
V S L M

azaz: Minervæ
Aug(ustæ)
officium
cornicu-
lariorum,
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

* Cod. Theod. XII. 1 (de decurionibus), 3—16, 21, 29, 39 stb.

E fogadmányi felirat *Minerva Augusta*-nak állíttatott fel a corniculariusok hivatala vagy irodája által.

A *cornicularius* tulajdonképen *corniculum* által, szarvalakú s a sisakra alkalmazott dísz által kitüntetett katona volt a köztársaság idejében; későbbben a császárok alatt a magasabb rangú tisztek mellé rendelt adjutáns; mint ilyenek a tisztek rangjához képest maguk is különböző rangúak voltak és pedig voltak: 1. *cornicularii consularium* pl. Celerin[ius] Valerian[us], cornicul[ar(ius)] co(n)s(ularis) Apulumban, (C. I. L. III, 1106). — 2. *cornic. legatorum* Aug., pl. *C. Allio Fusciano* | *leg. Aug. pr. pr.* | *cos. desig.* | *M. Antonius Ge. millus* | *cornicul* | etc. (III, 118). 3. *cornic. legati legionis* pl. I. o. m. | Iucundus | Iuvenalis | cor. leg. v. s. l. m. (III, 887). 4. A *procuratorok corniculariusai*; M. Ulp. Januarius corn. proc. (III 3275). 5. a praefectusokéi: *Sex. Campanio Clementi corn pr. pr.* (VI, 2776). — 6. a tribunosokéi: *M. Aur. Amando corn. trib. leg. III Ital.* . . . (III, 5979).

Ezekén kívül egyszerűen olyan corniculariusok is említetnek, kik vagy legiok- vagy cohorsoknál szolgáltak, pl. III, 3496 = Eph. ep. II. 646.

Miután azonban nemcsak egy-egy, hanem több cornicularius is együtt említetik és ezen kívül több ízben szó van hivatalsegédekről — *adiutor off. corn.* (v. ö. III, 3543. 894. 1471. stb.), együttesen egy hivatalt képeztek, ez az *officium corniculariorum*. Habár teljes pontossággal nem lehet ezen hivatal teendőit meghatározni, annyi mégis bizonyosnak látszik, hogy a fegyelem és rend fentartásában a főtisztekkel közreműködtek. (V. ö. *Marquardt* Röm. St. Verw. II, 528 kl. *Cauer*, de muneribus militaribus, Eph. Ep. IV, p. 355. sz. kül. 412—420. l.; *Pottier*, Cornicularius szó a Daremberg et Saglio Dictionnaire-jében.)

23. Fogadalmi oltár töredéke, mely D.-Pentelén találtatott és ott a Kalvaria-hegyen Szalay György kútjához volt letéve. A tulajdonos a nemzeti Múzeumnak ígérte oda. Anyaga mészkő, méretei hiányoznak.

{ EO · SOLI · AV
LIMVS · STAT
B · V · S · L · M }

azaz: [D]eo Soli, Au[gusto]

[Ophe]limus, stat[ionarius] . . .

[p]ub(lici), v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

E hiányos felirat *Deus Sol*-nak, azaz *Mithras*-nak van szentelve, és e körülményből azt lehet következtetnünk, hogy a felirat Sept. Severus idejében, vagy későbbben készült. Feltűnő és szokatlan, hogy az *Istenség Deus Sol*-nak nevezetik, az «invictus» hozzátétele nélkül; de előfordul ez a rövidebb megnevezés egy római, Róma városi feliraton is* és azért a pentelei feliraton sem kell változtatni.

* Wilm. 1328.

A felállító nevét meglehetősen biztossággal lehet kiegészíteni; AV, nem tartozik a névhez, tehát nem lehet Aurelius; utána csak *egy* betű állhatott, t. i. G, a szó tehát csakis *Augusto* lehetett; az illetőnek nevéből csak LIMVS maradt meg, ezt *Ophelimus*-ra egészítjük ki, habár csak azon feltevés alatt, hogy a második sorból több hiányzik, mint az elsőből. Az Ophelimus görög eredetű név lévén, inkább szolgára, mint római polgárra illik, a minthogy az illető valószínűleg nem is volt szabad polgár. Ő egy *statio*-nak valami alsóbb rendű hivatalnoka, valami *servus vilicus* vagy *servi vilici vicarius*, vagy *tabularius*, vagy *stationarius pub(lici)* és ennél fogva viselhetett is görög nevet.

Hivatalát azonban pontosan nem lehet megállapítani. Ha tekintetbe vesszük — a mi azonban nem bizonyos, — hogy a harmadik sor első betűi VB, akkor *station. publici*-re gondolhatunk, és épen a *statio*-n ilyen hivatalnok többször mutatható ki.

Legfontosabb az egész feliratban a *stat(io)*, azaz vám-állomás.

Tudva van, hogy *Moesia*, a *Ripa Thracia*, *Pannonia*, *Dalmatia*, *Noricum* és *Rhaetia* közös vám- és adóterületet képeztek,* a melyben a *portorium Illyricum* szedettet. Ez a portorium nem lehetett más, mint *beviteli vám*, csak hogy eddig még nem ismertünk más, a vámterület-szélén fekvő vámállomást, mint *Atrans*-t Italia és Noricum határán.** Duna-Pentele kétségen kívül ilyen *statio* volt, mely nemcsak olyan jelentőséggel bírt, mint Atrans, a mely a római birodalom belsejében feküdt, hanem még ennél nagyobb is, mert határszéli helység volt és a coh. I. Hemesenorum állomás helye. Ezzel összefügg azon körülmény is, hogy itt is fel volt állítva azon császári rendelet, mely szerint a Dunapart el volt látva burgis... item praesidis ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis... és pedig két példányban. Ezen latrunculi valószínűleg nem közönséges rablók, hanem csempészek voltak.

Nem lehetetlen, hogy *Battán* is ilyen vámállomás volt, mert itt találták már régebben azt a feliratot, mely a latrunculi-ról szól;*** valószínűleg azért is volt az ott felállítva, hogy az átkelő barbaroknak abból megmagyarázhassák, hogy tilos a csempészet.

24. Fogadalmi oltár, mely a következővel egy helyen találtatott és egy helyen állítottatott fel. Szintén mészkőből való.

D E O
I N V I C T O
M Y T R H A E sic.

E feliratban csak az a sajátságos helyesírás vagy jobban mondva, helytelen írás figyelemre méltó, melylyel a Mithras neve írva van. Ezt

* Marquardt R. St. V, I. k. 294, k. I.

** C. I. L. III. 5121, 5123. L. a többi helyet Marq.-nál II. p. 265

*** C. I. L. III, 3385.

is valószínűleg a cohors Hemesenorum egy katonája állította fel, ki hazájában megismerkedett Mithras tiszteletével.

25. Fogadalmi oltár, mely D.-Pentelén, a volt Szitányi-féle birtokon találtatott, jelenleg Dubez Péter úr tulajdona, s fel van állítva annak kertjében Budán, Alkotás-utcza 21. sz. — Az oltár mészkőből való, magassága 0.70 m., szélessége 25 m., vastagsága 20 m.

S O L I
I N V I C
T O D E O
M . V L P
P E T V E
R N V S

azaz: Soli
invic-
to deo
M(arcus) Ulp(ius)
Petve-
rnus.

E felirat a coh. Hemesenorum tábora körül találtatván, nagyon valószínű, hogy a ki az oltárt felállította, keleti, syriai származású ember volt, a mi a cognomenből is kitűnik; mert *Petuernus* nem római hangzású név. Keleti alakja volna talán פטורין, פטר, főből, mely a syriai dialektusban is megvan és «nyíl» jelentéssel bír.

26. Fogadalmi oltár mészkőből, találtatott Ó-Szőnyben, jelenleg a benzések udvarában Komáromban, hol mint a komáromi rég. és tört. egyesület tulajdona őriztetik. Magassága 92 cm., szélessége 44 cm., vastagsága 37 cm. A betűk formája a cursiv íráshoz hasonlít.

T E R R A M A T R I
E M E R I S C I L L E
O B C O M M E N
D A T A M E T
R E S T I T V
T A M F I D E M
A E L S T R A T O
N I C V S V L L M
B R I G E T I

azaz: Terra(e) matr(i)
et M(arcia) Priscill(a)e
ob commen-
datam et
restitu-
tam fidem,
Ael(ius) Strato-
nicus v(otum) l(ibens) l(aetus) m(eritis);
Brigeti(one).

E felirat a legsajátosabbak egyike, mert nemcsak istenségnek, a *Terra Maternek*, hanem embernek is, t. i. *M. Priscillá*-nak van szentelve. Hogy ki volt az a Priscilla, azt nem tudjuk, mindenesetre előkelő hölgy; legtermészetesebb volna őt valamelyik császár nejének, testvérjének vagy leányának tartani, de ilyen nevűt nem lehet sehol sem találni. Az oltár felállításának okát Stratonicus abban adja, hogy *ob commendatam et restitutam fidem*, a mi azt jelenti, hogy hitele, megbízhatósága az illetőnek meg volt ingatva, de helyre lett állítva Priscilla (tanúbizonysága?) által. Ugyanerre vonatkozik a *Terra Mater* kitétel is; mert a földet épen úgy, mint Juppitert eskütételnél szokták a rómaiak megnevezni.

Fröhlich Róbert.

RÓMAI SÍROK BUDÁN ÉS KORNÝÉKÉN.

Múlt évi április havában a II. ker. kapitányság részéről azon értesülést vette a n. múzeum igazgatósága, hogy a *Török-utczában* csatornafektetés alkal-mával római sírra akadtak. Azonnal a helyszínére küldetvén ki, azt még érintet-len állapotban találhattam. Ott lelték a Török-utcza felső végén, a 40. sz. ház kapuja előtt négy lépésnyire, mintegy másfél méternyi mélységben a mostani talajszint alatt. Kelet-nyugoti irányban lévén elhelyezve, az arra észak-déli vonalban vont 1 méter széles csatornaárok oldalából azonban nem látszott ki belőle több, mint keleti vége. Mindazonáltal már első tekintetre tisztában lehettem a sír mivolta iránt.

Oldalai vastag mészkőlapokból állottak, hasonlóképen tetejét is vízszintesen az oldalakra fektetett ily lapok képezték. Minthogy ezeken felíratot találhatni úgy sem reméltem, feleslegesnek mutatkozott az egész sírnak különben is fárad-ságos kibontása. Kiszedtettem tehát a kinyuló résznek keskeny oldalfalát s a mellső fedőlapját, hogy átkutathassuk belsejét. Nem találtunk benne több sárt, mint a mennyi a tető keskeny résein át a fölötte menő csatornából átszivárgott. Külön-ben minden még a maga eredeti helyén volt. A sír kiürítésével megbízott mun-kás legelőször is egy koponyát emelt ki, majd a hozzá közel eső többi csont-részek között egy kis kenőcsös üvegcsére akadt, mely alul lapos hasú, felül pedig hosszú, keskeny nyakban végződik. Beljebb hatolván azonban, csakhamar kitűnt, hogy itt tulajdonképen nem egy, hanem két halott maradványai voltak egymás mellé temetve. A sír nyugoti végében tényleg meg is leltük a második kopo-nyát. Miután így a csontvázakat kiszedték, kiemeltettem egyenként, még pedig a legnagyobb óvatossággal a sír alját képező lapos cseréptéglákat (tegulæ). Kettő még ép volt, a harmadik ketté repedt. Közelebből megvizsgálván azokat, saj-nos, egyiken se leltem felíratos bélyeget, hanem a mint megmosták, a rajtok tapadt sárban ott találtam 20 drb. sötétkék üvegpastából készült apró, karika alakú gyöngyszemet s egy ugyancsak nyakláncz egyik tagját képező, belül üres bogyo-szemet aranyból, mely négyfelől gyengéden be van horpasztva, ott pedig, hol a fonalszálat átvezették, a nyílások körül csekély karimát mutat.

Egyéb nem is került napfényre. S itt önkéntelenül eszünkbe kell hogy jus-son azon gazdag sírlelet,* a melyre 1881-ben e tájon ugyancsak csatornaásáskor bukkantak. Így is azonban minden szegénysége daczára figyelmet érdemel sirunk, a mennyiben egy további bizonyítékát bírjuk annak, hogy Buda e pontjáig már nem nyultak le Aquincum épületei, hanem a sírok sora következett, a melyeket közvetlenül az erre menő római útvonal két oldalán helyeztek el.

Egy második, még pedig hasonló szerkezetű római sírról tett jelentést rövid idő múlva a perbáli jegyző is. Kirándulván *Perbálra*, a sír alkatrészeit képező mészkőlapokat ott találtam azonban már a falú fő-utczáján ifj. Wiest Ferencz háza előtt heverve. Hosszoldalait egy ölnyi hosszú mészkőlapok alkották, a melyek azonban egyik végükön le vannak kerekítve. Eredetileg nyilván más célra szolgál-tak. Az oldallapok két láb szélesek s átlag egy láb vastagok. Ezen sír alját is három

* L. Hampel, Római sírok Pannoniában. Arch. Ért. Új folyam. I. 136. II.

bélyeg nélküli fedőcserép alkotta, felül pedig szintén egyes mészkölapok borították. A sírt úgy látszik, már régebben feldúlták, mert állítólag nem találtak benne többet, mint néhány csontrészt. A koponya sem volt meg, a mi természetesen a falu népe közt a legfurcsább mondák keletkezésére alkalmat adott. De a mint e sír körül tovább ásott a föld tulajdonosa, több cserépedényre akadt, a melyek legnagyobb része azonban a csákányütések alatt darabokra tört. Csak kettőt sikerült megmentenie, de ezek közül is csupán az egyik ép s tojásdad alakú hasa van, mely felül keskeny nyakban végződik. A másiknak már csak töredékeit hozhattam magammal, de a mennyire azokat összeállítani lehetett, egy valamivel alacsonyabb és szélesebb hasú edényre mutatnak, a melynek épügy mint az előbbinek csak egy füle van oldalán. Napfényre került továbbá még egy vaskés is, a mely azonban már nem római eredetű.

E tárgyakon kívül mutatott aztán az illető gazda még tömérdek termés követ udvarán, a melyek állítása szerint, mind földjében létezett alapfalakból kerültek elő. Hasonlóképen a falú több más embere is tudott ily falazatokról, a melyekre azon sír környékén létező földjeikben akadtak. A hely, hol a sírt találták, mintegy ezer lépésnyire van Perbáltól délnek s miként a helyszinén alkammam volt látni, itt-ott az eke által fölvetett kő- és téglatöredékek borítják kétségtelen bizonyosságul annak, hogy Perbál déli határában, az itt elterülő völgy mentén római telepítvény volt.

Azon alkalommal, hogy a török-utczai sír átkutatása végett a helyszinén jártam, értesültem Hölzel József békásmegyeri gazdától, hogy ő is egy kőkoporsóra akadt, melyet udvarán őriz. Kérdésemre hozzátette, hogy egyik oldalán felirat van. A legelső alkalommal siettem tehát ki *Békás-Megyerre*, hogy megnézzem s esetleg a n. múzeum számára megszerezzem. A sírláda a kút előtt állott s vályunak használták. Állítólag Békás-Megyer délnyugoti határában, a hegység aljában akadt reá a tulajdonos szántás közben. Fedele nem volt már meg, belsejét pedig föld töltötte ki. Felső szélén a csorbákat az ekevas ejtette.

Miként méretei is (hossz: 175 m., szél.: 70 cm., mag.: 57 cm.) mutatják, gyermekszarkophággal van dolgunk. Mellső oldallapján hosszúkas négyyszögű, két-felől a szokásos szarvalakú ornamentikával díszített lap van bemélyítve, ebbe vésték be a hat soros feliratot. A *Dis Manibus* szavak nagy kezdőbetűi a kereten kívül esnek. A felirat betűi átlag 45 mm. magasak s igen csinos kivitelűek, a mi annyival figyelemre méltóbb, mert a felirat, mint alább röviden érinteni fogom, hamarabb nem készülhetett, mint a III. század közepe táján. A felirat a következő:

D CL · AGESONIO · THEODO M
 RO · QVI · VIX · ANN · IIII ·
 M · IIIDX · X · AGESONIVS · KAL
 ANDINVS · > · PRÖT · ET · GER
 ELLIA · THODORA · F
 ILCARISSIMO · FC

Olvasása: *D(is)M(anibus). Cl(audio) Agesonio Theodoro, qui vix(it) ann(is) IIII, m(ensibus) III, d(iebus) XX. Agesonius Kalandinus c(enturio), prot(ector) et Gerellia Th(e)odora fil(io) carissimo f(aciendum) c(uraverunt).*

E szerint sarkophagunkat a 4 éves, 3 hónapos és 20 napos Claudius Agesonius Theodorusnak készítették szülei: Agesonius Kalandinus és anyja Gerellia Theodora. A mi a feliratban különben a legtanulságosabb, az az apa hivatásának megjelölése. Azon szerencsések egyike volt, a kik a császár személyes őrizetére alakított testőrséget képeztek. Teljes címök volt: *protectores Augusti* vagy *Domini nostri*. Világos, hogy ennek kötelékébe csak a legérdemesebb katonák vétethettek fel. Rendszerint veteranusokból, még pedig kiszolgált centuriókból (tisztekből) alakították.¹ A mi emberünk is, miként a feliraton olvassuk, előbb centurio volt. Egyébiránt vidékünkéről ez a felirat nem az első, mely ily protector emlékét őrizte meg napjainkra. Mindössze 4 oly feliratot² ismertünk eddig Aquincum területéről, melyeken e katonai rangfokozattal találkozunk. Egybe vannak ezek gyűjtve az eddig ismert összes, e kérdésre vonatkozó feliratokkal együtt Mommsen egyik értekezésében, mely «*Protectores Augusti*» cím alatt az Eph. Epigr. V. köt. 121—141. lapjain megjelent. Mint ott olvassuk, a protectorok intézménye legfőlebb a III. század első felében fejlődhetett ki. A legkorábbi felirat 261—267 időközből származik.

Jelenleg ezen mint láttak, elég érdekes feliratai emlék a n. múzeum első udvarában őriztetik.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

JÁNOS ZSIGMOND EMLÉKÉRME.

A nemzeti múzeum nemrég külföldről megszerezte János Zsigmond egyoldalú emlékérmét. Hű képének közzétételét nem tartjuk fölöslegesnek, mert Weszerle³ és kútforrása⁴ nem elég pontosan ábrázolták és mert több tekintetben, különösen az öltözet története szempontjából méltó figyelmünkre.

Az ifjú fejedelem mellképét föltüntető lapos dombormű kerek-lapja 8.5 cm. átmérettel bír. Külső szélét gyöngyör szegélyezi, ezen belül a majuscula körirata így szól: IOHANNES · SIGIS | MVND · D · G REX · VNG. A köriratot, (melynek megfejtése fölösleges) megszakítja a király majdnem szemközt álló, csak kevéssé balra fordult mellképe.

Csupasz arcza inkább telt, mint sovány, álla is gömbölyded; orra vége, mint a medailla legkiállóbb pontja, kissé lekopott. Fején a haját teljesen födő (medvebőrös) kucsma, melynek karimája elől a homlokba nyúlik és fülét félig borítja, füle fölött a kucsma oldalát ékszeres boglár díszíti.

Nyakát állig érő puha inggallérja teljesen takarja; mellés testhez

¹ V. ö. J. Marquardt, Römische Staatsverwaltung, II. 589. 1.

² C. J. L. 3424. 3529. 3566. és Eph. Epigr. II. 678.

³ Weszerle tábláin Erdély I. tábla 5. szám.

⁴ Heraeus Bildnisse der reg. Fürsten und berühmten Männer. 1828. 29. tábla, 6. szám.

álló sűrű gombos mellényféle és fölötte magas, puha gallérú, ujjas dolmány szintén testhez áll, elől nyitott, bal széle hosszában gombok és mindkét oldalán egymásnak megfelelő vitézkötések, a vitézkötés mindig kettős sujtásból áll és végén két foszlány csüng le belőle.

A Heræus-Weszerle-féle kép hibásan úgy adja a kucsmát, mintha nem volna karimája, és mintha a dolmánynak nem volna ujjá, de az ujjak külön állanának rajta, a mi tévedés.

A dombormű nem elsőrangú művész alkotása, de készítője ismerte a lapos dombormű titkait és az arcznak életet, puhaságot adott, bár szélesen kezelte, míg az öltönyt, a süveg szörméjét, a dolmány kelméjét

JÁNOS ZSIGMOND EMLÉKÉRME A N. MUZEUMBAN.

részletesebben jellemezte. Fölfogása, alakítása egyaránt elárúlja a XVI. századi mester olasz voltát. De ki volt a mestere, azt még nem lehetett kipuhatolni, bár a múzeumi példányon a mellszelvényen néhány betűnek nyoma látható, mely bizonyosan a mester nevét jelezte. Biztosan látható S, kevésbé biztosak a T és F betűk. Ép oly kétes, hogy mikor készítette az ismeretlen mester az ő művét. E kérdéseket még homály borítja. A készítési kort illetőleg szétágazik a tudósok véleménye.

E medaillának több példánya létezik, a budapestin kívül van egy Párisban a Cabinet des medailles gyűjteményében, más kettőről van tudomása Resch erdélyi érmésznek és valószínűleg még több másolata

lappang az európai gyűjteményekben: legtöbbről azt tartják a tudósok, hogy nem egykorú öntvények, de későbbi, XVII. századi utánzások. A nemzeti múzeum példányáról sem lehet állítani, hogy a művész kezéből került ki; arra mutat az a körülmény, hogy a művész neve oly határozatlan. De minden valószínűség szerint a közkézen lévő egymással összevágó példányok egy XVI. századi eredetire mennek vissza és csak abban térnek el egymástól, hogy egyik jobban, másika rosszabbul sikerült leöntése az eredetinek, melyről nincs okunk föltételezni, hogy nem egykorú az előállított személylyel. Az időpont közelebbi meghatározására, a mikor az eredeti példány készült, a fiatal fejedelem arczképe adhat támpontot. Nyilvánvaló, hogy ez az ifjú nem lehet fiatalabb, mint tíz éves, de nem is idősebb, mint húsz s e föltevés szerint az eredeti fémer készülhetett 1550 és 1560 közt.*

Mely alkalom okozta a fémer keletkezését sejthető azon stylistikus rokonságból, melyben János Zsigmondnak ez emléke az özvegy nagyanjáról, Bona Sforzáról maradt emlékéremmel van.** Indokolt a föltevés, hogy ugyanegy művész készítette és pedig akkor, a mikor a nagyanya (Bona) férje halála után*** özvegy leánya (Izabella) és az unoka (János Zsigmond) együtt Lengyelországban időztek, a mi Szádeczky szerint az 1551—1556. évek közt történt. E föltevés szerint készítője az azon időtájt Lengyelországban olasz mesterek közt keresendő.

A fiatal arcz rokonszenves vonásai mellett a fejedelem öltözete érdekelhet bennünket leginkább. Oly öltözet ez, melyre hazánkban aligha nem ez a legrégebb ismert emlék.

A zsinoros gombú dolmány és galléros mente, meg a prémes kucsma Matejko ismeretes lengyelországi costüme munkája, Bartynovszky műve és a Radzivil-féle családi album tanúsága szerint a XVI. században a szomszéd lengyelországi főurak díszöltönyének is képezték alkotó részeit.

Hazánkban a XVI. század második felében szélteben dívik a dolmány és mente. Azon gazdag képes anyagból, melyet a hazai costüme tanulmányára az országos arczképcsarnok rézmetszetgyűjteménye magában rejt, az igazgató szívességéből ezuttal elég kettőt idézni. Egyik Istvánffy Miklós képe 1575-ből és Zrinyi Miklós, a szigetvári hősé 1586-ból. Istvánffyt Martinus Rust, az ő kortársa örökítette meg. Öltözetének minden lényeges része összevág János Zsigmond öltönyével.

* János Zsigmond született 1540. júl. 7-én.

** Ez érem rajzát lásd Raczynski Le medailler de Pologne I. köt. 1845. 49. lap a/13. számú rajz. — A rajz nem pontos és nem adja híven a stylust; Armand Les medailleurs italiens Paris II. kiadás 1883. 183. l. 17. szám alatt írja le ezt az egyoldalú emlékérmét, mely szintén 3/4 fordulatban tünteti föl az arcot, és ép oly hasonló széles ízlésű kezelést mutat, Armand XVI. századi műnek tartja, de szerzőjét nem ismeri; a János Zsigmond-féle medaillát, vagy nem ismeri, bár Párisban megvan, vagy nem tartja XVI. századnak, a mire nézve nem nyilatkozik. Chabouillet egykorúnak hiszi.

*** I. Zsigmond † 1548.

Széles gallérú inggel, magasan álló, galléros, testhez álló brokátos dolmányval, mely zsinorps és gombra jár: így áll előttünk a 36 éves daliás «királyi titkár».

Sokkal általánosabban ismert a Mathias Zindt-féle rézmetszet, mely 1586-ban, tehát jóval Zrinyi hősi halála után, a kor izlése szerint magas gallérú, zsinoros, gombos dolmányban ábrázolja a hős szép alakját, mely számtalanszor reprodukálva ezen fölfogás szerint él nemzete köztudatában.

Ettől a divattól némi részben eltér az 1602-ben készült Bour-féle kép: itt a dolmány gallérja jóval alacsonyabb, a gombok jóval nagyobbak s. í. t.

Az 1608-ik évi koronázási kép nem enged kétséget az iránt, hogy ez a nemzeti divat akkor általános úri dísz, melyet még a nemzet kedvében járó II. Mátyás is fölvesz; valószínűleg ő az első Habsburg-király, a ki magyar nemzeti díszet öltött magára!

A modern nemzeti dísz történetére sok becses adatot nyertünk br. Radvánszky Béla ismeretes könyvében a magyar Család- és Háztartásról; de e divat eredetére az ő gazdag anyagkészlete sem vet elég világosságot. Idézi ugyan a pfalzi választó-fejedelem elbeszélését, a ki 1476-ban jelen volt Mátyás és Beatrix esküvőjén és ott sok fényes öltözetet látott, kivált az Ujlaki Miklósét emeli ki, de részletes leírás hiányán nem állapítható meg, mennyiben vágott össze a XVI. századéval, melyet ismerünk.

Tudtunkkal a XV. századi síremlékek sem nyújtanak semmi másra, mint a fegyverzet divatjára fölvilágosítást és alighanem a legkorábbi illusztráció a magyar öltönyre az a Dürer-féle kép, melyre Pulszky Károly volt szíves figyelmeztetni. A Dürer-féle 1518-ban rajzolt különböző trophæumok közt magyar trophæum is van, melyben kucsmát, meg gombos sujtásos dolmányfélét látunk. A gombot és sujtást tehát már a XVI. század elején a magyar öltöny jellemző ismérveinek tartják, a mi ellentétben áll br. Radvánszky Béla azon megjegyzésével, hogy «a zsinórzat idegen eredetű, melyet hazánkban a XV. században és a XVI. század első felében még nem ismertek* és mely a XVII. század első tizedeiben Erdélyben kezd legelőbb használatba jönni.**

Hogyha tehát az okmányszerű és irodalmi följegyzésekből a magyar zsinoros öltöny divatját csak ennyire is lehetett visszafelé kísérni, akkor a nemzeti divat történelmének szempontjából is bizonyára megvan a János Zsigmond-féle emlékéremnek a maga nagy fontossága, mert a Dürer-féle rajz után alighanem ez az első emlékszerű bizonyíték arra, hogy magyar főúr és pedig magyar fejedelem, az ismert magyar díszben járt.

Hpl.

* Családélet és Háztartás I. 103.

** U. o. III. 1.

LEVELEZÉS.

I. INGWALD UNDSET EGY TURÓCZMEGYEI LELETRŐL. Az első és második számú ábra két régiséget ábrázol, melyet a n. múzeum régiségtára b. Révay Ferencz urtól kapott és mely régóta a blatniczai várban őriztetvén, valószínűleg Turóczmegyében találtatott.

Az első egy vaskard markolata; fölületét bronzpléh borította és a díszítmények berakott arany- és ezüstszalagocskákkal vannak ékítve. Az egész markolat a kúpidomú végtaggal és a keresztvassal együtt 18,5 cm. hosszú, a kéz elhelyezésére belső tag hossza 9 cm.; a két élű pengéből 51,5 cmnyi darab maradt, a penge szélessége a tövénél 6 cm.

Az éjszaki országok archæologusai különös érdeklődéssel nézhetik a kardot, mely valószínűleg a IX. századból való, mert ugyanazon korbéli kardok nem csekély számmal akadnak az éjszaki vidékeken. Így p. o. Norvégiában magában hét hasonló díszítésű vaskard került elé, melyeknek markolata vasbélésű de fölületük bronzsal és ezüstsallal ékített. Egyébként is Norvégiában több a sírlelet a pogánykor ez utolsó szakaszából, mely itt legtovább tartott és melyet szokás legkésőbbi vaskornak nevezni (800—1000 Kr. u.). Rygh ismeretes művében¹ a christianiai múzeumban 1977. szám alatt őrzött hasonló kardmarkolatot látunk Wangról (Hedenmarken kerületében), mely több egyéb régiséggel halottas halomból került elé, a hozzátartozó penge dömöckölt. Egy más csonka példány Waageról (Gudbrandsdalenben) technikában és rajzban annyira összevág a turóczi példánnyal, hogy mindakettő ugyanabból a műhelyből, sőt ugyanazon művésztől ered.

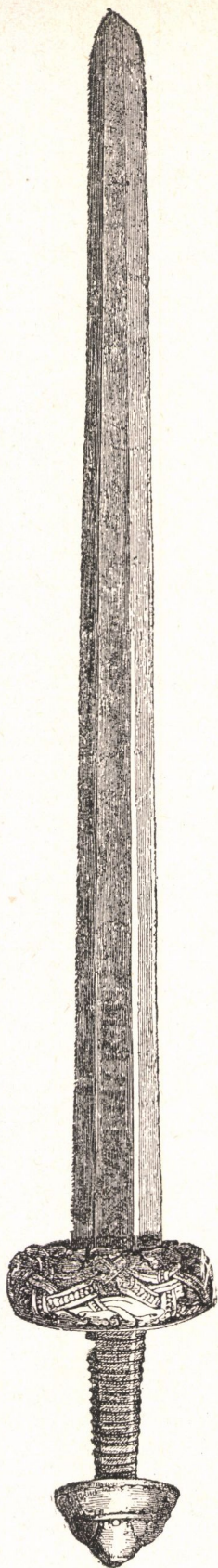
Egyelőre még bizonytalan, hogy hol keresendő e műhely; mert az archæologiai anyag ezen korból, mely már Európa legtöbb részén keresztény idő volt és e miatt sírleleteket csak gyér számmal óvott meg számunkra — az éjszaki vidékeken kívül egyáltalán csekély és épúgy java részükben ismeretlenek e késői kor technikai eljárásai. A norvégiai leletekben nem ritka, dömöckölt kardok, a készítő berakott nevével, talán frank műhelyekből valók, a mint azt Lorange bebizonyítani iparkodott.² Leggyakoribb e pengéken az ULFBERN név. Az említett kardok analogiái a britt szigeteken valamint keleti Poroszországban is fordulnak elé és valószínű hogy azon a kardon is, melyet szent István kardja czímén a prágai kincstárban őriznek, szintén ugyanazon gyárostól való; lelhelye ugyan ismeretlen, de valószínű hogy Csehországban találták. Rajzát a Bock közleménye³ után ismételjük e helyütt, (3. ábra) bár azóta úgy Henszlman,⁴ mint Ipolyi közzétették.

¹ Antiquites norvégiens 506. ábra.

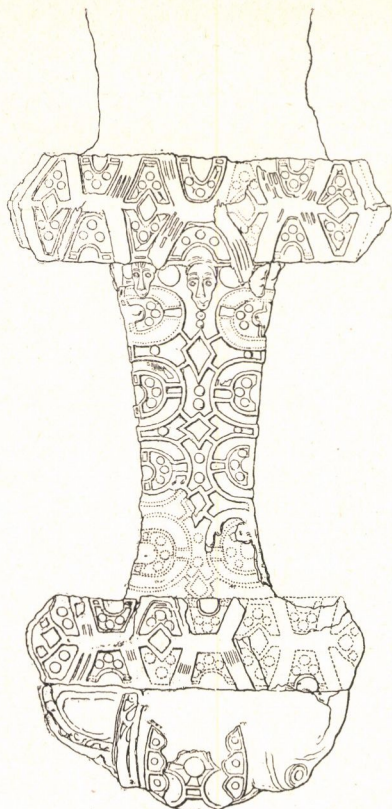
² A. L. Lorange Deu yngre Yrnolders Svoerd 4° Bergen 1889 avec un resumé français.

³ Mittheilungen der k. k. Centralcom. XV. K. 1870. S. 14.

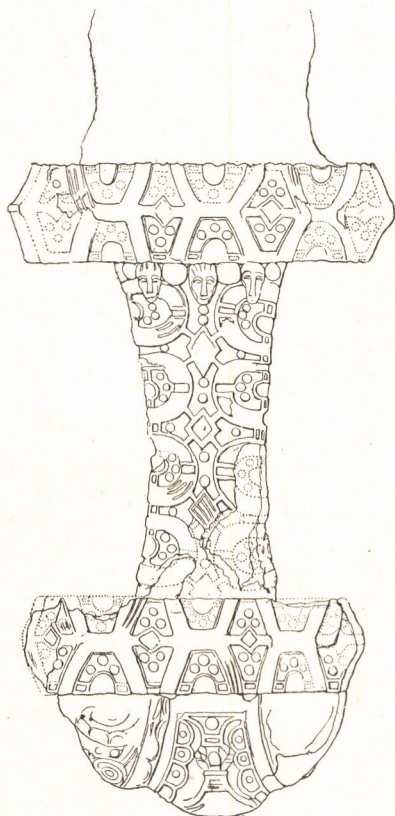
⁴ Magyar rég. emlékek II. k. 125. l.

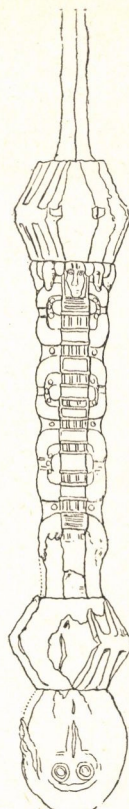
3. ábra.

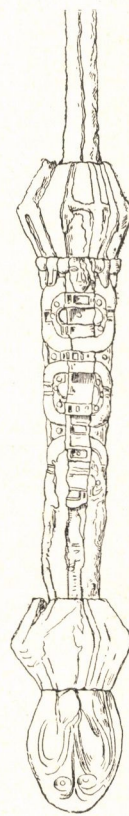
1 b.

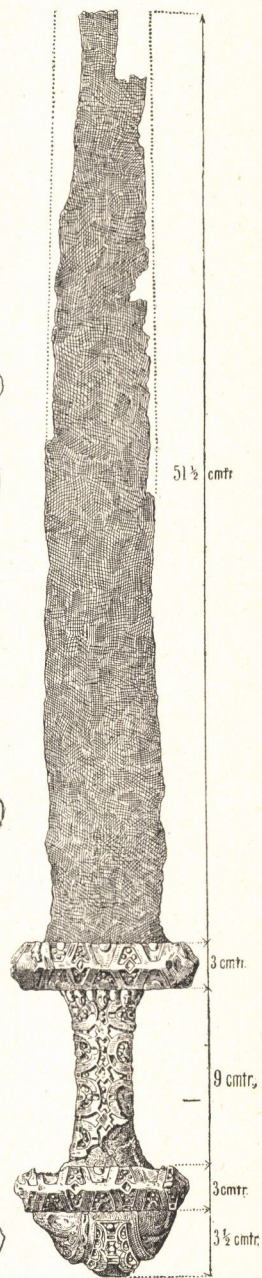
1 d.

1 c.

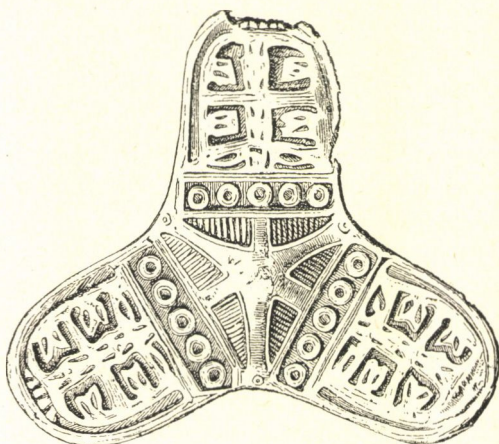
1 e.

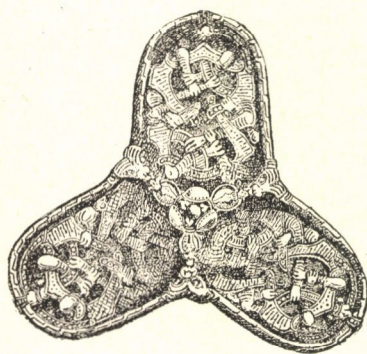
1 a.

1 a. Turóczmegyei (?) kard; 1 b. d. a markolat két széles oldala fél nagyságban; 1 c. e. a markolat két keskeny oldala. — 3. ábra. «Szent István kardja.»

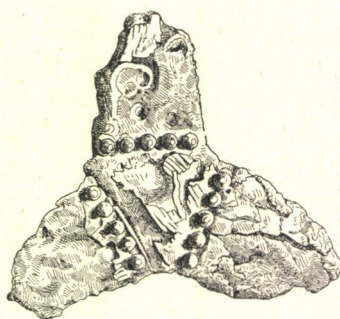
A norvégiai kardok is ugyanazon műhelyekre vezethetők vissza és ha csakugyan a frankoknak tulajdonítható e jeles gyártás, akkor hajlandó volnék leginkább a keleti frankok közép és alsó rajnamenti telepeire utalni, a hol még mai nap is a természetes előföltételek következménye gyanánt jelentékeny fémipar, különösen kovácsolt vas gyártása virágzik.

4. ábra.

5. ábra.

2. ábra

A kard mellett közölt három karélyú vaslemez, (2. ábra) melynek felületét hajdan bronz vagy ezüstlemez borította és melynek közepén most is kiállanak a háromszögbe állított aranyozott bronzszögek, az éjszaki archæologusokra szintén kiváló érdekel bír, mert az éjszaki vidékeken oly sűrűn előforduló lóhere idomú kapocs előmintájának tekintendő; ez a turóczmegyei lemez is valószínűleg kapocs volt és bár alsó lapját a rozsda rongálta s így most a tűtartónak és tűnek semmi nyoma, de bizony föltehető, hogy volt. Eddig homály takarta ez éjszaki lóhereforma kapocstypus eredetét, bár föl lehetett tenni, hogy a mintát hozzá Közép-Európa adta, különösen a mióta meg volt állapítva, hogy két más éjszaki kapocs, az ovális és egyenszárú typus mintái is a közép-európai népvándorlaskori ízlés legkésőbbi szakaszának régiségei közt találhatók.

Ide csatoljuk ily norvégiai lóhere idomú kapcsok, vagy mikép, talán hibásan nevezik, fibulák ábráit.

A 4. számú még teljesen összevág a turóczi csattal; még a díszítmények elrendezése is talál, míg az 5. számút már egészen a sajátságos éjszakvidéki állat-ornamentika borítja, ez utóbbi egyuttal a legtöbb rokon kapocsról ad helyes fogalmat.*

A n. múzeumban van néhány bronzsúlyvég, súlyra való lemez és gombféle** mely a n. múzeumi régiségtár-örének szives közlése szerint az itt bemutatott kard és csattal együtt szintén mint turóczmegyei lelet br. Révay Ferencz ajándéka gyanánt jutott a múzeumba. Nem lehet ugyan tudni hogy ugyanazon temetőből valók-e e disztagok, melyből a kard, az azonban a díszítési stílus után nem kétséges, hogy alig van mind e tárgyak közt korbéli különbség; a kard s az ékszerek a VIII. századból Kr. u. származhatnak.

Európa éjszaki részeiben hasonló idomú ékszerek ugyan előfordulnak, azonban rendszerint más az ornamentikájuk, nevezetesen nem lehetne példát idézni a keresztforma lemezeken s a súlyvégen látható sajátságos szétvagdalt ember-ornamentre. Hozzájuk még legközelebb áll sajátságos beosztása miatt és technikájánál fogva az a háromágú norvégiai csat, melynek rajzát fentebb adtuk. Erről a lóhere idomú darabról mondtuk, hogy külföldi származású vagy kívülről hozott minta után készült belföldi mű. A mintája aligha nem földrészünk délkeleti vidékéről, talán Magyarországból származik.

Christiania, 1890. februárius.

Ingwald Undset.

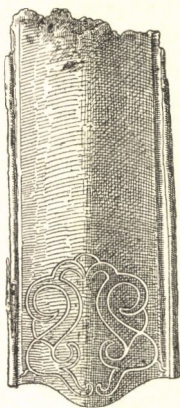
II. DARNAY KALMÁN. UJABB ADATOK A CSABRENDEKI URNA-TEMETŐHÖZ. Az urna-temető északi, Sümegh irányában fekvő részén, már többször tettem próbaásatást, mindig eredménytelenül, így azon meggyőződésben voltam, hogy a temető már teljesen át van kutatva, nem gondolva arra, hogy az eddig felkutatott 20—30 holdnyi terület csak a temető északi szárnyát képezheti, és a legnagyobb része a délirányban fekvő helység alatt fekszik. Fordult ugyan elő a múlt évben is a helységben pincze ásásnál szórványosan egy-egy bronz tű, karperecz, stb., de mert nem szerezhettem még a leletekről részletes adatokat, a leleteknek nagy fontosságot nem tulajdonítottam. Legujabb leletem azonban előbbi állításom teljes bizonyítékául szolgál. Ugyanis a negyedik ház udvarán a temetőtől, egy verem ásásnál embercsontok és edénytöredékek kerültek elő. Értesülvén a leletről, a tulajdonos szives előzékenységgel megengedte, hogy udvarát, a ház töveig felásathatom, az eredmény kielégítő, sőt érdekesnek mondható. Alig 1 méternyre az előbb lelt csontok színhelyétől, egy ásó szűrásnyi mélységben ismét sírra találtam; a csonváznak csak egyes részei voltak épek, a kéz- és a lábszár-csontok, a koponya teljesen elporladva, helyét csak egynehány fog jelölte, mellékletül semmi fémtárgy nem fordult elő csak egy igen csinos ép sötétbarna anyagú korsó; a korsó mintegy 20 cm., magas füllel ellátva, felső része henger-

* *Undset* Norske Oldsoger i fremmede Museer fig. 37 és 42. *Rygh* Antiquités norveg. fig. 671—674.

** Ez ékszerek rajzai láthatók J. Hampel *Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós* című műve 182. lapján.

16

alakú, gömbalakú alsó részszel, igen ügyes tet-
szetős formát mutat. A közvetlen közelében
fekvő csontváz mellett igen jó fentartású vas-
kard feküdt, közepe táján két helyen elgör-
bítve, a kard érdekességét azon körülmény
emeli, hogy rajt találtam tasakjának felső
részét. Hason alakú kétélű vaskard már 4 pél-
dány fordult elő a csabrendeki sírmezőben, de
mindannyi három részre összehajtvá tasak
nélkül, és urnába szorítva, melyeket 1878 okt.
28-án a régi társulat ülésén bemutattam.

A vaskard hossza mintegy 80 cm.,
közepén átfutó feltűnő gerinczczel, mely azt
két egyenlő részre osztja, alsó részének
szélessége 52 cm., felfelé arányosan keskenyülve, a kard fogantyúja
fából volt, mely azonban érintéskor egész apró részekre foszlott,
annyi azonban kivehető volt, hogy egyszerű, síma, hengeralakú,
hossza 105 mm. A vashüvely felső részén jellemző vonalas ékítmény
látható. A további kutatásban meggátolt a térszűke, és azon körülmény,
hogy a temető folytatásán Csabrendek község főutczája
halad keresztül, így a rendszeres kutatás lehetősége ki van zárva,
csakis a véletlen szolgáltatathat időnként némi adatokkal.

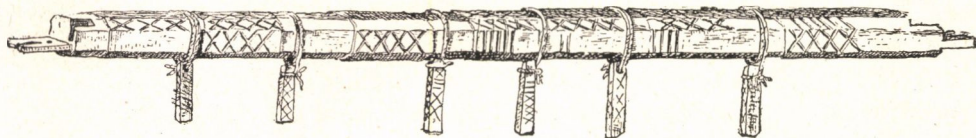
Ujabban ugyancsak Csabrendekről három bronz sarlót kap-
tam, mindegyike egyforma vonaldiszítésű, a három egyike kőszőrült,
2 drb nem, mindahárom szántás alkalmával egy kőhalmazban
találtatott. Analogia a már ismertetett «Sümegh papföldi depot»
leletemnek, hol teljesen hasonló bronz sarlókön kívül 2 lándzsas-
csúcs és egy díszes füles tokos véső is találtatott.

Sümegh, 1890 febr. hóban. *szentmártoni Darnay Kálmán.*

III. TÉGLÁS ISTVÁN 1501. évi Rovásos botok Lemnekről.
(Nagy-Küküllőmegye). Lemnek (Leblang vagy mint egy régi
ónkannán olvasható, Löbling) Nagy-Küküllőmegye kőhalmi járá-
sában a Kozat völgyének felső részében fekvő csinos kis szász
falú. Lakói, — kivéve a rumenokat, — ág. ev. vallásúak, kik ez
időszertint épen egy csinos új templom befejezésén fáradoznak. Az
új templom mellett láthatók a régi román-stylú templom némi
maradványai. A régi templom nem nagy terjedelmű épület volt,
falait a fölötte átvonult századok viszontagságai annyira megviselték,
hogy a bedüléssel fenyegető szentélyt ezelőtt néhány évvel le kellett
bontani, később hasonlóan kelle eljárni a templom hajófalaival is.
A hajó falán talált falchrónika maradványairól, melynek olvasható
töredéke 1513-tól 1539-ig sorolja elő az e községet ért számos
nyomorúságot, más alkalommal szándékozom szólni, most áttérek
tulajdonképeni tárgyamra, azon rovátkos botokra, melyeket a tem-
plom falának egy magas helyen talált s a mult század közepe

óta — midőn e templom renováltatott — elzárva állott fülkéjében találtak. Összesen négy bot van. Hosszúságuk különböző, a leghosszabb 1'44 m., a második 1'28 m., a harmadik 1'15 m. és a negyedik 1'09 m. hosszú. Valamennyi mind nyolcz oldalra van faragva, az egyes oldalak szélessége nem teljesen egyenlő s faragása meglehetősen durva; mindkét végök bevágások és csapokkal van ellátva s azok segítségével a négy drb egy hosszú egészsze állítható össze. A botokra egymástól különböző távolságra négy oldalú kis pálczikák vannak reá kötözve. Úgy-e kis pálczikák, mint a botok oldalai csaknem egészen tele vannak vésve X. és I. alakú rovásokkal; néhol látható, hogy a régibb rovások le vannak faragva, hogy az így újra simává tett hely újabb rovások alkalmazására használtassék.

A kis pálczikákon, melyek közül az egyik boton 6, a másikon 10, a harmadikon 4, és a negyediken 3 drb találtatott, a rovásokon kívül nevek is vannak feljegyezve. Így: Georg Kessler, Botsch Honnes, Georgius Croner, Jakob Michels kindern und Chrestel Gotz kindern, Michael Maurer nr 20, Rokh Mechel, Johann Kessler nr 4, Pitters Ungar, Jung Beuy Unger Pitters Sohn, *Mechel Botss Sen. vom Jahre 1501—1501.* 34 Namenhölzer, Gasper Hannes, Paul Connert, Georg Bau Andr Heprich Honnes Heprich, Jun Mechel Schuller, Lucas Gergj, Georg Homner, Thomás Figuli. Továbbá a negyedik boton, mely ügylátszik későbbi eredetű, a pálczikákon nemcsak nevek, hanem az igen elhalványodott tinta miatt már alig kibetűzhetően bibliai szent mondások is vannak

feljegyezve. E boton három pálczika s azon a következő nevek vannak: Georg Gotzen Honnes, Honnes Gotz, Lucas Harttmann. A Lucas Harttmann neve után évszám is áll, de nem lehet egészen bizonyosan tudni 1601, vagy 1604-e. Pár név után jegyzett nr. valószínűen a név tulajdonos házának számát jelentette. A felírások néhol latin, néhol német betűkkel, néhol pedig összevegyítve történtek.

Hogy e botok minő célra készültek és használtattak, egész határozottan nem állíthatom, de tekintve azt, hogy a szász községekben már régi idő óta szokásban lévő «szomszédsági» beosztás szerint, Leblang, a mennyire a «szomszédságok» jegyzetei csak vissza emlékezhetnek a mai napig, mindig 4 szomszédságot (Nachbarschaft) képez s miután épen 4 ily rovátkos bot találtatott, elfogadhatónak vélem Pildner — lemneki ág. ev. lelkész — nézetét, mely szerint e botokra az egyes szomszédságok lakói részéről az egyház, vagy község, — vagy a mi azon időben itt a szászoknál mindegy volt, mind a kettő számára teljesített közmunkákról, talán fuvarozás, kő, fővény, fahordás, vagy dézma beszolgáltatás, — szóval ilyenmő szolgálatok lerovásáról vezetettett jegyzék.

Miután a régi időben egy ily kicsiny és félreeső községben, alig lehetett más írástudó, mint a pap, a botokon lévő pálczikákra a neveket s évszámot valószínűen a pap jegyezte fel. A közmunkák teljesítéséről azonban a jegyzék épen azért, hogy az mindenki előtt olvasható és érthető legyen, rovással és nem írással vezetettett. A rovátkos botok pedig, mint a szomszédságok lakói által fontosnak tartott okmányok, a pap felügyelete alá, a templom falának egy nehezen hozzáférhető fülkéjébe helyeztettek el, hol a későbbi renoválások által eltorlaszolva a mai napig fennmaradtak. Kőhalom, 1890. február 20.

Téglás István.

IRODALOM.

HISTOIRE DE LA CERAMIQUE GRECQUE par Olivier Rayet et Maxime Collignon, Paris Georges Decaux, libraire-éditeur.

Kevéssé ismerjük a hellenek festészetét. A klasszikus írók leírták ugyan Apelles, Parhasios, Protogenes, Polygnotos műveit, de ily leírások alig adnak fogalmat magukról a művekről. Pompeji falfestményei emlékeztetnek ugyan a régi hellen művészetre, azonban már az itáliai művészethez tartoznak tulajdonképpen és az alexandriai kornak ízlését foglalják magukban.

A görög festészet tanulmányozása szempontjából kétszeresen fontosak a festett görög vázák, mert részben képviselik számunkra azt a hellen művészetet, melynek legfőbb remekei elpusztultak. A görög edények festményei azonban régészeti, történeti szempontból is fontosak. Mert ezek tárják fel leghívebben és leggazdagabb példákban a hellenek életét, mythológiáját, hősi mondáit, vallási és temetkezési szokásait, testgyakorlati játékait, házassági, mulatozási és egyéb szokásait. Mind e jeleneteket mintegy 20,000 vázán tanulmányozhatjuk, mert körülbelül ennyit foglalnak magukban a köz- és magángyűjtemények.

Az első vázákat Toscanában találták és két század előtt vonták magukra a figyelmet. Miután azt hitték, hogy az etruszkok hozták létre, etruskiai vázáknak nevezték el. Ma már ez elnevezés nincs gyakorlatban. Winkelman és Millingen óta helyesebb útra tért a vizsgálat, a mihez hozzájárultak különösen a Vulci és a Ponte della Badia mellett talált temetők felnyitása. És azóta Gerhard, Jahn, Panofka, Lenormant, Witte stb. lerakták alapjait az archæologia ez ágának.

Az első kérdés az volt természetesen, hogy az Etruriában talált vázák Görögországból importáltattak-e oda vagy pedig Etruriának magának volt önálló, localis edényművészete? Kramer és Jahn nézete, mely szerint az illető vázák *mind* görög eredetűek, ma már kihívta a kritikát. Azoknak véleményét, kik ezt nem fogadják el, legrészletesebben kifejtette eddig Dumont (Peintures céramiques de la Grèce propre). Az ő összehasonlító tanulmányai ezeket a következtetéseket adják: «gyakori import a VI. és V. évszázadban, a görög típusoknak közös utánzása, kereskedelmi összeköttetések minden korban és ezalatt a localis művészetnek kifejlődése oly mértékben, a minőben elmaradnak a művészet fénykorától». Ez utóbbi mellett szólnak a domborműves fekete vázák, melyek Etruriának egy specialitását képezték.

Az amatőrök nagy hévvel fordultak a gyönyörű vázák felé és a gyűjtés hosszú időn át tartott. Ma alább hagyott, különösen a tanagrai és myrina-i figurák megismerése óta.

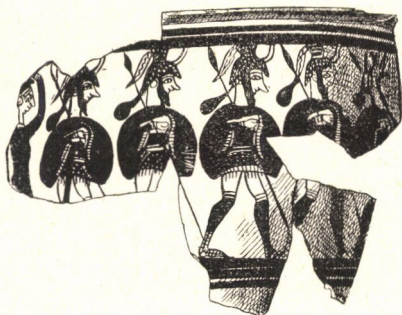
A tudomány azonban ma ép oly behatóan foglalkozik a görög vázákkal, minek egyik bizonyítéka Rayet és Collignon műve mely gondos, alapos és szeretetteljes tanulmányok alapján a legkielégítőbb történetét adja a görög művészet ez egyik legnemesebb, legbájosabb, ha szabad magunkat így kifejezni, iparágának.

A jeles mű a görög vázák előállításának munkájának leírásával kezdődik, mely bevezetés után fejtegetései a legrégibb korra kezdődnek. E szempontból nem mellőzhetők a Schliemann által felásott trójai vázák. A szerzők a Kr. sz. előtti XII. század előtti korbba helyezik e műveket, melyek durva agyagból, szabad kézzel és kevés ügyességgel készültek. Különben sem színes borítékuk, se festésük. Az egyetlen ornamentatio az újjal vagy vésővel való kihuzása, kipontozása, megczik-czakkolása a még meleg állapotban lévő anyagnak.

A szerzők kitérve a trójai vázák kísérleteire, az emberi arcot kezdetlegesen ábrázolni, nevetségessé teszik Schliemann elméletét, mintha ama figurák Athenét ábrázolnák. A γλαυκῶπις-t ő hibásan fordította bagoly arczunak, mert «zöldeskéket» jelent. Különben barokk gondolat hogy a trójaiak istenségnek szánt edényekben főzték volna levesüket.

A mű ezután áttér a Cyprus, Santorin szigetek, Kreta és Rhodusban talált vázákra, melyeken már a tengeri állat- és növényvilág kezd mint díszítés föllépni.

A mykenei ásatások leletei a tizenharmadik és tizenkettedik századra vezetnek vissza. A formák még ugyanazok mint Therában, Kretában és Rhodusban, ellenben a festmények alakjainak merészsége és változatossága újabb haladást mutat. A művészet kinő bölcsőjéből és tanul. A növényt és gyűrűzetet fölváltják a madarak, négylábú állatok, főleg kecskék és lovak. Lassankint föltűnik az emberi alak ábrázolása is. A mykenei akropolis egy váza-töredéke már egy sor harczost ábrázol, teljes görög fegyverzetben. Hosszú hajzatuk csomóra kötve lóg nyakukba, szakálluk sűrű és hegyesre nyírt, orruk rendkívül nagy, szemük en face van rajzolva. Egyszersmind újabb motívumokkal találkozunk, ezek: a keresztsorok, meanderek, ismétlő gerendázatok, mértani vonalozások ponttal a közepén, körbe foglalt rózsák stb. (1. ábra).

1. ábra.

2. ábra.

A mértani ékítés. A dardanok birodalmának föloszlásával előtérbe lép az edény-gyártás egy különös faja, mely előfordul a hellen világ minden részében, az etruszk parttól egész Cyprusig. Anyagra, a gyártás módjára különböznek ez edények, de diszítésük egyféle. Míg az előbbi példák festéseiben a természet naiv utánzását látjuk, a szóban forgó edények festései kigondoltak, jellegük legnagyobb részben elvont és geometrikus. Soká és sokat fogja még foglalkoztatni a tudósokat az a kérdés, honnan vette eredetét ez a sajátos művészet, mely mintegy kifejlődött ugrik elő a földből, melyben oly nagy a vitalitás, mely oly nagy térre terjed ki, és a mely oly erős nyomokat hagy a későbbi korok műveiben?

Conze, áriai eredetűnek tartja e műfajtát, Brunn és Hirschfeld Conze mellé sorakozik. Ellenben Helbig* néhány assyr és palæstinai példány után indulva, Ázsiát jelöli ki a mértani ékítés eredeti hazájául. És ebben Dumont** támogatja. Rayet és Collignon függőben hagyják a kérdést és nézetünk szerint ez esetben a puskapor tartogatása nagyon helyén van. Miért kellene ebben az eredet hazáját egy világrészre szorítani? Nem lehetséges-e, hogy az eredeti kiindulási pont egyáltalában meg sem található? Nincs-e valami valószínűség abban hogy az edények diszítése nem is vehette mással kezdetét, mint a mértani diszítéssel? A pædagogiai tapasztalás nem mutatja-e azt, hogy a rajztanítás is az első fokon a mértani ábrázolással ér el legtöbb eredményt?

A keleti befolyás kezdete. A XI. század végétől egész a VII. század közepéig, a gazdagabb hellen családok fényűzési tárgyaikat Egyiptomból, Phœniciából és Lydiából szerezték be. Öltözékeik egyiptomi és phœniciai szövetből készültek, szobáikat sardesi szőnyegekkel borították, asztali edényeik tyrusi és sidoni ércgyártmányok voltak és midőn a görög ipar fejlődni kezdett, az első műhelyek, nemkülönb az edény-készítők nagyban utánozták e keleti divatot. A kereskedelmi áramlatok szerint némelyeket Egyiptom inspirált, mások Phœniciát vagy Lydiát követtek, de valamennyire egyformán rá lehet ütni a keleti styl bélyegét.

A kelet behatásának első példányait közönségesen a miloi vázák szolgáltatják. Ezek egyenes vonalú ékítések mellett keleties jellegű állat-zonákat és ázsiai decoratív motívumokat, pl. chimerákat tüntetnek fel. A hellen istenségek is megjelennek már. A keleti stylű vázák egy külön csoportját képezik az úgynevezett korinthosi edények. Elnevezésüket onnan vették hogy Korinthos környékének sírjaiban találtak ilyeneket nagyobb számmal, de azért találhatók Etruriáig mindenfelé. Keleti jellegüknél fogva ázsiai vázáknak is nevezik. Diszítéseik: az assyr monumentumok rózsái, fantastikus lények, félig emberek, félig állatok, repülő személyek. Anyaguk sárgás fehér, a festmények a különféle korok szerint halaványak vagy élénkebbek vagy feketék, violaszínbe játszó vörös alapon. A festmények állatokat, személyeket vagy mythologiai jeleneteket ábrázolnak. Az állatok: oroszlánok, tigrisek, antilopok, bakkecskék szemben vagy profilban. (2. ábra) A hetedik század felé jelennek meg először a feliratok archaikus görög betűkkel a korinthusi alfabet formáival. Ugyancsak e korinthusi vázákon jegyzik fel neveiket először a művészek, így pl. Khares és Timonidas.

A myrinai ásatások is napfényre hoztak több keleti stylű vázát, melyeken

* Osservazioni sopra la provenienza della decorazione geometrica. (Annali 1875.)

** Du style geometrique sur les vases grecs. (Bull. de Corr. hell.)

medaillonok láthatók. Az egyiket bemutatjuk ábránkon (3. ábra), női arcot ábrázol, hosszú hajjal keretezve, hasonlít az *euyuki* palota bemenetének sphynx-fejéhez; e monumentum egyike a legrégebbeknek Kis-Ázsiában. A fej fölött három sor fa látható. A két felső sornak cyprus formája van. Úgy látszik, hogy e váza lydiai származású.

Mondottuk, hogy a keleti befolyás mutatkozott különösen Korinthosban, általában Bœotiában. Ez edények állat-világában szerepel a sphinx és siren, melyek eredete Egyptom, továbbá a semiták mythológiája. Egy ily aryballuson az assyr lakós azonnal felismerte volna Nizrok istenét. Másikon pl. Anata és Astoreth phœniciai istenség látható, vagy ismét Dagon és Derketo. Az ily tárgyakkal festett edények Rhodusban kevés számmal, Etruriában, Campaniában gyakrabban, de leginkább Thébében. Thespieában, Platæában és Tanagrában fordulnak elő. A szerzők azon véleményben vannak hogy ez edények tulajdonképen Bœotiában készültek, tehát valódi görög termékek és hivatkoznak a mondára, mely szerint Bœotiát a phœniciék gyarmatosították. Ugyanily nézetnek adnak kifejezést Korinthosra nézve is, mert igaz ugyan, hogy Korinthos eredetéről az írók hallgatnak, de a város neve phœniciai eredetű: Garth, Giriath = erősség. A korinthusiak a vázák gyártásában ép oly nagy tökélyre jutottak, mint a bronzokban. Midőn Julius Cæsar 46-ban Korinthost ismét fölemelni akarván, veteránjait oda telepítette, ezek otthagyták földjeiket és kiásták a korinthusi sírokat. A pompás bronzok és vázák csakhamar nagy áron keltek Rómában. Így keletkezett az úgynevezett nekrokorinthia (Strabon). Az áruk roppant magasra emelkedtek, úgy hogy Cicero paradoxonjaiban már gunyolja az amateuröket. Ennek daczára a nekrokorinthia mániája nem hagyott alább. Augustus császárról állítják hogy némelyeket csupán nagyszerű gyűjteményeikért proscibált. Egy éjjel szobra alá ezt írták: pater argentarius, ego corintharius. Tiberius panaszkodott a senatus előtt, hogy a korinthusi vázák oly bolond árakat értek el. Cæsar gyarmatosai természetesen kifosztották Korinthos környékét és itt nem is maradt találni való. De szerencsére érintetlenül hagyták a távolabbi vidéket. Az itt talált vázák maradtak mi reánk és ezek, bár alább állnak mint amazok, teljesen megfelelnek a korinthusi keramika nagy hírének. Szabályos formára, *soliditásra* nézve nincs versenytársuk és nagy árukat megtartották egész az ötödik század kezdetéig.

Nevezetes szerepet játszottak Italiában a korinthusi váza-műhelyek. A korinthusi művészet ez elterjedésének egy külön fejezetet szentel e mű. Az említett befolyás a korinthusiak lázadásától datálódik a hetedik század közepén. Ekkor *Kypselos* elűzte a Bacchiadokat, kiknek feje Demaratus Tarquiniibe telepedett le és annak királya lett. Ő korinthusi edény-gyártókat is vitt magával. Symbolikus neveik Eucheir (ügyes kezű) és Eugrammos (ügyes festő). A görög történetírók bizonyossága szerint Cære ős hellen telepet képezett a többi lakosság között. Niebuhr és követői, kik a század elején a római történelem felét új alapokra

3. ábra.

akarták fektetni, tagadták ezt. Azonban szerencsétlenségükre az archæologiai leletek fényesen tanuskodtak a régi írók mellett. Így az 1828-ban Cærében és Tarquiniiben talált vázák nagy része bámulatos hasonlóságot tüntetett fel a korinthosi vázákkal és felirataiban a korinthosi betűkkel ékeskedik. Ime a traditio győzelme! Tarquinii és Cære edényeinek egy része a Vaticanba került, legnagyobb részét azonban a Louvre bírja.

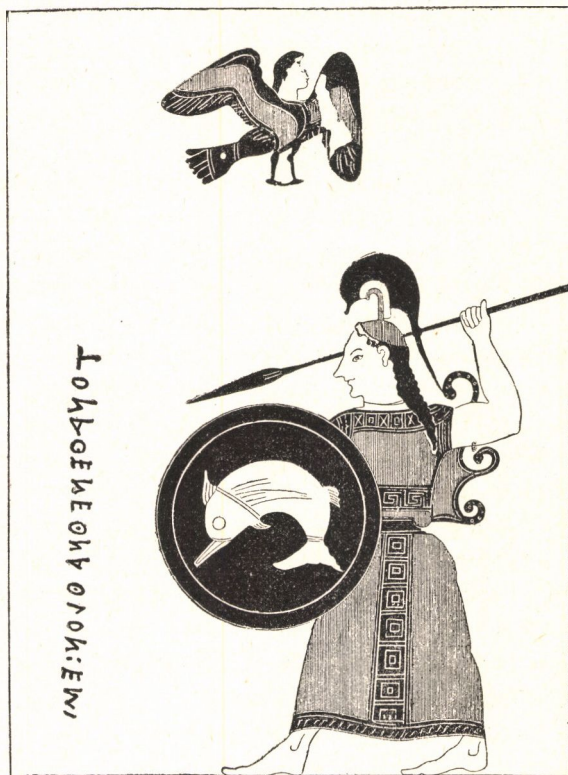
A stylusok unificatioja. A váza-művészet fejlődése Korinthosból átvezet Athenébe. E haladás kora a VI. század. A keleti befolyás azzal záródik le, hogy a műipar bizonyos paritást tüntet föl fejlődésében. Ha vannak különbségek a keramikára nézve Kamirosban, Korinthosban, Thébæben, Athenæben, ezek az agyag sajátosságára és az ékítés némely részleteire vonatkoznak. Különben az alakok, a rajz jellege, a görög és keleti motívumok ugyanazok, az ékítés mindig szalagokra van osztva, az alakok és *ornamentumok* mindig élesen válnak le a világos háttérrel, mindenütt a gyermekies tehetetlenség mutatkozik a *figurák* halmozásában, a nagyság és érdek rovására.

A korinthosi keramika megmaradt ezen az állásponton, míg nem Athenæ, Aegina, Korkyra és Syracusa elhódították tőle a piacot. De ebben a legelőkelőbb szerepet játszotta Athenæ, mely Pisistratos értelmes kormányzása után magas jólétre vergődött. Egyszerre kifejlődik az iparművészet butorban, fegyverben, szövetben és főleg edényekben. Salamis meghódítása, az ægineták legyőzése után kifejlődik a műízlés, Laurion bányái kiadják kincseiket. Athenæ művészi és szellemi központtá lesz. A váza-gyártás Attikában igen régi; már 600—560 között szép virágzásnak indult. De eddig csupán a korinthosiakat utánozta. Nemsokára azután *emancipálja* magát és pótolni igyekszik a hiányokat, melyek a korinthosi műhelyekben megmaradtak. Mindenekelőtt az edények alakjait tökélyesbíti. Emeli magasságukat, a bronzvázák szép hajlásait eltanulja, szebb arányokba hozza a részeket a talapzattól a fogantyúig; így teremti meg a hydria, stamnos, amphora új formáit, melyek egyben oly fenségesek és elegánsak hogy a későbbi kor alig talál rajtuk változtatni valót. De Athenæ nem elégszik meg ezzel; egyszersem vidámabb színt ad az anyagnak. Korinthus megmaradt a fehér agyagnál. Az attikai agyag ellenben vassal volt oxydálva, a mi hasonlíthatatlanul melegebb háttért adott. A korinthosiak ismételt combinatiókkal egyhanguakká lettek, mindig ugyanazokat az oroszlánokat, leopardokat, kecskéket, vízi madarakat ábrázolták és kevés helyet hagytak a mythologiai compositiók számára. Szükség volt arra, hogy a fölösleges alakok elhagyassanak, a compositio a lényegesre szorítkozzék, az alakok nagyobbakká legyenek. A logika mindegyik oldalon egy-egy jelet követelt, kis számú személyzettel.

Ez új elvek alkalmazása nem sok időt vehetett igénybe, mert az átmeneti vázák száma csekély. Az új módszert 560—550 körül már befejezve találjuk. Ezt a dátumot mutatja a British Museum egy pompás vázája, mely Athena születését ábrázolja. A decoratio ez új neme csakhamar új elterjedésnek örvendett az egész görög világban; különösen pedig Campaniában, Krotonban, Sybarisban, Tarentumban, Lokriban és Syracusában. Némely vázák azonban doriai felírást is mutatnak.

Vázafestészet fekete alakokkal. A hatodik század vége felé a hellen és a

keleti világ egymáshoz való viszonyában nevezetes fordulat áll be. A perzsa hódítás következtében a perzsák magukra vonják a hellenek ellenszenvét. A kereskedelem hirtelen megakad. Ez esemény javára válik a görög műiparnak, mely már eléggé kifejtett, hogy keleti mintákra ne szoruljon. Már régóta megkezdte visszavonulását a keleti ipar gyakorlásától. E hirtelen szakítás következtében inspiratioját csak önmagában kereste. Ugyanekkor a görög szellemben és erkölcsökben is jelentékeny változás áll be. Pythagoras komoly tanai elterjednek; az orphikus eszmék északról behatnak az eleusisi vallásba és a két istennő drámai jellegű mysteriumába vegyíti a titokzatos remény csábját. Ascetikus irányzatok

4. ábra.

lépnek fel. Nyomukba lép a physikai és erkölcsi tisztaság. Athenæben a fényűzést és lágy erkölcsöket az egyszerűség és szigor követik. Az emberek nem kötik fel többé hajukat aranytücsök módra, a hímzett himationt (köpeny) fölváltják a fehér tunikával, föllépésük kimért, méltóságteljes lesz. Az erkölcsök, az öltözködés e változása nem marad befolyás nélkül az edényfestőkre, kiknek készítményei a napi élettel oly közeli érintkezésben vannak. Ők is számúzik festményeikből a túlságos fényűzést, a túlzott decoratiót és alakjaikat abban a méltóságteljes állásban igyekeznek ábrázolni, a melyet ekkoriban a jó nevelés nyilvánulásának tekintettek. A mozdulatok nemesebbek, a vonalak összhangzatosabbak lesznek, a tárgyak kisebb számú csoportokba összpontosulnak, az ornamentális járulékok

kevesbítettnek hogy a figyelmet a jelenetről nagyon el ne vonják. Ezzel veszi kezdetét a vázafestészet egy új ærája, a fekete alakokkal. Egészben véve azonban ez edényeken minden archaistikus jellegű marad. E kor tárgyait főleg a Dyonisos-körből veszi, gyakori az istenek menete, továbbá a trójai háború, Herakles munkái, az attikai mythusok, Theseus története. E gazdag korszak műveit hat külön csoportba szokás osztani, ezek: vázák fehér vagy sárga alappal, Ergotimos és Klitias stylusa, Nikostenos stylusa, a szigorú stylus, a panatheneák vázái, végül az exvoto táblák. A szerzők azonban három osztályt állítanak fel, a fekete figurák osztályát általában, a panathenei edényeket és az exvoto táblákat külön.

A panatheneák edényeit azon győzőknek adták jutalmul, kik Athenæbe jöttek Athena Polias nagy ünnepére és a versenyekben részt vettek. Egy csonka athenæi felirat a negyedik század második feléből tudtunkra adja hogy hány amphorát kaptak ilyenkor ajándékba a fiúk *παῖδες*, és az ifjak *ἀγένητοι*. A férfiakra vonatkozó lajstrom fájdalom hiányzik. E vázákat büszkeséggel vitték el a győztesek, vallási ihlettel őrizték meg a családban és ha valamely halottnak sírjába került ily amphora, az a legnagyobb fokú megtiszteltetés volt. Találtak is ilyeneket az egész hellen világ sírjaiban, különösen Kyrenében és Vulciban. Ez amphorák önmagukat nevezik meg. A legnagyobbakon ezen archaikus felírás olvasható: *τῶν Ἀθηνηθῆν ἄθλων* vagyis az athéni játékokból. A melyek pedig nem viselnek felírást, külső habitusokról biztosan felismerhetők. Egy részökre rá van jegyezve az archon neve, ki az illető évben hivatalt viselt. Mind ez amphorák feketék és vörös alapon két képpel vannak ékesítve fekete figurákkal. Az egyik oldalon Athéna van ábrázolva harcias állásban, mint a versenyek védasszonya; rendes járulékok a küzdelem szent madara, a kakas, vagy sphinxek, párduczok, sirenek, vázák, Triptolemos kocsin vagy a győzelem istennője vagy Athena ősi faszobrának rajza. A másik kép rendesen versenyjelenet, leggyakrabban futókkal. A legrégibb ilyenmő amphorát 1813-ban találták Athenæben, ma a British Museum bírja, magassága 61 centim., alakja otromba, rajza ügyetlen, körülbelül a VI. század közepéből való. (4. ábra.)

A panathenei amphorák utolsó datuma a 313-dik év. 309-ben már Demetrius lett Athenæ ura és a város azóta folyvást hanyatlott, úgy hogy a római császárság kezdetén a keramika régi hagyományai már nem léteztek. A panathenei vázák kizárólag attikai készítmények voltak.

A festett agyagtáblák. A VI. századtól kezdve a vázafestők átvitték művészetüket agyagtáblákra (*πίνακες, πινάκια*). Ezek exvoto táblácskák voltak, átlukasztva, hogy föllehessen függeszteni templomfalra, sírba vagy valamely szentelt liget faágára. Nagyságuk változó, a legkisebbek 0 m., 04 szélességgel és 0 m., 06 magassággal bírnak. A festés itt is vörös alapon történt feketés figurákkal; rajzuk igen hanyag és csak a körrajzra szorítkozik. A legtöbb ily exvoto Poseidonnak van szentelve és őt ábrázolja a háromágú szigonnyal és a koronával. Tengerészek, a kik szerencsésen tették meg útjokat, ajánlották fel az istennek. Más jelenetek a mindennapi életből, az iparból vázolnak képeket. Ilyen pl. a Louvre egy táblája, melyen egy fazekas látható a mint műhelyében dolgozik, és épen egy aryballost készít. E táblácskák leginkább korinthusi műhelyekben készültek. Egy újabb korbéli sorozat azonban már athenæi eredetű és tökéletesebb. Athenæben

1872-ben és Berlinbe került. Valószínű hogy e táblákat sírok falaira akasztották, mert festményeik a temetkezési szokásokat ábrázolják. A Louvre egy példánya is találták igen becses és igazolja az Athenæben érvényben volt temetkezési szokásokat. A halott takaróval (ἐπιβλημα) letakarva és tunikába (ἔνδυμα) öltöztetve, ki van terítve a ravatalon. Anyja halott fiának fejét fogja; ez volt a rendes gestus, melylyel már az Iliasban is találkozunk, a mint Andromache Hektor fejét tartja:

Ἐκτορος ἀνδροφόνου κάρη μετὰ χερσὶν ἔχουσα.

Hat más nő a ravatal körül sorakozik, a feliratok mutatják, hogy a halottnak rokona. Mindnyájan heves mozdulattal tanúsítják fájdalmukat. A férfiak távolabbról sorakoznak az oszlop mögött. Ezek a halott testvérei és apja; férfiasabb fájdalmuk mérsékeltebb taglejtésekben nyilvánul. Az egész jelenetben nagy érzés nyilatkozik. A Louvre e táblája ép úgy, mint a berlini múzeum táblái, a fekete festészet szép korába tartoznak és 480—460 közé tehetők. (5. ábra.)

Piros alakokkal festett vázák. Ezzel a váza-festészet legszebb korához érünk, Kiindulva körülbelül a 470-dik évtől. A 20—25 éves periodus, melynek a mondott datum mintegy a közepét képezi, valóban Görögország legszebb kora.

5. ábra.

Ragyogó virágzása fájdalom rövid volt, nem tartott 40—50 évnél tovább, de e rövid nyár fénye hasonlíthatatlan volt. Hogy mi minden történt ekkor, fölösleges ismételni; csak arra térünk ki, a mi a váza-festészetre befolyással volt. A két nagy festő, Polygnotos és Mikon, ekkor festették számtalan alakokból komponált festményeiket a Kimon és Perikles befolyása alatt létesült épületek falaira; ez épületek voltak Theseus temploma, az Anakeion és a Pisianax által épített oszlopcsarnok az agorán, közönséges névvel a Poikile. Ide festette Mikon az athéniai és amazonok harczát. Az Anakeionban bámulták az athéniai az Argonauták visszatértét. A Theseionban egy más amazonharcz volt látható, továbbá a Kentaurok és Lapithak küzdelme és Theseus. Polygnotostól sok művet bírt Athenæ; ezek voltak a Poikiliban Ajax ítélete, az Anakeionban a Leukippidák elrablása, az Akropolis pinakothékájában Polyxena áldozata. De nemcsak Athenæben kedvelték a festészetet; Polygnotos tulajdonkép Delphiben festette meg két fő művét, a Leschében: Ilion elfoglalását és Odysseust az alvilágban. Említendő még a templom, melyet a plataeabeliek emeltek Athénének győzelmük emlékére; Polygnotos ezt azon jelenettel ékesítette, a mint Odysseus a kérőket megöli.

E nagy falfestmények bármelyikét is képzeletben rekonstruálni lehetetlen. Csak annyit tudunk róluk, hogy fő jellemvonásaik az elrendezés szigorúsága, a vonalak egyszerűsége és a rajz helyes volta. A jelenetek hosszúkás rendben vonultak el, a személyek többnyire arczélben voltak állítva; néha, de igen ritkán, szemben állottak. Az arcok nem voltak individualizálva. A művész csak egyszerű indulatokat akart feltüntetni, a haragot, fájdalmat, örömet. A festésben csak négy főszín szerepelt.

A római és görög írók egyaránt tanúskodnak a nagy hatás mellett, melyet Mikon szigorú komolyságú művei és Polygnotos szabadabb kezelése és élénkebb színezése tett a nézőre. Hogyan vonhatták volna ki magukat e hatás alul a váza-festők? Rendesen úgy képzelik őket, mint egyszerű iparosokat. Ámde bizonynyal többet kell föltennünk azokról a kik már érdemesnek tartották odaírni műveikre neveiket. Avagy ha szerénységből nem is tették azt, mindegy. Kétségtelen, hogy ők ama nagy festők iskoláját tanulmányozták és ez önérzetüket emelte. Így történt meg rövid idő alatt az átmenet a piros alakokkal való festészethez 470 és 460 között.

A vázák ezen osztályát jellemzi a nagy szám, a stylusok változatossága, melyek mintegy megfelelnek a művészet haladásának és hanyatlásának is. Minden a mi eddig conventionalis volt, megszűnik, a művészek eltérnek a hagyománytól, kifejezésre és lehetőleg egyénítésre törekednek. A compositio minél csekélyebb számú alakra szorítkozik, a zonák hosszú sor alakjaikkal megszűnnek és a tárgyak redukáltatnak. A kivitel finomabb és egyszerűbb; az alakok, redőzet részletei kiváló tisztasággal vannak előállítva.

A piros alakokkal való festészet legtovább tartott; határvésszámul a tudósok a 186-dik évet veszik föl Kr. e. Az akkor kiadott senatus-consultum a Bachanaliák eltiltására vonatkozólag a váza-festészetet is sujtotta, mely leginkább ez ünnepekhez szolgáltatta készítményeit.

Minden nagyobb, kisebb műhely csakhamar ez új stylusban kezdett dolgozni, a mit nagyon elősegített Attikában a *Kottabos* nevű játéknak divatba jötte, a symposionokban. Ez abból állott, hogy a mulatók az ebéd utáni ivásnál serlegük fenekén hagytak egy kevés bort, azután egyik ujjukat keresztül tolván a serleg fogantyúján, ügyesen célozva átöntötték a maradék bort az átellenes falra vagy egy más cél felé, ugyanekkor az, a ki így borát kiöntötte, kimondta nevét annak, a kít szeretett; a kiöntött ital neve *λάταξ* volt. Ezt a kottabost egy százon át gyakorolták Athenében. Korinthosban, Thébæban és minden városban, a hol a multságot szerették és az előkelő szokásoknak hódoltak.

És különösen kottabosra készült serlegeken olvastuk az ezen korszakbeli jegjelesebb vázafestők neveit: Euphroniost, Brygost, Sosiast, Dorist, Kachryliont, Panphaiost és később Hieront. E művészek közül az előbbieket kortársak. Egymás mellett éltek és néha szövetkeztek egymással. Miután olyan korban éltek, a mikor a művészet minden ágában a stylus rohamosan változott, mindegyiknél észlelhető darab időn át az archaikus szögletesség, majd később az egyszerű és szigorú nagyság, végre a tökély és előkelőség.

Euphroniostól nyolcz serleg és két váza maradt fenn; egynémelyikében a szépség a legnagyobb tökélyt érte el. A legarchaikusabbak egyike Cervetriből

való és most a Louvre tulajdona. Kívül belül festve van; belül egy pompás jelenettel, mely Theseust ábrázolja, a mint Minos gyűrűjét átveszi Amphitritétől; a két szép alak közt Athene ékeskedik (6. ábra). Ugyan e tárgyat Mikon is festette 469-ben Theseus templomának cellafalára. Alig lehet kétség, hogy ugyanez a compositio lebeg előttünk a serlegen. Witte szerint Mikon compositiójának középső része ez, ha nem is hű másolatban, de legalább is jó emlékezetből. Euphronios egy más műve, egy chytropous, mely Szent-Pétervárra került, egy női lakomát tüntet föl, courtisaneokból félig fekvő helyzetben, kis ágyaikon (κλῖναι) hímzett váncosokra támaszkodva. Egész meztelenek. Az orgia vége felé a kottabost játszsza. Sekline adja a jelt a kettős fuvalával. Smikra baljában skyphost tart és bal könyökével a váncosra támaszkodik. Jobb kezének mutatoujját egy második

6. ábra.

skyphos fogantyújába teszi és szeméit elfordítva, a bort hajítani készül. Jobb karja mellé vannak írva a szavak, a miket kiejt: Τὴν ταν δε λατάσσω, Λεαγρε vagyis: «Leagros, e lataxot érted hajítom!» Smikrától balra egy nő Ἀγαπημα (csók) szintén két skyphost tart. A másik oldalon jobbra Aliasto szembe nézve, nagyot iszik skyphosából mialatt balkezában kylixet tart. Mellette következik a fölírás: Εὐφρόνιος ἔγραφεν. Ez az edény már nagyon különbözik az előbbtől. E hölgyek épen nem szépek. A joniai művészet e korszakban már ismerte a lágy körvonalat, a melyekben a női test szépsége nyilvánul. De az attikai művészet, mely hű maradt a régi hagyományhoz, még mindig erélyes, majnem férfias formákat ad a nőnek is. Azért is e courtisane-ok rajza sovány, szögletes.

Az ötödik század közepén működött keramisták közt voltak olyanok a kik-

nek művein meglátszik a thasosi mesterek művészetének hatása. Azért igyekeztek oda irányult hogy Euphronios egyszerű compositioit gazdagabbá tegyék, hogy az alakokat egymáshoz közelebb hozzák, hogy azok egymás mögött is helyet foglaljanak, hogy a látni való dolgokat ekként megsokszorozzák. Ha ez mind nem volna elegendő, hogy részletekkel ékesítsék a jeleneteket, fényes jelmezekkel ruházzák fel a szereplő egyéneket, mellékes dolgokat hozzanak a compositiókba, szekrényeket, zsámolyokat, kosarakat, edényeket; és miután e keramisták már az arany és elefántcsont szobrászat hatása alatt állanak, itt-ott tartózkodó módon az arany diszítést is használni fogják valamely ékszernél, valamely istennő koronájának leveleinél vagy valamely hős pajzsának diszítésénél.

E törekvések legelőször Sosiasnál és Brygosnál mutatkoznak. Így Sosiastól a berlini múzeum bír egy Vulciban talált serleget, mely törött állapotában is az

7. ábra.

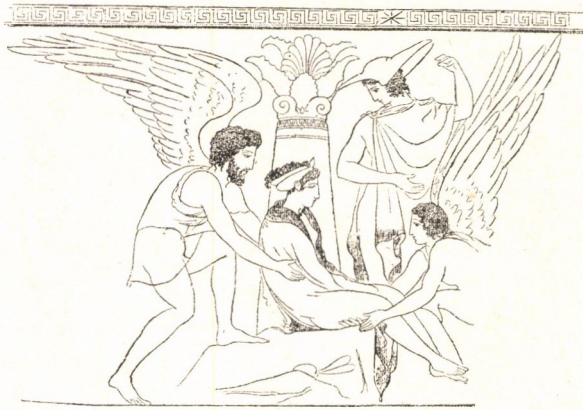
ötödik század keramikájának egyik legszebb példánya. A külső compositio az istenek és istennők fogadtatását ábrázolja Zeus és Hera által az egyik oldalon, míg a másik oldalon isteni személyek fölvonulása látható kevésbé hivatalos egymásutánban, ú. m.: az évszakok (hórák), Hestia, Amphitrite, Hermes, Artemis, Herakles és Hebe. A serleg belsejében Achilles látható, a mint Patroklosnak sebeit bekötözi. Az arcok kifejezésteljesek. Az ülő Patroklos helyzetében az anatomia és távlat biztos ismerete nyilvánul. E két szempontot tekintve, az attikai keramisták ennél jobbat nem produkáltak. (7. ábra.)

Sosiassal rokon Brygos, kinek nevét nyolcz serleg viseli. Ő az, ki az aranyat alkalmazta azon a serlegen, melyet a British Museum bír Caupából. Ugyancsak e korszakba tartoznak még Makron és Hieron, kiknek művein a szerzők már az ioniai befolyást vélik kimutathatni, mert ekkor tájban ismerkedtek meg az attikai művészek az ioniaiak építészetével és decoratív szobrászatával. A Propyleumok

belső oszloprendje és valamivel később az Erechtheion és a Szárnyatlan Győzelem temploma mutatják, hogy mennyire elbájolta az építészeket az ephesosi Artemision és a samosi Heraion, valamint hogy Kalamis is elkölcsönzött némi lágyságot az ioniai szobrászathól.

Hieron különben már nagyon is áthágta volt a régi attikai tisztaságot. Legtöbb vázájának mindkét tárgyában majdnem egyformán messze megy. Tárgyai rendesen satyrok, silenek és mænadok illetlen tánczai, orgiák, félig meztelen tánczosnők és fuvolázónők. Hieron ez irányú művészetéből nagy jövedelemre tehetett szert, és el is özönlötte műveivel Görögországot és a hellenizált országokat, különösen Nagy-Görögországot.

Külön fejezetet szentelnek a szerzők az *attikai lekythosoknak*. Beosztásuk egyáltalában ugyanaz, a mit az egyik szerkesztőtárs Collignon már a görög Archæologia című igen jó kézikönyvében követett. Csupán a fejezetek sorrendje van némileg fölcserélve.

8. ábra.

A fehér alappal festett lekythosok csupán Attikában találhatók. Formájuk változatlan. Hosszúkásak. Az edény öblözete fehér és ez alapszínről élénk vonásokkal, többnyire körrajzokkal válnak le az alakok. Ragyogó fekete máz díszíti a nyakat és lábat. E vázákat, melyek csakis az attikai sírokban találhatók, ritkán látni az európai múzeumokban; a legtöbb az athenei gyűjteményekben foglal helyet. A lekythosok, mint általában tudva van, az attikai temetkezésekre vonatkoznak. Minden görög tartománynak megvolt a maga sajátos halotti cultusa; így Attikának is. Azért e lekythosok csakis az attikai gyászszertartásokra vonatkozólag készültek és már Aristophanes is célzást tesz e jellegükre a «Gyülesezőnők» című művében, mert megemlíti a fazekast, «a ki a halottak számára a lekythosokat festi».

Ὅς τοῖς νεκροῖσι ζωγραφεῖ τὰς ληκύθοις.

E lekythosok tehát a halotti szertartások egy részét képezték.

Aristophanes szövege különben bizonyítja, hogy ez edényeket már 392 óta gyártották és valószínű hogy készítésük az egész negyedik századon át tartott egész a harmadik század végéig. Megjegyzendő, hogy archaikus stylben tartott

lekythos nincs. A legszebb példányokban az attikai modor legnagyobb tökélye nyilatkozik. A római korszakban e vázákat már nem készítették.

Ez edényekből és az attikai síremlékekből leginkább tanulmányozhatni az attikai temetkezési szokásokat és az attikai felfogást a halálról. A lekythosok szép festményeinek motívumai: az áldozat a halott síremlékénél, a síránkozás (lamentatio), a gyászöltözködés, a ravatalratétel, a sírba helyezés, végül Charon és az alvilági csónak.

Így pld. a sírbahelyezés valami öt darab lekythoson látható; ezek között van egy gyönyörű darab, melynek képén egy acanthussal ékített síremlék (stela) látható. Két szárnyas genius egy fiatal nő holttestét teszi a sírba. Az egyik genius az álom, Hypnos, kit a homeri költemények a halál testvérének (*κασιγνήτος θανάτου*) mondanak. A másik Thanatos, a halál, az éj fia. A nő majdnem élni látszik és a művész mellőzött mindent, a mi a halál rémületét fölkelthetné. A stela mellett álló ifju letekint a halott nőre és inkább valami eszményi visionál, semmint egy gyászos szertartásnál látszik jelen lenni. (8. ábra.)

Mind-e lekythos festmények stylje különösen érdekes. A melyet említünk, a legszebbek közé tartozik. Azonban a legtöbbnek készítmódja gyors és hanyag. Mindazonáltal megérdemlik a közelebbi tanulmányt, mert bármily tökéletlenek legyenek is, megragadó igazsággal állítják eléink az athénei jelleget, a hosszúkás orrot, a jól accentuált állkapcsot, mind ama vonásokat, melyeket az archaikus mesterek annyi gonddal másoltak és a melyek a klasszikus kor szobrászatából elenyésznek. És ugyanekkor, a munka hanyagsága közben is, erős művész-hagyományt látunk, a melyhez még a legalsóbb rangú vázafestő is ragaszkodott. A személyek odaállításában, a redőzet elrendezésében megtaláljuk a nagy stylus nyomait. Semmisem bizonyítja annyira, hogy a művészet mily népszerű volt Athenæben.*

Irmey Ferencz.

PULSZKY FERENCZ. TANULMÁNYOK A NÉPVÁNDORLÁS KORÁNAK EMLÉKEIRŐL. Akadémiai értekezés 8°, 55 l. 21 ábrával. II. A szilágy-somlói két kincslelet. A jelen értekezést azon kedvező körülménynek köszönjük, hogy a múlt évi husvét szombatján Szilágy-Somlón egy gazdag népvándorlaskori arany kincset leltek. A kincset már ismerik olvasóink; Pulszky néhány héttel a kincs találása után ismertette a Pesti Hirlapban, utóbb e folyóirat juniusi számában (233—258. ll.) adott róla részletes leírást és szintén még múlt évi október 11-ikén a m. tud. akadémiában történeti és archæologiai szempontból méltányolta, adván hozzá (legtöbbszörre) sikerült képeket. Ezek alapján már most lehetséges, hogy távoli szaktudósok is hozzá szólhassanak azon érdekes kérdésekhez, melyeket a kincs tanulmánya ébreszt.

Az 1889-ik évi kincs a második nagy kincs lévén, mely Szilágy-Somló területén elékerült, czélszerű volt vele együtt a korábban, 1797-ben, nem messze a mostani kincstől elékerült híres kincset is belévonni a tárgyalás körébe, mert nem véletlenül került össze a két nagy kincs, de korra és stilusra teljesen összevágtnak.

* Befejezése a következő számban.

Leginkább a stilistikus közösség alapján állítható, hogy a II. kincs is úgy mint az első, a IV. század végső évtizedeiben került föld alá és hogy az valószínűleg épüget, mint az I. kincs, a kelet felől hazánkba érkező germán törzsek tulajdonát képezte.

Az ékszereken és csészéken előforduló jellemző gránátos és egyéb drágaköves díszítés, a rekeszes zománcz, a filigrán és gömböcsdíszek arra adtak alkalmat a szerzőnek, hogy hazai és külföldi, különösen nyugoti országokban lelt nevezetesebb analógiákat vonjon belé fejtegetésébe. Szerző a népvándorlási stílus európai elterjedési főirányát tekintetében ugyanazon eredményre jut, melyet e folyóirat 1884. évi kötetéből* ismerhetnek olvasóink, hogy t. i. hazánkban az ú. n. meroving stílus emlékei a nyugoti országok hasonló ízlésű emlékeit majdnem félszázaddal megelőzik, tehát a kérdéses stílus terjedése innen oda vette irányát.

Az Arch. Értesítő említett értekezésében e stílus keletkezéséről azon vélemény volt indokoltan előadva, hogy valószínűleg a Fekete-tenger partjain eredt, a hol barbárság és hellenizmus határos volt és e kölcsönhatáshoz még az Ázsia belsejéből oda eljutott kereskedelmi cikkek, sajátos művészi motívumok és technikák is járulván, sajátos keverék-ízlés képződött. Hazai népvándorláskori leleteinkben, melyek a vándor germánok kiinduló pontjához legközelebb esnek, e keverék stílus mindenféle fokozatokban úgy hellen, mint durva barbar áruk mellett föl-föltűnik.

A petreosai, nagyszentmiklósi, a két szilágysomlói, valamint az apahidai kincs, mind ily keveréke az ősi birtokból vagy összerablott műtárgyakból származott ötvösműveknek.

A nyugoton: a frankoknál és angolszászoknál e keverék-stílus mindinkább átváltozott és mennél távolabb esnek e népek a stílus eredetétől idő és hely dolgában, annál nehezebb ornamentikájukban az eredeti elemeket, kivált a klasszikus és keleti motívumokat helyesen fölismereni.

Ellenben nem messze e keverék stílus gőczpontjától, a századok folyamában keletkezik belőle egy erős új stílus, a byzanci, a mely mivel az építészetben, szobrászatban és festészetben is bizonyos önállóságra emelkedett, méltó joggal byzanci művészet címén szerepel a műtörténetben, és a mely akkor éri el fejlődése tetőpontját, a mikor a vele közös származású «meroving stílus» némely országokban úgy mint nálunk, rég letűnt, másokban, mint Angliában és Skandináviában, legalább is erősen elhalványult.

A II. szilágysomlói leletben egyes stilistikus idomok, mint p. o. azok a sajátos félkorong idomú óriási fibulák, oly nagy számmal és hasonlatossággal tűnnek föl, hogy mintegy arra kényszerítik a kutatót, hogy e fibula típus keletkezését és fejlődése történetét az összes ismert analógiákon végig fürkészsze: e föladat még hátra van.

Más föladat lesz keresni a stilistikus kapcsolatot a szilágysomlói és hasonló leletek összessége és a dunántúli népvándorláskori sírmezők kincsei közt, melyeknek e tanulmányok során az első tanulmány volt szentelve.

Azonban ezen kérdéseket megelőzőleg egy más fundamentális kérdés várja

* 128—157 ll. Ugyanott az analógiákra vonatkozó irodalom is megtalálható.

a szakértők eldöntését, az, vajjon a iv. században Kr. után van-e az antik világ keleti részében valami észrevehető különbség római és hellen ízlés között avagy nincs, és lehet-e p. o. a szilágysomlói zománczos fibulát hol görög (27. l.), hol római munkának mondani (50. l.). A csattos arany csésze alkalmából fontos ethnographiai kérdés merül föl, az t. i., hogy vajjon skytha szokásokat követnek-e az ősgermánok? (46. l.)

A byzanci öltözet és ékszerek tanulmányában az említett elefántcsontos domborművek és mozaikok mellett a byzanci miniatureok első rangú kútffók.

Leírásokban és hivatkozásokban itt-ott fráshibák csúsztak be. A nagy ékköves fibulában (12. l.) az ékkő lejtős oldala nincs keresztül fúrva. A leletben volt gombosdíszű töredékek nyilván fibula félkorongú fejének oldalrészei és a 49. lapon közölt rajzon az alsó gomb tévesen van oda téve. A ponczolás nem oly technikai eljárás, melyet a népvándorláskori barbárok kezdtek (12. l.); ismeretes és sokat használt technika volt az már előbb is Közép és Éjszak-Európában.

Ellentét forog fön a barbárság antik fogalmának a 11. lapon s a 13. lapon adott értelmezése között; amott ezt olvassuk: «a római írók a barbárokat, különösen a germán népeket, mint rombolási vágyakkal eltelt vadakat állítják előnkbe, a míveltség legeslegalsóbb fokán stb.»; utóbb a 13. lapon «a rómaiak és görögök egyaránt minden nemzetet, mely nem volt sem nem görög, sem nem római, barbároknak neveztek, a nélkül, hogy ezen szóval a vadság és teljes műveletlenség fogalmát kötötték volna össze». Az utóbbi állítás bizonyosan közelebb jár a történeti igazsághoz, mint az előbbi.

Csak tollhiba lehet, ha bevezetésében szerző azt állítja, hogy eddig érmek híján nem igen keltezhattuk a népvándorlási leleteket. Maga a nagyérdemű szerző tudja legjobban, hogy elegendő számmal van érmekkel található sírlelet, melyeknek alapján sikerült a népvándorlási hosszú hat-hétszázéves korában dívó alkorszakokat megkülömböztetni, melyeket azután a góthokról, az avarokról s a magyarokról neveztek el.

Végül szintén csak tollhiba lehet, ha szerző a szilágysomlói leletekről oly határozottan állítja, hogy azok a germán műiparnak és műízlésnek *legrégebbi tanúságai!* Tehát Germaniának a góthok bejövetele előtt nem voltak lakosai, kiknek műiparáról és műízléséről tanúságok maradtak? Tehát az itt volt ősz germánoknak sem a La Tène, sem a Hallstatt cultura stílusában nem lehetett részük és érdemük?

Sőt vannak szerzők, mint Lindenschmit, kire oly gyakran történik hivatkozás, a kik úgy vélekednek, hogy az egész phantastikus állat ornamentika, mely a meroving stílusban jelenkezik, germán *ősi* mustrakészletekből keletkezett — a mit azonban a Lindenschmit-féle túlzások egyikének tartok. Alighanem középpüthet van ismét az igazság!

mp.

B. BELHÁZY N. JÁNOS. A RÉGI MAGYAR PÉNZVERÉSI SÚLY-MÉRTÉK. SELMECZBÁNYA 1889. 55. l. Numismatikai irodalmunkban, mely kiválólag a leíró és történeti szempontokat követi, örömmel kell fogadnunk azokat a gyéren jelentkező tanulmányokat, melyek az érmészetnek belső mivoltával, annak

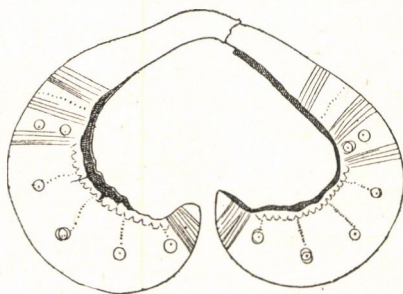
nemzetgazdasági kérdéseivel foglalkoznak. Finály Henrik volt, ki e téren tett kezdeményezésével utat nyitott, számításaival s practicus nézeteivel az ez irányban teendő kutatásoknak alapot vetett; később Salamon Ferencz, Budapest történetének írója, tett méréseket, melyeknek eredményei általában olyan genialisak, mint más, gyakran kevés, vagy éppen semmi adatra sem támaszkodó következtetései.

A tanulmány mely előttünk fekszik, sokban különbözik az előzőkétől, úgy az eszközök bősége és teljessége, mint a szakszerű foglalkozás módszereinek biztos alkalmazásánál fogva. Szerző, mint a bányaművelés és kohászat terén szak tekintély, a mellett mint a történelmi numismatika művelője is, foglalkozik a magyar pénzverés súly és értékviszonyaival: eredményeit, nem problematicus értékű combinációk gyanánt, de reális számtételekül fogadjuk.

A mű elején a márka, illetőleg annak hazai változatai: magyar, budai, esztergomi, fehérvári, erdélyi (szászsebesi), szebeni, radnai, szepesi, jászói márka egymáshoz való viszonyával levéltári adatok felhasználásával foglalkozik; behatóan fejtegeti a márka felosztását, a finomsági tartalmat, az ezüst viszonyait az arany, vagyis az Árpádkori magyar pénzérték viszonyát, hullámlását a byzanci aranyhoz.

Belházy, Finályval («a régi magyar súlymértékek») szemben az általa felállított elméletet 1:12 nem tartja elfogadhatónak, hanem az 1:10 arányt tartja bebizonyítottnak. A mi szt. István érmeinek átlagos súlyára vonatkozik, az eddig tett méréseket sem tartja kielégítőeknek; nézete különben az, hogy ez éremfajok féldenároknak tekintendők. Belházy részletes bírálatát adja Salamon arányszámításainak is, kimutatva az 1:12 arány felállításának erőltettségét, a mit Salamon az ezüstpénzeknél merőben eltérő elvből is kihoz. A munka, első tekintetre is azt a benyomást teszi, hogy hivatott szakférfiú műve, ki tanulmányait az irodalmunkban is felmerült hasonló tanulmányok szigorú mérlegelésével bocsátja közre. Kíváncsinos volna az ügy érdekében, ha Finály és Salamon, szerző nyílt és határozott ellenvetéseire szintén kifejtenék nézeteiket, esetleg specialis szempontjaikat helyezve előtérbe. A jeles mű különlenyomat a «Bányászati és Kohászati Lapok» 1889. évi folyamából.

r—y.

ŐSKORI ARANYÉKSZER A N. MÚZEUMBAN.

(Természetes nagyságban.)

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi márczius hó 11-én tartotta meg, február hó 28-áról az elnök betegsége miatt elmaradt első rendes havi ülését. Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak: Melczér István, Thaly Kálmán, Majláth Béla, Zsigmondy Gusztáv, dr. Szádeczky Lajos, dr. Boncz Ödön, dr. Kuzsinszky Bálint, Wosinszky Mór választmányi tagok, dr. Czobor Béla osztályelnök, dr. Fröhlich Róbert osztályelőadó, továbbá dr. Márki Sándor, dr. Könyöki Alajos, Halavács Gyula, Kunvári Fülöp, dr. Szombathy Ignác, Szumrák Pál, Milecz János tanár és 40 más hallgató.

Az első fololvasást, illetőleg szabad előadást *Pulszky Ferencz* tartotta a népvándorláskori emlékekről, ismertetvén ama módokat, melyekkel a népvándorláskori leletek chronológiáját a lehetőség szerint megállapíthatjuk.

Ezután a társulati titkár kegyeletes megemlékezést teljesít gróf *Andrássy Gyula* elhalálzásáról szólván, ki társulatunknak is örökös alapító tagja volt.

«Nem lehet czélom, úgymond, az ő nagy alakjának politikai tevékenységével, vagy a közélet terén szerzett érdemeivel csak nagy vonásokban is foglalkozni. Az a történelem feladata leend, azé a történelemé, mely Magyarország legujabbkori rohamos fejlődésének okait és tényeit fogja megírni.

Én e helyt róla, kinek kedves, lebilincselő egyénisége bizonyára mindenkinek emlékében meg fog maradni, ki vele csak vala érintkezett, mondom én csak mint a művészet, az irodalom s a multak emlékeinek lelkes barátjáról és pártfogójáról szólhatok.

Ezeket figyelemmel kísérni, támogatni, ha kellett egy vagy más irányban lelkesíteni, még politikai pályájának legóriásibb elfoglaltsága közepett sem feledkezett meg.

Nagy általános ismeretei, valóban európai műveltsége s világlátottsága bámulatos tökélyre fejlesztették műízlését, melynek alapjai egyéniségében már anélkül is megvoltak.

Az alkotmány visszaállítása után külföldről hazájába térve, nem szűnt mindig mérvadó véleményét minden nagyobb ilyféle kérdésben nyilvánítani, a kiállításokon részt venni, nemcsak megjelenésével, hanem támogató szavával és műkincseivel is. S tette ezt mindig oly nyílt, őszinte s természetes modorban, hogy senkivel sem érezttette sem a világhírű politikus miniszter, sem a fényes nevű diplomata egyéniségét. Ilyenkor és ilyen esetekben a ki érintkezett vele, csak a higgadt, nemesen gondolkozó férfit láthatta.

A művészet és a multak emlékeinek szeretetére nézve legnagyobb bizonyosság palotájának és kastélyainak berendezése, melyek tömve vannak ily műkincsekkel. Páris, Bécs és Budapest nagyobb antiquariusainak állandó vevője volt.»

Arra, hogy a műkincsek és régiségek iránti előszeretete, s különösen ha azok még családjára is vonatkoztak, mily nagy volt, több érdekes epizódot mond el Andrassy életéből s néhány fontos nyilatkozatát mondja el. Végül indítványozza, hogy emlékezete s a társulatnak az ő elvesztése feletti mély részvéte jegyzőkönyvileg megörökíttessék, mit is a választmány egyhangulag elfogad.

Ezután a nemzeti múzeumba érkezett újabb leleteket és szerzeményeket mutatja be, több kupát ezüsből, czápás poharakat, egy czéh-tálat, két torques karperecz és tokos vésőből álló bronzleletet, mely biharmegyei Borozdon, köszéskeresés alkalmával egy barlangban találtatott. Bemutat továbbá két bronztekercset Dicső-Szt.-Mártonból, több XVII. századbeli erdélyi mívű hajtút és egy igen szép arany násfát, melyen két eb, a hűség jelképei vannak kiöntve s mely szintén erdélyi munka. Ez alkalomból a násfáról, annak nevééről stb. értekezik s eredetiben bemutatott oklevelekből mutatja ki, mikor és hogy használták e nevet. Bemutatja gyűjteményéből Báthory István erdélyi fejedelemnek egy ítéletlevelét, melyben Sombory Lászlónak 1566-ban kelt s magyar nyelven írott végrendelete van átírva az ingóságok pontos jegyzékével.

Bemutatja továbbá azon ingósági leltárt, melyet Kapy Gáspár és neje Hoffmann Krisztina, leányukat, Klárát férjhez adván, Szentiványi Péterhez, az 1650-ik év július 20-án Tölgyszéken vesznek fel leányuk hozományáról. E culturtörténelmileg nagyfontosságú leltárból kiemeli az aranymívek leírását, s különösen azt a helyet, hol egy násfa következőleg iratik le:

«Egy arany gálya, függő gyémántokkal, rubintokkal sűrűn rakott. Lánczocskán függ rubintson, négy szép öreg gyöngy is függ rajta, továbbá egy arany kereszt függő, négy öreg rubint, két öreg gyémánt s egy smaragd benne. Az végén egy öreg szép gyöngy fityeg. Egy hólyagos, kívül, belül aranyozott ezüst kanna, egy ezüst ember a tetején, több lehet egy itczénél. Egy nyakravaló, huszonegy rend szép öreg gyöngy rajta» stb.

Ezután a Tarnóczy-féle gyűjteményből mintegy 50 drb újabb szerzeményű s különböző korokból származó régi gyűrűt mutat be és magyaráz. Végül idősb W. Jankovich Miklósnak, a hirneves régész és gyűjtőnek, kinek gyűjteményét az ország a nemzeti múzeum számára vette meg, olvassa fel gyűjteményéből egy nagy érdekű levelét, melyet az Pestről 1830. márczius 16-áról keltezve, Miskolczra Büdy András táblabíróhoz írt s a mely következőleg hangzik: «Bizadalmas s drága nagy jó Uram barátom! Kiváltképen örvendezém tudományi tudósításaira és köszönettel fogadom hozzám küldött csontot és cserépbeli régiségeket. Úgy vélem hogy azok a Magyarok bejövele előtt itt lakó Jász, vagy Sarmáth nemzeteké valának, — csudálkoznak azonban, hogy a sík földön találtattak, — hanem tudósított volna, hogy szarvas-csontok és szenek, vagyis égetés jelei találtattak, mert bizonyos jele, hogy azon helyen erdő volt, és így bár most azon hely sík mező legyen, akkoron sűrű erdő lehetett, melyben az említett nemzetek lakásokat helyeztették.

Igen óhajtanám azért, ha mind azon kövér fejtér zsiradékból, egy cserép, vagy üvegben valamely csekélységet által küldeni méltóztatna, — de még inkább valamely (a régiségtől már megzöldült rézdarabocskákat, melyeket ott bizonyosan, aranyfonalakat is, vagy hárttyákat lehetőleg, szinte úgy mint többnyire az

ilyen helyeken) találni fognak, ha ezen hely a szántások által már előbb felzarva nem volt.

A kis-győri templomnak (Borsod-megye) inscriptiója tudva volt előttem, mert az Urs (Örs) iránt szóló diplomát is, mely circa 1270—360 emanált, valahol olvastam; de harangjáról semmit sem tudtam, annál is inkább a scythiai betűkről, melyek Magyarországon még sehol elő nem jöttek, hanem épen mivel az 1280—1320 esztendeig hazánkban szokásban volt betűk oly ismeretlen cifrázatuak, alkalmasint ezen esztendőre tartózkodó leszen, valamint az ilyen ismeretlen és általam Morsárinak fel fejtett írás.

Kérem azért, ne terheltesen azon haranghoz létrán felmenni és a középre helyezettetni szokott képzeteket vagy jeleket azon nagysággal mint vannak lefesteni, leginkább pedig a kezdetét az írásnak megtalálni, mely vagy + vagy &g, vagy & vagy § ilyen jelekkel jegyezve vagyon. Azt is megírni, hogy az írás kiálló, vagy bévéssett betűkből álljon. Mindazokról a régiségekről, melyek a miskolci professornál vagy prókátornál találtattnak, mind azon régi írásokról is bár az 1600—1610 sőt 1720 esztendeig legyenek, csak tudjam miről szólnának és mennyibe nekem által adatnak, elvárom tudósítását. A kis fiúnak 1 font cantist, 2 font czukrot ide zárva küldök. Egyebekben pedig folyamodásomnak teljesítését esedezvén, hozzám való tovább is kimutatandó szivességét kérem és vagyok igaz szívű szolgálja s barátja idősebb W. Jankovich Miklós. Kívül: Majd elfelejtém bokros bajaim miatt megírni, hogy magyar czimereinket Burgstaller adá ki Posonyban több kötetekben in 4. sub titulo: Insignia Nobilium Familiarum Hungariæ. De a múzeumban inde ab Anno 1570 minden armalisnak, melyek kiadódnak, czimerei lefestve találtattnak.»

A kis-győri harangról és föliratokról irodalmunkban nincs említés. E levél becses útmutatásul szolgál, melynek nyomán a titkár már a nyáron oda fog menni, hogy kutatásokat eszközöljön.

Titkár ezután rendes havi jelentését teszi meg, melynek folyamán jelenti, hogy a Csanád-megyei történelmi és régészeti társulat 100 frtnyi alapítványát befizette. Tagokul megválasztattak. *Dr. Schönherr Gyula* Budapestről, múzeumi tisztviselő, *Sopron sz. kir. város közönsége*, a *nagyszombati kir. főgymnásium*, ajánlja mindannyit a titkár, továbbá *Pokorny László* Szarvason, ajánlja dr. Réthy László és végül *Burián Pál* főszolgabíró, Szempcz (Pozsonym.), ajánlja Spitzer Mór. Végül a pénztárnok január és február havi kimutatását olvasta fel, melyet e füzet borítékán egész terjedelmében közlünk. A nyilvános ülés után zárt választmányi ülés következett.

Dr. Szendrei János titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT márczius hó 26-án tartotta meg ez évben második rendes havi ülését a magyar tud. akadémia heti üléstermében. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnökle alatt Dr. Hampel József osztály-elnök, Dr. Fröhlich Róbert osztály-előadó, Dr. Czobor Béla osztály-elnök, Majláth Béla, Dr. Pósta Béla, Zsigmondy Gusztáv választmányi-tagok, Dr. Csánky Dezső, Szumrák Pál, Halavács Gyula, Dr. Szombathy Ignác, Kunváry Fülöp, Milécz János, Könyöki Alajos és 10 más hallgató.

Elnök megnyitván az ülést, Dr. Pósta Béla *Wosinszky Mór*-nak a hasoga-

tott köeszközök némely ritkább alakjáról írott értekezését olvasta fel, melyet jelen füzetünkben közlünk.

Ezután Dr. Hampel József két Árpád-kori faragott feliratos köemlékről értekezett. A nagybecsű két emlék magyarázatát és rajzát az Arch. Ért. jelen száma szintén hozza.

Ezután titkár *Myskovszky Viktor* dolgozatát és rajzát mutatja be Thurzó János-nak, a morvaországi gross-weikersdorfi templomban levő síremlékéről, mely az 1582-ik évben készült.

Titkár rövid jelentése folyamán Bulyovszky Lilla urhölgyet Budapestről és Bischitz Mór nagybirtokost tolnamegyei Osoráról tagokul ajánlja (ez utóbbit ajánlja Dr. Kammerer Ernő). Megválasztatnak.

Végül a pénztárnok havi jelentése olvastatik fel, melyet e füzet borítékán közlünk. Jegyzőkönyv hitelesítésre Dr. Fröhlich Róbert és Dr. Pósta Béla kéretnek föl.

Ezután zárt választmányi ülés következett, melynek folyamán Czanyuga József helyett, ki állásáról elfoglaltsága miatt lemondott, a hátralevő egy évre Lipcsey József a m. iparművészeti múzeum pénztárnoka választatott meg pénztárnokul. A pénztár átvételére a pénztárvizsgáló bizottság utasított s Czanyuga József úrnak 10 évi buzgó működéseért köszönet nyilvánított.

Dr. Szendrei János, titkár.

A N. MÚZEUM ÉREM- ES RÉGISÉG-OSZTÁLYA az 1890. évi januárius—márcziusi évnegyedben. I. Gyarapodás. Az őskori gyűjtemény számára Vécsey József gyógyszerész közbenjárásával szereztünk egy kis bronzkori leletet, mely a torvaji szőlőkben (Somogy m.) került elé. Durva cserépedénybe rejtve egy gazda szőlőkapálásnál bronztöredékeket, nyers bronzrögöket és öntő maradványokat talált. Volt hat kisebb töredék tokos véső, periméjéből és oldalából sarló és tekercs, lándsacsúcs köpűjéből, csüngő-díszből és karikákból való részletek ismerhetők föl. Egészben 50 drb. Dicső-Szent-Mártonból (Kisküllőmegye) két hengerded tekercset szereztünk. Mind a kettő bronzból való és ép, egyformán tízhajlásúak és szélesebb végükön átmérőjük 7 cm., a keskenyebb nyíláson pedig 5·5 cm. A borozdi (Biharm.) határból ajándékba kaptunk néhány bronztárgyat, melyet köszén keresése közben egy barlangban találtak. A lelet áll egy tokos vésőből, karpereczből és két nyakgyűrűből, melynek egyike ketté van törve, ez utóbbiak közül az egyiknek átmérője 11·4—11·9 cm., a másik kisebbé 14·1 cm.; az ajándékozó Kiss Károly helymester B.-Remezen (Biharm.). Helybéli kereskedőtől négy aranykarikát és egy kisebb félholdidomú aranyékszert szereztünk, melyek állítólag szintén Biharmegyéből Nagyvárad környékéről valók, a karikák súlya 6·5, 5·1, 2·3 és 1·2 gramm. Más alkalommal állítólag Eperjes vidékéről való 5 drb. aranyláncszemet vettünk, melyekből kettő-kettő egymásba fűzött, az ötödik magára áll.

Idomuk olyan, mint a «bronzkori emlékek» XLVIII. tábláján az 5. számú rajzé; összes súlyuk 45·7 gramm., egynek-egynek átlagos súlya tehát valamivel több mint 9 gramm. Szolnok vidékéről ketté tört, de ép félholdidomú, két végén hólyagos aranyékszert szereztünk hivatalos úton, fölületét csinos vonalkarczolatok ékítik. (Rajzát közöljük a 188. lapon).

Végül a duna-almási őskori urnatemetőről származó cserépbögrét hozott ajándékba Récsey Viktor benczés tanár úr.

Az új szent-annai aranykoszorú galvanoplastikus másolatát két példányban készítettük el, egyikét az aradi múzeumnak adtuk által, a másik arra szolgál, hogy majd kísérletet tegyünk véle arra nézve, minő rendeltetésök lehetett a sajátzerű ékszereknek. Az antik gyűjteményt 11 fibulával, egy kis aranykarikával és egy kis lelettel gyarapítottuk, mely állítólag sajó-szent-péteri sírból származik. E lelet csupa apró aranygömböcsökből, lapocskákból és kidomborított kupocskákból áll, egészben volt 33 ily apró tárgy, melyeknek összes súlya: 10·56 grm. Majláth Péla ajándékozott egy áttört művű népvándorláskori bronzkorongot.

A magyar fegyvergyűjtemény számára ajándékba nyertünk Gárdonyból (Fejérm.) xvii. századi taréjos vassarkantyút és szereztünk egy 1701-ből való tulipános s egyéb bevéselt idomokkal ékesen díszített puskaportartót két szarvú csontagancsból, mely igen jellemző erdélyi parasztmunka.

A kincstár számára szereztünk vétel útján gyönyörű zománczos aranygyűrűt a xvi. századból, csinos zománczos násfát ékkövekkel és agarak idomaival a xvi. vagy xvii. századból, 6 bogláros hajtút a szászföldről. Egy borostyánkőves ezüstgyűrűt a xviii. századból, mely Ipolyi Arnoldé volt, Hegedüs Sándornétól kaptunk ajándékba.

Pecsétnyomóink gyűjteménye négy darabbal gyarapodott. Egyik sárgarézből való s a pinkaföldi vászonszövőké 1688-ból, a másik ezüst carneolkövel, melybe korán-mondat van bevésve, simontornyai orvos dr. Kiss István úr ajándéka; egyet 1849-ik évi honvédtiszt ajándékozott, az a 6. honvédzászlóalj 5. századjának volt pecsétnyomója, végül a negyedik szt. Sabbas alakjával és görög orthodox körirattal Szentimrey Kálmán úr ajándéka.

Az ipartörténeti emlékekhez tartozik egy óntál, mely Dicső-Szent-Mártonból származik; az ottani mészárosok jelvényei, az 1731-ik évszám és az azon évbéli czéh-főnökök, a két dékány és a notárius nevei ékítik. Szintén e sorhoz csatlakozik egy trébelt művű csonka tál keleti motívumokból, mely valószínűleg a török időben jutott Erdélybe.

A modern emlékek osztályába valók a könyvkötői bélyegzők sárgarézből, melylyel a Szondy-kápolna fölszentelése alkalmával 1884. a Szondy-Album bőrtábláinak elejét és hátulját díszítették, a bélyegzők utánozzák az ugyanazon alkalommal készült emlékérem két lapját; Pongrácz Lajos úr ajándéka.

Az elmúlt negyedévben szerzett tárgyak összes száma 154 drb. Vételekre költöttünk 510 frt 51 kr. az ajándékok értéke 11 frt 80 kr.

Az *éremgyűjtemény*. Az ókori éremgyűjtemény számára Pécsváradról Szalay Imre közbenjárásával Csima Lajos szolgabírótól ajándékba nyertünk egy barbár ezüstpénzt, mely valószínűleg Fülöp maked. fejedelem pénzének utánzása; evvel rokon egy más ily barbár ezüstérem, melyet Gelenczén (Háromszékm.) leltek, dr. Bertalan Albert orvos ajándéka. Nero alexandriai veretű bronzérmét aj. Gasparik Antal, lelhelye Zimony; Philippus pater Victoria Augg hátlapú denárját Gárdonyról (Fejérm.) ajándékozta Nagy Károly.

A magyar éremgyűjtemény számára szereztük Aba Samu pénzének régi utánzását; a vegyeskori királyok aranyérmei sorozatát nyolcz darabbal gyarapít-

hattuk, melyek közt van 4 drb Máriától, 1 drb Zsigmondtól, 1 drb Mátyás királytól, 1 Ulászlóé és 1 Zápolya Jánosé. A magyar ezüstdenárok sorát két leletből egészíthettük ki; a baranyamegyei oroszlói leletből szerezhettünk Hunyadi Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos és I. Ferdinánd féléket, egészben 13 drbot; a nagy-dobsinai leletből pedig (Gömörm.) kiválogathattunk 26 drb Zsigmond király korabeli denárt, melyekből 13 drb a IV. species változatait képviseli; a többi az ő VI. specieséhez tartozik. Végül szereztünk az inczédi leletből 15 drb XV-ös darabot I. Lipót korából.

A magyar emlékérmek sorát két ritka példánnyal gyarapíthattuk, melyeket már évek óta kerestünk, egyik János Zsigmond egylapú bronzfémere, a másik pedig egy Thökölyre készült gúnyfémer ezüsből.*

A külföldi középkori érmek között három Mirce Bessaraba-féle ezüstérmecs érdekes, melyet Dobóczky Ignác ajándékozott; azonkívül kaptunk ajándékba 69 különböző közép- és újabbkori külföldi érmet, melyek közt jelentékenyebb az egy 60 drbnyi finnországi éremsorozat, melyet Lehtorit úrtól ajándékba hozott dr. Vikár Béla; ezekhez járul a bécsi pénzverde 1889-ik évi vereteinek sorozata. Végül kaptunk ajándékba játékbárczákat, fizető pléheket, fogyasztási jeleket és hasonlókat egészben 27 drbot.

Az elmúlt évnegyedben az éremtári gyarapodás összes darabszáma 184 drb; érmek és emlékérmek vételére költöttünk 276 frtot és 5 krt; az ajándékba nyert példányok értéke 18 frt 51 kr.

A régiség-osztály *szakkönyvtára* gyarapodott 22 munkával 23 kötetben és 34 folyóirattal és füzetes munkával egy fényképpel; a könyvtárra fordított költség 171 frt 66 kr. volt.

II. Az elmúlt negyedévben 29 nyilvános napon egészben 18,833 ember nézte az osztályt. A nem nyilvános napokon a szokott bemeneti díj mellett 34 ember nézte a gyűjteményt.

Hpl.

ŐSKORI CSÉSZE A MUHI PUSZTÁRÓL. Alig van őstelepe az országnak, melyből oly számos s oly változatos őskori régiségek kerültek volna ki, mint a borsodmegyei Muhipusztáról. Az ország valamennyi nagyobb múzeumában és gyűjteményében feltalálhatjuk a muhi-pusztai őskori edények jellemző típusait. Így a magyar nemzeti múzeumban, a budapesti tud. egyetem gyűjteményében, a felső-magyarországi múzeumban, az egri lyceumi múzeumban, a miskolci ref. lyceumban, a kassai püspök, néhai Ipolyi Arnold, Foltin János, Csoma József, Szabó Károly és Freund Ferencz magán gyűjteményeiben stb.

Magam tíz év óta csaknem minden évben ásatam a Muhin és mindig eredményvel. A telep néhány nagyobb konyhahulladék-halomból s rendkívüli nagy kiterjedésű urnatemetőből áll, melynek leletei, a hamvedrek, és mellék helyezett egyéb edények határozottan a bronzkor típusát viselik s szórványosan kisebb bronztárgyakat is tartalmaznak. Tavaly egy nagyobb hamveder mellett, melynek magassága 40, legnagyobb szélessége pedig 34 cm. volt, 140 alapon rajzban bemutatott csészét találtam, a mely azonban, fájdalom, a munkás ásója alatt erősen megsérült.

* Mindkét emlékéremről részletesebben értekezünk e folyóirat más helyein.

Magában a nagy hamvvederben összeégetett emberi csontok szenesedett maradványai s négy kisebb-nagyobb bögre volt, szintén mindegyikben emberi hamvakkal. Az urna teteje tállal volt lefedve. Mellette a földben egy kisebb tál egy nagyobb bögre és a most tárgyalt csésze volt elhelyezve. A nagy urna oldalain körkörös díszítményből csücskök emelkednek ki, mely ékítmény a bronzkor jellemző típusául szokott tekintetni. Az edények olyatén csoportosítása, mint a jelen esetben, úgy általában, mint a Muhipusztán rendszeren, a bronzkori hamveder temetkezés ismerve. A hamveder mellé helyezett edényeknek, a halott mellé adott ételeket, vagy a netaláni halotti tornál bemutatni szokott áldozat megszentelt maradványait kelle tartalmazniok.

Edényünk szürkésbarna, közepesen égetett agyagból készült, még pedig korongon s maga az állatalakú fül azután ragasztatott reá (Rajzát lásd a 140. l.) Magassága 8.07 cm., a száj bősége 12.05 cm., a fenék átmérője 7.06 cm., a fület képező állatalak hossza 7.01 cm., az állatalak magassága pedig 3.08 cm. Annak felismerése, hogy az itt fül gyanánt szereplő állatalak tulajdonképen mily állatot akar ábrázolni, természetesen igen nehéz, mert először is úgy látszik stilizált alakkal van dolgunk, melyen valamely állatfaj határozott typusa nincs kifejezve, másodszor nincsenek kifejezve kellőleg az arányok, miért is tekintve annak testállását, lefelé álló fejét és orrállását, elefántot, lovat, vagy sertést egyaránt gondolhatunk alatta. Másrészt pedig a tulsó oldalról, mely rajzunkon már nem látható, gondosan megvizsgálva, az alak feje tetején nagyobbacska régi törés nyoma látható, mely esetben ott szarvat kell eredetileg föltételeznünk, amikor azután az orrszarvutól kezdve a szarvasig mindenre gondolhatunk.

Sem a Muhipusztán, sem tudtommal az ország egyetlen őstelepén nem fordult hasonló edény elő. Hasonló apró állatalakok, talán mint játékszerek vagy bálványocskák nagy számban ástak ki br. Nyáry Jenő által a pilini őskori telepen. Ezek azonban csaknem mindannyian a sertés határozottan felismerhető típusával bírnak.*

Az egész csésze főformája s az állatalakú fül egészben véve classicus, ó-görög. Schliemann trojai ásatásainál s a hissarliki leletekben, valamint a cyprusi s bronzból a hallstadti őskori leletekben fordulnak elő hasonló edények. Ezt azonban csak az analogiakeresés szempontjából említem fel, anélkül, hogy ahhoz combinációkat sietnék fűzni. Bármily nagy arányúnak és mozgalmasnak képzeljük is hazánk területén az őskori népek hullámvását, vagy ha úgy tetszik vándorlását, ama fentebb említettem helyek élete ma is, hát még az őskorban oly távol esik vala tőlünk, hogy itteni megjelenésüket vagy culturájuk befolyását alig, legfeljebb a kereskedelem útján való vándorlást tételezhetnénk fel.

Mindenesetre érdemes azonban e leletünk arra, hogy addig is, míg talán hasonló leletek jobban megmagyarázzák, őskori emlékeink sorába feljegyezzük.

Dr. Szendrei János.

* Dr. J. Hampel. Catalogue de l'Exposition Préhistorique. B.-Pest 1876, 118. 119. l.

ARCHÆOLOGIAI TANULMÁNYOK AZ 1889. ÉVI PÁRISI VILÁGTÁRLATON.

A múlt évi világtárlat rendezői archæologusnak nem igen könnyítették föladatát. Szerzte az egész világkiállítás tág terén a legkülönbözőbb helyeken kellett összekeresnie a mi szakmájába vágó tanulságot a köztárlat nyújtott és a keresés azért sem volt könnyű, mert nem volt hivatalos lajstrom, mely tájékozást nyújtott volna arról, hogy mit hol kell keresni.

Csak két nagy szakcsoport volt, a hol bizonyos rendszerességgel együvé állították az elmúlt korok emlékeit, egyik az ú. n. *histoire du travail* és a másik a Trocadérobeli *histoire de l'art en France* tárlata.

A mi az előbbit illeti, annak az 1879-ik évi párisi tárlaton bizonyos pontig az anthropologiai kiállítás felelt meg némileg. Csakhogy ezúttal már nem egy félreeső zúgban rendszertelenül összehordott zagyválékot képezett az ősrégészeti kiállítás, az 1889. évi tárlaton az emberi munka történetének egy különálló óriási palotát szenteltek, mely az «*arts libéraux*» czímén, egyike volt a négy központi főépületnek a Champs de Mars területén.

Itt tehát nagy tömegben együtt voltak az emberiség őskorának és ó-korának emlékei és azonkívül az emberi munkásság különböző ágai-ban, valamint a szállítási eszközök történetét ábrázoló nagy emlékcsoportban mindenütt ott láttuk az ó- és középkor jellemző emlékeit.

A Szajna jobb partján, úgy mint tíz évvel ezelőtt, most is volt amateurkiállítás régi emlékekből, csakhogy ezúttal más volt a kerete, mert más volt a célja. Akkor a Trocadéro 12 termét az egész világról származó régi műkincsekkel töltötték meg, most csak a francia iparművészet régebbi korait kívánták föltüntetni és azt sem egész terjedelmében, csak bizonyos ágaiban, mikép utóbb látni fogjuk. De így is megtelt a Trocadéro palotájában válogatott francia műkincsekből öt nagy terem.

E két főhelyen kívül még számos egyéb teremben, szakpavillonban, sok ország speciális palotáiban, sőt a kiállítási tér szabadon álló részeiben is igen sok tanulságos tárgyat lelt a kutató, a ki az ily ritkán kínálgató alkalmat kívánta céljaira fordítani, megfigyelni valót.

A ki ily helyi szakadozottság közepette tett tanulmányairól áttekintést kíván nyújtani, kénytelen lemondani a helyi sorrendről és helyesebben fog tenni, hogyha észleleteit más, szorosabban összefüggő csoportokba rakja.

Igy vélekedvén, kilencz fejezetben szólok: I. a dramatikus csoportokról, melyek hivatva voltak egy-egy régi culturállapotot a látogatók szeme elé varázsolni; II. bemutatom a kiállításon volt Franciaországi őskori és ókori gyűjteményeket; III. a Franciaországon kívüli országok ősgyűjteményeit; IV. a francia anthropologiai és népismeitársulat collectiv kiállítása külön említést igényel; V. a «missions scientifiques» termei szintén fölötte fontos tanulmányi anyagot nyújtottak; VI. a kiállítási főépületeken kívül elhelyezett archaeologiai érdekű tárgyakról rövid áttekintést nyújtok; VII. behatóbb tanulmányt szenteltem a «musée pour l'art ancien de la France» nevű kiállításnak és végül VIII. a kiállítási körbe belésvont «musée retrospectif de la sculpture»-t ismertetem röviden.

I. A kiállítás anthropologiai szakaszainak rendezői igen helyesen azt tartották, hogy a nagy közönség, melynek figyelmét föl akarják ébresztetni, úgy nyerhető meg legjobban az ügynek, hogy a mintegy holt anyagot képező gyűjteménybeli tárgysorozatokat megtoldják dramatikus szobrászati csoportokkal.

Azért is fölállítottak az Arts libéraux palota első osztálya földszintjén a különböző őskori szakaszokat és tevékenységeket jellemző életnagyságú csoportokat, melyek meghozták a várt eredményt: míg ezek nélkül talán meg sem állapodott volna a nagy tömeg e helyen, most itt van a legnagyobb tolongás és reggeltől estig akad e tárlatnak sok ezernyi nézője.

A legrégebbi kort, a mammuth kortársainak állapotát, két izmos alak képviseli, mindketten azzal foglalkoznak, hogy sílexből eszközöket készítsenek, egyik, a férfi, azt a munkát végzi, mely nagyobb erőt igényel, a sílEXTÖMBÖKET ügyesen széttöri és nagyolja a szerszámoknak való töredékeket, a finomabb pattogtatási munkát felesége végzi.

A terem közepén fölállítottak egy szamojéd sátorát és ezzel mintegy összekapcsolták a jelen világ præhistorikus állapotú népeit az őskorral. A sátorban a szamojéd anya gondozza gyerekeit, a sátoron kívül látjuk szánon, melyet rénszarvas húz, hazatérni a férjet. Ezek az alakok, úgy mint a többi dramatikus csoportok a teremben természetes nagyságúak és a rajtuk látható ruházat, a szerszámok és eszközök mind való.

Mikép a jelenben a rénszarvas korát a szamojédek, úgy az őskorban hasonló kulturállapotot képvisel az a csoport, mely egy *vezières* Dordogne-beli sziklamenedéket állít elénk.*

* Un abri sous roche de la Vézère.

A barlang előtt három alakot szemlélünk, ruházatuk állatbőr, kagylók és átlukasztott medvefogak az ékszereik, főfegyverük a nyíl silexből és ugyancsak tűzkövekkel farag egy asszony s egy ember rénagancsokból szerszámokat, csontok, kagylók és tűzkőhulladékok hevernek szerte a tanya környékén.

Ez őskori csoport közelében ismét egy újabb időbeli vadnép életéből vett jelenet, az ősmúlthoz későbbi korbéli párhuzamot képez: aztékok készítenek papirost az Agave leveleiből. Egyik áztatja és törli a leveleket és rostjaikat, a másik követ simítja és tisztogatja a fonalakat.

A csiszolt kőeszközök korát állítják elénk a dolmenépítők. A három férfi mind teljesen föl van ruházva, a ruha ugyan csak bőrből van összealkotva, de már szorosabban alkalmazkodik az emberi alakhoz. Egyik alak a nagy sziklatömböket rakja egymásra, társa a simító kőtáblán kőeszközöket csiszol, míg a harmadik szabad kézzel korong nélkül edényeket formál.

E nagyobb csoport közelében igen tanulságos kisebb mintát látunk, mely híven állítja elénk azon kőfejtő kutakat és folyosókat, melyeken az őskori ember Aveyron közelében, Barrez mellett, a silexét tartalmazó óriási mészrétegbe hatoltak.

Az újabb időben a mészfejtők tönkre tették e tanulságos ösnyomokat és azért M. Boule, a ki így mintában megmentette a régi lelhely emlékét, nagy köszönetre számíthat. A lelhelyen talált rénszarvas és csiszolt silexeszközök gipszmásolata és silextömbök mutatványok gyanánt voltak a plastikus mintához mellékelve.

A bronzkort igen jellemző csoport képviseli: vándorló bronzműves műhelyével ismertet. Az egyik munkás arról gondoskodik, hogy erős tüzet szítson, azon a módon teszi, a hogy mai napság némely vad népeknél is divatos. Két belül kivájt, tehát hengert képező fatörzsbe szorítja a levegőt az izzó parázs alá, melyen grafitos tégelyben a már-már folyékonyra olvasztott bronzagyag áll. Egy kis távolságra a tüztől, a földön tíz dupla öntőmintát látunk, melyekbe a másik munkás, nyilván a mester, beléönti egymásután a hosszú pálczák fogószerű végére rakott tégelyből az izzó bronzfolyadékot. A kész eszközök szerte fekszenek a földön.

Az őskori bronzműves eljárásának a modern sudani vasművesek csoportja képezi analógiáját. Két sudani mestert látunk a munkánál; egyik tömlős fujtatókkal szítja a megolvasztandó vaskő alá helyezett *kószénparazsat*, másik üllőn kovácsolja a vasat.

A csarnok udvara, melyben e csoportokat látjuk, egyúttal a munka történetének első szakaszát jelzi, a faalkotmány, mely körülveszi, képezi a csarnokban az első emeletet. A faállvány főpárkányán a látogatók emlékezetébe idézi néhány fölirat az emberi művelődés néhány kiemel-

kedő fejlődési szakaszát. Ilyenek : Iktinos építi a Parthenont 438 *Mnesikles* a propylæumokat 431. Kr. e. A chinaiak föltalálják a könyvnyomdászatot 1045. — Francia expedíció Egyiptomba 1799—1801., William Edwards 1839. aug. 23 alapítja az első ethnologiai társulatot.

A faalkotmány által képezett falak oldalán régészeti gyűjtemények, a fülkékben és folyosókon tanulságos *szobor csoportok* folytatják tovább az ősi civilizáció képét az ős- és ókoron keresztül.

A jobboldali fülke közepén a dánok állították föl két bronzkori ember alakját: egyik férfi, másik nő. Ezek fölszerelése abban különbözik az eddig bemutatott csoportokétól, hogy minden ruhadarab, ékszer és fegyverdarab, mely rajtuk látható, legszigorúbb utánzása dán leletekben előkerült régiségeknek.

Legérdekesebb rajtuk a ruházat, a férfi köpenyege hű utánzása azon gyapjú szövetű öltözetnek, melyet 1861-ben a híres treenhöi leletben, egy tölgykoporsóban találtak. A női ruházat fejkötő, mellény és ruha híven utánozza azokat a darabokat, melyeket 1871-ben a Borum-Ethöi koporsóból kapott a kopenhágeni n. múzeum.

A nő nyakán a bronz nyakgyűrű, övén elől a csúcsos fénylő díszkorong, kezén a karpereczek, oldalán a vas tör, újján a gyűrű, mind leghívebb utánzás a kopenhageni múzeumban őrzött eredetiekről.

A férfi testét térdig érő kabát fűdi, melyet bőrv szorít össze, az övöt elől kerek borostyáncsat foglalja össze, jobb válláról lóg le a bőrszallag, melyen kardjának bőrhüvelye csüng, vállán fekete köpönyeg, melyet elől fénylő bronzfibula kapcsol össze, kezében bronzkard, fején fekete prémsapka, lábán barna gyapjúsövet borítja és bőrsarú van rajta.

A klasszikus kort két érdekes csoport képviseli. Perrot és Collignon, mindkettő híres francia archæologus, szolgáltaták a hiteles mintákat ahhoz az igen tanulságos v. század (Kr. e.) görög cserepes műhelyhez, mely oly érdekesen mutatja, miképen készültek azok az ókorban épűgy, mint napjainkban oly méltán bámult görög festett edények. Négy alak, köztük egy nő, vesz részt a munkában, mindegyik csak egyfélével foglalkozik és a munkafelosztás — *modernnek* vélt — elvét alkalmazva, a maga nemében tökéletes az eredmény.

Egyik mesterileg kezeli a mintázó korongot, melynek majdnem ugyanaz az idoma mint mai nap; a második mintázza és rakja a testre az izléses füleket, a harmadik, az *igazi* művész festi reá az alakokat és fűdi be azzal az utánozhatlan finomságú mázzal, mely oly becses hatásai emeli a *képek fényét*. Végül a negyedik az égető kemencze körül végzi a teendőket. Magában a műhelyben látjuk az összes agyagos szerzőszámokat, melyek kellettek, látunk nyers állapotban száradó edényttesteket, kész árút és sok cserepet, mely mutatja, hogy a görög mesternek sem sikerült minden darabja első kívánsága szerint.

Nem messze e görög cserepes műhelytől római *gallus* agyagműves boltot látunk. Előkelő római hölgy látogatta meg a belföldi boltos üzletét, kényelmes előkelőséggel ül hordozó kosarában és vizsga alá veszi azt a sok mindenféle csészét és tálczát, minővel a bolt polczai telisded teli vannak rakva. Maga a boltos úgymint a boltja utánzásai egy antik domborműnek, melynek fényképét, mintegy a jelenet hitelesítésére a Pixtillus szekrényére szögöztek. A boltos régi czégét is olvassuk, *officina Pixtilli et socior. Pixtillus és társa üzlete.*

Mindennapi látogatásaimnál alkalmam volt meggyőződni arról, hogy a látogatók ezerjei (túlnyomólag franczia vidéki nép) legnagyobb érdeklődéssel nézte e csoportokat. Némely szaktársam hajlandó volt vásári bódékba való látványosságoknak tekinteni a szigorú tudomány ilyfajta «profanatiót», azonban azt tartom, hogy az ily fölfogás indokolatlan. Mert kétségtelen, hogy a czél, melyet a jelenetek szerzői el akartak érni: fölébresztteni a nagy tömeg érdeklődését az őskori és ókori emlékek iránt teljesen sikerült és igen sok ember, a kit a kirakott tömördek régiséggyűjtemény különben nem érdekelt, megnézte ezeket is és hozzávető fogalmat nyert arról, mikép kelljen gondolatban azt a sok régiséget érthetőképpé rekonstruálni.

Hozzátehetem azt is, hogy a mikor, mint ezúttal történt, szigorú kritikával és a meglévő emlékek alapján történik a rekonstrukció, még a legelfogultabb szakembernek sem lehet alapos kifogása a tudomány ilyfajta népszerűsítése ellen.

II. Az anthropologiai kiállítás legkezdetén a francziaországi kőkori gyűjtemények egész nagy sorára akadunk.

Itt csak a legfőbbeket említem:

Terjedelemre a legjelentékenyebb kőkori gyűjtemény *Piette*-é, mely közel husz szekrényt és tárlót tölt meg. Legnagyobb része ariégei és pyrenæi barlangokból való, nevezetes a *grotte d'Arudy*, mert ez valamikor egy subglacialis folyó medre volt. E helyütt egy bronzműves műhelyére akadt a kutató, teste el volt égetve, a cserép, mely hamvait rejtette, az öntő tégelyekkel rajta állott az öntőmintákon. A «*Mas d'Azil*» barlangból tömördek kő és csonttárgyakat ásatott ki és a rénszarvas csontjai között sok a faragott és bekarczott rajzokkal diszített példány.

Mr. Paignon a mongandier-i barlangból (Charente) származó rénszarvas agancsain látható karczos rajzokkal keltett általános meglepetést; mert ezúttal az ősrajzok közt oly állatok előállítását látjuk, minőket eddig se az állati csontokból készült faragmányok közt, sem a karczolatok közt nem láttunk: ilyen a fóká, kigyók és halak rajzos karczolatai a mongandieri rénagancsokon.

E. Carthailhac a massati (Ariége) barlangból produkál egy csonttöredéket karczolatokkal, melyeken szarvasfélék vannak ábrázolva, de

a rajzok ezúttal nem sikerülnek annyira, hogy meg lehessen ismerni rénszarvasokat képzett-e a művész vagy más cervidákat?

Szintén karcos rajzok vannak a de *Lastic St Jal* gyűjteményében, mely a híres Brumiquelről származik, a grotte des Forgesből (Tarn et Garonne) a rajzok rénszarvasokat ábrázolnak, a mellékletek ugyanazok, melyek az ily őskori barlangokban rendszeren elő szoktak kerülni pattogatott kőeszközök, csigák, s a csonteszközök közt sok a *halász-harpuna*.

Ily horgas harpunák, minő hazánkban eddig csak egy tünt föl, sok van a *Féan* gyűjteményében is, mely a híres daurdogni barlangokból került össze, e lelhelyek nevei jól ismertek az őskori præhistoria irodalmában: Langerie basse, Raymonden, Petit Puy, Rousseau, etc.

Lecoq a Szajna környékéről való (Eure) pattogatott silex és csiszolt kőeszközöket. *Maillard* az Erve völgye barlanglakóinak készítményeit mutatja be és a daurédognei (brouniquel) Jean Blanc barlangból kőeszközöket, melyek a Solutré-Magdalénienne korszakból valók.

M. Paysant rénszarvas korbéli leleteket állít ki Reilhac (Causse du Lot)-ból és ugyancsak régiségeket, melyek a dolmankorból valók.

Lejeune leletei közül azok legérdekesebbek, melyek a Wissanti (Pas de Calais) kjökken-möddingekből (konyhahulladékok) valók.

A *Massenat* féle nagy gyűjteményben ismét a híres Laugérie basse rénszarvaskori régiségeire akadunk; a holtak ott guggolva vannak eltemetve; sok mellettök a cypreakagyló és rendkívül gazdag a gyűjtemény csontfaragmányokban.

E. Carthailhac e helyütt a kőkor végéről való dolmenleletekből silex nyílhegyek sorozatát állítja ki, a lelhelyek ismeretesei: Aveyron, Ardèche, Herault.

Le Miré a kőkor végéről származó szerszámokat halászott ki a clair-vauxi tóból; sok köztük a csont és agancstárgy.

Valentin Smith a wageni, robenhauseni és konstanzi ismeretes czölöpös építmények környékéről mutat be szövet mustrákat, durva edényeket, csiszolt kőeszközöket és csonttárgyakat.

Rivière az institut catholique de Paris megbízásából átvizsgálta *Menton* közelében az ősbárlangokat. Az egyik barlangban lelt tárgyakat — a barlang neve Baussé-Roussé — két gyermekcsontvázat és egy férficsontvázat talált, ezeket úgy állítja ki, a hogy lelte, mellettök kőeszközök és sok apró kagyló voltak.

A leggazdagabb kőkori gyűjtemények közé tartozik *Nicaise* gyűjteménye, mely magában véve Franciaország összes őskori szakaszait tárja föl előttünk. A Cote d'Or megyéből az Auxois völgyében gyűjtött pattogatott silexvakarók, kések és nyílcsúcsok nyitják meg a sort.

Következnek az Acheuil és Moustier-ről elnevezett óriási sílexvésők.

A kőemlékek dolmenek korát képviselik a Garenne melléki (Verneuil vidéki) edények, fegyverek, szerszámok, ékszerek. — Legérdekesebb köztük az apró jadeit véső, mely egyik keskenyebb vége felé át van lyukasztva, a mi azt mutatja, hogy már a kőkorból is amuletteknek használták a dolmen lakók.

A Marne vidékéről származik az újabb kőkori leletek sora. A «de la Butte» barlangból (du Moulin Oyes) agyag, kő és szarvasagancs készítményeket látunk. A cserepek igen durvák; jellemzők az agyagkarikák, minők nálunk előkerülnek a tiszamelléki telepekből és legérdekesebb egy csontmarkulatú kővésőcske.

Ugyancsak Marne megyéből való néhány bronz és talán rézből való eszköz. A bronztárgyak közt föltűnt egy bronzkard, állítólag «Le Salage» nevű helyről, markolattal, a markolaton a szokásos kiszökő szalagokkal a markolat lapos koronggal végződik. Ez a kard tehát azt a típust képviselné, mely hazánkban is, de ritkábban észlelhető. A markolat nyújtványokat, magát a markolatot és a korongot spirális díszek ékítik úgy mint a mi példányainknál. A salagei kardot nem bírtam másképp mint üveg alatt látni és azért nem győződhettem meg valódiságáról.

Bronzkori tárgy egyáltalában kevés volt a kiállításon. Eure megyéből mutatott egy néhányat, Clement *Rubbens*, 10 tokos és szárnyas vésőt állított ki.

A legjelentékenyebb lelet 29 füles és szárnyas véső Panillacban (Gironde m.) egy szőlőben került elé *M. P. de Lisle du Dreneuc* mint jelentékeny kincset mutatja be. *Durbay* Ariège megyéből a pyrenæusok vidékéről hozott korongos bronztekercseket erősen kiszögellő csúcscsal, karpereczeket és néhány lapos vésőt, melynek olyan a színe, mintha rézből való volna.

Az époque *gauloise*, vaskorból való egy sodronyos cista, minő nálunk is van *Lengyelről*, egy tunulusból *Reuilly* mellett ásták ki *M. Bouche de Mocande et de Beaucorps* és oly becsben tartja, hogy csak a másolatát merje a kiállításra küldeni.

Kevésbé féltette a toulousei múzeum 1885-ben *Lasgraisseben* (Tarn megyében) lelt súlyos arany torquesét és arany karperezeit; az érdekes kincset annak idején közzétette arany nyomatban *Cartailhac* a «Matériaux pour l'histoire de l'homme»-ban. Bütykös tekercsei és hajlásai a búbos karpereczek — minők nálunk is előkerültek — stilusából indultak ki és sajátzerű túlhalmozottságban ez ízlés végső fokú nyilvánulásának látszanak.

A hallstatti kort *Tournier* gyűjteménye képviseli, mely a magas alpesi vidékről való; legjellemzőbb benne egy ezüst torques.

Marne megyében, Marson közelében és Champigny mellett (Aube megyében) a «gallo romain» korból való temetőt ásatott föl a buzgó Nicaise. Az eredmény sok részben összevág a pannoniai hasonkorbéli leletekkel, csak egyik-másik sorozatra még nem találtunk hazánkban analógiákat, nevezetesen az ú. n. csőrös *oinochōëkra* (Schnabelkanne). Ellenben azt tapasztaljuk, hogy a galliai barbarok is úgy mint a mi pannoniai celtáink szerettek a kocsijukkal együtt temetkezni, miről a «sculpture à char de Sept. Saulx» *sír* tanuskodik.

Továbbá hasonlóak a vaskardok, széles lándzsacsúcsok, törött kések, a visszahajló lábvégrű fibulák és búbos keretű karpereczek, torquesek borostyánkő berakásokkal és préselt bronzpléhvel díszített övek.

Tanulságosak az ily összehasonlítások, mert egy kulturtörténeti tényt tanúsítanak, t. i. a stilusok általános elterjedését a prähistorikus korokban, a miből az következik, hogy az őskori emlékek megítélésében lehetőleg óvakodjunk ethnographiai előítéletektől.

A vaskori stilusok elterjedésekor Közép-Európában ugyan legtöbb helyütt celta törzsek laktak, de előítélet volna minden alkalommal, a mikor ily hasonló emlékek előkerülnek, azokat föltétlenül a celtáknak tulajdonítani.

III. A külföldi intézetek közül a kopenhágai múzeum volt az egyedüli, mely a kiállításban részt vett és azért annak rendje szerint meg is tisztelték és a földszinten juttattak neki külön helyiséget.

A múzeum kiállításával az összes skandináv őskorról akart áttekintést nyújtani az által, hogy minden főbb korszakból igen jellemző eredetieket vagy kitűnő másolatokat küldött.

E korszakok az ő fölosztásuk szerint a következők:

Első kőkor vagyis Dánhonban a konyhahulladékok (kjökkenmød-dings) kora; a kort pattogatott kövésök és szilánkok jellemzik, mellettük a sok kagyló és szétrepesztett csontmaradvány.

Se őskori barlangletek, sem síkföldi palæolithikus kulturrétegek Dániában nincsenek.

A kőkor második szakaszát az óriási kőépítmények a megalithikus emlékek jellemzik.

A bronzkorban, mely ezután következik, a temetkezési szokások, az agyagmivesség és bizonyos bronzművek stilistikus különbségei jelzik az alkorszakokat.

Jóval a római kor előtt indul meg a vas használata, de csak a római korban (I—IV. század) válik uralkodóvá; a IV. és V. századot a barbár inváziók kora címén mutatják be; a VI—VIII. terjedő időszakot római utáninak nevezik és végül a VIII—X. a Vikingek kora, a mikor épúgy mint minálunk, a kereszténység terjedése a prähistorikus míveltségi körök helyébe új civilizációt hozott.

Az ezen korszakból bemutatott emléksorozatokat kiegészíti a fõnt-
említett két bronzkori alak, teljes mivoltában mutatva be azt a kort,
mely az északi õskulturának talán legvirágzóbb kora volt.

Az emlékek gyűjteményéhez járult egy szorosan vett anthropolo-
giai sorozat: minden korszak emberfajai jellemzésére néhány koponya
és nem csekély öntudattal ide küldte a kis dán nép az õ gazdag õs-
régészeti irodalmát, hadd versenyezzon a nagy nemzetek versenyén az
az irodalmi pályaért. Az öntudat igazolt, mert a dánoké a præhistoriai
korszakok tudományos megállapításában a föõrdem, úgy Thomsen, mint
utóbb Worsaae az egész tudományos világ oktatói voltak e részben.

Hozzájuk járul mint harmadik Steenstrupp a dán konyhahulladékok
híres fölismerõje és tudós magyarázója, az újabbakból Engelhard, Madsen,
Shehested, Sophus Müller és Petersen mûvei szerepelhetnek méltó jog-
gal a világkiállításon. Ezek közül két munka, nevezetesen Müller mun-
kája a kopenhágai múzeum gazdag kőeszközgyűjteményéről és Petersené
a vaskori kocsileletek (*Vognfundene*) most léptek elõször szélesebb szak-
körök elé.

Az utóbbi reánk nézve kiváló érdekekkel bír, mert a kocsik, me-
lyekrõl Petersen értekezik körülbelül ugyanazon korból valók, mint
azok, melyeket nálunk Somodoron, Tétényben és Sár-Szent-Miklóson
sírokból leltünk, de jellegük egészen más, mint a mienkéinek.

Francziaországon kívüli magángyűjteményekbõl a földszintén láttuk
Thomas Wilson (Washington) gyűjteményét Amerikában lelt kőeszkö-
zökbõl. A földhasznált anyagok ott is többnyire a különbözõ silexfajok
és csak kevés elváló formákat találunk.

Wiscounsinnbõl és Ohióból való *Lumholtz* gyűjteménye: kőkori
tumulusok (mounds) sírjaiból származó kőeszközök; köztük obsidian-
nucleus is van.

Nem messze az amerikaiaktól láthattuk azokat a kőeszközöket,
melyeket *Collignon* Tunisban, Galsában és Algirban különbözõ helye-
ken gyűjtött.

Majd meg egy pár lépéssel odább *M. Fernand Bourdil* Uj-Guinea-
ból származó óriási csiszolt lapos vésõket állít ki.

Le dr. Roux Cambodgában és Cochinchinában gyűjtött csiszolt kő-
eszközöket, a legeltérõbbek és legtökéletesebbek azok, melyeknek a
tompá szélükön, nyélbe való toldványuk van.

Le Roux azon távoli vidékeken czölöpökön nyugvó régi falut is
talált, a lelhely neve Som Rom Sem és a tó neve Ton le sap. Innen
kihalászott durva cserepeket, kőeszköztöredékeket, bronzkészítményeket
és föltüzésre átfúrt kagylókat. A bronztárgyak között van kardpenge
töredéke, karimás vésõ élefelõli darabja, melynek széles oldalain sajátos
idomú bemélyedések vannak a nyél erõsítésére és legérdekesebb egy

nagyobbfajta nyílcsúcs, csúcsba futó kurta szárnyakkal. Vastárgyak nem voltak a lelhelyen.

Látni való, hogy buzgó præhistorikusok az egész föld kerekességét kutatják át és mennél inkább kitágul a látó körünk, annál biztosabb, hogy azon fejlődési törvény általános jelentőséggel bír, mely szerint a kő fölhasználása eszközök készítésére megelőzi a fémeket és a fémek közül a bronz megelőzi a vas használatát a fontosabb szerszámok és fegyverek előállítására.

Szembetűnt a Newyork városában fölállítandó *Willard Múzeum* számára Chipiez útmutatása szerint a Parthenon helyreállított óriási gipszmintája. Willard gazdag kereskedő és birtokos New-Yorkban egy architektikus gyűjteményt alapított, melynek számára a művészet minden korából és a világ minden tájékáról a legfontosabb épületek gipszmintáit gyűjteti össze. A Parthenon természetesen egyike lévén a világ legnevezetesebb épületeinek, ennek reproductiójával Chipiez volt megbízva s így a Willardféle nagyszerű vállalatnak köszönjük ezt a sikerült mintát, mely 5 : 100 cm. nagyságban megközelítő fogalmat ad az Iktinos alkotásáról. Legérdekesebb volt a földadatban, mikép sikerül a színes decoratió alkalmazása. Chipiez igen helyesen nem esett túlzásba, meghagyta a márvány aranyosan fénylő fölületének *összhatását* és a színezést és aranyozást az épület főpárkányára, az oszlopfejekre, a külső párkánytagozások- és a szentély falképkoszorújára szorította, a hol a kék és vörös színnel emeli a domborművek és szobrok plastikus hatását.

Nem messze a Parthenontól egy félhomályba burkolt helyiségben *Dr. Thene japáni fegyvergyűjteményére* akadunk; a legmesteribb kardellenzők gazdag sora és 14 teljes japáni díszfegyverzet az amateur gyűjtési ügyességéről tanuskodik. Nem messze tőle egy más hasonló szobáskában a Gonse gyűjteményét látjuk: a *japáni könyvnyomdászat* története a XVI. századtól kezdve.

Csak egy néhány lépéssel odább az ősi *Assyria* egy érdekes emlékével lep meg, tulajdonosa G. Schlumberger kiállítja II. Salmanazar *balawati* palotájának ajtajáról származó bronzdiszitményeket, állati compositiók, melyek az assyr művészet Kr. előtti IX. századbéli állapotáról adhatnak fogalmat.

Szintén e tájon látjuk azt az érdekes rézeszközt, melyet Vogüé szerzett egy assyriai ásatásból és a mely az assyriai rézkort képviseli. A véső lapos és keskeny és ferde helyzetben — kapaformájára — áll fölálló végén függélyes hüvelylyel bír és evvel egy tagban van öntve a nyele.

Clermont Ganneau az ismeretes palæstinai kutató palæstinai régiségeket állított ki.

Nem messze ettől gipszmásolatokban és rajzokban összegyűjtötték

az írás legrégibb történetét. Ott látjuk a legrégibb phoeníciai fölíratot 1800-ból Kr. előtti korból; arról szól, hogy Hiram király Baal Lebanonnak egy aranycsészét ajánl föl, eredetijét a Bibliothèque nationale melletti régiségtárlatban őrzik.

A mint a négyszögletű teremben a főajtó felé közeledünk, a régi Galliából származó gyűjtemények sorakoznak egymás mellett. Valentin Smith az Aine megyében rendezett ásatási eredményeiből állított ki mutatványokat, terrasigillata edényeket nagy számmal, továbbá üveg és bronzdolgokat. Az utóbbiak közt felötlöttek egy bronzálarcz durva munkája és a híres *Cinnamus* gyártmányai, melyek Pannoniában is elterjedtek.

A régi Páris területén rendezett E. Toulouze-féle híres ásatások alkalmával többi közt egy Kr. utáni harmadik századbéli római orvos összes chirurgikus műszerkészlete maradt fön, egészen 17 db műtői eszköz és néhány kenőcsös tok, melyben a gyógyszer még benne van.

Néhány szomszédos tárlóban és szekrényben látjuk *Mr. le dr. Plicque* gyűjteményét, ugyanazon korból, de más helyről származik, Lezouxban Puy de Dôme megyében ásta ki ő maga. E vidéken hajdan az Arverni laktak és azért a fekete fénymázú edényeket poterie-arverno-romaine-nek nevezi; azonban ily fekete grafitos edények Pannoniában és egyebütt is akad mindenütt, a hol a talaj minősége megadja a hozzá szükséges anyagokat.

Az ásatás helyén sok domborműves terrasigillata árút is készíthettek, mert a szerencsés ásató tömérdek negatívmintákat gyűjtött össze.

Bronzai között legszebb az a gyönyörű fej, melyet helyesen Acheolosnak nevezett, mert hosszú fürtös szakállá mellett a két szarv annak jellemzi.

IV. A francia anthropologiai társulat és vele szövetkezve a *folklore egyesület* (Société des traditions populaires) a histoire du travail osztályában a terem közepén fölállított faalkotmány első emeletén is foglaltak el jelentékeny teret, melyen a legkülönfélébb korbeli és országbéli régiségeket, régiségek reproductióit és publicatióit fölállítottak.

Nem birtam azt a fölállítási vezéreszmét meglegelni, mely e tömkelegben uralkodott. Legfőlebb azt tapasztaltam, hogy a francia kiállítók számára a földszintet tartották fön, hol legtöbb ember fordult meg, míg a világ többi részei kiállítóit az első emeleten szorították össze. Itt sem volt lajstrom, de mivel legtöbb tárgyon származása és kiállítója meg volt jelölve, lehetséges a kiállítás ezen osztályáról hű képet adni oly módon, hogy azon sorban mutatom be a tárgyakat, a mint egymás mellett következnek. — Elhagyom azonban azon tárgyakat, melyeknek

csupán szorosan a természettudományi embertan vagy ethnologia szempontjából van érdekük.

A középső asztalon *G. Scarabelli* egyik érdekes könyve vonja magára a figyelmet, azon őskori telepről szól, melyet Sc. Imola mellett a Castellaccio hegyen képzelhető gonddal maga ásatott föl és nemrég egy mintaszerű kiadványban tett közzé.* Azon szoros viszonyról fogva, melyet Italia ősnépei és saját hazánk között föl kell tételeznünk, minden ilyen olaszországi kutatás eredményei tanulságot rejtenek magukban hazánkra nézve, melyen keresztül a bronzkort megelőzőleg az ősnépek egy része állítólag Olaszországba jutott.

A Castellaccioi telep a kutató véleménye szerint abból a korból való, mely a palæolith kort követi, tehát az újabb kőkorból való, de annak olyan szakaszából, mely némileg már ismeri a bronzot. Másképp a barlang lakásokból való átmenet a terra marekra, avagy «passaggio della civiltà delle caverne e fondi di capanne a quella delle vere terremare: passaggio per conseguenza dalla civiltà dei monti a quella delle pianure.

A mit Sc. oly egyszerűen, de találóan jelez, az az átmenet hazánkban is megtalálható. Az alföldet körülvevő hegyeken találhatjuk a kőkori barlangokat és földalatti putris lakásokat, a hegyek szomszédjában a dombokon lévő telepek tehát képviselnék nálunk az átmenetet a folyammedrek közelében található terramarékhoz.

Sc. volt az első olasz, a ki 1850-ben hontársait a kőkori telepek és eszközök tanulmányozására buzdította.

Mikor *Castellaccioban* e telepet fölkutatta, teljesítette Undset óhaját, a ki egy ízben kijelentette, hogy szeretne egyszer egy tudományosan föl kutatott terramaret teljességében látni.**

Tehát a mit nemrég egyik értekezésében tőlünk kívánt a norvég szaktudós, azt az olaszok is csak két évvel ezelőtt teljesítették.

A castellacciói telep jellemző tárgyai a következők: silex, nucleosok, kőeszközök, nyilcsúcsok, buzatörök, csonttárgyak, egész vagy fél kavicsok, megdolgozott félkavicsok, átfúrt kavicsok, csigák, átfúrt agancsok és agyagtárgyak nagy számmal.

Ezek közt azok legérdekesebbek, melyek az ú. n. szarvas és félholdas fülek különböző változatait tüntetik föl. A szerző e jellemző fülek megkülönböztetésében odáig megyen, hogy külön csoportosítja őket *ansa cornuta*, *ansa cornigera* és *ansa lunata* elnevezése alatt.

Bronztárgyak csak gyéren voltak és csak igen egyszerűek: törpengécske, bronzár, karimás véső és bronzsarló.

* G. Scarabelli Gommi Flaming Stazione preistorica sul monte de Castellaccio presso Imola. Fratelli Bocca 1887. qu 25. táblával.

** «Bullet. di Paletn. Vol. IX. p. 131. vorrebbe vedere una terramara scientificamente scavata nella sua totalità.»

Körülbelül hasonló a tószegi, szentesi és rokontelepekben lelt tárgyak összességének jellege.

A kiállított irodalmi mutatóanyagok sorából még csak Pect féle amerikai folyóiratot említem itt, mely Meudouban *Minoisban* már 11 év óta jelenik meg e címen «The american antiquarian and oriental Journal». A folyóirat leginkább őskori analógiák miatt fontos.

Az emeletes kiállítás egyik szárnyát a belga kiállítók foglalták. Belgium Schmerling óta az az ország, a hol a prähistoriai kutatás leginkább virágzik.

Legbuzgóbb gyűjtői egyike bizonyára Wavrin marquis, kinek gyűjteményében a palæolith barlanglakók eszközei ép oly gazdagon vannak képviselve, mint a dolmenépítők kora s a többi jellemző alkorszakok. Azonkívül azért is tanulságos ez a kiállítás, mert minden fontosabb lelhely látképét és alaprajzát csatolja tárgyaihoz. Itt látjuk a Pont à Lesse, Chaux, Montaigle, Hastière, La Naulette, Furfooir stb. híres lelhelyek képeit s alaprajzait.

Minő szívós és kitartó gyűjtő és kutató a nemes marquis, arra nézve alig lehetne szembetűnőbb bizonyosságot idézni, mint a mit ő maga állított ki, gyűjteményének vaskori osztályában. Ott látunk egy mintegy 30 cm. hosszú és 4 cm. vastag hosszénégyszögű csiszolt kőszerszámot, melynek az a fölirata: «pierre en 800 fragments éparpillés dans un tumulus». A kőszerszám, nem lehet tudni mi okból, 800 darabra tört; ezek az apró darabkák az egész tumulusban széjjel voltak hányva, Wavrin mind nagy gonddal összegyűjtötte és még a legnagyobb fáradsággal össze is illesztette, úgy hogy előállott a sok apró töredékből a tárgy eredeti mivoltában. Vajjon hány prähistoriai kutató ásat oly gondnal és dolgozik ily páratlan kitartással!

Belgiumban az itt is említett híres ősbárlangokon kívül sok helyen síkföldi rétegekből származó palæolith leletek ismeretesek. Ezekből gazdag sorozatot állított ki Mr. Munck. Gyűjteménye Hainaut megyéből való, a hol St. Symphorien és Havre közelében tertiár rétegben idomított sílexeszközöket talált.*

A belgiumi neolithkori műhelyek közül régóta leghíresebb Spienne tájéka. Loë báró újabban is ásatott a spiennei krétában és onnan óriási kőeszközöket gyűjtött. Ugyancsak Spienneből származik L. de Pau gazdag sorozata, lelőhelyök a Cayaux-i mező. Ugyancsak Loë báró egy más förral, Loor-Corswarem gróffal szövetkezvén, Hainaut megyében Harmigmesben 1888 december 20-ikáig 282 frank sirt ást ki. Mintául kiállítanak ezúttal két ily teljes sirt; egyik férfi, másik női csontvázatot mutat, pusztán földbe voltak rakva, mintegy méternyi mély-

* sílex recueillis dans les sables glauconifères landeniens.

ségű gödörbe. A nő feje mellett tű, melynek olyan az alakja, mint a római stilus, fülei mellett rekeszes művű fülbevaló rossz ezüsből aranyozással, a gránátkövek még némely rekeszben meg vannak, nyaka táján üveg és borostyán gyöngyökből való láncz, mellén a ruhát két kerek rekeszes csat foglalta össze és két 5 formájú ismert alakú rekeszes ékszer díszítette derékövét, melynek végén aranyozott bronzcsat maradt fön; maga az öv s a ruha elveszett, a czomb táján kis vaskés, térdei közt nagy üveg gömb talán, (amulettül használt) kristály gömb és lába fejénél szürkésagyagú bögre, oldalain belé nyomott jellemző csillagos közdiszítésekkel. A férfi sírban mindössze egy ékszer volt, durva övcsat, oldalán vas kés, száránál kétfelül vas nyílcsúcs, jobbja mellett vasbárd, baljánál hosszú vasládza és lába fejénél szürkés agyagú bögre szintén benyomott vonalsoros ékítményekkel.

Az emelet túlsó oldalán a *tokioi (japáni)* egyetem lepi meg a nézőket ügyesen rajzolt nagy képvázlatokkal, melyek a præhistoriai kutatásokat a japáni földön illusztrálják. Japánnak is voltak az őskorban barlanglakói, Sugegayaban (Tatoni) mellett találtak meg.

A surébbati hegyen a japáni kormány által elrendelt szakszerű ásatások alkalmával, rakott kőtömbök között kősírládákra akadtak és kőszerszámokat, könnyilhegyeket, csont s kőből készült baltákat találtak, melyeknek formája megközelíti az európai őskori idomokat.

Sira, Kuni és Mura vidékeiről ép sírhalmokat mutatnak be, melyeket legközelebb fognak fölászni.

A japáni képek közelében a franciaországi folkloretársaság hivatalos kiállítása sok érdekes, de sok fölösleges sorozatot rakott ki.

A társulat érdekesebb tárgyai közé tartozott Bellucci perugiai tanár gyűjteménye babonás amulettekből. Ismeretes, hogy már a legrégibb őskorban hordtak az emberek magukon oly tárgyakat, melyeknek csodatevő megóvó prophylaktikus hatást tulajdonítottak és hozzátehetjük, hogy e szokás mind a mai napig dívik és a legfurcsább tárgyakat szokta a néphiedelem az ily csudahatással fölruházni.

A sorban legelől állanak őskori medve és vadkanfogak, farkasfogak és kagylók — mind átlukasztva, hogy zsinagré fűzve nyakán hordhassa a jámbor hívő; keretbe foglalt őskori sílexpengécskék és nyílcsúcsok, serpentínből készült apró, csiszolt és átlukasztott vésők; a borostyánkő minden formában és változatban és hasonlók igen nagy sorozatokban.

Az őskori kőszerszámokat a nép az egész világon mindenütt, ahol ilyeneket lelnek, áhítattal gyűjti és rejtegeti, kuruzslásra használják és számos titkos erőt tulajdonítanak nekik, embereket és házi állatokat gyógyítanak velük és mert azt hiszik, hogy a földbe fúródott villámcsapás maradványai voltak, káros égi tűnemények ellen is megóvják azt,

a ki hordja és gyakran kéményekbe akasztják, hogy boszorkányok és gonosz szellemek ellen óvják a házat. Cartailhac mindezekről a néphiedelmekről értekezik egy érdekes művében, mely néhány évvel ezelőtt megjelent. Most a kiállításon külön tárlóban kiállította a közép- és újkori könyveket, melyek az ily ösleletekről és a hozzájuk fűződő babonákról értekeznek.

XVII. századi tudós gyűjteményekben már nagy számmal szerepelnek őskori kőtárgyak. II. Rudolf udvari orvosa, Bætuus de Bool brugesi születésű tudós közzétett 1600-ban egy vaskos könyvet «de lapidibus et gemmis,» melyben e kőszerszámok régi voltát behatólag fejtegeti; a Museo Cospiano, a Museo Moscardo (1656) és a Museum Wormianumban (1655) őskori kőszerszámok és fegyverek rézmetszeteit látjuk. Hasonlókép a párisi académie des inscriptions már 1728-ik évi ülésein foglalkozott az őskor kőeszközeivel és egyik-másik tudós helyesen bizonyította, hogy azok készítése megelőzi a római kort.

Mindezekből az tűnik ki, hogy nemcsak Skandináviában, de a többi művelt világban is jó korán foglalkoztak a tudósok a præhistoria egyik-másik kérdésével és hogy ennek az egész modernnek látszó tudománynak is meg vannak az előzményei az elődök munkálataiban, csak nem ismertük őket, míg Cartailhac össze nem gyűjtötte.

Azon szekrény közelében, mely oly becses történeti kincseket rejt Michel Zmigrodzki lengyel amateur nagy faltéren azon pompás cím alatt «Histoire de Svastika» adja e bűvös jel — saját fölfogása szerint — egyetemes történetét, számos rajzban, mely hivatva van bebizonyítani, hogy a svastika az európai ornamentika alapja és kiinduló pontja.

Nem akarom a buzgó gyűjtő szorgalommal végzett művét egészen haszontalannak mondani, de kétségtelen, hogy sokkal többet akar bizonyítani, mint a mennyit lehet és nemcsak reám, de sok más hivatott szakemberre is azt a benyomást tette az ő összeállítása, hogy a szorgalmas bűvár már nincs messze azon lelki állapottól, melyben rögeszméjévé válik, hogy mindenütt az ő keresett svastikáját ismerje föl.

A szent jel ott van Kis-Ázsiában a hissarliki cserepeken; a görög ornamentációról egy hatalmas phrázissal azt állítja, hogy «toute l'ornementation grecque est basée sur le svastika,» az európai őskorról ugyan csak azt mondja, hogy a præhistorikus kor diszítése is a svastikán alapul s ennek következtében odarajzolja a magyarországi sodronyos tekercsű fibulákat; a kereszténység köréből már nehezebb volt összehozni annynyi fajta jelt, melyre reá lehetett volna fogni, hogy svastika, mégis azt állítja egész határozottsággal: «le christianisme adapta le svastika» és így lejut a boldog fölfödőző a modern korig, a mikor megtele a svastikát az Ukrainában dívó husvéti tojásokon és az orosz, lengyel és egyéb néphimzési mustrákban.

Nézetem szerint ez az óriási szorgalommal készült összeállítás mindenekelőtt egyet bizonyít: hogy az oly kérdésekben, minő az ornamentatio története, nem szabad előre megállapított kedvencz eszmével munkához fogni, mert különben támad belőle oly nagy képtelenség, minőt a szegény Zmigrodzky a világkiállításon járt tudósok elé állított, azokat kompromittálván, kik neki arra ily széles tért engedtek.

A Bellucci-féle gyűjteményt kiegészíti Adrien de Mortillet kegyérem gyűjteménye és Lionel Bonnemère amulettegyűjteménye, de egyiknek sincs oly szakszerű jelentősége, mint a Bellucci-féle sorozatoknak.

Nem tudni, mikép került ily környezetbe M. Bellon gyűjteménye, melyben antik festett edények szép számmal képviselik a görög agyagművesség majd minden korszakát. Van geometriai díszű edény, van két csinos ó-korinthosi készítmény, van archaikus és van magasztos stílű és van, a mi legritkább, négy krétás alapú athenei lekythos csinos festményekkel a könnyed attikai stylusban, végül nem hiányzanak a nagy apuliai kancsók és kráterek az edényfestés utolsó korszakából. Ez a gyűjtemény minden más helyen is számot tenne, de itt a sok barbár műtől környezve még inkább szemünk elé állítja az antik kézművesség fensőségét barbár népek alkotásai fölött.

Az emeleten még csak egy gyűjtemény képviseli az antik művészet egy másik ágát, az éremkészítést: a Feuardent gyűjteménye, mely igen tanulságosan kezdi a «histoire du travail» érmelelési csoportját. Itt jellemző példányokat válogatott össze az európai hírű szakember és megmutatta az éremkészítés legelső kezdeteit Kis-Ázsiában és Görögországban, majd végig vezeti a nézőt a legfontosabb pénzlábak, az euboeai, az athenei, a macedoniai valuta korszakain és a pénztörténeti szempont mellett sohse felejtí azt, hogy az antik művészet szelleme e kisebb alkotásokat is remekművékké változtatta át, melyek híven kísérik az archaikus, a magasztos s a kecses stílus átváltozásait. Majd a pompás siciliai és a semita phoenikiai és afrikai pénzveréssel ismertet és a római pénzkészítés történetét a durva alakú súlypénztől a keleti birodalom bukásáig tünteti föl. Oly mesterileg összeválogatott sorozat ez, hogy laikus megtanulhatja rajta az antik numismatikát, szakértő pedig a válogatott példányok ritka szépségén gyönyörködhetik.

V. Archæologusra alig volt a kiállításnak tanulságosabb része mint az, melyet az arts libéraux palotájának északi szárnyának balfelöli első emeletén a franczia közoktatásügyi miniszterium rendezett a saját hatásköre alatt álló intézetek működéséről. E helyütt az összes állami iskolák kiállítása kapcsán — melyek közül a párisi anthropologiai iskola tanulmányi gyűjteménye érdekelheti a régészt leginkább — következik néhány terem, mely tisztán a hivatalos Franciaország a történeti tudományok érdekében tett törekvéseit van hivatva bemutatni. Egy egész

termet megtöltenek az irodalmi publicatiók: oklevéltárak és arch. kiadványok. Ilyen kiadványok: a tudományos kiküldetésekről szóló jelentések nagybecsű sora (Archives de missions); ilyenek a római archæologiai iskola, valamint az athenei és kairói arch. iskolák kiadványai, a nagy díszmunkák, melyeket középkori emlékekről a különféle állami közegek tesznek közzé. Ugyan e teremben állították ki az archive nationales az ő 50,000-re menő pecsét gyűjteményükből kiválogatott pecsét sorozatukat, ezek pecsétlenyomatok és typariumok, eredetiek és másolatok; a sorozatok gazdagabbak és változatosabbak, mint hazai pecséteink, de izlésük és kivitelük a középkorban alig állott magasabb fokon mint nálunk. Rendkívül hasznos vállalat indult meg 1888-ban a francia kormány költségén. R. de Lasteyrie et Eugène Lefèvre-Pontalis meg lettek bízva a «Bibliographie générale des travaux historique et archéologiques publiés par les sociétés savantes» közzétételével. Megjelent az első kötet, mely az Ain-Gironde megyék társulatainak könyvcímjegyzékeit adja.

Más ily fontos bibliographiai kiadványt publikál a kormány támogatásával Klincksick, párisi kiadó. Revue des revues et publications d'académies relatives à l'antiquité classique. A 8. évfolyam s a XII. kötet volt 1888-ban folyamatban. Mindkét kiadvány egyformán nélkülözhetlen arra nézve, a ki a francia archæologiai irodalom tengernyi terményei iránt folytonos tájékozottsággal kíván birni.

E könyvtári szoba mellett egy igen nagy terem hivatva volt fogalmat adni arról, hogy az utóbbi húsz esztendő alatt a francia kormány támogatása mellett mit műveltek francia tudósok és művészek kulturtörténetileg fontos emlékek vagy egész telepek földerítése dolgában.

Az ország a jelzett időszak alatt ily «explorations» vagy «missions» címén hozzávetőleg három millió frankot állított rendelkezésre, melyet a kormány igen bölcsen nem a saját belátása szerint, de competens szaktestületek vagy arra hivatott szakemberek tanácsa szerint szokott fölhasználni. Érdekelt ez ügyek elintézésének módját ismerni és azért közvetlen érintkezésbe léptem *Mr. Saint Armand* úrral, a ki a francia közoktatásügyi miniszteriumban e kulturális kiadások rendes referense és a kinek e miniszterium igen tanulságos kiállítását köszönhattuk.

Ezen derék szakreferens, kinek a «missions» címén azelőtt 150,000, az utóbbi évek óta az általános takarékosági hajlam következtében csak e somma fele áll rendelkezésére, saját nyilatkozata szerint, soha a szakértő forumák meghallgatása nélkül nem szokott semmit sem utalványozni. Szerényen megjegyezte, hogy ő neki nem hivatása irányt adni a kutatásnak vagy döntení fiatal kutatók tehetségéről, de minden egyes esetben, a mikor valamely kutató utazásra, kutatásra vagy ásatásra ajánlkozik, a szak természete szerint, hivatott szakférfiak adnak

véleményt a tervezett kutatás hasznos vagy szükséges voltáról és a fiatal tudós képességéről; csak a terv keresztülvitelének anyagi oldalát gondozza a miniszterium. Korábbi időkben a miniszterium az ily utazások tudományos eredményeiről kimerítő monographiákat is tehetett közzé, most a hivatalos jelentéseket az «Archive des missions» szokták kiadni. E becses publicatiókat a miniszterium szívesen megküldené hivatalos kérésünkre, hogyha a n. múzeum valamely kiadványát cserébe ajánlaná.

Igen jelentékeny, a mivel az «Archive» jelentései az archæologiai tudományt az utóbbi évtizedekben gyarapították és első sorban a francia állam áldozatkészségének tulajdonítható, hogy a szakirodalomban a francia tudomány egy emberöltő óta német szomszédait utólérte, sőt egyik-másik tekintetben fölül is múlta.

Ezt a meggyőződést kellett minden elfogulatlan szemlélőben költénie annak a látványnak, mely a «missions» termében és odább a «Trocadero» palota kiállításában a kutatók előtt föltárult.

Először lehetett térben egymás mellett látni eredeti emlékekben, gipszmintákban, rajzokban és fényképi fölvételekben, a miről a távoli olvasó csak halavány fogalommal bírhatott. Bámulatos, minő sokfelé terjedt a francia kutatók figyelme. A mellett, hogy otthon száyszámra buvárolják át szülőföldjük emlékeit, jut arra bőségesen szakképzett munkakerő, hogy Európa minden tájain, Ázsiai, Afrikában, sőt a régi világ körén túl eső vidékeken is archæologiai kutatásokat tegyenek. Nem lehet itt föladatom mindezekről részletesen számot adni; remélhető, hogy e gazdag teremről is lesz majd kimerítő hivatalos jelentés, mely, mikor e sorokat írom, még nincs; szorítkozom tehát saját jegyzeteimre és nyújtok némi geographiai és históriai rendben áttekintést arról, a mit a francia kutatók szorgalma összegyűjtött és a mit *Mr. Saint Armand* e teremben összeállított.

A legfontosabb missiók egyike az, melyet *de Sarzac* Chaldeában teljesít, a hol eddig Tellóban egy ősrégi palotát ásott föl.

Marcel Dieulafoy Susában dolgozott, fölástá Artaxerxes Memnon palotáját; az ásatási terület madártávlatbeli fényképi fölvétele van kiállítva, azonkívül az ásatási tervrajz, a lelt palota átmetszete rajzban és a palota helyreállított képe gipszben. Az épület tulajdonképen csak a király trónterme volt (404-ből) 26 óriási oszloppal, négy saroképülettel. Legjellemzőbbek a bikakapitellek és az épületet legfőkéül szegélyző fayence-téglákból képezett színes fries, melyben a király és környezete ünnepléses processióban van előállítva.

Cambodja épületeit és szobrait *Aymonier*, *Pondichéry* régiségeit pedig *Delafonde* kutatta át és állítja ki.

Afrikából a *Mission permanente du Caire* kiállítja az ő 60 kötetre

menő kiadványait. Ez intézet növendékei közül *M. Baillet* fényképes fölvételeket állít ki Philæ és környékén szerzett görög föliratokról.

Beneditte 1888-ban járta be Thebæ vidékét, arról fényképeket állít ki; a thebai Titi királyné sírja volt tanulmánya főtárgya.

Gayet 1886—87-ik évi missiója alkalmával leginkább keresztény emlékeket kutatott sikerrel és fényképeit állítja ki.

U. Bouriant antik és kora keresztény korból származó érdekes kelméket állít ki, több mint 100 példány van itt együtt, ez a legnagyobb gyűjtemény, melyet ilyenekből láttam.

A mission *Rochemonteix* az edfui templom teljes fölmérését végezte és fölvételei alapján a restauráció képét adja.

Tunist, a mióta a francziák lefoglalták, több ízben kutatták át francia archæologusok.

A legérdekesebb közé tartozott *E. Babelon* és *S. Reinach* kiküldetése Numidiába. Carthagóban is rendeztek ásatásokat és tanulmányozták az ókori emlékeket.

Hamy és *de la Croix* a megalithikus emlékeket tanulmányozták Tunisban. *Bertholon* gipszmintákban mutatja be a tunisi megalithikus emlékeket: kőrakásokat, házakat, kamarákat s a bennök talált régiségeket.

Érdekes három gipszminta, mely a munidiai sírépítés három fejlődési formáját adja. Az első egy megalithikus halom helyreállítása, a második fejlődési fokot jelzi a Medraçen sírhalom egykori formája, a hogy a Constantinei arch. társulat munkái után adják, a harmadik stadiumot a «chretienne» sírhalma képviseli.

M. Saladin is járt Tunisban és fényképekben állítja elénk a rómaiak tunisi maradványait. Igen szép eredményeket mutat föl Mr. de la *Blanchère* a Lamta és Sfaxban fölásott mozaikkokkal, melyeket hű másolatokban állít elénk; ezek az V. és VI. századi afrikai kereszténység fölötté becses maradványai. Még Afrikához tartoznak a kanári szigetek, a hol az ősrégi barlanglakásokat, mesterséges barlangokat és barlangszerű házakat tanulmányozta *Dr. Verneau* és a legérdekesebb emlékeket $\frac{3}{100}$ nagyságú gipszmásolatokban mutatja be. Legérdekesebbek a galdari festett és a teneriffai mesterséges barlangok (Quarto Sxertas). Fényképeket vett föl Verneau és tárgyakat is hozott; az edények vörösre égetettek és ritkán készültek korongon.

Európának legkeletibb és legnyugatibb része egyformán van képviselve a kutatásokban.

Említendő az Ecole des beaux arts római díja, mely archæologilag képzett fiatal építő művészeknek szokott adatni.

A francia kormány költségén a delosi Apollo szentély területén régészeti ásatásokat rendezett H. Homolle, az ásatásokról gondos föl-

vételek készültek és a fölösott maradványok kiegészítése pályadíjas föladat volt, két ily pompás kiegészítési kísérletet láthatunk, egyikét Homolle, másikat H. P. Nenot állítja ki.

Champoiseau 1879-ben Samothrake szigetén fölászván azon helyet, a hol 1863-ban a híres Nike szobrát lelték, megtalálta a Nike-szobor talapzatát is és magának a szobornak néhány kiegészítő részét, úgy hogy most az egész óriási emlék hű helyreállítását lehetett fölláttani. A győzelem istennője a galera orrán állva legélénkebb mozgásban van föltüntetve. A Skopas-féle iskola legkiválóbb remekeinek egyikét most majdnem teljesen bírjuk. Minden valószínűség szerint röviddel 305 után Kr. e. állították Demetrios Poliorketes tengeri győzelme emlékére.

Az athenei és római arch. iskolák ásatásairól, gyűjtéséről és helyreállítási terveiről a kiállítás nem nyújtott kielégítő képet.

Nélkülöztük a kis-ázsiai myrinai és az ephesosi, a peloponnesosi és a Közép-Görögországban teljesített kutatások bemutatását. Hasonlókép hiányzott az a sok jeles kép, melyben a római intézet növendékei az italiai antik épületeket egészítették ki. Mindezekről csak a Louvrebán, a Saint-germaini múzeumban s az Ecole des beaux arts gyűjteményeiben lehet áttekintést nyerni.

Oroszország délkeleti szélét, kivált a Kaukazust s a szomszédos Arméniát több ízben keresték föl francia kutatók. *Chantre* több ízben járt ott és rendezett is ásatásokat, gyűjteményének egy része a francia osztályban földszint volt kiállítva és fényes publicatiói által ismereteseek az ő kutatásai. Kevésbé ismereteseek a *Mourier*-féle missiio eredményei, melyek legközelebb fognak közzététetni. A «missions» termében egyelőre 148 fényképe vonta magára a szakértők érdeklődését. Úgy látszik, hogy ez a sorozat szándékosan úgy volt megválogatva, hogy minden korbéli épületek, fegyverek, ékszerek s egyebek egyaránt legyenek föltüntetve. Engem leginkább a bysanczi rekeszes zománczok érdekeltek, melyeknek gazdag sora maradt fön Ghilatban úgy a kolostor, mint Sobachitza hercegné birtokában. Legkülönb a kabuli szentkép, melyen közel félszáz bysanczi zománczos előállítás van, van XI. századi evangeliumtábla és vannak zománczos keresztek. *Mourier* jelentése tehát előreláthatólag becses anyaggal fogja a bysanczi művészet történetét gyarapítani.

Végül Európa ellenkező széléről említhetem *Cartailhac* missióját a baleari szigeteken, melynek föladata volt az ott még létező megalithikus ősemlékeket átkutatni. *Cartailhac* kiállítása fölötte tanulságos, nemcsak jó fényképekben, de gipszmintákban is bemutatja a kő tumulusokat, lakásokat, körbe rakott köfalakat, stb. stb. Mindezekről értekezik egy fényes munkában, mely szintén a miniszterium támogatásával jelent meg, czíme «Les monuments primitifs et cyclopéens des îles baléares.»

Ez vázlatos áttekintése annak a gazdag tudományos anyagnak, mely francia szakértők hivatalos missiókban tudományunkat legutóbb gazdagították.

VI. A kiállítási főépületeken kívül számos ház és palota volt, melyekben egyes államok összes terményeiket és műtárgyaikat állították ki. Ezen helyeken régiségekre is akad a figyelmes kutató.

A *mexikói* nagy palotában szembetűnnek azon gazdag egyházi öltönyök, melyekkel 1523-ban V. Károly a flacallani templomot megajándékozta; itt most eladásra bocsátották őket. Az épület emeletén Eugène Goupil híres mexicói régiséggyűjteményének fényképeit látjuk a szükséges magyarázatokkal.

A *mexicoi* nemzeti múzeum gipszmásolatokban érdekes kőkori eszközöket és a régi aztek művelődést jellemző szobrászati műveket mutatott be.

A *bolíviai* házban az Incas ősi művelődésének emlékeivel ismerkedünk. Néhány guggolva temetett csontváz élénken emlékeztet a lengyeli sírokra; meglepő nagyságú csiszolt kőszerszámok képviselik Bolívia kőkorát és van néhány bronzeszköz is, mely azt bizonyítja, hogy Dél-Amerikában kezdik az őskor hármasszorosára megtalálni a bizonyítékokat.

Két éremgyűjteménnyel is dicsekszik a bolíviai tárlat; mindkettő oda való előkelő hölgyektől származik. Madame I. Caso és Cosse Artola iparkodtak, hogy szülőföldjük legrégibb érmeit lehető teljességgel gyűjték össze; de a dolog természeténél fogva az érmek legrégibb példányai a XVIII. századon nem mennek túl.

A *paragvái* házikóban az ország főterményei thea és szivar mellett régi kőeszközöket lelünk.

A *hawaii* szigetek kiállítási épületében szintén óriási kőeszközöket látunk, minők még nemrég használatban voltak a benszültötteknél.

A régi világ országai közül *Persia* nyújt sok élvezetet a mai s a régi műipart tanulmányozó szakértőknek. Mellőzvé a bámulatos szőnyegek gazdag tárlatát, a gyönyörű aranyos fényű fayenceokat s a tömérdek fegyvereket, üvegtárgyakat, mely utóbbiak mind a South Kensington múzeum tulajdonába jutottak, itt csak egy őskori leletet említek különöbben.

Ezen lelet tárgyai úgy szerepeltek a persa kiállításon, mint «objets grecs trouvés dans un tumulus près de Damagan, l'ancienne Hekatompylos d'Alexandre.» Az irodalomban sem e tumulus, sem e leletről még nem volt szó s azért nagyon meglepett, a mikor ezt a két apró réztört láttam, mely hasonló a cyprusi formákhoz, mely állítólag együtt volt a karra való bronztekercscsel, az újra való apróbb tekercsekkel, a kétfelé hajló tekercsekben végződő ó drb bronztű, a félhold

díszekkel és nyolcz bronzkarikával. Mind ez idomokra jól ismert hazai lelhelyeken a bronzkor végéről vannak analógiáink, nevezetesen Felső-Dobszáról, a Galga-völgyéből és egyébünnen. Nem lehet még tudni, hogy az ily nagy távolságra egymástól föltűnő rokon formák mikép függnek össze egymással, de a hazai bronzkor legvégén jelenkező stilus analógiái a távoli keleten oly figyelemre méltó tünemények, melyeket szemmel kell tartani, mert előre látható, hogy a persa tumulusok rendszer átkutatása Európa præhistoriai stiltörténetére még sok tanulságot fog szolgáltatni.

A közkiállítás azon részén, mely az Invalides palotája előtt terült el, leginkább két épületben leltem tanulmányaimra szorosabban tartozó gyűjteményeket.

Nevezetesen: a algiri épületben ki voltak állítva a Chercheli múzeum antik szobrainak gipszmásolatai. A régi Julia Cæsareában folytatott ásások alkalmával több érdekes antik szobrot leltek. Van köztük óriási Apollofő, egy Dionysos egész alakja Venustorsó, óriási Herafő, archaikus női istennő (Minerva?) egy kisebb méretű Diana s egy római női portraít szobor. Mindannyi az afrikai provinciális szobrászat emléke valószínűleg a római császárság első századaiból.

A másik gyűjtemény a francia hadügyminiszterium nagy kiállítási palotájának egyik első emeleti termét ékítette. Itt válogatott eredeti fegyvereken a fegyverzet történetét lehetett tanulmányozni a középkor kezdetétől a modern időkig és a sorozat összeállítására nemcsak a Hirsch és Spitzer-féle gyűjteményekből kaptak becses emlékeket, de az állami múzeumokból is, nevezetesen a Louvreból s a musée d'Artilleriéből a kiállítás tartamára itt egyesítettek szép és tanulságos példányokat.

Végül itt említem, mielőtt a Szajna jobbparti kiállítást ismertetném, a Garnier-féle épületsort a Szajna partján, melynek hivatása volt az emberi lakás történetét jellemző utánzásokban bemutatni. Kezdve a sziklabarlangok odujától és a czölöpépítők tavi lakásától végig vezette az építész a látogatókat a dolmen emberek, az őss assyrok, egyiptomiak, görögök, rómaiak s a középkori emberiség lakházain.

A sorozat végigtekintése tanulságos volt, de kétségtelen, hogy bármennyire törekedett a szellemes és tudós művész az eredeti mintákul szolgáló épületeket híven utánozni, csak ritkán sikerült neki hű fogalmat adni róluk, mert legtöbbször tetemesen redukált méretekre volt kénytelen szorítkozni, a minek következtében megváltoztak az eredeti arányok és hamis képek támadtak.

VII. A Trocadéro palotában úgy mint 1878-ban, most is amateur-kiállítást rendeztek, csak hogy ezúttal nem oly széles keretet adtak neki, mint akkor és a mi fő, ezúttal sikerült belevonni a kiállításba a tem-

plomok kincstárait is, melyek az 1878. évi tárlattól távol maradtak. A kiállítást ezúttal Alfred Darcel rendezte, a Cluny múzeum szakavatott igazgatója és dicséretére legyen mondva, hogy a franczia ötvösségről, a meroving kortól a XVIII. század végéig oly teljes képet még nem lehetett soha látni. Ellenben a kiállításnak nagy hibája volt, hogy szeptember 7—10. napjain, a mikor e kiállítással behatóan foglalkoztam, még nem volt a kiállításról lajstrom és mindössze annyi segítséget nyert a kutató, hogy a közgyűjteményekből kiállított főbb tárgyak mellé rövid tájékoztató lapok voltak rakva.

Az öt teremből az első a középkornak a XVI. századig volt szentelve.

A második fele részében az egyháziakból származó, másik felében a Spitzer-féle gyűjteményből való pompás XV. századi sorozatok voltak nagy díszszel és jó ízléssel fölállítva.

A harmadik terem a csúcsíves stílus átmenetét képviselte a franczia renaissanceba és emitt az egyházi tárgyakon kívül következtek finom bőrkötések, ízléssel vésett vastárgyak, medaillák válogatott sora, fa és elefántcsont faragmányok és ezekhez csatlakoztak a Spitzer gyűjtemény gyönyörű gobelinjei, Limoges-zománczai, Oiron edényei és Pallisypoteriája: a franczia újabbkori iparművészet virágzási korának remekei. A IV. és V. terem a XVI. századon túl eső kornak voltak szentelve. E századok is szépen voltak képviselve, de fontosságra messze mögötte maradtak az első három terem megbecsülhetlen műtörténeti kincseinek jelentősége mögött.

E helyütt a középkori főbb emlékek ismertetésére szorítkozom és följegyzéseim e szobákban is leginkább oly emlékcsoportokra vonatkoztak, melyekre hazánkban analógiák vannak és ennél fogva hasznos összehasonlításokra alkalmasak.

A troyesi múzeum kiállította azt a «meroving» ízlésű kincsét, melyet 1842-ben Pouanban Chalons sur Marne közelében találtak s melyet 1860-ban Napoléon ajándékozott a troyesi múzeumnak. Peigné de la Court illusztrált leírása óta az egész világ ismeri ez érdekes kincset; én is ösmertem, annál érdekesebb volt az eredetiek szemlélese és tanulmánya. Két széles pengésű gránátos díszű kard, egyik hosszabb, a másik rövidebb, hüvelyről való ezüstrészletek, arany gyűrű tojásdad formájú lapos fejjel HEVA fölirattal és egy más arany gyűrű, tompa végű karperecz sima aranyhuzalból, arany nyakgyűrű, három gránátos csat és egy arany csat töredéke, gránátos gomb és egyéb kisebb arany ékszerek részletei gránátos díszítménnyel — ezek voltak azok a jellemző tárgyak, melyekről helyesen úgy ítélték, hogy a chalonsi csatatéren elhunyt valamely előkelő gót vezértől származnak. Rokon ízlésű ékszereket láttunk a középső tárló asztal egy más osztályában a Gay-féle

híres gyűjteményből; föltűntek gránátos fibulák, koczkás arany fülbevalók, minők hazánkban igen gyakoriak és kerek csat ormányos domború fejkéítéssel, minőt Lipp Vilmos fenéki ásatásából bir a nemzeti múzeum.

J. Moreau, a kinek carandai ásatásai az «arts libéraux» palotabeli francia osztály egyik legdíszesebb helyén voltak bemutatva, a Trocadéro palotájában is járult a Darcel-féle kiállításához válogatott becses darabokkal. Ezek közül különös figyelmünkre méltók azon félkorongfejú jellemző ezüstfibulák, minők nálunk Bakodon és egyebütt mint a kezdő népvándorlaskori stilus ismeretes jellemző típusai szerepelnek.

Az *arrasi* múzeum rokonstilű tárgyai között legérdekesebb két állatfibula, szárnyas sasfejjel, ezüstműből, reáarakott filigrándíszszel és gránátokkal, az állat szemét fehér zománcz borítja és a test közepét apró rekeszbe rakott gránát ékíti.

A rajnai és limogesi vésett aljú zománcz gazdagon volt képviselve; ezeknek a XII. és XIII. század volt virágzási koruk. Az egyik fali szekrény tele volt püspöki botokkal, olajtartó galambos edényekkel, ciborium kelyhekkel, tányérokka; volt templomi kincstárakból származó néhány zománczos könyvtábla, három osztályú tabernaculum és sok hasonló módon zománczozott figurális tárgy. A száznál több tárgy sokaságából mint legérdekesebbet kiemelem a mansi múzeum XII. századi nagy zománczos lemezét, mely Geoffroy Plantagenet fegyveres alakját lóháton ábrázolja.

A közép-ső tárlóban XIII. századi kilencz ostyatartó zománczos pyxis, minő a n. múzeumban is van kettő és öt zománczos navicula, a Gay-féle gyűjtemény 70 drbnyi apróbb zománczos ékszerei mellett.

Mennél sűrűbb e szekrényekben a champ-levé zománcz, annál ritkább a rekeszes zománcz, mely mint hozzánk közelebb álló byzanci technika kiválóan érdekelt.

Érdekes a Gay-gyűjteménybeli kerek arany lemez, melyen angyal van ábrázolva sárga, fehér galambszürke és gránátpiros cloisonzománcz-czal. — A Musée de Gueretből durva művű, claisonzománczú keresztet látunk, melynek rekeszei rézből készültek, a mi a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. A Gay gyűjteményében van egy kis lemez, melynek rekeszes zománczában király van ábrázolva, valószínűleg szintén réz rekeszekben. Ellenben arany rekeszű zománczú egy kerek lap a musée de la Seine inférieureből, melyen OSEAC fölirat olvasható.

A jobbfelöli fali szekrényben egészben 68 drb érdekesnél-érdekeseb románkori tárgyat számláltam, többnyire egyházi régiséget: szekrényeket, karreliquariumokat, kereszteteket, poharakat, püspöki poharakat, két hordható oltárt, aquamanilákat, keleti idomú ampullákat és püspöki cipőt!

Ebből és a szomszéd tárlókból érdeemesek egyes darabok, hogy külön is említsük.

A *nancyi* székestemplom elküldte a St. Gauzelin evangeliarium tábláját, állítólag a IX. századból. Közepét nagyobb cloisonzománczos alakú lemez díszíti SC—A MARTA fölirattal, körülötte négy kisebb rekeszes zománczú lemez áll, az uralkodó zománcz színek kék, fehér és zöld, azonkívül sok rajta a csiszolt sima drágakő és a fönmaradó tereket arany filigrános lemezek burkolják.

A *couquesi* templom IX. századi ereklyetartó sírládát küldött (*châsse*) neve «Reliquaire de Pepin», melyen szintén a finom rekeszes zománczú díszek érdekesek. Felső oldalán föltűnt két durván stilizált sas, melyeknek szárnyait vörös, fehér és kék zománcz ékíti; az oldalsó pilérek fölött capitellek (?), melyeken a legremekebb áttetsző vörös zománcz díszleg, a három ablakmélyedésben viszont apró lemezekon áttetsző zöld zománcz teszi teljessé a polychrom díszítést, melyhez még a szegletekre rakott filigrándíszű lemezek, idomtalan síma drágakövek, antik intagliók és a keskenyebb oldalakon durván trébelt női figurák járulnak.

A *lyoni* székesegyház egy griffes főt állított ki ezüsből, mely ugyan valamivel durvább, mint a n. múzeum polgárdi háromlábának a griffjei, de különben egész olyan a stilusa, még a tarójának gömbös végű tuskéi is összevágna. Darcel IX. századi műnek tartja; valószínűleg széktámlájáról való vagy hasonló tektonikus tag végső díszítésére szolgált, mert hátul négyszög csőben végződik, a griff mellén bevert kereszt nem vall oly késői korra, mint Darcel hiszi, korábbinak képzelem.

A *couquesi* templom XII. századi hordozható oltárának (*autel portatif*) keretét is tíz cloisonzománczú lemez ékíti: a négy evangelista jelvénye, Krisztus, Fides, Mária és két névtelen női szent (egy lemez láthatatlan volt). A lemez aranya halavány, a színek: zöld, világos és sötétkék, kevés vörös és fehér, a hússzin tisztátlan zöldbe játszó, a rajz tökéletlen és durva, a rajzot alkotó választófalak vastagok és a zománczos lemezek közé rakott filigrán is durva. A közelebbi vizsgálat mutatja, hogy a lemezek aranyozott rézalapra vannak fektetve és hogy magok a zománczos képek is rézlapokba vannak rakva. A nagyobb lemezek közt négy kis zománczos rozette van: színeik opák fehér, áttetsző világos és sötétzöld, sötétkék és rubinvörös.

Ugyanazon egyházi kincstár ritkaságai közé tartozik Szent-Vincensnek tulajdonított XII. századi lantorna; föliratos.

A *beaulieu*i templom ereklyetartó kart küldött Scta Felicitas karsontjával; ezt a XIII. századi művet azért jegyeztem föl, mert ép oly apró kerek lemezekkel van díszítve, minők a n. múzeum középkori tárában vannak; a lemezek aranyozott ezüsből valók és présölt munkában szétterjesztett szárnyú sas idomot mutatnak. Hasonló dombor-

műves lemezek vannak egy más ereklyetartó karon, csakhogy a dom-borműves alak szárnyas négylábú nem sas.

Az *église de St Bonnet Avalouse* (Corrèze) igen durva ereklyetartó koporsót (*châsse*) állított ki, melyről Darcel azt véli, hogy VII—VIII. századi; fából készült és aranyozott rézből, oldalát durva művű egyenszárú kereszt ékíti aranyozott rézből durva cloisonzománczokkal, színük fehér és sárga, a kereszt közepén kő van, melyre jellemző idomú apró keresztke van bemélyítve.

Ez ereklyeládácskának pendantját képezi a «*Châsse de Mumma*», csakhogy ennek tetején hat durván trébelt alak van egymás mellett és oldalát jellemző két sorba rakott összesen tiz kör ékíti, a felső körökben ötágú csillag, az alsóban keresztke, olyan fajta motívumok, melyek VI—X. századi byzanci kelméken, miniaturfestményekben és egyéb műtárgyakon tipikusok.

Az első terem középtárlójának elefántcsont tárgyai között is voltak érdekes emlékek, melyek megérdemlik, hogy külön említsük.

A legfinomabbak közé tartozott egy fekvő nő, 20 cm-nél hosszabb elefántcsont szobrocskája; a jelző lap rómainak mondta, de valóbszínű, hogy egyike volt azon XIV. századi, talán olasz alakoknak, melyeknek jellemző ismérvei, hogy az idomok minden hosszúság daczára túl gyöngédek, a homlok széles és lapos, a szempillák lenyúlók stb. Azonban valószínű, hogy a művésznak valamely etruszk mű adhatta a motívumot, mert itt is karjára támasztja a nő fejét, mint az etruszk sírládákon és ruházata nagyjából antik modort utánoz.

A *bayeuxi* székesegyház elefántcsontszekrénykét állít ki (*coffret arabe*) ezüstfölszereléssel. Préselt, aranyozott, niellos pávák váltakoznak rajta és köztük az a jellemző keleti csipkézett nagy levél motívum, mely a keleti díszítésben oly nagy szerepet játszott; a krakkói St. Szaniszló szekrényke áll hozzá legközelebb és valószínű, hogy a bayeuxi szekrényke is a X. vagy XI. századból való.

A *couquesi* egyház egyik ereklyetartója (*châsse*) durva XII. századi mű, de érdekét nagyban fokozzák az oldalára reáarakott jóval korábbi, valószínűleg V. századi ékítvények, t. i. közepén egy félgömbű kő, melyet körülfog zízeg osztályú gránátos keret és e mellett jobbra-balra van egy-egy szintén a *châssera* rakott rekeszes négyszögtábla hasonló kerettel, mint a kő és melynek egész belső tere rekeszekkel négyszögű mezőkre van osztva, a rekeszekben fölváltva kék és zöld üvegkoczkák(?). Lehet, hogy nem üvegek, de mint a szilágy-somlyói ékszereken, lapis lazuli és smaragd kövek.

Ugyanazon templom kincstára őrzi azt a különös formájú ereklyetartót, mely «*A(dit) de Charlemagne*» czimén ismeretes. Talapzaton nyugszik, mely idegen föliratos táblából kimetszett aranyozott ezüst leme-

zekkel van borítva. A betű szarait idomtalanul csiszolt drágakövek és filigrándíszek borítják, a legtetejét ezüstlemezzel borított korong ékíti, közepén filigránba foglalt intaglióval, körülötte filigrános rozetták, melyek egészben hét darab rekeszzománczú koronggal váltakoznak, mindegyikben más a zománcz színe, zöld, fehér, tompa sárga, kék, áttetsző sárga és világoskék zománcz váltakozik. A zománcz technikája után ítélve, mely a rekeszzománcz legjobb virágzása korából való, a rendkívül érdekes műtárgynak legalább felső korongja a X. vagy XI. századból tehát, mindenesetre Nagy Károly utáni időből származik.

Egyike a legbecsesebb középkori remekeknek az a kehely, mely *Calice de Saint-Gauzelin* neve alatt szerepel. A kehely aranyból való, cuppája hosszúkás tölcsérded idomú, talpát és szárát széles és lapos gomb köti össze, a cuppa két ellentett oldalán egy-egy S idomú füle van. A kehely arányai nyomottak és formája a Tassilo kehelyre, valamint a Paúr Iván-féle Cundpaldus-kehelyre emlékeztet, utóbbival abban is talál, hogy a nodust fölül-alúl gyöngyözött tag határolja. De más-különben úgy aránylik hozzá, mint valamely ötvösmester művészi alkotása kontárkéz tuczatos árújához. Mert a St. Gauzelin kehely cuppája szélét vízszintesen és az állványát függélyesen futó arany szalagok ékítik, melyeken rekeszes zománczú lemezkék váltakoznak, drágakövekkel és filigránműves diszítványokkal. A zománcz színei zöld, világoskék és sötétkék. A szintén dúsan diszített patenán hat hasonló zománczos lemez volt eredetileg, most már csak három van, egyikén négy lábú állat van ábrázolva, mely fejét farka felé fordítja (bárány?), teste sötétkék, feje és farka legszebb áttetsző hússzínű zománczczal, háttére átlátszó zöld, a másik két lemezben zöld, kék és fehér zománczok váltakoznak filigránnal és kövekkel.

A lyoni székesegyház IX—X. századi elefántcsont szekrénykét állított ki az ismeretes fajtából, melyeknek byzanci eredete alig kétséges. A lyonié iránt legalább nincs kétely, mert a sorjában egymás mellett kifaragott mellképek legelején byzanci koronás nőt szemlélünk. Rajta van azonkívül a jól ismert csillagos motívum; egyik függélyes oldalán két jelenetet látunk a Hercules mythosából és a másikon a Byzanczban oly kedvelt czirkuszjátékok küzdő fegyveresei.

Ugyancsak a byzanci művészetet képviselik ama faragott elefántcsontfogak, minőt egyet (négy sor állatornamenttel, melyeket byzanci oszlopok választanak el) a tolousei múzeum állított ki.

Végül emlitem e tárló két lithurgikus ritkaságát, két kora középkori fészüt.

Egyike a sensi székesegyházban őrzött Peigne de Saint Loup; egyszerű diszítése egy kifaragott dombormű: egy közepett álló fa felé ugró két oroslán, a fa csúcán kosfej; a motívum ősrégi keleti tradi-

tión alapul, IX. századi műnek tartják, a rajta lévő fölírat jellege a XIII. századból volt.

A nancyi egyház is küldött lithurgikus fésűt, mely mint sok más régi mű, Saint Gauzelinről van elkeresztelve; áttört mű; a X. századból származtatják, de motivumai a kora kereszténység századaira mennek vissza, sűrű lomb és szőlőfürtök közt madarak mászkálnak, szemüket berakott kék üveggömböcskék képezik.

A második valamint a harmadik teremben a Spitzer-gyűjteményéből kiállított páratlan kincsek messze fölülmúlják az e termekben összegyűjtött többi emlékek sorait. Szerencsére volt a híres kincsek tulajdonosának annyi ambíciója az irodalmi megörökítés iránt, hogy mintaszerű pompás kiadványban közzéteszi kincseit. Az első kötet készen áll. Becsületünkre válik, hogy ezen többnyire fölülmulthatlan hűségű képes táblák előállításában magyar művészeknek Kádárnak és társainak is volt részük.

E Darcel-féle «musée retrospectif pour l'art ancien de la France» öt terme után következett néhány helyiség, melyben legtarkább együttletben sok tanulságos fénykép, gipszmásolat, rajz és hasonló együtt volt.

Többi közt a fényképi fölvételek pompás sorát láttuk megalithikus emlékekről Corsicában, Algirban és a világhírű franciaországi helyekről: Quiberon (alignements du vieux moulin), Carnac (alignements du Ménez), Loc Mariaquer, Quiberon point Pierre, Carnac, la Trinité, Lormariaquer, Crach és Erdever községeinek alaprajzaival.

Mind e helyeken sűrűn vannak egyedül álló óriási kövek (dolmen), kőlakások (menhir), kősorok és tumulusok.

Végül a VII. teremben a legutóbbi cambodgeai expedíciókból szerzett eredeti domborművek, gipszmásolatok és fényképek láthatók, melyekre, mivel tanulmányaim körén teljesen kívül esnek, nem fordíthattam beható figyelmet.

VIII. Musée comparatif de la sculpture. Az 1878-ik évi világkiállítás után a francia műemlékek országos bizottsága fölhasználta a Trocadéro-palotában megürült terjedelmes helyiségeket egy régi szándékának keresztülvitelére, megvalósította Viollet le Duc eszméjét és ide gyűjtötte gipszmásolatokban a franciaországi régi szobrászat legjelesebb alkotásait.

Az új gyűjtemény ezúttal már a palota egyik szárnyát tölti meg, sőt a másik szárnyban is öt nagy templomkapú ugyanannyi terem bejárását ékíti.

Összehasonlító múzeumnak nevezik az új gyűjteményt, a mennyiben görög és római szobrok másait is látjuk, bár kisebb számmal, de tulajdonkép a francia monumentális szobrászat föltárása a főczél, melyet nagybobbára meg is valósítottak.

Legtöbb az építészettel kapcsolatos szobrászati mű, kapúk, falterek, ívek és oszlopok díszítésére szolgáló alakok, a mint azokat a középkor XII. és XIII. századától kezdve a XVI. századig teremtette.

A nagy építészeti központok egyúttal a szobrászokat is megteremtették és így helyi iskolák keletkeztek, melyeknek nemzeti jelentőségét már Viollet le Duc is kiemelte. A szobrászat másik, nem kevésbé jelentős figurális kifejlődése síremlékek formájában történt. A legszebb középkori síremlékeket együtt látjuk itt.

Végül az ornamentális szobrászat sem maradt figyelmen kívül és leginkább ennek megértését segíti elő a gipszmúzeum szabad falterein alkalmazott fényképi fölvételek nagy száma, a melyeket a műemlékek bizottságának fényképésze a bizottsági gipszöntő munkájának mintegy kiegészítésére készített.

A fényképgyűjtemény, a gipszgyűjtemény és a bizottság mérnöki fölvételei ilyformán egyesítik az összes szemléleti anyagot Franciaország emlékszerű művészetének tanulmányára.

E fényképeket fölhasználta Baudot az ő fényes alapmunkájához, melynek teljes címét és tartalomjegyzékét ide iktatom: *La sculpture française au moyen age et à la renaissance* publiée sous la direction de A. de Baudot architecte du Gouvernement etc. comprenant environ 400 motifs photographiés par Miesement photographe attaché à la commission des monuments historiques IIe édition Paris Librairie centrale d'architecture 1884. qu. Tartalma. XI—XII. század Provence, Languedoc, Sainte Onge et Poitou, Auvergne Bourgogne, Ile de France, Normandie, Picardie, Champagne école Angevine, école rhenane. — XIII. század. Normandie, Bourgogne, Picardie, Champagne, Ile de France XIV—XV. partie du XVI. Renaissance.

A mérnöki fölvételekből és a falfestmények másolataiból is láttunk a Trocadéroban ideiglenes kiállítást. Ehhez az egyházi ügyek igazgatósága csatolta a maga részéről a franciaországi székestemplomok fényképeit és itt láttuk egyúttal a Saint-Denysi templom gipszmintáját, valamint domborműves alaprajzot a templom belsejében fölállított királyi s egyéb síremlékekről.

Közel fekvő eszme, hogy hazánkban is így kell majd a honi műtörténet útját egyengetni és a főnálló műemlék-bizottság fölvételeinek táráat a jelzett két irányban kiegészíteni, gipszmásolatok által és fényképgyűjtemény alapítása által.

Mindkettőre a n. múzeum régiségtárában megkezdtem az előzményeket, de költség híján, mint hazánkban sok egyéb hasznos eszme, ez is abban maradt. De ha itt nem, talán az építészet történetének valamely a fővárosban főnálló tanszékével kapcsolatosan, vagy a műemlék-bizottság saját hatáskörében valósítható meg a trocadéroi múzeum pél-

dája szerint a honi műtörténeti gipszmúzeum eszméje. A jelzett intézet leíró lajstromát a n. múzeumi régiségosztály szakkönyvtára számára elhozta; a katalógushoz van csatolva a gipszmásolatok lajstroma, melyek a párisi intézetnél megszerezhetők.

Budapest, 1890. márczius.

Hampel József.

ZOMÁNCZOS ÉKSZEREK A VASKORBÓL A N. MÚZEUMBAN.

A magyar nemzeti múzeumban őrzött vaskorbéli zománczos bronzlánczok és övkampók, melyeknek rajzait ide mellékeljük, a maguk nemében az eddig ismert összes La Tène izlésű leletek legszebbjei. Valamikor vörös zománcz ékítette a hosszú láncz négyszögtagjainak középső mélyedését és azon nyújtványokat is, melyek a karikák felé nyúlnak, zománcz borította az állatfejidomú végtagot és a középkampót, és azokon a nagyobb áttört művű, szépen tagozott nagyobb lemezeken is, melyek a lánczokat befejezik, szintén vörös zománcz volt. Igaz, hogy most a régi zománczanyag majdnem teljesen kiveszett, de maradt belőle apró részlet elég, úgy hogy teljes biztossággal mondható, hogy a mélyedéseket, melyekben ezen gyakran parányi nagyságú részletek az idővel daczoltak, hajdan a vörös zománcz anyaga teljesen elborította.

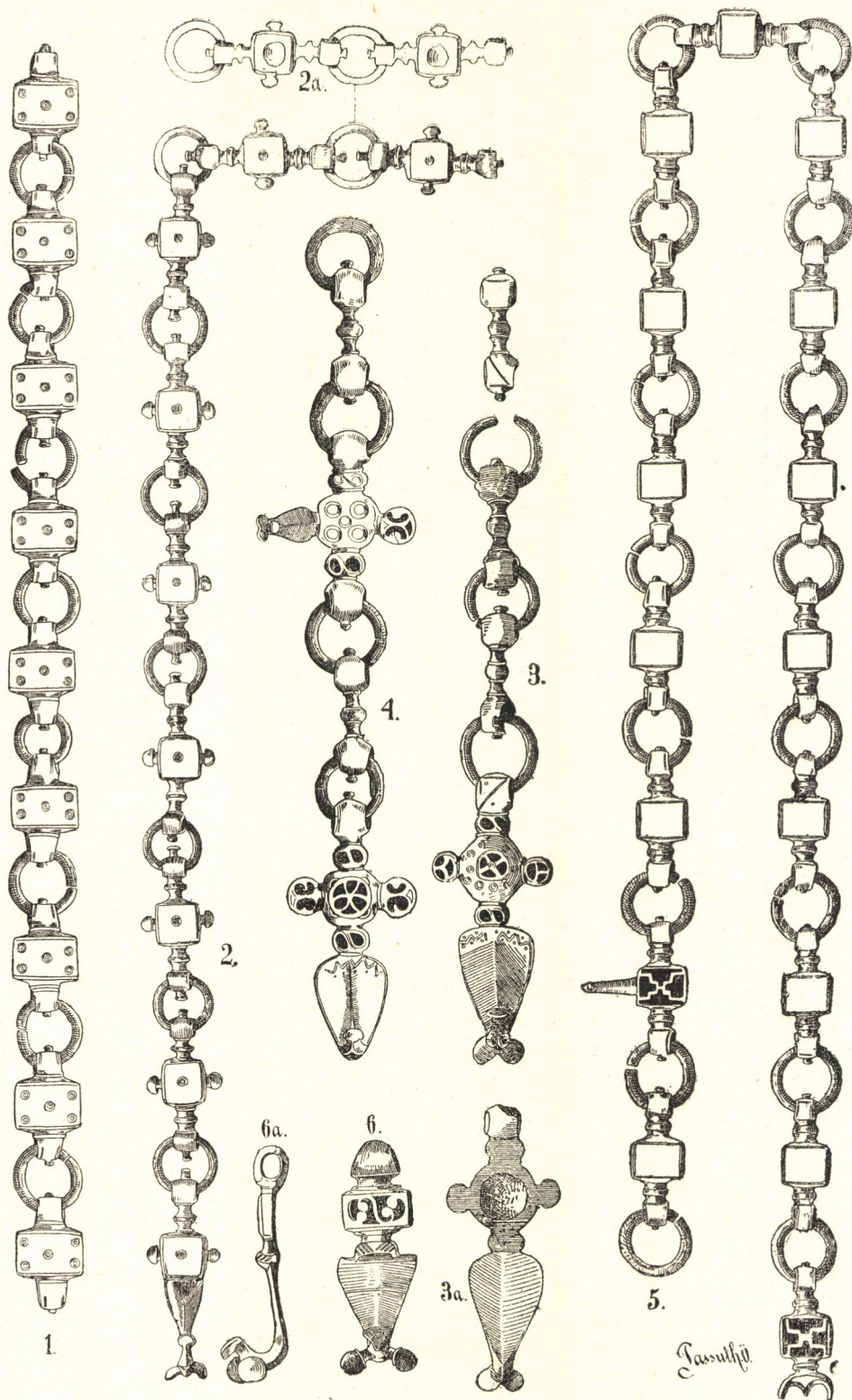
Ily nyomokat észleltem az *A*-tábla 3. számú lánczának kampóján, úgyszintén az *A*-táblán a 4 láncz kampóján, továbbá az *A* 5. számú láncz középtagján, a *B* 8. számú kampón. A hol a törési lap friss és érintetlen, vérvörös a zománcz, különben zöldes a fölület, mert az élenyülés megtámadta. Legépebben maradt fön a zománcz azon a darabon, melyet az ide csatolt ábrán közlünk. Néhány ékszer gyöngye tűzben szenvedett némi átváltozást. A bronzot a tűz még nem támadta meg, de a zománcz megolvadt, úgy, hogy az csak a hólyagos üvegszerű anyag töredékeiben maradt meg. Ugyanezt tapasztaljuk a *B*-táblán az 1. és 2. számú láncz végtagján. Ezt a vérvörös vagy, a mint egyszerűen el lehet nevezni, «vérzománcz»-ot*, mely mind e lánczokat ékítette, már egy kis gyakorlat után mindenki könnyen meg bírja különböztetni a rómaiaknál dívott barnás téglaszínű zománcztól. Határozottabban álla-

* A vérzománczról lásd: Tischler Ueber Email (Correspondenzblatt der deutschen anthr. Gesellschaft 1884, 179—183; u. a. Abriss der Geschichte des Emails (Schriften der physik.-ökon. Gesellschaft zu Königsberg XXVII. k. 1886, s ebből kivonat az Arch. Ért. 1886. évi kötetében — lap és Sitzungsberichte 39—59. l.; Beiträge zur Geschichte des Sporns, sowie des vor- und nachrömischen Emails. (Correspondenzblatt d. deutschen anthr. Ges. 1889. 194—200. l.)

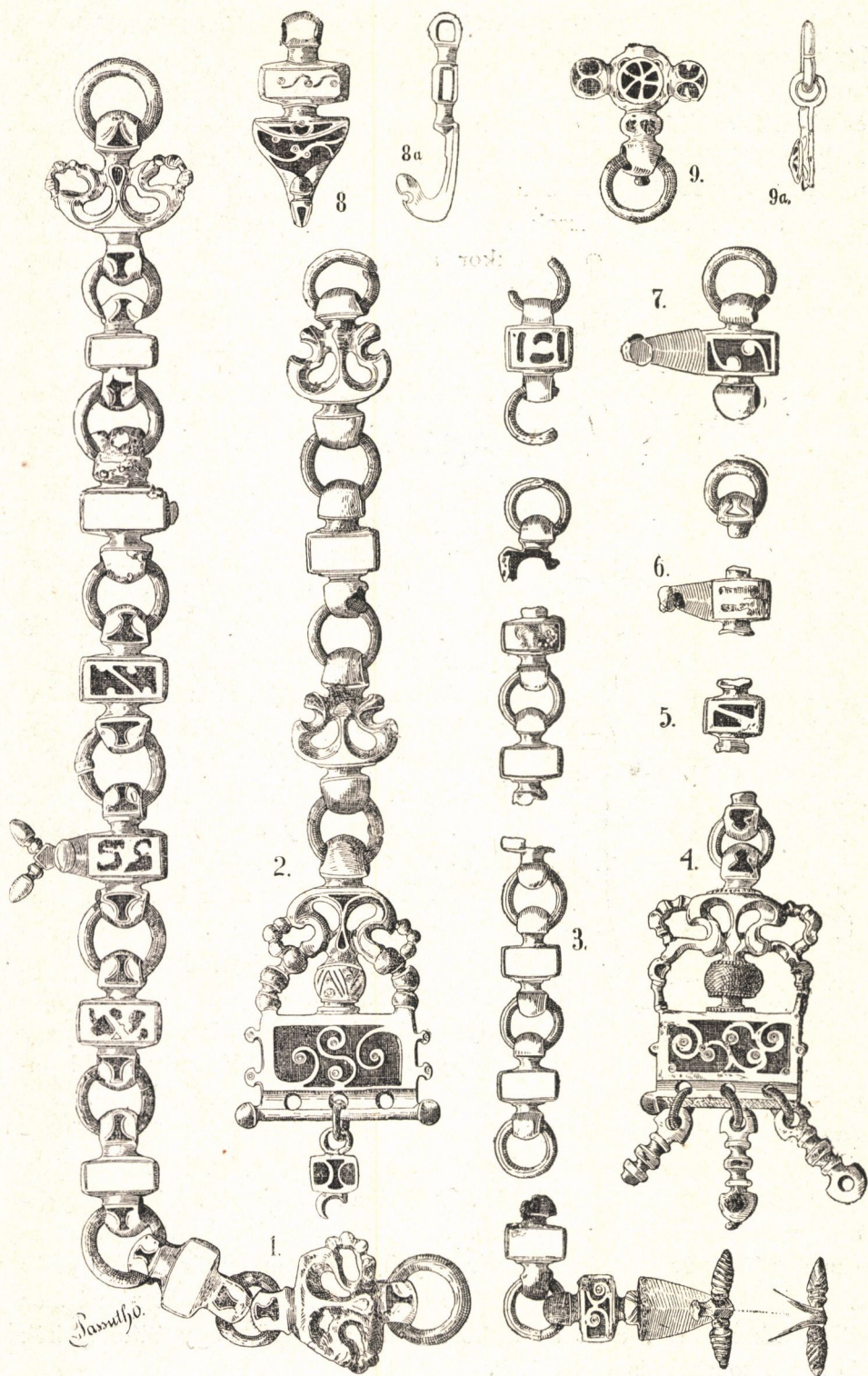
pítható meg e különbség görcsövi vizsgálattal, s erre elégséges néhány porszemnyi részecske. Legcélyszerűbb a görcsövi vizsgálatot kicsíszolt vékony lemezekén végezni, mire a legapróbb szálacskák is használhatók. A magyar n. múzeum intézői szívesek voltak néhány ilyen igen kicsi zománczrészletet vizsgálataim számára átengedni.

Miután ezeket kicsíszoltam, a csíszolt fölület jégvirágra emlékeztető csillagocskákat tüntetett föl átlátszó alapon; magok a csillagok áttetsző vörös anyagból valók. Magokban a csillagokban központ körül csoportosuló 3—6 levélke áll, melyeknek hol egyszerűen, hol duplán csipkézett szélük van. Némelykor a kristályok nem egészen szabályosak, sőt néha egyes levelkék magukra is állanak és színük néha olyan mint a legsötétebb rubiné. Az igen vékony és finom pelyhek végei néha szabályos nyolczszögök lapjaival határosak; mindezen és hasonló testecskék rézoxydul (Cu_2O) jegeczesedései. Ha élesen reájuk talál a fény-sugár vérvörösek. Közben-közben sötétebb nyolczlapú testecskék tűnnek föl, melyek, ha a sugár reájuk talál, fémszerű fényt mutatnak, ezek réztömecsek. Az utóbbiak jóval nagyobbak, mint a későbbi korban dívó téglavörös zománcz-anyagban szereplő parányi réztömecsek, ezek sűrűn állanak és ő tőlük kapja a téglazománcz a színhatását; a vérzománczban sokkal csekélyebb számmal vannak semhogy a színre hatásuk volna, itt tehát a rézoxydul a döntő tényező.

A vérzománcz legkorábban Egyiptomban tűnik föl, de hogy mikor, azt alig lehet biztosan megállapítani, mert a hozzáértők azon mellédíszek kora iránt, melyeken ily zománcz előfordul, nincsenek még tisztában. A meroë-i gúlából származó aranyékszereken (Berlinben és Münchenben) apró három- és négyszögű táblácskák láthatók, melyekből csiszolásra és megfigyelésre parányi darabocskákat kaphattam; megállapítottam, hogy e táblácskák vérüvegből valók, és a rekeszekbe hidegen belététettek — tehát igazi verroterie cloisonnée —, ellenben ugyan e rekeszek közelében voltak mások, melyekben még megvan a beléolvasztott zöld és kék zománcz (email cloisonné). Úgy képzelem, hogy ez ékszerek a Krisztus előtti utolsó századokból valók. Olaszországban ugyan néha-néha akadni oly fibulákra, melyeket egy-egy reáerősített vérüvegű gyöngy ékít, de általában azt lehet állítani, hogy Európában a vérzománcz csak a régibb La Tène-korban tűnik föl, körülbelül a Kr. e. ötödik század végén s a negyedikben, és eleinte valószínűleg az anynyira kedvelt nemes koráldísz kivánták vele utánozni. Fibulákon, nyakgyűrűkön, kardhüvely fölszerelésén, lószerszámon stb. apró mélyedésekbe rakott gombidomú vérzománczot látni, vagy néha keskeny barázdákba fektetik és jellemző arabeszk díszeket alkotnak véle, ekkor barázdás zománcznak is lehetne nevezni. Ez a zománcznem majdnem kizárólag uralkodik az egész La Tène-korban, sőt még a római császár-

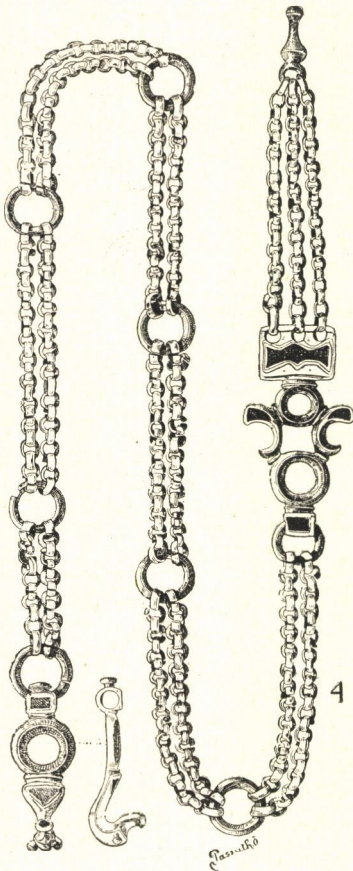

A) ZOMÁNCZOS LÁNCZOK A LA TÈNE KORBÓL A N. MÚZEUMBAN.

B) ZOMÁNCZOS LÁNCZOK A LA TÈNE KORBÓL A N. MÚZEUMBAN.

ság korába is belé nyúlik a divatja. A vérüveg kezelése fölötté kényes lévén, még nem tudtak nagyobb lapokat zománczczal borítani; úgy bántak véle, mint a korállal, csiszoltak belőle kerek lemezeket és reáerősítették aklákkal a fémalapra. Ellenben e kor középső szakaszában, melyet legjellemzőbben maga La Tène képvisel, a barázdás zománcz mellett nagyobb lapokat betöltő vérmománcz is akad, rendszerint vasalapon; különösen a paizsok szögeinek kerek lapos fejét ékítik így, s

ekkor a zománczos középmezőt keskeny lapos keret szegélyezi. Ugyanebben a korban lép föl először a téglavörös zománcz. Ez nem csak színben különbözik lényegesen a vérmománcztól, de kicsiszolt fölüllete a nagyító üveg alatt kékes alapon rézfém-ből való alig fölismerhető idommal bíró végtelen apró szemcséket tüntet föl. Ezt a zománczot a középkorban is készítették, készült China- és Japánban és a legmodernebb időben is használják; de színe nem oly szép, mint volt a rokon zománczé a római császárság korában.

A n. múzeum rajzban is közölt zománczos lánczai a közép La Tènekor legpompásabb darabjai közé tartoznak; koruk megállapítható schveiczi leletekből, hol hasonló, de távolról sem oly szép lánczok fordultak elé.

Most ugyan már csak kevés zománcz van rajtuk, de azért világosan felismerhető, hogy hajdan jelentékeny lapokat borított a zománcz, nagyobbakat, mint hár-mely egyéb tárgyakon e korból, úgy hogy e magyarföldi La Tène-lánczokat és kam-

pókat a zománczművészet valóságos remekeinek lehet tekinteni. Csak Angliában találtak bronzokat,* melyeken megközelítő terjedelmű zománczos lapok diszelegnek, lószerszámhoz való ekességeknek mondják, de e meghatározáshoz kétség fér. Európában az ily fajta készítményekből ezek az egyedüliek, melyeket még nem vizsgálhattam meg, azonban a rajtuk lévő zománczos ékítmények egy része annyira megegyezik a magyarországiakkal, hogy hitem szerint ez a zománcz is római kor előtti vérmománcz; csak az a körülmény meglepő, hogy állítólag kék és sárga zománcz is van rajtuk.

* Kemble *Horæ feræles* XIX. és XX. tábla.

Hasonkorú lánczokat találtak Cseh- és Közép-Németországban, a közép Rajnán, különösen Mainz táján, Franciaország középső részén, különösen a Champagneban, a mi azért nem meglepő, mert ezen időben valószínűleg mindenütt e helyeken gallus törzsök laktak.

A különböző vidékeken kisebb-nagyobb helyi változatosságok lépnek föl ez iparágban, a mi azt mutatja, hogy az iparágat helyben üzték. E gallus műipar egyik góczpontját a hetvenes években derítették föl Bibraktében,* hol az ásatások zománcziparosok telepeire vezettek. Ott együtt voltak a szerszámok, a zománczokkal díszített félig befejezett tárgyak, a hulladékok stb., a mi által azt a technikát, mely a rómainál teljesen eltér, alaposan föl lehetett ismerni. E műhelyek körülbelül Julius Cæsar idejéből valók, tehát a La Tène-ízlés végső szakából. Oly nagy zománczterekkel itt sem találkozunk, mint a La Tène-kor közép szakából való magyarországi emlékeken. Mennyiben volt az északi Németország germán népeinek e technikában részük, még eddig nincs eléggé kiderítve; ott is akadnak a La Tène-korból való zománczos darabok. A római császárság kezdetén nem szűnik meg a barázdás vérmománcz; ekkor is készítették, különösen keresztben álló barázdákba rakták, de mellette kék és zöld mománcz is divott.

Königsberg i. P., 1890. márczius.

*Dr. Tischler Otto.***

RÓMAI FÖLIRATOK ALSÓ- ÉS FELSŐ-PANNONIÁBÓL.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.***

27. Feliratos kő, mely D.-Pentelén a szőlőben találtatott és a 196-ik számú házhoz vitetett, a hol 1887 jul. havában láttam. A kő ülőhelynek használtatik, a felirattal felfelé fordítva, minek következtében ez nagyon megkopott. Anyaga mészkő, két oldalt és alul csonka; méretei hiányoznak.

E feliratnak olvasható része azt mutatja, hogy az egész szóról-szóra megegyezett a Battán talált felirattal (C. I. L. III. 3385.), melyet Commodus korában, 185-ben Kr. u. állítottak fel, és melynek tartalma azt mondja, hogy a nevezett császár az egész Dunaparton őrtornyokat (burgi) és őrcsapatokat (præsidia) állíttatott fel a barbarok betörései ellen. Eddig a császárnak ezen intézkedéséről csak az említett battai

* Bulliot et Fontenay: L'art de l'emaillerie chez les Eduens avant l'ère chrétienne. Paris 1875. (Extr. des Mém. de la société éduenne. Nouv. série IV. vol.)

** A tudós szerző kérésünkre szíves volt ez érdekes közleményt lapunk számára (németül) megírni.

*** A második közleményt lásd 148—157. l.

felirat értesített bennünket, most már a d.-pentelei töredék is amaz intézkedés életbeléptetését bizonyítja.

/ / / / / / / / S A N T O
 | | | T P O N T M A X
 S | | | P R I P A M / M

[Imp(erator) Cæs(ar) M(arcus) Aur(elius) Commodu]s
 Anto[ninus]
 [Aug(ustus) p(ius) Sarm(aticus) Germ(anicus) Brit(an-
 nicus)] pont(ifex) max(imus)
 [tribunia potestate X. imperator VII c]os IIII, p(ater)
 p(atriæ) ripam[o]m-
 [nem burgis a solo extractis etc]

28. Feliratos kő, mely Duna-Pentelén találtatott Kovács Ferencz szőlőjében, a hol jelenleg is van. Méretei hiányzanak.

E felirat tartalmilag egyezik az előzővel és teljesen kiegészíthető C. I. L. III. 3385. számú felirattól, melyet feljebb (23. sz. a.) említettünk.

A N T O N I N V S
 X . T R I B . P O T .
 M - O M N E M
 I T E M . P R A E
 A D C L A N D E S
 A N S I T V S . O P
 / / / / / / / / /
 / / / / / / / / /

[Imp(erator) Cæs(ar) M(arcus) Aur(elius) Commodus]
 Antoninus
 [Aug(ustus) pius Sarmat(icus) Germ(anicus) Brit(anni-
 cus) pont(ifex) m]ax(imus) trib(unicia) pot(ertate)
 [X. imp(erator) VII, co(n)s(ul) IIII, p(ater) p(atriæ)
 ripam] omnem
 [burgis a solo extractis] item præ[sidis
 per loca opportuna] ad clandes[tinos
 latrunculorum tr]ansitus op[positis
 munivit per]

29. Tábla, mely Ó-Budán, a «Viktoria» téglagyárnál találtatott; jelenleg 14/1882. sz. a. a nemz. múzeumban őriztetik. Magassága 1.80 m., sz. 0.80 m., v. 0.15 m.

T I T . C F I L . S E R G . A N T O N I V S
 C V L I A R I S . D E C C O L .
 S P T . A Q . I T E M . D E C . M .
 S I N G . O R N A M E N T V M .
 F O R V S . R E I P V B L I C A E .
 D D

azaz: C(aius) Tit(ius) C(ai) fil(ius) Serg(ia tribu) Antonius
 P[e]culiaris dec(urio) col(oniæ)
 S[e]pt(imia) Aq(uincensis) item dec(urio) m(unicipii)
 S[i]ng(idunensis) ornamentum
 forum reipublicæ
 d(ono) d(edit),

A feliratot Antonius Peculiaris készítette, kinek e két nevén kívül még prænomenje, Caius, és nomenje, Titius, köbe van véssve, sőt a tribus is, melyhez tartozott, t. i. Sergia.

Mint Aquincum decurioja valami dísz, ornamentum-ot állított fel a város piacán, a forumon. Ezen ornamentum valószínűleg érczből készült és a felirat alatt magára a kőre volt megerősítve. Hogy mi volt ezen ornamentum, azt nem tudjuk, legfeljebb gyaníthatjuk, hogy valamelyik császárnak vagy istenségnek képe volt, de semmi esetre sem lehetett teljes képe.

Ezen ornamentum a piacon vagy mint a felirat mondja a forum-on díszelgett. Hogy Peculiaris forum helyett a hímnemű alakot használja,

az elég feltűnő, de nem egészen szokatlan;* arra azonban nem tudok esetet, hogy *forus* a negyedik névragozáshoz számíttatik, mint e felíraton.

A «község», melyről itt szó van, *respublica*-nak neveztetik, oly általános kitétel, melybe a municipium ép úgy mint a colonia belefoglalható; innen van, hogy Aquincum mint colonia is respublicának neveztetik. Mint ezen colonia decurioja nem tudni mi okból, de talán sejthető — kívánt a városnak szolgálatot tenni. Különösen ki is kell emelni, hogy nem lehetett akkor, mikor e *diszt* felállította, más községnek decurioja, tehát Singidunum-é sem, és ezt kissé bővebben kell fejtegetni.

Peculiaris egyrészt az aquincumi coloniának, másrészt a singidunumi municipiumnak decurioja, és mint ilyen mindkettőnek is *civise* vagy colonusa volt, de nem *egy* időben, mert a római szokás szerint ki-ki csakis *egy* községnek lehet polgára. Nem ritka eset ugyan, hogy egy ember két civitasban decurio, de *egyszerre* mindkettőben nem viselhette e tisztséget, már csak azért sem, mert nem annyira kitüntetés, mint teher volt, a melytől a későbbi időben nem is lehetett szabadulni. Peculiaris is ezek szerint elébb lehetett Singidunumban *civis* és *decurio*; azután pedig Aquincumban. Ezen áthelyezés, úgy látszik, császári engedély folytán történt;** különösen ez esetben okvetlenül fel kell tételezni a császári engedélyt, mert decurio-ról van szó, azilyent pedig csak úgy lehetett az egyik község kötelékéből elbocsátani, ha az állam biztosítva volt arról, hogy a terhet, melyet letesz egy helyen, a másokban újból elvállalja; azilyent pedig, mint a most idézett feliratokból kitűnik, közönséges adózó polgároknál csak a császár engedhetett, annál inkább decuriónál. De még egy ok van, a mely miatt azt fel kell tételezni. Singidunum Moesia superiorhoz tartozott, tehát más kormányzó alá volt rendelve; a pannoniai és moesia helytartó csakis a császárnak volt alárendelve, legalább azon időben, mikor még legatusok állottak a provinciák élén; ennél fogva csak a császár intézhetett oly ügyet, mely ügyis a helytartók hatásköréhez nem tartozhatott. —

Tekintetbe veendő a tribus is, *Sergia*. Miután a római polgár nem személyesen, hanem lakhelye szerint tartozott egy tribushoz, Peculiaris is vagy elébbi vagy utóbbi lakhelye szerint tartozott a *Sergiá*-hoz, azaz vagy Aquincum vagy Singidunum számíttatott a Sergiához. Eddig tudtommal sem Aquincumnak, sem Singidunumnak a tribusát nem ismerjük, az sem lehetetlen, hogy esetleg mindkét civitas ugyanazon tribus-

* L. a latin szótárakat ezen szó a.

** V. ö. Wilm. 2709, a hol M. Valerius Damanitanusról mondatik: *adlectus in coloniam Caesaraugustanam ex beneficio divi Hadriani* és 2301, hol C. Valerius Avitusról van szó: *translatum ab divo Pio ex municipio Augusto in coloniam Tarraconensem*.

hoz számíttatott, bizonyos azonban az, hogy mint Aquincum polgára és decuriója csakis Aquincum tribusát említhette egy nyilvános helyen kitett feliraton. Arra van eset, hogy a ki egyik civitasból a másikba lett áthelyezve, mindkét tribust említi,* tehát azt is, a melyhez előbb és azt is, a melyhez utóbb tartozott. Annál biztosabban állíthatjuk, hogy a mi feliratunkon említett tribus nem lehet az, a melyből Peculiaris kilépett, hanem az, a melyhez a felirat felállítása idejében tartozott. Ebből tehát azt tudjuk meg, hogy Aquincum tribusa a *Sergia* volt, a mit eddig csak sejtettünk egy római (Roma városi) katonára vonatkozó feliratról: Eph. Ep. IV. 894. (V. ö. Kubitschek Imp. R. tr. d. 226. l.) Hogy a tribus szintén csak azt bizonyítja, hogy Aquincum Hadrianustól kapta a municipiumi rangot, ez magától értetődik.

A mi a felirat idejét illeti, azt teljes pontossággal nem lehet meghatározni. Hogy Septimius Severus utáni időből való, az kitűnik abból, hogy Aquincum *colonia Septimia*-nak neveztetik; pontosabban szólhatnánk az időről, ha azt tudnók, hogy Singidunum, mely itt municipiumnak van mondva, mikor lett colonia. Csak a harmadik század végéről, 287-ből van felirat, melyben Singidunum már coloniának mondatik,** de mindenesetre már előbb nyerte e kitüntetést.

30. Sírkő, mely Csákváron, Fehérmegyében találtatott; jelenleg is ott van az uradalmi parkban felállítva. Anyaga mészkő, méretei körülbelül a következők: magassága 1.80—2.00 m., szélessége 0.66—0.70 m., vastagsága 0.20 m.

A mi az e feliratban előforduló neveket illeti, ezek nem római eredetűek, hanem celta hangzásúak. *Adnama* egy noricum feliraton is fordul elő más római eredetű nevekkel együtt: *Gemellus Marconis f(ilius) et Adnama co(iunx) et Marcellinus f(ilius) etc.* (C. I. L. III. 5420.).

Az *Asio* név tudtommal itt fordul elő először.

A *Magimarus* azonban nem éppen ritka név. Találjuk ezt 1. egy noricum feliraton: *Secundus Magimari f(ilius) v(ivus) f(ecit) sibi et s(uis) et Magimaro etc.* (n. 5272). 2. *Magemarus* formában is olvassuk: *Magen Magemari (filia) v(iva) f(ecit) sibi etc.* (n. 5255). 3. *Macimarus*-nak írva: *C. I. Macimarus an(norum) XXXX etc.* (n. 3377.) egy Gyúron létező kővön, és *Ava Macimari f(ilia) an(norum) XXV etc.* (n. 3644.) egy szentendre feliraton. Kitűnik ezekből, hogy a *Magimarus* név Illyricumban ott fordul elő, a hol a történelem tanúsága szerint celták is laktak.

* Wilm. 2709.

** C. I. L. III. 1660.

ADNAMA ϕ ASIQ
 NIS ϕ F ϕ AN ϕ XXXV
 H ϕ S ϕ EST ϕ T ϕ MIP
 MAGIMARVS ϕ
 COIVNX

azaz: Adnama, Asio-
 nis f(ilia), an(norum) XXXV,
 h(ic) s(ita) est. T(itulum) mer(enti)
 Magimarus
 co(n)iunx.

31. Sírkő, mely Ó-Szönyben találtatott; jelenleg a nemzeti múzeumban van. Felső és bal széle le van törve.

Anyaga mészkő, magassága 1.00 m., szélessége 0.74 m., vastagsága 0.21 m.

Aurelius Adiutor e felirat szerint az első legio adi.-ban szolgált és pedig Alexander Severus alatt, a mi abból tűnik ki, hogy a legio melléneve nem a szokásos *pia*, *fidelis*, hanem *Severiana*. A katonai szolgálatból kilépett valószínűleg 25 évi szolgálat után, a mi azon formulából látszik, hogy m(issus) h(onesta) m(issione); az ilyen honesta missio rendszeren 25 évi katonáskodás után, néha még későbbben is szokott a császár által engedélyeztetni, a miről az ismeretes katonai elbocsátó levelek tanuskodnak.

A síremléket a meghaltak neje és fia állították fel. Marcia Rufina volt a nejének a neve, a fiáé pedig Aurelius Rufinus. Érdekes, hogy ez esetben is megtörtént a névadásnál az, a mi a rómaiaknál a császári időben nem ritka dolog, hogy a fiú az egyik nevét az atyjától — ez esetben *Aurelius*, — a másikat az anyjától kapja — itt Rufinus. V. ö. C. I. L. III. 4312.

AVY ADIVTOR
 VET LEG I A S M H
 A O VANN L MAR
 CIA RVFINA CON
 VN X HER T VR
 FINVS FIL F C

[D(is) M(anibus)]

azaz: Aur(elius) Adiutor
 vet(eranus) leg(ionis) primæ a(diutricis) S(everianæ)
 m(issus) h(onesta)
 m(issione) q(ui) v(ixit) ann(is) (quinquaginta) Mar-
 cia Rufina con-

[i]unx her(es) et Aur(elius)

[Ru]finus fil(ius) f(aeiendum) c(uraverunt).

32. Sírkő, mely D.-Pentelén, a volt Szitányi-féle birtokon találtatott; jelenleg Dubez Péter úr tulajdona, Budán, Alkotás-utca 21. sz. A sírkő, mely ujlaki mészkőből való, felső és alsó szélén, valamint a jobb oldalán csonka. Magassága 60 m., szélessége 42 m., vastagsága 20 m.

M. Aureliusnak cognomenje *Malchias* volt, mely név Keleten nem ritka; előfordul többek közt a bibliában is, I. Krónika VI. 25. IX. 12 מלכיה alakban; jelentése: Jah(=Jehova) király. Már ebből kitűnik, hogy Aurelius római neve daczára keleti syriai származású; ez különben abból is gyanítható, hogy a cohors Hemesenorum táborában tartózkodott, e cohors pedig, mint neve mutatja, *Hemesa* (ma Hems) városából és vidé-

kéről származott. Ugyancsak ezen cohors-hoz tartozott *Mocur* is, kinek előneve hiányzik és pedig zászlótartója volt, tehát a principales-hez, az alsóbb rangú tisztekhez tartozott. Ilyen minőségben szolgált D.-Pentelén (*Intercisa*) legutoljára, mert itt halt meg és itt temettetett el.

A második sorban még van említve, hogy *Aur. Malchias* a második legio-hoz tartozott, azután hogy *strator officii consularis* volt. Hogy az első megérthessük, szükséges elébb a második címet megmagyarázni.

Strator annyi mint *lovászmester*; ilyen volt a császár szolgálatában; azután meg volt engedve a császári legatusoknak és esetleg a procuratori ranggal bíró helytartóknak.* *Malchias* tehát az alsó pannoniai helytartónak, a legatusnak volt lovászmestere. Ilyen előfordul egy esztergomi feliraton: *Caesern(ius) Pauli[n]us, strator co(n)s(ularis)*.** Magától értetődik, hogy közkatona nem lehetett olyan ember, a ki oly magasrangú férfiak szolgálatában állott és a feliratokból is kitűnik, hogy *centurio* vagy *decurio* volt,*** és így *Malchias* is csak *centurio* ranggal bírt és azért az első sor végén okvetlenül azt a jelt: 3 kell kiegészíteni. Ezzel meg is kaptuk volna *Malchias* katonai pályáját, először *centurio* volt, azután lett *strator*. Csak egy nehézség van e dologban, hogy t. i. mikép lehetett *Malchias*, keleti származása daczára, a második legio katonája. Ez csak abból magyarázható, hogy a cohors *Hemes*-ből áttételezett a leg. II. adl.-ba, épen úgy mint *Rogatus* (II. sz.) a leg. III. Aug.-ból át lett téve a leg. II. adi.-ba. — Hogy miféle név az a *MOCVR* a harmadik sor elején, azt nem tudom, csak annyit mondhatni, hogy okvetlenül keleti.

A cohors *Hemesenorum* megemléttetik: C. I. L. III. 3331., 3328., 3334. Eph. Ep. II. 595—598. 600. A LXII. számú katonai diploma szerint 216/247-ben már Pannoniában volt.

M · AVR · MALC · IA
LEG · II · ADI · STRAT · OFF
MOCVR · SIGNIFER · C
HEMES · Q · V · ANN · LV
PVLCHRA · VXO · IP
EVENTISSIM

[D(is) M(anibus)]

azaz: M(arci) Aur(elii) Malc[h]ia[e (centurionis)]
leg(ionis) (secundæ) adi(utricis) strat(oris) off[icij]
co(n)s(ularis)]
... Mocur, signiferi c[oh(ortis) (primæ) (miliaræ)]
Hemes(enorum), q(ui) v(ixit) ann(is) (quingenta
quinque)
... Pulchra uxo[r] ip[sius]
[pi]entissim[o f(aciendum) c(uravit)]

33. Sírkő, mely Ó-Budán, a Lajos-utczában találtatott, a nemzeti múzeumban jelenleg 47/1882. sz. a. őriztetik. Anyaga mészkő, magassága 0'67 m., szélessége 0'59 m., vastagsága 0'12 m.

* Marquardt II. p. 530.

** C. I. L. III. 3654.

*** L. Marquardt i. h.

Aurelius Messius, mint a második legio lovasa, csak tíz évig szolgált és örökösül Aur. Mesuquast tette meg. Ennek a neve: *Mesuquas* valami barbar; valószínűleg Pannoniából eredt. Kétes, valjon férfi vagy nő neve-e; nem azért, mert a praenomen elmaradt, — Aur. Messiusnak sincs előneve — hanem azért, mivel a nomenje Aurel(ia) és Aurel(ius)-nak is olvasható; a *Mesuquas* alakjából a nemre nem lehet következtetni, habár valószínűbbnek látszik, hogy hímnemű. A *contubernalis* szó azonban nem bizonyít a mellett, hogy *Mesuquas* férfi-név, mert nem csak «pajtás»-t jelent abban az értelemben, hogy mint katona azzal egy sátor alatt lakik, hanem házastársat is, a mint hogy *contubernium* nem csak a katonáknak együtt való lakását jelenti, hanem a házasság azon nemét is, mely rabszolgák között és a mely vagy szabad férfi és rabnő, vagy megfordítva szabad nő és rabszolga között jött létre* és *contubernalis* az ilyen házasságban élő egyén. Nem lehetetlen, hogy az a *Mesuquas*, ki Aur. Messiusnak az örököse, ennek neje is volt; tudva van, hogy a katonáknál ilyen házasság előfordulhatott és hogy a *honesta missio* által, mint az illető okmányokban olvasható, a katonák házassága *connubium*nak ismertetett el. Valószínűbbnek tarthatjuk ez esetben is, hogy a 30 éves katona nejét tette meg örökösül, mint pajtását. Ha ez úgy van, akkor a rabnő az örökséggel együtt a szabadságot is megkapta.**

	[D(is) M(anibus)]
AVR MESSIO · EQ	azaz: Aur(elio) Messio eq(uiti)
sic LEGII · ADI STEP	leg(ionis) (secundæ) adi(utricis) st[il]p-
ENDIORVM X	endiorum (decem)
V XITANNIS XX	vixit annis (triginta)
AVREL · MESV	Aurel(ius) Mesu-
sic QVASCONTIB	quas cont[ub]b-
ERNALIS E H	ernalis et h-
ERESEIVS	eres eius-
DEM FECIT	dem fecit.

34. Sírkő, mely Ó-Budán, a Filatori-töltés készítése alkalmából találtatott és onnan 1882-ben a nemzeti múzeumba szállíttatott. Anyaga mészkő, magassága 1'30 m., szélessége 1'23 m., vastagsága 0'12 m.; a felirat felett egy nőnek domborművű alakja (protome) látszik.

Aurelia Quinta állítja e követ leányának, ki 8 évig élt; a mellkép tehát Aurelia Victorinát akarja ábrázolni. A 6-ik sorban SAE Domaszewski nézete szerint nem úgy egészítendő ki, mint mi tettük, hanem egyszerűen [I]SSAE azaz *kedves*.

* Daremberg et Saglio, Dict. d. Ant. Gr. et R. s. h. v.

** Gaius II. 186. Ulp. XXII. 7.

D M azaz: D(is) M(anibus)
 AVRELIAE VICTO
 RIAE QVAE VIXIT
 ANN VIII MEISTIT
 D II VRELIA QVIN
 TA SAEDVICIS SIME
 ME M
 Aureliae Victo-
 rin[a]e, quæ vixit
 ann(is) (octo decim) mens(es) (duos)
 d(ies) II. . [Au]relia Quin-
 ta [filia] s[u]æ (?) dulcissim[a]e
 mem(or)ia[m] [p]osuit]]

35. Sírkő, melynek lelhelye Ó-Szöny, a honnan 1883-ban a nemz. múzeumba szállíttatott, több más római régiséggel együtt, mely a bregetioi táborhelyen kiásatott. Száma 102/1883. Anyaga úgy látszik, homokkő, magassága 0.80 m., szélessége 0.75 m., vastagsága 0.12 m.

D M azaz: D(iis) M(anibus)
 AR VRSINÆ SORO
 RI POSVIT SEP ATTA
 FRATER F C QÆ VIX
 ANN XXII
 Aur(el)ia Ursinæ soro-
 ri posuit Sep(timius) Atta
 frater, f(aciendum) c(uravit) quæ vix(it)
 ann(os) XXII.
 S(it) t(ibi) t(erra) l(evis).

A felirat írása, a betűk formája a harmadik századra vall. — A sírkövet felállította Sept. Atta, kiről nem tudhatjuk, hogy mi volt; neve a ritkébbak közé tartozik, habár *Atta* római név, és annyit jelent mint: *lúdtalpu*. — Nővéréről sem tudunk semmit; nagyon valószínű, hogy hajadon volt, mert különben vagy férje állította volna neki ezen emlékkövet, vagy ha özvegyasszony lett volna, ő állított volna már elébb férjének és magának is. — A fogalmazás különben ügyetlen, elég lett volna *posuit*, a *f(aciendum) c(uravit)* felesleges; továbbá ez a kitétel: *quæ vix(it) ann(os) XXII* közvetlen a *sorori* után lett volna alkalmazandó.

36. Sírkőtöredék, mely Felső-Leperden, Dombovár közelében, Tolnamegyében találtatott a «Gölösi» dűlőben, a gölösi malom közelében. Jelenleg is ott van Jagicza István ispán úr lakásán. Méretei hiányoznak.

[D(is) M(anibus)]
 azaz: Ti(berii) Claud[ii]
 [Q(uinti)] Mari f[i]-
 l(ii?) h(ic) s(itus) e(st)
 TI CLAVD
 I MARI F
 L H S P

A felirat magában véve sem nehéz, sem feltűnő, de annál érdekesebb a lelhely.

Ez, mint említettem, Felső-Leperd nevű pusztája, mely a nagy Eszterházy-birtokhoz tartozik és Dombóvárhoz északra körülbelül 15 km. távolságban van. Jelenlegi bérő Döry Vilmos úr szívességéből az 1887. évi augusztus hó elején volt alkalmam azt a helyet megvizsgálni, melyen a kő találtatott.

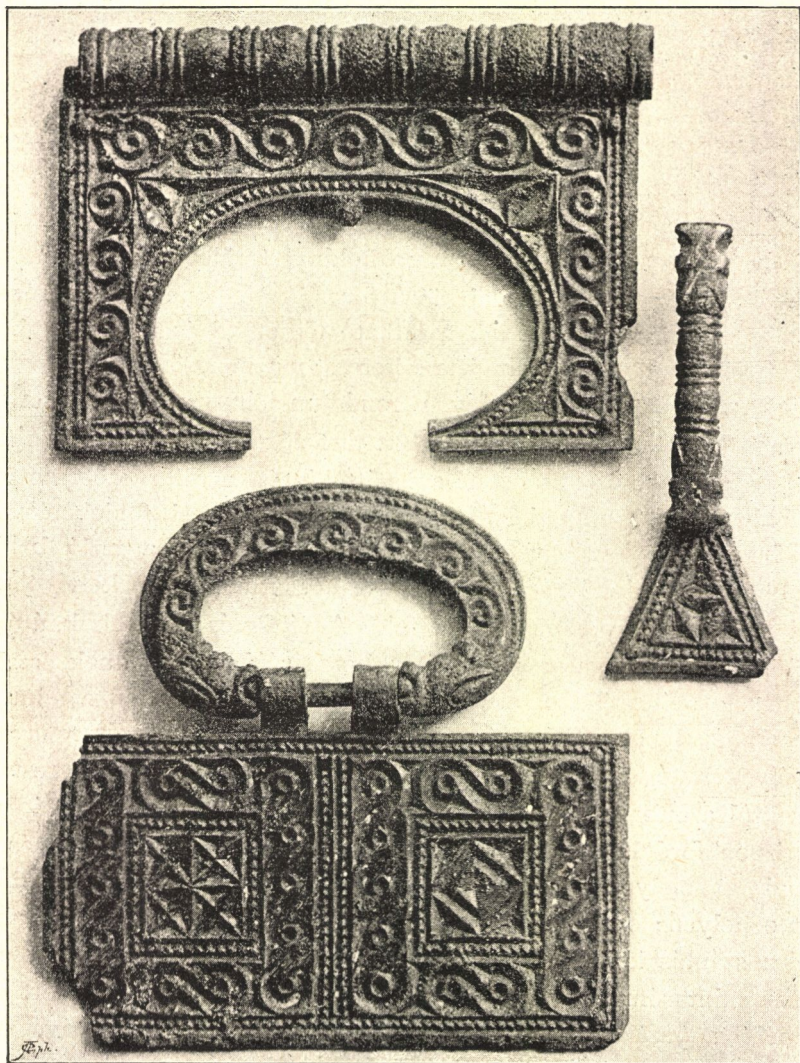
Ez a hely a pusztája észak-nyugoti részén van, azon árok között, melynek vize a gölösi malmot hajtja, és a pusztája határárka között, mely azt a szakcsi határtól elválasztja, az úrilakhoz körülbelül egy kilométernyi távolságban északra. Az egész terület nyugottól kelet felé lejt az elébb említett árok felé és mivel azon időben, a melyben ott jártam, legelőnek volt használva, nem igen vizsgálhattam meg; csak azt láttam, hogy sok téglája, és pedig római téglája van több rakásba összehordva, mely mind akkor került ki azon földből, mikor azt szántóföldnek használták. A tégladarabokat körülbelül 300 m. hosszúságban lehetett észlelni és ezenkívül az ispán úr, valamint a velem jött két béres állítása szerint rengeteg építőanyag van a föld alatt, vagy 40 holdnyi területen. Erről magam is meggyőződtem nemcsak a talaj külső formájából, hanem a határárookban és pedig ennek egész hosszában látható téglája, kő és ragacsdarabokból, melyek több helyen még az árkot keresztben metsző falakban vannak összerakva. E határárok ki lévén rendesen hanyva, azt mutatta, hogy a földalatti romok a szakcsi határhoz tartozó szántóföldekre is kiterjednek és e szántóföldek csak futólagos áttekintése arról győződött meg, hogy a római telepnek egy jelentékeny része a szakcsi földeken van. E földekben gabona volt vetve és már le is aratva; a tarló barázdáiban nemcsak mindenütt számos tégladarabot látni, hanem helylyel-közzel annyi a téglája, hogy több mint a föld. A téglája és kődarabok, úgy mint a gölösi dűlőben, vagy 300 méter hosszúságban terjednek észak-déli irányban, a szélessége e területnek szintén annyit teszen, a mint kivehettem, meg lehet, hogy még többet. Habár nagyon szerettem volna, ha bélyeges téglára tudtam volna akadni, mégis hiába kerestem, a béresektől azonban hallottam, hogy bélyeges, illetőleg betűs téglája már több ízben fordult elő. Hasonlóképen hiába kerestem a sáncz és árok nyomait, a melyekből arra lehetne következtetni, hogy római tábor állott e helyen; ennek valószínűleg azért nem lehet nyomára akadni, mivel a szántás következtében mind az árok, mind a sáncz már eltűnt. Másnak mint római tábornak nem lehet e romokat tartani, mert csakis ilyenél magyarázható meg az a nagy mennyiségű építőanyag, melyet századok nem tudtak elhordani és valószínűleg ezután sem fogják eltávolítani.

Római nyomok azonban még tovább észak felé is fordulnak elő a szakcsi határban; innen, mint megbízható forrásból értesültem, egy szakcsi ember kocsiszám hordta haza a római téglákat és ezenkívül az

ú. n. «Hánzli»-ban is nagy mennyiségű római téglára akadtak, a mit Kammerer Ernő képviselő úr volt szíves velem közölni.

A felsőleperdi római táborhely, ha csak magában fordulna elő, azon állomások egyike lehetne, melyek az Itiner. Anton. szerint *Sopianae* és *Herculia* között voltak. De a számadatok nem igen engedik, hogy valamelyik ismert római nevű állomással azonosítsuk Felső-Leperdet.

Fröhlich Róbert.

NÉPVÁNDORLÁSKORI BRONZÉKSZEREK GYŐR VIDÉKÉRŐL SPÖTTL ÚR GYŰJTEMÉNYÉBEN BÉCSBEN.*

* E képet Spöttl urnak köszönjük Sz.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

NYITRASZEGI URNATEMETŐ.

Dettrich Péter nyitraszegi nagybirtokos tudomásomra hozván, hogy emberei szántásközben egy vízmosásos dűlőben bronz tárgyat találtak s ott valószínűleg több régiség is található lenne, ha a talajon — a mely feltűnő kőrákosokat tüntet fel — rendszeres és szakszerű ásatás eszközöltetnék. Ez az ásatás meg is történt minapában.

Folyó évi május 1-én Nyitragszegre Bars- és Nyitramegye határszélén fekvő, de már Barsmegyébe tartozó községbe utazván, ott a vendégszerető országgyűlési képviselő és nagybirtokos Dettrich Péter úr házánál minden előintézkedést megtaláltam, a másnap május 2-án eszközözlendő ásatásra nézve, a melyben az oda kirándult Odescalchi Artur herczeg és Rakovszky Ferencz a vidék szorgalmas kutató régésze is részt vettek.

A lelethely, melynek közelében a múlt april hó közepe felé szántásközben egy 18'6 cm. hosszú, 1 cm. átmérőjű s 0'3 cm. vastagságú, de a találók által patinájától megfosztott bronz tűt találtak a nyitraszegi birtokhoz tagosított vieszkai határban találták. Ezen terület a Nyitra folyó két ága által képezett szigeten van, a vieszkai pusztától délkeletre, hol a folyó bal partján egy-két puskalövés távolságban a Dubin hegyláncz húzódik el. A szigeten elterülő sík mezőséget a szántóföldeket az idei tavaszi esőzés a «Do Bahnu» nevű dűlőn majdnem közepén kimosta, s mint egy teknőalakúlag kivájta úgy, hogy most a vízmosás helye körülbelől 30 m.-nyi szabálytalan hosszúságban s helyenkint vagy nyolcz-tíz méter szélességben, mélyebben fekszik egy méternyivel mint a dűlőnek többi felszíne.

Ebben a vízmosásban a termő földréteget elhordván a víz, kisebb-nagyobb kavics- és kőréteg képezi a felületet, a hol kellő vizsga szemmel kilehet venni, hogy ott egymástól szabálytalan távolságban, emberfej nagyságú kövek, köröket képeznek, melyek nem a természet szeszélyének képződései, de azok nyilvánvalólag, bizonyos czélból emberi kezek által lettek úgy alakítva és oda lerakva. Hét ilyen kört lehetett egész határozottsággal megállapítani, melyek 2 méter átmérővel, majdnem szabályos köralakban lettek ott elhelyezve, a vízmosás által feltakart körülbelől 30 méter hosszú föld területen.

Ama terület, mely Barsmegye határán Nyitramegyébe beszőgellik és Rakovszky Ferencz ásatásainak, régiségi kutatásainak területét képezi,* analog

* Arch. Ért. 1889. évf. 386. lapján levő térrajz.

esetekkel kínálkozott arra, hogy a kőkörökben sirmezőt gyanítsunk, melyek csak ugyan urna temetőknek bizonyultak. Négy ügyes munkás segédkezése mellett tehát az ásatás, illetőleg az urnák feltakarását megkezdettük; s mint hogy hasonló körülmények között a nagy lehotai* kőkörök is urna temetkező helyet jeleztek, a kör közepén való elhelyezésénél az urnáknak, az ásatás fősúlya a körök közepének figyelmes feltakarására irányult úgy, hogy a találandó tárgyak lehető épségben vétesse ki rejtekhelyeikből; s azok anyaga, célja, relativ kora meghatározható lehessen.

Az ásatás eredménye im a következő. A körök, az azt körülvevő szántóföldek jelenlegi színvonala alatt, egy méternyire, az urnák ismét a körök alatt 0.30 cm. mélyen mutatkoztak; s a körök mindenikében lelhetők voltak az összetört agyag edények cserépdarabjai, a földdel vegyes hamu, és el nem égett vagy csak megszenesedett csontdarabok, s a bronzeszközök nyomai, a mennyiben négy kőkörben csak cserépdarabok, egészen elmállott apró, az érintésnél teljesen széthulló rézrozsdá-maradványok valának észlelhetők, s a kiszedett cseréptörédek kétféleségére ezekben is rá lehetett ismerni, mint a más háromban, a melyekben t. i. a temetkezési hamvedrek eredeti helyzetükben, a beléjük rakott hamu- és kőtárgyakkal felderítettek; s végre a hamvedrek alatt levő lapos kövek a köröknek egyikében sem hiányoztak.

Az első, negyedik, hatodik és hetedik körben a fenti körülmények constátálásával, tárgyak nem kerültek elé. A második urnafészekben, melyben a hamveder feketére égetve, — a mely a rajta fekvő föld súlya, kövek terhe, s a nedvességtől szétázva volt — tartalmazott földdel összekevert hamu és szenesedett csontdarabok között, apró bronzdarabkákat egy kis 2.2 cm. átmérőjű kis spirale három töredék darabját, egyike háromszoros csavarodással, másika kétszeressel, valószínűleg egymáshoz tartoztak; a harmadik darabka, kétszeres csavarodása, de lapos, s mint egy végződését képezi valamely spirálnak, a melynek alakja feltenni engedi, hogy az a Rakovszky Ferencz által leírt és lerajzolt (Arch. Ért. 1889. évi foly. 387. lap 12. sz. rajz) spirale végződéséhez hasonlít.

A harmadik urnafészkekből hasonló körülmények között kiemeltünk egy 19.1 cm. hosszú bronz tűt, gömbje 1.3 cm.; s a gömb alatt 1.3 cm.-nyire a tű vastagodik 2 cm. hosszúra. Ezen vastagodásnak díszítése kilencszer egymás alá csavarodó vonalból áll, a csavarodás körei rendszeresek 0.2 cm. szélesek, a tű szárának átmérője a vastagodás alatt 0.5 cm. Ezen tű analog a Novák vidéki ösleletek között lerajzolt 6. sz. tűvel (Arch. Ért. 1889. 387. lap); továbbá ugyan-csak egy bronz-tű-töredék darabot, mely 4 cm. hosszú, vastagságának átmérője 0.3 cm., egy átfúrt gömbölyű bronz gyöngyöt; átmérője 1 cm., a lyuk fúrásának átmérője 0.5 cm., egészen hasonló a Novák vidéki ösleletekhez készült rajz 15. számához (Arch. Ért. 1889. 387. lap). Előkerült egy lapos bronz szög 10 cm. hosszúságban, meggörbített véggel, s végre egy gömbölyded, alul s felül némileg meglapított, s közepén átfúrt simított diorit vagy trachit kődarab, melynek átmérője 7.3 cm.; a lyuk 2.1 cm. átmérőjű, hossza 3.8 cm.

Az ötödik urnafészkekből kiemeltünk egy 11.8 cm. hosszú, vastagabb részén

* U. o. 1888. évf. 327. s következő lapok.

négyszög lapos, alsó részén gömbölyű s végén hegyes bronzsög-töredéket, vastagságának átmérője 0.3 cm.; továbbá egy 10.3 cm. hosszú, 1.2 cm. átmérőjű gömbbel ellátott bronz tűt, melynek szára a gömb alatt 2 cm.-nyire vastagodni kezd, s hegyéig egyenlő vastagságban végződik, a mi azt bizonyíthatná, hogy a tű eredetileg hosszabb volt, valószínűleg eltörött, s hogy használható lehessen, a törött végét kihegyesítették, s innen van a vastagság aránytalansága a tű alsó és középső része között. Felszínre került még egy 17 cm. hosszú kúpalakú gömbbel ellátott tű; a mely gömbnek felső fele egymás fölé csavarodó vonallal van díszítve, a gömb szélén apró bemetszésekkel, különben a gömb szára sima, díszítés nélküli. Végre találtunk még a hamvederben egy igen kis bronzból készült nyíl hegyet, melynek egész hossza 1.3 cm., s alsó szélessége a nyíl szárnyának 1 cm., nyelének hossza 0.5 cm., a nyílás átmérője, melybe a vesszőt dugták 0.3 cm. Ezen kis nyíl hegyhez hasonló alakúakat látni a théti, csécsényi, ménfői, koronczói leletek között, továbbá Varsányi János gyűjteményében s Nyáry Jenő báró pilini és magyarádi leletei között.

A hamvedrek és cserép edényektöredék darabjai az égetés két nemére vullanak, mert míg a hamvedrek feketére, az ott talált más cseréptöredékek barnás-vöröses színre lettek égetve, s korong nélkül kézben alakítva. Alakjukra nézve, a mennyiben a széthullott darabok fekvése által előidézett helyzetből kivenni lehetett, hasonlítanak a Novák vidéki hamvedrék alakjához,* kivételével az 5. körben talált hamvedernek, mely kifelé hajló peremmel, a mostani réz-üstökhöz hasonlít, melynek nyílása 45 cm. átmérőjű, mélysége 25 cm., ugyan ezen hamvederben, a belerakott bronz tárgyakon kívül még egy másik kisebb alakú agyag edény töredékei is voltak észlelhetők. Az urnák és töredékdarabjainak vastagsága 0.9 cm., alja 0.5 cm., egy másik darab 0.8 cm., mely füllel is el van látva; a fül hossza 2.3 cm., szélessége 3 cm.; a fülnyílás 1 cm. Díszítés csak egy cseréptöredéken volt, a mely a hamvederben feküdt, s ugyanazon; kezelést és pálczaszerű vagy köralakú motivumokat tünteti fel, mint a Nyitra-Lehotán talált kis edény.** Az iszapolt, belől-kívül sima, vörösre égetett agyag edények törése elég finom, apró quarz-szemcsékkel vegyített anyagra mutatnak míg a feketére égetett darabok anyaga durvább; de mindannyija a technika kezdetleges voltáról tanúskodnak.

Azon körülmény, hogy a vízmosott területen igen sok kisebb-nagyobb alakú kő mennyiség kerül el, ama föltehető lehetőségre utal, hogy bár itt, a szántóföldek közepén dombok nincsenek, az egyes kőköröket még is sírdombok fedték be, mert ha hasonló szintájban, az ott körülvevő szántóföldeken kavics és ily nagyobb kömennyiség nincsen, ez miképen jut vala oda, ha oda nem vitettek volna? s csak a századok az ezred évek culturája simította el azokat, s jelölte ki most útmutatóként a vízmosás pusztítása, hogy hol keressük, hol találjuk meg az év ezredék óta porló culturépek csontjai mellett azon némán beszélő emlékeket, melyek egykori létezésükről e vidéken tanúságot tesznek; s

* Arch. Ért. 1889. évf. 387. lapon a 3. és 5. rajz.

** Arch. Ért. 1888. évf. 329. lapon 1. sz. rajz.

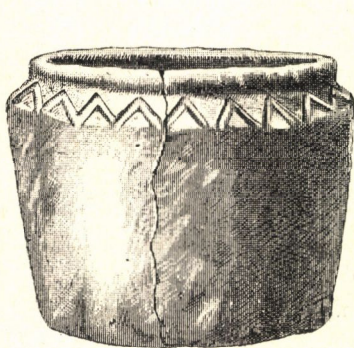
mi az emlék maradványaiból, a bronz cultura pogány népeinek korszakából ismét egy teleppel, egy temetkezési helylyel többet constatálhatunk.

Köszönetemet fejezem ki végre Dettrich Péter földbirtokos úrnak ama vendégszeretetért, melylyel páratlan házi gazdának bizonyult, s hazafias elhatározásáért, melylyel a lelet tárgyait a m. n. múzeum régiségtárának átengedé, az érdeklődésért, melyel úgy ő mint Odescalchi Artur herczeg az ásás iránt viseltetett; s azon lelkes buzgalmaért, fáradságért, higgadt s körültekintő szakértelemért, melyet Rakovszky Ferencz az ásások foganatosításánál tanusított.

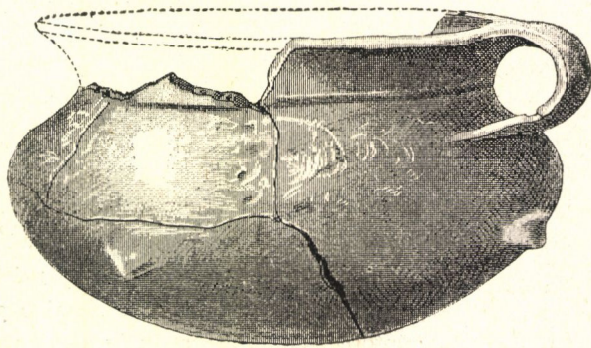
Majláth Bela.

CSABRENDEKI LELETEK.

Darnay Kálmán nemcsak Sümeg vidéke, hanem egész Zalavármegye őstörténelmére vonatkozó emlékek gyűjtésével foglalkozik és gyűjteménye kiválóbb

1. SZ.

2. SZ.

darabjai a régészeti társulat ülésein és folyóiratunkban is többször voltak bemutatva és ösmertetve.

Zalának híres régészeti pontjai vannak: Sümeg, Tátika, Szigliget, Csobáncz, Rezi és Somlyó középkori várak omladéka alatt, az őskorok emlékei is mindenütt föllelhetők.

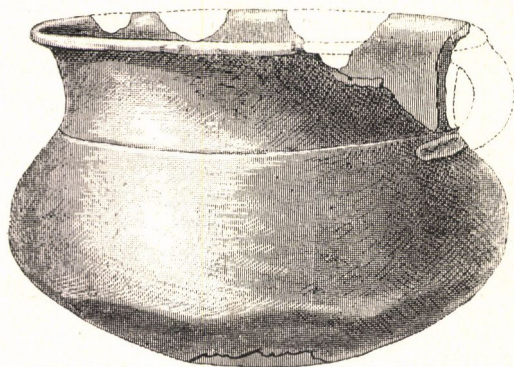
Tudományunkra nézve azért nagyfontosságú a megye, mert itt találkozik a római világ s a barbárság, mit leginkább a keverékes leletek bizonyítanak. Csabrendek pedig szintén az említett irányba esik.

A római maradványok közelében először a Sümeg és Csehi között elterülő szántóföldön merültek fel bronzkori leletek, hol a berki malom melletti castrumtól alig pár száz lépésnyire egy kőhalmaz alatt 13 darab bronzsarlót és 2 lándzsa-csúcsot találtak.

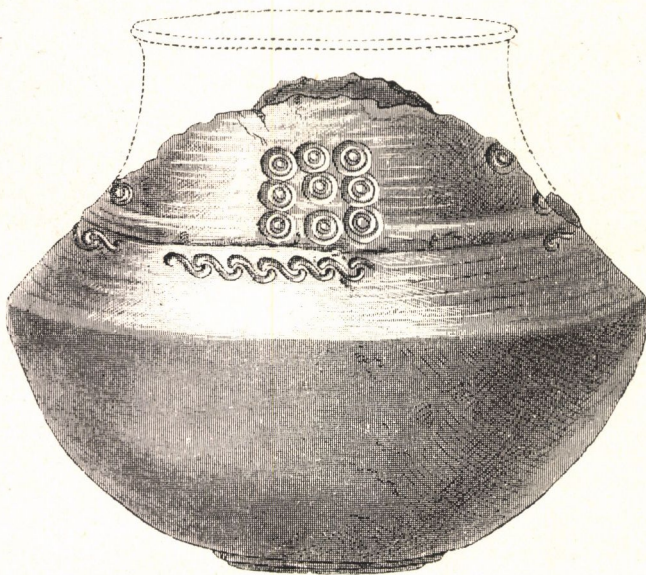
A legközelebb eső bronzkori telep azután a csabrendeki urna-temető, a Sümeg és Csabrendek között levő Fehérkő-hegy lábánál, melynek helyzetéről és leleteiről, valamint rendszeres megásatásáról már más alkalommal szöveget

tunk.* Ezúttal a leletekből Darnay úr gyűjteményében levő érdekesebb tárgyakat mutatjuk be. Vannak sírleletek, melyekben a főurna nagy kőlapokkal volt körülállítva s bennök és mellettök voltak a kisebb edények elhelyezve, a bronztárgyak és vaseszközök pedig rendszerint a hamvedrekben.

Az 1-ső szám alatti edényke a legdurvább készítményűek közé tartozik.

3. SZ.

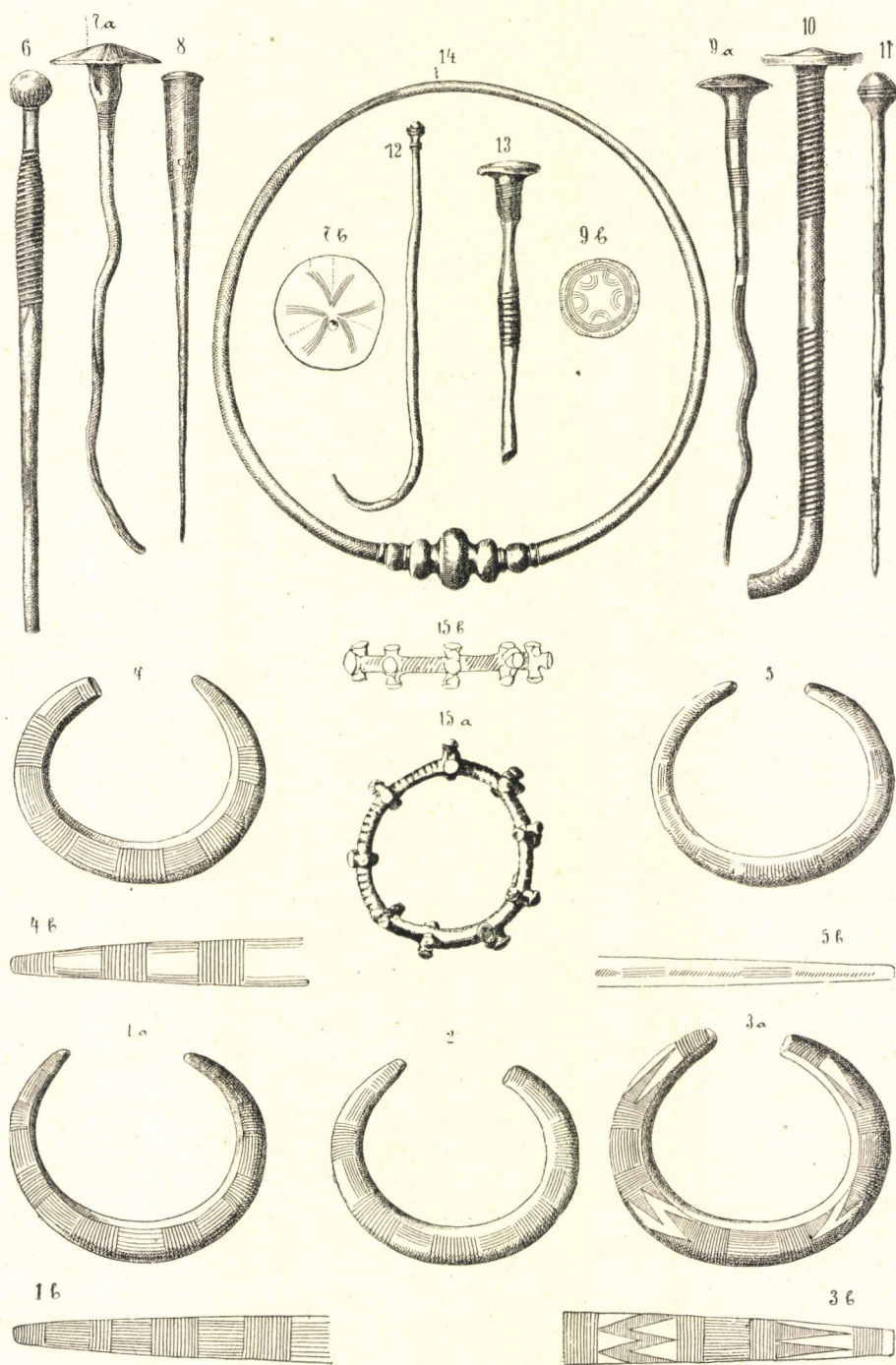

4. SZ.

Anyaga vöröses barna agyag, a korong nyoma nélkül. Fent a perem alatt bevéssett zeg-zugos vonaldiszítvány fut körül. Talpának szélessége 12 cm., magassága 16 cm.

A 2-ik szám alatti kis bögre haladottabb technikára mutat, simább készítmény s sötét szürkés finomabb anyaga közeledik a bronzkor jellemző edényeihez.

* Arch. Ért. 1888. évf. 375—378.

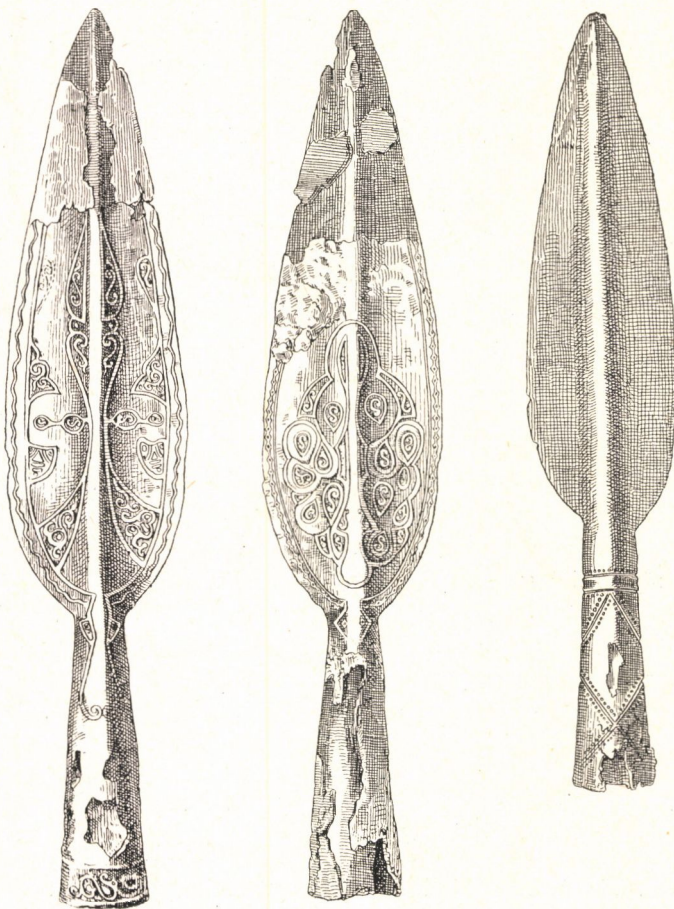

CSABRENDEKI LELETE DARNAY KÁLMÁN GYŰJTEMÉNYÉBEN.

Még inkább e korra vallanak az alól a bögre hasán látható kis kiemelkedő csucskok. Aljának szélessége 13 cm., magassága 11 cm.

A 3-ik szám alatti kis bögre anyagára és technikájára nézve teljesen hasonló az előbbenihez, csakhogy valamivel kisebb s a csucskok rajta hiányzanak.

Az edények legérdekesebb darabja azonban mindenesetre a 4-ik számú hamveder, melynek nyakán habmeanderszerű benyomott ékítmény fut körül, míg a nyak oldalán szabályos négyszög alakban csoportosítva kilencz kör-körös ékít-

mény van akként benyomva, hogy minden oldalról olvasva, három áll egy sorban. Ez a forma már szintén ősmertes őskori emlékeinken. A soproni bécsi domb vaskori leleteiben találunk teljesen hasonló edényeket összehajtogatott vaskardok kíséretében* s csakugyan itt is hamvedrekbe téve találtattak az összehajtott vaskardok. Edényünk magassága így megcsónkult állapotban 16 cm. és legnagyobb szélessége 19 cm.

* Arch. Ért. 1886 97. lap.

Mint említők e hamvedreket és edényeket gazdag bronz- és vasleletek kísérték. Ezek közül nyújt szemelvényeket mellékelt táblánk. Az 1—5. szám alatti rajzok, a tömör bronz karpereczek érdekes typusait mutatják, bevésott vonal és zig-zeges vonal-diszítványokkal. Hasonló formájú és ékítményű karpereczeket találunk a sajógömöri, domahidai és tamásfalvi leletekben.¹

6—13. szám alatt viszont a bronztűk érdekes formaváltozataival ösmerkedünk meg, míg a 14. sz. alatt a nyakkarika és 15. szám alatt a bütykös karpereczek egy-egy szokatlanabb és érdekesebb alakját találjuk.

Méltán nevezhetjük azonban e telep s általában a csabrendeki leletek gyöngyeinek, a következő rajzokban bemutatott két lándzsát, melyek már egy sokkal magasabb La Tène-cultura hatásáról tesznek tanulságot.

Mind a kettő rendkívül finom művű vasból készült, mely magas technikára mutat, a mennyiben az élenyülésnek diadalmasan állott ellent s bronzszerű patinával van nagyrészt fedve, mely a kevésbé szakértőt csaknem tévedésbe ejti, hogy azt bronznak tartsa, holott az csak a tűzben való rendkívül gondos kezelés eredménye.

A nagyobbik, mely hajitódárda gyanánt szerepelhetett, 17·08 cm. hosszú. A lándzsalevél legnagyobb szélessége 3·06 cm. A köpű hosszasaága magában 5·06 cm., a köpű nyílásának átmérője 1·07 cm. Az egésznek súlya 60 grm. Diszítványai, melyek inkább öntve, semmint bevésve lenni látszanak, a lándzsa két oldalai különbözők s finom és izletes conceptiójuknál fogva meglepők. Oly mester kezéből és oly vidékről kellett kerülniök, hol az akkori viszonyokhoz mérten magas műgyakorlat és műipar virágzott.

A harmadik lándzsa szintén vasból már jóval kisebb. Hossza 15·03 cm. lándzsalevél legnagyobb szélessége 2·09 cm., a köpű hossza 5·02 cm., nyílásának átmérője pedig 1·5 cm. Súlya 55 grm. Már könnyűsége is mutatja, hogy messze, esetleg lóhátról való dobásra szánt vadászdárda lehetett. Patinája sokkal szebb az előbbiéénél. Szárnyai disznélküliek, csak köpűje szárán vannak egymást keresztező közbe helyezett vonalak finom pontoktól kísérve.

Érdekes, hogy néha az emlékek egy-egy csoportjára nézve, valóban tisztán a véletlennél fogva tömegesebben merülnek föl leletek. Így például a La Tène-cultura magas műiparára vonatkozólag a most bemutatott tárgyakon kívül, alig néhány hónappal ezelőtt szolgáltatott egy másik érdekes példát épen maga a csabrendeki telep egy vas kard alakjában, melynek hüvelyén hasonló ékítmény van. Ilyen továbbá a perkáta lelet, melyet Récsey Viktor ugyane füzetben ösmertet, hol a vaskardok hüvelyein hasonló technikájú ékítmény van³ s ilyen végül a nemzeti múzeumban őrzött szob-ipolyparti ismeretes kard.⁴

Végül egy kosaras függőt említünk Darnay úr gyűjteményéből, mely Lesencze-Tomajról egy sírból került s mely azért érdekes, mert Lipp Vilmo nagy érdeklődést keltett keszthelyi hasonló emlékeinek teljes analogiája.

Dr. Szendrei János.

¹ *Hampel*. Bronzkor I., CXIV., CXXII. és CXXVII. tábláin.

² *Arch. Ért.* 1890. 68. lap.

³ *Arch. Ért.* 264. lap.

⁴ *Arch. Közl.* XIII. k. 11. lap.

MÁRIA KIRÁLYNÉ, II. LAJOS NEJÉNEK ARCZKÉPE.

Olvasóink ismerik Mária királyné azon arczképes fémerét, melyet a folyóirat 1887. évi folyamában Lubóczi mint Leone Leoni compositióját bemutatott.¹ Ezuttal a berlini kir. rézmetszetgyűjteményből a fiatal magyar királyné egy más arczképe vált ismeretessé. Közzétette Loga a berlini múzeumok évkönyvében. Az arczkép színes fametszet és úgy mint a Leone-féle kép, főúri díszben ábrázolja a fiatal fejedelemnőt. Arcza kissé balra fordul, haja szerényen simára van fésülve és földi fülét, csak oldalt tűnik elő, máskülönben a kor divata szerint sűrű fejkötő takarja, mely fölött a magas karimájú kalap kissé ferdén áll; a felálló karimát nagyobb és kisebb drágagyöngyök és a kettéválasztás elején násfa ékíti, mely kettős félholdba foglalt csillag fölött lengő hajakkal balra rohanó és szétfeszített kendőt tartó meztelen nőt ábrázol. Testén elől négyszögű kimetszetű brokátos ruha, sima, magasan álló gallérral; vállán és mellén háromszoros gyöngyosorok ékítik a ruhát, fölhasított újjait vállán ránczokba rakott és lecsomózott szövettekercsek tetézik; nyakáról egymás mellett két nagy drágakövé medaillon és legalúl nagy gyöngycepp csüng.

A Habsburg-ajk, mely V. Károlynak is oly jellemző sajátja volt, nem enged kétséget az iránt, hogy e fejedelemasszony is Habsburg-vérből való; arcza hoszszú, álla erős és határozott, orra hosszú, keskeny és erősen kidomborodó, szemöldökei keskenyek és magasan fekvők. Ha e sajátos vonások kétséget engednének az arczkép neve iránt, eloszlatná azt a berlini múzeum egy más még kiadatlan fametszete, mely ugyanezt a női egyéniséget ábrázolja; valamivel fiatalabb korban és fél testtel ablaknyílásból jobbra tekint; ez utóbbi képen a fejedelmi hölgy ruhája ugyan nem oly gazdag, de nagyon hasonló, és teljesen azonosak az arczvonásaik, úgy hogy semmi kétség sincs, hogy a két kép ugyanegy arczot ábrázol. E második kép párkányán cursiv írással 1519. évi német fölírat olvasható, mely azt mondja, hogy ez kastiliai Mária, a római és spanyol kir. felség nővére, a ki Lajos magyar király házastársa 15 éves korában.³

Mária királyné 1505-ben született, 1515-ben jegyezték el Maximilian udvarán IV. Ulászló fiával, Lajossal, 1521-ben tartották meg a menyegzőt, 1526-ban özvegy lett, ettől kezdve le nem tette az özvegyi fátyolt, a melylyel Leone szobrain is látjuk.⁴ A hat évbe szorul tehát a Leone-féle fémer mintája és a jelenleg bemutatott fametszet készítési kora is, Loga helyes észrevétele szerint, ez időközre esik.

Loga e fametszetben az ügyes rajzot és a nemes nyugodt fölfogást dicséri; azért is joggal azt tartja, hogy a xvi. század elején élő művészek jelesbjei között

¹ «Arch. Ért.» Uj f. VII. 149. l.

² Jahrbuch der k. preuss. Kunstsammlungen 1889. 209–210. l.; képmellék l.

³ Frau Maria gebornne Kunigin zu Castilien Romisch vnd hispanischer kunigklicher vnt schwester Die Kunig Ludwigen von Hungern eelich vermehelt ist. Irs alters im funnfzehenden Jaren 1519.

⁴ «Arch. Ért.» VII. köt. 145. és 147. ll.

keresendő a szerzője és legvalószínűbb, hogy augsburgi mester műve. Közel fekvő föltevés volna Burckmairra gondolni. Ez ellen azonban stilistikus okok szólnak. A bemutatott fametszet szerzője a részleteket kissé keményen kezeli, színezése

tompá és majdnem egyhangú, míg Burckmairnak éppen abban áll nagy ügyessége, hogy kitűnő érzéke van a félhomályra és széles szabad kezelésével majdnem az olajfestés hatását közelíti meg.

Kövér Béla.

RENAISSANCE-EMLÉKEK A BUDAPEST-BELVÁROSI PLEBÁNIA TEMPLOMBAN.

(KÉT FÉNYNYOMATU KÉPES MELLÉKLETTEL.)

Alkalmoszerűnek tartom a budapest-belvárosi plebánia templomban található renaissance-emlékeket bemutatni, most, mikor e templom a fővárosnak, mint kegyúrnak, áldozatkészsége által restauráltatott, és

mikor megüljük I. Mátyás királyunk halálának négyszázéves fordulóját, a kinek kormányja a renaissance virágzási kora volt hazánkban.

A nagy király budai palotája annyira elpusztult, hogy kő kövön nem maradt, és az országszerte is igen gyéren lévő korabeli műemlékek, mint középkori maradványok művészeti értékükön fölül jelentékeny fontossággal bírnak

Két teljes emlék és kilencz építészeti részlet van itt együtt, mely majdnem teljesen kikerülte eddig műtörténészeink figyelmét és közkézen forgó művekben (Ipolyi, Henszlmann, Pulszky F., Pasteiner, Myskovszky és mások műveiben) hiába keresnők nyomukat:

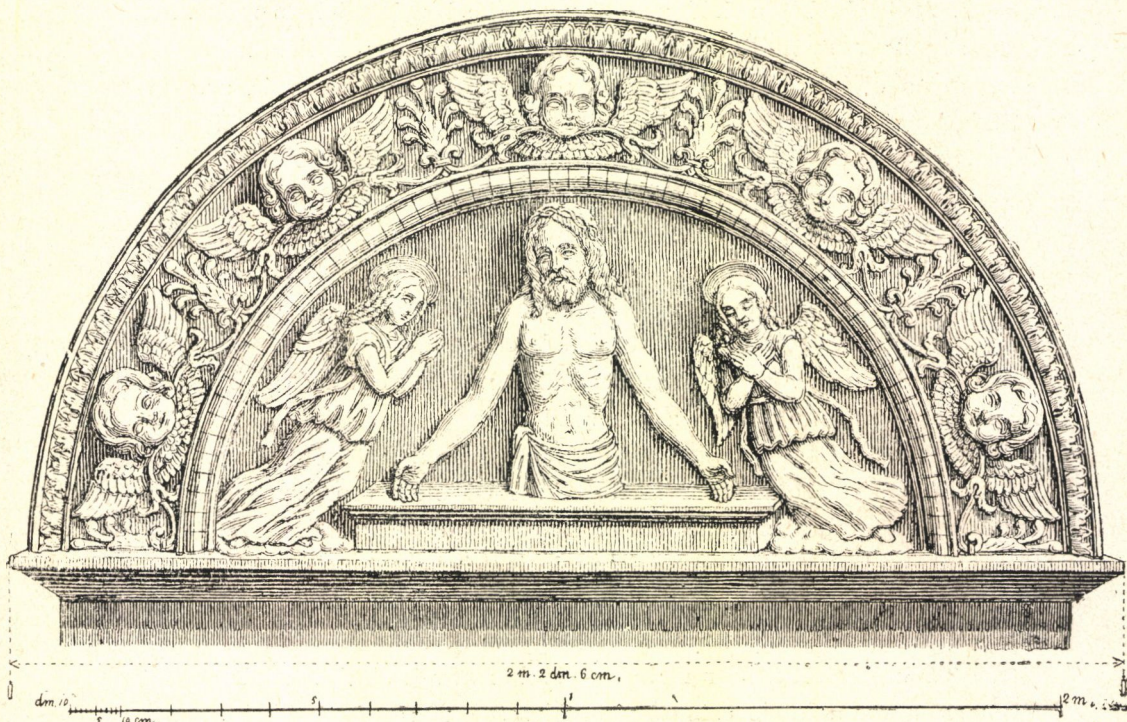
I. A legépebb a két pastoforium (lásd a két képes mellékletet) (szentségház) a szentély két oldalfalán. Ilyenek amaz időben, midőn még a szárnyas oltárok dívtak, melyeken szentségház nem volt, arra szolgáltak, hogy bennök az oltári szentséget artsák. Erre vall mindkettőnek felirata. Az evangelium oldalán levőn áll: «EGO. SVM. PANIS. VIVVS. QVI. DE. CELO. DESCENDI.» Az epistola oldalán levőn pedig olvasható: «ECCE. PANIS. AGELOR. FCTVS. CIBUS. VIATOR.» Architecturájuk külső kerete sárgás és belseje vörös márványból való. Vastag bronzfesték takarta eddig a fölületét, a miért többnyire durva bronzöntvényeknek tartották. A befestésnek oka az lehet, mert — kivált az epistola-oldalon levőn — itt-ott csonka részek voltak és a befestéssel fölöslegessé kívánták tenni a helyreállítást.

A mostani renoválás alkalmával a bronzfestéket eltávolították rólok és a sérüléseket is kijavították. Alakjuk a renaissanceban divó építészeti kapuformát tünteti föl. Talapzaton két pillér kereteli be a tulajdonképi kapunyílást, a párkányok és fries, ezen erősen kiugró párkány és fölül befejezésül félkörívű tympanon.

A talapot szegélyző pilléreket, úgy mint a főpilléreket, a friest és a tympanon keretét a legremekebb domborművek ékítik. A két alsó pilléren szalagokon lefelé csüngő gyümölcscsokrok; a felső pillérek mindegyikét díszes kandelaberek, urnák, maszkok, virágkosarakból és belőlök kiinduló növényindák, gyöngyfüzérék, csokrok, madárcák, mindig más-más módon összerakva ékítik; a composit capitellek egyik emléken akanthus-levelekből és volutákból, a másikon palmetták- és rozettákból állanak, melyek közt urna és feléje hajló delphineek; a belső lapot a pillérek mellett egyik emléken egymásba font szalagdísz, a másikon akanthussor kereteli; a gerendázat tagozásait gyöngysorok és astragalus, legfelül lesbosi chyma kíséri; az egyik zophorost rozettásfarkú delphineekkel váltakozó szárnyas angyalkák, a másikat díszes palmettsorok ékítik; a gazdagon tagozott szemöldökpárkányt ökörszemsor, hornyolatok, astragalusok és lesbosi sor borítják és hasonlóan vannak díszítve a tympanonok keretének tagozott szélei az egyik emléken, míg

a másikon simák; mindkettőnél helyes érzéssel a félkört legfölül egész palmett koronázza, mindkét oldalt pedig rozettból kinövő félpalmett támasztja meg. (1. és 2. ábra.)

A középső vörös márványtábla lapos domborműben a szentségtartó mélyedés felé vezető bolthajtásos kapu folyosót példáz, melynek szemben álló oldalán a pilléreket és az ívet domborműves ghirlandok, illetőleg candelaber- és palmettdíszek ékítik, míg a ferdén futó falakat angyalok ékítik; az evangeliumi oldalon a falfülke, melyben az angyalok állanak, fölül kagylós és az angyalok keresztbe rakott kezekkel

I. ÁBRA.*

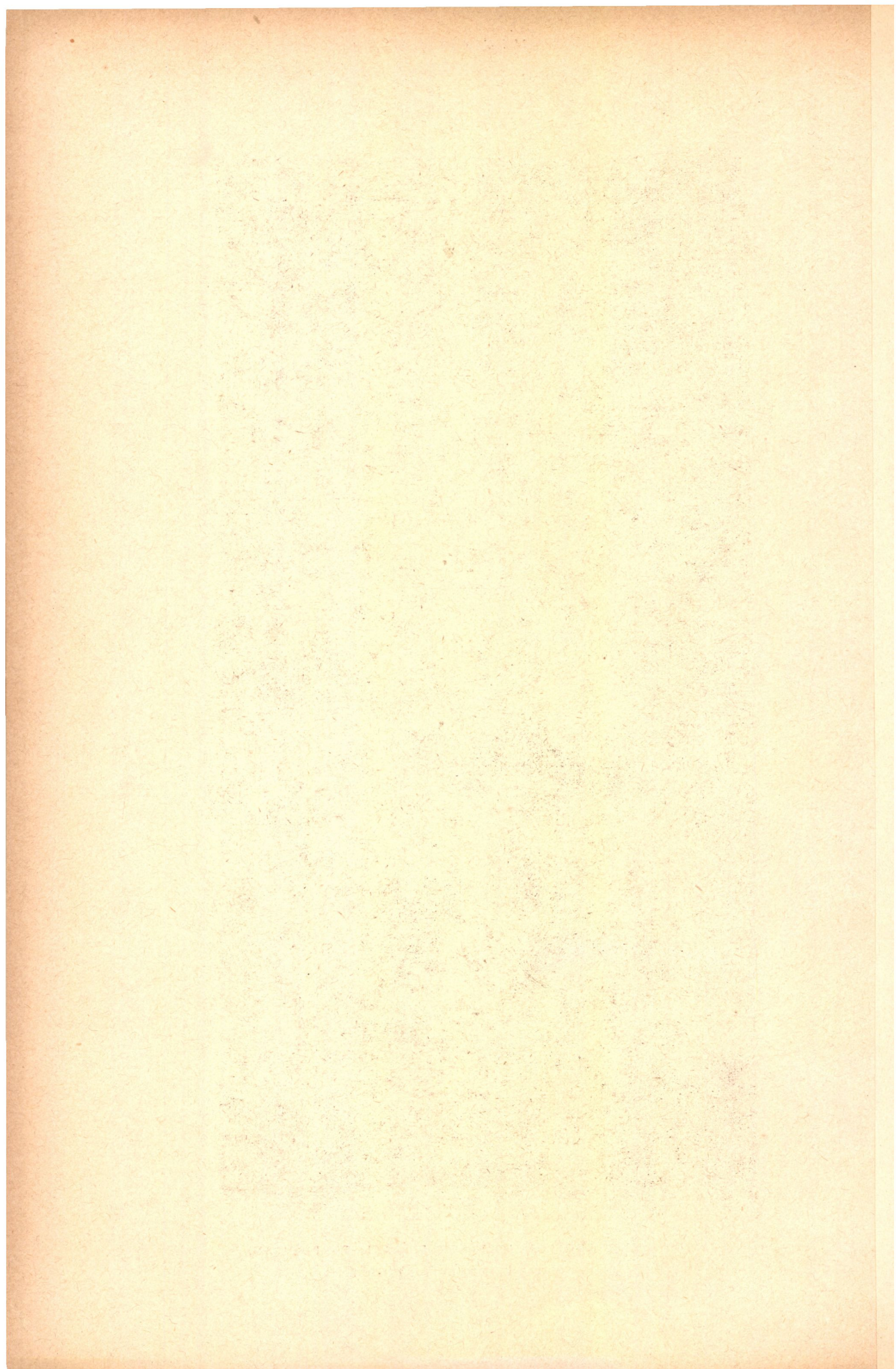
külön kiugró talapzaton állanak; az epistolaoldalon az angyalok szintén falfülkében állva a nyílás felé fordulva, gyertyatartót fognak mindkét kézzel, a bolthajtás ez emléken rozettás kasztetákra van osztva, míg az ev. oldali emléken három szárnyas angyalfő ékíti a boltívet. A fülke valaha mélyebb volt és el lehetett zárni. Még most is látszanak az egykori bronzajtócska sarkainak és zárjának helyei. E fülkében helyezték el az eucharistiát.

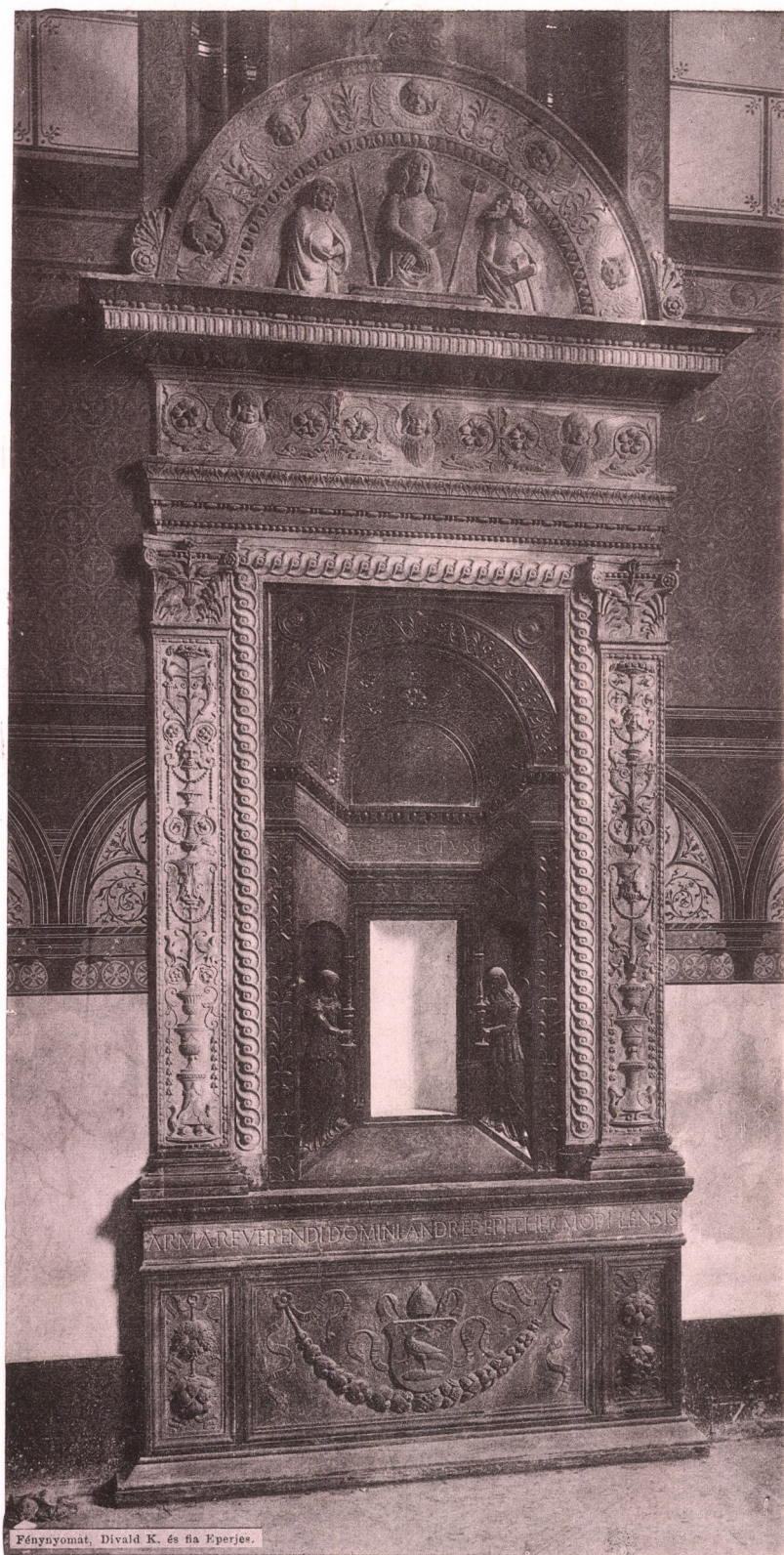
* Az itt közölt I—II. számú ábrákat e cikk írójának köszönjük, a ki azokat a pesti főtemplom történetéről szóló művében közölte először. Sz.

Fénynyomat, Divald K. és fia Eperjes.

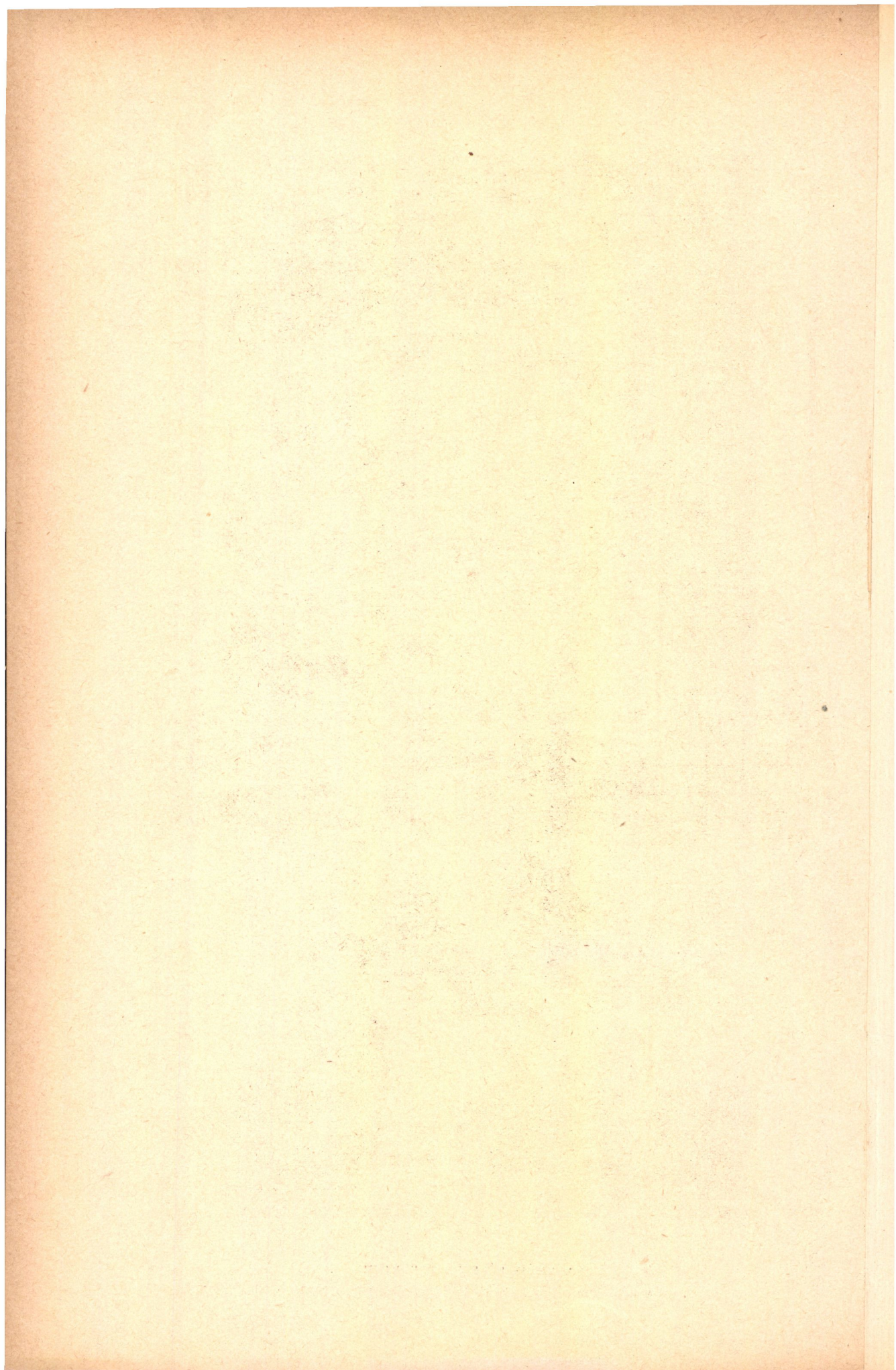
PASTOFORIUM A BUDAPEST BELVÁROSI PLÉBÁNIA-TEMPLOMBAN,
PEST VÁROSA CZÍMERÉVEL 1507-BŐL.

Fénynyomat. Divald K. és fia Eperjes.

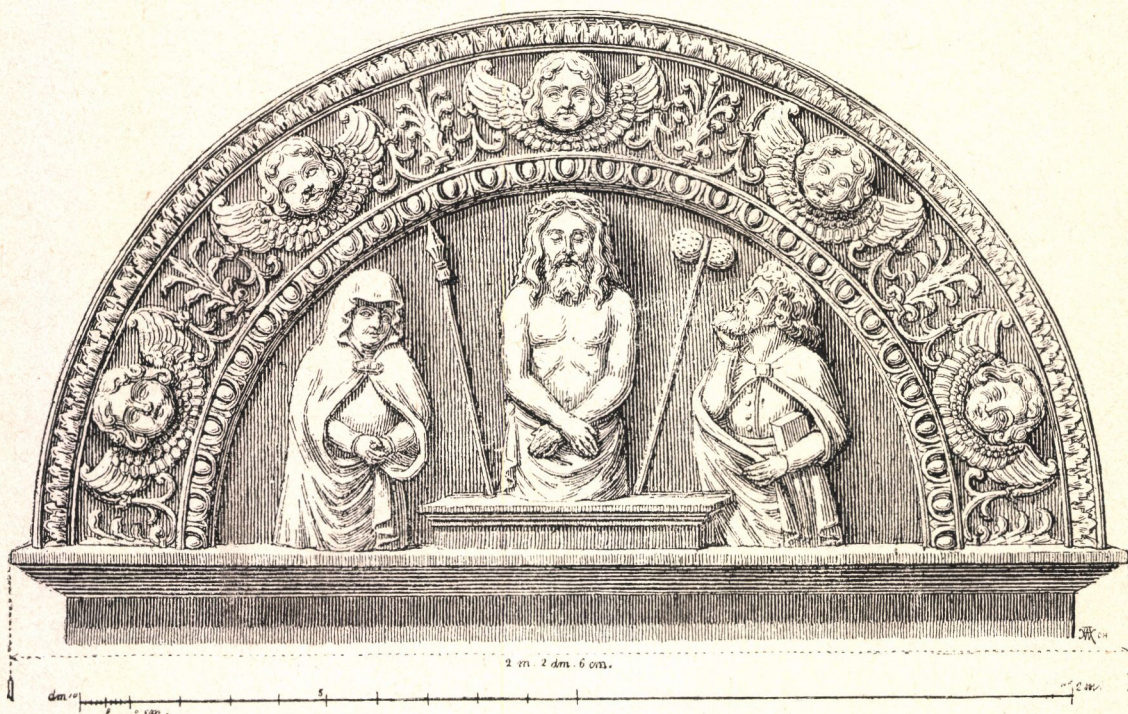
NAGYRÉVI-FÉLE PASTOFORIUM
A BUDAPEST BELVÁROSI PLÉBÁNIA-TEPLOMBAN.

A díszes emlékek alapítóinak gondjuk volt, hogy nevük és címerek fönnmaradjon; erre használták az alsó talapzatot és párkányát.

A balfelölí emlék talapzatán e fölíratot olvassuk:

«ARMA. REVERENDI. DOMINI. ANDREAE. EPISCOPI. THERMOPILENSIS.» A címerpaizs, melyre a fölírat utal, szép ghirland fölött behorpasztott oldala alul kerek paizson, melyen bal lábával halon álló, hátra néző darut látunk, előre tartott jobb lábára szalaggal csörgő van kötve, nyakára szalag lebegő végekkel, csőrében három (1, 2) rózsával díszített lombos ágat tart. A paizson püspöksüveg.

2. ÁBRA.

A jobboldali emlék talapzatának párkányába e felírat van bevésvé:

«ARMA. INCLYTAE. CIVITATIS. REGALIS. PESTIENSIS. M. D. V. II.» Itt ismét a címerre utal a fölírat, mely két fölfelé álló bőségszarv között látható. A paizs fölül három csúcscsal, alul középett hegyes behajlással bír, sarkai tompák; a címéralakot jól ismerjük, Pestvárosé: ormós várfal, középen hegyes fedelű toronynyal, a tornyon és falon lövőrések, nyílt kapú felhúzott rostélylyal.

Az évszám szerint a domborművek 1507-ben készültek; egyik az

akkori plebános Nagy-Réwi Endre thermopilei felszentelt püspök, a másik pedig Pest királyi város költségén.

Nagh-Rewy (Nagyrévy) Endre 1480—1506-ig volt Pesten plebános. 1488-ban nov. 26-án ő vette fel a török császár leányának, Katalinnak végrendeleti ügyét. Magának 1496 ápril 2-án kelt okmányában e címet adta: «Nos Andreas Nagh Rewy Dei et Apostolice sedis gracia

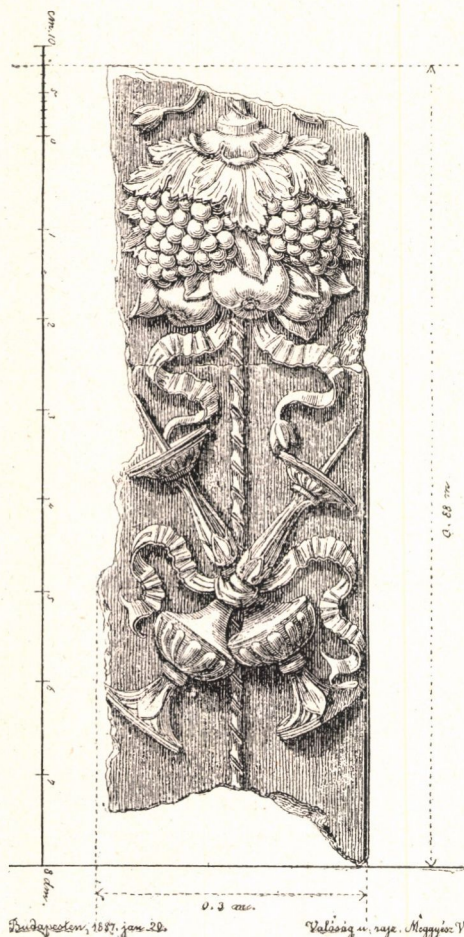

3. ÁBRA.

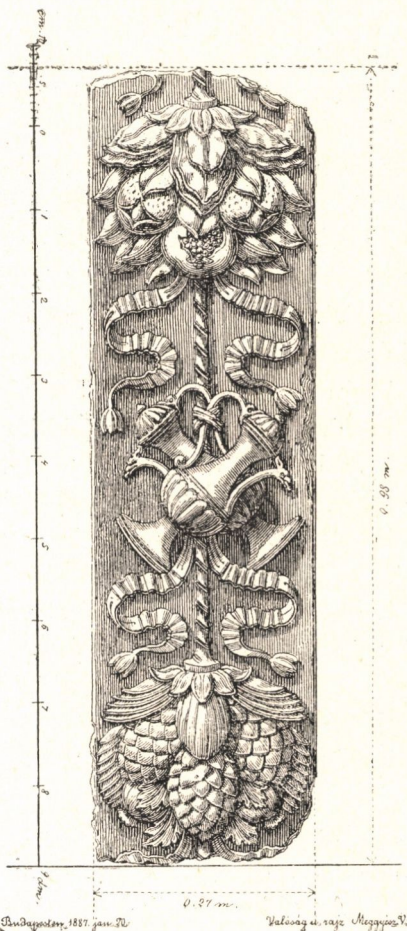
4. ÁBRA.

Episcopus Thermopilensis, Hippoliti Estensis de Arragonia stb. Vicarius in pontificalibus generalis, necnon plebanie parochialis ecclesie b. Marie virginis de Pesth commendatarius perpetuus ect.» Czimere a baloldali pastoforiumon bizonyítja, hogy e remekmű az ő költségén készült, de igen hihető az is, hogy ő tényező volt a templom építésében és annak végrehajtását Mæcenas-ként segítette. A templomot bizonyára ő szentelte fel, ama építkezés után, mely az 1496-ban kelt vég-

rendelet szerint ép plebánoskodása idejében történt. A pastoforium felállítása alkalmával az építkezésnek már befejezettnek kellett lennie. Az általa létesített pastoforium előbb készülhetett, mint az 1507. évszámmal ellátott, melyet Pest városa építtetett, mert ekkor már Nagyrévi nem volt plebános, hihetőleg már nem is élt. Ugyanis már 1506-ban említették *Hernády Jakabffy János* mint utóda.*

5. ÁBRA.

6. ÁBRA.

A legutóbbi templomújításig a pastoforiumok előtt körülbelül félmagasságig padok állottak, úgy, hogy alsó részük teljesen el volt fedve, a legújabbán történt restaurálás alkalmával a padok eltávolítottak, a festéket lemosták és sok hiányos részt kijavítottak. A Nagyrévi-félén, a bal pillér alját és több helyét, a jobboldali pilléren a két sphinxnek

* Némethy Lajos, A pesti főtemplom története I. 96.

feje új, szintén új a jobboldali angyal feje s mindkettőnek karja, valamint a gyertyatartók alja.

A pestvárosi pastoforiumon a baloldali angyal feje és a bal pillér alsó része újak. A város czímere mellett levő mezőben több darab van megújítva, valamint a jobb pillér alsó része is új. Valószínű, hogy az alsó föliratok betűinek mélyedései egykor bronzsal voltak kirakva.*

Szintén az újítás alkalmával történt, hogy a pastoforiumokra helyezték ismét a tympanonokat (homlokmezőket), melyek századok óta elkülönítve a templom déli oldalán levő egyik mellékkápolnájának (a legszentebb szív kápolnájának) oldalfalaiba voltak beépítve. A kápolna fala olajfestéssel volt befestve és a domborművek is így voltak bevonva. Csak a festék szorgos lehámozása után tűnt elé az eredeti sárgás színű (majdnem terracotta színű) kemény mészkő. Mindegyiken három alakú dombormű ékíti a középtért.

Egyikén Krisztus a sírból kiemelkedvén, széttárja sebes kezeit, mindkét felől egy-egy angyal imádja; másikán a szenvedő Krisztus (vir dorum) keresztbe rakott, összekötött kézzel és mellette a lándzsa és póznán a spondja, jobbról szakállas férfi néz feléje a kor öltözetében szentfény nélkül, emelt jobbájával támasztja meg állát, bal hóna alatt könyv, bal kezével magára húzza hosszú köpenyege szélét; vele szemben a túlsó oldalon XVI. századi polgári asszony módjára öltözött nő áll, bő köpönyegét összekulcsolt kezeivel összefogja. Ez asszonyon sincs szentfény. Annál kevésbbé lehet e két alakot Máriának és szent Jánosnak nevezni, mert a szentfény nem hiányzik a másik tympanon angyalain. Mind a két alak, a férfi úgy, mint a nő, egyéni arczvonásokat tüntet föl és közel esik arra gondolni, hogy talán magát a művészt és a nejét ábrázolják, vagy talán az 1507. évi városi birót és nejét, mint az adományozó város képviselőit.

Hogyha e föltevés áll, akkor a két tympanon nyilván föl van cserélve és a pest városi pastoforium fölé való az arczképes domborműveket tartalmazó tympanon.

Az akkori birák közül ismereteseek névszerint: 1499-ből *Beke Jakab*** és 1508-ból *Theogyártó Lőrincz****

A «Vasárnapi Ujság»-ban (1865. évf. 592. l.) M. V. úr e domborműveket «román modorú régi dombormű»-veknek tartja, melyek valamely

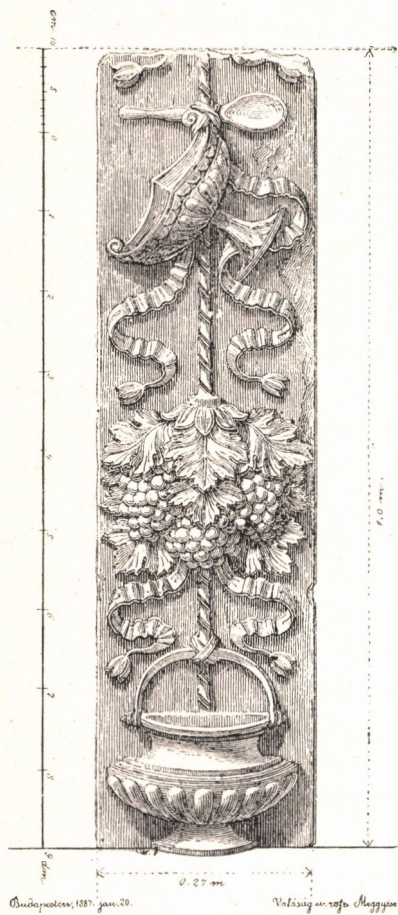
* Hasonlít eme pastoforiumokhoz, mind alakra, mind motivumaira nézve ama oltár, melyet Oláh Miklós feljegyzései szerint, Pécsen, az oltári szentség kápolnájában *Szathmáry György* püspök (1505—1521.) építtetett. N. L. — Ez oltár most is ott áll a Corpus Domini kápolnában, készült 1517-ben, és rajza, melyet kérésemre a boldogult Kelen művész készített, a műemlékek országos bizottsága rajzkészletében őriztetik. Sz.

** *Dessewffy*, Hazai oklevéltár, 448.

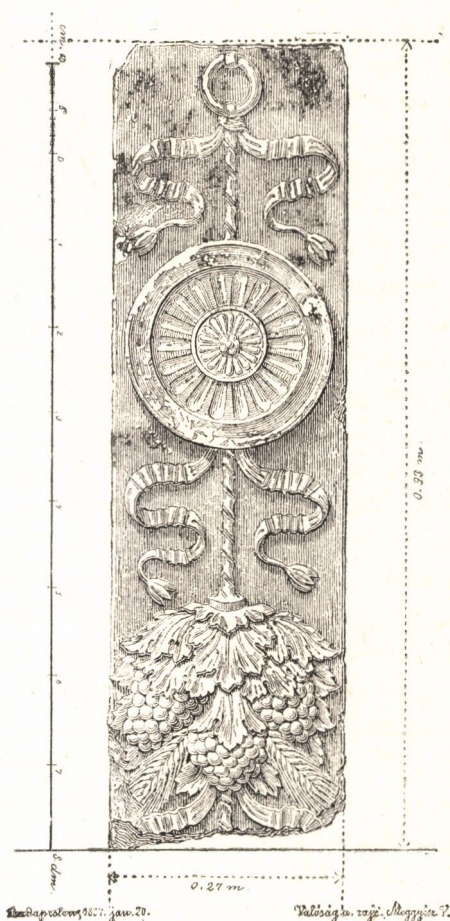
*** *Palugyay*, Budapest leírása, 277.

régi templomajtó feletti részei (tympanon) lehettek. Fölösleges megjegyezni, hogy mennyire tévedt az idézett cikkíró.*

II. A két díszes pastoforiumon kívül említendő itt a déli oldal-bejárat mellett álló, ugyan e korból maradt két műemlék. Egyik a perselytartó, a másik a szenteltvíz-tartó. Mindkettő sárgás kemény mészkőből van faragva. Egykor a perselytartó a szenteltvíztartónak törzsét képezte. A mellékelt 9. ábra eredeti helyzetükben mutatja be azokat, míg

7. ábra

8. ábra

* Esztergomban, a hercegprimási palota udvarában, a többi régiségek között fekszik egy ezekhez hasonló tympanon, melynek beosztása és ornamentális motívumai ezekhez hasonlatossággal bírnak. Eme, vörös márványból készült dombormű, a visegrádi hajdani királyi palotában létezett kápolna kapuja felett volt. Tárgya a szűz Máriának térdig érő alakja. Mellette gyermeke, ki vánszoroson áll s jobbát áldásra emeli. A félkör széles szalaga ép úgy van szegélyezve alólól ökörszem szalaggal, és felülől odasimuló levelekkel, mint a főtemplombeliek. Azonban az angyalfejecskék helyett ebben párhuzamos csatornácskák vannak alkalmazva, melyek felett gyöngysor fut. Sajnos, hogy az alakzatok élességének rovására szolgál az egész domborműnek miniummal történt bemázolása.

N. L.

E domborművet más helyütt lehető méltánylásban fogjuk majd részesíteni.

Sz.

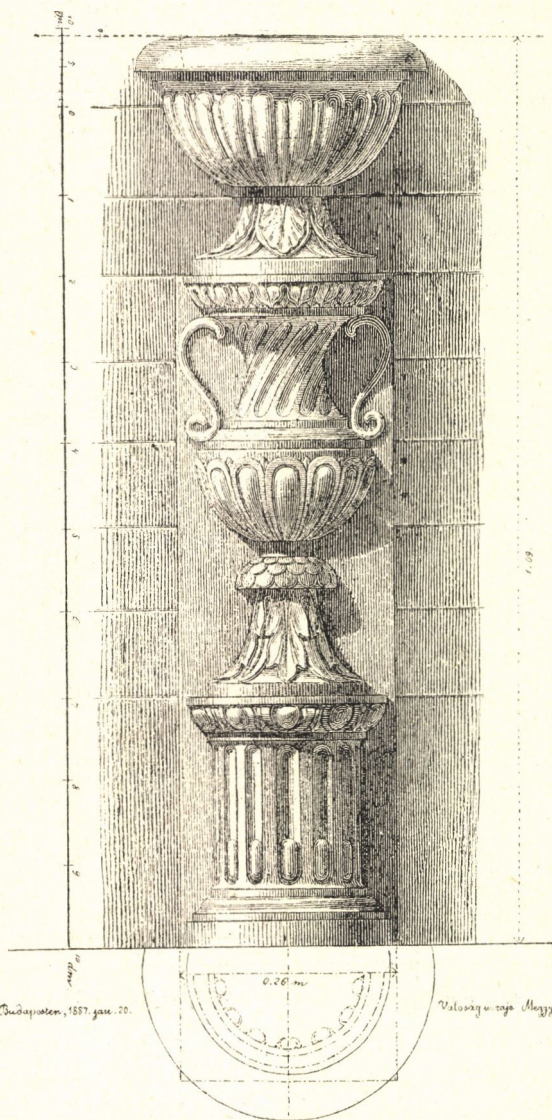
a templom restauratiója daczára most felfordítva láthatják őket a jámbor keresztények.

A perselytartó fele emelkedik ki a falból a szentelt-víztartó kagyló kétharmadában. A kettőnek együtt magassága 1'09 m. Legnagyobb átmérőjük 0'26 m. A hengeralakú alapzat csatornadíszszel és ökörszem-

párkányzattal bír. Rajta tagozatos díszedény áll, melyen akanthus levél halpikkely, hólyag és csatornadisz van és fülekkel bír. Eme edény felett van maga a szenteltvíz - tartó félgömbalakú kagylója, mely hólyagdíszszel bír. Alatta levéldíszű talapzat van, melylye együtt csészéhez hasonlít

III. A templom északnyugati tornyának harmadik emeletén hat darab hasonnemű pillértöredék van befalazva. Magasságuk többnyire egy méter, szélességük 25 cm. Sárgás fehér kemény mészkőből készültek. Valódi műremek. Minden rajtuk ábrázolt tárgy a renaissance friss formaérzékétől van áthatva. Sajnos azonban, hogy csupán egy nagyobb szerű mű töredékei, melyet eddig meghatározni nem sikerült és kár, hogy meg vannak sérülve. Az elsőn fodros hajú angyalfej van, alul összekulcsolt szárnyakkal. Vastag zsinóron levelek közt gránátalmák függnek, két oldalt pedig az angyal szárnyai és a gyümölcsök alatt csinos szalagok kigyódnak. (3. ábra.)

A másodikon hasonló angyalfő és szárnyak, a zsinóron pedig, a

9. ábra

levelek által részben fedett gránátalmák alatt, nyitott misekönyv függ. A kigyózdó szalagok az angyal szárnyai alatt és a misekönyv felé emelkedve, szintén szemlélhetők rajta. (4. ábra.)

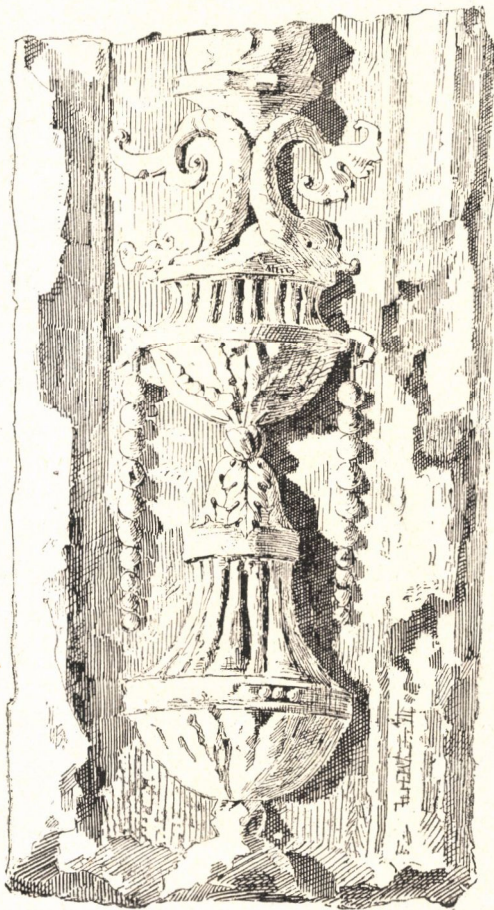
A harmadikon szőlőfürtök- és almából készült csokor van, melyet szőlőlevelek tetéznek. E csokorból kifutó zsinórhoz pedig két keresztbe

rakott egyházi gyertyatartó van odakötve. E gyertyatartók díszítése megfelel a szenteltvíz-tartóénak. Kivált talpuk és az öblönyszerű alkotás igen hasonlítanak a szenteltvíz-tartón levő öblöny alsó részéhez. A gyümölcsök alatt és a gyertyatartók mellett széles szalagok kigyódnak. (5. ábra.)

A negyediken a zsinóron függő két csokor között, melyek felsőbika megnyitott gránát almákból és levelekből, alsóbbika fenyőcsapokból áll, a középrészen két csinos idomú misekanna függ, melyeknek alakja és díszítménye megegyezik a többi domborműveken ábrázolt edényekével. A felső csokor és a kannák alatt, ott vannak a kigyódnó szalagok. Szerencsére eme igen díszes darab a legjobban van fenntartva. (6. ábra.)

Az ötödiken közepett van a szőlőfürtökből és levelekből alkotott csokor. Felette zsinóron függ a tömjéntartó hajócska és kanál, alatta pedig a szenteltvíz hintésnél használatban lévő ércmedence. Mindkét edény hólyagalakú díszítménynyel bír. A tömjéntartó és a csokor alól előbujnak a kigyódnó szalagok. (7. ábra.)

A hatodikon karikából függ alá a zsinór, mely mellett szalagok is kigyódnak. Amazon patena (kehelytányér) és valamivel alantabb búzakalász, szőlőfürtök és levelekből alkotott csokor függ, közben pedig ismétlődik a kigyódnó szalag. A patena korongja majd homorú, majd domború sugárdíszszel és széles karimával bír. (8. ábra.)

10. ábra

E hat domborműnek tárgyai a pontificalis miséhez szükséges készletek. A meglevők következtetni engednek a hiányzókra. Nem fordul elő a kehely maga, a kézi kereszt, a szenteltvíz hintő és az ampolnákhoz való tálca. A pásztorbotot stb. nem is számítva.

IV. Mely műnek alkatrészei lehettek egykor e remek kőfaragványok? Talán ajtókeretek voltak ama templomrészben, mely a török időben elpusztult és melynek helyébe az újabban épült csarnok készült?

Vagy talán valamely díszes oltár részletei voltak, mely ritkíthatta párját a hazában! Más föltevésre ujabban a véletlen szolgáltatott némely támpontot, melyből kiindulva e kérdés talán megoldható. Ugyanis, midőn néhány év előtt a főváros tulajdonát képező Rudas-fürdőt restaurálták, két darab márványkőlap került elő, melyeken hasonló művészetű domborművek vannak, mint a főtemplomban lévőkn. E kőlapok faragványaikkal lefelé valának befalazva.

Az egyikből igen tagozatos edény van kifaragva, mely felett testeikkel ágaskodó delfinpár van. Az edény mellett gyöngysor függ le két oldalt. (10. ábra.)

A másikon emberi féltesttel és kettős halfarkú altesttel bíró alakot látunk faalkotmányhoz hasonló talapzaton, ennek végsarkát levelekből álló csokrok díszítik. (11. ábra.)

Mindkettő, valamely díszítményekben gazdag fürdőnek maradványa.

A Rudas-fürdőről ismeretes, hogy a törökök építették. A törökök fürdőépítéséről sárosi Wernher György említést tesz Buda-fürdőinek ismertetésében, a hol a közetkezőket mondja: «Belől a fürdőknek, valamint oldalfalai, úgy padlói is márvány emlékkövekkel vannak kirakva, melyek azelőtt templomokban valának, róluk azonban minden faragvány levésetett s egész simára csiszoltattak.»

Azt hiszem tehát, Wernher feljegyzésére támaszkodva, hogy a főtemplomban meglevő domborművek, valamely nagyobb síremléknek lehettek alkatrészei. A rajta levő díszítmények után ítélve valamely főpapé. Talán épen *Nagyrévy Endre* püspöké, a ki az egyik pastoforiumot is építtette. A többi elveszett darab pedig valamely fürdőbe vándorolt. A pesti főtemplom majdnem szemben állván a Rudas-fürdővel, e templom a legkényelmesebben szállítható kőanyagot szolgáltathatta e fürdőnek. Csak kompra kellett rakni a márványdarabokat, és csekély evezés mellett a Duna vize maga átszállította azokat a kívánt helyre. A rudasfürdőbeli két dombormű is a pesti templomból való és lehet ott még több befalazott töredék. Arról is van tudomásom, hogy egy darab, mely a pesti főtemplom domborműveihez hasonlít, a budai oldalon valamely magánházban van elhelyezve.

E töredékek a XV. század végével, vagy mint a pestvárosi pastoforiumon levő évszám, 1507, mutatja, a XVI. század elejével készültek. Ekkor, hiteles adatok bizonyossága szerint, a főtemplomban építkezés történt. Megvan lipthói Nagy János végrendelete 1496-ból, melyben ő a pesti főtemplom építésére 5 frtot hagyományozott.* Ebből bizo-

* Nagy János (Johannes Magnus) végrendelező nem más, mint vak Murát török császár leányának, Katalinnak, férje. Az 1459 aug. 8-án, valamint 1499-ben kelt okmányok kezkeskednek erről. Melyekben áll: «Katherine filie condam Murath Ceci Imperatoris Thurcorum consorti scilicet Joanni Magni de lyphow.» Hazai okt. I. 358, 388.

nyos, hogy 1496-ban a templomban építettek, a mi talán 1507-ig tartott, a mely évből az évszámos pastoforium származik.

Nem szakadt meg ez időben a Mátyás alatt megindult kulturális fejlődés. A délvidéki művészek, kik hazánkban a renaissance izlését terjesztették, itt maradtak, már nem annyira a fejedelem, mint inkább a főpapság és gazdag főurak szolgálatában. Épen 1507-ben állíttatta Bakócz Tamás esztergomi érsek székhelyén a nevét viselő és még most is fennállva dicsőségét hirdető remek kápolnát, míg a benne álló fehér márvány oltár csak 1519-ben készült el. Az oltár alkotója a hírneves firenzei mester Andrea Ferrucci volt, a mit Vasari feljegyzéseinek és Dankó József úr értelmezéseinek köszönhetünk s a mit a Fraknói Vilmos úr által felhozott adatok még inkább megerősítenek.*

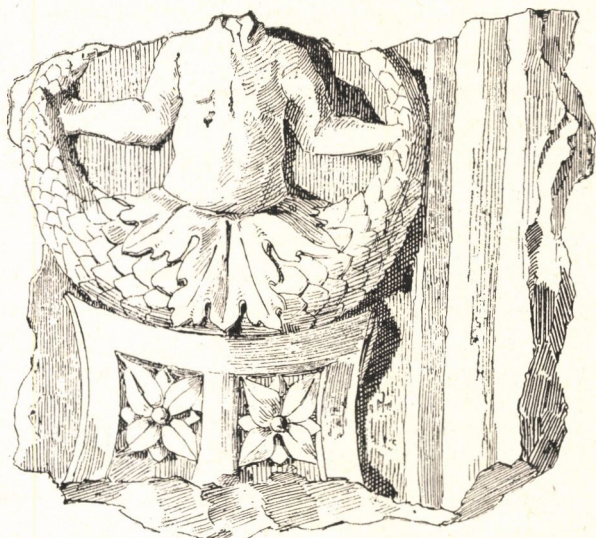
A Bakócz-kápolnában létező s az itt említett szobrászati művei ugyanegy irányban működő egyes olasz mesterek műveiként tűnnek elénk, és közeli rokonságuknál, valamint közel eső koruknál fogva az a föltevésünk, hogy úgy mint a Ferrucci művei, firenzei iskolabeli művészektől erednek.

Csak azt csudálom, hogy mikép eshetett meg, hogy mindeddig a főtemplom eme remek műdarabjai kellő méltánylás nélkül maradtak! Megfoghatatlan, miként ignorálhatták ko-

runkban, mikor a tudósok és művészek egyaránt lelkesülnek a renaissanceért. Itt, az ország fővárosának kellő közepén, oly épületben, mely reggeltől estig nyitva áll és mindenkinek hozzáférhető, több százados feledés homályából kellett őket kiragadni.

Ha ilyesmi lehetséges a fővárosban, képzelhető, hogy mennyi lapang még a vidéken. Vajha e szerény tanulmány buzdítás volna arra, hogy szaktársaink a renaissance dicső alkotásait országsszerte fölkutastánák és e folyóirat révén a tudományos világgal megismertetnék.

Némethy Lajos.

II. ÁBRA.

* Fraknói, Erdődi Bakocz Tamás 182. Lásd meg: *Fellner S. és Pulszky Károly* cikkét; Bakócz Tamás sírkápolnája. *Archaeologiai Értesítő*, 1881. 246.

OLÁH MIKLÓS ÉS DRUGETH GYÖRGY SÍREMLEKEI NAGY-SZOMBATBAN.

(EGY FÉNYNYOMATU KÉPES MELLÉKLETTEL.)

Nagy-Szombat azon magyar városok közé tartozik, melyeknek hajdan fényes múltjuk volt; de egyszersmind oly szerencsés is, hogy fölötte az idő nem röpült el nyomtalanúl, hanem hátrahagyta emlékeit, hogy azok hirdessék a késő századoknak a múltak dicsőségét.

Legtöbb maradt a nagy-szombati társas káptalan templomában, mely valamikor a primások székesegyháza vala, s mely anjoukori építmény. Mai napság ezen emlékek — mind márványból faragott, oltárszerű építmények — a Pázmány által emelt oldalkápolnában vannak befalazva; egykor a szentélyben állottak sorban egymás mellett a sírbolt fölött.

Említésre méltó körülmény, hogy e kryptába most már semmikép sem lehet eljutni, a mennyiben a múlt század végén a sírbolt ajtaját — valószínűleg akkor és azok, midőn az ott lévő ónkoporsókat felolvasztották és eladták — úgy elfalazták, hogy az újabb kryptából, mely a templom körül terjed el, semmikép sem lehet a szentély alá — hol a legrégebb és legérdekesebb emlékeknek kell lenniök — vezető ajtót megtalálni.

A csúcsíves stílusú szentélyt, mely maig teljes tisztaságában maradt fenn, most 3—4 méter magasságyira faburkolat fedi be, s így az ott lévő emlékekhez csak nagy ritkán és sok bajjal lehet jutni, fényképi felvételükről pedig épen szó sem lehet.

I. Az oldalhajókból nyíló kápolnákbán látható emlékek között legrégebb *Oláh Miklós síremléke*. Oláh Miklós (1491—1568) esztergomi érsekről tudjuk, hogy Nagy-Szombatban székelte, miután Esztergom 1543-ban a török birtokába került; s ő az első a primások között, kik itt temették el. Meghalt 1568. jan. 16-án élte 77. évében. Síremléke a templom déli oldalán lévő harmadik kápolnában van befalazva, az alaptól körülbelül 1 m. magasságyira. A világosság oldalt éri, azért a mellékelt ábra is kissé homályos.

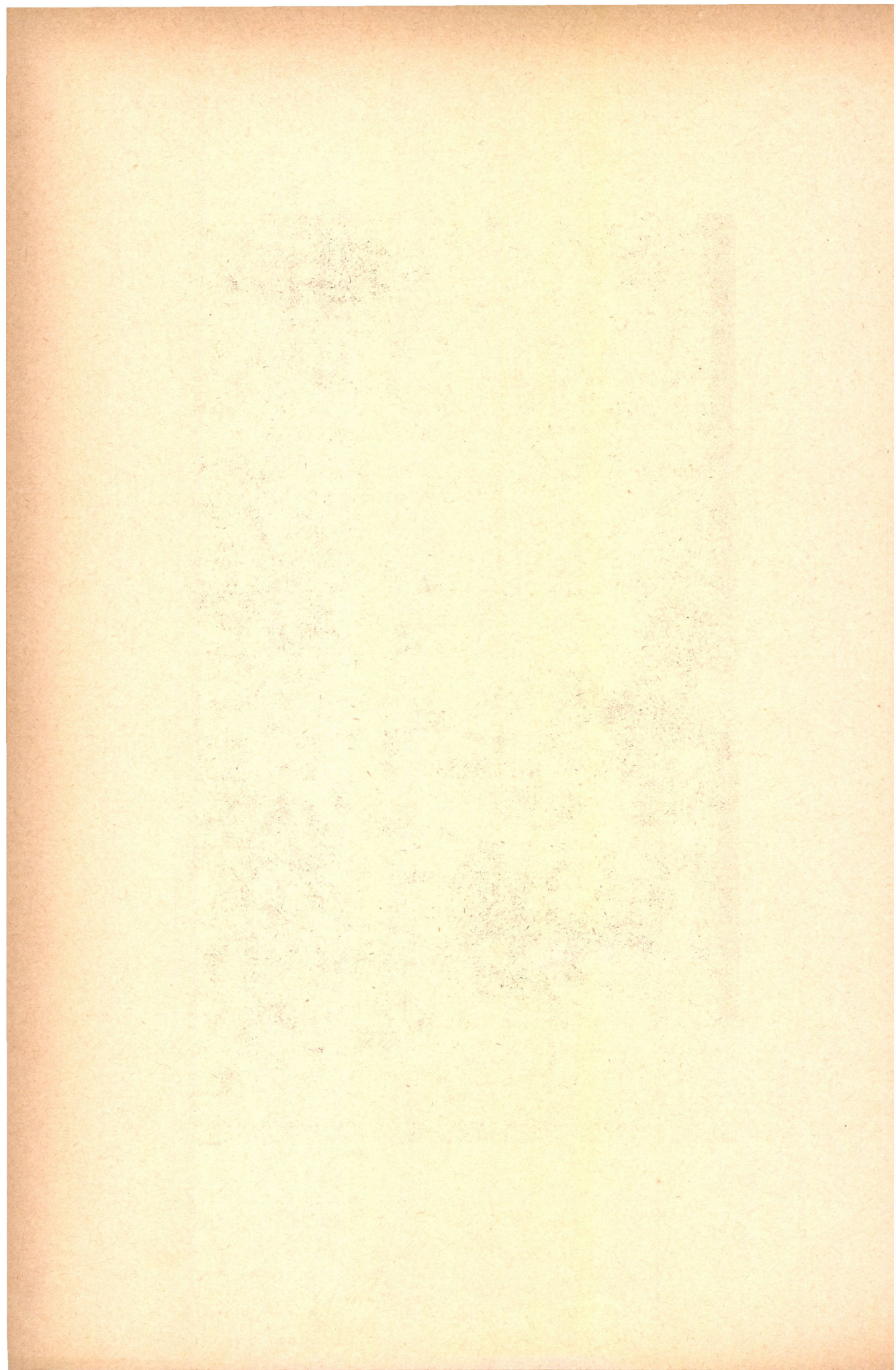
A domborműves emlék vörös márványból készült, szélessége 1'33 m., magassága 2'63 m. — Felül és alul külön bronz lapok láthatók, melyeken kiemelkedő (s valamikor aranyozott) kapitell betűkkel a következő felirat van alkalmazva:

Melléklet az Arch. Értesítő 1890-ik évi folyam 258. lapjához.

Fénynyomat, Divald K. és fia

OLÁH MIKLÓS SÍREMLÉKE 1568-BÓL NAGYSZOMBATBAN.

SEPULTURA REVERENDISS : ET ILLUSTRIS : IN CHRISTO PATRIS ET
 DOMINI DOM : NICOLAI OLAHI ARCHIEPI STRIGONIEN, LOCIQ
 EIVSDE PERPET : ET COTVS HONTEN COM : PRIMATIS HUNGAR
 LEGATI NATI, SUMMI ET SECRETAR CANCELLAR LOCUMTENENTIS
 ET CONSILIARII PER HUNGARIAM, NECNO COMPATRIS DIVORVM
 FERDINANDI ET MAXIMILIANI IMPERATOR ROMANORVM, ET
 HUNGARLÆ REGVM-MORITVR ANN : DO : MDLXVIII
 DIE XVI. IANVAR. VIXIT ANN : LXXVII DIES V.

Az ajtón pedig a következő distichon;

CONDITVR HOC MORIENS TUMVLO NICOLAVS OLAHVS
 QVI PRÆSVL VIVENS, STRIGONIENSIS ERAT.**

Magán a kerettel körülvett sírkövön féldomborműben látható az elhunyt főpap díszes egyházi öltözetben, az akkori szokás szerint szakáll- és bajuszszal. Daczára, hogy a sírkő soha sem volt fekvő helyzetben, s nem is e célra készült, a szobrász itt sem akart eltérni az általános szokástól és megtartotta a kettős — álló és fekvő — helyzetet. Az alak majdnem életnagyságú s alig észrevehetőleg zömök alkotású, minden ízében kidolgozott, kifogástalan s helyes tagozatú. Földig érő misemondó inge (alba) csak redőzve van, mustrázva, illetőleg csipkézve nincsen; fölötte a még dúsabb ránczú tunicella — szintén mustra nélkül — foglal helyet. A redők itt is úgy, mint az albánál, mértani szabályosságú vonalokban futnak le egymás mellett. Majd az ú. n. borromæi, bő misemondó ruha (casula) következik, több erős, szabályos ránczczal egymás fölött. A sima casulán finom kidolgozású nyakláncz mellkereszttel és az érseki jelvény — a pallium. Az érsek főpapi öltözetét kiegészítik még a balkézről lefüggő manipulus, a keztyűk (chirothecæ), a püspöksüveg (mitra, infula), a pásztorbot és az evangéliumos könyv.

Mindezek a jelvények kellő értelemmel, ügyesen ki vannak dolgozva, legcsinosabb a püspöksüveg. Apró gyöngysor fut rajta körökörül, s azonfölül alúl és a csúcstól lefelé széles drágakő- és gyöngyszegély megyen; az így keletkező két mezőt csinos rózsák, akanthusz másféle levéldísz tölti ki. A süveg szalagjait (vittæ) kockás minta, alúl pedig gyöngyök és drágakövek díszítik. Négybojtos sima párnára hajol reá a feje. Arcza mintha élne, szemei nincsenek behunyva, nem

* Olvasása: Sepultura Reverendiss(imi) et Illustriss(imi) in Christo Patris et Domini Dom(ini) Nicolai Olahi Archiepi(scopi) Strigoniens(is), lociq(ue) eiusde(m) perpet(ui) et co(m)itatus Hontens(is) com(es) Primatis Hungar(iæ) Legati nati, summi et secretarii Cancellar(ii) Locumtenentis et Consiliarii per Hungariam, necno(n) Compatriis divorum Ferdinandi et Maximiliani Imperator(um) Romanorum, et Hungariæ Regum. Moritur anno Domini MDLXVIII (1568) die XVI. Januar(ii). Vixit ann(os) LXXVII (77) dies V.

** A distichoné pedig: Conditur hoc moriens tumulo Nicolaus Olahus, qui Præsul vivens Strigoniensis erat.

alszik, sőt felhuzott szemöldökei oly kifejezést adnak jóságos arczának, mintha elméláznék; homlokán a ránczok, fonyadt arczbőre, behorpadt szemüregei jól jellemzik az öreg embert és szája, bajsza, szakálla, valamint haja metszése mind oly egyéni, hogy perczig sem kételkedünk azon, hogy a művész Oláh primást életében is láthatta, vagy miként a renaissanceban szokás volt, a holtról vett másolatot élesztette föl egyes kidolgozással. Oláh fönlévő arczképei mind hasonlítanak e domborműhöz, de az a benyomásunk, hogy egy művész sem ragadta meg oly híven a főpap jellemét, mint e mű szobrása. Nyakát a himzett s elől egymásra hajtott vállkendő (parura) takarja. Vannak emlékek, hol a parura, vagyis a vállkendő (humerales) himzett szegélye úgy tűnik fel, mintha a misemondó ruhának felálló nagy gallérja volna;* itt egész tisztán ki lehet venni, a mint a vállkendő kétfelé egymásra van vetve s dús redőket képez.

A díszes püspökbot (pastorale) itt a főpap jobbájában, a könyv pedig a baljában van. A pastorale fölül többszörös csigavonalban végződik, melyet díszes akanthuslevelek borítanak, s a középpontot nagy, ékes rozetta foglalja el. A püspökbotra van ráköteve a szokásos velum vagy sudarium, mely egy bojtból kiindulva dús redőkben csüng alá s részben a botot is takarja. A könyv fedelét közepett rozetta és bronzsarkok díszítik.

A püspökbotnak megfelelőleg a másik oldalon az ú. n. apostoli vagy patriarchalis kereszt van, melyet az érsekek, a pápai követek vagy a pápák különös engedélyével mások is — így a magyar király — hordathatnak ünnepélyes alkalmakkor maguk előtt. Hosszú szárán négy csomó van, a legfelsőben egyes kidolgozású feszület áll. Itt a keresztben a felfeszített Krisztus — eltérőleg más előállításoktól, pl. a fönebb említett Vitéz-félétől — teljes domborúlatban van kivésve, míg másokon — így a koronázásin is — ez teljesen hiányzik. Ezúttal a művész valószínűleg a valóság után készült régi használatban lévő processionalis kereszt után készítette.

Alul, az emlék jobb oldalán van az elhunyt főpap családi címere egyesítve a magáéval. A családit feltünteti a többszörösen kivájt címerpaizs a két, koronás oroszlánnal; míg az érsekre a feszület és az azon álló püspöksüveg emlékeztet. A karcsú címerpaizs egy, haránt futó mezővel, melyben az Oláh-család címerének lényege, az egyszarvú, van, és egy felülről lefelé menő választékkal öt részre oszlik. Az első- és negyedikben pálma-ág; a második- és harmadikban pedig egy-egy rózsza látszik. Az egész címer a legapróbb részletekig pontosan és a mellett

* Ilyen Vitéz János síremléke Esztergomban (v. ö. Török János: M. O. Primása, Pest, 1859. 290 l. ábrával), vagy a Sirokayféle emlék (A. E. 1888. évf. 408. ll.).

díszesen van kiállítva. Különös rajta az, hogy a feszület alakja, más előállításoktól eltérőleg,* eltűnik a nagy mitrában; s mi még különösebb, a címerpaizsban a választék nem haránt, hanem függőlegesen megyen.

A Hunyadi-házzal rokon Oláh-családról tudjuk, hogy eredetileg havasalföldi származású, s hogy innen jött be egy ág Erdélybe, a melyhez Miklós, az esztergomi érsek, kancellár, helytartó s több megye főispánja is tartozott. Ugyan csak ő I. Ferdinánd királytól új címerlevelet kapott, melyben a család régi nemessége megerősítve, s az ősi címer — az egyszerű — Oláh Miklós főpapi jelvényeivel kiegészítve lett. — A család azonban nem volt hosszú életű, mert még a XVI. században kihalt.

II. A másik nem kevésbé érdekes nagy-szombati síremlék: *Homonnai Drugeth György* (1583—1620), a gazdag főúré, kiről tudjuk, hogy ifjú korában Bocskayval tartott, de Pázmány befolyása következtében királypárti lett s a fejedelmek ellen — Bethlen Gábor, Rákóczy György — többször fegyvert fogott. Magas méltóságokra — több megye főispánja, titkos tanácsos, komornokmester, országbíró stb. — emelkedett s fiatalon, alig 37 éves korában halt meg Lengyelországban, hová Rákóczy üzte őt seregével együtt. Holttestét Nagy-Szombatra hozták, s a főtemplom sírboltjába temették. Emléke jelenleg a jobb hajó oldalfalába van beállítva s a templom összes síremlékei között a legnagyobb és a legpazarabb kiállítású. Oriási nagy oltárszerű keretbe van befoglalva maga a fülkeszerű síremlék, melyben az elhalt országbíró majdnem életnagyságú alakja áll.**

Az emlék anyaga vörös márvány, melyből feketével vegyítve, nemcsak maga az alak, hanem a keret, az oszlopok, szóval az egész monumens — kivéve az oszlopfőket és a kisebb díszítéseket, melyek gipszöntvények — készítve van.

A síremlék a föld fölött kb. egy m. magasságnyira van befallazva, úgy hogy az alak alatt lévő felirat is kényelmesen látható és elolvasható. Nagy kapitell betűkkel, márványlapra van bevésve:***

ILLVSTRISSIMVS DNS D GEORGIVS COMES DRVGET
DE HOMONA IVDEX CVRIÆ COMITAT: ZEMPLINSIS ET
DE VNG COMES EQVES AVRATVS AC SAC: CÆ: REGIÆQVE
MATT: INTIM, CONS: ET CVB: OBYT AO 1620. DIE ZI.
MENSIS IV: ETATIS SVE 37.

* Nagy J. i. m. 8. k. 213. l.; Wagner: Collect. geneal. dec. I.; Török i. m. v. ő. Oláh M. arczképét és címerét. Az Oláh építette primási palotán is látható e címer; e házban ma a primás helytartója lakik.

** Az alak magassága 1'77 m.; a fülke szélessége pedig 1'10 m.

*** Olvasása: Illustrissimus D(omi)n(u)s D(ominus) Georgius Comes Druget de Homona, Judex curiæ, comitat(us) Zemplinensis et de Ung Comes, Eques auratus ac Sac(ratissimæ)

Ez alatt ismét a következő distichon olvasható**:

Ô MAGNI DRUGET MANES! HÎC PATRIA PATREM,
ARMA VIRVM, PIETAS PLANGIT AVITA DVCEM
TOXICAT HVNC LIVOR FIDVM REGIQ DEOQ,
AT NVNC TVTA DEO POCVLA FONTE BIBIT.

Az első sorban a G betű — a Georgius szóban — csak javítással sikerült s meglátszik, hogy eredetileg más betű (talán O) állott ott; a rövidített szók után kettőspont, a mondatok végén pedig vessző, illetőleg pont van téve; az «obiit» szóban pedig a két i-t ypsilonná vonta össze a véső.

A nagyúr, melyet e versek dicsőítenek, kerek szobor alakjában áll előttünk. Csakis a figyelmesebb szemlélő veszi észre, hogy az alak hátával a fülkének támaszkodik, s abból mintegy kinő; vele ugyanegy darab kőből van faragva. Sajátságos, hogy Drugeth nem teljes fegyverzetében, hanem csak félpánczélban van feltüntetve; nincsenek rajta a sisak, a vaskeztyűk, a lábszár- és térdvédők és a vassaruk. Födetlen fővel és magyar szűk nadrágban, hosszú csizmában, csupán pánczélban, jobbjában buzogányt tartva s balját a kardja markolatján nyugtatva, így jelenik meg előttünk az országnagy. Bal lábát kissé előre teszi, s így a test súlya a jobbon nyugszik, mi a csipők és vállak állásán is meglátszik. Mord tekintetű, torzonborz szakállú, hatalmas üstökű, erős, vállas embernek mutatja be a művész Drugethet, kiről csakugyan elhiszszük, hogy vitéz katona volt, s hogy a felkelő sereggel szembe szállni mert. Nyakvértje, a karvasak, valamint a felső lábszárvédők is emezesek; a mellvért, az erős vállvédők és az alsó karvasak simák s minden díszítés nélküliek. A buzogány is egészen egyszerű, nyele és feje hatszögletes s felül még kis félgömbbel van ellátva. A lábszárvédők alól, melyek sarkakon járnak s felhajthatók, az alsó ruha dús redőkben tűnik elő. A vitéz bal válláról a mellen át széles szalag van kötve, mely a jobb csipőn csokorba kötve függ alá, s mely szalag a fővezérség jelvénye volt. Kardjának csak a markolata látszik, gömbben végződik és görbe ellenzője van.

A kivájt falüreg fölött, — melyben az országbíró fegyveres alakja áll, — szintén keretes, négyszögű mezőben foglal helyet a Drugeth-család címere. A kő, melyben a kb. félméter magas és széles címervésve van, szürke márvány, a keret pedig vörös márványból készült és igen díszes. Alul kétoldalt két voluta van, itt a márványpárkányzaton

Cæ(sareæ) Regiæque Ma(ies)t(a)t(is) Intim(us) Cons(iliarius) et Cub(icularius), obyt(sic) a(nn)o 1620, die 21 mensis IV, (a)etatis su(a)e 37.

* A distichoné: O magni Druget Manes! Hic patria patrem, arma virum, pietas plangit avita ducem. Toxicat hunc livor fidum Regique Deoque, at nunc tuta Deo pocula fonte bibit.

két fekvő angyal — gypsből — foglal helyet, melyek közül az egyik vitézi sisakot, a másik pedig aranyozott, de üres címerpaizsot tart.

Középen emelkedik ki maga a családi címer, mely több szempontból érdemel figyelmet. A címerpaizs nem tojásdad, hanem szív-alakú, alul még két behorpadással; nem lapos, hanem homorú előállításban szemlélhető. A címerpaizs egy keresztmezővel, melyet Nagy Iván «csikolat»-nak (fascia) nevez, két részre, illetőleg az említett mezőt is számítva, három részre osztódik. A felsőben négy rigó néz, jobbra az alsóban három; a felsők kiálló pálczatagon, az alsók alig észrevehető vonalon foglalnak helyet. A középső mezőben az ismeretes három csat.

A címerpaizs fölött díszes rostély és koronás sisak áll, melytől jobbra-balra a stilizált foszladékok ömlenek lefelé s kitöltik az üresen maradt helyet. A koronából két szárny ágazik föl- és kétfelé, melyek jobbikán ismétlődik a címerpaizs felső része a négy s az első a három rigóval; a balfelőlín pedig a középső mező a három csattal.

A síremlék méltó párja a fönnebb leírt Oláh Miklós-félének és miként amaz jellemző az ő elrendezésében és fölfogásában a még nemes izlésű nem túlhaltó késői renaissance korára, úgy ebben a Drugeth-emplékben birunk jellemző példányt a XVII. században bekövetkezett művészeti irányra, mely erősebb, majdnem drámai hatásokra számít és kevesebb alkotó képességgel nagyobb pompára törekszik.

Művésze *Herman Ábrahám* bécsi szobrász volt, ki (1636-ban) a jezsuiták, illetőleg az egyetemi templom számára a főoltárt faragta. A munkáért 1000 tallért kapott.*

Nagy-Szombat, 1889. decemberben.

Dr. Gyárfás I. Tihamér.

* Dobronoki naplója nyomán, Frankl: Pazmány P. és kora III. k. 229. l.

a)

b)

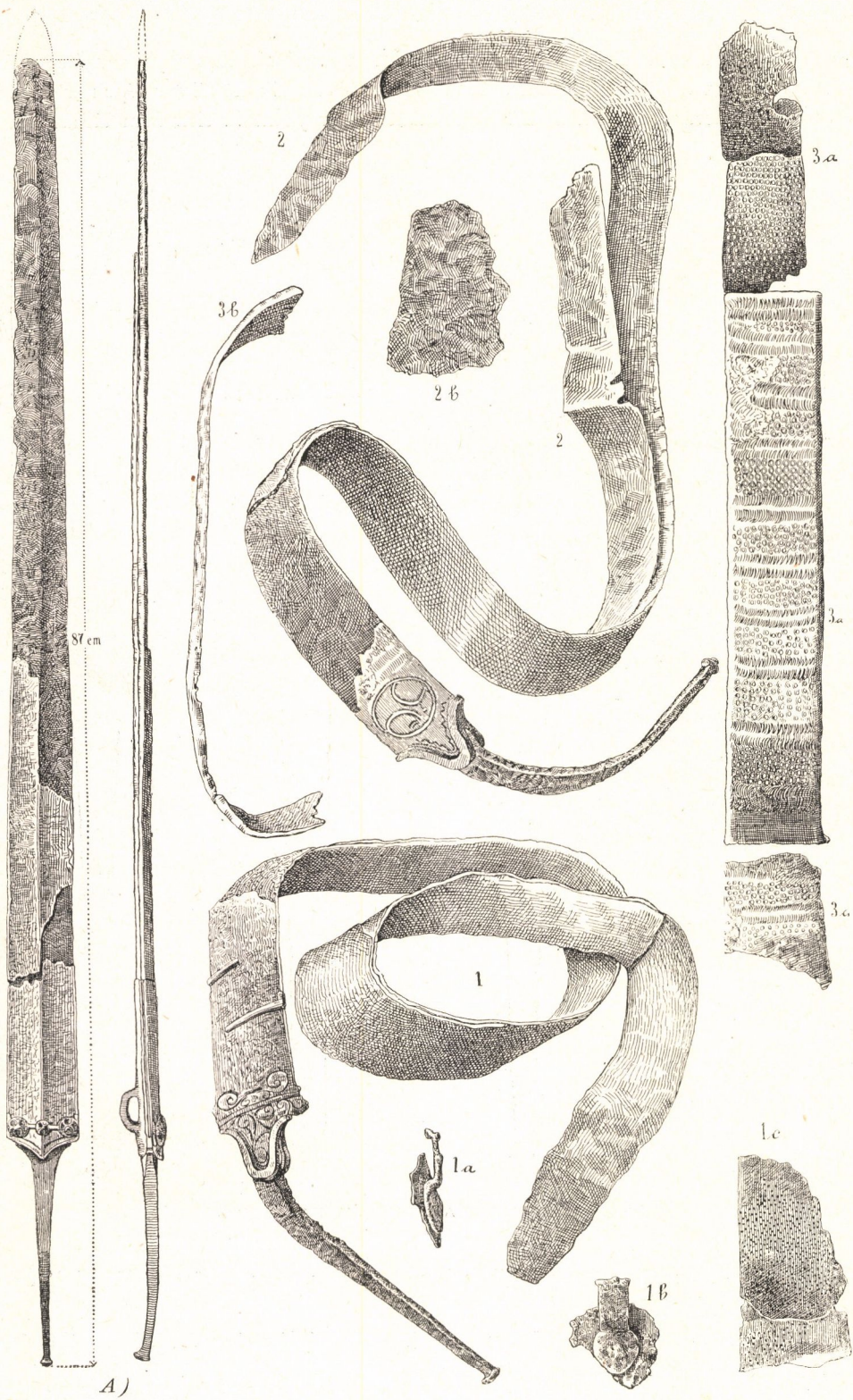
NÉPVÁNDORLÁSKORI SZÍJVÉG (a.) ÉS CSATTÖREDÉK (b.) A SOMODORI PUSZTÁRÓL
A N. MÚZEUMBAN.

LEVELEZÉS.

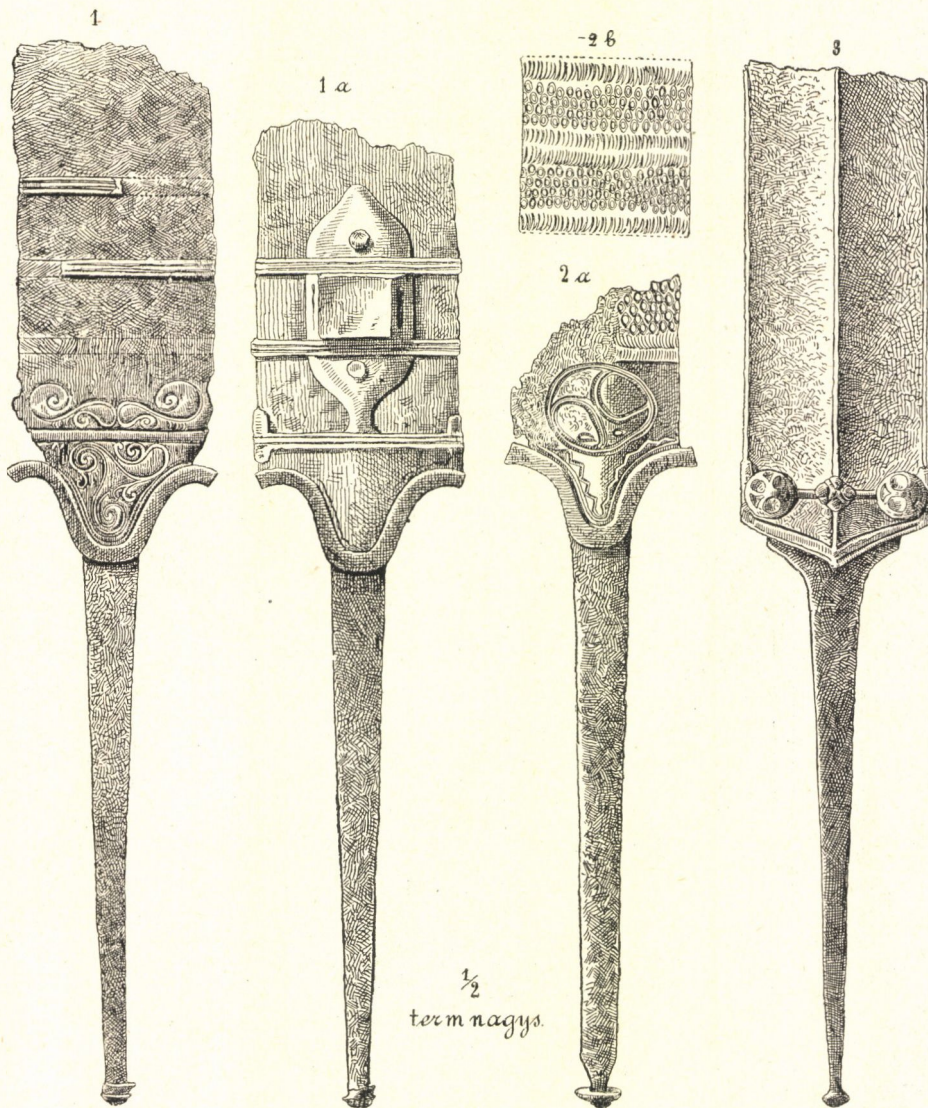
RECSEY VIKTOR. A PERKÁTAI URNATEMETŐ ÉS VASKORI LELET FEHÉRMEGYÉBEN. A rómaiak egyik dunamelléki útjának Matrica-, Campona- és Salinon vagy Vetussalina avagy Vetussalo nevű állomásai Fehérmegye eddig ismert lelethelyein Tétényben, Érd és Ercsiben, Adony és Duna-Pentele között keresendők. Mindezen helyek, valamint egyfelől Batta (római kis köhíd, római út), másfelől Baracska és Martonvásár is a régiségbuvároknak sokszor nyújtottak anyagot a gondolkodásra. A lelethelyek ezen hosszú láncolatának egy újabban felfedezett szemét, az Adonytól, illetőleg Szolgaegyház vasuti megálló helytől délkeletre eső *Perkátát* van szerencsém mint legújabb lelethelyet bemutatni. *Győry Teréz* grófnő ő méltóságának köszönhetem, hogy f. évi márczius hó 7-én Budapestről Nagy-Perkátára lerándulván, alkalmam nyílt a nemeslelkű grófnő birtokát képező területen az új leletet s a hely színét megvizsgálhatni. Bittó Zoltán uradalmi főtiszt szíves értesítése szerint a lelet múlt évi novemberben egy futóhomok-dombon került napvilágra, a midőn ott a futóhomok megkötése céljából, faültetés végett gödröket ástak. Az előzékeny főtiszt úr kíséretében a Nagy-Perkátától, illetőleg a kastélytól délkeletre eső dombhoz hajtván, a hely színén mondattam el a jelenlevő béressel a lelet közelebbi körülményeit. E szerint az irodában ab in visis, két külön csoportba osztottam tárgyak csakugyan a jelzett homokdomb két ellentétes végén kerültek elé. A domb észak-nyugati végén lelt edények urnatemetőre vallanak; míg a délkeleti oldalon csontvázak mellől kiemelt vastárgyak későbbi kor jellegét viselik magukon. Az egész leletre másfél lábnyi mélységben bukkantak, futóhomokból képződött dombban.

Urnatemetőnk legrégibb jellegű edénye kézzel gyúrott, vastagfalú, sötétbarna kis hordó-alakot tüntet fel. Csak egy füle volt, melynek alsó vége nyomot hagyott az urna kiszélesedett derekán. Ezen kezdetleges edény belsejében szén- és apró csont-maradványok találtattak, melyek még most is benne láthatók. A másik két kisebb csésze-alakú urnácska elseje már korongon készült, tet-szetősebb alakítású és mintegy szájjal egymásra helyezett tölcserű tüntet elénk, szája azért szélesebb mint az alja; kövecses agyagból képezett falai jól ki vannak égetve. Tartalmát szintén összeégetett és részben elmeszesedett, apró csontmaradékok képezik. A másik csésze-idomú urnácska az előbbinek alakjával nagyjában megegyező; csak hogy alacsonyabb, szélesebb és arányosabb. Ez is korongon készült és jól ki van égetve. Feneke kilyukadt s így az apró csontmaradványok belőle alighanem kihullottak. Szájának széle nagyobbbrészt lemállott. Ezen urnák lelet-helyét a főtiszt. úr ismételve, de minden további siker nélkül újból s újból felforgattatta, a mely fáradságáért köszönet illeti.

I. VASKARDOK A PERKÁTAI HOMOKDOMBI SÍROKBÓL.

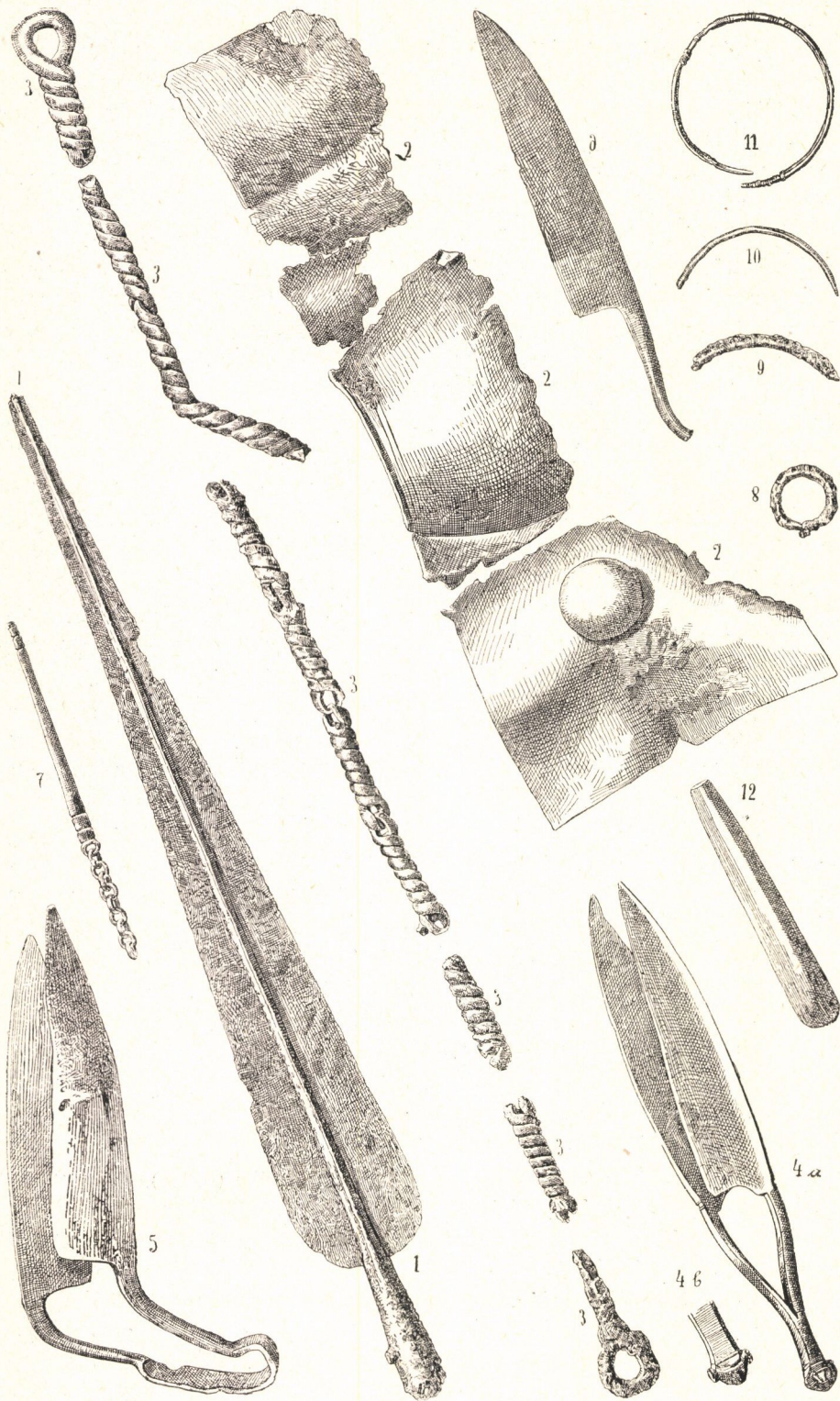
A homok-domb délkeleti oldalán három sírhelyre akadtak ugyanannyi csontvázal, melyek egyike ábrázatával lefelé feküdt és fogaik tökéletes épek voltak. Sem a csontvázakat, sem a mellettök talált vastárgyakat in situ nem láthattam,

II. DISZÍTMÉNYEK A PERKÁTAI KARDOKON.

s azért csak az ábrák sorrendjében ismertethetem, nem együttes előfordulásuk szerint.

Legtöbb a kard. Az elsőt, mely legépebb, a táblán A) alatt adjuk széles és keskeny oldaláról; a penge majdnem teljesen meg van, mindkét lapján csekély gerincz domborodik ki a közepén, vége felé kissé keskenyül, hegye letört; mar-

III. RÉGISÉGEK A PERKÁTAI HOMOKDOMBI SÍROKBÓL.

kolatnyujtványa négyszög pálcza formájú, a markolat maga, mely fából vagy csontból volt, hiányzik. Hüvelye vasból való és egyik oldalán jó darabja van meg, másik oldalán csak a markolat felőli része maradt meg. Jellemző a hüvely nyílásán, szélének csúcsba futó idoma és egyfőlül, kívülről a két finoman vasból öntött és vésett gombdís, belül pedig a szijnak való fül, mely ezen La Tène korbéli kardoknál sohse szokott hiányozni. (I. A) és II. 3.)

Más két kard hüvelyestől össze-vissza görbített állapotban maradt. Adjuk mind a kettőt $\frac{2}{3}$ nagyságban (I. tábla 1. és 2. sz. alatt) és azonkívül a hüvely díszített részeit külön ábrákban (II. 2. a) b) 3. a) b). Mindkettőn jellemzők a hüvely nyílásának sajátos vaskerete, a csúcsba futó rész domború czirádákkal való díszítése és egyikén (1. sz.) a hüvely két lapját átölelő finom pálczatagok.

Görbített kardok a La Tène ízlés korában többször akadnak a sírokban, a minek alig lehet más értelme mint az, hogy az akkori fölfogás néha azt tartotta, hogy az elhunyt holta után más ne használja kardját.

Van még a leletben két hüvelylemez töredéke, mely a meglévő kardokra nem illik, tehát föltételezi, hogy a leletből két kard elveszett. Adjuk a lemezeket egész mivoltukban (I. tábla, 3. a) és mivel fölületük sajátos ponczdíszekkel van ékítve, e mustrákat külön is bemutatjuk. (2. a) b).

A másik támadó fegyver, melyre a lelet mintát adott, a III. tábla 1. szám alatt látható, hosszú lándzsacsúcs, melynek köpűjében még meg van a póznára való erősítésre szolgáló szög; középső bordája keskeny és erősen kiszökő.

A paizs külső erősítésére szolgált az a négy bronzlemez-töredék, melyet a 2. szám alatt valószínű összetartozása szerint mutatunk be. Legépebb a legalsó tag, mely a hosszénégyszögű lemez egész szélességét mutatja, s félgömb idomú bronzfejű vasszög erősítette a lemezt a paizsra, az ellentett oldalú lemeztöredéken is meglátszik még e szögfej nyoma; közepett hólyagszerű kihajlással bírt a lemez, melynek azonban csak fele része maradt meg.

A 3. számmal jelzett hat vaslancz-töredék két vagy három oly lánczról való, melyek e korban tipikusak; hasonlókat mutatott be Pulszky Ferencz az Arch. Kk. XIII. kötetében a kelták emlékeiről írt értekezésében, a hol a kardokra és a lándzsacsúcsra is meg lehet találni a megfelelő analógiákat.

A 4—6. számok erős vasollókat tüntetnek föl; mindegyik más formájú és mindegyiken észre vehető, hogy készítője arra törekedett, hogy e tárgynak is kellemes idomot adjon; a két ép példány még ma is ruganyos.

A 7. számú csinosan tagozott vaspálcza fenő kő szerepére szolgálhatott, vele csiszolták a kardok, lándzsacsúcs és ollók éleit.

Kisebb vaskarika (8. sz.), nagyobb vaskarika töredéke (9. sz.), két vékony bronzkarika (10, 11. sz.) és egy kővéső (12. sz.) egészítik ki a leletből megmentett régiségek sorát, mely annál becsesebb, mert hazánkban eddig a vaskori leletek aránylag még elég ritkák.

Tihany, 1890 május elején.

Récsey Viktor.

IRODALOM.

HISTOIRE DE LA CERAMIQUE GRECQUE par Olivier Rayet et Maxime Collignon, Paris Georges Décaux, libraire-éditeur.*

Az aranyozott és színezett edények. Áttérve a hellen keramika egy különös válfajára, mely a iv. században lett divatos, az aranyozott és színezett vázák tűnnek szemeinkbe. E vázák készítése és stylje összeesik a szobrászat egykorú fejlődésével, mely a Nike apteros templomának homlokzatán és balustrade-ján nyilvánult először és a mely már eltér a Phidias-hagyományoktól, mert mindenekelőtt bájra és finomságra törekszik, szélnek bocsátott redőzeteket alkalmaz és olyan mozgalmasságot és lendületet keres a mozdulatokban, mely már előre érezteti Praxiteles és Skopas szenvedélyes és érzékies művészetét. A keramika-festők ugyanezen az úton haladnak és a iv. század első negyedében már ez új irány fejlődésnek indul. E styl legnevezetesebb példányai a nápolyi múzeum Cumából való aryballosa, mely Theseust ábrázolja az amazonok elleni harcban; a berlini múzeum aryballosa, melyen Dionysos van ábrázolva tánczó nő nymphák közepette; egy atheni pyxis, örvongve tánczó mænadokkal; de mindenekfölött a British Museum egy pelikéje, melynek gyönyörű compositiójában Peleus elragadja Thetist. Az istennőt a fürdőben lepi meg Peleus, zöld himationt tart kezében, fehér szélzettel piros rajzzal; a köpenyt még nem volt ideje magára vetni. Egy tengeri szörnyeteg Peleus lábába harap, ki megragadja az istennőt, mialatt Eros koronát tesz a hős aranyozott petasosára. A nereidák ijedten tekintenek a jelenetre, egyikök kezében a himationnal elfut. Ily styllú vázákat a kerti sírokban is találtak. Megjegyzendő, hogy az aranyozás eszméje nem új. Már Brygos, Euphronios alkalmazták. De a mi akkor kivétel volt, az most általános szabály lett. A művész procedurája következő volt: az aranyozás helyeit apró kidomborodásokkal jelölte meg és ezekből alakította meg az aranyozandó nyakékeket, ékszereket, diademeket, gyümölcsokeket; az igen vékony levelekben vert aranyat aztán sárga ragasztékkal erősítette a kidomborodásokra. A hol aztán az arany le is vált, e reliefszerű domborodások világosan mutatják, hogy ott aranyozás volt.

Ebben a korban, a midőn a közízlés mindinkább az egyénítő alakítás felé hajlik, a midőn a szobrászatban az arczképezés kezd Leocharesszel, Silanionnal és Demetrioszal lábrakapni, ugyanez az inspiratio kapja meg a keramistákat is. A iv. század váza-festményeiben nagy tér nyílik a családias jeleneteknek, a mi

* Második befejező közlemény; az első közleményt lásd a 170—182. lapon.

a vevők ízlésének igen megfelelt. E tárgyak különben szoros viszonyban vannak az általuk díszített edények természetével. Pompásan illenek a kis térfogatú vázákhoz, aryballokhoz, pyxisekhez, oenochoékhez, melyek előkelő hölgyek öltöztetőasztalán szerepeltek.

Fájdalom, hogy a iv. században igen keveset tudunk a mesterekről, kik ily előkelő művészettel tartották fenn az attikai ipar ragyogó hagyományait. E korban alig találkozunk a festők névalírásával; csak egyszer-egyszer találunk a Megakles, Xenophantos és Midias nevekkal.

A domborművekkel és alakokkal díszített vázák. A iv. század folyamán az attikai vázák az egész görög világ legkeresettebb luxustárgyai. Athen mindenfelé exportálja ez agyagműveit, melyeknek könnyedségre, finom díszítésre és az agyag minőségére nézve nincs versenytársuk. De különösen vették e tárgyakat a Fekete tenger éjszaki partján. A Moeotis tenger tájékán virágzottak ama városok, melyeket ioniai telepítvényesek alapítottak: Panticapæum, Theodosia és Phanagoria. E görög eredetű városok elvesztették függetlenségüket és benszűlött fejedelmeknek hódoltak, kik magukat bosporusi királyoknak nevezték, görög alattvalóikra nézve pedig «archon» címet viseltek. Athen igen jó viszonyban állott e fejedelmekkel és befolyást gyakorolt a bosporusi királyságban, különösen Satyros, Leukon, Spartakos és Pairisades uralkodása alatt. Az atheniek majdnem teljesen meghódították a skytha piaczt; hajóik kiváltságot kaptak, hogy más kereskedők előtt megvásárolhassák a gabonát, viszont e szolgálatokért Athenben nyilvános kitüntetésekben részesítették a bosporusi királyokat, melyek a görögöknek kevésbe kerültek. Hogy mennyire elárasztották az atheniek ama vidékeket vázáikkal, mutatják a sírok leletei Kertsben. Az idő leginkább 350—300. E művek leginkább a szentpétervári Eremitageba kerültek. E vázákon a festményeket dombormű-figurák helyettesítik. A görög keramika legszebb pompájában ragyog itt mert a domborműveken kívül még a polychromia és aranyozás is szerepel. Legszebb példány ezek között a híres cumæi hydria, mely 65 centiméter magas és kiválóan gyönyörű alkotás. Az edény alapszíne ragyogó fekete és csatornázva van. A nyakon egy dombormű-compositio Triptolemost ábrázolja az eleusiniai istennővel. Az edény hasa körül futó frízben pedig aranyozott oroszlánok, kutyák, párduczok, griffek ékeskednek. Ép ily ragyogó műve a görög keramikának egy aryballos, melyet szintén Krimiában találtak és a melyen egy vadászati jelenettel találkozunk. Részt vesznek benne az ifjú Darius és társai: Abrokomas, Seisames, Euryalos, Euros, Klytios, Kyros és Artamis. Készítette e művet Xenophantos 380 körül.

Az agyagművészet e remekeit azonban nem csak Athen szolgáltatta, hanem egyszersmind Cumæ, Capua, Rhodus és Kyrene.

E szép művekkel párhuzamosan látjuk fellépni az emberi és állati alakokkal kombinált vázákat. Az eszme már régi volt, mert a görögök minden korban alkalmazták az emberi fejet a vázákon. A legszebb példányok azonban a iv. század productumai és leginkább illatszertartók voltak. Lelhelyük leginkább Athen, Korinth, Megara, Tanagra és Panticapæum. Kizárólag attikai készítmények, eredetük kora a iv. század második fele és a iii. század első évei. Ez edények legegyszerűbb typusa a mellszobor. Legszebb példányai a Louvre egy Aphrodite,

alakítása, mely Phanagoriából ered, és az ugyanitt talált sphynx, a Megarából eredő tánczosnő (Berlin), a Korinthusban talált Venus és Adonis, Alpheus és Arethusa a Louvreban.

E vázák egy különös faja a rhyton. E széles nyakú edény, mely dom-borművel vagy festménynyel van díszítve, alul egy állatfővel van összekötve. Talapzata nem lévén, leginkább arra szolgált, hogy lakomákon kézről-kézre vándoroljon. Nem nehéz benne fölismerni az ivó szarv (κέρας) utánzását, melynek használata a barbar népeknél volt divatban. A Louvre, a British Museum és a nápolyi múzeum sok ily állatfejű rhytont birnak. Megjegyzendő, hogy ez állatfejek rendkívüli szabatossággal vannak mintázva a legapróbb részletekig, míg ellenkezőleg a nyak festményei csak hanyagul vannak oda vetve.

Külön két fejezetben foglalkoznak a szerzők a görögországi és délitáliai váza-műhelyek megállapításával. Tág tér nyílik itt a kombinatióknak és a szerzők alapos összehasonlító tanulmányok után arra az eredményre jutnak, hogy először a legfőbb váza-műhelyek székhelye Athene volt, másodszor Athenéből kiköltöz-ködött vázakészítők a nevezetesebb görög centrumokban lokális műhelyeknek és productionnak vetették meg alapját; harmadszor, midőn az attikai vázáművészet a iv. század végén és a iii. század elején már hanyatlásnak indult, déli Itália görög városaiban külön műhelyek keletkeztek, melyek az attikai művészet hagyományait folytatták és a melyeknek művein a lokális befolyások kiérezhetők és tanulmányozhatók.

350 táján az athéni vázáművészet még virágjában volt. E virágzás még eltartott egész Athen elfoglalásáig Demetrios Poliorketes által, 296. Ez időtől kezdve a fehér színek használata, a costumök ornamentális túlterhelése és főleg bizonyos részekben a rajz hanyagsága vezetik be a hanyatlást; az attikai keramisták ecsete elveszti könnyedségét és finomságát. A világos színek, aztán a kék és rózsaszín lépnek előtérbe a nélkül, hogy a külső formák és díszítés változást szenvednének. Lokális műhelyei voltak nagy valószínűséggel a kyrenei Pentapolisnak; ezt bizonyítják bizonyos keleti arcztípusok. A kyrenei legjobb vázák egyidejűek Nagy Sándor korával. Mindamellett Birch és Murray tanulmányai azt bizonyítják, hogy a legtöbb kyrenei váza Athenéből importáltatott. Külön műhelyei voltak Boeotiának, mint ezt Thebæ, Thespiæ, Thisbe és Tanagra leletei bizonyítják. Megkülönböztető jeleik a nehézkes agyag és annak halványpiros színe, az edényfalak vastagsága, a fekete máz gyakran ügyetlen égetése és a festmények hanyag kivitele. Midőn ekként az attikai művészet romlásának indul, a iv. század második felétől kezdve Tarentumban, Cumæban és Capuában virágzanak fel a műhelyek, melyek átveszik Athen szerepét és műveikkel elárasztják a félszigetet. Azonban az itáliai görög vázafestészet, a nélkül, hogy elvesztené hellén jellegét, önálló physiognomiát ölt, minek oka a görögök érintkezése az itáliai fajokkal.

Nagy Görögország civilizationalis központja kétségen kívül Tarentum volt. Befolyása kiterjedt egész Apuliára, kifejlett tengerészete felvirágoztatta iparát is. Lenormant kutatásai óta kétségtelen, hogy fő székhelye volt az agyagműproductionnak és hogy műhelyei a legelsőek voltak a hellén művészet elsajátításában. A többi itáliai műhely, pl. a ruvoi, szintén innen vette eredetét. Műveik

tisztán hellen utánzatok. Stylus, technika, tárgyak, kompozíció a hellen hagyomány gondos megfigyelésére vallanak. Így például ruvoi eredetű a Louvre egy oxybaphonja, mely Aeschylosból az Eumenidákat ábrázolja, a mint Orestes leül a delphii oltárra, Klytemnestra felkölti az alvó Eumenidákat, Apollon pedig fiatal áldozati malacot tart Orestes feje fölé, a melynek vérével őt purifikálja. E mű a délitáliai gyártás egy kitűnő példánya, mely a görög hagyományokhoz való hű ragaszkodást tünteti föl.

Nagymennyiségű vázát szolgáltatottak Apulia, nevezetesen Gnathia, Celia, Lupatia (Altamura), Barium, Rubi (Ruvo) és Canisium (Canossa) temetői. Mindenekelőtt feltűnő e vázák nagy térfogata. Leggyakoribb forma ezek között a széles öblözetű amphora az ornamentumok szokatlan gazdagságával. Fogantyúik vaskos volutumokban görbülnek és festett dombormű-torzképekkel vannak ékesítve. Az öblözet díszítésében fő cél a gazdagság a mérték és egyszerűség rovására. A figurák elfoglalják az egész váza felszínét. Női fejek és mellképek kandikálnak elő a virágok és levélzetből. A színek: a fehér, sárga, violába játszó vörös és a polychromia még hozzájárul, hogy a mű egész habitusa nehézkes és túlterhelt legyen. E műnek alkotói inkább gyakorlott dekorátorok, semmint a rajz tökélyével tördő művészek. E műveket hibásan nevezik «apuliai vázáknak», mert Tarentumból veszik eredetüket. Apuliában voltak ugyan lokális műhelyek, mint azt a Ruvoban fölfedezett agyagégető kemenczék maradványai bizonyítják. Azonban e művek stylusa a tarentumi és föltehető, hogy Tarentumból érkezett vázaművészek készítették azokat. Tárgyaik különben kizárólag hellen jellegűek: Herakles kalandjai, Europa elrablása, Chrysippos elvitele, a görögök és amazonok harca, a Kentauromachia, Patroklos temetése, az argonauták expedíciója stb. Legérdekesebb közöttük a Jatta-gyűjtemény egy darabja Ruvoból, mely Antigone történetét mutatja be a Hyginus által leírt sajátos változatban. Itt t. i. Kreon fiát, Hæmont, bízza meg a leány kivégzésével. Hæmon azonban szerelmes lesz Antigoneba és megmenti életét. Szerelmük gyümölcse egy fiú, ki felnövekedvén, megjelen a thebei játékokon. Kreon fölismeri. Herakles közbejár Hæmon érdekében. Kreon azonban nem hajlik, mire Hæmon megöli Antigonét és öngyilkos lesz. A szóban forgó jelenet festője Klugmann szerint Euripides Antigonéjából merítette tárgyát; e darabból csak néhány töredék maradt fenn. A hypothesisban sok valószínűség van, tekintve hogy a vázafestők nagyon kedvelték e népszerű költő jeleneteit.

A vázák egy más csoportját képezik azok, melyeket Campaniában, Cumæban, Nolában, Capuában és Plistiában találtak. A gyártás központja Cumæ volt. E városnak műhelyei adtak irányt a többinek. A campaniai vázák egyébiránt nagy analogiát mutatnak Apulia készítményeivel. Eltérés csak annyi, hogy a campaniai művészek hívebbek maradnak a görög styl hagyományaihoz. Kompozícióik egyszerűbbek, az ornamentikában több a mérték.

Lokális műhelyei voltak a régi Lucaniának is, különösen Armentoban, Anziban (Anxia), Pisticciben és Pæstumban. Úgy látszik ez utóbbi város volt a központ. Készítményeik különben azonosok Apulia műveivel. Nevezetes, hogy e vázák festményein már a lucaniai lakosok costumejeivel találkozunk.

Visszatérve Tarentumhoz, ennek lakosai nagyon kedvelték a bohózat egy

nemét, melyet ők maguk teremtettek meg. Színműveikből nem maradt fenn semmi, de visszatükröztetik azokat a festett vázák egy egész sora. E vázák festményein a figurák a régi attikai vigjáték costumjeiben jelennek meg. Túlnagy, grotesk álarczot viselnek, Aristophanes korából. De hogy e bohózatok Aristophanes-féle forrásból eredtek volna, nem hihető. A III. században Aristophanes már kiment volt a divatból; Menander, Philemon stb. voltak a soron. E színművek tárgyait a mythológiából vagy a közönséges életből vették. Így látjuk ábrázolva a Palladion elrablását, Odysseust Kirkénél, Zeust a mint létra segítségével egy ablakba készül felmászni, melyből egy hölgy tekint ki. De leggyakrabban fordul elő Herakles azon ostobaságában és durva érzékiségében, melyben már Epicharmus vigjátéka feltüntette. Így tünteti őt fel az Eremitage egy kraterje, melynek festménye a delphii Apollon templomát ábrázolja. Herakles, miután megölte gyermekeit, az oraculumot jó kérdezni. A templomba érkezve, észrevesz az adományok asztalán egy kosár gyümölcsöt és irtóztató étvágyánál fogva, mindjárt megragadja azt. A megrémült Apollo a templomtető egy gerendájára, tisztító medencze fölé menekül és komikus ijedtséggel igyekszik távol tartani íját és szentelt olajágát. Egy harmadik alak, kitől az adományt Herakles valószínűleg elragadta, kétségbeesett mozdulattal interpellálja Apollót.

A komédiákból vett mind e jó humorú jelenetek érdekes világosságot vetnek a nagy mulatozási kedvre, melyet a görögök nem minden ok nélkül vetettek a tarentumiak szemére.

E képek, melyek mind a *phliakoknak* nevezett bohózatokból vétettek, ügyesen és szerencsével vannak festve. A tarentumi termelés legjava korát lelhi meg bennök: a fehér, piros és violaszín használatát és a törekvést elsajátítani a festészet conventióit. Minél fogva a IV. század végére és a III. elejére helyezhetni őket.

A vázafestészet vége Itáliában. A III. század második felén teljes hanyatlásban látjuk a piros alakokkal való festészetet. Az ízlés eltorzul, a stylus irányadó elvei feledésbe mennek. A Louvre egy edénycsoportján (Campana. gyűjtemény) majdnem barbar jelleget találunk. A diszítés rendszere még mindig görög, de a fekete máznak tonusa hamis és szennyes, az égetés fölötté hanyag, a pálmácskák rajza otromba, az alakok stylje durva. Mindez edényeket déli Itáliában találtak és nem sorolhatók egy műhelybe se. És itt át kell térnünk Etruria helyi iparára, mely utánozta Campania görög stylű műveit, de természetesen etruszk felfogásban. Egy pillantással felismerhetők a halványsárga agyagról, a festék rossz minőségéről és a rajz otromba voltáról. Az újabb keletű edények még rosszabbak, pl. az Orvieto mellett talált három váza. Különben a görögöket csak Etruriának a tengerhez közel fekvő városaiban utánozták (Vulci, Volterra, Vetulonia). Éjszaki Etruria nemzeti nyomokon haladt és a dombor művekkel ékesített fekete színű edényeket gyártotta.

Kérdés, mi okozta az ó-kori edényfestészet megsemmisülését. Már említettük, hogy ezt ama római senatus consultumnak tulajdonítják, mely 186-ban a bacchanáliákat eltiltotta, melyekre a mystikus tárgyú vázák rendesen vonatkoztak. Azonban bizonyos, hogy mikor ezt a parancsot kiadták, a hanyatlás már befejezett tény volt. Ennek tehát más okai voltak: a második pun háború zavarai déli Itáliában, a főbb helyek elfoglalása a rómaiak által, hol a műhelyek

léteztek. Capua megvétele 211-ben és Tarentum kirablása Fabius által 209-ben. A II. század kezdetén már alig van nyoma e művészetnek.

Megjegyzendő, hogy már a III. század második felében Nagy Görögország jeleit adja a romlásnak. Ezt bizonyítja a technika változása és az új modor keletkezése: a képek fekete alapon, fehér sárga és piros alakokkal. Ez edények meglehetősen szerény állást foglalnak a szép görög vázák mellett a piros festményekkel. Főjellegük, hogy a fekete máz túlságosan foglalja el a tért, csakhogy a festőnek minél kevesebb dolga legyen. Ily edényeket leginkább Gnathiában találtak. Azonban találni őket Canossától Tarentumig, sőt Miloban, Myrinában is akadtak ilyenek. Lenormant állítása szerint keletkezési helyük Tarentum. Példá gyanánt idézhetünk egy faszói amforát, melynek festményén egy kakas és kacsa találkoznak; párbeszédük alá van írva: αἱ τὸν χῆνα (íme a kacsa), ὁ τὸν ἐλετρογόνα (íme a kakas.)

Végre föllép még e korban az *érczedény* alakjainak utánzása is. Ilyen a vázák egy eddig ritka seriese, latin feliratokkal. Mintegy 14 példány ismeretes. Ezek paterák és urnák; az alakok fehérek, világossárga utánfestéssel. Meghatározásuk még nincs eldöntve. A szerzők szerint egy campaniai edénygyártó specialitásait képezhették a latin lakosok számára.

Kr. előtt a II. században a hellen styl és módszerek már feledésbe mentek. Nincs már semmi közösség a görög művészet és a domborművek vagy alakokkal ékített vázák között, melyek eleven színekkel festve, még szerepelnek Apuliában. Ezek gyakran dobozhoz hasonlítanak, melynek fedelén öntött relief látható, a mely tárgyra és styljére nézve bizonyos bronztükrökhöz hasonlít. Festésük elég szegényes, mértani vonalakból és tojás diszítésből áll, a ríktó színek a kék, sárga, piros és zöld. Az alakokkal diszített vázakészítés központja Canossa volt, de a műhelyek tevékenysége nem tarthatott soká és a kereskedelem csupán Apuliára szorítkozhatott. Egy érdekes tény szabatos chronologiai megállapodást nyújt. Miután Canossában megnyitottak egy sírt, mely ilyen vázákban igen gazdag volt, előkerült egy Medella nevű nő halotti felirata; meghalt Kr. előtt 67-ben. Minden körülmény arra enged következtetni, hogy e régóta bezárt sírt ekkor nyitották meg újra Medella temetése alkalmával. Az alakos vázák gyártása tehát még e megnyitás előtti időből való; minél fogva a II. századon túl nem terjedt.

Az ércvázák mintájára készült edények. Midőn a festett vázák teljesen megszűnnek, az egész ó világban az öntött edények utánzatai terjednek el. Természetes, hogy ez a fölváltás nem egyszerre ment végbe, mert az öntött dombormű igen régi. A szóban forgó edény nem akart tulajdonkép egyéb lenni, mint az ércvázák utánzása. Ez a technika sok előnnyel kecsegtetett, mert semmi sem egyszerűbb mint alakját venni a szép ezüst edényeknek, melyek a gazdagok fényűzését képezték és a mennyit tetszik, annyi példányt készíteni róluk. Az utánzás hátránya ismét az volt, hogy megsemmisítette a művészi egyéniséget, eredetiséget.

Ezt a technikát is a görögök kezdték meg és pedig ama nagy korszakkal, melyeket pithosoknak neveztek és korinthusi eredetűek. Leginkább Etruriában találtattak.

Az öntött bronzedények utánzása Etruriában nemzeti művészet volt. Itt készítették a *bucchero nero*-féle edényeket, melyek közül a legrégibbek mértani

diszítésűek. Később keskeny domború övekkel vannak diszítve, melyeket met-szett cylinderrel nyomtak rájuk; a motivumok keletiek. Ez így megy Etruriában a VI. század végétől a IV. század végéig. Láttuk a keleti styl befolyását a görögöknél. De míg ezek azt elhagyták, az etruszkok tovább is megtartották, akkor is mikor a görögöktől a legszebb vörös festésű edényeket vásárolták. Ezért találni együtt Clusium, Volterra, stb. sírjaiban mindakétféle edényt. A domborműves fekete edények gyártása (*bucchero nero*) a III. században szűnt meg és ekkor felváltották ezeket az úgynevezett *etrusco-campaniai* edények, melyek a legtisztább görög stylben vannak tartva és a legközelebbi rokonságban voltak a ragyogó fekete mázas aranyozott cumæi és capuai edényekkel. Ezeknek az utánzását az etruszkok akkor kezdték meg, mikor már a *bucchero nero*-nak nem volt kelete. Az *etrusco-campaniai* edénygyártás főköra a III. század, és Cales (Calvi) műhelyei készítették a legjobb példányokat. Tárgyaikat az alexandriai művészet adta: nők körül röpkedő kis amorok, tritonok, nereidák. A calesi edények egy specialitása a *köldökös phiala*, a köldök körül domborműsorozattal. Különben ez is régi görög eredetű. Némely calesi edénygyártó ki is tette nevét, pl.: Canulejus fecit, Atilius, Gabinius.

Az edények mellett divatba jöttek még az aranyozott és ezüstözött vázák utánzásai is, melyeknek ragyogó ékítése nagy értéknek az illuzióját keltették. Az aranyozott vázák leginkább Armentoban és Apuliában találhatók. Az ezüstözött vázák ritkébbak. Fő darabjaik három phiale, melyek a szélükön szőlővel vannak diszítve, belsejükben pedig domború medaillonok láthatók, Heraklessel, Nikével és Hébével. Görög jellegük annyira feltűnő, hogy kétségtelen utánzásai azon ezüst phialéknak, melyekről Pollux és Atheneus beszélnek.

A III. század folyamában az öntött edények utánzatai divatba jöttek az egész görög világban. Ezt bizonyítják az úgynevezett megarai edények, melyek azonban Miloban, Kisázsziában és másutt is előfordulnak. E megarai vázák belső rokonságban vannak az alexandriai művészettel. Némely motívumaik pedig a pompeji festészetre emlékeztetnek. Több példányon a készítő megnevezték magukat (Asklepiades, Dionysios, Menemacha, Herakleida). Előfordulnak latin névalírások is. Szerzők szerint a megarai vázák (félgömb alak, lábak és fogantyuk nélkül, külső domborműékítés) az alexandriai kor valamely nagyobb központján készültek.

A régibb keletű megarai vázák analógiában vannak a *samosi* edénygyártással. Ez általános elnevezés a korall színű és ragyogó mázzal borított vázákra vonatkozik, melyekről Plinius is megemlékezik, de melyek az egész ó-világban elterjedtek, tehát készítésük épen nem szorítkozott Samosra. A *samosi* edénygyártás tehát tulajdonképp a római edénygyártás, mely időszámításunk első három századában folyton gyakorlatban volt. Ez edények közül az első században legnagyobb híre vergődtek az arezzoi edények (*vasa aretina*). A latinizált Etruria átvette a campaniai görög művészetet. A Louvre egy ily piros mázú serlege Bacchus-maszkokat és körülfutó virágfüzéreket tüntet fel. Minden egyes füzérré csengetyű van akasztva; a füzérek fölött szárnyas amorkák szaladnak és megszólaltatni látszanak a csengetyűket. Ez elegans diszítés a legtisztább pompeji modorban van tartva. Amorok, füzérek, Bacchus-maszkok diszítik a legnagyobb mennyiségben Pompeji és Herculánium falait. És különös, hogy ez az alexan-

driai művészet, mely az arezzo-i vázák sajátsága, egész Galliáig terjed, mint ezt egy a Rhòne mentében talált váza-medallion bizonyítja. A jelenetben az amorok által lefegyverezett Herculest látjuk, tehát ugyanazt a mi Pompeji több festményében ismeretes.

E korból meg kell még emlékezni a kereskedelmi vázákról, melyeket különösen bor- és olajszállításra használtak, főleg Thasosban, Rhodosban és Knidosban. Általában vörös festésű agyagból készültek, hosszukás alakúak voltak, alul kihegyezve. A fogantyú meg volt bélyegezve. A bélyeg rendszeren a hatósági személyek neveit tartalmazta. Így a rhodusi bélyeg neve mindig az archon eponymosé, t. i. Helios papjáé. E bélyegek álltak jót az amphorák tartalmáért, mert az archon neve meghatározta az évszámot is.

Végül az agyaglámpákról szólva, tudjuk hogy ezek nagyobb részt a császári korból valók. A régiebbek nagyon egyszerűek és díszítés nélkül valók. A berlini múzeumnak van egy attikai lámpája az ötödik századból.

A császárság az egész antik civilisatiót egyforma jellegben alakította át; meg lehet ezt látni a legkisebb iparczikken. A lámpák typusa mindenütt ugyanaz. Két öntési formával készülnek; az egyik produkálja a lámpa testét, a másik a fedelet a fogantyúval. A két darab összeillesztve került égetés alá. A görög földről való lámpákon, melyek neveket is tartalmaznak (pl. Sposianos, Agathopous) hellen tárgyakat látunk, Ulysses és a syreneket, Pant, Echot, kentaurt, phrygiai és alexandriai istenségeket, Attist, Serapist. A lámpák bizonyos része értékes. Példa reá a Piot-gyűjtemény atheni darabja, mely Apollo képét mutatja, kétfelől a Iyrával és delphii háromlábú székkal. Hosszú köntöse a muzsavezetőt mutatja, legördülő haja még emeli nőies arcának szelíd báját. A mintázás tökéletes, a domborítás határozott, minél fogva a hellenistikus kor valamely görög ércöntője egy művének utánzását láthatjuk benne.

A mázas és zománczos vázák. A régi keleti népek már a görög művészet kifejlődése előtt ismerték a zománczozás titkát. Az assyrok és egyptomiak valóban gyakorolták e technikát, mely részben az üvegiparból veszi eredetét. A pheniciekről is tudvalevő dolog, hogy fénymázas tárgyakat, kis alakokat, flaconokat, illatszer-vázákat a kereskedés tárgyaivá tettek a Földközi tenger vidékein. Kérdés, hogy a görögök magukévá tették-e ezt a technikát? A Naukratisban mostanában talált leletek ezt bizonyítani látszanak. Tudjuk, hogy a 670-dik év előtt miletusi gyarmatosok telepet alapítottak a Nilus egy ágánál. Ez ama Naukratis, melynek Apollo templomában fénymázas agyagfigurákat találtak, melyek görög kezek művei. A görögök tehát itt utánózták az egyptomi fénymázolást. Ugyanezt tanúsítják bizonyos rhodusi leletek. A Ptolemeusok korából származik egy ily sorozata az üveganyaggal borított vázáknak, melyek között a legnevezetesebbet Benghaziban találták. 30 centiméter magas, ragyogó zöld zománczczal van borítva, domborművei aranyozással és polychromiával ékítve. Oldalán egy nőt ábrázol királyi diademmel a fején, egyik kezében a bőség szarujával, a másikkal egy paterával, melylyel az oltárnál áldoz. Az oltárra ez van írva: Az Evergetes istenek oltára; az oltár fölött pedig ez olvasható; Áldozat Berenike királynőnek, a Jó szerencsének. Az alak tehát ama tragikus életű királynőé kit Szép Demetriushoz adtak nőül és a ki férjét saját anyjával (Apamával), tiltott

viszonyon érte; férjét megölette és neje lett III. Ptolemeusnak. Tulajdon fia Philopator ölette meg. Az érdekes váza tehát Berenike városából származik hol a királynőnek mint a «Jó szerencsének» cultusa divatozott. A váza még az ő életében készülhetett, 239 és 221 között.

De a fénymázás agyagművek gyártása más vidékeken is elterjed. Mazard tanulmányai megállapították, hogy a Kr. előtti első századhoz közel az ó-kori ipar gyakorolja az agyag fénymázolását ércalapú boríték segítségével; ez az alap ólom. A hozzákevert anyag minium, ólomfehér és rézprotoxyd, a mik sárga, barna vagy zöld színeket adnak. Ez edények, az öntöttek mintájára a legtöbbször domborművekkel vannak ékesítve. A fénymázás edények gyártásának több központja volt Kisáziában. E gyártmányokat nagy mennyiségben exportálták Mazard szerint a Földközi tenger vidékeire és görög eredetűeknek lehet tartani azokat, mindama példányokat tekintve, melyek a nápolyi múzeumban, Marseilleben és a londoni múzeumban láthatók. Styljük egységes és a disztés modora olyan jellegű, mintha mind egy gyárból kerültek volna ki. Azonban kérdés, vajjon ez az ipar kizárólag a keleti hellenek kiváltságát képezte-e? Ugy látszik, hogy a fénymázás edénygyártásnak ugyanaz volt a története, a mi a vele egykorú öntött edényeknek; minden arra mutat, hogy az egész ó-világban gyártották azokat. A francia földön talált példányok bizonyoságul szolgálnak arra, hogy a galliai rómaiak is üzték ez ipart, habár nem nagy szerencsével és nem valószínű, hogy ama meglehetősen számú példány, melyeket egész föl a Rajnáig találhatni, mind export utján jutott volna oda.

Az agyagművészet az építészetben. Hogy a görögök használták volna építészetükben a festett ékítményeket, sokan tagadták, ostromolták. Azonban az olympiai, szicíliai és nagy-görögországi leletek fényesen megczáfolták a hitetlenkedőket. Mert e darabok egy igen eredeti ékítésnek maradványai és nem egyebek mint alkalmazásai a vázafestésnek az építészeti agyag-decoratióra. Bizonyos, hogy a görögök az egész archaikus korszakban alkalmazták a festett agyagműveket, hogy befödják azokkal templomaik magasabb részeit. És ez összhangban van mindazzal a mit a görögök kezdetleges építészetéről tudunk. Midőn a görögök még fából építették templomaikat, szükséges volt, hogy ezeknek magas és kiszögellő részeit, a cornichet és frontont a rossz időjárás ellen védelmezzék. Az égetett agyaggal való fődés nagyon jól megfelelt e célnak. Midőn később a templomok mésztutból épültek, az agyagfődésre már nem volt szükség, és még sem ment ki a használatból akár a hagyomány erejénél, akár a könnyűségnél fogva, melylyel a tarkaszerű disztés céljait szolgálták. Nem találjuk ezt már az v. században ott, hol a mészkövet a márvány cserélte föl, mint pl. Attikában.

A festett agyagékítés egyik nevezetesebb példánya az olympiai Heraion homlokzatának óriási akroterionja. Mint tudva van, e templom a távoli ó-kor egy tiszteletreméltó műve volt. Hátsó homlokzatának egy faoszlopa még Pausanias korában is figyelmeztetett, hogy valaha az egész fából épült. A templom helyén talált számos agyagtöredéknél fogva hihető, hogy az épület soká megtartotta fából való táblázatát akkor is, midőn a régi anyagot a doriai oszlopsorban a kő váltotta föl. A homlokzat akroterionja nagyságánál fogva páratlan darab, mert átmérője 2'24. Discus alakja van, alsó része ki van horpasztva, e

horpadásnál fogva illesztették be a homlokzat felső szögletébe. A Mykenében, Orchomenosban és Argosban talált töredékek képezik az olympiai akroterionnal együtt a festett agyagékítés legrégibb példáit az építészetben. Az akroterion diszítése barna alapfestésből áll, a melybe az égetés után mértani ékítményeket véstek és ezeket aztán világosabb színekkel, violábajátszó pirossal, sárgával és fehérrel festették be.

Fejlettebb már a technika a Géla Kincstárából került agyagékítésen. Ez az épület az első azon tizenkét Kincstár közül, melyek a Kronios hegy lábánál épültek és bizonyosságot tesz a görög városok kegyeletéről. Géla lakosai adtak erre példát és Kincstáruk fölépítését 582 tájára lehet tenni, mikor városuk már virágzott úgy, hogy Akragast alapíthatták. Az épület anyaga mészkő volt; a következő században hozzáépítettek egy doriai oszlopsort. Az ásatásnál előkerült agyagok a legrégibb részhez tartoznak és nagyérdekűek, mert egész új ékítési módszert mutatnak. Doerpfeld és Bormann vizsgálataiból kitűnik, hogy az épület egész felső része, t. i. a cornice és a homlokzat keretei agyagfogalatokkal voltak fődve, melyeket gondosan illesztettek egymáshoz. Az egész három színrel volt festve: világossárga alappal, izzó pirossal és barnavörössel. Ez a technika pedig gyakorlatban volt Sicilia és déli Italia városaiban, az egész archaikus korszakon át. Selinus, Akrae, Syrakusa, Kroton és Metapont romjai számos rokonpéldát nyújtanak erre Géla Kincstárával. Ez a diszítés már jóval fejlettebb mint az, melyet Olympiában találunk. A mértani stylt egy sokkal szabadabb váltja fel, mely motívumait már a hasonló korú vázákrol veszi. Nehéz meghatározni, hogy ez a második technika meddig volt gyakorlatban. Valószínű, hogy eltartott az v. század első évein túl.

A festés mellett nemsokára helyet foglalt a plastika is. A tetőtéglákban vagy antefixumokban valószínűtlenek meg ezt, melyek a Karniesz koronázását képezik. Ez a technika főleg déli Italiában volt gyakorlatban. Példa reá a capuai gyűjtemény antefixuma, melynek közepét egy archaikus gorgonfő foglalja el. A fő kerek csigába van foglalva és az egész vörös meg barna színekkel festve. Egy másik pompás példány a Metapontban talált tetőeresz, melynek oroszlanfeje valószínű remekmű. Ez az ékítés gyakori volt az ókori építészetben, mit az olympiai és elateai ásatások bizonyítanak. Így ismeretesek az oroszlanfejjel diszített eresztéglák (*κεραμίδες ἡγεμόνες λεοντοκέφαλοι*), melyek a Piræus arsenaljából kerültek elő.

Vége a kizárólagos ornamentális styl mellett föllépnek a személyekkel való jelenetek is, melyek a vázafestéshez hasonlóak. Attikában és Boeotiában találhatók téglalakú agyagok, melyeknek építészeti feladata kétségtelen. Cylinder alakjuk van és 26 centiméter hosszúak; az egyik végükön zártak; a másik végük kissé kiszélesedik. Minden oldalukra egy kép van festve, a régiebbeken fekete, az újabbakon vörös alakokkal. A zárt végen egy női fej domborműve ékeskedik. Néha a domborműveket festés helyettesíti, körülszegve olajfa-diszitményekkel. Az atheni régészeti társaság múzeumában van egy ily darab, mely ezt a technikát jól feltűnteti. Az egyik oldalon egy jelenet látható, mely gyakran fordul elő: egy szalagot tartó fiatal nő egy ifjával beszélget; távolabb pedig ugyanazon jelenet ismétlődik.

Némi bőséggel ismertettük a szép művet részint a tárgy általános érdeke, részint idevágó irodalmunk fogyatékossága, mondhatni teljes hiánya miatt. Nincs régészeti intézetünk Rómában és Atheneben mint más nemzeteknek, kormányunk nem szervez kutatási vállalatokat az ó-kori klasszikus emlékek tanulmányozására. Csoda-e, ha a magyar tudományos irodalom még ma sem tud a közönség kezébe oly kézi könyveket adni, melyek legalább az elemi ismertetéseket tartalmazzák. Azért cikkünket azon megjegyzéssel zárjuk, hogy az akadémia sürgető kötelessége volna elkészíttetni a görög archæologia egy népszerűen szerkesztett kézi könyvét, mert még ily művekre nézve is a külföldre szorulni — sajnos állapot. *Irmei Ferencz.*

DUDÁS GYULA. AZ ALFÖLDI HALMOK; régészeti tanulmány. Zombor, 1890. 8r. 24: 1. Oly kopár a vidék irodalmi működése, hogy örömmel kell üdvözlőnünk a legszerényebb adalékot, melylyel társaink a pangás helyébe kis életet hoznak. Egy szorgalmas és törekvő kutató, kit olvasóink e folyóiratból jól ismernek, az alföldi halmokat választotta ki az Alföld gyér archæologiai jelenségeiből és iparkodik elmondani mindent, a mit ez időszerint róluk tudunk. A tanulmány eredménye sem a szerzőt sem olvasóit nem elégíti ki, a mi nyilván onnan van, mert a választott széles terjedelmű tárgy túl megy szerző eddigi készülségén. Elég lett volna szorítkozni azon halmokról tett észleletekre, melyeket szerző saját tapasztalásából vagy az irodalomból ismer és beérni e szűk körrel. Nagy szolgálatot tett volna pl. o. a szerző szakirodalmunknak, hogyha a bácskai és talán még a szomszédos megyék halmainak pontos helyrajzát adta volna és minden egyes halom méreteit és állapotát írta volna le. Ily leírásokra igazán szükségünk van; ott kellene a munkát folytatni, a hol Rómer 1876-ban abba hagyta.

Azzal, hogy mindig ismétljük a már föl kutatott halmok leírását, nem megyünk előbbre, újabb eredeti adatokra van szükségünk és ilyeneket épen a helyi kutatók szolgáltathatnak nekünk. Tudja ezt szerző és értekezésének nem egy helyén emeli ki e szükségét; biztosak vagyunk benne, hogy saját tanácsát követni is fogja s hogy ez általános tanulmányt specialis helyi fölvételei fogják követni.

Az értekezés lendületes, kellemesen olvasható stilussal van megírva; e formai előnye mellett csak az a baj, hogy a tolla könnyen bocsájt ki általános és jó hangzású, de nem igaz tételeket, a milyen pl. o. az, hogy «a magyar Alföld sírjait a földhalmok képezik» (2. l.). Ez annyira nem igaz, hogy épen az ellenkezője áll. Minden korban úgy volt, mert a dolog természete szerint is úgy kellett lennie: hogy az emberi hullák túlnyomó számát nem halmok alá temették, de a sík földön gödrökbe vagy elégetés után urnákba temették. Igaz, hogy az Alföldön sok ezerre megy a még létező halmok száma, jó részük bizonyosan sírhalom, nagy száma már az idő s a cultura következtében el is tűnt: mégis az évek ezre óta az Alföldön eltemetett vagy elégetett és urnába rakott hullák számához képest csak kivételes családoknak, egyéneknek lehetett föntartva a halom alá való temetkezés.

Szerző úgy látszik nem emlékezett a már eddig is ösmeretes alföldi urna-temetőkre, melyek kivált Pest és Bihar megyékben eddig előkerültek, továbbá kikerülhették figyelmét az Alföldről, különösen Szabolcs, Pest, Csongrád és Torontál megyékből ismeretes síkföldi soros temetkezések.

Tehát azt kell hinnünk, hogy az Alföldnek csak egy igen szűk területe lebegett a szerző szeme előtt, mikor az «Alföldről» egész általánosságban szólt.

Az értekezés harmadik fejezetében sz. általános szabályokat próbál fölláttani az archæologiai leletek megállapítására. Itt az a baja a szerzőnek, hogy egyéni tapasztalatait általánosítja, és azért archæologiai kutatásaink eddig kivívott tudományos eszközei és módszerei nagyon sajnálatra méltó helyzetben tűnnek föl. Archæologiai emlékek kortörténeti megállapítására az első és legfontosabb támasztó pont a tárgy stilistikus jellege; második az analogia. Szerző oly hiányosan tárgyalja e szempontokat (18. és kk. ll.) mintha nem is sejtene, hogy a præhistorikus archæológiának is van már tudományos módszere. Igaz, hogy hazai kutatóinknál nem mindig találkozunk vele.

F. L.

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT: AQUINCUM ÉS ROMJAI. Négy alapterajzzal és három szöveggel 8-r. 30. l. Budapest, 1890. Kilián Frigyes bizományában, ára 40 kr.

Azok után, melyeket e folyóiratban nem régen K. aquincumi ásatairól szóló jelentés ismertetésében mondottunk, teljesen felesleges e kis füzet tartalmának bírálatába bocsátkozni. Röviden csak annyit szükséges mondanunk, hogy K. e kis útbaigazító munka megírásával a közönségnek nagyon jó szolgálatot tett, mert eddig ennek legnagyobb része az aquincumi ásásokat csak nézte, a nélkül, hogy tudta volna, minek tartsa ezt a sok kiásott falat és követ. Azt hiszem, hogy az aquincumi régiségek iránti érdeklődés ilyen alkalmas útmutató mellett csak növekedni fog.

F. R.

POSENER ARCHAEOLOGISCHE MITTHEILUNGEN. Szerkesztik Jażdzewski és dr. Bol. Erzepki. Megjelent az 1889. évi I. kötet ötödik füzte. Legbecsesebb a poseni tartományban lelt x. és xi. századi éremkincsek áttekintő lajstroma Jażdzewskitől. Egészben 38 kisebb-nagyobb éremleletet sorol föl, melyekben byzanczi, arabs, szláv (vend) cseh és részben németországi pénzek találtak együtt. Magyar pénzek aránylag ritkák, mindössze öt leletben voltak magyar érmek a xi. század első feléből: 1. Borzecicze helységben (Krotoschin kerületben) 529 db érem volt egy cserépedényben, legtöbb volt a lengyel, cseh és német denár, és volt néhány angol és magyar denár, a mellett a kincsben voltak arabs ezüst-ékszerek és széjjel vagdalt ékszertöredékek («Hacksilber»), minő hazánkban eddig még nem fordult elé, de a mely a Kárpátoktól éjszakra és keletre eső vidékeken, mint a régi arabs kereskedelem maradványa, gyakori. — 2. Zaborowón Priment mellett sok vend fillér, kopott német s néhány cseh pénzen kívül volt egy szent István-féle denár. — 3. Paradiesban (Meseritzi kerület) 65 dbnyi éremleletben cseh pénzek mellett volt 7 db szent István-féle. — 4. Kleckoban (Gneseni kerület) jelentékenyebb éremlelet került elé 1853-ban, mely már másutt is ismertette volt; legutóbb leírta Stronczynski Dawne Monely című művében (I. köt. 5. l.) lengyel, német, angol érmeken kívül voltak csehek és néhány magyar is, mely Salamon király koráig érnek s így a lelet a xi. század végső évtizedeiben kerülhetett föld alá. — 5. Végül egész röviden említi szerző a raszewy-i leletet, melyben arabs-pénzek és ékszerek mellett szintén néhány magyar denár találtak.

x. y.

KÜLÖNFÉLÉK.

B. ORBÁN BALÁZS, † a magyar tudományos akadémia archæologiai bizottságának tagja f. évi aprilis hó 18-ika éjjelén 60 éves korában elhunyt. Alig pár hónappal ezelőtt megjelent tőle Torda város monographiája. Életének főműve szűkebb szülőföldje, a székelység leírása volt. Mindkét munkájában szere tettéljes gonddal foglalkozott a régi kor emlékeivel, melyeket fáradtságot nem sajnáló kedvvel maga keresett föl és saját tapasztalása szerint írt le. Így tett Deés városa emlékeivel is, melyekről e folyóiratban értekezett. Tudományunk benne lelkes szakkedvelőt vesztett; nyugodjék békén!

AZ AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁG az 1889. évben három rendes ülést tartott: az első volt ápr. 12-ikén, a mikor folyó ügyeket intézett el, a második jun. 15-ikén, a mikor három évre újjászerveződött, megválasztván eddigi elnökét és előadóját és a midőn három akademikus taggal és nyolcz kültaggal egészítette ki magát. Ez új kültagok vagy már régebben voltak a bizottságnak tagjai vagy már eddig is az archæologiai tudomány előmozdításában közreműködtek. Ugyanily érdemei miatt választotta meg a bizottság harmadik, november 28-ikán tartott ülésében Szalay Imre min. tanácsos urat kültagnak.

Az archæologiai bizottság új ügyrende megalkotása óta tisztán irodalmi művek közzétételére rendelt intézmény lévén, ez évben is majdnem kizárólag ily irányú ügyekkel foglalkozott. Megbíráltatta Szelle Zsigmond művét Duna-földvár régiségeiről és Wosinszky Mór terjedelmes munkáját a lengyeli præhistorikus temetőben folytatott ásításokról, s az utóbbit közzétételre az Arch. Közlemények XVI. kötetében föltételelesen elfogadta. Rajzkészlete számára elfogadta és megfizette Pollák fametszeteit a kassai templomról, melyeket még a bizottság boldogult előadója rendelt meg Kassa monographiája számára. Közzétételre elfogadta W. Boheim bécsi tudós értekezését a Németújhelyen a xv. században működő magyar festőkről, s ez meg is jelent az Arch. Értesítő 1889. évi folyamában. Ellenben nem fogadta el azon rajzokat, melyek közzététel végett az Arch. Közlemények számára beküldött volt Ebenhöch Ferencz, és melyek Tatán és Csákvárott létező románsági építészeti részleteket ábrázoltak. Függetlenül maradt Myskovszky Viktor rajzlapjainak ügye, melyek Henszlmann megbízásából az ő kassai monographiája számára készültek.

November 28-iki ülésén a bizottság megállapította 1890-re szóló költségvetését, kérvén az Akadémiától 2000 frtnyi támogatást azon 5000 forinton fölül, melyeket 1872 óta a törvényhozás szokott az Akadémiának arch. kiadványokra engedélyezni.

A hazai intézetek közül a bizottság a n. múzeummal volt szorosabb kap-

csolatban, melynek régiségosztálya a bizottság kiadványai illusztrálásához fametszetekkel és zink-edzésekkel járult, a miért viszont a múzeum negyven példányt kapott cserébe az Arch. Értesítőből.

Az országos régészeti társulattal fönnállott az 1869-ben kötött szerződés, mely szerint a társulat 675 forintért igényt tarthat a bizottság részéről 450 példány Arch. Értesítőre.

Az országos műemlék-bizottsággal két ízben érintkezett a bizottság, egy ízben az Ebenhöch-féle rajzok dolgában volt szives az emlék-bizottság építész, Möller Mátyás úr, szakvéleményt adni, a másik alkalom az volt, mikor a Myskovszky-féle kassai rajzok tekintetében kért a bizottság felvilágosítást.

A bécsi műemlék-bizottságnak az arch. bizottság az ő gazdag rajzkészletéből kétszáznál több képes duczot állított rendelkezésére azon nagy képes atlasz I. kötetének közzétételére, melyet a bécsi bizottság az osztrák-magyar monarchia őskori leleteiről közzétett. Ezzel a magyar bizottság viszonzni kívánta azon sok szivességet, melylyel az utóbbi harmincz év alatt a bécsi bizottság archæologiai kiadványainkat gyámolította. Hála fejében, udvarias köszönő levél mellett, megküldé a bécsi bizottság jelzett művét, mely most az Akadémia könyvtárát diszíti.

Az arch. bizottság az összes vidéki múzeumokkal és rég. egyesületekkel és szakférfiakkal, az ő szerkesztője révén, a legélénkebb érintkezésben áll és működésüket folytonos éber figyelemmel kíséri, ez érintkezések hű ápolása lévén a bizottság kiadásában huszonegy év óta megjelenő Arch. Értesítőnek kezdettől fogva egyik föladata.

Folyamatos kiadványai közül a bizottság mult évben előkészítette «Arch. Közleményei» XVI. kötetének kinyomatását és közzétette az «Arch. Értesítő» öt füzetét, melyek pontosan a kitűzött napokon: februárius 15-ikén, április 15-ikén, június 15-ikén, október 15-ikén és december 15-ikén 900 példányban megjelentek és egészökben egy harmincz ívnyi nagy 8rétű kötetet képeznek, negyvennyolcz képes táblával és százhetvenöt ábrával. A folyóiratban 45 hazai és két külföldi író működött közre, 100-nál több kisebb-nagyobb czikkel és értekezéssel, melyek a magyarhoni archæologia összes szakaszait tárgyalják.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi április hó 29-én tartotta meg ez évben harmadik rendes havi ülését a magyar tudományos akadémia heti üléstermében. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt dr. Hampel József osztály-elnök, dr. Czobor Béla osztály-elnök, dr. Fröhlich Róbert osztály-előadó, Zsigmondy Gusztáv, dr. Ballagi Aladár, Thaly Kálmán, dr. Réthy László választmányi tagok, továbbá Lipcsey József pénztárnok, Halaváts Gyula m. kir. geologus, Király Pál tanár, Miletz János tanár, Szumrák Pál, dr. Könyöki Alajos és 10 más hallgató.

Elnök megnyitván az ülést, Nagy Géza a *székely írásról* szóló értekezését olvasta föl: A XIII. század második felétől egész a XVI. század közepéig — úgy mond — szakadatlan bizonyítékok vannak arról, hogy a székelyeknél egy a latin írástól különböző írás volt gyakorlatban, melyet négyeszőgű fapálczákra róttak. Emlék azonban, — a különböző abc-változatokat leszámítva — mindössze kettő ismeretes: a csikszentmiklósi templom fölirata 1501-ből (ez is azonban csak két,

múlt századbéli másolatban maradt fenn) s az enlakai fölírat 1668-ból. Az emlékek gyér és kései volta szükségessé teszi, hogy a székely írás kérdésében a történeti és ethnologiai szempontok is kellő méltatásban részesüljenek. Palaeographiailag úgy áll a kérdés, hogy a székely fölíratok jellege általános vonásokban nagyon hasonló a Jeniszei mentén Szibériában található fölíratokhoz, mely hasonlóság egyenes azonos betű alakokra, valamint a szavaknak két vagy több pont által való elválasztására is kiterjed; e mellett azonban egyes görög eredetű betűk is vannak a székely abc-ben. Történelmileg a székely írás kérdése szorosan összefügg az ősmagyar írás kérdésével, mely a nyelvi adatok szerint a törökség hatása következtében terjedt el a magyarságnál. Az archæologiai, történelmi és ethnologiai adatok egybevetése után azon eredményre jutunk, hogy a székely s egyúttal az ősmagyar írás a volgai bolgároktól eredt; ide azonban Belső-Ázsiából, egy a mongolokkal erősen vegyült ujjur-féle néptől került, azon ujjuroktól, a kik már a Kr. u. századokban egy sajátos kulturát fejlesztettek ki. Belső-Ázsia népmozgalmai a Kr. u. i. századtól fogva több mint 500 éven át erős befolyást gyakoroltak a Volga-vidék kulturális és népvizonyaira, de elhatolt ide a fekete-tenger melléki görögség befolyása is; ebben kereshető magyarázata a székely írás azon kétfelé mutató jellegének, hogy általános jellegére, valamint több jegyére nézve az ujjurok kulturájával szorosabb kapcsolatban levő szibériai fölíratokkal egyezik, másfelől azonban a görög hatásnak is félreismerhetlen nyomait viseli magán.

A második értekező *Némethy Lajos* volt, fölolvasván a «Renaissance emlékek a budapest belvárosi plébánia-templomban» című dolgozatát, melyet folyóiratunk közöl.

Ezután a társulati titkár olvasta föl és mutatta be *Récsey Viktor* értekezését a perkátai urnatemetőről és vaskori leletről, melyet a lelhely tulajdonosa, Győry Teréz grófnő nagylelkűen a m. n. múzeumnak ajándékozott. Az értekezést s a nagyérdekű lelet rajzait szintén folyóiratunk közli. Ez alkalomból még *Pulszky Ferencz* elnök szólalt föl s behatóbban méltatta e leleteket a La-Tène kultúra szempontjából.

Végül ugyancsak a titkár a m. n. múzeum régiségtárának legújabb szerzeményeiből vert ezüst kupákat és poharakat mutat be a XVII. és XVIII. századból.

Majd rendes titkári jelentését teszi meg, melynek folyamán bejelenti báró *Orbán Balázsnak*, a társulat állandó igazgatóválasztmányi és alapító tagjának halálát, s tekintve az elhunynak a hazai archæologiai irodalom körül szerzett érdemeit, indítványozza, hogy emléke jegyzőkönyvileg örökíttessék meg, mit is az ülés egyhangú méltánylással fogad el.

Bemutatja továbbá a pénztárvizsgáló-bizottság jelentését, mely szerint a hivatalából lelépő *Czanyuga József* pénztárnoktól az értékek, készpénz és iratok, valamint könyvek átvétetvén, minden a legnagyobb rendben találtatott, s az új pénztárnoknak, *Lipcsey József*nek átadatott. Ugyanekkor a választmány határozatához képest a 8100 frtot tevő értékpapírok a pesti hazai első takarékpénztárnak adattak át megőrzés és kezelés végett; oly föltétellel azonban, hogy azt onnan akár részben, akár egészben csak az elnök, másod-elnök, titkár és pénztárnok együttes aláírásával ellátott vény ellenében lehessen kivenni. Bemutatatik egyúttal a nevezett pénzüntezet elismervénye a 8100 frt átvételéről.

Mindezek folytán a bizottság Czanyuga József volt pénztárnok részére a fölmentvény megadását indítványozza, mit is a választmány megadván, 10 évi buzgó működéseért neki köszönetet szavaz.

Miután a nyári szünidők megkezdése előtt ez az utolsó ülés, titkár kéri a társulati tagokat, hogy régészeti kutatásokat eszközöljenek s azok eredményeit a jövő ősszel jelentsék be.

Tagokul ajánlatnak: *iff. Kemény Lajos* a városi levéltárnál Kassán, ajánlja Myskovszky Viktor, *Lipcsey József* Budapestről, ajánlja a titkár, *Ország Lajos* földbirtokos, Magyar-Mecske és *Fenichel S.* a bukaresti múzeum régiségtárának őre, ajánlja mindkettőt a titkár. Megválasztattak.

Ezután a pénztárnok április havi pénztári kimutatása olvastatván föl, melyet e füzet borítékán közlünk, tudomásul vétetett.

A jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök által *dr. Fröhlich Róbert* és *Nagy Géza* kéretvén föl, az ülés véget ért.

Majd zárt ülés következett, melyen titkár az új pénztár kezelési szabályzat tervezetét mutatta be, mely a pénztárvizsgáló-bizottságnak adatott ki.

Dr. Szendrei János, titkár.

SEMSEY PÁLYÁZAT. A m. t. Akadémia a következő pályázatot hirdette ki: Adassék elé Magyarország archæológiája a meglevő emlékek alapján és az összes szakirodalom fölhasználásával.

Az egész mű három részre oszlik.

Az *első* kötet tartalma az őskor, római és népvándorlási kor a magyar honfoglalásig.

A *második* kötet a honfoglalástól a renaissanceig terjed.

A *harmadik* kötet a renaissancetól a XVIII. század végéig terjedő kort öleli át.

A munkához a szövegbe illeszthető rajzok bőségesen csatolandók, s legyen a végén kimerítő betűrendes hely- és tárgymutató.

A három kötet terjedelme, az Archæologiai Értesítő jelen alakjában, az illusztrációkkal együtt legföljebb 150 nyomtatott ív. A pályázat szabályai következők: A pályadíj 10,000, azaz tizezer forint; másodjutalom, az adomány időközi kamataiból, 1,500 frt. A pályaművek benyújtásának határideje 1895. szeptember 30-ika, e határnapon nem a beérkezés, hanem a postára adás napját értvén, Minden oly pályamű tehát, a melynek a postai jegye mutatja, hogy a beküldési határnapon már postára volt adva, pályázatra bocsáttatik, ha később érkezik is be az Akadémiához. — A pályamű idegen kézzel, magyar nyelven, tisztázva, lapszámozva és kötve legyen. — A szerző vagy szerzők nevét, polgári állását és lakhelyét tartalmazó pecsétetes levélen ugyanazon jelige álljon, mely a pályamű homlokán áll. A pecsétetes levélben netalán följegyzett kikötések vagy kívánatok tekintetbe nem vétetnek. — Alnév alatt pályázónak a jutalom ki nem adatik. A pályadíjat, valamint a másodjutalmat is, csak absolut becsú munkák nyerhetik el. A jutalmazott pályamű a szerző tulajdona; ha azonban egy év alatt a kiadás iránt nem intézkedik, a kiadás joga az Akadémiára száll.

AZ ERDÉLYI MŰZEUM-EGYLET bölcsélet-nyelv. és történettudományi szakosztályainak kiadványai VII. kötetének 1. füzetében *Pör Antal* érdekesen szól Esztergom fényéről a xiv. században szerinte Esztergom az Árpádházi királyok alatt s az Anjoukor elején és még Magyarország első, leggazdagabb és legpompásabb városa volt. Történetén kívül tanuskodik erről őstornyos czimere, a legdíszesebb az ország városainak címerei közt. Birája és esküdtjeinek néha napján nagyobb fele grófi címet viselő férfiak valának. Templomai, intézetei, királyi, érseki palotái s egyéb épületei emléke is letűnt nagyságáról tesz bizonytságot.

Legszebb magánépülete Zenia asszony palotája volt. Erről csaknem bizonyos, hogy már a tatárjárás előtt főnállott s oly jól meg vala építve, hogy a tatárok sem birták hamarosan lerombolni, mert elvonulásuk után, már 1243-ban van róla emlékezés. Volt oszlopos loggiaja, több melléképülete és udvara feküdt a Kis-Duna és a vásártér közt a szent Lőrincz utcától, vagyis a mostani halvásártól fölfelé, a majki prémontreiek telkeig. Helyrajzát pontosan adja Quareinoi Miklós pápai közjegyző 1279-ik évi leírásában, melyet Knauz Monumentáiban (II. 93. 96.) olvashatunk. Ugyanezen füzetben Téglás Gábor egy Julius Alexander nevű római vállalkozóról emlékezik meg, a ki a II. század közepe táján (Kr. u.) Erdélyben aranybányákat bírt, s a bányamunkásokkal pénzüzleteket kötött, melyeknek okmányai viaszkos táblák formájában napjainkra jöttek és téglavető vállalatai is voltak, a miről Várhelyen fönmaradt néhány, az ő nevével jelzett téglátanuskodik.

y.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT kiadta az 1887. és 1888-ik évekről szóló évkönyvét, szerkesztette Kun Róbert társulati titkár. Érdekes a füzetben Királyi Pál czikke a Pius Aelius Theimes sarmizegethusai duumvir fölratairól, melyeket az hazája, Palmyra isteneinek szentelt; Téglás Gábor Hunyadmegyéből 27 barbár fémleletet ismertet; Királyi Pál Hunyadvári dr. Arányi Lajos életrajzát adja, gr. Kun Géza pedig valamint Kun Róbert a társulat működéséről adnak hírt. Ez időszerint van a serényen működő társulatnak 22 tiszteletbeli, 77 alapító és 153 rendes tagja; a társulat vagyona az 1888/9-ik évben volt 3318 frt 42 kr pénztári készlet és 3427 frt követelés, a mihez járul a társulat földbirtoka Várhelyen a régi amphitheatrum területén.

y.

AZ ERDÉLYI HONISMERTETŐ EGYESÜLET közlönyének új füzetében* dr. Teutsch D. G. meleg hangon emlékezik meg Rómer Flóris érdemeiről a hazai archeologiai irodalom terén és találó rövid vonásokban adja az «Arch. Ért.» felejthetlen alapítójának életrajzát. — Ugyanazon füzet 621—623 lapjain a királyföldi ős emlékekről, a 660—667. lapokon pedig ugyancsak a Királyföld középkori emlékeiről az utóbbi húsz évben királyföldi tudósoktól eredő irodalom áttékinését kapjuk. Kár, hogy az értekező Fr. Teutsch tisztán a helyi írók irodalmi működésére szorítkozott, nem vesz tudomást azokról az értekezésekről, melyeket mások nem oda való szakférfiak írtak Erdély ezen részének műtörténetéről.

x.

* Új folyam, Nagy-Szeben. XXII. kötet, 3. füzet.

A THÖKÖLY IMRÉRE KÉSZÜLT GUNYFEMER RAJZA, melyet Erdy János 1862-ben, Erdély érmei című munkájához csatolt képes atlaszának xxiv. tábláján szemlélünk, több tekintetben hiányos és pontatlan. Az arckép rajza ugyan nagyjából megfelelő, de a körirat betűinek jellege meg van változtatva és a hátlapí Icarus jelenet, meg a körirat sincs híven föltüntetve. Még nagyobb baj, hogy Erdy a mellkép karszelvényében látható művész jelzést nem nézte meg jól. A rézmetsző VC betűket vélt ott látni és Erdy a magyarázó szövegben követi a rajzoló olvasását. Előttünk van az emlékérem azon ezüstpéldánya, mely hajdan Holländer Leo híres erdélyi éremgyűjteményében volt és most a n. múzeum tulajdonát képezi; e példányon élesen domborodik ki a szelvényen egy fekvő currens s és mellette egy lapidáris C betű.

A művész nevét nem ismerjük, de eddig nem is lehetett azt biztosan nyomonzni, most a nyomozás már helyes úton indulhat.

Erdy János leírásának egy másik hibája az érem évszámára vonatkozik.

A rajzban és a magyarázó szövegben MDCCXXXIII. évszám van föltüntetve, mint állítólag az érem hátlapja alsó szelvényében álló évszám. Thököly Imre köz tudomás szerint 1705-ben halt meg, furcsa és érthetetlen hogy még majdnem három évtizeddel utóbb is gúnyolták volna a megholt «lázasdót».

Erdynek is föltűnt e különös és nem igazolható kegyetlenség és meg is jegyzi magyarázó szövege alá helyezett jegyzetben.

Pedig tévedt, és pedig azért, mert az ezüstpéldányokon pénzverői bélyegcsúszás következtében az évszám majdnem megfajthetlenné vált. Van a n. múzeumban a medailla egy próba verete ólomból, valószínűleg ugyanaz, melyet Erdy János mint Stuhr Lipót gyűjteményében lévő említ, s ezen az évszám határozottan olvasható MDCLXXXIII. = 1683. A fémer tehát nem későbbi, utóbb megújított gúnyérem, de nyilván akkor készült, mikor a nagyváradi török pasa fog-ságába került és az osztrákok azt képzelhették, hogy most a félelmes kurucvezér teljesen ártalmatlanná vált. E kerek fémer tehát egyidejű a másik rokon, előállítású ovális emlékéremmel ugyanaz évből (Erdy u. o. xiv. t. II. sz.) és valószínű, hogy a két gúnyoló fémer ellensúlyozni akarta azt a «dulce et decorum pro patria mori» jelmondású csinos arany, medaillát, mely Thököly tiszteletére ugyanazon évben készült. (Rajzát lásd Erdy xiv. tábla 9. szám). H. J.

ROZSDÁS FÉM-RÉGISÉGEK megóvásának új módját ajánlja Fenichel úr, a bukaresti múzeum segédőre; a következőkben adjuk saját szavait: A régiségi gyűjtemények őreit nagyon rég foglalkoztatja azon kérdés: hogy mikép lehetne, bizonyos czélszerű és könnyen kezelhető anyaggal, a már erősen rongált állapotban kiásott tárgyakat konzerválni, azaz a biztos, szemmel látható enyészettől megmenteni.

A kiásott régiségek között igen kevés azok száma, melyek konzerválásra egyáltalán nem szorulnak. Ilyenek pl. azon bronz- és vastárgyak, melyek az úgynevezett «nemes patiná»-val vannak beburkolva. A legtöbb fémtárgy már a földben lévén megtámadva, a levegőre kerülve még gyorsabban elégül. Ha tehát ezen oxydatio vegyfolyamatát meg akarjuk akadályozni, a tárgyakat oly anyaggal kell bevonni, a mely a körleg oxigénjét és nedvességét, az elégülés két tényezőjét, ne engedje az illető tárgyra hatni. Leggyakoribb esetben a *vas tárgyaknál* észlelhetjük ez állapotot. Napról-napra, mind jobban és jobban elégülnek; előbb kis részecskéket hullatnak, majd egészen porrá omlanak. Az alább ismertetendő konzerváló anyag behatol a tárgy belsejébe is a szétmálló részeket összeragasztja és a felületet áthatlan burokkal vonja be.

Dr. Voss Merkbuch stb. című hasznos könyvecskéjében foglalkozik a kérdéssel és különböző konzerváló szereket ajánl. Nem tartom az ő eljárásait föltétlenül ajánlhatóknak, sőt azt tapasztaltam, hogy néha a tárgyra nézve, melyet konzerválni kívánunk, veszélyes. Így pl. az 58. lapon leírja, hogy langyos meleg-

vízbe, melyben mosó-szóda (Natrium carb.) van föloldva, kell a vas tárgyat áztatni; azután 6—8 napig borszeszben áztatni stb. stb.

Tapasztalásból állíthatom, hogy ily eljárás erősen oxydált vastárgyaknak határozott kárára van, mert ha ennyi ideig vízben tartjuk, a helyett, hogy konzerválnók, gyorsítjuk a szétmállást. Ilyenek pl. a rétegekre hasadt, erősen oxydált vas tárgyak. Behatóbb és ismételt kísérletek alapján sikerült egy oly eljárást és anyagot találni, mely minden irányban czélszerű és sikeres hatású. Szerem, két gyantanem oldata, melyet bárki könnyűséggel kezelhet. Kísérleteimnél a fő súlyt mindig arra fektettem, hogy nemcsak a tárgy felülete konzerváltassék, hanem a belseje is, hogy így az oxydátio lehetősége ki legyen zárva. Állandó voltára vonatkozólag, hivatkozom a bukaresti román nemzeti múzeum régiség-tárára, hol már másfél éve szembetűnő az alább leírt módszerrel kezelt tárgyak épsége, a melyek ezelőtt a legelhanyagoltabb porfészekben, a biztos enyészetre voltak ítélve. De íme a szóbanforgó szer recipéje:

A) Folyadék. *Rp.* Gummi. Sandarack. puriss. grmmtta 60. Mastix puriss. grmmt. 40. Aether sulfur. grmmt. 120. Alcohol absolut grmmt. 90. Camphor grmmt. 15. M. Filtra.

B) Folyadék. *Rp.* Aether sulforicus. grmmt. 120, mely hígításra szolgál. D. S. Konzerváló lack. Bármely gyógytárban megkészíthető. A fentebbi vény szerint készített folyadék híg, könnyen mozgó, aranysárga. Jól elzárt üvegben, mérsékelt meleg helyen tartandó. Használáskor tágabb szájú üvegbe töltendő és ecsettel kell többnyire a tárgyat vele bekenni. Kezelési módja a következő:

1. Erősen oxydált bronz és vas tárgyakról, miután jól kiszáradtak, azaz minden víz rész elpárolgott belőlük, lágyabb ecsettel a port vagy egyéb piszkot eltávolítjuk. Ezután veszünk az A) folyadékból $\frac{2}{4}$ és B)-ből szintén $\frac{2}{4}$ tér részt és azt összetöltjük. Előbb ezzel a hígabb folyadékkal 2—4-szer jól bekenjük az illető tárgyat. A bekenésnél fősúlyt fektetünk arra, hogy mindig csak azután ismételjük a bekenést, miután az előbbi már jól megszáradt. Hogy a megszáradás gyorsan történjék; előnyös, ha a tárgy bizonyos kisebb fokú meleg helyen álljon, vagy még jobb, ha nap sütheti.

A tárgy, kivált ha réteges (vas), be fogja szívni a folyadékot. Ha megszáradt, A)-ból annyiszor kenjük egymásután, míg a tárgy fényes felületet nyer és fénytelen helyek többé nincsenek. Megjegyzendő, hogy egyszerre nem szabad sokat rákenni, hogy a folyadék rétegekben száradjon a tárgyra. Ha tökéletesen megszáradt, betehetjük a gyűjteménybe. Tárgyunk beláthatlan időre konzerválva lesz. Ha több tárgyat egyszerre kezelünk így, a munka aránylag igen gyors, míg az egyiket kenjük, a másikon már egy réteg reá száradt s így tovább. Így pl. én egy délelőtt, napos helyen 120 nagyobb, különböző fokú ily oxydált vas- és bronz-tárgyat kentem be egymagam.

a) Ha a tárgy csak felületesen, kevésbé van oxydálva, akkor egyszerűen A) folyadékból 1—2-szer bekenjük. b) Középkori vagy modern fényes fegyvereket vagy tárgyakat a rozsdásodástól úgy kell megóvni, hogy miután gipsz — vagy ha vastagabb a rozsdá — smirgel porral a rozsdát eltávolítottuk, egyszerűen A) folyadékkal bekenjük. c) Finom díszített bronz vagy vas tárgyak konzerválásánál veszünk $\frac{1}{4}$ térrész A) folyadékot és $\frac{3}{4}$ térrészt B)-ből, és a tárgy oxyd-

rétegének likacsaihoz képest 1—3-szor kenjük be. *d)* Oly bronz- vagy ezüst-pénzek, emlék-érmek stb., melyek oxydálódnak, úgy konzerválhatók, ha a felesleges lerakódás és oxydréteg eltávolítása után $\frac{2}{4}$ térrész *A)* és $\frac{2}{4}$ térrész *B)* folyadékkal kenjük be. Bátran és minden félelem nélkül bekenhetjük, a folyadék oly átlátszó, finom gyantaréteggel vonja be tárgyunkat, hogy a legfinomabb rajzocskát sem takarja el, természetesen ha a bekenés egy- vagy legfeljebb kétszer történik csak. *e)* Réztartalmú — úgynevezett «rossz» ezüst — tárgyat, ha van diszítés rajtuk, a fentebbi vegyítéssel, ha nincs rajta diszítés, akkor *A)* folyadékból 1-szer kell bekenni. Ha a konzervált tárgyak tanulmánya úgy kívánná, hogy a bekent tárgyakról eltávolíttassék a gyantaréteg, akkor úgy járunk el, hogy *aether* vagy erős *spiritussal* lemossuk egyszer-kétszer és a tárgy ismét megtisztul.

Az említett folyadék nemcsak fémtárgyakat konzervál, hanem biztos sikerrel használható bárminő anyagú régiségek föntartására. Így pl. I. Fa tárgyat úgy mentünk meg, hogy ha puha és korhadt, *A)* folyadékkal, hogy ha keményebb fa, akkor hígítva a *B)* folyadékot használjuk a már ismertetett módon. Annyiszor kenjük, míg a felület fényes lesz. E folyadék a *Sandaracka* tartalmánál fogva, a kisebb szű-féle bogarakra stb. nézve *mérges* s így azok ellen is véd. II. Bőr, vászon vagy falfestményeket a tárgy lyikacsosságához képest különböző sűrűségű vegyítéssel kenjük be, annyszor a meddig a tárgy beszívja. III. *Papyrus*, *pergament* és *viasz* táblákat vagy bármely más olyan tárgyakat, a melyekről az írás lemosódnék, $\frac{1}{3}$ térrész *A)* és $\frac{2}{3}$ térrész *B)* vegyítéssel kenünk be. Ha a tárgy finom, akkor $\frac{1}{6}$ térrész *A)* és $\frac{5}{6}$ térrész *B)* folyadékot használunk. A papyrusoknál és pergamenteknél arra vigyázzunk, hogy a bekenés után ne törjenek meg. A finom papyrusokat legjobb bekenés után üveg alá szorítani, különben könnyen törékenynyé lesz. IV. Csonttárgyak, pl. koponyák, fossilizált állati csontok, a melyek elmállanak, $\frac{1}{2}$ térrész *A)* és $\frac{1}{2}$ térrész *B)* folyadékkeverékkel kenendő be. Ha réteges, hasadásos a tárgy, akkor tiszta, hígított arabs gummi-oldattal beöntjük és miután beszáradt, kenjük csak be konzerváló folyadékkal. V. Oly *agyag* tárgyak, a melyeken *salétrom* vagy más *sóvirág* jegecedik ki és a tárgy diszítését, festését stb. rongálja, egyszerűen *A)*-ból 1—2-szer vagy többször kenendők be. VI. Oly *kő* tárgyak, a melyek lágyabb vagy oxydálható sótartalmú anyagúak, mint pl. *tuff*-félék vagy sós talajban talált lágy homokkő stb., melyek könnyen porlanak, szintén *A)* folyadékból kenendők be, míg fényes felületet nyernek.

A leírt módon kell eljárni mindazon anyagú tárgyakkal, a melyeket nem említettünk. Kérem a szaktársakat, hogy az itt röviden bemutatott szereket és eljárási módokat megvizsgálni szíveskedjenek; meg vagyok győződve, hogy ők is, épügy mint az alulírott, hasznos voltokról meg fognak győződni.

Fenichel Samu.

A MAGYAR KÖZÉPKORI FEGYVERZETRŐL.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A magyar archæológiának talán egyetlen egy ága sem részesült oly mostoha elbánásban, mint a fegyvertan, melynek irodalma alig több néhány kisebb czikknél s más irányú tanulmányokba szőtt alkalmi megjegyzéseknél. Nem csoda, ha a külföld alig vesz tudomást a magyarok régi fegyverzetéről s annak a nyugot-európaiktól többé-kevésbbé eltérő jellegéről; arról a befolyásról pedig, mely Magyarországból hatolt Nyugot-Európába, majdnem teljesen hallgatnak.

Kivételt képez e tekintetben *Boeheim* legújabbán megjelent műve,* mely már csak ezen speciális magyar szempontból is méltó a figyelmünkre. Boenheimnak, az uralkodóház magyar emlékekben oly gazdag fegyvergyűjteménye örének, módjában volt a keleti elemekkel a honfoglalás után is folytonos kapcsolatban levő magyar hadi felszerelést tanulmányozni és fejlődésének legalább főbb irányait fölismerni. E tapasztalatait értékesítette szóban forgó művében. S ha következtetései, melyeket egyik vagy másik fegyvernemnél a magyar formákra nézve tesz, néha hibásaknak látszanak is; ha az egyes tipikus alakok keletkezésének megjelölésénél úgy találjuk, hogy sokszor nagyon is az általánosságokra szorítkozik, nem jelölván meg elég szabatosan vagy éppen összezavarván a keleti áramlatoknak azon két fő irányát, mely egyfelől a közép-ázsiai és kelet-európai pusztaság népeitől, másfelől pedig az araboktól és perzsáktól Konstantinápolyon áthatolt nyugot felé — és szeretnénk nagyobb részletességet és pontosabb összehasonlításokat: ne feledkezzünk meg arról, hogy egy német írónál, a ki az általános fejlődés keretében is első sorban a német és a nyugati világ fegyverzetét tartja szeme előtt, e hiányok még akkor sem volnának föltűnően kirívóak, ha részletes előtanulmányok álltak volna rendelkezésére s nem túlnyomóan a saját, mindenesetre csak töredékes észleleteire kellett volna támaszkodnia.

* Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts von *Wendelin Boeheim*, Custos der Waffensammlung des österreichischen Kaiserhauses. Mit 662 Abbildungen nach Zeichnungen von Anton Kaiser und vielen Waffenschmiedemarken. Leipzig. Verlag von E. A. Seemann. 1890. 8. r. VIII. és 694 lap.

Igy is találunk azonban elég magyar vonatkozást, melynek felhasználásával megkísérljük vázlatos képet adni a magyar fegyverzet fejlődéséről.

A szintér, hol a magyarság elsajátította azt a harczmódot, melylyel a X. század első felében egész Nyugot-Európát állandó rettegésben tartotta, a Don, Közép-Volga és Ural vidéke. Ezen a területen torlódtak össze a népvándorlás alatt a legkülönbözőbb ural-altáji népek, a Khina határszéléről, az Altai mellől s Belső- és Közép-Ázsia egyéb helyeiről beáramlott s mongol elemekkel többé-kevésbbé vegyült török törzsek, az északi erdős, mocsaras vidékről lesodort békés halász és vadász finn-ugor nemzetségek s aztán a régtől fogva itt tanyázó szkyltha- és szarmata-maradványok s e különböző elemek khaoszából alakult meg a történeti magyar nemzet egyénisége. A harczmód alapvonásaira nézve mindenik elemnél ugyanaz volt;* egyik úgy mint a másik kitűnt a nyilazásban való rendkívüli jártasságával s lovasaik ügyessége és mozgékonyága épp úgy fölkelte a görög és a hanyatló római, mint a byzanti és a latin-frank világ bámulatát. A gyorsaságban volt legfőbb erejük támadásnál, védekezésnél egyaránt s harczmódjuk ezen alapjellege aztán megszabta fegyverkezésük módját is. Kerülték mindazt, a mi a könnyű mozgásban akadályukra vált volna: a nehéz fegyverzetet, pánczelt, nagy paizst s védelmül inkább csak vastag nemezből vagy bőrből készült ruhát viseltek. E mellett azonban kiterjedt figyelmük lovaik biztonságára is s gondoskodtak védelmükről; másfelől pedig utalva voltak módot találni arra, hogy a lovat minél könnyebben és biztosabban megülhessék. A lóhátról való alkalmazásra szánt könnyű támadó fegyverek, a test védelmezésénél a legszükségesebbekre való szorítkozás és minden alkalmatlan vagy fölösleges teher elkerülése s aztán a ló kellő felszerelése képezik tehát azon fegyverkezési módot, mely az ázsiai és kelet-európai pusztaság valamennyi lovas népénél irányadó szempont volt s e fegyverkezési módnak aztán olyan tipikus alakjai keletkeztek a Volga és Don mentén, melyekre a belső- és közép-ázsiai török-mongol, meg a kelet-európai szkyltha-szarmata hagyományos formák után egy az iránoknak és a feketetenger-melléki görögöknek részint hatása alatt képződött, részint pedig beolvadásából eléállt fegyvergyártó iparos osztály izlése nyomta rá a bélyegét.

E területen s ilyen áramlatok hatása alatt keletkeztek a magyarok fegyverzetének legrégebbi tipikus formái, a melyek módosulva s átalakulva bár, de a mai hazába való költözés után is folyton megvoltak; fentartotta a meg-megújuló keleti hatás, az Árpádok alatt a nagybolgárországi izmaelitáknak s aztán a déloroszországi bessenyők-, jászok-

* Így ezen vázlatos jellemzésnél, mint alább is többször felhasználtam *Salamon F.* «A magyar hadi történethez a vezérek korában. Budapest, 1877.» című munkáját.

és kunoknak, ezen a volgamenti magyarokkal teljesen azonos kulturális tényezők által befolyásolt s többé-kevésbé hasonló ethnikus elemekből alakult népeknek folytonos beáramlása, majd később a törökökkel való érintkezés; fentartotta különösen a kisebb nemességnél, mely szokásaiban mindig nagyobb konzervativizmust tanúsított, mint a rendesen nyugot-európai módra berendezett udvar szokásait utánzó, bevándorolt német, olasz, francia s egyéb idegen lovagokkal folyton vegyülő s a tanultabb és ügyesebb külföldi fegyvergyártókkal is inkább dolgoztatható főuri osztály. Természetes, hogy az udvar és régi főuraink után sokkal több emlék maradván fenn, mint az ősi szokásokhoz ragaszkodó kis nemesség után: a pecséteken, sírköveken, festményeken stb. látható fegyverek látszólag azt bizonyítják, hogy a nyugoti divat sokkal általánosabban elterjedt, semhogy a föntebbi állítás igazolható volna. Azt hiszem azonban, hogy a régi szokások és a külföldi divat egymás közti viszonyának megítélésére nagyon jó hasonlatot szolgáltatnak okleveleink és krónikáink, a melyeknek nyelvéből még korántsem következtethetjük, hogy a magyar nép a középkorban latinul s ne magyarul beszélt volna. Magyarországon a XVI. századtól fogva kezdenek mind jobban és jobban feltűnni azon formák a fegyverzetben, ruházatban stb., melyeket megkülönböztetve a nyugot-európaiktól, magyarnak szoktunk nevezni, de a melyeket megtalálunk Törökországban, Lengyel- és Oroszországban s a kelet-európai tatárságnál, sőt Közép-Ázsiában is; azonban egyoldalú következtetés volna pusztán csak a török és lengyel udvar hatása eredményének tulajdonítani az új divatot; megvolt az régebben is, csak hogy most a középosztály politikai súlyának emelkedésével s még inkább egy magyar iparos osztály keletkezésével, a mi eddig nem volt, a rokon elemek befolyása által is élénkített magyar izlés azon köröket is meghódította, melyeket a régebbi — kezdetlegesebb módon eléállított formák nem elégítettek ki.

A magyarok fegyverzete a beköltözés korában VI. vagy Bölcs Leó császár (886—911) szerint* *íjj, kopja, kard és vért* volt; többen kettős fegyvert viseltek, ú. m. hátuk mögött kopját hordtak, kezükben pedig íjjat tartottak s alkalom szerint hol egyiket, hol másikat használták,** vagyis — mint Salamon F. egészíti ki e sorokat — a magyar sereg egyik része kopjás volt, másik pedig kardos s az egész sereg nyilas. Ugyanílyen fegyverzetük volt a bolgároknak, valamint az ava-

* ὁπλιζονται μὲν σπαθίοις, καὶ λωρικίοις, καὶ τόξοις, καὶ κονταρίοις, (Leonis Imp. Tactica. XVIII. Cap. 49. Lásd: J. Meursi Opera. Ex recensione J. Lamii. Florentin. 1745. Vol. VI. p. 797. Magyarul Szabó Károlytól. Új M. Múzeum. 1851/52. I. k. 299. Salamon Ferencztől. A magyar hadi történehez. 69. l.)

** ὅθεν ἐν ταῖς μάχαις, διπλοῦν ἄρμα οἱ πλείονες αὐτῶν ἐπιφέρονται, ἐν τοῖς ὅμοις τὰ κοντάρια ἀναβαστάζοντες, καὶ τὰ τόξα ἐν ταῖς χερσὶ τὴν κατέχοντες, καὶ ἁμωτέροις κατὰ ἀπαντῶσαν χρεῖαν καὶ χρημένοι. (Leonis Tactica. XVIII. 49.)

roknak is, kiknek hadi szervezete egyébként is keveset vagy mit sem különbözött a magyarokétól.*

A legősibb e fegyverek közt minden kétségen fölül a *nyíl* — melynek neve, úgy a «nyíl», mint az «ív» vagy «íjj» — a balt-urali (finn-ugor) nyelvcsoporthoz közös szókincséhez tartozik. (V. ö. nyál, nyel, nyol, nyöl, nyuol, nuole, nal — jajt, jaut, jugot, jógol, juoksz, joutsze), sőt az utóbbi azon fölül ritka kulturszavak egyike, melyek megvannak úgy az ugarságban, mint a törökségben. (tör. tat. jaj).

Ez volt tehát az a fegyver, melyet már a nemzetünk magvát képező északi finn-ugor törzs, a tulajdonképeni ősmagyarok is ismertek azokban a történelem előtti időkben, a midőn még az Ural menti erdőségekben a halászat mellett a nyuszt, nyest, medve, szarvas, stb. vadászat volt fő életfoglalkozása. Minden más fegyver használata fejlődésének csak egy későbbi korszakában terjedt el.

A nyíl azon fegyverek közé tartozik, melyeknek formájánál kevés tér nyílik a további átalakításra. A kelet-európai pusztaság népeinél több mint másfél ezer évnyi időszak alatt alig találunk valami változást e fegyver idománál. A régi szkythák íjja (Arch. Ért. 1885. Új f. V. 169.), úgy szintén a 2. számú nagyszentmiklósi korszón ábrázolt szarmata (?) íjj (Hampel J. A nagyszentmiklósi kincs. Bpest, 1884. II. l. és Arch. Ért. 1884. Új f. IV. 11. l.) legfőlebb abban különbözik a középkori magyar, kun, tatár, stb. íjj alakjától, hogy az utóbbiak nagyobbak. A nagyobb ív azonban — úgy látszik — csak őseink beköltözése után jött használatba; a kis-bényi XIII. századbéli egyház egyik oszlopfejen látható medve-vadászó parasztok íjja (Arch. Közl. III. k. 32. l. 3. tábla és Arch. Ért. 1887. Új f. VII. 11.) a kisebb typushoz tartozik s az elő-ázsiai törökök is csak az arabokkal való érintkezés után kezdték használni a nagyobb íjjakat; az ozmánli nyelv meg is különbözteti a kétféle íjjat: az ősi «jaj» szóval nevezi a kisebb formát, míg a nagyobbban «pervané kemán» a neve. A nagyobb typus aztán további átalakulásnak is alá volt vetve. A régi magyar s a vele többé-kevésbbé hasonló fejlődésen átment kun és tatár íjj alakját a XIV. századbéli Képes Krónika, úgy szintén középkori falfestményeink, mint a turnicsei (Rómer Fl. Régi falképek. Bpest, 1874. 28), gelenczei (Arch. Ért. 1885. Új f. V. 216), bibarczfalvi (U. o. 219) stb., továbbá az 1351-ki schlackenwerthi codex miniaturejei (Arch. Ért. 1887. Új f. VII. 195) kétféle változatban tüntetik föl. Az egyik forma, melyet kezdetlegesebbnek mondhatnánk, egyszerű félkörívben van meghajtván s kifelé hajló két végén a hurral összekapcsolva; a másik változatnál a félkörív három tagból nyergesen van összealkotva

* *Leonis* *Tactica*. XVIII. 45. A Leó császár neve alatt ismert taktikának néhány évtizeddel előbbi változata, az ú. n. Maurikios-féle taktika a bolgárok helyett avarokat mond. (Salamon id. m. 6, 7, 69. l.)

olyan formán, hogy két szélső tagja képezi az ívet s befelé hajtott felső végüket az ív közepén egy rövidebb egyenes tag köti össze, a melyre a nyílveesszőt fektették. A kifelé hajló alsó vég ezen íjjak szerkezetét hasonlónak mutatja a későbbi török íjjak szerkezetével; Boenheim (Waffenk. 396, 398.) egy az 1556-ki vagy 1566-ki hadjáratból való, bivalyszarvból készített s aranyarabeszekkel ékesített török-íjjat említ föl az uralkodóház fegyvergyűjteményéből annak a feltüntetésére, hogy a keleti íjj miben különbözött a nyugotitól; az utóbbinál az ívnek a húrral való összekapcsolása a természetes hajlás irányában történt, míg a XVI. századbeli török (valamint a XIV. századbeli magyar, kun s tatár s aztán az ezer évvel korábbi szkyltha-szarmata) íjj, ha a húr nem szorította össze, éppen ellenkező irányban fölfelé görbülő körívet írt le s ezt a fölfelé való hajlást tünteti föl az íjj két vége, a mely t. i. nem esett bele a húr szorításába.

Nincs azonban nyoma sem a Képes Krónikában, sem a falfestményeken a németektől «armrust», a román népektől «arbalista», «arbalète», «balestra» stb. néven nevezett nyílpuskának, mely a nyílveessző számára kivájt ágygyal s a húr kifeszítésére és a lövés pillanatáig való megerősítésére a magyarul sárkánynak vagy kakasnak nevezett készülékkel volt ellátva. Ez a fegyver nyugaton már a X. század közepe felé föltűnt, a XII. században pedig általánosan elterjedt, különösen Francia- és Angolországban. A németeknél inkább csak a polgárság használta, a lovagok azonban nem igen szerették, lovagiatlan fegyvernek tekintették. Byzanz s kétségkívül Magyarország is csak a keresztes hadjáratok idejében ismerték meg, a nélkül, hogy átvették volna a nyugotiaktól; Boenheim erre vonatkozólag idézi Anna Komnenát (1083—1148), a ki «tzagra» néven említi e fegyvert: «a tzagra ív — úgymond — melyet mi nem ismerünk». Nálunk a XV. század folyamán jöhetett használatba, még pedig alighanem «puska» (az ófelnémet «buhás»-ból, ószlov. puškej, lengy. szlov. puška, pukša) név alatt; erre mutatna a székeltek harmadik rendjének, a gyalogoknak «pixedarius = puskás» neve, a mely még a középkorból származik.

A nyílveessző a középkori festmények szerint alsó végén két felől tollal volt ellátva, a mi a kilőtt nyíl röpdési gyorsaságának fokozására szolgált. A toll általános a keleti nyílveesszőkön, a nyugoti emlékeken nem mindig található föl.

A nyílcsúcs a verebi, pilini, szeged-öthalmi s egyéb pogánykori magyar, úgy szintén a talán valamivel későbbi (XI—XII. sz.) nemes-ócsai leletek szerint nyárfalevél- vagy dülényalakú, nem valami nagy s anyaga vas; a szolyvai nyílcsúcsok keskenyek s hosszúkásak, hasonlítanak a füzfalevél alakjához; a monaji lelettel kis bronz nyílcsúcsok találtattak, melyek háromlapú háromszöget képeznek. Az utóbbiak kivé-

telével, melyek belül üresek, a többi leletben talált nyílcsúcsok a tokot helyettesítő hegyes szegalakú nyulványban végződnek, melyet a nyíl-vessző végébe beszúrva zsineggel erősítettek meg. A Képes Krónikában s a falfestményeken ábrázolt XIV—XV. századbeli magyar és kun, valamint az ország minden részében időnként talált, de többnyire nem datálható vas nyílcsúcsok már rendszeren tokkal vannak ellátva és szárnyasak, — mindamellett az ősi levél- és dülényidomra is találunk példákat.

A nyíl-vessző tartására szolgált a *tegez* vagy *puzdra*, mely a középkori képek, pl. a turnicsei falfestmény (Rómer: Régi falk. 28.) tanúsága szerint a baloldalon volt az övhöz erősítve, hogy a harczosnak könnyen a keze ügyébe essék. Az elnevezés, t. i. a «tegez» valószínűen a török «tig» összedug, összetett szóból származik, megvan azonban az északi ugor népeknél is (vogul: täut vagy nyal-täut, nyäl-taut; zürjén: nyöl-dóz); a «puzdrá»-val — úgy látszik — a csehek révén ismerkedtek meg ősünk (cseh: pouzdro, tót: púzdro). Nem tudom, tett-e a régi magyar nyelv s miféle megkülönböztetést a két elnevezés közt? Csak gyanításképpen mondom, hogy a tegez nyíl-vesszőtartó s bőrből, vagy mint a pilini lelet után következtethetjük, bőrrrel bevont csontlemezből készült kisebb táska volt, míg a nagyobb alakú puzdrába az íjjat dughatták, mely régebben egyszerűen az övről csüngött le. Lovasságnál — s a honfoglaláskor a magyar sereg csakis lovasokból állt — az övről szabadon csüngő íjj nem okozott semmi nagyobb alkalmatlanságot, ellenben a gyalog harczosnak az ide s oda himbálódzó íjj már inkább terhére volt.

A magyarság másik ősi fegyvere a Leo császártól* «kontarion»-nak nevezett *kopja* vagy Szabó Károly fordítása szerint *láncsa* volt.

E fegyvernemnek s egyes válfajainak öt féle neve is van a magyarban, de közülök négyet nyilván csak a honfoglalás után ismertünk meg. A nagyobb és nehéz *láncsáról* vagy *láncsáról* (lat. lancea, olasz lancia, ném. lanze, ó-szlov lanšta, szerb, ujszl. lancsa, lengy. lanca) nem lehet nyelvészetileg konstatálni, hogy az olaszoktól, németektől vagy szlávoktól vettük-e át? alakja azonban, a hogy a későbbi festményeken látható s aztán mindjárt az első Árpádok alatt bevándorolt német lovagok hatása arra a következtetésre vezet, hogy úgy a fegyvert, mint nevét a németek által ismertük meg. Szintén nyugoti eredetű a népvándorláskori germán népeknél, góthok-, vandakok-, longobárdok- s frankoknál nagyon elterjedt, Boeheim szerint (Waffenk. 306—7.) azonban keleti (arab) eredetű hajító láncsa-féle, a *gerej*, melynek neve a nyugoti «ger» szótól származik; a gerejnek egy másik neme volt a *dárda*, melyet

* Leonis Tactica XVIII. 49.

a spanyolországi móroktól vettek át a frankok (Boenheim 307. l. V. ö. arab: djerid = hajító-dárda), tőlük aztán elterjedt a németeknél (ófn. tart), olaszoknál (dardo) s az olaszok után megismerték őseink, a kik meg a szlávokkal ismertették meg (délszl., cseh, lengy. darda). A *dsida* vagy *csida*, bár a név belső-ázsiai eredetű (mong., tör. dsida, zsida), nyelvünkben alig lehet régibb a török uralom idejénél s kétségkívül a kipcsaki tatárságtól terjedt tovább nyugot felé.

Maga a fegyvernem azonban ősmagyar.

A dsida ugyanis nem más, mint a régi kopja mongol-tatár változata, a két fegyver alatt a lándsa azon válfaját értve, mely egész hosszúságában nyelestül együtt csak valamivel nagyobb az ember magasságnál s a hegye alatt kis lobogóval van ellátva.

A lándsának ezen válfaja az ismert emlékek szerint legelőbb a keleteurópai pusztaság népeinél tűnik föl s a merre csak ural-altáji lovas népek jártak, Khinától kezdve a Dunáig mindenfelé megtaláljuk s a hol a lobogós lándsa nem ural-altáji népeknél eléfordul, ott konstatálhatjuk valamely magunk-féle elemnek a hatását, mint a byzantiaknál az avarokét, a lengyeleknél és oroszoknál a tatárookét.

A kopja Kelet-Európában már a III–IV. századbéli szarmatáknál ismeretes volt. Alakját a 2-ik számú nagy-szent-miklósi korszak szarmata vitézének domborképén láthatjuk (Hampel J. A nagy-sz.-mikl. kincs. 8., 105. és Arch. Ért. 1884. IV. 8., 105); a rövid nyélre erősített kopjavas hosszúkás dűlényalakú, ez alatt van a négyszögidomú zászlócska — felső végén két szalagszerű nyúlványnyal ellátva. Valami másfél századdal későbbi időből való egy Déli-Oroszországban talált ezüst csésze, mely valamelyik Szasszanida király vadászatát ábrázolja; a lovon ülő király kettős szalagból álló lobogóval ellátott kopjával szűrja keresztül az előtte ágaskodó oroszlant (Compte-rendu de la Commission impériale Archéologique pour l'année 1867. Sz.-Pétervár, 1868. Atlas. III. tábla, 4. sz. és Arch. Ért. 1884. IV. 81.). Az avarok kopjájáról a Maurikios-féle taktika emlékezik meg félremagyarázhatlan szavakkal, a hol azt mondja, hogy a byzanti lovasság lándsái középuött legyenek szíjjal, mint az avarokén és kis lobogókkal ellátva.* Magának az avar kopjavasnak alakját a szent-endrei (vagyis tulajdonkép nagykürti)** leletből ismerjük, — hosszú fűzfalevél idomú volt s alján körülbelől hasonló hosszúságú tokkal ellátva. E kopjavas idoma nagyon emlékeztet a keszthelyvárosi sírmező egyik lándsacsúcsára (l. Lipp V. A keszthelyi sírmezők. Bpest, 1884. az 5-ik táblán 30. sz. a.); a lelet a benne talált érme szerint körülbelől a IV. század végéről s az V. első feléből, tehát a hun-korszakból

* Salamon. 70. l.

** L. néhai Römer F. bejegyzését a u. n. múzeum régiségtára 1871-iki jegyzőkönyvének 79-ik lapján, 288. sz. a.

való; bár az ékszerek a pannóniai hatáson kívül a népvándorláskori germánságnál általánosan elterjedt ízlés kinyomatát viselik is magukon: a többféle népelem közt, mely itt temetkezett (Lipp id. m. 12. l.), egy lovas nép nyomaira is akadunk, mely már ismerte a kengyelvast. Ez alighanem hun volt s talán nem egészen alaptalanul kereshetjük az avarhoz hasonló keszthelyi lándsacsúcsban a hun kopjavas idomát.

Tekintve már most, hogy a kopja Kelet-Európában már rég megvolt, használták az avarok idejében is, a kik Pannóniába is elhozták s el volt terjedve az ázsiai nomádoknál is, kik közül a tatárok a belső-ázsiai változatot honosítják meg Kipcsakban a XIII. század folyamán: az ősmagyarok Leo császártól «kontarion»-nak nevezett lándsája csak olyan lehetett, a minőt az európai és ázsiai pusztaság többi lovasai használtak. Ez a lobogós kopja, melyről különben is tudjuk, hogy hajdanában egyik legkedveltebb fegyverünk volt; a huszárságnál egész a XVII. század derekáig fennmaradt s a középkorbeli használatáról régi falfestményeink, mint a turnicsei, gelenczei stb. (Rómer Régi falk. 28. — Arch. Ért. 1885. v. 216.) tanúskodnak.

A «kopja» szót a nyelvészek rendszerint szláv eredetűnek veszik föl, mert megvan az ó-szlovénben is (kopije), jelentését azonban nem tudják megmagyarázni. Valószínűbbnek látszik azok véleménye, kik a török kop = emelkedik igéből származtatják; a szó talán a hun-bolgár nyelvben nyerte ezen alakját, mely — ha elébb nem — a VII. század vége felé, Asparukh hódítása után a dunamenti szlovének nyelvébe is átment; a magyarság, mely ezen a byzanti taktikák által ural-altájinak és nem szlávnak tanúsított fegyvert már a honfoglalás előtt használta, az elnevezést is bizonyára a volgamenti hun-bolgár elemtől s nem a pannóniai szlovénektől vette.

A mi a régi magyar kopja idomát illeti, a turnicsei és gelenczei falfestmények szerint nem volt nagy; a kis háromszög alakú lobogó e festményeken mindjárt a lovasok sisakja fölött kezdődik, úgy hogy — hacsak föl nem tesszük, hogy a nyél a kengyel alá is lenyúlt — az egész kopja az illető harczossal lehetett körülbelől egyforma magasságú vagy legfőlebb csak a kopjavas nyúlhatott még a fej fölé olyanformán, mint a Képes Krónikában Szabolcs és Könd vezérnek a lándsája. A kopjavas a föntebbi képeken, úgy szintén a Képes Krónika lándsacsúcsai rendesen dűlényalakúak; az ősmagyar sírok közül a szolyvaiban voltak olyan nagyobb méretű — fűzfalevél idomú nyílcsúcsok, melyeket kopjáknak vehetünk föl s a csorna-csatári leletben (Arch. Ért. 1885. v. 319. és Sopron m. régészeti társulat évk. I. k. 42.), mely a Paúr Iván által felhozott okok következtében inkább bessenyőnek tekinthető, kopjavas töredékein kívül előfordult egy bronz lándsacsúcs is egészen a bronzkori típusok szokott idomában — folyton keskenyedő tokkal,

mely a két szárny között gerinczalakban majdnem a lándzsacsúcs hegyéig ér.

A legtipikusabb magyar fegyver azonban, mely nélkül még a közel múltban is nemes ember alig volt képzelhető: a *kard*. A nyíl és kopja már századok előtt kiment a közhasználatból, a magyar kard fennmaradt s a nemzeti díszöltözetnek ma is elmaradhatlan része.

Nem volt azonban mindig ilyen, csak hosszú fejlődés után vált a magyar kard azzá, a minek a közfelfogás tekinti.

Már fentebb elmondtuk, hogy a valódi ősmagyar fegyver a nyíl, s ha Leo idézett szavai szerint a «*spathios*» megvolt a honfoglaló magyarságnál is, az csak mellékfegyver, az előkelőbbek fegyvere lehetett, a mint Kápolnai P. J. már tíz évvel ezelőtt kifejtette.* Erre mutatnak a leletek is, melyekben csak nagy ritkán fordul elő a kard; a pogánykorból ugyanis és a kereszténység első idejéből mindössze négyről van tudomásunk: az elveszett benepusztairól, a szolvairól, a nemes-ócsairól és az aldobolyiról. Ezek közül az utolsó (Arch. Ért. 1886. VI. 234—238.), mely a sepsi-szentgyörgyi Székely N. Múzeum tulajdona, csak annyiban tekinthető magyarnak, a mennyiben valamely előkelő magyar vagy székely a honfoglalás táján hozhatta magával Kelet-Európából. De korántsem magyar munka, hanem a perzsa vagy arab műipar terméke s olyan fegyvergyártó készítette, a ki a Közép-Volga és Kámavidék szokásos állatalakzatainak motivumát** igen ügyesen használta fel a keresztvas egymásnak háttal helyezett két párduczában. Ezen az alapon a készítés helyére is következtethetünk; Bolgárvárosból való lehet a kard, hol már a IX. század folyamán nagy számu perzsa és arab iparos és kereskedő, (a tulajdonképpen izmaeliták) telepedett meg.

E kard, valamint Jankovich M. szerint az elveszett benepusztai (Magy. tud. társ. évk. II. k. 281.) egyenes; Lehoczky szerint a szolvai (Arch. Ért. 1870. III. 204.) közepén kissé görbe volt, — sajnos a kard a földből való kivétel után annyira összetöredezett, hogy jelenlegi állapotában már nem lehet fölismerni eredeti alakját s most csak egyik nagyobb töredékén látható némi görbület. Határozottan a görbe kardok típusához tartozik a nemes-ócsai (Arch. Ért. 1880. XIV. kötet, LI. tábla, bár itt egyenesnek van rajzolva), mely szintén nagyon összetöredezett, de eredeti alakja határozottan kivehető a markolat és hüvely fennmaradt csontrészeinek görbületéből. E kard a XII. század körüli időből való***

* Az ősmagyar kardok és sisakok alakjáról. Arch. Ért. 1880. XIV. 193—203.

** Minők *Aspelinnél* Antiquité du Nord Finno-Ougrien. 133., 154., 155., 165., 167. lapokon, különösen az 559., 677., 693., 697., 698., 770., 783. sz. ábrák.

*** Időkorát a markolat ellenzőjén levő s a pilínihez, verebihöz stb. hasonló rózsza (lásd Arch. Ért. XIV. 1880. 352. l. és 21. tábla 1. c.), továbbá a vele együtt talált nyakperez és tekercses fülbevaló határozza meg. Amahhoz hasonló nyakperezek találtak Gerendáson (Arch. Ért. XIV. 91. l. X. t. és Békésvám. rég. és műv. tört. társ. 1878/9. évkönyve 48. l.),

s Végh Adorján (Arch. Ért. XIV. k. 1880. XLIII. lap) kunnak véli, tekintve, hogy a honfoglaláskori kun-kabar Ketel s fia Olup-Tulma Komárom vidékét szállta meg. Ilyen értelemben azonban archæologiailag alig különböztethető meg a kun az ősmagyartól, mindegyik népelemnél ugyanazon kulturális áramlatok és műirányok hatása alatti, egyidőbeli s egymásmelletti fejlődési állapot lévén. A valódi kun alatt ugyanezen fejlődési folyamatnak egy későbbi (XI—XIII. századbeli) korszaka értendő, melyet az ősmagyarral és kun-kabarral (IX—XI. sz.) a bessenyő (X—XII. sz.) köt össze.

Jankovich óta (Magyar tud. társ. évk. id. h.) nagyon elterjedt az a nézet, hogy a görbe kard csak a törökkel való érintkezés után jött nálunk divatba. Ez a vélemény azonban így semmi esetre sem helyes, tekintve nemcsak a fentebb mondottakat, hanem egyéb török korszak-előtti, nevezetesen XIV—XV. századbeli emlékeinket is, a melyekből azt a benyomást nyerjük, hogy azon időben kun szokásnak tekintették a görbe kard viselését.

A Képes Krónikának a következő helyein találunk görbe kardot: 1. Az előbeszéd címképén, mely Nagy Lajos udvarát ábrázolja, a király baloldala felől álló kun viseletű udvari vitézek közül az egyik kivont görbe kardot tart a kezében. (Ugyane kép közölve van a Toldy-féle 1867-ki díszkiadásban is.) 2. A hun-magyar eredet mondájánál ábrázolt medvevadászatnál egyik vadásznak az oldalán van görbe kard, míg kezében rövid egyenes kardot tart. 3. Attila királylyá választásánál, de tulajdonkép a cesumauri ütközetet ábrázoló képen az egyik hun vitéznek van görbe kardja. 4. Attila kivont görbe karddal van ábrázolva, (közölte Boncz Ö. Arch. Ért. 1887. VII. 204.); ugyanígy: 5. Lél vezér (közölve az 1867-ki kiadásban) s aztán 6. a IV. Béla alatt berontott tatárok.

Más ilyen emlékek: Veleméren rövid görbe kardja van Aquila János festőnek a saját maga által 1377-ben készített arcképén (Rómer Fl. Régi falk. 12 l. II. t. és Arch. Ért. 1887. VII. 205.), továbbá a fülei templom Sz.-László legendáján a kunoknak, sőt a lefejezési jelenetnél magának Sz.-Lászlónak is. (Arch. Ért. V. 1885. 216.)

Mindezekből azon meggyőződésre jutunk, hogy a görbe kard, bár a középkor vallásos fogalmainak befolyása alatt a kereszthez hasonló egyenes kard háttérbe szorította is, megvolt a honfoglaláskor, meg az Árpádok alatt s fenntartotta magát mint «kun kard» a XIV. és XV. század folyamán is.

Szent István (1000—38), Péter (1038—46) és Aba (1041—44) érmeivel, azután Alpáron (Arch. Ért. 1883. III. 156.), I. Endre érmeivel (1046—60). Tekercses fülbevaló ugyanitt, aztán Szécsényen (Arch. Ért. 1880. XIV. 39. és 347. U. o. új foly. II. 2. rész 149.) ugyancsak I. Endre érmével, Tápió-Szelén Béla dux érmével (1050—60 k.), Sz. Battyán-Somlódombon (Arch. Ért. II. 2. r. 145. l.) III. és IV. Béla érmeivel (1173—96 és 1235—70.) és Karczagon XIII—XIV. századbeli frisatikus érmekkel.

S ezt a kardtypust Kelet-Európából hozták magukkal őseink. Ilyen volt valamennyi török-mongol népnek a kardja, ilyen a mandsuké, sőt úgy látszik ilyen az ó-kori szkyltha-szarmata törzseké is.* Mint Kápolnai mondja, az ural altáji lovas népeknek már szinte a vérükben van az, hogy a kardot vágásra, ne pedig szúrásra használják, miként az árja népek; vágásra pedig az egyélű s görbe pengéjű kard a legalkalmasabb. Több jel azt mutatja, hogy a kelet-európai népvándorláskori nomádok kardja az iráni elem által nagyon befolyásolt szkyltha-szarmata néptől származik. A magyar *kard* szó mindenesetre iráni eredetű, megfelel az ó-perzsa «kard» s új-perzsa «ghurd» = kés szónak, melynek ezen jelentése teljesen összefügg a régi magyar kardok rövidségével s könnyűségével, úgy hogy bátran nevezhetnők nagyobbfajta késeknek. Valóban annak nevezi Leo császár taktikájának egyik helyén a kardot, hol valószínűleg magyar vagy avar példa után egy élű nagyobb görbe kést ajánl a byzanti katonaságnak.**

Az ó-kori perzsák, mint Boeheim mondja (Waffenk. 269), görbe kardot viseltek, az egyenes kard csak a Szasszanidák korában görög hatás következtében terjedt el. A kelet-európai kardtypus tehát, melyből az ősmagyar és kun származott, nyilván még a Krisztus előtti századokban vagy legkésőbb időszámításunk elején alakult meg az ó-perzsák befolyása alatt s e typusból fejlődött aztán tovább a Kr. u. első évezredben a nélkül, hogy lényegesen megváltozott volna. Keskeny, rövid, görbe penge s egyszerű, rövid markolat-ellenző jellemzi a Trajanus oszlopán látható barbár kardot (Arch. Ért. XIV. 1880. 197), mely valószínűleg szarmata eredetű; hasonló kardokat találunk a Szasszanidacsészek egy nagyon primitív permi utánzatán (Aspelin id. m. 143. l. 612. sz.); s ugyanilyen jelleget tüntetnek föl a nemes-ócsai ősmagyar és a XIV—XV. századbeli képeken látható kun és magyar kardok. A szkylthák és szarmaták, a kiknek az ó-kori íróknál található jellemvonásában az iráni befolyás erősen kidomborodó jelenségei mellett is föltűnnek a tipikus ural-altáji tulajdonságok és vonások***, alkalmas köz-

* Kápolnai P. J. Az ősmagyar kardok és sisakok. (Arch. Ért. 1880. XIV. 193—203.) — Boncz Ö. Vázlatok a magyar viselet történetéből. (Arch. Ért. 1886. VI. 290.)

** Μαχαίρας μεγάλας μονοστόμου. (Cap. V. §. 3. Meursiusnál 577. l.) A «machairas» szóra nézve l. Salamon id. m. 76. l.

*** Az újabb német ethnologusok (Müllenhof, Tomaschek, Cuno stb.) árjáknek (iránoknak, illetőleg letto-szlávoknak) tekintik a szkylthákat s a tőlük csak dialektusban különböző szarmatákat. Ámde a mily könnyen tudnak boldogulni a személynevek irán vagy letto-szláv alapon történő magyarázatával: ép oly kevésre mennek a fennmaradt s jelentés szerint is ismert néhány szkyltha-szarmata szóval és istennévvel. Itt csak jelzem, hogy hasonlíthatlanul kielégítőbb eredményre jutunk a szumir-akkad nyelv segítségével, itt-ott kiegészítve a töröktár nyelvekkel. E világításban a szkylthák és szarmaták olyan nomád népnek tűnnek fel, mely az ural-altáji népcsalád ma már kihalt protoméd-szumir csoportjához tartozott s ilyen alapon a szkyltha maradványokkal kétségkívül vegyült magyarság nyelvében is érthetőkké válnak egyes nagyon is akkadszerű elemek.

vetítő elemül szolgálnak arra, hogy áthidalják azt az űrt, mely a történelem előtti magyarság és a Szasszanida-kor előtti iránok közt volt s megmagyarázzák, hogy az ó-perzsa kulturhatás milyen uton jutott az ősmagyarsághoz.

A keresztyén középkor, mely az egyenes és keresztmarkolatú kardok divatjának kedvezett, a görbe kardok megnevezésére egy külön kifejezést kapott fel. Ez a *szablya*, mely szó egész Európában elterjedt. Megvan valamennyi szláv népnél (ószlov. újszl. or. sablja, szerb. sabja, bolg. sabija, cseh šavle, lengy. szabla = sablya), a balkáni nyelvekben (rum. sabiu, alb. sábye), a román népeknél (olasz. sciabla, sciabola, velencz. sabala, francz. sabre, spany. sable, port. sabre) s germánoknál (ném. säbel, holland: sabel, svéd s dán: sabel) és rendesen magyar, lengyel vagy török szabású görbe kardot szoktak érteni alatta. Minden archæologus és nyelvész megegyez abban, hogy miként a fegyvernem, a szó is keletről való s eredetét részint a magyaroknál, részint a szlávoknál keresik. Miklosich, a szláv nyelvész, kezdetben magyar, azután homályos eredetűnek tartotta, mert ámbár a «szab» tő egészen magyar is s szabdaló, vágó fegyvernemre teljesen ráillett is az ezen tőből származott elnevezés: a magyar nyelvészek a képzést nem tudták igazolni. Pedig minden arra vall, hogy e név a magyaroknál, még pedig az árpád-kori nyelvben keletkezett.* Mert soha sem szabad felednünk, hogy akkor, midőn őseink beköltöztek, a magyar volt a hadi dolgokban jártas nép, nem pedig a szláv; egyszerű következtetés után is világos tehát, hogy a hadi mesterségben is a magyaroknak kellett a tanítóknak lenni s nem a szlávoknak. Magyaroktól vették a szlávok az ősmagyar rövid pengéjű, könnyű görbe kardot, (lengy. kord = kis kard, tör. karwasz = könnyű rövid szablya, a. m. kardvas, kordelas = rövid kard; cseh: kord, másképp: kratky-kord = rövid kard; orosz: kortiku; újszlov. korda; szerb: csorda); magyarból való a lengyel «giermek» = fegyverhordó, paizstartó s aztán a karvértnek «karwasz» (karvas) neve; csak a lengyelben van meg a szláv nyelvek közt a «homályos eredetű» s külső alakjára nézve is a magyarhoz hasonló «szyszak»; magyar közvetítéssel jutott el az olaszoktól a lengyelekhez a «darda», «paiž» s a törököktől a «szereg» stb. Az újkor elején kifejlett magyar és lengyel fegyverzet hasonlósága tehát a lengyel nyelvben levő s hadi dolgokra vonatkozó számos magyar eredetű elnevezés által kellő magyarázatot nyer.

A *pallos* a középkor folyamán kifejlett magyar alakja az egyenes nyugoti szabású kardoknak, mely emezektől abban különbözik, hogy

* Az egész homályt az okozza, hogy a kérdéses *-lya* képzőt egységesnek tekintik s arra nem gondolnak, hogy összeolvadás által is eléállhatott; alkatrészei: *-l* frequentatív igeképző (tehát megfelel a mai «szabdal»-nak), és *-aja*, *-aj* igenév képző (a mai *-ó*). Az egész szó jelentése mai nyelven a. m. szabdaló.

ez is inkább vágásra, mint szurásra volt alkalmas. Ez az elnevezés is nemzetközivé vált (orosz: палаš, szerb: paloš, cseh: palaš, lengy. pálás = pallas, szlovén: palaš; ném. palasch; olasz: palascio, francz. palache), miként a szablya s ezen alakjában, mint egy híres romanista, Schuchardt H. kimutatta *), kétségkívül magyar eredetű, csak az nem bizonyos, hogy a magy. pallani (ütni) szótól származik-e vagy a török «pala»-tól (a. m. pallos), a mely alakjában a balkáni népeknél terjedt el.

A középkori kedvelt magyar kard a pallos volt, a melynek alakját minden jellemző vonásával feltünteti a Kinizsi Pál nagyvázsonyi sírjában talált két kézre való, széles pengéjű s vágófegyvernek való XV. századbeli egyenes magyar kard.

Természetesen, a külföldi kardok is el voltak terjedve nálunk s ilyennek tekinthetjük az uralkodóház gyűjteményében levő XIV. századbeli velencei eredetű Kálmán-féle kardot, (rajza Boeheimtől Waffenk. 243. l. Leírását l. Arch. Ért. 1889. IX. 410.). Itt csak azért említjük meg e kardot, mert fölírása a «Colomanvs Eps» és «Rex Hungarie» teljesen zavarba hozta Boeheimot, Kálmán királylyal tévesztvén össze az itt említett Kálmán püspököt, holott az nem más, mint Róbert Károlynak 1317—75 körül élt természetes fia, a ki elébb váradi kánok, 1337-től pedig élte végéig győri püspök.

Ez a kard átvezet a magyar kardok harmadik főtypusához, a három négyélű hosszú s vékony pengéjű hegyes törökhöz, minőt régi huszáraink viseltek bal felől a nyereg alatt. Úgy látszik, ezt nevezték őseink *dákosnak* s talán az Anjouk alatt honosodott meg nálunk, tekintve, hogy az elnevezés leginkább megfelel a nápolyi «daca» (olasz: daga, ném. degen) szónak.

Nagy Géza.

HÁROM MAGYAR ÉRDEKŰ OLASZ RENAISSANCE EMLÉK.

I.

A berlini királyi múzeumok kereszténykori szoborművei között kettőnek leírása nagy mértékben fölkelte a magyar kutató érdeklődését.

«*Verocchio*. Andrea di Michele de'Cioni; — mellékneve Andre adel Verocchio. Ötvös, szobrász, festő, szül. Firenzében 1435, megh. 1488-ban Velenczében. Egy kézirat, mely úgy látszik még a XV. században kelt s melyet Baldinucci használt föl, határozottan Domatello tanítványának mondja. Működött Firenzében és Velenczében. Előszeretettel

* M. Nyelvőr. 1889. XVIII. 394.

az agyagot s az érczet kezelte. A quattrocento utolsó évtizedei folyamán a művészet kifejlődésére Közép-Olaszországban nagy jelentőséggel bírt.

98. *Korvin Mátyás képe.* Féldombormű, a hónalj alatt elmetszve. Parosi márvány, aranyozás nyomaival. 0.345 magas 0.25 széles. Vétetett 1842-ben Marchese Orlandinitől Firenzében. Említik: Tieck-Gerhard, Verz. d. B.-W. Nr. 741; Bode, Ital. Portraitskulp. p. 34 (rajzzal); Bode, Ital. Bildh. d. Ren. p. 255. Fényny. a VII. táblán.

$\frac{1}{8}$ -ig balra fordul. Arcza borotvált. Haja cserkoszorúval diszítve. A pikkelyes vért fölött a bal vállon köpönyeg.

A 99. számú dombormű párja. Corvinus Mátyás (Hunyadi) sz. 1443, 1458-tól fogva Magyarország királya, megh. 1490. Buzgón igyekezett országában az olasz művészetet és tudományt meghonosítani. Hasonló dombormű, mely a királyt 10—12 évvel előrehaladottabb korban ábrázolja, van az osztrák császári művészettörténeti gyűjteményeknek II-ik csoportjában. A dombormű kezelésének kissé felületes és kevésbé egyéni volta sejteti, hogy nem az elevenről ábrázoltatott, hanem Olaszországban valami éremről vagy hasonló mintáról. Azonban, hogy daczára mintázása florentin jellegének, a dombormű még sem Firenzében készült, arra az a körülmény utal, hogy parosi márványból való. Firenze márványszükségletét kizárólag a carrarai bányákból látta el, míg Velence a szállítás könnyű volta következtében előnyt ad a görög szigeteken levő márványbányáknak. Éppen abban az időben, mikor szerintünk ez s a következő dombormű készültek, dolgozott a firenzei Verocchio a Colleoni emléken, melynek stylusbeli sajátságaira ezen s kivált párján reá ismerünk.

99. *Arragoniai Beatrix képe.* Féldombormű. A mell közepe magaságában elmetszve. Parosi márvány. Annak, hogy egykor meg volt aranyozva és festve, nyomai észrevehetők. 0.38 magas, 0.25 széles. Vétetett 1842-ben Marchese Orlandinitől Firenzében. Említik: Tieck-Gerhard, Verz. d. B.-W. Nr. 685; Bode, Ital. Portraitsk. p. 34 (rajzzal); Bode, Ital. Bildh. d. Ren. p. 255 (rajzzal); Fényny. a VII. táblán.

$\frac{1}{8}$ -ig jobbra fordul. A rövid fürtös haját, mely közt folyondár virágokat látunk, vastag gyöngy koszorú diszíti, s ezt a homlok felett gazdagon foglalt ékkő megerősíti. Keblére hatsoros gyöngyláncz csügg. A bal vállat násfá diszíti. A hajban s az ékszereken egykori aranyozás és festés nyomai.

A 98. szám párja. Arragoniai Beatrix, I. Ferdinánd nápolyi király leánya 1476-ban lett Hunyadi Mátyás neje. E fejedelemnőnek két fölírásos képe — a mellszobor Dreyfuss G. úr gyűjteményében Párisban, s a dombormű az osztrák császári művészettörténeti gyűjteményeknek II-ik csoportjában — egymástól és a berlini domborműtől nevezetes vonásokat illetőleg eltérnek. A két dombormű rokon volta azonban akkora, és az a körülmény, hogy mindenik Mátyás egy-egy kétségtelen képének párja olyannyira döntő, hogy az elnevezés helyességén nincs mit kételkednünk.»

Igy szól a két emlék leírása a berlini szoborgyűjtemény 1888-ban közzétett lajstromában. A minket érdeklő kérdésnek, annak eldöntésére, hogy a szóban levő domborművek csakugyan I. Mátyás királyt és nejét Beatricet ábrázolják-e, kénytelen vagyok a lajstrom szerkesztői egyikének, Bodenak 1887-ben megjelent «*Italienische Bildhauer der Renaissance*» című munkájából az e képekre vonatkozó fejtegetést idézni. «A domborműképek Velenczében és Firenzében dívó felfogásnak érdekes összehasonlítására nyujtanak alkalmat egy ifjú házaspár arczképei,

I. DOMBORMŰ A BERLINI MÚZEUMBAN. ÁLLÍTÓLAG VEROCCHIO MŰVE.

(Gipszmásolat után készült horganyedzés.)

melyeket 1842-ben szerzett a berlini gyűjtemény Marchese Orlandinitól Firenzében. Nyilvánvaló, hogy ezek épp úgy mint a fentnevezett velencei domborműkép, ajtó- vagy kandalló-párkány díszét képezték, melynek ékességei közé voltak erősítve. Hogy ez miképen történt, arról meggyőződhetünk a berlini iparművészeti múzeumban őrzött firenzei kandalló-párkány példáján, mely bár mesterember kezének munkája, mégis egész alkatával finom érzésről tesz tanúságot. A firenzei domborművek kidolgozása épp oly tökéletes, mint a velencei eredetűeké. A domborodás az alapnál csekély, a mű középső része felé pedig erőteljesebb. A fölfogásban a firenzei művészetet kiválóan jellemző vonás, az egyéniség ábrázolásának nagyszerűsége és előkelősége érvényesül oly kecsesül párosulva, mely aféle művészre vall, minő Antonio Rossellino vagy Benedetto da Majano.

A két dombormű semmi nevet nem viselt megszerzésükkor, s a legutóbbi időkig «ismeretlenekül» állottak a gyűjteményben. A férfi sajátosságos fejdísz — cserkoszorú a hullámos hajban, melyet csak még egy olasz képnél, Hunyadi Mátyásnak a bécsi ambrasi gyűjteményben levő domborműképen ismernek — valószínűvé teszi, hogy a berlini dombormű ugyancsak őt ábrázolja. A vonások csakugyan nagyon rokonok, csak 12—15 évvel fiatalabbak. Még meggyőzőbb a hasonlatosság a fejedelem ismert érmével, mely őt szintén cseregalylyal koszorúzva mutatja. A pikkelyes vért is, melyet mind a két képen látunk, szintén illik a harczias magyar királyhoz.

A kép párja e szerint okvetlenül nejét ábrázolja, Beatricet, arragoniai Ferdinánd király leányát, kit 1476-ban vett nőül. E feleségének vonásait különböző, egykorú fölírás által hitelesített képei őrizték meg számunkra: Mátyás király az ambrasi gyűjteményben levő képének ugyanott látható párja s Dreyfuss Gusztáv úr birtokában Párisban egy «Diva Beatrix Arragonia» fölírású márvány mellszobor, melyről már Marietta Strozzi márvány mellszobrának megbeszélésekor megemlékeztünk. Míg Mátyásnak bécsi képét, mint fent kifejtettük, megegyeztetettük a berlini domborműképpel, ha a korkülömbiséget számba vesszük, addig Beatrice vonásai a márványszobron, bár nyilván csaknem egykorú itt, azzal ki a berlini domborművön ábrázoltatott, lényegesen különböznek ezéivel. De a bécsi dombormű épp oly kevésbé egyezik meg a szoborral, bár az e két emléken olvasható fölírások semmi kétséget nem engednek, hogy mind a kettő egy s ugyanazon személyt ábrázolja. A bécsi dombormű nevezetesen, kidomborodó, hajlott ívű homlokot s kissé fölfelé irányuló orrot mutat, míg a Dreyfuss úrnál levő mellszobornak homloka feltűnően alacsony és hátra fekszik, orra pedig hegyes. A lényeges vonásokat illetőleg a berlini dombormű megfelel a bécsinek; már azon is észrevehető a hízásra való hajlandóság,

2. DOMBORMŰ A BERLINI MÚZEUMBAN ÁLLÍTÓLAG VEROCCCHIO MŰVE.

(Gipszmásolat után készült horganyedzés.)

mely a mintegy tizenkét évvel idősebb nőnél, a mint őt a bécsi domborművön látjuk, már kifejlődött. Ellenben úgy a mellszobornak, mint a domborműveknek közös sajátága a rövidre nyirott fürtös haj, melyet bájosan elrendezett dísz: folyondárvirág-koszorú — bizonyára zománczos aranyból való — és a homlok felett gazdag foglalású drágakövel megerősített vastag gyöngypárta ékesít a berlini képen. A magyar király hitvesét és Dél-Olaszország büszke zsarnokának leányát elárulja a többi drágaság is, melyet visel: a széles hatsoros gyöngy nyakláncz és a gyöngyök közé foglalt násfa, mely kapocs gyanánt van bal vállára erősítve.

E domborműképek ékesen szóló bizonyágai az érdeklődésnek, melylyel Hunyadi Mátyás — miként köztudomású — az olasz művészet iránt viseltetett. Máig megmaradt egy tekintélyes sorozata a kéziratoknak, melyeket a király Itáliában készíttetett és a legkiválóbb művészek által miniatűrökkel ékesíttetett; okmányokból merített adatok értesítenek, hogy 1480-ban Andrea és Francesco Cellini, Benvenuto bátyjai, képfaragók, Mátyás udvaránál dolgoztak; Vasari pedig részletesen tudósít Benedetto da Majanónak Magyarországon való tartózkodásáról, kit a király előbb berakott famunkával, utóbb szobrászi föladatokkal foglalkoztatott. Vajjon akkor készítette volna talán Benedetto a berlini gyűjtemény két képét, melyek utóbb a magyar király ajándékaiul Itáliába kerültek? Keletkezésük korának ez megfelelne, mivel Benedetto — Vasari szerint — közvetlenül miután Magyarországból hazatért, készítette a Palazzo Vecchio kihallgatási termének ajtóit, melyek 1481-ben elkészültek. Az a körülmény azonban, hogy Mátyás képe, ellentétben nejének nagyon egyéni ábrázolásával, élettelennek és mondva csinálnak látszik, inkább arról tanúskodik, hogy a férfikép nem lőn az elevenről mintázva, s így valószínűleg mind a két dombormű Itáliában készült.»

Bode itt idézett 1887- és 1888-diki véleményeit összehasonlítva, lényeges föltevéseiben találunk eltérésekre. 1887-ben Antonio Rossellinót, vagy még inkább Benedetto da Majanót tartja a domborművek szerzőjének, 1888-ban minden indokolás nélkül, hogy miért változtatta meg nézetét, Andrea Verocchio kétségtelen alkotásainak mondja. 1887-ben semmi következtetést nem von le abból, hogy parosi márványból faragvák, 1888-ban ezt a tényt felhossa döntő érvül arra, hogy Velenczében készítette őket firenzei művész, — s talán ez indította arra, hogy Verocchio műveire ismerjen bennök, mivel köztudomású, hogy a híres firenzei mester a XV. század 80-as éveiben Velenczében működött. Pedig Bode éppen az Ital. Bildh. der Ren. 25. lapján fölvilágosít, hogy a parosi márvány használata egyáltalán nem kizárólagos sajátága a Velenczében dolgozó művészeknek. Ott két XIV. századi nápolyi emléket tárgyal, melyek parosi márványból készültek és egy XV. századi

3. BEATRIX MAGYAR KIRÁLYNÉ LEÁNYKORI MELLSZOBRA.

Az eredeti Dreyfuss úr párisi gyűjteményében; gipszmásolat után készült horganyedzés.

Sienában készített Madonnát, melynek anyaga szintén görögországi márvány.

Hogy Bode okoskodásainak e változása, a nélkül, hogy új tényekkel igazolná azt, megingathatja bizalmunkat meghatározása végleges és teljes volta iránt, az jelentőséggel bírhat arra, hogy mekkora fontosságot tulajdonítunk a berlini domborműveknek az olasz szobrászat emlékei sorozatában, de minket itt ez csak másodsorban érdekel, első sorban azt kell vizsgálnunk, mi alapon viselik Mátyás és Beatrix nevét, milyen helyet igényelhetnek a magyar ikonographia körében.

A domborművek 1842-ben mikor Firenzében vásároltattak s azóta 1887-ig, sem határozott nevet nem viseltek s ismeretlen személyek képei gyanánt szerepeltek. Mátyásra és Beatrixre való elkeresztelésüket Bode teljesítette azon az alapon, hogy az ábrázolt férfiú cserkoszorút visel hajában, épp úgy mint Mátyás király a fölírás hitelesítette ambrasi domborművön és ismeretes érmén — tudniillik a nagyobbikon — és hogy nem ismerünk más XV. századi férfiképet, mely cserkoszorúval volna ékesítve. Az az állítása, hogy Mátyás a bécsi képen vagy az érmen pikelyes vértet visel, miként a berlini domborművön ábrázolt férfi, nem felel meg a tényeknek. Azt is állítja Bode 1887-ben, hogy a berlini dombormű vonásai nagyon rokonok az ambrasi képen ábrázoltakkal, csak hogy 12—15 évvel ifjabbak, s hogy a fejedelem érmével (a nagygyal) feltűnő hasonlatosságúak. 1888-adiki érvelésében jobban hangsúlyozza, a mit 1887-ben csak melleleg érintett, hogy a berlini férfikép «kezelése felületes s kevésbé egyéni» más szóval, hogy nem tarthatjuk meghatározott egyén hasonlító képének, de ebből csak azt a tanuságot meríti, hogy nem elevenről ábrázoltatott, hanem Itáliában, vagyis, hogy a ki készítette soha sem látta színről-színre Mátyást, hanem csak képeit ismerte. A női kép elnevezését azzal indokolja, hogy az Mátyás kétségtelen képének párja lévén, okvetlenül ennek nejét ábrázolja, daczára annak, hogy a Dreyfuss-féle mellszobortól teljesen elüt. Pedig ő maga azt tartja, hogy a berlini dombormű és a párisi szobor ugyanegy korú nőt ábrázol, s hogy mind a kettő rendkívül egyéni, hasonlító kép, melyeket az eleven minta láttára alkotott a művész. Az elkeresztelés erőszakosságát enyhíteni igyekszik ez esetben azzal, hogy bizonyítani iparkodik a berlini és bécsi domborművek hasonlóságát, s a bécsi kép és a párisi szobor egymástól való lényeges eltérését, szóval fölteszi, hogy kiváló olasz szobrász — mert úgy a mellszobor mint a dombormű alkotóját annak elismeri — XV. században mintáját látva, képes volt lényegesen más vonásokat ábrázolni, vagyis nem tudott hasonló képet készíteni.

Úgy hiszem, hogy a fejtegetésünk tárgyát képező kérdés megoldását helyesen úgy érhetjük el, ha azon részét vesszük szemügyre,

mely a tetemesebb és megbízhatóbb alapot nyújtja, vagyis ha a női kép meghatározását kísértjük meg, tehát éppen fordítva járunk el, mint a berlini gyűjtemény nagyérdemű igazgatója, ki a férfikép meghatározásából indult ki. Előre kell bocsátanom, hogy nem csak az kétségtelen, hogy e művet olasz művész faragta, de az is, hogy az ábrázolt személy is olasz, miről a ruha divatja s a sajátságos hajviselet, a rendkívül messze hátra fésült haj tanúskodik. E szerint nincs mit foglalkoznunk azzal a föltevessel, hogy itt Katalint a cseh Podiebrad 1464-ben elhalt leányát látjuk, s ha egyáltalán Mátyás nejét, úgy csakis Beatrixet ábrázolná ez emlék. Eltekintve a codexekben levő miniaturéktól, melyek soha sem készültek az elevenről s ezért ikonographiai meghatározásnál alig használhatók döntő bizonyítékokul. Beatrice vonásait három emlék tartotta meg nekünk: A párisi mellszobor, a magyar nemzeti múzeum gyűjteményeiben őrzött érem s a bécsi dombormű. Mind a három fölírás biztosít, hogy csakugyan Beatrixet látjuk.

A mellszobor, nézetem szerint, legkorábbi képe Beatricenak. Az élet-nagyságú szobor a hónaljnál van elmetszve. A kebel fejletlen idomainak megfelel a karcsú nyak, melyről a fej kissé az ábrázoltnak bal válla felé hajolva emelkedik. A szemek ferde állása s ábrázolásuknak az a sajátsága, hogy a szem felső héja félig betakarja a golyót, előfordul az egykorú olasz leányszobrok egy egész sorozatán, melyet Bode fent idézett könyve 227—228. oldalán összeállított s melynek magyarázatául mondja, hogy: «a művészek ezzel úgylátszik a szüzi szemérmetetességet és szerénységet igyekeztek kifejezésre juttatni». Ez a magyarázat föltevésemet, hogy a mellszobor Beatrixet még leánykorában mutatja, igazolná, csakhogy a szem mintázásának feltűnő sajátságát azzal is lehet talán helyesebben indokolni, hogy a mellszobrok, melyen előfordul, magas helyütt voltak felállítva s tekintetük akkor éppen a nézőre esett, míg ha a szem nyitottabban volna ábrázolva, a tekintet a messze távolba irányult volna, s a szobor kifejezése kevésbé lett volna közvetlen. Hogy a szobor homloka a bécsi domborműéhez hasonlítva «alacsony és hátra fekvő» volna, miképen Bode állítja, nem vagyok képes meglátni. A homlokból szabadon csak öt milliméternyi maradt a szemöldökök fölött, többi részét fátyol fedi, melylyel haja is be van kötve. A hajról sem állíthatjuk Bodeval, hogy az rövidre volna nyírva; két oldalt a halántéknál, hol a fátyol alól kibúvik, két-két csomó három centiméternyire lóg az arcba, míg többi, szintén hullámos része ismét a fejdísz alá vonul, s nyilván mutatja, hogy a hajzat nincs rövidre nyírva, hanem a fej hátán kontyba van szedve. Hátral ellenben két és fél centiméternyire kinyúlik az egyenletesen nyírott haj a fejdísz alól s rendesen lefésülve takarja a nyakszirtet. Ha a mellszobrot $\frac{4}{8}$ -ban jobbra fordulva nézzük, a hogy Beatrixet az érmen s a domborművön látjuk, észlelhetjük az

orr kampós idomát s hogy a szög, melyet a homlok vonalával képez, alig nagyobb 135 foknyinál; ugyanígy nézve a mellszobrot, látjuk, hogy a felső szemhéj felső vonala, tehát az, mely legmélyebben fekszik, s a szemgolyó felső körvonalát jelzi, csaknem párhuzamos a szemöldök vonalával, sőt hogy a szem külső sarka valamivel közelebb esik a szemöldök külső végéhez, mint a felső szemhéj legmagasabban fekvő pontja, a szemöldök megfelelő pontjához; végre meg kell figyelni, a hát, nyak és nyakszirt körvonalának görbületét, melytől a berlini dombormű megfelelő vonala meredekségével oly lényegesen eltér, míg a bécsié kétségtől hasonló. Azt a föltevést, hogy az emlék még Beatrice leánykorában készült, nem csak a szobor egész megjelenésének leányos voltára alapítom, hanem arra a körülményre is, hogy fölírása

4. BEATRIX KIRÁLYNÉ EGYOLDALU BRONZÉRME
A NEMZETI MÚZEUMBAN.

magyar királynői méltóságáról nem emlékszik; csak DIVA BEATRIX ARAGONIA-nak mondja, míg a következő emléken, az érmen a fölírás így szól: DIVA · BEATRIX · HVNGARIE · REGINA. Itt az érmen a kebel s a nyak idomai kissé teltebbek ugyan, de különben a vonások teljesen megegyeznek azokkal, melyeket a szobron szemléltünk, az orr hajlása ugyan olyan, a szög, melyet a homlok vonalával képez, ugyan akkora. A homlokot itt is csaknem teljesen eltakarja a fátyol, mely azonban ezúttal nincs kontyba kötve, hanem Beatrix hátára lóg. A haj megint csak a halántéknál marad fedetlen, de itt is látjuk, hogy nincs rövidre nyírva. A szem alakja megegyezik azzal, melyet a szobornál észleltünk, de itt, hol egyenesen maga elé néz, nyílt tekintettel, sokkal feltűnőbb kicsiny volta, mint a szobron, hol sajátságos, félig csukott voltának tulajdoníthatnók kicsiségét. Ha számba vesszük az eltéréseket és hasonlóságot a két emlék közt, világosan látjuk, hogy csak kevés év múlhatott el a szobor s az érme készítése közt, úgy hogy ha az első az

esküvő előtt mintegy 1474—5-ben készült, a második bizonyára még 1480 előtt mintáztatott.

Jóval később, talán a 80-as évek végén készülhetett a bécsi dombormű, melynek fölírása: REGINA HVNGARIÆ BEATRIX DE ARAGONIA. A mellszobor mintájából, a vékony, fejletlen leányzóból, hatalmas kövér nő vált. Keblének duzzadó idomain megfeszül a fűzős derék; közvetlenül áll a alatt nyaka úgy megtelt, hogy kíméletlen leíró tokának mondaná, melynek csíráját azonban már az érmen is észrevehetjük. Az orr és homlok vonalai által képezett szög ugyanakkora, mint a mellszobornál s az éremnél; az orr alsó része szintén, mint a fej összes idomai, húsosabb, gömbölyűbb lett, de körvonala még mindig kampós, s nem hihetjük, hogy Bode a képet nézve vetette papírra azt a leírást, melyben állítja, hogy az orr hegye kissé fölfelé hajlik, vagyis fitos. A fátyol itt épp úgy, mint az érmen lelóg Beatrice hátára, eltakarva a haját, mely megint a halántéknál látható csak, de eléggé, hogy meggyőződünk, hogy nincs rövidre nyírva. A homlokot azonban itt nem fedi a fátyol. A szem alkata tökéletesen olyan, mint az érmen.

Látjuk mindezekből, hogy az emlék kétségtelenül egy s ugyanazon egyént ábrázolja fejlődésének három különböző szakában, s hogy mind a három közt benső összefüggés van, míg az eltérések éppen az idő szülte különbségeket tükrözik; jól megfigyelt jellemzései a minta korának s épp ezáltal tanúskodnak arról, hogy a művész mintáját jól eltalálta. Vegyük már most elő a berlini domborművet s Bodenak reá vonatkozó állításait. Bizonyos, hogy egy férfiképnek párja; ennél fogva ha Beatrixet ábrázolja, már oly időben mutatja, mikor Mátyásnak menyasszonya volt, tehát később készült a párisi szobornál. Másfelől ha egyetértünk Bodeval, hogy a női kép az elevenről ábrázoltatott, míg a férfikép mintájául képek szolgáltak, akkor ez emlékek csak mielőtt Beatrice Magyarország bament készülhettek Olaszországban, tehát korábban, mint az érem. Külsőség ugyan, de mégis meggondolandó, hogy két, a berlini domborműnél kevésbé korábbi és későbbi hiteles képén Beatrice hosszú haját visel, ellenben a berlini domborművön ábrázolt hölgy fürtjei rövidre vannak nyírva. Sokkal lényegesebb az, hogy alig egy vonása egyezik akár a szobor, akár az éremével. A berlini hölgy nyaka csaknem hengeralakú, ellentétben a szoboréval, melynek alapidoma csonka kúp; a domborművön az állnak vonalai csaknem derékszöget képeznek, a szobron s az érmen körülbelül 112 foknyi tompa szögben futnak össze. A domborművön az orr háta egyenes s a szög, mely alatt a homlok vonalával egyesül, legalább 158 foknyi. A nagy nyitott szem héjának legfelső pontja sokkal közelebb esik a szemöldök vonalához, mint a szem külső sarka, míg Beatrix hiteles képein láttuk, hogy ez éppen fordítva van. A homlok összehasonlítását megnehezíti az, hogy Beatrice

mind a három hiteles képén fátyolt visel, mely a haj növéseinek határát eltakarja, míg a berlini nő feje födetlen, legfeljebb annyit mondhatunk határozottan, hogy az utóbbinál az alacsony homlok erősen hajló ívben domborodik a Beatrice képeken, a homlok vonala sokkal laposabb ívben kanyarodik. Bode hangsúlyozza, hogy a berlini nőkép nagyon egyéni vonásokat mutat, tehát hogy a minta feltűnő sajátosságait érvényre juttatja, s minthogy ezek egyenként s összesen lényegesen eltérnek Beatriceéitól, azt kell következtetnünk, hogy a művész nem őt ábrázolta.

A mi a férfiképet illeti, Bode azt állítja, hogy abban hiába keressük az egyéni vonást, vagyis hasonlatosságot a mintával; sajnálatomra itt sem érthetők egyet a kitűnő német tudóssal. Az a határozottan tagolt homlok, a kissé összevont szemöldök, mely az arcz kifejezésébe szigort vegyít; az orr hátának oly finoman kanyarodó vonala, hogy felületes megtekintésnél egyenesnek véljük; a kissé nyitott száj; az arcznak az orr tövénél, a szájszegletnél s a pofacsont körül oly változatosan hullámzó mintázása mind oly vonások, melyek csak közvetlen megfigyelés alapján készülhettek, s csaknem kizárják, hogy eszményképpel, nem határozott egyén ábrázolásával állunk szemben. Persze, hogy e vonások egyáltalán nem emlékeztetnek Mátyáséira, a mint azokat a bécsi domborműből s két érméből ismerjük. Egyetlen egy körülményt illetőleg egyezik a berlini dombormű a bécsivel s a nagyobbik éremmel, az pedig pusztán külsőség: hogy mind a háromnál a fej t cserkoszorú díszíti. A kisebbik érmen babérral van Mátyás koszorúzva; az a tény pedig, hogy sem Bode, sem más eddig nem mutathat cserkoszorús olasz képet a XV-ik századból a nevezettekén kívül, nem jogosít, hogy minden ilyen díszítésű, e korbéli férfifejben Mátyás királyra ismerjünk.

II.

Míg a berlini szobor-gyűjtemény lajstroma illetéktelen elkeresztelésével azt a hiúnak bizonyuló reményt ébresztette bennünk, hogy a hollós király és nejének kiváló művész alkotta képeivel ismerkedhetünk meg s szerzőinek tekintélyes volta kényszerített hosszadalmas fejtegetésekkel ellenőrizni minden egyes állításukat, hogy némi megnyugvással mondassunk le az eredményről, melyre ők jutottak, egy régebben állítólag Visegrád várban — lásd A. É. X. 253. lap — napfényre került magyarországi emlék meghatározásához biztos módot nyújtanak a közzétett gazdag anyaggal s az alapos fejtegetésekkel, melyekben azt feldolgozták.

A 5. számú ábrán látható félkörív-dísz vörös márványból faragott dombormű a boldogságos Szűzet ábrázolja, ki két kezével támogatja az előtte vánkoson álló, áldást osztó Jézust; Mária bal könyöke alatt, köpönyege alól angyalfej kandikál ki; felhőket jelző hosszúkás dom-

5. DOMBORMŰVES TYMPANON A VISEGRÁDI VÁRBÓL ; A HERCZEGPRIMÁSI GYŰJTEMÉNYBEN.

Fénykép után készült horganyedzés.

borodások élénkítik a háttért. E lapok szerkesztője rögtön ráismert úgy az alakok összeállításában és rajzában, mint a keretnek ókori tagokból összeállított diszítésében XV-ik századi olasz mester ízlésére és kezére. Felszólításának, hogy pontosabban határozzam meg ez emlékek helyét az olasz szobrok sorában, csak úgy tehetek eleget, ha Bode kutatásainak egyik eredményét segítségül veszem; az «*Italianische Bildhauer der Renaissance*» című könyvében hosszú sorozatát állítja össze a szobroknak és domborműveknek, melyek kétség kívül egy művész alkotásai, kit, minthogy ő nevét fölírás vagy a szobrokkal összefüggő okmány nem tartott meg, «*Meister der Marmor-Madonnen*»-nek nevez. Ha a berlini szobor-gyűjteménynek, a lajstrom VIII-ik tábláján

6. DOMBORMŰ CARRARAI MÁRVÁNYBÓL. EREDETIJE BERLINBEN.

Bode és Tschudi Beschreibung der Bildwerke etc. VIII. táblája 77. száma szerint.

7. A FIRENZEI ANONYMUS MESTER DOMBORMŰVE BERLINBEN.

Bode «*Italianische Bildhauer*» című munk 212. lapján közölt kép után.

fénynyomásban közölt, 76. és 77. számú Madonnáit összehasonlítjuk a visegrádival, nem kételkedhetünk, hogy ez is a márvány Madonnák alkotójának munkája. A Jézus gyermek csaknem változás nélkül van ismételve a 77. számú (lásd 6-ik számú rajzot) domborműről; fejtartása, áldó jobbjának mozdulata lábainak állása, hasa aljának, térdeknek, bokáinak mintázása azonosak. Csak bal karjának mozdulata más, a berlini 77. számú domborművön ezt is kinyújtja s kezében almát tart, míg a Visegrád in behajtja és madárkát fog kezében. A művész ezen ötletére azonban másik berlini munkáján, a 76-ik (lásd 7-ik számú rajzot) számún ismerünk reája. A boldogságos Szűz sajátos kezeltartása, az újjak szétterpesztett volta a 77-ik számú s a

visegrádi domborművön szembeötlően egyforma. Mária köntöse mind a két munkán egyaránt közvetlenül a kebel alatt van övedzve, s úgy e köntösnek hegyes szögekben találkozó mély redői, mint az alsó karon látható újjnak sűrű párhuzamos ránczai ismétlődnek mind a három emléken az alkotónak jellemző sajátságául. Sajnos, hogy domborművünkön úgy a boldogságos Szűznek, mint a Jézusnak arcza összetörtek s úgy ezeknek sajátságait nem vethetjük össze a mester többi munkájáéival, s nem győződhetünk meg, hogy e tekintetben is megfelel-e a jellemzésnek, melyet a berlini szoborgyűjtemény lajstromának szerzői az illető szobrász összes műveinek tanulmányozásából összeállítottak: «*A márvány-Madonnák alkotója*». A német művészet történetének példájára, ily elnevezéssel jelölhetjük egyelőre a még névtelen mestert, kinek az emlékeknek egy tekintélyes sorozatát tulajdoníthatjuk, melyek néhány mellszobrot kivéve mind Madonnát ábrázolnak és márványból készültek. A mester a firenzei márványfaragók csoportjába tartozik és Antonio Rossellino s Mino közé sorakozik. A húsrészek lágy ábrázolásával az előbbi közelíti meg; a redőzet elrendezésének modorosságával, az arczkifejezés merevségével, sőt néha torz voltával pedig az utóbbit, fejlődésének első szakában, kivel a műkereskedők következetesen össze is tévesztették. Azt, hogy ez a szobrász munkálkodását főleg 1460—1470 közt fejtette ki, még a Donatello-féle hagyományokhoz híven ragaszkodó díszítései is valószínűvé teszik.»

Az a körülmény, hogy magyarországi márványból, tehát itt helyben készült a visegrádi Madonna; bizonyossá tesz, hogy azon firenzei művészek lajstromában kell az eddigelé névtelen szerzője nevét keresnünk, kik Mátyás udvaránál dolgoztak, s így szűkebb körre szorítván a kutatást, e kérdés megoldását valóbbá teszi.

Pulszky Károly.

RÓMAI FÖLIRATOK ALSÓ- ÉS FELSŐ-PANNONIABÓL.

NEGYEDIK BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.*

37. Sírkö, mely Ó-Budán a kisczelli utczában találtatott, birtokosa *Buresch György* építőmester úr ajándékképen a nemzeti múzeumnak adta, a hol ¹¹⁸/₈₈₈ sz. a. őriztetik. Anyaga mészkő, magassága 0'73 m., szélessége 0'32 m., vastagsága 0'12 m. Felső részén egy nőnek domborművű képe látszik, derékig.

A feliratnak betűi nagyon közel állnak a cursiv írás betűihez,

* A harmadik közleményt lásd 227—236. l.

különösen az *f* és *e* betűk, de a többi is olyan, hogy igen késői korra vallanak.

A megholtak nevéből a két első betű FL kétségen kívül nem lehet más, mint a Fl(avia) rövidítése, a mint az pl. Wilm.nál (2190 Fl. Athenais) 1694 (Fl. Ecprepusa) 1552 (Fl. Maternina) sz. alatt előfordul, természetesen mint *nomen*, nem pedig mint *praenomen*. A *cognomene* e nőnek *Matrona*-nak olvasandó, úgy hogy az O nem vehető tekintetbe, ha csak a cognomenhez nem akarjuk venni, a mi képtelenség, mert *Omatrona* név lehetetlen. Megjegyzendő, hogy az R betű sem egészen tisztán vehető ki; formája miatt még B-nek is lehetne tartani, valamint az is feltűnő, hogy az N első hastája kissé távol áll a betű következő részétől, úgy, hogy I- és V-nek is tekinthető.

A második sorban *ae* helyett csak egyszerű *e*-t látunk és ez is két hastából áll; *vix (it)* szóból pedig az *i* maradt el.

A harmadik sorban az évek száma után tisztán olvasható DIIS, azaz *dies*; elmaradt tehát a *men (ses)*, talán azért, mert az a nő a negyven éven túl csak néhány napig élt; de e napok száma is, melyet nyilván ki akart vésetni ama nő férje, a quadratarius hibájából szintén elmaradt.

Ugyancsak a harmadik sorban a férjnek praenomenjét is olvassuk: NVM; ez nem más előnév, mint a közönséges *Numerius*, melynek rövidítése rendesen csak N; néha egészen is van kiírva; l. *Wilm.* Indices, p. 402, N alatt.

Kissé nehezebbnek látszik ugyanezen egyén *nomen*-je, melyet a feliratban így olvasunk: PIITIIVS; az első két hasta összefoglalva E helyett áll; a T után álló három hastából vagy a két elsőt foglaljuk össze és E-nek olvassuk, vagy a két utolsót nézzük annak s így vagy EI vagy IE lenne a három együttvéve, a minek folytán a nevet PETEIVS- vagy PETIEVS-nak kellene olvasni. Ez utóbbi, az IEVS végzet miatt legfeljebb *görög* név lehetne, de az egész név nem görög, s azért ezt az olvasást egyszerűen el kell ejteni. PETEIVS pedig, habár inkább latin hangzású, ilyen alakban szintén nem tartható római névnek, ha csak azt nem tesszük fel, hogy a T után egy R kimaradt s hogy a quadratariusnak PETREIVS-t kellett volna vésetni. Ez ismeretes név; pl. M. Petreius volt C. Antonius, későbbben Cn. Pompeius legatusa; de mivel ez a név a ritkébbak közé tartozik, nem volna célszerű ezt a most ajánlott conjecturát elfogadni. Talán biztosabb úton járunk, ha ama három hasta közül a középsőt L-nek olvassuk, feltéven, hogy a quadratarius itt alól egy keresztvonást elhagyott, a mint a 8-dik sorban F helyett E-t vésvén, egy ilyen huzással többet csinált, mint kellett volna. A nevet e szerint PETILIVS-nak kellene olvasni, a mi nagyon egyszerűen megfejténé az egészet; mert *Petilius* igen gyakori

nomen, a mint ezt a Wilmanns-féle Index p. 348 és a C. I. L. III. k.-hez csatolt Index, p. 1081 mutatja.

A cognomen olvasása nem okoz nehézséget, ez egyszerűen CLEMENTINVS, a mi máshol is mint cognomen fordul elő. Ezek szerint a megholt nőnek férje *Num(crius) Peti(l)ius Clementinus*-nak neveztetett.

Állása pedig a hatodik sor végén van megjelölve: DIIC, azaz dec(urio); mert a két hasta nyilván nem lehet más, mint E. — Annál több nehézséget okoz a hetedik sor. Itt egyelőre az látszik bizonyosnak, hogy AQVIIS külön szó és COI is külön szó; ez utóbbi nem más, mint *co(n)i(ugi)*, és ezen alakban bele is illik az összefüggésbe, azért AQVIIS csak *Aques*-nek olvasandó, vagy jobban mondva, olvasható. Ezen alakban e szó nem lehetne más, mint *Aqua* genitivusa és *Aquae* helyett állna; minthogy *-es* mint a genitivus végzete épen a feliratokban nem ritka;* de *Aqua* nevű helység a római birodalom területén tudtommal nem létezett más, mint *Aquaviva* Etruriában, de csak mint postahely — *mutatio*, és *Aquaviva* Pannonia superiorban, a mai *Varasd* mellett lévő *Toplicza*; a többi helység mind többes számú névvel bírt: *Aquae*. Miután Petilius decurio volt, a helységnek legalább municipiumnak kellett lenni, a mit ama kis helységről már csak azért sem lehet feltenni, mert ennek területe az *ager Poetoviensis*-hez tartozott, az illető tehát csak Poetovio decuriója lehetett. Ennélfogva ezen *Aqua*-nak nem lehetett decuriója és ezért más magyarázatot kell keresni az AQVES-hez.

A legegyszerűbbnek az látszik, hogy e szóban Aquincumnak nevét keressük; nem azért, mivel némelyek véleménye szerint Aquincum neve annyit jelent, mint *Aquae quinque*, hanem azért, mivel e város területén lakott decurio, a ki magát DIIC | AQVES-nak nevezi, aligha más, mint a városnak decuriója. Az ugyan nem lehetetlen, hogy Aquincumot a hasonló hangzás következtében *Aqua*-nak nevezte a köznép, de ebből az *egy* felirat alapján e lehetőséget valóságnak tartani nem szabad. Sokkal észszerűbbnek látszik a quadratariust felelőssé tenni a hibáért, a ki AQVIN vagy hasonló rövidítés helyett AQVIIS vésett a kőbe. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy még ezen magyarázat is nehézséggel jár, hogy a dec(urio) után col(oniaē) elmaradt, a mi egészen szokatlan dolog. Legfeljebb egy új nehézséggel lehetne ezt a nehézséget elütni, hogy a COI, mely bizonyosan co(n)i(ugi)-t jelent, col(oniaē)-ra magyarázzuk, úgy, hogy a rendes col(oniaē) Aq(uincensis) helyett az egészen szokatlan Aq(uincenis) col(onia) állna a kövön. Akárhogyan magyarázzuk, tény, hogy a felirat hiányos, de tény az is, hogy az illető decurio nem lehetett más, mint Aquincum egy decuriója.

* L. Neue Formenlehre der Lat. Sprache I. p. 12. s.

D	M	azaz: D(is) m(anibus)
sic FLOMATRONA		Fl(avia) Matrona
sic QVII VX ANNIS		que v(i)x(it) annis
XL DIIS NVM		XL, dies . . Num(erius)
PIITIIVS CLIM		Petilius Clem-
IINTINVS DIIC		entinus dec(urio) [col(oniae)]
sic AQVIIS COI		Aqui(ncensi)s co(n)i(ugi)
sic EACIENDVM		[f]aciendum
CVRAVIT		curavit.

38. Sírkő, mely Csobánkán a szőlőben találtatott, és jelenleg is a tulajdonos háza előtt az utcán hever, habár a tulajdonos a nemzeti múzeumnak ígérte oda. Anyaga csobánkai homokkő, méretei hiányoznak.

E rövid sírfelirat *Nemoratta* emlékére volt felállítva; a név épen nem római hangzású és nem is fordul elő máshol. Azért valószínűnek tartom, hogy az ügyetlen kőfaragó mindjárt az első betűnél elhibázta a feliratot, *Memorata* helyett *Nemoratta*-t vésván a kőbe. Erre a feltevésre azon körülmény is jogosít, fel bennünket, hogy a végső sor is hibásan van vésve, és az a négy betű: T. P. H. S. csak tévedés vagy félreértés következtében kerülhetett össze. A két első t. i. t(itulum) p(osuit), a harmadik és negyedik: h(ic) s(ita). A feliratot a meghaltnak atyja, *Speratus* készítette és ennek nevét kellett volna a T. P. előtt kőbe vésni; de mivel a név már elébb előfordult, nem akarták ismételni s azért maradt is el. A végén még egy betű hiányzik, az E., azaz *e(st)*.

D	M	azaz: D(is) M(anibus)
N E M O R A T		Nemorat-
T A S P E R A T I F		ta Sperati f(ilia)
A N · X · T · P · H · S		an(norum) (decem) t. p. h. s.

39. Sírkő, mely Ó-Szőnyben találtatott; jelenleg a nemz. múzeumban. Anyaga homokkő, magassága 0'62 m., szélessége 0'35 m., vastagsága 0'20 m.

E sírkő fel lett állítva első sorban *Calvus Severus*-nak, *Claudia Liccava* férjének; azonkívül *Claudius Calvus*-nak, unokájának és az ötéves *Ulpia Probillá*-nak, ki szintén unokája volt *Severus*-nak és *Liccan*-nak; a követ pedig fölállította Iustinus (vagy Iustina?) a két elsőnek fia (leánya?). — Hogy *Claudius Calvus* csakugyan unokája volt *Severus*-nak és *Liccavá*-nak, az abból tűnik ki, hogy egyszerűen *filius*-nak nevezetik, tehát csak annak a fia lehetett, a ki a követ felállította; ha *Severus* és *Liccava* fia lett volna, akkor Iustinusnak testvére is lett volna és nem *filius*, hanem *frater* lett volna a feliraton is. — *Ulpia Probillaa*, az ötéves kis leány csak Cl. Calvus testvére lehet. — A sírkő ezek

szerint három személynek van felállítva, de talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy *négynek*, mert a Cl. Liccava sem volt már az élők között, különben fia Iustinus nem vésette volna a kőre, hogy *szülőinek*, tehát anyjának is szól a felirat. Ezt talán a feliratból is ki lehet olvasni, hogy így magyarázzuk: Calvus Severusnak, Cl. Liccavának, az ő feleségének, tehát ha *Cl. Liccavae*-t dativusnak vesszük és nem genitivusnak, és a *coniugi* szól appositionnak hozzá, de nem *Cal(vas) Severo*-hoz.

D	M	azaz: D(is) M(anibus)
CAI · SEVERO		Cal(vo) Severo
CL · LICCAE		Cl(audiae) Liccavæ
CONIVCI		coniugi
5 CL · CALVO		Cl(audio) Calvo
FILIO · ET		filio et
VLP · PROBLLÆ		Ulp(iæ) Probillæ
AN · VIVSTIN		an(norum) (quinque). Iustin(us)
FIL · FECIT		fil(ius) fecit
10 PARENTIBVS		parentibus
H S S		h(ic) s(iti) s(unt).

40. Sírkő, mely Martonvásáron, Fehérmegyében, a gróf Brunswick-féle birtokon találtatott; jelenleg is ott van a kastély mögötti kertben. Anyaga mészkő, magassága 0,35 m., szélessége 0,50 m., vastagsága 0,20 m. Alsó bal sarka és alsó széle le van törve.

A sírkő Septimius Valentinusnak, Septimia Proba fiának van felállítva. Hogy ki állította fel, azt az utolsó sor mondja; valami Septimius vagy Septimia; valószínűleg az első, mert az anyja úgy is már a negyedik sorban meg van nevezve, nem valószínű tehát, hogy másodszor is megneveztessék ugyanazon feliraton.

Különben e felirat nem ismeretlen; már *Milles* lemásolta és kézírata szerint Mommsen adta ki C. I. L. III. 3606, de az ó-budaiak között. *Milles* két magyar mértföld távolságában találta egy major közelében, melynek tulajdonosa valami Banitzky (talán Benitzky) volt. Még akkor épőbb volt a kő; a felirat felett dombormű volt, és ezen egy férfi, egy nő és egy gyermek volt ábrázolva, tehát az a három személy, melyet a felirat is említ. A felirat maga hibásan van másolva: D · M | SEP · VALENT | ... QV ... ONFIL | .. PROBES | .. | NX ANN | ... SEP ·

D ·	M ·	azaz: D(is) M(anibus)
SEP · VALENT		Sep(timii) Valent-
INI · QVON · F/L		ini, quon(dam) f[i]l(ii)
P · PROBES		[Se]p(timiae) Probes
VIX · ANN		[qui] vix(it) ann(os)
SEP · /	 Sept(imius) ..

41. Sírkö, találatott D.-Pentelén Gacsi József szőlőjében, levitetett a tulajdonos által házához, Lebuk-u. 23. sz. Meg van véve a nemz. múzeum számára. Anyaga mészkő, ketté van törve, úgy, hogy hézagos a felirat. A felirat felett a pannoniai sírkövön szokásos kocsi és ló van.

E sírkövet felállította Asuius, Biatumarusnak fia még élve, magának és nejének, kinek neve a kövön ugyan nem tisztán olvasható, de alig ha más, mint Detualis, vagy Ditualis, vagy Difualis, szóval valami celta eredetű név, valamint atyja neve is *Namiorix* arra az eredetre vall. A harmadik személy, kinek e kö fel van állítva, *Biatumarus* volt, valószínűleg Asuius atyja.

A SVIVS	BIATVMARI F	azaz: Asuius Biatumari f(ilius)
VIVS	SIBI ET	viv(u)s sibi et
DIIVALN	MIORIGS	Detuali (?) Namiorigis
I·AN·XXX·C	NGIBIAT	f(iliæ) an(norum) (triginta) c[oi]ugi, Biat
VMARO	VIHSS	umaro t(itulum) m(erentibus?) p(osuit) h(ic) s(iti) s(unt).

42. Sírkö, mely Ó-Budán találatott azon a földön, melyről a Filatori-gáthoz a földet hordták; beszállíttatott a nemz. múzeumba, hol 13/1883. 10. sz. a. őriztetik. Az emlék mészkőből való, magassága 1'95 m., szélessége 0'91 m., vastagsága 0'15 m.

M. Valerius a tizedik iker legiónak volt katonája és, ha helyes olvasásunk, *Vibianus* századához tartozik. Épen nem ritka dolog, hogy katonai feliratokon a centuria is megneveztetik s azért felesleges erre példákat idézni. Sokkal fontosabb azt tudni, hogy a F·IVL. nem lehet egyéb, mint annak a helységnek a neve, a hol Valerius született: *Forum Fulium*, Gallia Narbonensisban (ma Fréjus), mely a tribus Aniensishez tartozott.

M VALERIVS ANI·FI	azaz: M(arcus) Valerius, Ani(ensi), Fi-
DVS·F·IVL·MIL·L·X·G	dus F(oro) Jul(iensi) mil(es) leg(inis) (decimæ) g(eminæ)
/ VIBIANI STIP·VIII	(centuria) V(v)ibiani stip(endiorum) (nouem)
H F	h(eres) f(ecit).

43. Sírkö, mely Baracskán, Fehérmegyében, Dienes Ferencz úr birtokán találatott, a honnan mint ajándék a nemzeti múzeumba szállíttatott; száma: $\frac{32}{1888}$. Anyaga mészkő, felső része csonka; magassága 1'00 m., szélessége 0'89 m., vastagsága 0'22 m.

Vibius Respectus az I. alpesi cohors katonája volt, ki katonáskodása ötödik évében halt meg. Együtt temették el anyjával, valószínűleg abban a helységben, a melyben anyja lakott. A nevezett cohors nem táborozott Baracska, hanem Bölcske táján, Tolnamegyében, a hol 163-ban Kr. u. Antoninus Piusnak állított egy szobrot, melynek fel-

írással talapzata előbb Bölcskén, Nagy Lajos kertjében volt felállítva, jelenleg pedig már a nemzeti múzeumban van.

VIB IVS RESPECT	azaz: Vibius Respect(us)
M·CHO·T·ALPINO	m(iles) c(o)ho(rtis) (primæ) Alpino-
RV·A·XXV·OXETIA	ru(m), an(norum) (viginti quinque) Oxetia
VERVIC·L·MAER	Vervic(is) l(iberta) mater
A·LX	an(norum) (sexaginta).

44. Sírkő, mely Budán, Újlakon a Kunewalder-féle gyár körül találtatott és innen 1881-ben a nemzeti múzeumba szállítottatott, hol 39/1881. i. sz. a. őriztetik. A síremlék mészkőből való, magassága 1'90 m., szélessége 0'92 m., vastagsága 0'18 m. — A felirat felett balra egy férfiúnak, jobbra egy nőnek protome-je van.

A felirat magyarázatra nem szoul.

D	azaz: D(is) [m(anibus)]
VIGILIVS PRIMVL	Vigilius Primul-
LVS·MIL·LEG·T·AD	lus, mil(es) leg(ionis) (secundæ) ad(iutricis)
STIP·XVII·IVL·VICT	stip(endiorum) XVII, Iulia Vict[o]-
RINA·CONIVGIC	rina coniugi c[a]-
RISSIMO·F·C·	rissimo f(aciendum) c(uravit).

45. Sírkő, találtatott Ó-Szőnyben, jelenleg a nemzeti múzeumban. Anyaga mészkő, magassága 1'62 m., szélessége 0'85 m., vastagsága 0'21 m. Felső részén paizs vagy koszorú látszik.

A megholtnak anyja igen szokatlan névvel bír, t. i. *Am.*-mal kezdődik. Hogy ez nem lehet prænomen, az már azért is bizonyos, mert nőknél ilyen nem szokott előfordulni. Az *Am.* valószínűleg *Ammia* rövidítése, mely név mint nomen gentilicium, tehát *Ammia* és *Ammius* alakban fordul elő, pl. *Ammiae Primigeniae* . . . *Ammia Sabina* (Boll. Arch. Nap., 1853, p. 88) és *Ammius Cresces* C. I. L. III., 1359; sőt mint prænomen; pl.: *Ammius Manius Caesonius Nicomachus Anicius Paulinus* v. c. (cos. 334.)*

D	M	azaz: D(is) M(anibus)
CORNELIAE		Corneliae
VALENTINAE		Valentinæ
ANN XX AM		ann(orum) xx Am(mia)
MARCELLINA		Marcellina
FIL F C		fil(iæ) f(aciendum) c(uravit).

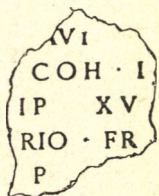
46. Sírkő-töredék, mely a szalki szigeten találtatott, a hol már több római régiség fordult elő. E töredék 1883 óta a nemzeti múzeum-

* Wilm. 647.

ban van, mészkőből való, magassága 0'36 m., szélessége 0'30 m., vastagsága 0'24 m.

E felirat egy cohorsbeli katonára vonatkozik, kinek nevéből csak egy-két betű maradt meg az első sorban; ezt a nevet kiegészíteni felesleges volna. A kő továbbá fel van állítva a halottnak testvérétől, a kinek nevéből csak az utolsó szótag: *-rio* maradt meg, a mit [*Glab*]*rio*-ra ki lehet egészíteni; lehetne azonban más nevet is feltételezni, pl. *Saverrio*, vagy *Aelurio* stb. Csak egyet nem szabad feltenni, hogy a . . . *rio* dativus; ennek azért nem volna értelme, mivel az utolsó sorban lévő *p(osuit)*-hoz okvetlenül alany kell, ez pedig csak az előtte való sorban állhatott.

A főkérdés azonban e felirat-töredéknél az, hogy miféle cohors van benne említve. A cohors számából csak egyetlen-egy hasta maradt meg, hogy még a másodikból is egy darabka látható volna, az nem lehetetlen, de én nem tudtam kivenni. A cohors azért lehetett akár negyedik is, de hogy harmadik és miféle volt, azt a körülmények határozzák meg. A dunaparti cohorsok között legközelebb volt Szalkhoz észak felé a cohors milliaria Maurorum, melynek táborhelye Battán alól az u. n. Kliszákon volt, délfelé pedig a kömlődi szőlőkben látható táborhelyen, — Lussonium — a cohors prima Thracum peditata, de legközelebb, csaknem szemben a Szalkkal D.-Pentelén a cohors prima milliaria Hemesenorum. Habár mind a három cohors első cohors, mégis nemcsak valószínűnek, hanem bizonyosnak látszik, hogy a szalki sírkő nemcsak egy Hemesa-ból való syriai katonának állíttatott, hanem hogy ez a kő D.-Penteléről került a szalki szigetre.

[D(is) M(anibus)]

azaz: . . . vi . . .

[m(iliti)] coh(ortis) (primæ) [miliariæ
Hem(esenorum)]

[st]ip(endiorum) xv,

[Glab]rio fr[(atri) pient(issimo)]

[mem(oriæ)] p(osuit).

47. Sírkőtöredék, mely a szalki szigeten több más római eredetű régiséggel együtt találtatott; onnan a nemzeti múzeumba szállíttatott, a hol 80/1883. 2. sz. a. fel van állítva. Anyaga mészkő, magassága 0'50 m., szélessége 0'30 m., vastagsága 0'15 m.

Azon katonának nevéből, kinek ez a sírkő felállíttatott, csak egy kis betűnek az alja maradt meg, úgy látszik egy N-nek alsó vége. Nem lehetetlen azonban, hogy nem a katona nevére, hanem rangfokozatára vonatkozik, miután a sorrend az szokott lenni, hogy a feliraton a neve után a rangfokozat és ez után a csapat, a melyben az illető szolgált, neveztetik meg, azután pedig a szolgálati évek száma. Így lehetett ezen

a feliraton is, a cohors Asturum előtt okvetlenül a rangfokozat lett megjelölve, és ha csakugyan N-nek egy darabja, a mit a feliraton még látni, akkor sign(ifer) volt az a katona.

A szolgálati évek száma is olvasható elég tisztán: XXV. Több nem igen lehetett, miután a katonák 25 évi szolgálat után el szoktak bocsátatni: *qui quina et vicena plurave stipendia meruerant* — ezt olvassuk az elbocsátó leveleken. A mi feliratunkon az utolsó számjelműl ugyan csak egy része látható, a mi esetleg egy X-ből maradhatott; de miután, mint feljebb mondtuk, a *rendes* szolgálati idő 25 év volt, e katonánál sem tehetünk fel hosszabb, XXX évi szolgálatot.

A negyedik sorban a fenmaradt ..EBAL... betűkben rejlik annak a neve, a ki a sírkövet felállíttatta; ha a két első betű között pont volna, akkor fel lehetne tenni, hogy az E egy görög hangzású női névnek utolsó betűje, a B A L pedig pl. *Balbilla* kezdő szótaga, s így nagyon valószínűnek lehetne tartani, hogy a megholtak neje állította fel a sírkövet. De miután az a pont hiányzik, ez a most említett combinationnk igen gyenge lábon áll.

Az utolsó sorban levő első betű ép úgy F-nek, mint E-nek tartható; az utóbbi feltevés valószínűbb, mert így ki lehetne a két betűt egészíteni és pedig ilyenformán: [ben]EM[erenti fecit].

Hátra van még a második sor, melyben a csapat meg van nevezve. Az nem szenved kétséget, hogy itt egy cohors Asturum van megnevezve, az a négy betű ASTV eléggé bizonyítja ezt; csak az a kérdés, hogy melyik, hányadik számú cohors volt az.

Pannoniában a katonai elbocsátó levelek szerint csak a második cohors szolgált. A 42. számú elbocsátó okmányon, mely Antoninus Pius idejéből való, és *Biaseo* araviskus eredetű katonának szól, valamint a 43. számú okmányon is, mely ugyanazon császár által állíttatott ki Pannonia inferior segédcsapatai között a coh. II. Ast(urum) is említetik, és pedig Mommsen meghatározása szerint 145—160 között; előbb ugyanazon cohors a 30. számú diploma tanúbizonysága szerint, 124-ben Britanniában volt. Hogy melyik évben helyeztetett át Pannoniába, azt nem tudjuk, de nem lehetetlen, hogy éppen Antoninus Pius uralkodása első éveiben rendelte el ezen áthelyezést. De nem tekintve a katonai elbocsátó leveleket, téglabélyegekből is tudjuk, hogy a második asturiai cohors Alsó-Pannoniában szolgált. Ezen téglabélyegek Batina (Kis-Kőszeg) nevű helység melletti római táborhelyen találtattak és Schwerer János úr által beküldettek a nemzeti múzeumnak. E téglák száma 12; a bélyegek főtypusai pedig a következők: COIIAST, COHORI és COHOII. Azt hiszem, hogy e bélyegek nyilván azt mutatják, hogy a szóban forgó cohors a batinai római táborba volt elhelyezve.

Most már visszatérve a feliratunkhoz, azt kérdezhetjük, hogy a *cohors II Asturum* értetendő-e azon is, vagy sem. A cohors száma, úgy látszik, hiányzik, és az ASTV előtti betűtöredék R-nek vehető; de nem lehetetlen az is, hogy nem R-nek, hanem II alsó része egy töredék, annál is inkább, mivel az egész feliraton a betűk formája éppen nem szabályos s azért megtörténhetett az is, hogy a quadratarius a második I-t kissé ferdén véste.

Akárhogyan fogjuk fel a dolgot, az az egy bizonyos, hogy a mi feliratunkon a *coh. II. Ast.* van említve, és csak az a kérdés, hogy e sírkő feliratából nem-e azt kell következtetni, hogy az a cohors Szalk.táján, tehát esetleg Pentelén volt-e elhelyezve. Erre a kérdésre nem-mel kell felelnünk, azért, mivel Duna-Pentele őrségét a hemesai cohors képezte, a második asturiai cohors pedig a téglák tanúbizony-sága szerint Batinán volt elhelyezve. Hogy mikép került az a névtelen katona a szalki szigetre, azt nem tudjuk, valószínűleg akkor jött ide, mikor már a szolgálatból kilépett.

azaz: . . . v . . .
[coho]r (?) Astu[r(um)]
stip(endiorum) xxv
. . . ebal . . .
. . . f m . . .

48. Sírkő, mely Ó-Budán találtatott, a Filatori-gát készítése alkal-mából, honnan 1882-ben a nemzeti múzeumba vitetett. Felső része le van törve, a meglévő kő két darabból áll, melyek azonban összeillenek. Anyaga mészkő, magassága 0'40 m., szélessége 0'34 m., vastagsága 0'12 m.

Hogy ki állította fel e követ, azt nem tudhatjuk; de fel lett állítva a következő személyeknek:

1. . . . *nus Auculus*-nak, — kinek neve nagyon különösnek lát-szik, sőt jobban mondva, talán nem is név, hanem rokonsági fokozatot fejez ki s *avunculus* helyett áll. Ezt annál is inkább feltehetjük, mert a többi név után szintén meg van adva a rokonsági viszony. 2. *Genualis* (vagy *Cenualis*), a ki *gener*, vő (vagy sógor is lehet). 3. *Julia Quintina*, az illetőnek nővére; a mi e név előtt áll: *item etatis*, egészen szokatlan, és másképp nem magyarázható, mint: *ugyancsak egykorú* és ez csak a *gener*-re vonatkozhatik és egészen szokatlan módon azt a rokon-sági viszonyt akarja kifejezni, melyben Julia Quintina a *gener*-rel áll: azt, hogy neje; így tehát e helyen *gener* csakugyan *sógort* jelentene. 4. *Secundina*, unokája, a kit *neposnak* nevez, *neptis* helyett, oly hiba, mely méltó az *item etatis*-hez. Az utolsó előtti sor sem igen érthető; az első betű *e*-nek látszik, a minek itt nincs értelme, a második és harmadik

ligált *me*; talán *merentibus*-t akart írni az illető, de abbahagyta s helyette inkább *pietissimis* írt, a mi szintén nem jól sikerült. — A betűk későbbi időre vallanak.

NO·AVCV·O·FCENL
GÉNERO·ITEM·ETATIS
IV·QVININESORORI
F·SECVDINENEPOTI sic
ME PINISSIMIS sic

[D(is) M(anibus)]

no auculo (?) e[t] Genual[i]

genero, item [a]etatis

Jul[iæ] Quin[t]in[a]e sorori

et Secundin[a]e nepti

eme pi[e]n[t]issimis

[f(aciendum)] c(uravit).

49. Sírkőtöredék, mely Ó-Budán találtatott, jelenleg a nemzeti múzeumban van felállítva. Anyaga mészkő, magassága 0·76 m., szélessége 0·83 m., vastagsága 0·12 m.

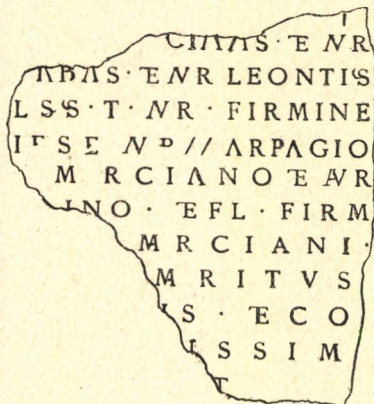
E felíratban feltűnő sok név fordul elő; 1. [Aurelius Ar]chias; 2. Aur(elius) [Ba]rbas; 3. Aur(elius) Leontius Celsus; 4. Aur(elia) Firmina . . 5. Aur(elius) Arpagius; 6. [Aur(elius)] Marcianus; 7. Aur(elius) [Firm]inus; 8. Fl(avius) Firm[inus]; 9. [Aurelius] Marcianus.

A legfontosabb név a legutolsó, a férjnek (maritus) neve; ebből azonban egy betű sem maradt meg; annyi azonban bizonyos, hogy ő is Aurelius volt, mivel *ötször* olvassuk e nevet a felíraton. A cognomenre nézve már kétesebb az eldöntés; lehetett az nemcsak *Marcianus*, miután e név is kétszer fordul elő, de *Firminus* is, mely név egyszer himnemű alakban teljesen, de egyszer csonkán is, ezenkívül nőnemű alakban fordul elő. *Marcianus*-nak azért tartjuk, mert a 4-ik, az egyedüli, melyről biztosan állíthatni, hogy női név, az illető családfőnek s apának, ki e követ felállította, neje lehetett; a többi nevek közül a 8-ik is *Fl. Firm.* lehet még női név: Flavia Firmina, és ha ennek tartjuk, akkor is csak *Firmina* cognoment kapunk, tehát mindenesetre ez volt a nőnek a neve. Ez esetben a férje neve nem lehetett Firminus, legalább rendes viszonyok között, — kivételes viszonyokat feltételezni pedig semmi okunk nincsen.

Ezen supponált Aurelius Marcianus állította fel e sírkövet gyermekeinek és nejeinek. Ezt kell a 10-ik sorból kiolvasni, a melyben a CO nem lehet más, mint co(n)iugi, és az előtte levő IS valószínűleg *filiis*-ből maradt két betű, és nem tagadható, hogy előtte még talán nepotibus vagy más rokonságot jelentő kitétel állhatott, a mit a tér is engedhetne meg. Mert valami még állott a [*fili*]s előtt, és ha nem akarjuk ezt elfogadni, hogy egy főnév dativusban volt oda vésve, akkor azt is feltehetjük, hogy *pater* volt ide írva. E szerint a 9.—12. sor esetleg így egészítendő ki:

Aurelius Marcianus maritus | et pater filii et co(n) | [iugi car]-
issim[is] faciendum curavit.

Ezzel azonban a nehézségnek csak egy része volna megfejtve, az t. i., hogy a nevek egy része nominativusban, másik része genitivusban, míg más része dativusban van használva. Külön-külön előfordul mind a három eset; az nem volna nagyon feltűnő, ha gen. és dat. volna felváltva használva, de hogy ezek mellett a nominativus ilyen összefüggésben előfordulna, a minőt itt látunk, arra nem tudok példát.

[D(is) M(anibus)]

azaz: ... ias et Aur(elius)

[Ba]rbas et Aur(elius) Leontius

[Ce]lsus [e]t Aur(elia) Firmine

i . s e [t] Aur(elius) Arpagio

[et Aur(elio)] Marciano et Aur(elio)

[Firm]ino et Fl(avio) Firm-

[inio . . .] Marciani

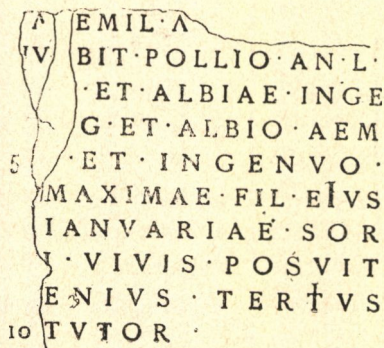
[Aur(elius) Marcianus] maritus

... [fili]is et co(n)

[iugi car]issim[is]

50. Sírkő, mely a 29. számú feliratos kővel egy helyen találtatott, és innen a nemzeti múzeumba szállítván, 13/1882. 104. sz. a. őriztetik. Anyaga mészkő; felső és bal széle le van törve, magassága 0'90 m., szélessége 0'85 m., vastagsága 0'12 m.

E követ felállította [Ingen[u]s Tertius Tutor és pedig 1. nővérének Ianuariának, melynek másik neve *Ingenua* lehetett; 2. leányának, Maximának, ki valószínűleg anyja nevét viselte és Tertiusnak mostoha leánya volt, miután nem *fil(iis) suis*, *saját* fiának, illetőleg leányának nevezi, hanem *fil(iis) eius*, azaz neje leányának; 3. és 4. két fiának Albius Aemiliusnak s Ingenusnak; 5. Albia Ingenuának nejének — legalább úgy látszik; mert a G a 4. sorban másra aligha magyarázható. A megnevezett személyek még mind éltek a kő felállításakor. — 6. [Ar]bit(io) Pollionak, ki ötven évig élt, és végre 7. *Aemilianak* vagy *Aemilianusnak*, ki Pollio előtt halhatott meg.

[d. m.]

azaz: ... Aemil[i]a . . .

. . . . bit(io) Pollio an(norum) (quinquaginta)

. . . . et Albiae Inge

[nuæ coniu]g(i) et Albino Aem-

[ilio] et Ingenuo

[et] Maximæ fil(iis) eius

[et] Ianuariæ sor-

[or]i vivis posuit

[Ing]enius Tertius sic

Tutor

51. Mértföldmutató kő, mely Érden találtatott a papföldön, azon a ponton, a hol a római út Tétényen alúl, a csillag-csárda közelében a mostani országúttól elágazik Érd felé. Jelenleg ft. Kereskényi Gyula plébánus úr udvarában van felállítva. A felirat már a nevezett plébánus úr által a fehérvári lapokban kiadatott, de hogy mikor, azt nem tudom. A mértföldkő mészkőből van, hengeralakú, igen jó fenntartású; mikor megtaláltatott, a betűkben még meg volt a vörös festék, jelenleg azonban az egész be van meszelve.

E felirat további magyarázatra nem szorúl, csak annyit kell róla megjegyezni, hogy a rajta olvasható XV m. p. épen megfelel a valóságnak. Érdekes még azon körülmény, hogy Alexander Severus neve nincsen kitörülve.

I M P C A E S	Imp(erator) Cæs(ar)
M A V R S E V E R V S	M(arcus) Aur(elius) Severus
A L E X A N D E R	Alexander
P F A V G P O N	p(ius) f(elix) Aug(ustus) pon(tifex)
M A X T R I B	max(imus) trib(uniciaë)
P O T V I I I I	pot(estatis) (nonum)
C O S I I I P P	co(n)sul (tertium) p(ater) p(atriaë)
R E S T I T V I T	restituít
A B A Q	ab Aq(uinco)
M P X V	m(ilia) p(assuum) xv.

52. Mértföldmutató kő, mely Bölcskén, Tolna megyében találtatott és mint Nagy Lajos földbirtokos úr (Sz.-András) ajándéka került a nemzeti múzeumba, a hol ^{56/1881.} 4. sz. a. van felállítva. Anyaga mészkő, alakja hengerved, magassága 1'26 m.

E mértföldmutató lényeges kiegészítője a Duna mentén talált római mértföldköveknek, mert kitölti azt a hézagot, mely az LV. számu, P.-Baracson talált (Rómer Arch. Közl. X., 40. l.) és a Paks mellett (C. I. L. III. 3731.) LXXIII. számú között van.

A felirat kiegészítése nem jár nehézséggel; Macrinus császár idejében állíttatott fel és ennél fogva csak úgy egészítendő ki, mint e fejedelem sok más felirata.

Legfontosabb azonban rajta az, hogy Macrinus legatusának a nevét, mely minden más kövön tökéletesen olvashatatlan, e feliraton egészen tisztán ki lehet venni: *Aelius Triccianus*; csak a harmadik neve hiányzik, mert ez annyira ki van törülve, hogy csak a végén egyetlen egy betű, B maradt meg.

Triccianus azon időben, a melyben e mértföldmutató felállíttatott, Pannonia inf. helytartója volt; teljes neve pedig *Decius Aelius Triccianus*

lehetett, miután Dio Cassius* őt Δέμιος Τριχμιανός-nak nevezi. Mikor Marcinus Caracallat megölette, Triccianus az albaniai (Kaukasz vidéki) hadsereg vezére, tehát Albaniának is főparancsnoka volt. Azelőtt azonban a pannoniai seregben szolgált és valamikor a pannoniai helytartónak ajtónállója volt. Macrinus őt Alsó-Pannonia legatusává tette, de nem azonnal trónra lépte után, hanem csak akkor, miután már Marcus Agrippát rendelte volt Alsó-Pannoniába. Ez okvetlenül néhány hónapig viselte e méltóságát és csak azután jöhetett Triccianus a helyébe, úgy hogy ez utóbbi szintén csak rövid ideig, még egy évig sem volt Pannonia helytartója. Maga Macrinus mindössze egy évig, két hónapig és három napig uralkodott és ha ezen időt Agrippa és Triccianus között felosztjuk, számítván ezt április 4-ikétől 217—június 8-ig 218, akkor talán nem hibázunk, ha azt állítjuk, hogy Triccianus 218 elejétől volt Alsó-Pannonia legatusa. Ezzel összevág azon körülmény is, hogy Macrinus consulnak van nevezve; e méltóságot pedig csak a 218. év elejétől fogva viselte.

IMPCAESARI	Imp(eratori) Cæsari
MARCO OPELLIO SEVERO	Marco [Opellio] Severo
M / CR / / OPIO AVG VSTOCOS	[Ma]cr[ino] pio Augusto co(n)s(uli)
PROCOS TRIBVNICIA POTEST	pro co(n)s(uli) tribunicia potest(ate)
ETO / ELLIO /// DVM / N // NO	[et O[p]ellio [Dia]dum[e]n[ia]no
/ O / ILI /// C /// ARI VIAS	[n]o[b]ili[ssimo] C[æs]ari vias
ET PONTES VETVSTATE CON	et pontes vetustate con-
RVPTAS RESTITVE /// T CVRA	ruptas restitue[run]t cura
AGENTE AELIO	agente Aelio
TRICCIANO // // // B	Tricciano b.
LEG AVG G PR PRABA Q	leg(ato) Aug(ustorum) pr(o)pr(æ)to(ab)re Aq(uinco)
M P LX VI	m(ilia) p(assuum) LXVI.

53. Mértföldmutató kő, melyet Vásárhelyi Géza tinnyei földbirtokos úr Pilis-Csabán vett meg Huber Antal nevű polgártól és Tinnyére is szállíttatott, a hol jelenleg is van Vásárhelyi úr birtokában. A kő mészkő, hengeralakú.

Maximinus császár ezen mértföldköve több pontban különbözik e fejedelem többi, Pannoniában felállított mértföldköveitől. Először is csak a császár maga van említve a feliratban, fia pedig C. Jul. Verus Maximus hallgatással van mellőzve. Ez úgy látszik csak uralma első évéből, 235-ből való feliratokon észlelhető, mint p. o. a 3735., 3743., 4630., 6465. számúakon; ellenben a következő évben, 236-ban nem csak hogy a fiatal Cæsar van megnevezve, hanem mindketten már a *Dacicus*, *Germanicus*, *Sarmaticus Maximus* címet viselik; p. o. 3708., 3736., 3739., 3740-ik

* 78, 13.

számú felíraton. Ebből azt következtetjük, hogy a mértföldkő a 235-ik évből való. E mellett az is bizonyít, hogy csak az első tribunusi potestas van megemlítve, a melyet trónra lépte után azonnal elnyert.

Feltűnő továbbá, hogy a *consuli* címmel még nem bir, de mégis érthető abból, hogy a választás ideje még nem következvén be, vagy hogy nem is akarták Rómában megválasztani s így nem is viselhette e címet. De viseli helyette a proconsuli címet, mint a 4630-ik számú felíraton szintén csak proconsul, de nem consul. Igen természetesen, mert a proconsuli cím már régóta nemcsak a consulság rendkívüli folytatását jelentette, hanem általában azt a rendkívüli hatalmat, melylyel a császár fel volt ruházva, az imperiumot;* ezt a császár felvette, mihelyt a principatus birtokába jutott, minden különös választás vagy átruházás nélkül. Így Maximinus is, mihelyt a germaniai csapatok által császárrá kikiáltatott, felvehette a proconsuli címet a consuli méltóság nélkül, mely abban az időben a császárokra nézve teljesen értéktelen volt.

A távolság a mértföldkövön Brigetiótól van számítva, s így a felső-pannoniai területre való. A távolság XXXIII m. p., és ebben tökéletesen egyezik a 4630-ik számú felíráttal, melyen szintén XXXIII m. p. távolságot jelez. De ez csak látszik, mert a Corpusban toll- vagy nyomdhiba következtében áll XXXIII — XXXII helyett, a mint *Mathes* és *Häuffler* szövege mutatja. A mi kövünk tehát a távolság tekintetében nem azonos a Mathes-félével, az azonban kérdés, hogy oda való-e a hova amaz. A kőnek mostani tulajdonosa csak annyit mondhatott róla, hogy Pilis-Csabán vette, az eladó pedig, Huber Antal sem tudott egyebet, mint, hogy a kő ott volt Pilis-Csabán az atyjánál. Ebből az tűnnék ki, hogy Pilis-Csabán találtatott és hogy e falu határában a római utat is kereshetjük. Ez azonban tévedés volna. Egy másik mértföldkő, mely szintén XXXIII m. p. távolságot jelez, *Csiv* faluban találtatott és onnan még a múlt században Budába a várba került, utóbb azonban sok más római felíratos kővel együtt. Ezen kívül még 3 darab XXXII-es mértföld-mutató is találtatott ott, továbbá egy csonka, melyen szám nincsen, összesen tehát öt. Ez a körülmény határozottan azt bizonyítja, hogy a római út, mely Aquincumot Brigetió-val összekötötte, Csiv határában érte el a 32 és 33 római mértföld távolságát, s ennél fogva lehetetlen, hogy ugyanazon út, ugyanazon távolsági jelzéssel Pilis-Csabán is ment volna keresztül. Häuffler ugyan azt állítja, hogy ez útnak nyomai megvannak a nevezett falu határában, de magam nem voltam képes azon nyomokra ráakadni, a falubeliek nem tudnak róla semmit.

A Tinnyén lévő kő tehát nem Csabán, hanem Csíven volt eredetileg felállítva és innen Csabára vitetett.

* L. Mommsen R. St. R. II. 2,810. 1.

IMP·CAES	Imp(eratori) Cæs(ari)
C·IVL·VERO·MAXIMO	C(aio) Iul(io) Vero Maxim[i]no
INVICTO·PIO FELICI	invicto pio felici
AVG PONT·MXIMO PP	Aug(usto) pont(ifici) maximo, p(atri) p(atriæ)
TRIB·POEST//E	trib(unicia) potest[at]e
 ROCONS	[p]rocons(uli)
	[a Br(igetione)]
M P XX III	m(ilia) p(assuum) xxxiii.

54. Mértföldmutató, találatott D.-Pentele közelében, a helységhez d. ny.-ra Bruck Simon pusztáján, az u. n. Gabovics részén; jelenleg a nevezett pusztán fekszik a bognár-műhely előtt. Alsó része le van törve, magassága 86 cm., kerülete 147 cm.

E mértföldkő a Dunától egy néhány kilométernyi távolságban, tehát nem azon római útvonal mellett találatott, mely Aquincum és Mursa között húzódott. De e körülményből korántsem lehet azt következtetni, hogy vagy a nevezett úttal párhuzamosan, a Dunától nyugotra, vagy a főúttól kiágazva nyugoti irányban is létezett római út. Azon a helyen, a hol a követ kiásták, soha semmi nyoma nem volt útnak; sem kő, sem kavics nem található arra. De ha lehetett volna is arra befelé római út, az bizonyosan nem volt katonai út, és így nem is jelölhették meg mértföldmutatóval. A kő tehát régebben a dunamenti útról elvitetett, mi célból és ki által, azt nem tudjuk. Nem ritka eset az, és azért nem is feltűnő, ha valamelyik dunapentelei földbirtokos egy mértföldkövet határkönek elvitet.

IMP·CASAR	Imp(erator) Cæsar
M·/////SEVERVS	M(arcus) [Opellius] Severus
//////////PIVS AVG	[Macrinus] pius Aug(ustus)
COS·PROCOS·TRIB·POT·	co(n)sul, proco(n)s(ul), trib(uniciæ) pot(estatis)
//////////	[et M(arcus) Opellius Diadumenianus]
NOBILISSIMVS CAESAR	nobilissimus Cæsar,
VIAS ET PONTES VETVSTATE	vias et pontes vetustate
CORRVPTA//////////II	corrupta[s] restituerunt]
CVRAAGI//////////	cura age(nte)

Az itt közzétett római feliratokat, számra 54, mind magam másoltam le, részben helyben, a nemzeti múzeumban, részint vidéken különböző helyeken, melyeken a múlt két-három évben archæologiai kutatások céljából jártam. Természetes, hogy a hol csak lehetett, a talált feliratos köveket a nemzeti Múzeum számára kértem el vagy kértem el, legtöbbször sikerrel, úgy hogy a vidéken talált kövek

között már több a Múzeumba van szállítva, néhány pedig már oda van igérve neki és alkalmilag fognak Budapestre hozatni.

A feliratok *elhely* szerint következőképen csoportosíthatók: Ács (4. sz.), Baracska (13., 43. sz.), Békás-Megyer (30. sz.), Bia (8. sz.), Bölcske (17., 52. sz.), Csákvár (29. sz.), Csév (53. sz.), Csobánka (38. sz.), Duna-Bogdány (5. sz.), Duna-Pentele (23., 24., 25., 27., 32., 41., 54. sz.), Érd (20., 51. sz.), Felső-Leperd (36. sz.), Martonvásár (40. sz.), Ó-Buda, illetőleg Buda (1., 2., 7., 9., 11., 12., 14., 15., 16., 18., 22., 28., 33., 34., 37., 42., 44., 48., 49., 50. sz.), Ó-Szőny (3., 21., 26., 31., 35., 39. 45. sz.), Pusztá-Gellér (6. sz.), Rácz-Almás (19. sz.), Szent-Endre (10. sz.), Szalk-Sziget (46., 47. sz.).

A feliratokat azonban nem *elhelyek* szerint rendezve adtam ki, hanem tartalom szerint és pedig azt a rendet követve, mely a Corpus Inscriptionumban van elfogadva:

I. Isteneknek szentelt feliratok (1—26. sz.) és pedig betűrendben
1. *Diana* (1. sz.), 2. *Genius centuriae* (2. sz.), 3. *Juppiter* (3—18. sz.),
4. *Liber pater* (19., 20. sz.), 5. *Mercurius* (21. sz.), 6. *Minerva* (22. sz.),
7. *Mithras és Deus Sol* (23., 24., 25. sz.), 8. *Terra Mater* (26. sz.).

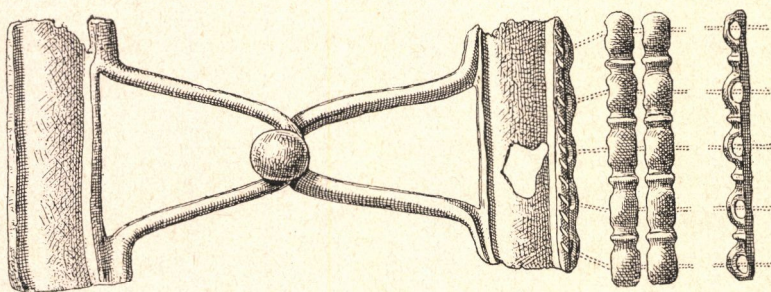
II. Császárt illető felirat (27. sz.).

III. Magánost illető felirat (28. sz.).

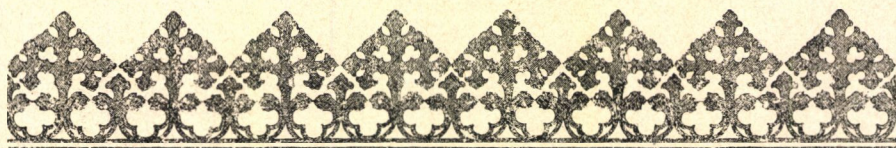
IV. Sírfeliratok, az illető nevek betűrendben (29—50. sz.).

V. Mértföldkövek: 1. *M. Aur. Alexander Severus* (51. sz.), 2. *Opellius Macrinus* (52. 54. sz.), 3. *C. Ful. Verus Maximinus* (53., sz.).

Fröhlich Róbert.

RÓMAI KORI BARBÁR ÖVKAPOCS ÉS ÖVDÍSZEK BRONZBÓL A N. MUZEUMBAN.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SZENT ISTVÁN-FÉLE CASULA.

Rohault de Fleury a miséről írt művében* említi, hogy a nagy forradalom sok érdekes régi emléket tett tönkre, melyeket most csak leírásokból ismerünk. A híres Mabillon jegyzetei közt** a tudós szerző talált egy leírást, melynek tárgya a magyar műtörténet szempontjából nagy érdekléssel bír. Mabillon Metzben fordulván meg, a szent Arnold egyház kincstárában látott egy díszes casulát, mely szent István és neje Gizelától eredt. Mabillon így írja le: Metzben a Saint Arnold templomban igen régi casula van vörös selyemből, mely kopott és úgy mutat mintha sárga volna. Formája kerek és a nyak körül három újjnyi széles, kézzel dolgozott szegélye van; ezen aranyművű és finom gyöngyökkel díszes kis körök és tizenegy szent alak van előállítva. Elöl és hátul egyszerű kereszt nélküli sáv vonul végig fölülről lefelé. A nyak körüli sáv, mely elöl van, körülbelül három újjnyi széles és tüvel készült. Legfölül van a Salvator mundi trónuson ülő alakja, mellette A Ω betűk. Alatta Szt.-Péter képét látjuk Sanctus Petrus fölirattal; ezalatt szárnyas szerafim van, lejjebb szent Pál (Sanctus Paulus), legalul ismét szerafim van (serapum). A nyak körüli sáv hátsó része két újjnyinál szélesebb. Legfölül fölirat van, két soros nagy betűkkel, mely így szól: + S(tephanus) Ungrorum rex et Gisla dilecta sibi conjux, mittunt hæc munera Domno apostolico Johanni.

+ S· VNGRORV R· E GISLA DLECTA SIBI CNNIX·
MITTVN HAEC MVNERA DMNO APLE IOHI

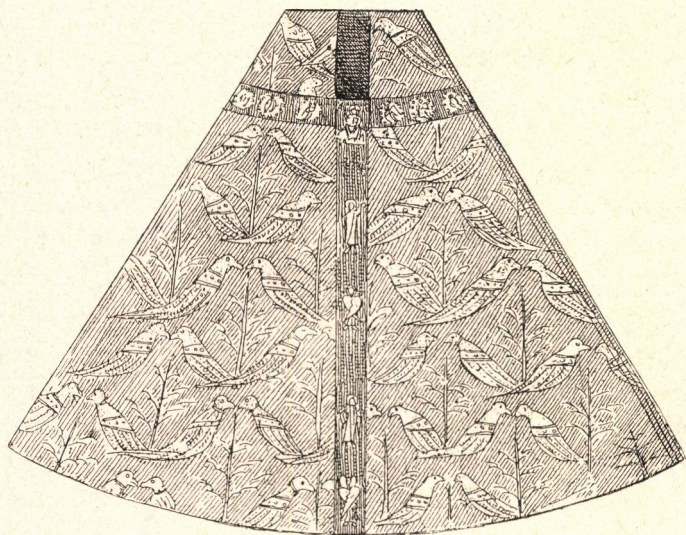
Alatta tíz himzett alak látszik: szent Péter, szent Pál, szent Jakab, szent Tamás, szent Tádé, szent Simon, szent Mátyás és egy más, a szent neve mindig melléje van téve. A szóbeli hagyomány azt tartja, hogy a casulát IX. szent Leo pápa ajándékozta a metzi templomnak.

* La Messe études archéologiques sur les monuments VII. k. 1888. 142—143 ll. és a DLXXVIII. tábla.

** Mabillon jegyzetei a párisi bibliothèque nationalban őriztetnek és ezekből R. de Fleury idézi a «fonds latin 11902, fo 102» számot, melynek címe Anecdota Alsatica.

Mabillon leírását ismétli Dom Ruinart (iter litterarium) és Dom Broco a szent Arnold apátságához tartozó szerzetes, kézirati művében, melyet 1756-ban ez apátságról írt, szintén említi: «A szent Arnold sekrestyéjében, (mely most 1890-ben már nem áll többé), selyemből szőtt és gyöngyökkel borított igen régi casulát őriznek, melyet Gizela hercegné I. Henrik császár leánya és magyarországi szent István XIX. János pápának 1004 körül küldött.»

Dieudonné egy szerény benczés 1770-ben az apátsági kincseket apróra tanulmányozta s ekkor ezt a casulát is megmérte és lerajzolta,

az ő rajzai után M. Abel helyreállította a casula rajzát és ezt a rajzot közöljük itt Rohault de Fleury műve után. A sárgás színű, és galambszürke fénybe játszó kelmébe fákból és egymás fölé helyezett papagályokból alakított mustra van beleszőve. A sávok, melyeket Mabillon leírt, bíborszínűek voltak és rajta a hímzés aranyból való. A vállak felé vonuló sávon oly alakok is voltak, melyekről Mabillon nem szólt, ezek Ádámot és Évát, oroszlánt, szarvast, sárkányt, sast és tizenkét medailont ábrázolnak, mindegyik 54 mm. átmérettel.

A metzi casulával körülbelül egykorú a prágai, melyet a szó-hagyomány szent Adalbertnek tulajdonít; alighanem ez is szent István adománya volt. A prágai casulát hattyú mustra ékíti. Igen helyesen jegyzi meg Rohault, hogy a két casula kelméje arabs eredetű. Hozzánk izmaelita kereskedők hozhatták a kész kelmét, itt csak szabták és reá-illesztették a sávokat.

K. B.

EGY ÁRPÁDKORI DIPTYCHON.*

A berni városi múzeum egyik legbecsesebb műdarabját tárgyalja a szöveg alatt idézett monographia, mely műrégiség bennünket is közelről érdekel.

Dr. Bock, Dr. Stantz és Rodt foglalkoztak már e nevezetes műemlékkel, de közülök egyik sem tette beható tanulmánya tárgyává s java részben ennek tudható be, hogy nem voltak képesek szakítani a régi hagyománnyal, mely e diptychont burgundi Merész Károly úti oltárának hirdette.

Stammler alapos készültséggel és előszeretettel oldotta meg a maga elé tűzött feladatot, hogy a berni városi múzeum egyik legértékesebb műdarabját tüzetesen leírva, annak eredetére és néhai birtokosára is fényt derítsen.

Nincs szándékunkban ezúttal a terjedelmes monographia bő kivonatát nyújtani t. olvasóinknak, hanem a fénynyomatú másolat kíséretében főbb vonásaiban megismertetni óhajtjuk a szóban levő műdarabot, melyen nemcsak hazánk sz. királyainak, Istvánnak, Lászlónak, valamint sz. Imrének és sz. Erzsébetnek alakjai láthatók, hanem egykori birtokosa is az utolsó árpádházi király özvegye, *Ágnes* volt.

Lássuk először magát a diptychont, mely két 0.44 m. magas és 0.38 m. széles hársfa-deszkalapból áll, külsején megaranyozott ezüst lemezekkel bevonva. E lemezek díszítése a kora-csúcsíves műízlés idejére vall, és nem is sejteti az ötvösművészet pazar fényét, mely a diptychon belsején előmlik.

A szárnyak mindegyike 23 különböző nagyságú és idomú mezőre van osztva, melyeket filigránnal ékitett, drága- és félékkövekkel, igazgyöngyökkel kirakott keretek határolnak. *Stammler* számlálása szerint eredetileg 102 színes kő és 112 nagyobb gyöngy volt rajta, de közülök ma már néhány hiányzik. A szárnyak közepét kamea díszíti, melyen a megváltás történetének két főeseménye: a kálvária-jelenet és Krisztus mint az utolsó ítélet bírása ábrázoltatik, még pedig sötét, csaknem fekete jaspiskőből domborúan vésve. A többi mezőben pergamenre festett

* Der sogenannte Feldaltar Karls des Kühnen von Burgund im historischen Museum zu Bern; eine alt-venezianische Altartafel (Diptychon) aus dem Nachlasse der Königin Agnes von Ungarn und ihr Werth für Kunst und Geschichte. Von *Jakob Stammler*, röm.-kathol. Pfarrer in Bern. Mit einer Abbildung in Lichtdruck. 1888, 80 232. lap. *Stammler* ezen monographiájáról rövid ismertetést *Pór Antal* nyújtott a «Századok» 1889. évf. 665–668. lapjain, felhíva az «Archæologiai Értesítő» szerkesztőségének figyelmét ezen árpádkori emlékre. Rövid leírását adta továbbá *dr. Schneider* a Schnütgen által szerkesztett «Zeitschrift für christliche Kunst» című folyóiratban (I. évf. 89–94. lap) az általunk is adott fénynyomatú táblával, melynek elkészíthetésére megnyertük a szerkesztőség szívesengedélyét. Ujabban *Rodt* «Historische Alterthümer der Schweiz» című díszmunkájában adja e diptychon nagyobb méretű fénynyomatú reproductióját, a mellékelt szövegben (13. lap, a 24–25. táblához lenyomatván a *Stammler* műve által megállapított resultatumokat).

DIPTYCHON.
a XIII. századból.

miniature-ök foglalvák hegyi kristálylemezek alatt, melyek a képeket századokon át megóvták és ritka épségben föntartották.

A balszárnynon a képek fölül balról kezdve a következők: 1. Az angyali üdvözlés; 2. Jézus születése; 3. A királyok imádása; 4. Krisztus megostoroztatása; 5. A Megváltó levétele a keresztről; 6. Jézus sírba-tétele; 7. Krisztus a pokol tornáczában; 8. Jézus feltámadása.

A jobbszárnynon folytatólag, a négy evangelista jelvénye közé illesztve, eme jeleneteket találjuk: 9. (a kamea fölött) Krisztus megjelenik apostolainak; 10. (a kamea alatt) Jézus mennybemenetele; 11. A Szentlélek eljövetele; 12. A bold. Szűz felvétele a mennyekbe, helyesebben «Depausatio Beatæ Mariæ Virginis». A fenti képek rövidített latin felirataitól teljesen elüt a kameák görög felirata, ez utóbbiak byzanti eredetét kétségen kívül helyezvén.

A bibliából merített ezen jelenetek körül mindkét szárnyon összesen 44 prófétának, apostolnak és szentnek alakja képezi a keretet oly formán, hogy tizenkettőt közülök állva, a többit mellképben ábrázolta a művész.

Hosszadalmas lenne mindannyit névszerint elősorolni annál is inkább, mert bennünket közelebből csak négy érdekel, t. i. *a magyar szentek*. Vegyük ezeket egyenkint szemügyre.

A diptychon balszárnjának felső keretén középett találjuk mind a négyet, kettesével — mellkép alakjában — alkalmazva.

1. *Sz. István király* «S. STEPHANVS» felirattal, hosszú ősz szakállal, arannyal és gyöngyökkel himes vörös öltönyben, mely fölött vállain kék királyi palástja is szembeötlő. Jobbjában jogart tart; balját mellén pihenteti; fejét gyöngyökkel ékített arany korona övezi.

2. *Sz. Imre királyfi* «S. EMERICVS REX» felirattal. Az ifjút fekete szakállal, arannyal és gyöngyökkel himes öltönyben ábrázolta a művész; palástja hátra van vetve, jobbjában királyi jogar, fején arany korona ékeskedik, balkezét — keleti módon — melléig emelve, tenyerével kifelé tartja.

3. *Sz. László király* «S. LADISLAVS REX» felirattal. Fején fényes korona, jobbjában jogar van; balja épen oly helyzetben, mint sz. Imre királyfié. Öltözete arannyal ékes vörös ruhából és kék királyi palástból áll.

4. *Sz. Erzsébet* (Lajos thüringiai örgróf neje) «S. ELISABET» felirattal. Öltözetét arannyal gazdagon áttört szegélyű (*aurifrisia*) kék palást képezi; feje és vállai fehér fátyollal borítvák, e fölött pedig ékes királyi korona látható. Jobbjában rövid keresztet tart, melynek végein a reájok keresztbe alkalmazott pálcácskák kisebb keresztet ábrázolnak (*crux recruciata*); balkeze pedig épen oly helyzetben van, mint sz. Imre királyfi képén láttuk.

Már maga ezen körülmény, hogy a berni diptychonon e négy

magyar szent képét találjuk, igen becessé teszi reánk nézve e műtárgyat annál is inkább, mert magyar szentjeink régi ikonographiájához érdekes adalékokat szolgáltat.

Nem tartjuk azonban fölöslegesnek a következő megjegyzéseket csatolni magyar szentjeink most ismertetett ábrázolási módjához.

Sz. István király alakja ellen nem lehet kifogást tenni, mert a berni diptychonon oly alakban látjuk, mint a középkorban őt rendszeren ábrázolták.

Méltán kifogásolhatjuk azonban sz. László király alakját, mert tipikus jelvénye a harci bárd helyett a királyi méltóság conventionális jelvényét, a jogart adta kezébe a művész. E hiba még szembeötlőbb sz. Imre királyfi alakjánál, a ki a királyi jelvényeken kívül «REX»-nek is címeztetik képünkön. A 23 éves korában elhunyt ifjút atyja nem

SZ. ISTVÁN KIRÁLY ÉS SZ. IMRE KIRÁLYFI.

(A berni diptychonról másolt magyar szentek.)

koronáztatta meg s így a királyi méltóság jelvényei, valamint a «REX» cím őt meg nem illették.

Végül kifogás alá eshetik árpádházi sz. Erzsébet is, kinek jobbába époly conventionális keresztet adott a művész, mint a diptychonon ugyanazon sorban ábrázolt sz. György vitéznek, a helyett, hogy a jótékony alamizsnálkodásáról híres sz. nőt az ismeretes rózsza-csodával örökitette volna meg, mint ezt a középkori mesterek tették. Így pl. Martýánczon *Aquila* festő sz. Erzsébet jobbába kosarat, baljába pedig rózsáágot adott.*

Magyar szentjeinknek a szokásos ikonographiai felfogástól való eme jelentékenyen eltérő ábrázolási módja, mely — mint sz. Imre királyfi képénél — botlásnak is minősíthető, épen nem látszik feljogosítani arra, hogy magyar festő alkotását keressük a berni diptychon képeiben.

* V. ö. «Magyarországi szent Erzsébet képei» című tanulmányt. «Egyházművészeti Lap» . évf. 33, 65, 97, 129. lap.

Különben *Stammler* maga sem veti föl e valószínűtlenséget, hanem e helyett míg egyrészt hangsúlyozza, hogy a képek első pillanatra byzanti stílusban dolgozó ecsetre látszanak vallani, monographiája V. fejezetében *velencei* eredetét törekszik kimutatni, kivált sz. *Fumia* (Euphemia) és sz. *Marina*, mint Velence kedvelt szentjeinek alakjaira és neveire fektetve érvelése főszűlét. Azon okoskodását, mely szerint a budapesti nemzeti múzeum kincsei között a berni múzeum diptychonjának korából miniature-festmények nincsenek, tehát a szóban levő képek magyar mestertől nem is származhatnak, ép oly kevésbé fogadhatjuk el, mint azon, szintén érvszerűn felhozott megjegyzését, hogy a magyarországi boldog Margit házi oltárkája zománczos képeinek mesterét *Rómer* ismert értekezésében Magyarországon kívül keresendőnek állítja.

E sorok írója nem volt szerencsés láthatni eredetiben, a mellékelt

SZ. LÁSZLÓ KIRÁLY ÉS SZ. ERZSÉBET.
(A berni diptychonról másolt magyar szentek.)

fénynyomatú reproduction kívül a berni diptychont s így nincs azon helyzetben, hogy — kivált a miniature-ök — mesteréről érdemleges véleményt kockáztathatna. Ehhez okvetlenül a tárgy beható vizsgálata szükséges. Egyet azonban kijelenteni, illetve adalékképpen fölemlíteni a reproductio alapján is jogosítva érzi magát, mert ehez elégségesek az alakok és csoportok körvonalai, azaz maga a rajz.

Két év előtt nagyobb tanulmányi útát tettem a Balkánon, különösen Szerbiában, hol a jelentősb XIII—XVI. századi templomokat rendre fölkerestem, pazar fényű régi freskóikat tanulmányoztam. Itt a *studentitzi* (épült 1190—1197.) és a *zsicsai* (a XIII. században sz. *Száva* építtette és festette) templomokban találtam oly freskó-cyclusokra, melyek a berni diptychon miniature-jeivel — legalább rajzban — feltűnő rokonságot árulnak el. A bibliai jelenetek közül az angyali üdvözlés, az ostromlás, a keresztről való levétel, a sírbatétel, a feltámadás, a limbusba való alászállás, az Úr apostolainak megjelenik, különösen pedig a pünkösztünnep (a Szent-Lélek eljövetele) és a «Depausatio

Beatae Mariae Virginis» meglepően emlékeztetnek a szerb templomok freskóira. Már pedig ezek felől constatálva van, hogy *dalmát* eredetű művészek alkották vagy befolyásolták azon vidékekről, hol — mint Sabbioncello-ban, Stagno-ban, Podi-ban Novi környékén — e századokban a görög szertartású hívek templomokkal sőt püspökséggel is bírtak. Innét hívtattak meg Nagy Szerbiába az építészek és festőművészek, mint pl. a catarói származású *Wido*, a ki a detsani kolostor mellé dús ékítésű márvány templomot épített a XIV. században.*

Ezek alapján — tekintve a berni diptychon miniature-jeinek a fénynyomatú reproductióban is elég jellemzőn feltüntetett rajzát és compositióját — hajlandó vagyok *Stammler* véleményétől eltérőleg nem velenczei, de *dalmát* művésznek tulajdonítani a szóban levő festményeket, a mi által — úgy vélem — inkább megfejtethető az általa is hangsúlyozott «byzanti benyomás», melyet a képek első pillanatra keltenek, mint a művében felsorolt velenczei XIII. századi festők már nem létező művei, melyekkel össze nem hasonlíthatók.

Hátra van még a diptychon ötvösének nemzetiségéről szólanunk, mert nem okvetlenül következik, hogy a képek és az ércz-foglatat egy helyben készültek legyen. Valamint a diptychon szárnyainak közepén keleti (byzanti) eredetű kameák alkalmazvák: úgy a képeket is egészen idegen nemzetiségű mester kezeiből kaphatta az ötvös.

Stammler kiváló súlyt fektet a képek keretéül szolgáló aranyozott ezüst szalagok *filigrán-ékítésére*, melyet hajlandó szintén *velenczei* munkának tartani. E kérdés eldöntésénél okvetlen szükség volna magára a műtárgyra, mert a fényképi felvétel után készült nyomat a filigrán alakjáról, technikájáról bennünket teljes tájékozatlanságban hagy. Annyit azonban már most sem hallgathatunk el, miszerint *Stammler* érvei a «*de façon de Venise*» és a «*de opere venetico ad filum cum diversis imaginibus sub cristallis*» leltári adatokra építve, teljes begyőző súlylyal nem bírnak. Hazai ötvösművészetünk történetéhez kivált a filigrán sokszor vitatott kérdéséhez e diptychon tanulmányozása fontos adalékokat ígér.

A berni diptychon készítési idejét szerző a miniature-ökben ábrázolt szenteknek szentté avatási éveiből 1253—1296-ra, tehát a XIII. század második felére határozza meg.

Igen érdekes reánk nézve a monographia IV. fejezete, melyben szerző a diptychonnak a berni múzeumba való jutása előtti sorsáról nyújt tájékoztatást. Kimutatja, hogy e nagybecsű egyházi rendeltetésű tárgy a XVI. század elején (1528—1536 között) a kath. templomok kincseinek elfoglalása alkalmából kerülhetett világi kezekbe s onnét a

* V. ö. M. Waltrovits, 'Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ. Mittheilungen über neue Forschungen auf dem Gebiete serbischer Kirchenbaukunst. 21. lap.

városi múzeum birtokába. Meg is jelöli magát a kolostort is, a *königsfeldenit*, melynek kincstárában e diptychon egykor őriztetett. Mélyreható argumentálással kimutatja továbbá azt is, hogy a königsfeldeni kolostor birtokába III. Endre magyar király özvegyének, Ágnes királynénak útján kerülhetett. Ágnes tudvalevőleg Albrecht Habsburg grófnak volt lánya. Tizenhat éves korában eljegyeztetvén III. Endre királyllyal, annak nejévé lön. Férje halála után Bécsbe vonúlt fivére udvarába. Atyjának, Albrechtnek meggyilkoltatása után, édes anyjával Königsfeldenben kettős zárdát alapított, a ferenczrendiek és clarissák részére. E zárdának ő volt egyik legfőbb jótevője, a mint ezt a zárdá régi feljegyzései bizonyítják. A königsfeldeni krónika adatai szerint Ágnes Magyarországból eltávozásakor nem kevesebb mint 800 ékszert hozott magával, melyek közül a legnagyobb 80, a legkisebb pedig 20 ezüst márkát képviselt. E kincseket legelőször a neuburgi apácza-zárdában őriztette, majd édes anyjának halála után (1313) a königsfeldeni zárdába költözvén, ott vette birtokába.

Stammler kikutatta azon kincsek jegyzékét, melyeket Ágnes anyja, Erzsébet, a königsfeldeni kolostornak adományozott és azon műtárgyak lajstromát is, melyeket Ágnes ajándékozott e zárdának. E lajstromban a 3. tétel így szól: «eine grosse Tafel mit Kristallen, mit zwei grossen Steinen in der Mitte, besetzt mit Gestein und Perlen». E leírás teljesen reá illik a berni diptychonra, mert a miniature-képeket védő kristálylapokon kívül nemcsak a keretek ékköves és gyöngyös díszítése, hanem a mi legjellemzőbb, a diptychon szárnyainak közepébe illesztett két nagyobb kő, a kameák is említetnek.

Igen valószínű szerző föltevése, hogy e diptychon az utolsó árpád-házi király, III. Endre számára készült, a négy magyar szentnek képével ékítve s özvegye révén a 800 ékszer közül egész sorozat került a königsfeldeni zárdá birtokába, melyeknek a *Stammler* által megjelölt nyomokon való kutatása hazánk középkori ötvösművészetének története szempontjából igen óhajtható lenne.

A monographia VII—XI. fejezetei inkább a történetíróit érdeklik, melyekben szerző úgy III. Endre, mint neje Ágnes alakjait sok oldalú kutatások alapján gyűjtött adatokkal kellő világításba helyezni törekszik.

Dr. Czobor Béla.

A KASSAI SZ. ERZSÉBETEGYHÁZ TÖRTÉNETÉHEZ.

Henszlmann Imre szülővárosa egyházainak történetét lankadatlan buzgalommal igyekezett földeríteni. Halála előtt egy-két évvel nekem is szerencsém volt ez ügyben a város levéltárában kezére járni. E sze-

mélyes érintkezés is közrehatott arra, hogy mindazt, mit e tárgyban a levéltár megőrzött, összegyűjtsem.

A «Vatikáni okirattár» IV. kötetének 417. lapján olvasható, hogy a kassai sz. Erzsébetegyház a XIV. század végén leégett s ez időtájt, legkésőbb 1402. majdnem egészen újból kezdték építeni.

Építőmesterei közül a városnak 1431—1485-ig terjedő számadó könyve csupán Kalmár (Cromer) Istvánról emlékezik meg.

«1446. Item herr Steffan Cromer von dissen jare weyne dar gegeben zu dem baw des obirthormes fl. auri 80.» «1480. Item sabbato post Lucie abgerechent mit Stefan steinmecz von wegen der kirchenarbeit Sand Elizabeth, hat er von der stat entphangen an der kirchenschult fl. 33.»

1465-ben Harnisch János hagyományából a város 32 arany forintot kap hídépítésre, melyet ugyanez évben kölcsönképen a templom építésére fordítanak.

«Item das obgeschriben gelt mittenander eodem die gelihen czu dem paw der kirchen sancte Elisabeth.»

«1484. Item dor an habenn wir gegeben am sonnobent vor Marci evangeliste dem herrn Jurgk Ferber fl. 10 an den czygel zcu der kyrche.»

Henszlmann a sz. Erzsébet-egyház oltárképeiről szóló értekezésében már 1847-ben kimondta, hogy a főoltár képeit 1476 körül festették.

Az említett számadó könyvben olvassuk:

«1474. Es yst zu wissen; das kirchen gelt entphangen ist von goldenm-wencz haws fl. 200, von welchen seyn komen fl. 50 zu sant Niclas,* auch fl. 50 zu sant Elizabeth tofel.

1476. Item sabbato di Andree dederunt domini Johannes Rwsdorffer et Johannes Waikhart ad *tabulam* sancte Elizabeth fl. 50. Item magis eodem die fl. 25.

1476. Ratio facta cum magistro Laurencio aurifabro ex parte ecclesie sabbato in die Petri et Pauli apostolorum tenetur ecclesie civitatis marcas argenti 14.

1477. Sabbato post Tiburcii solucio facta per dominos de pretorio ipsi ecclesie parochiali et signanter ad *magnam tabulam* fl. 50.

Item eodem sabbato ad eandem *tabulam* pro uno libro auri fl. 3 ort. 3.

Item aufzurichten und abzubrechen das geroest zu dem gewelbe und zu der *grossen toffel* fl. 12.

Item von der kyrchen wegen gegeben dem master Loerencz von dem haws, das her das grosz crewcz sal machen sabbato ante Valentini fl. 35.

A *tabula*, *tofel* alatt — úgy vélem — csupán a főoltár képeit érthetjük.

Ez adatok, melyekről Henszlmannak nem volt tudomása, teljesen igazolják föltevését.

Lőrincz mesterben az oltárkép egyik segéd munkását sejtjük, annál is inkább, mert ez adatokban a képhez szükséges aranyról van említés.

E szerint a sz. Erzsébetegyház a XV. század szülöttje. Építőmesterei közé számíthatjuk Schynnagel Thadeust, kiről egy 1452. évbeli oklevél, mint «unserer Pfarckirchen vatters und baumeisters» emlékezik

* A ferenczesek sz. Miklósról nevezett egyháza.

meg. A templom üveges munkáin dolgoztak Helt István és «Niclas von Perga», mint a polgári jogot nyert lakosok jegyzékében olvassuk:

«1460. Item eodem die Stephanus Helt dictus de Brunna vitreator adeptus est ius civile, tenetur laborare in ecclesia parochiali in vitris fenestrarum» és «1469. Niclas von Perga feria secunda ante Fabiani et Sebastiani martyrum adeptus est ius civile, tenetur laborare fenestralia in ecclesia beatae Elyzabeth».

Az építkezés Mátyás alatt gyorsan haladt; ő nem csupán, mint eddig is ismeretes volt, 1472-től tíz éven át, de már 1468-tól öt éven keresztül azon újévi ajándékot, melylyel a város a királynak tartozott, a templom építésére adja; 1476-ban nagyobb mennyiségű sőt is ad a városnak ugyan e célra.

A déli kápolnák építtetői közt találkozunk Szathmáry György, az 1524-ben elhalálozott esztergomi érsek elődjével;

«capelle in honore annunciationis in primis alme dei genitricis semperque virginis Marie dedicate ad latus a parte meridionali ecclesie parrochialis beate Elizabeth hic Cassovie per progenitores eiusdem constructe et edificate»

írja a város tanácsa a XVI. század elején. Egy másiknak építője az 1472. elhalt Kromer Ágoston, melyről a város jegyzőkönyve 1516-ban is megemlékszik:

«in der capell Augustinus Cromer.»

II. Ulászló 1492-ben az egyház elhalt Márton nevű papjának hagyatékát arra a célra jelöli ki, hogy a városnak az előző évben János Albert lengyel herczeg által történt ostromlásakor megrongált egyház annak értékéből megépíttessék.

1479-ben Cromer Jeromos Palota nevű tályai szőlejét hagyja a templomi építkezésre.

«zcu sunthe Elizabet kirche zcw Casscha czw dem gebewd.»

1535-ben Cugelbrecht Mihály, volt bíró, 25 forintot hagy ugyannerre.

Az 1533. számadó könyv szerint:

«Auff dem baw der kirchen fl. 27.»

s 1556-ban:

«Carpentario templum edificanti. Item dem meister Gabriel und Jorg zimmerleuthe, welche die kirchen deken, haben wir par gelth auff arbeyth geben fl. 207. Mehr inen gekauft 8 seiten bachfleisch per fl. 2. d. 32, tutt summa fl. 9. d. 28.»

A XVI. század második felében három ízben, 1556-, 1576- és 1585-ben leég, de ismét megépül; egy 1604-ik évi fogalmazvány mondja:

«dieselbe, nach dem sie innerhalb 50 jahren dreimal abgebrunnen, wiederrumb erbauet, der kirchthurm darneben, so zuvor nur ein hölzenes dach gehabt, mit kupfer undt blech gedeckt und wohl verwahrt, die grosse glocken mit ihrem uncosten giessen lassen, auch die hungerische capellen* und die schulen grösser gebaut.»

Oltárai voltak: «beatorum apostolorum» (1382), a sz. Annáé és sz. Udalriké (1453) és a sz. Mártoné (1485). Ereklýei közül megemlíti-jük «spina, ossa et pallium sancti Ladislai regis Hungariae».

* A sz. Mihály-kápolna.

A templom és körülkerített* udvara még a XVII. században is temetkező helyül szolgált. A jelenben folyó restauráció alatt az épület padlójában s oldalfalaiban mintegy tizenöt XIV. századbéli s harmincz újabbkori sírkőre bukkantak.

Kassának három középkori egyházi épülete: a sz. Lélekről nevezett kórház, a város északkeleti részén fekvő sz. László kápolnája s a Forgács-utca végén fekvő sz. Lénárd egyháza ma már eltűnt a föld színéről. Mind a három a falakon kívül állott s a XVI. század folyamán pusztult el.

Ifj. Kemény Lajos.

SZAPOLYAY IMRE SÍRKÖVE.

A szepeshelyi székesegyház szentélyének oldalfalába erősítve, a kanonoki székek háttámjától fedetten, sokáig ösmeretlenül lappangott Szapolyay Imre nádor itt bemutatott szép veresmárvány sírköve, melyet az 1888-ik évi újitási munkálatok hoztak napfényre s ma a Szapolyay-kápolna szentélyében az evangéliumi oldalon Szapolyay István nádor sírkövével szemben áll befalazva.

E sírkő magassága 2'73 m. szélessége 1'41 m. Keretén a lapidaris betűkkel vésett legenda következik: † Hic jacet illustris | Ac excellens Do(m)i(n)us Emericus comes perp.(et)uus) Sepe | Siensis et pallatinus | Regni Pannonie qui obiit MCCCCLXXXVII.

A kereten belől a képes mező alapját egy sugár oszlopokon nyugvó hat ívbehajlású gothikus keret képezi, mely felett a két felső sarkot díszes akanthus-levelek töltik ki. Az ívet alatt áll az elhunyt pánczélos alakja. — Arcza bajusz- és szakáltalan, szemei hunyvák, fejét kicsiny tollforgóval díszített vassapka fedi, melyet alól egy a nyakvashoz erősített áll-védő egészít ki. — Termetét teljes középkori vért fedi, jobbjá mellén pihen, balját a baloldaláról lecsüngő egyenes pallos markolatának keresztvasán nyugtatja, lábait hosszú, egyenes sarkantyúkkal ellátott, lemezes csőrsaruk fedik, zsámolya nyugvó oroszlán, melynek füleit egy-egy rozetta képezi. A pánczélos alak háta megett két lebegő angyal szőnyeget tart, ennek szegélyét váltakozva dülények s pontozatokból alkotott díszítés képezi, bélése a csúcsíves korban kedvelt és gyakran alkalmazott virág-ornamentikát mutat. — Jobb hóna alatt tornazászló nyelét tartja, a kettősfarkú zászló díszítése a köpeny béléséhez hasonló, a rajta levő címerspajzs alakja: hegyekből növekvő farkas. — A lovag lábszáraival egy magasságban, mindkét oldalt ismét egy-egy bő tunikába öltözött angyal áll, s magok előtt

* «Item den schlossern haben wyr geben vom gegitter czw czurichten am kyrchenhoff gegen faulgassen d. 32.» 1556. számadó könyv.

SZAPOLYAY IMRE SÍRKÖVE A SZEPESHELYI SZÉKESEGYHÁZBAN.
Rajzolta az eredeti után Agotha Imre.

egy-egy renaissance címerpajzsot tartanak. — E címerpajzsok közül: a címertanilag jobb oldalon levő, hármás halomból növekvő farkast mutat, jobbról felülről egy befelé fordult holdsarlótól, balra alól egy nyolczágú csillagtól kísérve. A baloldali pajzs címeralakja: egyszarvú. Az emlék egészben jó föntartású, de mégsem állhatott teljesen ellent az idő romboló hatásának, több helyen megsérült, az alak- s az angyalok orra, a zászló rúdja s a pallos markolatának gombja, letöredezték.

Szapolyay Imre nádor most ismertetett sírköve 1487-ből, Szapolyai István nádor 1499-ből származó sírköve, ugyancsak a szepeshelyi dombon és Perényi Imre nádor 1519. évi sírköve a terebesi templomban, kétségtelen vonatkozásban állanak egymáshoz, bár nem egy mester művei, de előképül szolgált egyik a másiknak. Elrendezésük ugyanaz, csak az ornamentikára vonatkozólag mutatkozik eltérés. Most tárgyalt sírkövünk elrendezése renaissance, de részleteinek kivitelében — talán az ívezet oszlopaít s a címerpajzsok alakját kivéve — a gothikához ragaszkodik; Szapolyay Istváné részleteiben is renaissance s mint ilyen egyike a felsőmagyarországi kora renaissance érdekesebb emlékeinek; Perényi Imréé, ámbár kora már a kifejlett renaissance idejére esik, részleteiben ismét gothikus s díszítései, a szőnyeg mustrája, a felső sarkok levél-ornamentikái, jelen sírkövünk díszítéseivel teljesen egyezők. E három sírkő között Szapolyay Imre nádoré a legrégebb, legkorrektebb és legplasztikusabb.

Érdekesekek a sírkövön elhelyezett címerpajzsok. Felül a tornalánda lobogóján a családi címér foglal helyet: (kékben) hármás halomból növekvő természetes farkas, (jobbra felül félholdtól, balra alól arany csillagtól kísérve), — a jobb oldali pajzson ennek ismételése, az atya címere, a baloldali pajzson: (veresben, ezüst) egyszarvú: az anyáé. Ez a középkori sírköveken a címerek rendszeres, szokásos elhelyezése. Ha sírkövünknel a mester ezen rendet követte — a min alig van okunk kételkedni — akkor nagyon közel jutottunk a Szapolyay-család címere körüli zavarok teljes tisztázásához.

Mint tudjuk, ez ideig a Szapolyay-családnak, minden heraldikai rendszer ellen, két önállóan fellépő címerrészlete, vagyis úgyszólván két címere volt ösmeretes. Egyik a növekvő természetes farkas, másik az egyszarvú. E két, egymástól független, címert felváltva használták a család egyes tagjai s az ezen címerkérdéssel foglalkozók véleménye eltért egymástól arra nézve, hogy melyik címerkép a kettő közül a régiebb, s melyik volt a család tulajdonképeni ősi címere?

A Szapolyay-család gyorsan emelkedett. Az alig ösmert apának két fia ült a nádori széken s unokája Magyarország koronás királya volt. Az emelkedés a XV. század közepén történt s ez időt megelőzőleg a család címere vagy pecsétje nincsen közzétéve. Más helyütt jeleztük,

hogy mi ezen fenn leírt két címerváltozat közül a növekvő farkast tartjuk régiebbnek, erre utalnak az országos levéltárban őrzött 1462. és 1464. évi pecsétek s egyáltalán mindazon sphragistikai emlékek, melyek az 1490. évet megelőző időből származnak.* Ez időszaknak mintegy befejezője sírkövünk, melyen a növekvő farkas az atyai, az egyszarvú az anyai címér helyét foglalja el.

1490 után kezdődnek a heraldikai zavarok a Szapolyayak címérében. Ez időtájon nyerhették a címerbővítést, a négyelt címert, és ettől kezdve az egyszarvú nemcsak egyenrangú lett a növekvő farkassal, de azt gyakran háttérbe is szorítja. Ha a pajzs négyelt vagy hasított, gyakran a főmezőt foglalja el, sőt a család egyes tagjai az egyszarvút önállóan is használják pecséteiken. Szapolyay István 1499. évből származó sírkövének** mestere, valószínűleg a heraldikával semmit sem törődő olasz mester lévén, e sírkövön a címerpajzsok elhelyezése helytelen és semmi heraldikai bizonyítékot sem nyújt.

Ha tehát — a min kételkedni nincs okunk, sírkövünkön a címerpajzsok elhelyezése rendszeres, akkor a Szapolyay címér-kérdés teljes tisztázása egyszerű genealogiai kérdés megfejtésétől válik függővé, t. i. kitudni azt, hogy ki volt a két Szapolyay nádor édes anyja? Ha ezt sikerült kikutatnunk s ha az így kikutatott család címere egyezni fog a Szapolyay-címér egyszarvújával, ez esetben a Szapolyay címér-kérdést tisztázottnak tekinthetjük.

Csoma-Csergheő.

A CSIK-MENASÁGI TEMPLOM FALFESTMÉNYEI.

A múlt nyáron, két évi készülődés után végre a csik-menasági róm. kath. templom freskóinak felfejtésére és megrajzolására indulhatam. Az előkészület a püspöki engedély kinyerése és megérkezése miatt tartott oly soká, mert az ősszel kapott elfoglaltságom csak a következő nyáron tudtam igénybe venni másnemű engedély miatt. A kaparás nem sokat eredményezett, mert a szentély oldalfalának freskóit képtelen voltam a mésztől megtisztítani, mivel mész és vakolat freskóstól együtt omlott csekély érintésre is.

Az északi fal első íve alatt, melybe meszelés után 665 évszámot és néhány nagy betűt véstek be, mégis sikerült a felette gondos kaparással megmenteni a régi festett évszám némi maradványát. Ugyanis a Szentlelket ábrázoló galamb körítő koszorújának egyik oldalán Anno és a másikon 65 évszám igazolni látszik a bemeszeléskor bevészt

* Turul V. 3. füzet.

** Arch. Ért. X. köt. 135. l.

évszámot, mely csak a régi festett felírás megörökítése. Az évszám és Anno mellett még vagy három sor írás nyomait láttam a festésnyomok között, de az egyes betűket kivenni lehetetlen volt. A meszelésre vésett, előttem érthetetlen nagy betűk a régi felírás kezdőbetűi lehettek. Templomunk szentélyének oldalfalait tehát 1665-ben festették volna ki. Ugyan e kori a még teljesen ép karban lévő, soha be nem meszelt bolthajtás is, melynek későgóth hálóbolt süvegein ékítményeket és 16 szentet találunk. Hogy a szentélyt akkor boltozták-e be vagy még előbb egy századdal: nem tudjuk. Tény, hogy a csúcsíves stil templom-építésnél nagyon soká fentartotta magát hazánkban, de hogy a XVII. század közepéig benyult volna, az alig képzelhető.

A festés 1665-ös évszámához is kétely fér, mert a boltsüvegek teljes jó karban lévő ornamentációja átmenetkori renaissancenak látszik, tele kora-renaissance, sőt góth elemekkel. A kevert góth és latin betűs felirással megnevezett szentek ruházata is a XVI., sőt a XV. századra utal bennünket. Igaz, hogy a nagy rész bibliai kosztümben van feltüntetve, de a szent Borbála ruházata a vállán alkalmazott bugygyokkal a XVI. század közepére vall, — sőt a nyelvekre hasogatott bő felső ujj és a kehelyt nyújtó angyal szárnya határozottan még a XV. század ismertető jelével bír. A nyitott koronák, a felírások góth és latin betűi, a leírt ruházat s az angyalszárnyak alakjai kényszerítnek legalább egy századdal előbbre tenni templomunk kifestésének korát az 1665. évnél, mely valószínűleg a bemeszelő hibás olvasásából eredőleg maradt reánk. A mult nyári fölfejtéskor én már csak a két utolsó számot voltam képes megállapítani, mit már előadtam. A bordák összefutásán, a zárkó helyére felszegezett festett fapaizsocskák össze-visszamázolt czímerképei azonban a XVII. század tüntető hazug modorában beszélnek hozzánk. Azt hiszem, leginkább megközelítjük a valóságot, ha az 1665. évszámot csak mint az újra átfestés és kijavítás idejét fogadjuk el és a beszélő ornamentek, kosztümök és góth betűk tanúságtételére támaszkodva, templomunk szentélyének beboltozását és kifestését legalább is egy századdal előbbre tesszük. Ekkor még szelvében dívott a csúcsíves modor nálunk, kivált falun, a félreeső helyeken.

Szentélyünk boltívezetén a diadalívtól számítva középen az első kép az atyaistené, ősz szakállal, háromszögbe zárt fejfel, palásttal és áldó kezekkel. A második a feltámadó Megváltóé. A harmadik a repülő galamb képében ábrázolt Szentléleké, a negyedik egy zárt koronát tartó angyalé. Az ötödik mezőt két hat-hatszárnyú angyalfő tölti be. E középső sortól délre a négy dülényes mezőt Illés próféta, János és Lukács evangelisták meg keresztelő szt. János foglalják el. A velük egy sorban levő ötödik mező a napé. Az öt mező között és alatt levő hosszukás négyszögek alsó része növényi ornament, míg felső felében, a diadal-

ívtől számítva, az első szt. Zsuzsánna, kereszttel kezében. A második szt. Klára, keblén égő szívvel, kezében margitvirággal és előtte a felhőkből hozzá repülő angyallal. A harmadik szt. Anna olajággal, könyves térdeplője megett kupolás tornyos épületekkel. A negyedik szt. Margit, fején nyitott koronával, kezében egy szál szeret-nemszeret. A háttér fekete-fehér csillagokkal. A középvonaltól északra dülényalakú mezőt Dániel az oroszlánok között, Máté és Márk evangelisták jelvényeikkel, szt. Pál és a félhold töltik ki. Nap és hold a székelyek ős címerképei. Az északi rész hosszúkás négyszögű boltsüvegeiben a diadalív mellett a bűnbánó Magdolna szorítja meztelen melléhez Megváltója jelvényét, a keresztet. Mellette a már említett szt. Borbála nyitott koronával fején, kezeit mellén keresztbe téve, alázattal fogadja az angyal által nyújtott serleget. A következő mező szt. Katalinja jobbjaiban olajágot s baljában hosszú, egyenes kardot tart. Kibontott haját halántékán rózsakoszorú övedzi. Az északi oldal e három női szentje állva, térdképben van előtüntetve, míg a következő negyedik, szt. Ilona, a déli oldal női szentjeivel együtt, térdeplő helyzetben van. Szt. Ilona fején nyitott korona, kezében feszület, háta megett torony, előtte a golgota.

Freskóink színezése szegényes. Csak fehér, fekete, arany sárga és vörös állott festőjük rendelkezésére. Van ugyan egy pár ruhán zöldes szürke is, mit a sárga és fekete keverésével értek el, a valódi zöld és kék azonban teljesen hiányzik. A vörösnek három változata a sötét karmin, a sárga keverésével előállított téglavörös és a fehér hozzáadásával előállított rózsaszín, mely kiválóan a Dániel köntösén észlelhető. A zárkövek helyén alkalmazott címerpaizsokcskák címerképei között többször találjuk a 8 pólyát, gerendákat, csillagokat, tulipánt, keresztben nyilakkal átlőtt szívet és egy helyen Háromszékvármegye lefordított címerét, a vértés kart, kardján szív- és medvefővel. Az ornamentáció legszebb virágmotivuma a Székelyföldön is tenyésző tavi rózsza, a lotosz. Templomunk boltívein feltűnő a női szentek sokasága (8 drb.) és az evangelisták meg próféták mellett a magyar szentek hiánya. A XIV. és XV. századokban kifestett székely templomokból elmaradhatlan szt. László és még egyik vagy másik magyar szent. Hitem szerint Menaságon sem feledkezhettek meg róluk, s ha már a bolthajtáson nincsenek, úgy az oldalfalon kellett lenniök.

Az északi fal képei kibonthatlanok voltak. A déli falon azonban csakugyan reátaláltam szt. László bárdos, görbe kardos, vasba öltözött, legyúrt csizmaszáras alakjára. Fején zárt koronát visel és botmódra tartott fokosán székely címer-képek rajzát, csillagokat, félholdat hord. Jobb kezében országalma. Mellette még kivehettem szt. Imre hermelin palástos alakját kezében liliummal és fején zárt koronával. E két álló

alak feje fölött levő szalagon góth betűkkel «S. Ladislaus rex és Emmericus» felírás. A diadalív belső felén is kibontható volt még egy imádkozó alak feje és keze, de meghatározása ennyiből lehetetlen volt.

Huszkó József.

SELMECZBÁNYAI ÖTVÖSMŰVEK A XVII. SZÁZADBÓL.

Az ide csatolt ábra a selmeczbányai ötvösművesség egyik jellemző példányát tünteti föl.

A szenteltvíz-tartó vastag ezüstlemezéből trébelt mű, finomabb részeiben vésett és ponczolással díszítve. A 90 mm. átmérőjű félgömb alakú, kettős horonnyal s pálczataggal párkányozott s fedélre járó víztartóból 165 mm. magasságig nő ki a mű tulajdonképeni becses részlete, mely a boldogságos szüzet, karján a kised Jézussal, két tulipánvirág s három angyalfő között ábrázolja, trébelt féldomborműben.

A boldogságos szűz a víztartó edényből fél testével kinőve van ábrázolva; hosszú, csipőjéig leomló hajat, fénykörrel övedzett fején pedig levélidomokból alakított abroncsos, nyílt koronát visel. Ruhája bő ránczokban hull alá. Balkarján a kised Jézust hordja. Feje discskörrel övedzett, jobb keze két újját áldásra emeli, baljában pedig kereszttel ékes világögömböt tart. A szűz balkarjára gazdag redőkben leomló kendő van vetve; jobb és bal válla felett, mintegy abból kinőve, egy-egy tulipán látható, melynek szára szelíden hajlik kifelé jobb, illetőleg balra. A baloldalon kinövő tulipán szára három, a jobboldalon kinövőé pedig négy stylizált levéllel bír s magával a virággal együtt erősen kidomborodik. A viráglepel három osztályú s középső levelének széle fel van hajlítva. A három, féldomborműben alkotott szárnyas, fejük körül fénykörrel bíró angyalfő közül az egyik a boldogságos szűz jobbán, a másik a balján, a harmadik a feje fölött van elhelyezve. Ez utóbbi discsköréből, azzal s az egész hátlappal egy tagot képezve, még egy lóherlevél alakú, középen felfüggesztésre szolgáló nyílással bíró tag nő ki, melyen a művész és a város jelei láthatók.

A legtöbb domborulat és a közök vésővel, a szűz bal karjára vetett kendő «szép sűrű vászonponczol»-al* van téve, míg a tulipán két közbenső levelének visszahajló belső oldala, a szűz feje fölött levő s ennek discskörét az angyalszárnyakkal összekötő háromtagú stylizált levél, úgyszintén az ehhez hasonló, de a két oldalt álló angyalfőt a középső alakokhoz kapcsoló pótlékok felülete már ritkább s kettős végű «pontütő»** ponczollal vannak díszítve, ellenben a két tulipánvirágnak keresztben cikkes szárai, leveleinek felénk néző lapjai s maguk a viráglepek oly aprón és sűrűen vannak ponczolva, hogy a ponczverő okozta pontocskák csak nagyító üveg alatt vehetők ki tisztán.

Az angyalszárnyak kettőshegyű pontütő ponczollal dolgozva és lehetőleg

* Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. «Arch. Ért.» Uj f. III. k. 315. l.

** U. o.

utánozzák a természetes szárnyakat. Az alakok testrészei s a discsörök, valamint a felfüggesztésre szolgáló fül is, teljesen simák. Ugy szintén sima a félgömb alakra idomított s az imént leírt, egy darabból álló, hátlaphoz forrasztott víztartó is, csupán két sarkvason forgó félkör alakú födele, valamint víztartójának párkánya van két-két a szélekkel párhuzamosan futó bemélyített vonással díszítve.

A szenteltvíz-tartó hossza 216 mm., legnagyobb szélessége 148 mm., súlya pedig 260 gm.

A tárgy czéhbeli ötvös műve, a XVII. században készült. Bizonyítják ezt a tárgy fülén előforduló jegyek, melyek közül az egyik, a két keresztbe tett pörlyt s felette S betűt ábrázoló, a város, a másik összefoglalt BW jegyeket mutató pedig a művész jelét képezi:

S miután *Selmeczbányának* a XVII. századi hitelesítő jelében két keresztbe rakott pörly van s fölötté S betű, a XVIII. században alatta még a 13 szám

tűnik fel,¹ e tárgy selmeczbányai munka s a xvii. században készült. Hátra van a mesterjegy megfejtése.

Dr. Marc. Rosenberg «Der Goldschmiede Merkzeichen» című művében egészben négy selmeczi mester jegyét idézi, de egyet sem fejt meg. A T és K összefoglalt betűkkel jelző mester a xvii. század vége felé élt (Rosenberg: 475. l. 2381. sz. a.). Kortársa lehetett az a mester, a ki $\frac{IC}{T}$ betűkkel szignált (R. 476. l. 2382. sz.). Valamivel később működött a H S jelzésű ötvös (R. 476. l. 2383. sz.) és szintén a xvii. században élt az FK betűs mester (R. 476. l. 2384. sz.)²

A selmeczi kath. templom meg is őrzött három xvii. századbeli selmeczbányai ötvösmunkát, melyek mindegyikén rajta látjuka selmeczi hitelesítő jegyet, de a művész jelét mindeddig nem sikerült azokon megfejteni. Az egyik ötvösmunka részben aranyozott billikom, a másik egy srófra járó, részben aranyozott palaczk, diszített hólyagokkal, a harmadik végre ezüst diszítéssel ellátott kehely. A két első munkát összekapcsolt T és K, a harmadikat $\frac{IC}{T}$ betűkből álló művészjegy jelzi.³

A BW jegyű mester szerepel egy födeles ezüst poháron, mely Selmeczbányáról a n. múzeumba jutott.⁴ A pohár födele, kúpja s lába egyaránt trébelt «hólyagokkal» van diszítve, fölülete és a kupa belseje meg van aranyozva; a kupa alját s lába felső kúpját sodrozott szélű ezüst levelek borítják. A hitelesítő bélyegek és a fölirat különös fontosságot adnak e darabnak. A kupa karimáján ugyanis három sor írásban nevek vannak bevésve és mellette az évszám:

MICHL : WEIGL

BAL : THO : HEI 1690

ABR : ION : DOR

Vagyis — Hampel olvasása szerint — : Weigl Mihály és Dor Balthazar Tamás Heinrich Ábrahám János 1690-ben.

Az itt szereplő Mihály alighanem egy ötvös-család ivadéka, melynek másik tagját a B W bélyeg és egy 1680-ik évi fölhatalmazó levél örököltette meg. E levélben ugyanis egy Weigl Bertalan nevű (Bartholomæus Weigl) selmeczi ötvöst 1680-ban kinevezi törvényszék előtti fölhatalmazott képviselőjének az ő testvére, Weigl Lénárd.⁵

Valószínű tehát, hogy a B W betűk alatt ugyanaz a Bartholomæus Weigl rejlik s így már most e selmeczi ötvös-családból két közelkorú mesternek egy-egy műve volna megállapítva.

Liptó-Szent-Miklós, márczius 15.

Mihalik József.

¹ Kövér Béla: Régi ötvösművek jelző bélyegeinek megfejtése. «Arch. Ért.» Uj f. X. k. 19. l.

² «Arch. Ért.» Uj foly. X. köt. 19. l.

³ «Arch. Ért.» Uj foly. X. köt. 26. l.

⁴ «Arch. Ért.» Uj foly. II. köt. 151. l.

⁵ Az eredeti okmány a selmeczvárosi levéltárban van és így szól: Leonhardt Weigls Vollmacht an Herrn Barthlme Weigl undt Matthiam Fridrich Huditium A. 1680. Ich Leonhardt Weigl, der Zeit bey Ihrer Hochgräfflichen Excellenz Herrn Grafen Adam Forgatschen v. Ghymes, in Diensten, bestelle hiemit, undt in Krafft dieses, Meinen Herrn Bruedern Matthiam Fridrich Huditzium, und Herrn Bartholomæum Weigl Goldarbeitern, zu meine Befollmächtigten, dasz Sie anstatt Meiner vor Einem Löbl: Stadtgericht allhier in Schemnitz, Meine Cession, meines Erb-Juris an meiner Vätterlich hinter dem Hospital, undt Farkaschischen Hause ligenden Bechausung sambt dem anligenden Gartl stb. stb. a többi történeti jelentőséggel nem bír. A kelt: Schemnitz, den 9-ten Aprilis 1680. — (L. S.) Leonhard Weigl, m. p.

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK MŰKÖDÉSE.*

Bizottságunkat a lefolyt időszak alatt súlyos veszteség érte. *Gr. Khuen Antal*, bizotts. másod-építész, aki lelkesedése egész hevével csüngött hazánk műemlékein, aki önzetlen és önfeláldozó munkásságával 1882—1890-ig terjedő idő alatt kiváló érdemeket szerzett, 1890. évi február hó 1-én Orotaván, Teneriffa szigetén, hol megrendült egészsége helyreállítása céljából — utolsó órájáig bizottságunk számára munkálkodva — időzött, elhalt. A vajda-hunyadi vár restorationális munkálatai az ő tevékenységét és műizlését dicsérve, biztosítják emlékezete fennmaradását.

A nmélt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr *Möller István* építész, aki éveken át gr. Khuen oldala mellett dolgozott, a bizottság segéd-építészévé, *dr. Dankó József* pozsonyi prépostot és pápai praelatust levelező-taggá nevezte ki.

A lefolyt évben rajzgyűjteményünk a következő fölvételekkel szaporodott.

Könyöki József lev. tag folytatván a középkori magyar várak és egyéb emlékek fölvételeit, összesen 29 rajzlapon beküldé a gácsi vár, a bujáki, kékkői, sámsonházai, salgói, szandai, nógrádi, bagolyvári, hollókői, somoskői, füleki, esegi várromok, az alsó-sápi, gácsfalui, csécsei, mátraverebélyi, selmeczbányai templomok rajzát és az elpusztult zagyvai, ozdini, kóvári, podretsáni, alsó-sztrégovai, busai, pogányvári, szécsényi, óvári, kiskéri, kátori és diósjenői várak törzsiveit.

Huszkó József rajztanár a csik-menasági templom freskóiról és szárnyas-oltáráról 8 aquarellt, 10 színvázlatot, 15 fényképet és 34 pauzát készített.

A zelizi (Barsm.) templom érdekes freskóiról *Rózsa József* ottani r. k. plebános utján 4 drb színes vázlatot és 2 drb fényképet szereztünk rajztárunk számára.

Romladozásnak indult műemlékeink ügyében a lefolyt évben is több oldalról fordultak bizottságunkhoz segélyért. Fájdalom, hogy a bizottság évi, felette csekély összegből álló javadalma e téren nem engedni bizottságunknak megfelelő módon hivatását betölteni, amennyiben legtöbb esetben — kellő fedezet hiányában — csupán provisorius tatarozások költségeit kénytelen javaslatba hozni.

A kis-szebeni r. k. templomnak, melynek ügye évek óta függőben tartatik, legszükségesebb biztosítási munkálataira javaslatba hozott sze-

* 1889. évi szeptember hó 1-től 1890. évi augusztus végeig.

rény összesen kívül csak azt ígérhettük, miszerint e becses középkori műemlék föntartására — amennyiben sok oldalról igénybe vett budgetünk engedni fogja — a jövőben is készek leszünk némi segítséget kilátásba helyezni.

Sütő Libor minorita házfőnök, a rend nyirbátori templomának restaurálására kért segélyt.

Pataky János topporczi plébános, a malduri r. k. templom helyreállítása költségeire kért hozzájárulást, de amennyiben kéréséhez a templom stylszerű restaurálására vonatkozó tervet és költségvetést nem mellékelte, ezek pótló beküldésére a nmélt. ministerium utján felszólítottatott.

Dosztál Gaudentius, a sz.-ferencziek tartományi főnöke, a rend pozsonyi zárda-templomának megrepedezett csúcsíves tornyát biztosítási munkálatokkal föntartani kérelmezte elrendelni, mert az alamizsnából élő rend e nagybecsű, mondhatni hazánkban páratlan műemlék kijavítására nem képes. — A bizottság szakértőket küldött a helyszínére s ezek jelentése alapján nemcsak a nmélt. ministeriumnak ajánlta e kiváló fontosságú műemléket, melynek legszükségesebb biztosítási munkálatai mintegy 5—6 ezer forintért eszközölhetők lennének, hanem külön átiratban gr. Zichy József pozsonyi főispánnak is fölhívta figyelmét a régi koronázási város e nevezetes emlékére, megpendítve az eszmét, hogy esetleg talán társadalmi uton lehetne fölkarolni a torony stylszerű restaurálása ügyét.

A derzsi unit. templom érdekes freskóinak fönttartásához szükséges vászonlepelre, Udvarhelymegye főispánja által kért összeget a bizottság javaslatára a nmélt. ministerium utalványozta.

A most elősorolt segélykérési és egyéb fölmerült esetekben, a következő hivatalos kiküldetéseket rendelte el a bizottság, illetve a nmélt. ministerium.

A gácsfalusi r. k. templom megvizsgálására, melynek belső javításaira a múlt évben kért az ottani plébános segélyt, dr. Czobor Béla, bizottsági előadó küldetett ki. Ennek eredményeül constatálható, miszerint a patronus kötelezettségének teljesítésére fölszólíttatván, a templom silány tetőzetét kijavíttatta s így e középkori érdekes templom további romlása megakadályoztatott.

Möller István bizotts. segédépítész a szilágy-somlyói vár és templom, továbbá az ákosi és somlyó-ujlaki templomok megvizsgálására nyert kiküldetést. Ugyanő a füleki történeti becsű várrom kitisztítása és apró kitatarozása, valamint a demsusi gör. kath. templomnak hosszabb idő óta függőben levő helyreállítása ügyében is eljár.

Schulek Frigyes bizotts. építész a lébényi már restaurált templom mellé alapjaiból újból emelni szándékolt lépcső-torony miatt ejtette meg

a helyszini szemlét. Ugyancsak Schulek építész a bizotts. előadóval együtt a pozsonyi sz.-ferencziek fönnebb említett tornyának megvizsgálására is kiküldetett.

Mindezeknél nagyobb fontosságú volt Möller István építész és a bizottsági előadó együttes kiküldetése Jaákra. Hazánk középkori építészetének ezen gyöngye a legutóbbi 8 év alatt is, amióta gyökeres stilszerű helyreállításának kérdése hosszadalmas tárgyalások után vajudik, igen sokat szenvedett. Mentül tovább halasztatik fönnállása biztosításának ügye, annál több költségbe kerül az egyszerű tatarozás. Az idő kimértségével arányos vizsgálataik eredményeül ezuttal több műtörténetileg érdekes lelet constatálható. Ilyenek: a főapsis belsejében a százados mészréteg alól napfényre hozott freskó, továbbá a XIII. századi consecrationalis kereszt, a kőmíves jegyek, becses, eddig befalazott műrészletek, a szentély alatt levő sírbolt stb. — A jaáki apát, aki a maga részéről a munkálatokra már régebben megajánlt összeggel, továbbá a vármegye, mely e célra takarékpénztárilag gyümölcsöző pénzzel készek a költségekhez hozzájárulni, nagy örömmel fogadták és immár egy év óta várják elrendelését, most már csak akár a biztosítási munkálatoknak, nehogy e ritka műemlék, mely külföldi műtörténeti írók munkáiban is annyi dicsérettel halmoztatik el, rohamos pusztulásnak essék áldozatul.

A most felsorolt és egyéb folyó ügyek tárgyalása céljából a bizottság a lefolyt évben 5 rendes és 1 rendkívüli ülést tartott.

Ezek egyikében javasolta a bizottság Barsmegye közönségének jelentése alapján az Aranyos-Maróth városa főterén napfényre jött régi templom alapfalainak betemethetését, miután azoknak fölmérésére, lerajzoltatására az illetékes hatóságot fölkérte.

A nyirbátori ev. ref. templomban levő remek faragású renaissance szentély-székekre a bizottság figyelme fölhivatván, intézkedett egyrészről azok lerajzoltatása és a beküldött pár faragványnak az orsz. iparművészeti múzeumban való elhelyezése iránt.

A m. tud. Akadémiának régészeti közleményekre évenként kiutalványozni szokott 5.000 (ötezer) frt felosztása iránt a bizottság által benyújtott javaslat mellőzésével, a műemlékek bizottsága és a m. tud. Akadémia kiküldöttei közös értekezletre, illetve a fentjelzett összegnek miként való felhasználása ügyében javaslattételre hivatnak föl.

A bizottság érdeklődését a lefolyt évben két ásatás foglalkoztatta, melyek közül az egyik a Zólyom városával szemben levő Pustihradon, lelkes hazafiak által egybegyűjtött költségen, eszközöltetik, a másik pedig a visegrádi u. n. várkertben napfényre jött leletek következtében rendezett kisebb terjedelmű ásatás, mely a m. n. múzeum gyűjteményének néhány érdekes régiséget — köztük domborműves római követ,

középkori építészeti részleteket — eredményezve, a nevezetes királyi vár környékének még föl nem derített topographiájához adalékot nyújtott. Mindkét ásatásnál a bizottság előadója volt az irányítással, illetve a személyes vezetéssel megbízva.

Ámbár a nagybobszabású helyreállítási munkálatok felől az illető építésvezetőségek közvetlenül a nmélt. ministeriumhoz nyújtják be részletes jelentéseiket: még sem tartom fölöslegesnek a tudomásunkra jutott, vagy épen szak-közegeink közbejöttével eszközölt munkálatokról, habár csak röviden megemlékezni.

A bizottság segéd-építész a somlyó-ujlaki és demsusi templomokon eszközlendő legszükségesebb javításokra nézve készített terveket és költségvetést; továbbá tevékenységének javarészét — a folyó ügyeken kívül — a vajda-hunyadi vár folytatólagos restaurálásának szentelve, a néhai gr. Khuen Antal másod-építész által helybenhagyott tervek szerint az egyes iparosoknak szóló részlettervek kidolgozásán fáradozott, mely munkálatoknál két hónapon át Lange Keresztély építész, mint ideiglenesen alkalmazott rajzoló volt segítségére.

A budavári plebánia-templom folytatólagos restaurálási munkálatai közt már a templom belső kifestésére került a sor. Jelenleg a szentély polychrom festésén dolgoznak serényen.

Hátra van még a bizottság hivatalos helyiségéről és annak fölszereléséről szólanom. Hivatalunkat mult évi (1889.) november 1-én a VIII. kerület félre eső pontjáról a VI. kerület, sőt mondhatni az egész főváros legélénkebb vonalára, az Andrássy-utra (60. sz. I. em.) tettük át, hol sokkal sűrűbben keresik föl bizottságunkat a szakférfiak és a közönség. Ezen szállásban bizottságunk az eddigieknél jóval czélszerűbb otthont talált, mely most már a legszükségesebb bútorokkal fölszerelve, számunkra több évre biztosítva van olykép, hogy netáni változás esetén, a bizottság élhet felmondási jogával.

Külön helyiségben elhelyezett könyvtárunk a lefolyt évben néhai dr. Rómer F. Ferencz nagyváradi kanonok s bizotts. r. tag hagyatékából számos becses kötet, füzet és, a mi reánk nézve nagy értékű, 45 drb jegyzőkönyvének birtokába jutott, még pedig igen méltányos árért. Van reá kilátásunk, hogy becses kiadatlan kéziratai és jegyzetei közül is lesz alkalmunk hasonlóképpen jutányos áron a bizottságunk munkálkodását érdeklő tudományos anyagot szerezhetni.

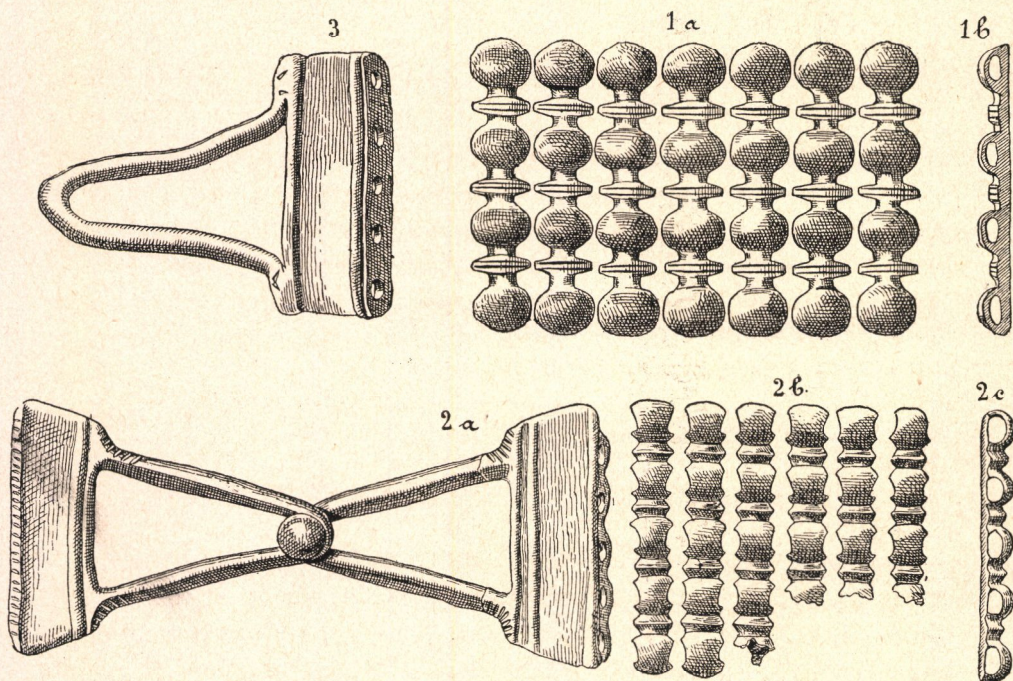
Végül külön kell kiemelnem a bizottság egy igen czélirányos intézkedését, melylyel hazai emlékeink eddig költséges, sőt néha egyes vidékeken alig eszközölhető fényképi fölvételeinek ezután könnyű szerrel, mintegy házilag birtokába jöhet. Nevezetesen egy jobb minőségű fényképészeti készüléket szerezvén be, a bizottsági előadó a fényképezés módját elsajátította s már visegrádi ásatásait, a kis-oroszii plebánia-

épületben fölfedezett I. Mátyás-féle címert, a vajda-hunyadi várat és a zsámbéki templom-romot — egész sorozat fölvételben lefényképezte.

Jelenleg a bizottsági hivatalos helyiség egyik alkalmas részében sötét kamra, illetve laboratorium is berendezés alatt van, hol a képeknek olcsó áron való előhívása, másolása, illetőleg teljes elkészítése is fogatosítható lesz.

Budapesten, 1890. szeptember 23.

Dr. Czobor Béla.

RÓMAI KORI BARBÁR IZLÉSŰ BRONZÖVEK KAPCSAI ÉS DISZÍTÉSEI A N. MUZEUMBAN.

1. a, b és 3. szám, két különböző övről való, ismeretlen lelhelyről, valószínűleg a régi Pannonia területéről. 2. a, b, c ugyanegy övről való részletek, pusztakaláni lelet a régi Dacia területéről.

Mindannyi rajz $\frac{2}{3}$ nagyságban állítja elé az eredetieket.

LEVELEZÉS.

I. FARKAS SÁNDOR CSONGRÁDI BRONZKORI LELETÉRŐL. Csongrádon, különösen a Fekete-város (régi belső város = Cerna-grád) pogány vára máig is látható gátjai nagy számmal szolgáltatják az ős-ereklyéket s mint a város kis gyűjteményéből látjuk, a legrégibb kőkortól a történeti időkhöz végig s ez a városrész az, mely a legutóbb előkerült bronzkori régiségek lelhelye s pedig ennek a Bökény felé eső meredek magaslata. Ugyanis: Ezen hónap 10-én egyik csongrádi ismerősöm hívta fel figyelmem arra, hogy az ottani aranyművesnek egy belvárosi lakos a tavasszal kosárnyi rézdarabokat kínált eladásra. Hírt hallva, menten keresésére indultam, mely valónak bizonyult, a mennyiben Sólyom S. belvárosi lakos udvarán Gyevi A. harmadéve verem ásása közben óriási edényre akadt, mely telisded-teli volt rakva bronz-eszközök töredékeivel. Találója ezeknek semmi értéket nem tulajdonítva részint eladogatta, részint pedig ismerőseinek elajándékozta. Mikorra én a felfedező nyomát felvehettem, már akkorra a közel száz drb töredékből hat drbot tudott csak előmutatni* s pedig: Egy tokos bronz véső töredékét s öt darab különféle öntőformákból származott bronz sarló-töredéket, melyek között egy rovátkolt, vonalakkal ékesített. Ezen leletekből látható mint töredékek újraöntés végett bronzkori öntőműhely részére szedettek össze s mint értékes holmik időre várva azon kornak szokásaként edénybe téve, földbe rejtve valami ismeretlen okból ott veszett. Gyanítható ebből az is, hogy mily értékes fém volt ez időben a bronz, hogy vigyáztak arra, hogy összeszedgették a legkisebb darabkákat is s éppen ez fejt meg, hogy miért oly szegények bronz-fém dolgában régészeink által felkutatott hasonló telepeink s még egy másik körülményt és pedig, mint a felfedező megjegyzi, hogy sarlótöredék volt a lelet legnagyobb része, ez pediglen a mellett szól, hogy Csongrád környékének termékeny földje lakói a bronzkorban kiválólag gabonatermesztéssel foglalkoztak, mely állítást épp e helyen Tisza vize szaggatta partoldalból előtűnedező szenesedett búza, kölest tartalmazó vermek is igazolnak.

Szentesen, 1890 augusztus 15-én.

Farkas Sándor.

II. DUDÁS GYULA UJABB CSÓKAI LELETEKRŐL. Csóka torontál-megyei község határában már eddig is több lelet került napfényre.** E leletek és a vidéken nagy számban elterülő halmok egyaránt azt mutatják, hogy e vidék

* Mindezen leleteket csongrádi bronzkori leletek címén n. muzeumunknak ajándékoztam.

** Lásd «Arch. Ért.» 1888. 157–158. és Délmagy. Tört. és Rég. Értesítő» 1886. 158–160.

præhistoria szempontjából igen fontos. De legfontosabbnak látszik e tájon a Krmenyák nevű ú. n. földhát, mely a községtől nyugatra, nem nagy távolban, a rétben fekszik. E földhát szerb elnevezését (Krmenyák = kovaföld) onnan nyerte, mivel az ottani lakosság gyakran talált ott oly kovaszilánkokat, a melyekből aczéllal tüzet tudott kicsalni, s a melyeket éppen ezért mint tűzszerszámot használt is. Legutóbb Zsután időzvén, alkalmat vettem magamnak a szomszédos Csóka község határában levő földhátnak újabb megvizsgálására. A mintegy 2—3 méter magas és 40—50 méter hosszú földhát minden tekintetben egy tiszamelléki őstelep jellegét mutatja. Területét vizsgálva, azt látjuk, hogy a talaj réteges és emberi kéz által alkotott, sok cseréptörmelékkel és tűzpad-maradvánnyal. A mi a környezetet illeti, az puszta rétség, mely a hajdankorban egészben vízzel lehetett borítva s így biztos védhelyül szolgált az ellenséges támadásokkal szemben, másrészt pedig bő táplálékforrást nyújtott. Kutatásaimat a földhát azon részére irányoztam, honnan éppen ama napokban a Léderer-féle uradalom kerétszei nagyobb mennyiségű földet hordtak el. Számos agyag-edényrészlet akadt csakhamar kezembe. Ezek jobbára korong nélkül formált s kevésbé kiégetett keramikai produktumok s nagy vastagságuk által tűnnek ki. A számtalan cseréptöredék között került felszínre egy serpentin baltatöredék, egy szarvasagancs, egy csonttű és egy kővéső. A balta kétélű, közepén fűrt nyílással. Hossza nyílásától a végeig 7 cm., szélessége 3 cm. Szépen van csiszolva s egész technikája meg egyezik a hazai egyéb neolithkori tárgyakéval. A szarvasagancs egyágú töredék, mintegy 9—10 cm. hosszal. A csonttű hossza 12 cm. A mi végre a kővésőt illeti, ez egy kis darab serpentin, mely egészen tömör és ék alakra van fenve. Úgy látszik, azon kagylók felnyitására szolgált, melyek a földhátan mint őskori konyhahulladékok, nagy számmal találhatók.

E leletekből is kitetszik, hogy a csókai Krmenyák nevű földhát érdekes és fontos tiszavidéki lelőhelynek kínálkozik, sőt talán oly régészeti emlékeket és tárgyakat rejt magában, a melyek felkutatása hazai archæológiánk és főleg az alföld præhistoriája szempontjából óhajtható.

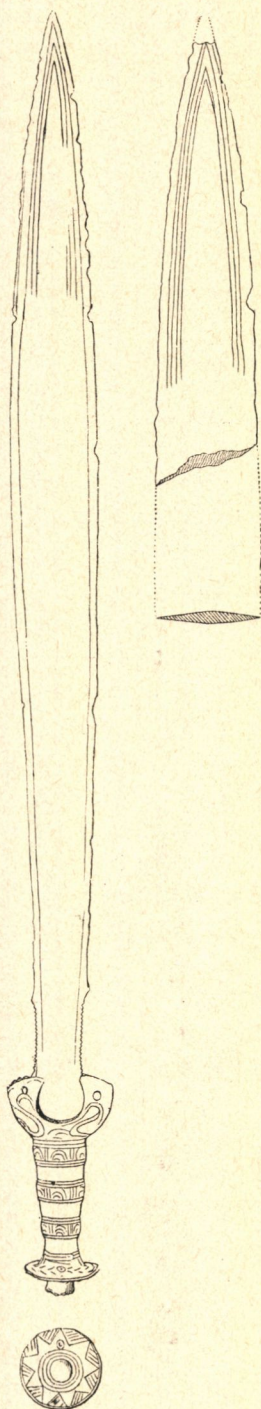
Zombor, 1890. április közepén.

Dudás Gyula.

III. Ifj. KUBINYI MIKLÓS A LIPTÓ-SZENT-MÁRTONI KARD-LELETRŐL. Liptó-Rózsahegytől alig fél mérföldre, az őskori barlangjáról híressé vált «Barát-hegy» (Mnich) északi lejtőjén, szemben a regényes fekvésű Lykava sziklavár romjaival, fekszik *Szent-Márton* (Martincsek) tót falu.

Ez a vidék már ős időkben lakva volt. A helység felett emelkedő kúp alakú dombot föld-sáncz övedzi, melyen belől számos őskori cseréptöredék hirdeti, hogy a föld lakói veszély idején itt kerestek egykor biztos menhelyet. Őskori kutatások mind a mellett e helyütt — tudtommal — még nem eszközöltettek. A tudósok figyelmét eddig a sokkal tekintélyesebb «Barát-hegy» s annak barlangja kötötte le, s ez lehet oka, hogy Szent-Márton, Liptómegye őskori lelhelyei között nem szerepel.*

* *Mihalik József*: Liptómegye őskori telepei. Magyarorsz. Kárpát-egyesület évkönyve. 1889. — Szerző, a barát-hegyi erődről értekezve, ettől kelet felé még egy második erődítményről is tesz ugyan említést (42. l.), vajjon azonban ez alatt a *szent-mártonit* érti-e? értekezéséből ki nem vehető.

Azonban, mint oly gyakran tapasztaljuk, a *véletlen* itt is kezére járt a kutatónak, s ma *Liptó-Szent-Mártont bizvást hazánk őskori lelhelyei közé sorozhatjuk*. Történt ugyanis, hogy egy odavaló földmíves, alig néhány nappal ezelőtt, egy teljesen ép *bronz kardot* s még egy bronz töredéket szántott ki, melyek közül az előbbi, egy rokonom szíves közvetítésével, már harmad napon birto-komba került.

A kard hasonló a komjáthnai kardokhoz, a miért is az reám nézve, annál nagyobb érdekkal bírt. Rögtön a helyszínére siettem tehát s a lelet helyét a mennyire a körülmények engedte ék, lehető pontossággal megállapítottam. A szántóföld a helységtől északkeletre eső «Hliniszko» nevű dűlőben, 119/3. helyr. szám alatt fekszik s ugyanezen irányban a szomszéd liszkófalvi határtól ama mezei útig terjed, mely a nevezett dűlőt a «káposztások» dűlőjétől elválasztja. Magát a lelhelyet a föld tulajdonosa, *Mracsko Mihály*, közelebről nem tudta meghatározni s csak arra emlékezett, hogy a kard a föld felső (a faluhoz közelebb eső) részén, a liszkófalvi határtól mintegy 50 lépésre került napfényre, egy «fűrészhez hasonló» bronz töredékkel együtt, melynek semmi becsét nem tulajdonítván, kissé távolabb ismét a barázdába dobott s beszántott.

Ily körülmények között a kutatás ugyan már előre sem kecsegtetett kedvező eredménnyel, minthogy azonban a földmívelő által eldobott bronz lemeznek kétségkívül a földszínéhez közel kellett feküdnie, legalább ezt akartam felkutatni. Ily célból tehát rögtön hozzá is láttam a dologhoz s a szántóföld ama részét, melyet a föld tulajdonosa megjelölt, nagy óvatossággal újból felszántattam. A fáradság nem volt hasztalan, mert a kérdéses «lemez» nemsokára ismét felszínre került.

Megtekintve a nehéz agyaggal borított bronz tárgyat, rögtön felismertem, hogy az egy másik, sokkal erősebb kard hegye, mely a rozsa által mindkét oldalt kimarva, csakugyan azt a benyomást tehetette a találóra, hogy az egy fűrész alkatrésze. A földmíves által közelebről megjelölt helyen aztán még kapával is ásattam, azonban minden eredmény nélkül; mire aztán a kutatást beszüntetvén, annak folytatását jövő őszre halasztottam.

A világoszöld szironynyal borított *kard* úgy alakja, mint készítési *modora* s díszítése tekintetében teljesen egyező a komjáthnai kardokkal. Egész hossza 670 mm.,

melyből esik a pengére 560 mm., a markolatra 70 mm., a nyújtványra 30 mm., a bűcsőkre pedig 10 mm. A penge legnagyobb szélessége 41 mm., a nyújtvány

fölött 27 mm. A korong átmérője 41 mm. A kard kivitele teljesen szabatos. Nem mondhatni ugyanazt a diszítésről, mely kevésbé gyakorlott kézre vall. A penge élét a nyújtvány fölött 40 mm.-re, valamint a nyújtvány kiálló sarkai hosszában apró, szabályos rovátkok tompítják. A kard világoszöld patinája az elmaradhatatlan «arany-próba» következtében, főleg a penge hosszában sokat szenvedett. Különben a kard maga, néhány csorbát kivéve, teljesen jól van fenntartva.

A kiszántott *kard-hegy* hossza 210 mm., legnagyobb szélessége 50 mm. Éle, mely két oldalt 155° mm. hosszúságban négy párhuzamos vonallal van diszítve, ott, hol a rozsdá megkímélte, tompa s arról tanúskodik, hogy a kard, melynek alkatrészét képezé, nem volt használva. Barnászöld patinával borított felülete érdes s azt a benyomást teszi, mintha más bronz tárgyakkal együtt tűzben lett volna. Félreismerhetlen ugyanis, hogy a zöld rozsdá, mely elég vastagon borítja, már a kard diszítése után tapadt rá s nem a hibás öntés következtében keletkezett. A törés helyén csak némi nyoma látszik a patinának, miből jogosan következtethető, hogy a kard maga vagy még a föld gyomrában rejlik valahol, vagy pedig hogy az már előbb ugyan, de kétségkívül nem igen régen szántatott ki, s úgy kallódott el.

A leletből levonható következtetéseket illetőleg, legyen szabad utalnom a gazdag *komjáthnai* kard-leletről — az Arch. Ért. 1888. és 1889. évfolyamában — közzétett cikkeimre. Komjáthna falu alig fekszik tovább 1½ mérföldnél Szent-Mártontól; az itt talált kard a komjáthnai kardok édes testvére és a kardok egykori birtokosai talán ugyanegy néptörzs fiai valának. Nem fejezhetem be jelen közleményemet a nélkül, hogy köszönetet ne mondjak a szerencsés találónak, ki oly készséggel bocsátotta rendelkezésemre szántóföldjét, valamint a község derék birája és a többi szent-mártoni lakosoknak, kik kutatásaimat annyi részvéttel és érdekléssel kísérték.

Árva-Váralján, 1890 május 17-én.

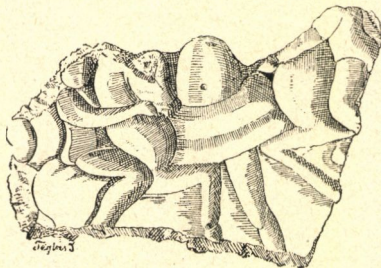
Iff. Kubinyi Miklós.

IV. TÉGLÁS ISTVÁN: DOMBORMŰ A HÉVIZI CASTRUMBÓL. A hévizi castrumnak, mely N.-Küküllőmegyében az Olt bal partján fekszik, még ezelőtt 5 évvel is igen tekintélyes maradványai látszottak, de a tagosítás után szorgalmas emberek kezeibe került, kik a termékeny talaj kihasználhatása érdekében irtó háborút indítottak a romok méter vastag falai ellen s így a castrum napról-napra és pedig oly rohamosan pusztul, hogy a déli és délkeleti, valamint a castrum belsejében állott falmaradványoknak ma már semmi nyoma.

Leletekben ez a castrum szerfölött szegény. Feliratos köveit már régebben széthordták Köhalomba, Nagy-Szebenbe, Hidegkútra, Körispatakra; azokból jelenleg Hévizen egyetlen egy sincs. Nehány érem és egy bronzkéz a Bruckenthal-féle múzeumba vándorolt. Gróf Haller Jánosnál Hévizen van innen egy 33 mm. hosszú kis bronz kulcs, melynek fogantyúja egy 20 mm. széles kis bárdot ábrázol. Felső részén át van lyukasztva. Valószínűleg zsinigre fűzve hordozták.

* Számos katonai telepen, hol római lovasság tanyázott, találtak már ily jellemző apró domborműveket; az archaeologusok közül dr. Schneider Róbert Bécsben foglalkozott velük behatóan; birjuk ígérését, hogy valamely következő füzetünkben az egész emléksorozatból értekezni fog.

Ugyancsak a gróf birtokában van innen egy carneol cameo, ebben egy sisakos fej van vésve. A gróf gyűrűbe foglaltatta. — Bélyeges téglát is alig-alig lehet vagy egyet találni. Orbán Balázs báró a Székelyföld leírása I. kötetében említi, hogy innen AIA betűkkel jelzett téglák kerülnek ki. Én ilyet még egyet se találhattam, gróf Haller János azonban talált két darab olyan téglát, melyeken a következő bélyeg áll: XXN • NL. Egyiket Kovács Ferencz marosvásárhelyi apátnak, a másikat nekem ajándékozta.

Dombormű ezen castrum romjai közül eddig csak ez a kis töredék került ki, melynek rajzát itt közlöm; ezt Szász Mihály hévizi birtokos neje a múlt évben a castrum délkeleti részében találta. Anyaga szürkés fehérszínű tömör mészkő. Hossza 10 cm., szélessége 5 cm. Középen egy alak áll, melynek mezítelenségét némileg takarja a dereka körül két sorban csavart lepel; jobbról és balról is egy-egy nyargaló lovas tör ezen alak felé. A kidolgozás a töredék jobb szélé felé elég finom, nagyrésztben pedig csak darabos durva, mintha nem is lett volna soha teljesen bevégezve.

Kőhalom, 1890 ápril 3.

Téglás István.

V. TÉGLÁS GÁBOR JUPITER ÉS JUNO SZOBORCSOPORTRÓL.

A lefolyt 1889 nyarán az achatjairól, gyönyörű calcedon-féleségeiről, bányászok és geologusok által annyit emlegetett Tekerő falu felett római jellegű szoborcsoporthoz sikerült bukkannom.

Tekerő falu völgyfejei részben a rómaiak által művelt *Fericsel*, részben a Magyarhegy bányáihoz szolgálnak fel. Algyógytól, vagyis a Maros terén feküdt *Germizaratól* 36 kilométernyi völgyi ut vezet Tekerőig. A helység zömétől még 6 kilometerrel fennebb nyugatra érjük a *Valea Prelur* és «*Valea Bredoja*» nevű patakok egyesülésénél a Podu Juonelli nevű helyen az alig 5 év előtt keletkezett «Magyar Gold Mining Co.» angol társaság bányatelepét. James J. Hollow társulati igazgató gondosságának köszönhetjük a Dacia történelmére s legkivált bányászatunk homályos őskorára fontos reliquiát, mely azóta épen nevezett bányagazgató úr előzőkenysége következtében a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatnak a bányászati emlékeket külön osztályban felölelő s e tekintetben némi figyelmet érdemlő kis muzeumát gazdagítja.

A szobormű származási helye azonban az angol bányateleptől egy órányira

éjszakkeletnek a Magyarhegy szomszédságában emelkedő Dosu Negri-Feketehegy 1126 méterre emelkedő trachytkapuja alá esik.

A *Dosu Negri* külvárait, aknamélyedéseit már 1883 óta ismerem s «Tanulmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról» * című értekezésemben a Pereu Jeruzse nevű hegylejtőn a római építkezésnek félreismerhetetlen maradványait: az ott észlelhető jellegzetes római téglákat, gonddal idomított és égetett fedélcserépeket is kijelöltem. Az idevaló téglákat a finom iszapolás, jó égetés tünteti ki. A 4—5 cm. vastagságú téglák mellett díszesen párkányzott fedélcserépek is találhatók annak jeléül, hogy nemcsak a munkások számára hevenyészett kunyhók népesíték be az idevaló bányászat környékét, hanem a

JUPITER ÉS JUNO SZOBRA AZ ERDÉLYI ÉRCZHEGYSÉGBŐL.

bányakormányzat magasabb állású tisztviselői is méltónak találták itt, a helyszínén a művezetésben közreműködni.

Már előzetes tanulmányomban méltó joggal ide helyezém a verespataki viasztábláknak ez ideig meg nem határozott bányaközségeinek egyikét. S valóban ez a pont a Fehér Körös mellékéről Stunizsa felől a Fericeltetőn és Magyarhegyen átszolgált bányaösvények útjába esett és Ampelum felől és felé az összes forgalomnak itt kelle elvonulni.

Különös elégtételemmre szolgál, hogy a sors kedvezése első feltevésem bizonyítékát így hamar rendelkezésemre bocsátá. Ugyanis 1889 tavaszán a Dosu Negri

* Értekezések a történettudományok köréből 1889. XIV. kötet 17. szám 43. lapján.

Nagy-Almáshoz tartozó részén egy kapával munkálkodó ember az említett bemutatott szoborcsoportra bukkan. A kifejtés közben odacsődült szomszédság kincskereső buzgalmában tovább folytatva az ásást, csakhamar megkerült a kettős szoborhoz tartozó szoborfejek egyike is. Ugyanílymódon sikerült kiegészíteni a balfelől ülő alak baljában tartott skeptront. A jobbfelől ülő alak leütött fejét és a vállastól elszakított jobb kart azonban hasztalan keresték.

1889. évi júliusban a tekerői bányatelephez utazva, mindjárt a helyszínén megállapítám: hogy a szoborcsoport a Nagy-Almás és Zalatna közt emelkedő *Bredza* nevű hegycsúcs vöröslő és quarcos homokkővéből készült. Ez a hegy a lelőhelytől délkeletre 3 órányira fekszik s a mint Ampelumban (Zalatna) alkalmam vala meggyőződni: onnan fejtették rendesen az ampelumi előkelő lakosság nagyobb építkezéseihez az oszlopokat, párkánydíszítményeket; sőt az oltárkövek, szobrászati művek, síremlékek és egyéb felírástos kövek nagy része szintén onnan került ki. A könnyen munkálható anyag tartóssága azonban nem a legkitűnőbb, a mi szoborcsoportozatunk megtartottságán is szembetűnik. Ép oly kevésbé lehet dicsérni az itt szerepelt kőfaragók ügyességét.

Szoborcsoportunk művészete nagyon is másodrendű mesterre vall. Különösen a fej aránytalansága s az arcz komor, keveset mondó kifejezése árulja el a kőfaragó szobrászati avatatlanságát.

De bármilyen durván készült a két alak, félreismerhetetlen, hogy Jupitert és Junot akarja ábrázolni. A trónusban ülő alakok teljes magassága 65 cm. A talpazat szélessége 40 cm., vastagsági átmérője 24 cm. Jupiter szokás szerint szakálas férfi-alak. Dús hajzatát koszorú fogja körül. Baljában a földre helyezett 60 cm. magas skeptront szorítja, mely három darabban bár, de teljesen megmaradt. Jobbja térdén nyugszik és a villámcsomót tartja. Bal válláról dús redőkben omlik alá a tóga.

Társnőjét a mell domborodása, s a mellkötő jellemzi. A ruha kiállítása hasonló jellegű, lábán sarut visel.

A közös trónus két oldalt négyágú virágdísz visel. A hátsó oldal azonban kidolgozatlanul maradt, annak jeléül: hogy a szobormű nem szabad fölállításra volt szánva, de arra, hogy háttal fal mellett álljon.

Leletünk fontossága abban áll: hogy oly vidékről származik, honnan ez ideig pozitív bizonyítékunk vajmi kevés volt s igazolja, hogy a távol vadonok ölében elhelyezett apró gyarmatok lakosságának lelkületét is ugyanazon magasztos érzelmek befolyásolák, mint a birodalom civilizáltabb vidékeit.

Déva, 1890. május.

Téglás Gábor.

VI. BELLA LAJOS. A SOPRONMEGYEI MÚZEUM néhány érdekesebb tárgyáról. 1. *Római törték*. Gróf Széchenyi Béla 1887. évi szeptember havában a pölöskei uradalmán átfolyó és a Zalába ömlő Seeviz patakot szabályoztatván, az új meder ásása több régi tárgy lelésére vezetett, melyeket a tudományt pártoló nemes gróf megyei múzeumunknak ajándékozott. E tárgyak közül a mellékelt rajzon bemutatott törhüvely méltán megérdemli figyelmünket.

A bronz tok teljes hossza 224 mm., legnagyobb szélessége 48 mm., legkisebb átmérője 22 mm.; föntartása nem kifogástalan, több helyen be van hor-

RÓMAI TÖR HÜVELYE A SOPRONYI MUZEUMBAN.

pasztva és meg van rongálva, sőt baloldalt hosszabb metszést tüntet föl, melyet nyilván éles eszközzel vágtak rajta. Széles két lapját présölt domborműves ornamentika ékesíti. Előlapján két venyige hajt kettős fülű vázából, symmetrikus hajtásaik, leveleik és fürtjeik és fürtöket csipdeső madarak élénkítik a lefelé keskenyülő mezőt. E díszítés fölött gyöngysorokkal kerített téren három sorban olvasható e jellemző kitétel: VTERE \ FELIC \ ITER. Hátsó lapján, melyre a szíjfogó karika rozsdamaradványaiból könnyen reá ismerünk, közepett szintén venyige fut végig, melyet két oldalt gyöngysoros pálczika választ el a többi sima résztől. E helyett gyöngysoros karikával kerített képet látunk. E kép baloldalt egyenes támasztékú és karmoslábú széken ülő ember alakját ábrázolja, mely jobb karját könyökben fölfelé hajlítva, keze három első ujját fölfelé tartván, áldást (?) mondani látszik a feléje fordult három ifjúra, kiknek elseje, a legkisebbik, valamit tart a kezében.

A toknak fölül 8 mm. széles, de lefelé keskenyülő két oldalát gyöngysoros lemez rekeszti be. Az egész mű jobbfejta gyári munka hatását teszi.

2. A gyűjteményben a tokhoz közel az 1886-ban Ordód Babotról gyűjteményünkbe került, ötvényből való, római tálat látjuk, melyet a külső fenékén bekarcolt név teszen érdekessé. E tál átmérője 167 mm., magassága 20 mm., nyugszik pedig egy vastagabb, szögletes, körülfutó talpon, melytől beljebb egy gömbölyűre duzzadó, kisebb karikát látunk, beljebb a középpont felé, egy kissé dudorodó lap vagy on olyképen, hogy közte és az utóbb említett karika közt 15 mm.-nyi körgyűrű képződött. E közön olvasható a scriptura vulgaris betűivel bekarcolt «*Aurelianus*» név. E betűk közül a második és harmadik összefont «N» (AN). A dudorodó lap közepén tisztán látható az öntőcsöcs. Maga az ötvény javarészt ón, réz csak kevés van benne, mint azt a csak csekély mértékben előforduló patinanyomokból következtetni lehet.

3. Legérdekesebb tárgya múzeumunknak a «Paúr Iván gyűjtemény»-nek legértékesebb műemléke, a Cundpald-féle kehely, mely először a budapesti ötvöskiállításon volt a tudományos világnak bemutatva.* Midőn ezúttal ismertetem, kíváncsian azon szándékból teszem, hogy a boldogult tudós emlékezetét újból fölidézzem.

A kehely alkotó részei, a kupa gömbölyű gombja és kiszélesedő talpa egymással közbeeső tagok nélkül közvetlen összeköttetésben állanak s az ismeretes Tassilo-kehely alakját juttatják eszünkbe. Csakhogy míg a Tassilo-kehely figurális és egyéb ornamentikájával a maga korának remeke, a mi kelyhünk díszítésében ugyancsak szegényes. Azonban minden egyszerűsége mellett oly jellemző az a néhány dísz, hogy biztosan jellemzi a kehely készítése korát.

A kehely magassága 122 mm., állása kissé ferde, mert a kupa a nodussal valószínűleg csapos összeköttetésben állván, e kötés meglazulásánál fogva némileg lődörög és az egyik oldal felé kissé lóg. A kupa külső magassága 61 mm., belső mélysége 59 mm., legnagyobb átmérője, hozzátudván a fal vastagságát, 89 mm., e nélkül 86 mm., legkisebb átmérője 87, illetőleg 84 mm.

A kupa alul, teljesen megegyezőleg a Tassilo kehely kupájával, egy 4 mm.

* Rövid leírását és apró képét lásd e kiállítás lajstromában II. terem 1. 1. 2. szám.

magas körülforgatható gyöngysoros gyűrűn nyugszik, mely viszont a 20 mm. magas és 33 mm. átmérőjű nodusra nehezedik.

A nodus szakasztott oly módon mint a Tassilo-kehelynél közvetlenül, minden tagolás nélkül a 37 mm. magas talpból fejlődik, melynek alsó legnagyobb

SZENT ISTVÁN KORA ELŐTTI KEHELY A SOPRONYI MÚZEUMBAN.

átmérője 73 mm. Belső magassága 39 mm., tehát fölér a nodus üregébe, melyen nehezék gyanánt egy darab ólom vagon, fölületén 4 apró mélyedéssel. Az ólomdarabka mozgatható, de ki nem vehető, valószínűleg ebbe ékelődik bele az említett csap.

A kupán levő két nagyobb és két kisebb csorba tisztán mutatja, hogy a

kehely vörösrézből való, melyet az ötvös aranylemezzel vont be és az egyszerű disztítés biztos kézzel rovott barázdáit is ugyanígy borította.

A disztítés a kupán s a talpon megegyező. Mind két helyütt a karimától 3 mm.-nyire befelé számítva négy különböző hosszúságú, a talpon 11, a kupán 12 mm. széles szalagot látunk, melyek a szíjas kötés ugyanazt a jellemző alakzatait tüntetik föl, mint a Tassilo-kehely kupáján levő szent képeket övező keretek. Ott, hol két-két szalag egymáshoz közeledik, tehát négy helyen, a köz fölött, a kupán a köz alatt, symmetrikusan elhelyezve háromszög alakú szíjas kötések húzódnak a nodus felé, a hol háromszoros kanyarodással végződnek.

Hogy a disztítés e neme a Karolingok műkorára vall, azt már Bock Ferencz állítja a «Mittheilungen der k. k. Central-Commission» 1859. évi folyamában megjelent «Frühkarolingische Kirchengüter im Stifte Kremsmünster» című értekezése 9. lapján, hol is a 7. számú ábrával bemutatja a fent említettem képek keretek egyik részét. Még határozottabban nyilatkozik e disztítés alkalmaztatása idejére nézve Falke Jakab a «Geschichte des Deutschen Kunstgewerbes» című munkája 20. lapján.*

És csakugyan kelyhünk disztítésének szakasztott mását megtaláljuk a dr. H. Janitschek «Geschichte der Deutschen Malerei» című munkájában hol, a 13. oldalon egy lapot közöl a sct. galleni egyik evangeliarum VIII. századbéli ir kéziratból. Alighanem ugyan e korra vezethető vissza kelyhünk kora és lehet, hogy ugyanazon a helyen készült, hol Falke a Tassilo-kehely műhelyét gyanítja, t. i. Juvaviában (Salzburg) vagy talán Passauban, a hol akkor híres püspöki székhely volt.

A noduson a művész megörökítette magát, ki alig lehetett más mint német; lévén a Cundbald, Cundobald vagy Cunobald a német középkor kedvelt neve. A körirat egyenszerű mankós kereszttel kezdődik. A név majuscula betűi ugyanakkora 7 cm.-nyi nagyságban indulnak, de alább mindinkább fogynak, úgy hogy a fecit T betűje már csak 4 mm. nagyságú.

Paúr e kelyhet valószínűleg 1881-ben lovag Carstanjen Gusztáv úrtól kapta tisztelete jeléül ajándékba, kinek kezébe a petőházi czukorgyár (Eszterháza mellett) építése alkalmából 1879-ben került. Tehát alighanem sírban lelték és azon hittérítők egyikétől eredhet, a kik hazánk nyugoti szélét még az avarok uralma korában kezdték Németország felől a kereszténység számára megtéríteni.

Sopron, 1890 május 20.

Bella Lajos.

VII. SÁNDORFY NÁNDOR EGY TRENCSÉNI CZÍMERRŐL. Csergheő Géza: «Czimerek régi hazai ötvösműveken» című cikksorozatában (Arch. Ért. 1889. IX. 227. lap.) a többi között, az ötvösműkiállítási lajstrom 72. és 73. szám alatt leírt sodronyzománccos kelyheken előforduló címer meghatározásával foglal-

* «Die neue Ornamentation (érti a VI. és VII. századot) auf den Metallgegenständen besteht in den durchschlungenen Linien, Bändern, Riemen, oder wie man das ausdrücken will, eine Verzierungsweise, welche zum Teil noch gleichzeitig, zum Teil in den nachfolgenden Jahrhunderten auf den Miniaturen in den Manuscripten der lombardischen, fränkischen und irischen Schule zu so überaus kunstvoller oder vielmehr künstlicher Ausbildung gelangt ist und erst im romanischen Stil ihr Ende findet» stb.

kozik, s e címerről a következőkben mondja ki véleményét: «A 89—90. lapon 72. és 73. sz. a. két helyen két egyező némi jellemző ismérveket mutató chablonczímer látható. Ezekben a hold és csillag elhelyezése teljesen egyezik a Kinizsy címerével, noha más számtalan címer is mutat fel ehhez hasonló elrendezést.»*

A szakavatott tudós meghatározásához, részemről a következő felvilágosító adatokkal járulok:

Helyes Csergheő úr azon megjegyzése, hogy a címereken a hold és csillag elhelyezése Kinizsy címerével nemcsak hasonló, de sőt egyező, elannyira, hogy Sztárek Trencsén városának hajdani prépost-plébánosa, (Trenchiner Wegweiser, Tyrnau 1857) valóban Kinizsy ajándokának hitte a trencsényi egyház sodronyománczos kelyheit. Midőn pedig 1865-ben augusztus hó 27-én az orvosok és természetvizsgálók Pozsonyban iparművészeti és archæologiai kiállítást rendeztek, alighanem Sztárek sugalmazásából a három címeres trencsényi kehely egyike így van ismertetve a 77-ik lapon: «No. 658: Silberkelch, vergoldet. Höhe 8" 6". Durchmesser des Randes der Cupe 4" 3" reich

mit erhabenen Laubornament und in Filigranschnüren gefassten Email-Arabesken geziert. Die Cupe steigt konisch mit geraden Seiten an. In einem Blatte des sechstheiligen Fusses emailirt das Wappen des Paul Kinizsy.» Igaz, hogy Sztáreknek igen sokat kell köszönnünk Trencsén multja felderítése körül, ő fáradhatlan adatgyűjtő, de volt azon gyöngéje, hogy mindent ami Trencsén multjával összefüggött, szörnyen felmagasztalt, s igen gyakran merész hypotézisek és találgatások útvesztőjébe tévedt. Botka Tivadarnak is ez volt a véleménye róla. Így jelen esetben sem fogadom el Sztárek véleményét a kelyhek címerére nézve, sőt egy emlékszerű adat alapján kimutatom, hogy e címer semmi összefüggésben sincsen Kinizsy Pál vagy családjával.

A trencsényi plébánia-templom csarnokában minden belépőnek balfelől egy érdekes középkori sírkő tűnik szemébe. A közönséges homokkőből faragott, és másfél méter hosszú sírkő vízszintesen van a tornác oldalába falazva, s meglehetősen ép fentartású, tekintve a porhanyós anyagot, melyből elő van állítva; s kezdettől fogva be lehetett falazva, mert nyomát sem lehet rajta annak látni, hogy valaha a járókelők koptatták volna, mint ezt a templom körül elszórtan előforduló, teljesen elkoptatott síremlékeken tapasztaljuk, melyek immár az archæologia számára teljesen elvesztek! A sírkő közepét vízszintesen elhelyezett tárcsaalakú címerpajzs foglalja el, melyen egy jobbról befelé hajlott kardos kéz látható, a kard éle mellett pedig félholdba vonult csillag, alatta 1498 évszám. A sírkő kiemelkedő szélein a következő domború minuscule-felirat van alkalmazva, mely nyomdafestékkal lett az utóbbi időben bemázolva « domino Martinus, fama decorus, Vexilifer fuerat et civis » A baloldali felső sarok betűi olvashatlanok, valószínűleg az 1528-iki ostrom alkalmával, midőn a templom porrá égett, lett megrongálva. A hiányzó betűket tán így kellene kiegészíteni: «Obiit (nap) in domino Martinus fama decorus, Vexilifer fuerat et civis Trenchiniensis.»

* A címer rajzát a fentidézett ötvöslajstromból itt ismételjük.

Ha már most összehasonlítjuk a sírkő címerét az egyház kincstárában őrzött sodronyzománczos kelyhek címerével, azonnal felismerjük, hogy az egy és ugyanazon címer, azon különbséggel, hogy a kőfaragó figyelmetlensége miatt a kardos kéz ellenkező irányban van előállítva, vagyis, míg a kelyheken a kar balról jobb felé hajlik, a sírkövön ellenkezőleg jobbról-balra.

De a Mátyás korabeli kelyhek készítése ideje, s a sírkő alatt nyugvó Márton polgár életszereplése is ugyanazon időre esik † 1498.

S ha még hozzávesszük azon fontos körülményt, hogy a középkorban, az egyházjog szerint, csak a templom alapítói, vagy annak nagy jötevői temetkezhettek a templomban, a bizonyossághoz közel áll azon feltevésünk, hogy a három érdekes kehely címere nem Kinizsy Pálé, sem valamely más Kinizsy-nemzetségből származott egyéné, hanem azon Márton trencsényi polgár és híres (fama decorus) zászlóvivő címere, ki ugyanazon templomban mint annak nagy benefactora el is van temetve.

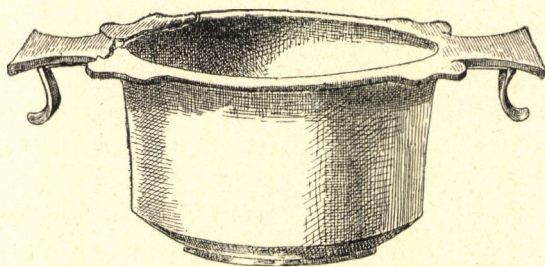
Már most a fentebbiek fonalán igen könnyen rá lehetne jönni, ki volt Márton polgár, s mily nemzetséghez tartozott.*

Megjegyzendőnek vélem, hogy Csergheő cikkéhez csatolt, s a kérdés tárgyát képező címerrajz annyiban hibás, hogy a hatágú csillag szomszédságában még egy nyolczszirmú virágot tüntet fel, mely voltaképen a kehely címerén mint a felkar váltóvének ruhafodra szerepel, de nem mint külön álló virág. Egyébiránt sem a cikkkíró úr, sem pedig a kiállítási lajstrom szövege nem reflektál e virágra, hanem csak a csillagot s félholdat veszi tekintetbe.

Szomolány, 1890. márczius.

Sándorfy Nándor.

* Könyöki József tanár szíves közléséből tudjuk, hogy a címer a XV. századi gazdag Kosztka-család címere, mely a felföldön ugyanazon korbeli több épületen előfordul. Szerk.

ANTIK EZÜST EDÉNY;
valószínűleg pannóniai lehelről; magánbirtokban;
az edény legnagyobb átmérője 18 cm.

IRODALOM.

DAS HEROON VON GJÖLBASCHI-TRYSA VON OTTO BENNDORF UND GEORGE NIEMANN. I. Theil (Sonderdruck aus dem Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses). Mit 34 Tafeln und zahlreichen Abbildungen im Texte. Wien 1889, Holzhausen. 4-rét 158 ll. és 34 tábla ívrét.

Lykiának déli partján, mely félkör alakjában szökik ki hatalmas emelkedéssel a tengerbe, számos jelentéktelen kis görög eredetű város között talán a legkisebbek egyike volt az, mely ismertetendő művünk címlapján meg van nevezve: Trysa. Nevét egy régi író sem említi és így csak a szerencsés véletlen ismertette meg a tudós világgal azt, azon feliratok alapján, melyek a város romja között találtattak. Politikai szerepe nem lehetett fontos, de annál fontosabb műtörténeti tekintetben, fontosabb mint sok más hellén városé, melynek politika viszontagságait a történetírás feljegyezte.

Fekvése is kiváló érdeket kelt az utazóban. A lykiai fennsík egyik kelet felé kiszögelő elágazásán, melynek keleti végét *Myra* városa foglalta el, s mely éjszak felé a *Myros* folyó (Dembre Csáj) által van határolva, és délen meredeken lebocsátkozik a tengerbe, fekszik az, a mi Trysa városából fenmaradt, 866 méter magasságban a tenger színe felett, ettől egyenes irányban alig egy órányi távolságban. Gyönyörű kilátás nyílik innen minden irányban: dél felé a szírtes járhatatlan tengerpartra, a közel lévő szigetekre, a távoli Rhodusra; kelet felé a *Solyma* hegységre, a *mythikus chimaira* hazájára, hol földi tüzek még most is fentartják a tüzes szörnyeteg és *Bellerophon* emlékeztét; éjszaki iránynak fordulva eltéved a szem az egyre magasabban emelkedő hóborította Lykiai hegyláncokban és fensíkokon, melyek helylyel-közzel a 3000 métert elérik, sőt még túl is haladják.

Ezen a ponton állott még ezelőtt néhány évvel, habár részben megrongálva, egy ókori épület; építtetőjének nevét nem tudjuk, korát csak sejtjük azon domborművek jellege után, melyek nagy számmal díszítették, rendeltetését pedig hirdette azon nagy kőkoporsó, mely körülbelül közepén volt felállítva — temetője és egyszersmind emléke volt Trysa valamelyik fejedelmének.

E nevezetes műemlék felfedezése *Schönbörn Gyula Ágostnak* (1801—1857) érdeme. Nem tartozott azon tudósok közé, kik munkájuk eredményeivel a világ előtt hírnevet szereztek, de annál nagyobbak érdemei azok előtt kik tevékenysége iránt érdeklődnek. Ha a trysai megbecsülhetetlen emlékekről van szó, akkor az ő nevét mindig tisztelettel kell említeni, mert nála nélkül az ókori műtörténet egy fontos fejezetéről nem tudnánk semmit.

Mint poseni gymnásiumi tanár a classikus nyelvekkel foglalkozván, azon terv érlelődött meg lassanként benne, hogy a classicus ókor műveinek felkutatására és egyszersmind földrajzi tanulmányok czéljából Lykiát és a vele határos kis-ázsiai vidékeket fel fogja keresni s e terv megvalósításához 1841-ben fogott, a mikor Ritter Károly támogatása mellett útnak indult. Igazán úttalan úton járt Kis-Ázsiában, különösen a folyók medrét követve, hogy a hegységek tagozását megismerhesse. Sikerült is neki e vidék földrajzi viszonyait annnyira felkutatni, hogy kéziratát Ritter felhasználhatta és pedig mint igen fontos forrást Kis-Ázsiáról írt nagy művében. 1841. decz. 19-én jutott Schönborn Gjölbasiba és felismerte azonnal ama síremlék műtörténeti fontosságát s azért arra törekedett hazatérte után, hogy a berlini királyi múzeum azt megszerezhesse. De a körülmények kedvezőtlenisége miatt ez nem történhetett meg, sőt midőn tíz évvel később ismét Gjölbasiban járt, maga is belátta, hogy jobb lesz a műemlék elszállításával elhallgatni. E második út egyszersmind meg is törte testi erejét, a minek következtében néhány évvel később meg is halt.

Ez rövid kivonata annak, a mit Benndorf műve 18 első lapján Schönbornról ír s ezen biographia mesteri kézzel alkotva oly emlék, melynek megteremtésével B. csak a hála adóját róttá le azon férfi iránt, a ki egymaga csekély pénzösszeggel többet elért, mint kortársai Spratt és Fellow az állam támogatásával.

A Schönborn által felfedezett műemlékek most már Bécsben vannak felállítva az új császári múzeumban, hogy kiknek munkássága folytán, arról azon terjedelmek útleírás szolgál felvilágosítással, melynek első kötetét néhány évvel ezelőtt e folyóiratban ismertettük. A legnehezebb része van ebben mindenesetre azon férfinak, a ki kilencz hónapi fáradtságos munkával az egész tömördek kőanyagot primitiv eszközök segítségével leszállította a meredek hegyoldalon a Dembre Csaj folyóig és innen ennek torkolatához. E munkát Knafl-Lenz Gábor végezte, a ki jelenleg a barcs-pakráczy vasutnak főmérnöke. Már a térkép (19. l.) mutatja, hogy mily rendkívüli nehézséggel járt e feladat megoldása, de erről csak akkor van az embernek tiszta fogalma, ha Knafl magyarázza meg a térkép alapján a munka lefolyását; — a mult nyáron vele Daruváron megismerkedvén magam is így voltam vele. — De nézzük az emléket magát.

A trysai fellelővár közelében, részben ezt érintve találtak az utazók egy négyszögletes kőfalkerítést, melynek kissé szabálytalan az alakja. A déli oldalnak hossza, hozzászámítva az ajtónyílást is 19'66, az éjszaki 20'70, a keleti 23'50 s a nyugoti 24'54 métert tesz ki. E fal vastagsága 1—1'06, magassága belől 3 méter s így egy udvart kerít be, melybe csak a déli oldalról lehetett bejutni. Ezen udvar talaja részint a szikla, a mint ezt az építés alkalmával egyengették, részint fel van töltve az ugyanakkor maradt törmelékkal, de azért még sem tökéletesen sík. A bejárattal szemben, de már az udvar éjszaki felében állott egy hatalmas kőkoporsó, de csak úgy rézsútosan, mintha valami véletlen odafujta volna, oldalai sem nem párhuzamosok a kerítésfallal, sem egyenlő távolság nincsen köztük és a fal között. A symmetria ezen hiánya kissé feltűnő s abból magyarázható meg, hogy a koporsó először állíttatott fel és csak utólagosan vétetett körül az udvarral, ennek pedig a mennyire lehetett a talaj viszonyokhoz kellett alkalmaz-

zkodni, s ezek nem engedték meg, hogy az udvar alakja szabályos legyen, sem azt hogy a falak a koporsó oldalaival párhuzamosan épüljenek.

Ezen koporsón kívül még más három hasonló kőszir van felállítva az udvaron kívül a keleti fal közelében, szintén felirat nélkül mint a belső.

E koporsókból azt következtetni, hogy az egész épület illetőleg udvar valamely előkelő halott emlékének volt szentelve, az igen természetes, de annál több nehézséggel járt, azt megállapítani, hogy milyen rendeltetése volt az udvarnak.

Falának déli része kívülről és belülről, a többi fal pedig csak belülről számos egymással összefüggő domborművel volt díszítve, melyeknek magassága átlag 1.1 méter, hossza pedig eredetileg 108.9 méter volt, úgy hogy körülbelül 120 □ méter volt domborművekkel borítva.

Ilyen díszesen kiállított halottiemlék nem lehetett Benndorf felfogása szerint egyszerűen csak emlék, hanem *heroon*. «A szent terület körülkerítése, — a temenos — közös a görög *heroon* — valamint az istennek szentélyével, de ettől különbözött a tényleges vagy symbolikus sír által, mely az egésznek középpontja, valamint az áldozatok és szertartások eltérő módja által, melyek az alvilági istenek tiszteléséhez hasonlítottak. E fővonásokban egyenlőségnek kellett lenni a mystikus herosok szentélyei és történeti személyek síremlékei között.»

Ilyen lehetett a trysai *heroon* is. Valamely előttünk ismeretlen történeti személynek volt felállítva, s az illető a maga temenosában oly tisztelőben részesült, mintha valóságos heroos lett volna.

De a trysai *heroon* azért is fontos, mert az egyedüli a maga nemében és mert belső berendezése még a falban talált nyomokból rekonstruálható volt, a mint a 31. sz. rajz (41. l.) mutatja. Volt itt egy lakomázáshoz alkalmas faépület, melyből csak a falba vésett eresztékek maradtak fenn, de a melynek létezése írásbeli okmányok által be van bizonyítva; a ki római feliratokkal foglalkozik, azt is tudja, hogy ilyen lakomákra való költség fedezésére vagy a végrendelkező vagy örökösei bizonyos alapítványt szoktak tenni, melynek kamatai bizonyos időben a nevezett célra fordítottak.

A domborművek, melyek a *heroon* díszítésére szolgáltak a következők. A déli külső falon a felső sorban jobbra a Thebæ elleni harc, balra a kapuhoz az amazonok harca, az alsó sorban jobbra partraszállás utáni csata, balra a kentaurok harca van ábrázolva. Belül a déli falon jobbra van egy gvadriga és Bellerophon, ehhez csatlakozik egy lakoma, mely a keleti falon folytatódik; erre következik felül Theseus és harczai, alul ismét a kentaurok, minek az éjszaki falon folytatása van, de felette egy vadászat látható; a többi részén az éjszaki falnak a Leukippidák elszöktetése van feltüntetve. Azután következik a nyugoti falon az amazonok harca, Troja ostroma, csata Troja előtt; a déli falon balra a kérők megöletése Odysseus által felül, alatta a Meleager-vadászat.

A görög hőskor ilyen ábrázolása a műtörténetben eddig nem fordult elő, habár minden egyes részlet a felsoroltakból számos példányban megvan. Az egész tehát egy műtörténeti unicum, melynek értéke még az által fokozódik, hogy legkésőbb az ötödik században keletkezett, tehát egykorú a legremekebb műemlékekkel, habár nem tünteti fel azt a mesterkezet, mely Athén alkotásaiban élvezhető

Igen természetes hogy e domborművek leírása képezi az előttünk fekvő kötet legnagyobb részét (56—188. l.) melybe azonban a kapu felett lévő alakok magyarázatára egy hosszadalmas értekezés *Krall*-tól, egyiptologustól, van bele illesztve («Über den ägyptischen Gott Bes» 72—95. l.) melyet minden tudományossága daczára Benndorf bátran elhagyhatott volna. Hiába kísérlem meg Benndorf ezen remek dolgozatát rövid kivonatban összefoglalni, azoknak csak úgy van értéke, ha az ember a képeket tanulmányozva elejétől végig elolvassa. Benndorf magyarázatai minden tekintetben mintaszerűek; akár a műtörténetben való jártasságát, akár az ókori remek írók ismeretét, akár pedig a tárgyhoz méltó nyelvezetét tekintjük. Szolgáljanak e sorok arra, hogy a szíves olvasót Benndorf műve tanulmányozására buzdítsák, a mi alaki és anyagi tekintetben bizonyára nagy nyereséggel jár.

Fröhlich Róbert.

Dr. SZÁDECZKY LAJOS. A CZÉHEK TÖRTÉNETÉRŐL MAGYARORSZÁGON. Budapest 1890. Akad. kiadvány. A történelmi társulat 1877 márczius 1-én tartott ülésében Rómer Flóris fontos indítványt tett. Fölhívta a társulat figyelmét a czéhszabályok gyűjtésének fontosságára hazai műveltségtörténetünk szempontjából. A társulat indítványát magáévá tette s a fontos vállalat foganatosítására az indítványozó elnöklete alatt kebeléből szakbizottságot küldött ki. Nem hallottuk, hogy e bizottság működéséről valaha életjelt adott volna. Mégsem lehet tagadni, hogy Rómer fontos figyelmeztetése termékeny talajra hullott, mert nemcsak ő maga foglalkozott ezután is az érdekes czéhtörténeti anyaggal, hanem röviddel utána Ipolyi is lépett föl becses pozsonyi beszédével, melyben a magyar iparélet történeti fejlődését tárgyalja, Deák Farkas az ő szűkebb hazája Erdély czéhviszonyairól adott érdekes tanulmányokat és a városi és megyei monographiákban az eddignél nagyobb figyelmet szenteltek az írók a középkori czéhintézmények alakulásainak, úgy hogy az irodalom «javaslatlátételek», «jelentések» és egyéb hivatalos formaságok nélkül, melyek nálunk a politikai burocratismus mintájára a tudományos világban is nagyon divnak, jó részben teljesítette a tizenhét évvel ezelőtt kiküldött és azóta már csak egy élő tagjában fönmaradt czéhbizottság elé tűzött föladatokat.

Már nem kell attól tartanunk, hogy a czéhek története leszorul történeti irodalmunk napi rendjéről. Erről tanuskodik a vaskos füzet, melyet azért is kötelességünk itt bemutatni, mert több tekintetben tartalmaz folyóiratunk keretébe tartozó anyagot. A füzet két részből és egy függelékből áll. Első része a történeti áttekintés, melyről sajnálnunk kell, hogy a szerző önmaga elé tűzött céljára való tekintettel, fölötte rövid. A legfontosabb czéhszövetkezetekről, az építészek, kőfaragók s a képirók czéheiről a középkorban nincs szó. Ezek nyomozása más összefüggésben azon íróink dolga, a kik a nagy egyházi építkezések körül kifejlődött művészi életet ecsetelik. Kőfaragó czéhek létezéséről és az ő összefüggésükről a különböző városokban hazai irodalmunk csak ritkán szól, pedig itt-ott fönhagyták emlékezetüket az ismeretes kőfaragó-jelemben, melyeket kellőkép összegyűjteni és egymással egybevetni középkori műtörténettel foglalkozó szak-társaink föladata lesz.

Egy más iparművészeti ágra, melynek története bennünket közelebbről

érdekel — az ötvösségre, több érdekes adatot találunk e részben és a dolgozat második része is, mely a czéhek alakulása és külső szervezete kérdéseivel foglalkozik, szintén tartalmaz figyelemreméltó följegyzést. Az ötvösség XIII. századi állapotát igen találóan jelzi szerző a szent Erzsébet gazdag jegyajándékaira való hivatkozással. Helyesen mondja, hogy az Anjouk kora hazai ötvösségünk virágzó kora. Nem igen sok emlékünkn maradt e korból; de néhány igen fényes. A XIV. század második felében a felföldön és Erdélyben az ötvösök czéhekben tömörülnek és vannak szabályaik; a budavárosi jogkönyvben is már rendes szabályokkal élnek az ötvösök. A szepesi szászok 1370. évből való statutuma megtiltja, hogy egy márka ezüstbe több rezet mint egy latot keverjenek és meghagyja, hogy minden mester reáüsse művére mesterjegyét. Ezt a szabályt valószínűleg azért alkották, mert nem igen volt szokás, hogy középkori ötvöseink műveiket jelezzék. Eddig nálunk a XVI. századot megelőzőleg csak igen kevés ötvöstárgyon ismerünk mesterjegyeket; egyházi tárgyakon épen nem. A budavárosi jogkönyv Zsigmond király idejében elrendeli, hogy az ötvösök czéhmestere minden héten egyszer vagy kétszer vizsgálja meg az ötvösmunkákat. A XVI. század óta ez ellenőrizet vagyis a próbára vitel a czéhmesterhez az ötvösök czéhszabályaiban általánosan szereplő fontos határozmány. A czéhmester ilyenkor, ha a bemutatott művet jónak találta, reáütötte a czéh pecsétjét. A remeklésre nézve is majdnem általánosan ugyanaz a szokás áll, melyet a győri ötvösök 1529. évi czéhszabálya tart: kupát tartozik a legény készíteni, hogy mutassa ügyességét a trébelésben; helymes pecsétet, azaz címeres pecsétlőt kell vésnie és, hogy a kőfoglalásban való jártasságát tanusítsa, tartozik köves gyűrűt készíteni úgy, hogy a kő alatt való folium alá víz ne hatolhasson.

Egész hasonlóak azok a remekelési szabályok, melyeket Rómer Flóris a debreczeni és egyéb czéhszabályok alapján a Századok 1877. évfolyama lapjain megjelent cikkeiben oly érdekesen fejtegetett. Szerző ez értekezéseket hallgatással mellőzi. Föltűnő, hogy hazai czéhtörténetről lévén szó, Rómerre egyszer sem fordul elé utalás az egész értekezésben, a mint egyáltalában a czéhtörténet irodalma sincs eléggé fölhasználva.

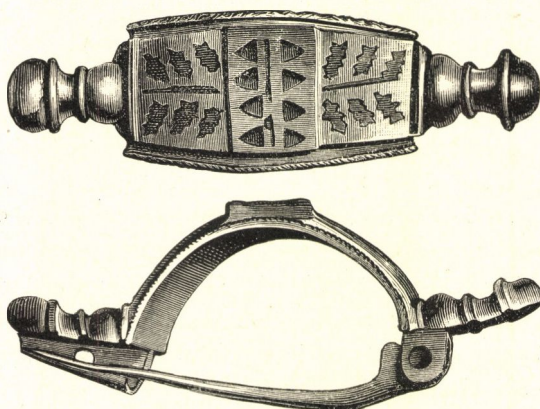
Igaz, hogy másrészt nagy elismeréssel tartozunk szerzőnek rendkívüli szorgalmaért, melylyel a könyv- és levéltárakban őrzött ötezernyi czéhleveleket, melyek a XV. századtól a jelen század közepéig terjednek, regisztrálta és a helységek betűrendje szerint függelékében összeállította. Ezzel a munkával szerző a hazai culturtörténelem minden művelőjének megbecsülhetetlen szolgálatot tett és e nagyérdemű munka után még csak egy óhajunk maradt, vajha az egyes mester-ségek betűrendje szerint összeszerkesztett lajstrommal tetézte volna becses függelékét.

Minő tanulságos volna a különböző kézművességek történetére az ily szempontból szerkesztett jegyzék, annak föltüntetésére álljanak itt az arany- és ezüstművesek czéhes szabályaira vonatkozó adatok, a hogy Szádeczky helyi lajstromából kijegyeztük. Adjuk a helységek neveit betűrendben és melléjük jegyezzük szintén Sz. függeléke alapján azt az évszámot, melyről az illető város ötvöseinek a czéhlevele szól; a hol több szám áll, ott több czéh-szabály létezett.

Alsó-Kőrös 1764.
 Besztercze 1615, 1624, 1632, 1652.
 Buda 1696.
 Cserevicze (Szerém m.) 1846.
 Futtak (Bács Bodrog m.) 1826.
 Gyulafejevárvár 1607.
 Kaproncza (Belovár-Kőrös) 1763.
 Késmárk 1713.
 Kolosvár 1561.
 Körmöcbánya 1701.
 Lőcse 1748.
 Marosvásárhely 1632.
 Módos (Torontál m.) 1837.

Nagy-Enyed 1607.
 Nagy-Szeben 1507.
 Pécs 1696.
 Pest 1760.
 Rimaszombat XVII. száz.
 Segesvár 1561, 1615.
 Szász-Régen 1560, 1561, 1710, 1728.
 Temesvár 1815.
 Trencsén 1662.
 Ungvár 1837.
 Versecz (Temes m.) 1817.
 Zágráb 1781.

Ez áttekintés mindössze huszonöt ötvös-czéh létezéséről tesz tanúságot, pedig kétségtelen, hogy Pozsonyban, Sopronban, Győrött, Veszprémben, Komáromban, Beszterczebányán, Esztergomban, Selmeczbányán, Kassán, Bártfán, Nagyszombatban, Brassóban és sok más hazai városban léteztek ötvös-czéhek; a lajstrom tehát kiegészítésre szorul; azt mondhatjuk, hogy az utóbbi három században létezett ötvös-czéheknek talán fele van benne képviselve. Másrészt természetes, hogy épen a XVIII. és XIX. század czéhszabályai vannak legnagyobb számmal. Ez utóbbi évszázadokból a végső évszámok gyakran a legtanulságosabbak. Meglepő p. o., hogy Futtakon még 1826-ban, Csereviczen még 1846-ban Módoson, Temesvárott, Ungvárott és Verseczen még a jelen század első évtizedeiben szükség volt ötvös-czéhszabályzatokat alkotni. Mind e helyeken mai nap az ötvösök mestersége már csak lézeng, csakúgy mint legtöbb vidéki városainkban. A mesterség végső hanyatlása tehát csak századunk közepe táján állott be, nem mint hittük, már egy századdal előbb. Igaz, hogy e század alatt nálunk és mindenütt az ötvösség ízlés nélkül munkáló, magasabb művészi föladatok megoldására képtelen mesterség színvonalára süllyedt alá — mire a budapesti és bécsi történeti ötvös-kiállítások elég tanúságot nyújtottak. *mp.*

RÓMAI KORI BARBÁR BRONZFIBULA
 fölülről és oldalt tekintve, fölületét mélyített aljú zománcz-
 ékítmények díszítik; a n. muzeumban; $\frac{1}{1}$ nagys.

KÜLÖNFÉLÉK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi szeptember hó 30-án tartotta meg a nyári szünidők után első ülését.

Pulszky Ferencz elnöklete alatt jelen voltak: dr. Hampel József, dr. Frölich Róbert, Majláth Béla, dr. Boncz Ödön igazg. választmányi tagok, továbbá dr. Szombathy Ignác, dr. Könyöky Alajos, Miletz János tanár, Halavács Gyula, dr. Nyári Sándor és 10 más hallgató.

Az első értekezést dr. Czobor Béla tartotta egy árpádkori emlékről külföldön, melyet folyóiratunk jelen száma közöl.

Ezután Pulszky Ferencz elnök mutatta be a bezdédi és marosvásárhelyi bronzleletet s azok kapcsán a bronzkorról s erre vonatkozólag a tudomány újabb álláspontjairól értekezett.

Majd titkár tette meg jelentését a nyáron eszközölt régészeti kutatásairól: Első ízben *Stomfán*, Pozsonymegyében ásatott, hol egy kisebb római castellum, vagy katonai őrház romjait, illetőleg alapjait ásatta ki a város fölötti dombon. Már néhány múlt századbéli lexikonszerű munka tesz említést róla, hogy Stomfán római régiségek fordulnak elő s a bécsi Centralcommissió néhány tagja is eszközölt ott régebben némi kutatásokat, azonban nagyobb eredmény nélkül. Spitzer Mór pozsony-széleskúti földbirtokos s buzgó tagtársunk azon ajánlatot tevén, hogy az ásatás költségeit saját maga fogja fedezni, társulatunk titkárját küldte ki annak keresztülvitelére, ki e czélból július 27-én Spitzer Mór úr kíséretében ment oda, hol Gond Ignác úr az ottani lelkész és társulatunk buzgó tagja csatlakozott hozzája.

A helyszínén a felületen szétszórt cserép- s tégladarabokból már világos volt, hogy római emlék felett állunk. Az ásatás egy nagyobb épület több szobájának alapjait tárta fel, melyek részint mozaikkal, részint nagy téglákkal voltak fedve. Fájdalom, hogy az egésznek áttekintését nem nyerhettük, mert két oldalt burgonyaföldek voltak, melyeket tulajdonosaik nem engedtek háborgatni.

A leletek között ki kell emelnünk néhány vas nyílhegyet s faltörmeléseket, melyek pompéji színre díszesen ki vannak festve, jeléül, hogy az itteni hajdani római épületek kellő díszszel is ki voltak állítva. Legfontosabb leletek voltak azonban a római bélyeges téglák. Háromfélét találtunk, illet egyiken LEG. X. GEM., a másikon pedig LEG. XIV. s a harmadikon egy három betűs valószínűleg műhelybélyeg látható. A XIV-ik legio ide nem messze Carnuntumban székelt a Duna tulsó oldalán, hova e magas dombról szemmel is még jól

ellátni. A carnuntumi legio egy különítménye teljesített tehát szolgálatot a stomfai castellumban, honnan egymásnak, illetőleg Carnuntumnak éjjel tűzzel, nappal talán vetítő tükörrel jelzéseket is adhattak. — Ezzel római telepeink számát egygyel szaporítottuk, melynek azonban teljes és közelebbi meghatározása a jövő kutatás feladata leend.

E telep is újabb bizonyítéka, hogy valamint Komáromnál, Aquincumnál és Szőnynél, úgy Carnuntumnál is a rómaik igen is általmentek a Duna innenső oldalára is s ott hadi telepeket is alkottak, a mi hiszen oly kiválóan hadász népnél mint a római, természetes, mert e hatalmas folyón különben sem élelemszállító hajóinak a szabad közlekedést, sem a folyón való átkelést nem biztosíthatta vala. Ezen előterjesztés folytán Spitzer Mór úrnak áldozatkészégeért és Gond Ignác úrnak szíves közreműködéseért a társulat köszönetet szavaz.

Innen a szintén Pozsonymegyében fekvő *Szomolányba* rándult a titkár, hol az ottani dombot, illetőleg sánczokat vizsgálta meg, melyeken Sándorfi Nándor ottani segédlelkész úr, társulatunknak szintén tagja, eszközölt ásatásokat. Miután az illető telep a legkülönbözőbb korú régiségeknek valódi tárháza, melyek, mint Sándorfi ur közleményeiből* tudjuk, tudományunkra nézve nagy értékkel bírnak s miután e lelhely több, még eddig érintetlen tumulussal is áll kapcsolatban, melyek föltárása igen kívánatos, titkár engedélyt kér, hogy a jövő évi költségvetésben ezen ásatások segélyezésére az ásatásokra szánt tétel keretén belől egy összeget vehessen fel.

Végül jelenti, hogy Erdélyben is foganatosított régészeti kutatásokat. Szolnok-Doboka vármegyében *Oláh-Lápos* határában, a községbe vezető országút jobb oldalán a «Podu hataruluj» (határhídja) nevű dűlön egy nagyobb őskori halom körül 13 kisebb halom emelkedik, melyek némely részét a művelés, szántás már lényegesen megkisebbítette. Jelenleg erősen be vannak gyepesedve s messziről is impozáns csoportot képeznek, úgy hogy csodálkozását fejezi ki, miszerint eddig senki sem méltatta azokat a szakemberek közül figyelemre. Annál inkább felköltötte úgy látszik a nép kincsszomját, mert a legnagyobb és legszebb halom minden irányból keresztül-kasul van kincskeresés céljából áskálva, miért is ezt, nem reménylhetvén benne semmit, teljesen figyelmen kívül hagyta. Az apróbb halmok közül, melyeknek az alaptóli magasságuk 5 és fél métertől egy méterig váltakozott, többet megásatott. A gyepréteget eltávolítva, alatta rendesen nagy folyami kavicsokból és kövekből, melyek az országút túloldalán elfutó patakából kerültek, vastag réteget talált fölhányva, melyeket csákánynyal nagy nehezen eltávolítva, alatta sötét-vörös cserepű, különösen pedig rovátkosan díszített s fekete graffittal fényesre csiszolt oldalú, többnyire igen nagy arányú hamvedreket talált, melyek azonban minden esetben össze voltak zúzva, a nedves talajban a reájok nehezedő kőréteg agyonnyomta őket. A hamvedrekben a bronzkor temetkezésének szokásaként égetett hamvak voltak, melyek között a máglya faszén darabjai, egyes koponya- és lábszárcsontrészek még ma is épen vannak. Az itt temetkezők igen szegény emberek lehettek, mert sem a hamvedrekben, sem a tumulusokban nem található semmi melléklet:

* Sándorfi Nándor a szomolányi őstelepről. Arch. Ért. 1890. 66—71. lap.

bronz ékszer vagy fegyver. A kövek rendetlen összehányásából azt kell következtetnünk, hogy azok nem rendesen lettek a hamvedrek fölé helyezve, hanem hogy talán a temetési szertartásnál, a temetés gyászoló közönsége dobálta a hamveder fölé; mintegy mindegyike hozzájárulván ekként az emlékül maradó halom megalkotásához. Természetes, hogy ez esetben a hamveder már ekkor összetört. Feltűnő még, hogy a bronzkorszakban, midőn a grafitos edények feltűnnek, az ételes és használati edények csak egyszerű cserépből készülnek, míg a hamvedrek, vagy a mellékletül tett apróbb edények is a leggyakoribb esetben grafitosak, bizonyára azért, hogy így grafittal bevonva és megcsiszolva a föld nedvességének tovább ellent állhattak.

A már kirabolt nagy halomban állítólag egy diszített bronz csészét találtak, a melyet azonban ott jártomban nem sikerült megszerezni. Lehet, sőt bizonyára ilyes okának kellett a középen álló nagy halom emelésének lenni, hogy abban temették el a vezér, vagy főnök, vagy a legelőkelőbb ember hamvai, ki egyszersmind a leggazdagabb is volt s így annak tumulusában már lehettek mellékletek is.

Érdekes, hogy ásatási helyünk Alsó-Rogoz és Felső-Szőcs határai között fekszik s különösen ez utóbbitól csak egy nagy hegyhát választja el, s hogy Felső-Szőcsön 1887-ben tökéletesen hasonló körülmények között levő hamvedreket ástam fel,* miből a két telep lakosságának egy törzsből való eredetére következtethetni.

Felső-Szőcs határában fut el a Czibles havasról eredő Tőkés pataka. A községtől fél kilométernyire e patak felett nagy fensík emelkedik. Ennek egy része a Traján-fensík, 400 hold területű, s báró Bánffy Györgyné birtokát képezi. E legelő területen elszórva 15—20 kisebb-nagyobb halom van, melyeket a nép «Traján sátrai»-nak nevez. A bennök található hamvedreket pedig volea-drakuluj = ördög fazekának mondja. Érdekes még az is, hogy az ugyan itt a tumulusokban a hamvedrek körülállítgatására használt nagyobb köveket az oláh Boloványnak nevezi, a mely szó világosan a bálvány szóból van képezve, ellenben a közönséges követ tyjátre-nek mondja.

A halmok itt is többé-kevésbé épek. Alkatuk és berendezésük pedig tökéletesen ugyanolyan, mint az oláh-láposi halmoké. Bizonyára érdekes volna e temetkezési szokás lánczszemeit tovább is nyomozni a Czibles és a radnai havasok vidékén, megállapítani, vajjon a vízvásztók képeztek-e e tekintetben is határt, a mármarosi hegyláncz korlátozta-e e culturát, vagy a beregmegyei és és mármarosmegyei halmok temetkezése hasonlít-e ezekhez.

A felső-szőcsi Tőkés patak felett elterülő fensíknak, a «padur»-nak (fensík) a patak félre eső 25 méter magas oldalában a földbe egyszerűen elhelyezett hamveder temetkezést találtam, annak edényei azonban bevészt ornamentikájukkal már egy haladottabb s későbbi culturáról tanuskodnak. Ezekkel foglalkoztam s ezeket mutattam itt be 1887-ben.

Ez úttal indítványozza titkár, hogy dr. Incze Béla bányakincstári orvos úrnak, ki Oláh-Láposon a föld tulajdonosától az engedélyt kinyerte, az ásatást

* Arch. Ért. 1877. 378. lap.

minden irányban támogatta s ki a felmerült bronz-leletek nyomozását is magára vállalta, a társulat meleg köszönetet szavazzon. Elfogadtatik.

Majd a tagválasztások ejtettvén meg: *Grzudrik József* mérnök Vág-Selyéről és *Kozderka Flóris* Divékről (ajánlja: Rakovszky Ferencz cs. és kir. kamarás, választ. tag) és *dr. Strasser Győző* Szomolányból (ajánlja a titkár) tagokul megválasztattak.

Ezután rövid zárt választmányi ülés következett, melyben titkár a tagdíjak behajtásáról tett jelentést s a foganatosítandó szigorúbb rendszabályokra nézve kért fölhatalmazást.

Végül a pénztárnok junius, julius, augusztus és szeptember havi pénztári kimutatásai olvastattak fel, melyeket e füzet borítékán közlünk.

Az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére Majláth Béla és dr. Frölich Róbert választmányi tagok kéretvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A N. MUZEUM EREM- ES REGISÉGOSZTÁLYA termeiben a f. évi május-juniusi hónapokban nem jelentéktelen változások történtek. Három teremben új padlót raktak, egy termet új butorral láttak el, néhány teremben új szekrény épült és a gyűjtemények újabb gyarapodása és megfelelőbb elrendezése többenmű változtatást igényelt. Az új régiségosztályi kalauz,* melynek 7-dik kiadása ez évi julius 11-ikén megjelent, mindez újításokról részletesen beszámol. Az első teremben két alacsony tárló helyét szabadon álló magas szekrények foglalták el. Egyik a rézkori, másik az őskori arany régiségeknek valamint az újabban szerzett bronzleleteknek szolgál. A fali szekrények fölött az őskori edények számára állványok épültek és ugyanez történt a második teremben. Itt az új rendezés után az egyik fal mellett álló szekrények teljesen a bronzkor végső szakaszaiból való leleteket, a másik oldal szekrényei pedig a vaskori emlékeket fogadták be. A második terem háttéréből világosság hiányában szenvedő középső szekrény az ablak mellé került. A III. és IV. teremben elhelyezett az újabb növedék. Leglényegesebb a változás az utolsó négy teremben. Az V. teremben (kincstár) két új szekrény épülvén, most már elfértek e teremben mindazon emléksorozatok, melyek eddig hely szűke miatt másfelé külön voltak választva, mint: a szép gyűrűgyűjtemény, a kanalak, vellák és kések gazdag sorai, a királyföldi szép hajtűgyűjtemény stb. Együttal a kincstári szobában lévő értékes emlékek fényének és becsének megfelelő dísz és csín környezi most az ott közzé állított tárgyakat. A VI. szobából a kegyeleti emlékek eltávolítása következtében több tért nyert az ipartörténeti emléktár; hozzájárultak oly emléksorozatok, melyek eddig épen nem vagy hiányosan voltak kiállítva, nevezetesen a napórák, az iránytűk, az üvegedények, a régi bábsütő minták lenyomatai és mások.

A VII. teremben az innen másfelé áttett gyűjtemények helyébe az érem-

* Kalauz a nemzeti muzeum érem- és régiségtárában, hetedik kiadás. Budapest, 1890. 48 l.

gyűjteményt és az éremverő bélyegeket, a bank- és értékjegyeket, továbbá a dohányos szelenczéket és pipagyűjteményt lehetett helyezni. Más emlékek ismét innen az utolsó terem gyűjteményeihez járultak, melyek mint a «hazai kegyelet és a XIX. század emlékei» most a VIII. terem új fali szekrényeiben fényes elhelyezést nyertek.

H. J.

A M. T. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK harmincz éven túl terjedő működéséről (1858—1890.) ad áttekintést az Akadémiai Értesítő ez évi augusztusi füzeté.

CSANÁD MEGYEBEN múlt év óta létezik régészeti és történelmi társulat, mely a közvéleménynek egyéves működéséről első évkönyvével számol be. A csinos és tartalmas füzetet a társulati főtitkár Czinkotszky Márton szerkesztette. Két részből áll, melynek elseje a megye történetére vonatkozó irodalmi dolgozatokat tartalmaz, míg a második a társulat működéséről ad áttekintést. Az egyletnek ez idő szerint van 11 alapító és 212 rendes tagja, bevétele volt 650 frt 77 kr. és van Makón a megyeház kisebb tanácstermében elhelyezett múzeuma, melyet a múlt év végén rendeztek. A gyűjtemény eddig többnyire kegyes adományokból áll, de a társulat elhatározta, hogy rendszeres régészeti ásatásokkal és a Grempsberger-féle gyűjtemény megvétele útján fogják gyarapítani. A társulat intéző körei teljes buzgalommal fogtak a kitűzött nemes cél megvalósításához és ha, a mint remélhetni, Csanád megye miveltsége kellő érdeklődéssel karolja fel az egyesület ügyét, a haza és a tudomány e megyei kulturális mozgalomnak nagy hasznát látja majd.

J.

AZ ERDÉLYI HONISMERTETŐ EGYESÜLETNEK az 1889/1890-iki társulati évben volt 30 tiszteleti és levelező tagja, alapítványos tagjainak száma volt 32, a rendes tagoké 653, egészben tehát 715-re ment a tagok száma. Kiadványait 140 kül- és belföldi tudományos intézet és társulatnak küldte cserébe. Tartalékalapjának bevételei voltak 3658 frt 21 kr., cselekvő vagyona 12863 frt 54 kr.; alapítványi alapjának kamatai voltak 132 frt 40 kr., cselekvő vagyona 4321 frt 88 kr.; a rendelkező alap jövedelmei 5185 frt 19½ kr.; cselekvő vagyona 3472 frt 93 kr., három tudományos vállalatára a társulatnak azonfölül három külön alapja volt; az erdélyi okmányok közzétételére 483 frt 78½ kr., tudományos ásatásokra 667 frt 36 kr. és az erdélyi egyházi emlékek közzétételére 396 frt 56 kr. A közzétett jegyzőkönyvi kivonatokból azt látjuk, hogy tervben van a királyföldi védelmi templomok publicatioja. Az erdélyi egyházi emlékek folyamatban lévő kiadványa számára Reissenberger elkészítette a kerczi apátsági templom egyediratát és tervben van a Nagy-Sink és Prásmár között lévő őskori telep rendszeres földérítése, a honnan dr. Schuller és Wolf köeszközöket és cserépedényeket mutattak be a társulat ülésén.

a. b.

AZ ARADI KIÁLLÍTÁS xvi. csoportjában archæologiai érdekű tárgyakat is gyűjtött össze a buzgó rendezőség. Ez összeállításnak — mint az előadó Dömöter László tollából származó tárgymutatóban olvassuk — egyrészt az a

czélja, hogy Aradmegye legközelebb megjelenő monographiája számára adatokat szolgáltatassanak, másrészt hogy érdeklődést keltsenek a régi emlékek s azok gyűjtése és megőrzése iránt. A legtöbb tárgy a Lyceum könyvtárából való, melyet éveken át Dr. Márki Sándor gyarapított nagy buzgalommal; néhány érdekes emléksorozat az alakulóban lévő aradmegyei muzeum tulajdona és nagy számmal vannak a simándi régiségek Török Béla úr gyűjteményéből. A rendező sajnálkozással vallja be, hogy sokkal jelentékenyebb lehetne a kiállítás, ha a megyében nagyobb lett volna az érdeklődés és ha volna, a mi hazánkban culturális célokra oly gyéren akad — ha volna pénz. Reméljük, hogy a kiállítás mindkét tekintetben jobbra változtatja majd a viszonyokat.

x. y.

RÉGI BRONZMOZSÁR HÁTULRÓL TEKINTVE.
Horganyedzés gipszmásolat után.

RÉGI MOZSÁR 1595-ből. Barna rézből van öntve, súlya 4 kilo 75 dkgr., magassága $17\frac{5}{10}$ cm., felüli átmérője 17 cm., alóli átmérője pedig $13\frac{5}{10}$ centimeter. Felüli körirata, kiálló betűkkel:

AGNES VEIDNERIANA KYNIGRICHTERIN *

Értelme: Veidner neje Agnes királybiróné.

Ezen betűknek a magassága 1.3 cm., a kerülete 51 cm.

A mozsárnak egyik oldalán a két füle közötti írat kiálló betűi a fentebbiekhez hasonló nagyságúak:

GREGORIUS BIXEN
MASTER GOS MICH
HALBERTI HVTERI
BIN ICH . 1 . 5 . 9 . 5

* Lehet hogy «pékmaster» mintázta a mozsarat, de nem valószínű. A szerkesztő.

Értelme: Gergely puskaműves öntött, Huter Albert (műve) vagyok, 1595.
(A két vékony H betű be van vésve.)

A másik oldalának közepén, a cifrázat között, két összetett betű **AH** látható, felette fővegnek látszó tárgy van, — de ez valószínűleg sütő-kemenczét ábrázolhat, mivel alul, a közepén egy kemence szájához hasonló bemélyedés van (lévén Huter Albert uram: pékmester*) ettől balra egy meztelen gyermek hárfázik, fejének átellenében **MEIN HART** (hárfám) van beverve, vagy benyomva, de nem vésve; jobb felől pedig szinte egy meztelen gyermek mandurázik, a kinek lábánál egy másik mandura és egy furulya van. — A mozsár két füle delphint ábrázol, szájában tartva a mozsár tengelyét.

RÉGI BRONZMOZSÁR ELÜLRŐL TEKINTVE.
Horganyedzés gipszmásolat után.

Lábfelőli párkányán körirat:

**GREGORIVS * FVNDIRT * MICH * DER * MASTER * CIRT * MICH *
DI * FRAV * DINGT * MICH * 1 * 5 * 9 * 5 ***

ezen betűk és a közöttük lévő csillagok és pont-jegyek szinte be vannak verve; ezen köriratnak a kerületje 43.5 cm. Értelme: Gergely önt, a mester díszít, az asszony használ, 1595. A fenékén szinte az 1595-dik évszám van benyomva és ugyanazon eszközzel lett beverve; van még itten köröskörül 11 harapófogó-féle Q ilyen alakú és nagyságú benyomva, melyekből hat még jól meglátszik.

Ezen mozsár Erdélyben Nagy-Szebenben öntetett és mostan Pozsonyban lakó öreg Petrovay Jánosné tulajdona, a kihez örökség után került.

Petrovay János.

A BORCSAI (TEMESM.) ÉREMLELETRŐL ad hirt Kenner a bécsi numismatikai társaság közlönyében.* Még a hetvenes években találtak Borcsa közelében a mezőn szerte római aranyérmeket, melyeknek jó része most a Weifert-féle gyűjteményt Belgrádban ékíti. Ezekből most Kenner 11 darabot leír és adja egyúttal sikerült fénynyomataikat. Az érmek a III. század végéről és a IV. század elejéről valók. Van köztük egy *Carinus*-féle solidus *Virtus Augusti* hátlappal; hat darab *I. Constantinus*-tól való. 1. Egyszerű solidus hátlapján *Equis Romanus* olvasható és a mezőben a Konstantinápolyban megalapított új római lovagrend egy képviselője van ábrázolva. 2. Nagyobb, 26 mm. átmérőjű solidus, körirat nélküli előlapon a császár diadémás feje; hátlapján *Gloria Constantini* Aug. körirat; két fogoly közt jobbra lépő fölfegyverzett *cæsar trophæumot* hord a vállán és hajító dárdát tart jobbában. 3. Hasonló nagyságú solidus, hasonló hátlati körirattal; a hátlati jelenet *trophæumot* hordó sisakos katonát ábrázol, a ki jobbával üstökét fogja egy hátára kötött kézzel járó barbár fogolynak; bal lábával előtte a földön ülő más foglyot hátába rug. A solidus *sisciai* műhelyből való. 4. 25 mm. átmérőjű solidus, előlapján hasonló fejfel, hátlapján hasonló körirattal; a mezőben *Virtust* látjuk, hosszú lándzsára támasztja balját, jobbában feléje forduló *Victoria* jobb lábát görnyedt fogoly hátára állítja, mögötte a földön ülő fogoly hátra kötött karokkal; a *nicomediai* pénzverde jelzésével. — Mind a három solidus Nagy Constantinus harmincz éves uralma alkalmából készülhetett a 332—335. években.

5. Róma városában készült 36 mm. átmérőjű medaillon; előlapján Nagy Constantinus jobbra fordult fejét látjuk Constantinus Aug. körirattal; a hátlapján ismét a császárt látjuk balra állva, széles szegélyű tógában; jobbában gyönggyel díszített gömböt, baljában díszes pálczát tart. A körirat: *SENATVS* tanúsítja, hogy a díszes aranyérem hivatta volt a világ tudomására hozni, hogy a császár új fővárosában senatust állított föl. 6. Sirmiumi pénzverő műhelyből való solidus *D. n. Constantinus max.* körirattal és jobbra fordult köpenyeges arcképpel, hátlapján *SOLI INVICTO COMITI* körirat és a mezőben *Sol* koszoruzza a császárt.

Egy 24 mm. átmérőjű arany előlapján ismét a nagy császár neve van, míg a hátlapján *CRISPVS ET CONSTANTINVS NOBB CAESS COSSII* olvasható. A mezőben a császár ezen két fiának arcképei egymással szemben állanak. Az érdekes darab 321-ben készült Antiochiában; ez évre esik a császár 15 éves kormányának és a jelzett két ifjú *cæsar* 5 éves kormányának jubileuma; magát az ünnepélyt Sirmiumban ülték meg a császárok.

Constantinus junior-tól két aranyérmet ír le Kenner. Egyik *quinarius* nagyságú (15 mm.), a másik medaillon (35 mm. átmérőjű). Az előbbi előlapján a fiatal császár arcképe és címe, míg hátlapján *PRINCIPIA IVVENTVTIS COSSIII* körirat és a császár tógás alakja *sella curulison* ülve látható. Az érdekes kis aranypénz 329-ben Treviriben készült. A körirat többesszáma az apára és a fiura együttesen vonatkozik. — A nagy medaillon előlapján ismét a császár neve

* Numismatische Zeitschrift XXI. kötet. 1889. Römische Goldmünzen der Sammlung Weifert in Belgrad 368—384. I.

és arczképe, gömbön álló Victoriát tartva kezében; hátlapján a császár két katonai jelvény közt áll, a körirat PRINCIPI IVVENTVTIS a szelvényben a thessalonikei pénzverde jelzése; keletkezése 326-ba esik.

Utolsó egy 31 mm. átmérőjű *Constantius*-féle medaillon. Előlapján a körirat FL IVL CONSTANTIVS NOBC, a császár mellképe jobbra áll, baljában gömböt tart, melyen ő feléje emelt koszorúval Victoria áll; a hátlap teljesen összevág az előbbi medaillon előállításával és köriratával; Thessalonikében valószínűleg 328-ban készült.

A ZÁGRABI MUZEUM ÉREMGYŰJTEMÉNYÉT leírja az intézet igazgatója, Ljubic. Eddig megjelent a gondosan szerkesztett lajstrom első része, melyben a görög, barbár és a római érmek leírását Diocletianus koráig adja. Legtöbb természetesen a római érem. Ezek közt van néhány ritkaság, nevezetesen Alexander Severus és Julia Mammea medaillonja IOVI CONSERVATORI körirattal és egy más érdekes medaillon Carus, Carinus és Numerianus császároktól, melyen a három császár lóháton, Victoriától vezetve és katonáktól kísérve ábrázoltatik. Görög érem kevés van a gyűjteményben: 333 db; van 46 db barbar, 16 db itáliai nehéz rézpénz és 488 db római köztársasági érem. (Monatsblatt d. n. G. i. W. 1890. 85. sz. 407. l.)

ZRINYI MIKLÓS ÉRME került elé egy stájerországi éremleletben melyet Dr. Tauber János ismert érmész Grácban megszerzett. Az ezüst érem átmérője 25 mm.; előlapján Zrinyi jelmondata olvasható: DOMINVS · AIV(tor) ET PROT(ector) MEVS; feje széles karimájú kalapban jobbra áll. A hátsó lapon a körirat így szól: MONETA NICOLAI COMITI(s) ZRI(n); a középtéren Zrinyi sisakos címere. Tauber, ki e kis garast ismerteti,* azt mondja, hogy sehol sem volt még közzétéve ez a változat, a mi lehetséges, mert az adott leírás nem egyezik meg azzal a példánnyal, melynek rajzát Weszerle adja ismeretes érmészeti táblái G csoportja xxxvii. 6. száma alatt. Tauber igéri, hogy Zrinyi Miklós összes ismert érmeit fogja összeállítani, a minek csak örvendhetünk.

x.

ROTT HERMAN KERESZTÉLY körmöcbányai bélyegmetsző, kinek neve C. H. R. betűk alatt rejtőzik, 1645—1693-ig működött a körmöcbányai pénzverdében és 1652 óta metszette mint főmetsző a kiválóbb pénzverdei bélyegeket. Tőle való a György tallérok egyik sora, ő készítette Károly főherceg 1685-ik évi születésére vonatkozó emlékérmekhez és Buda 1686-ik évi bevétele alkalmából készült egyik emlékérem számára a bélyegmintát. Apja Rott von Rotenfels Herman 1649 július 30-ika óta a körmöczi kamara alelnöke volt. (Belházy közleményéből a bécsi Num. Zeitg. xxi. 490. lapján.)

* Monatsblatt der numismatischen Gesellschaft in Wien 1890. 85. szám 405. l.

MAGYAR DÉNÁROKAT a xv. századból találtak néhány évvel ezelőtt Szerencs közelében; a leletből 890 db Belházy János, ismert magyar érmész kezébe került, a ki gondosan tanulmányozta és most rólok a bécsi érmészeti folyóiratban (XXI. évf. 481—488. l.) érdekes közleményt tesz közzé. Három király dénárjai voltak a leletben képviselve. Alberttől 524 db, I. Ulászlótól 181 db és V. Lászlótól 185 db. Albert dénárjai uralma végéről valók, a mikor 150 dénárt számítottak egy arany forintra; mindannyi Rupp V. speciese alá sorakozik és hat különböző pénzverő hely jegyeit tűnteti föl, u. m. Körmöcbánya (K P és K R[†]); Esztergom (S. h.); Buda (B M[†]); Kassa (C. G., C. K., C. D., C liliom); Nagybánya (N. S.); Nagyszeben (h. P.). Átlag Albert király egy-egy dénárjának súlya 0.52 grammra és ezüsttartalmuk 43 %-ra tehető. — I. Ulászló dénárjai Rupp VIII. speciesét képviselik, hat ismeretes és két ismeretlen pénzverdéből valók, u. m. Körmöcbánya (K. M.); Esztergom (S. L.); Buda (B. R.); Nagybánya (N. C. és N. M.); Visegrád (W. D és W. két keresztbe rakott pálcza); Pozsony (P *) és két határozatlan (D. R. és I. C.).

Az Ulászló jelzett dénárjainak súlya átlag 0.57 grammra emelkedik, míg ezüsttartalmuk 21—22 %-ra tehető; ez értékviszonynak felel meg, hogy 1441-ben valószínűleg 300 ilyen dénárt számítottak egy aranyforintra.

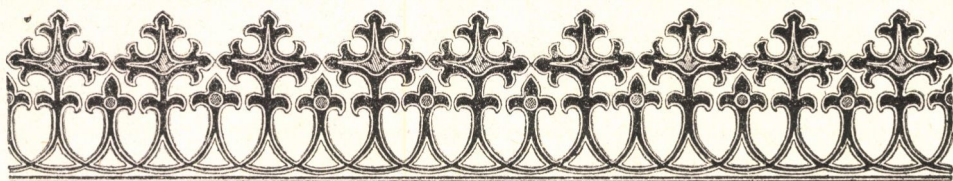
V. László dénárjai Rupp XXI. specieséhez tartoztak, egy-egy példány súlya átlag 0.49 grm., származásra három pénzverdébe sorozhatók, u. m. Körmöcbánya (K. R.); Esztergom (S. D.) és Kassa (C. G. és C. W.); finomságuk 28 %-ra tehető.

Egészben 27 változatot ismertet Belházy, köztük kilencz olyat, melyet Rupp nem ismert. h.

A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN. Az orsz. régészeti társulat szeptember havi ülésén nyilvánosan szóba került e mű első kötete, mely 1886-ban a rég. társulat kiadásában megjelent. Együttal felmerült az a kérdés, hogy miért nem jelenik meg annak második és harmadik kötete, melyeknek megírására a mű szerzője kötelezettséget vállalt. Néhány helytelenül okoskodó és nem épen kedvező indulatú budapesti napilap ez alkalommal jónak látta a késedelemmel a mű szerzőjét vádolni. E vád teljesen indokolatlan.

Az említett mű közzététele csupán azért akadt meg eddig, mert sem a régészeti társulatnak, sem esetleg más intézetnek, társulatnak vagy magánkiadónak nem volt eddig a munka többi részének kiadására költsége.

BRASSAI ÖTVÖSÖK ÉS ÖTVÖSMUVEK

1526—1540.

Szeben és Kolozsvár, Segesvár és Brassó, — ez a négy város az erdélyi ötvös műipar főfészke negyedfél századon át. Ötvös művészetük együtt emelkedett, együtt virágzott már Mátyás király korában, s majdan, a XVIII. század közepén, egyidejűleg sorvad el a megváltozott viselet, életmód és szokások megsemmisítő nyomása alatt.

Mind a négy városban pénzverde állott fenn. Csinos veretei után ítélve, legkülönb lehetett a szebeni; Kolozsvárt már 1400 előtt létezett pénzverő kamara; Brassónak 1443-ig, s — aztán Báthori Zsigmondnak az erdélyi kormányzéki levéltárban lévő okirata szerint — 1602-től fogva ismét volt pénzverdéje; Segesvárra Hunyadi János tette át ideiglenesen a brassai pénzverdét, meghagyván florentiai Olasz Kristóf kolozsvári pénzverő kamarai főtisztnek, hogy a pénzverő szármokot szállítsa át Brassóból Segesvárra.

Szebennek ez időszakban pénzváltó kamarája és aranyfinomítója van, melyet János király a kolozsváriak hűségének jutalmazására 1527-ben Kolozsvárra tesz ugyan át, tényleg azonban ezentúl mindkét intézettel mind a két városban találkozunk. Kolozsvárt 1530-ban Debreczeni László ötvösmester a nagybányai és szebeni aranyfinomító házak mintájára állítja fel az úgynevezett *czémentet*, «et domum, et fornaces».

A gyűjteményemből összeállított ezen adatok tisztára megfejtik a négy város praeminentiáját az ötvösség terén. Mert a pénzverde kiválóan művészi, az aranyfinomító különleges szakismeretet követelő sok munkát ad amaz egyébként is elsőrendű iparúzó városokban lakó ötvösöknek. A különböző természetű, egymást sűrűn érő megrendelések pedig mindenkor hathatós előmozdítói valamely iparágnak. Azt hiszem, érdemes lesz hát kimerítően tárgyalnom a négy kulcsos város közt is egyik legkiválóbbnak, Brassó városának ötvös műiparát azon községi számadások II. kötete alapján,* melyet a város derék közönsége költségén egy szakemberekből álló bizottság nem régiben tett közzé.

* *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Zweiter Band. Rechnungen aus 1526—1540. Kronstadt, 1889. 8-rét, 885 lap.*

Az említettem négy városban az ötvösök nagy számát világosan bizonyítja az, hogy mindenikben egy-egy bástyát építenek, melynek oltalma egészen rájuk van bízva. A brassai *ötvös-bástyát*, e számadások I. kötetének adatai szerint (I. 295. 306. 382. 396. 645. l.), közköltésen 1521-ben kezdik építeni, s a következő évben fejezik be, de még 1526-ban is akad rajta tatarozni való. A számadások jelen II. kötetében mindössze egyszer, 1534-ben fordul elő, midőn lépcsőt készítenek hozzá:

Item pro lignis, clavis, scindulis, postibus, laminis ferri et 4 architectis gradum ad turrim aurifabrorum tendentem præparantibus omnibus in unum computatis flor. 3 asp. 12¹/₂. (331. l.)

E bástyatorony, mint egy 1562-iki inventariumból tudjuk, a portai városnegyedben állott, s 10 prágai (Prager), 16 szakállas ágyú (hoken) és 3 falkonnyal (falkenetel) volt fölszerelve.¹ Brassóban a nagyutczakaputól a klastrom-kapuig nyúló kettős falat most is Goldschmied-Zwingernek hívják; a két kapu közt a belső várfal vonalán, a tizenkét szög szelvényéből alakult bástyának pedig most is Goldschmied-Bastey a neve. Igaz ugyan, hogy «1614» a felírata²; de azért épülhetett előbb is, úgy hogy azonosnak vehetjük a számadásokban szereplő ötvös-toronnyal.

Az ötvösök tekintélyes voltára vall az említett négy városban, hogy mindenikben igen gyakran választják soraikból a bírót, a tisztviselőket s a városatyákat. E választás és a hivatal elvállalása, abban az időben az illetőknek nemcsak tekintélyét, hanem egyúttal vagyonosságát is jelzi. Mert — akkori statutumokban ugyan nem lelem a nyomát, s csak jóval későbbi hivatali praxisban látom határozottan kifejezve³ — a mint a nagy tisztségeket viselt Antonius Aurifaber és Johannes Fux alább bemutatandó példájából kiolvashatom: legalább Brassóban, már a XVI. században, a ki városi főbb tisztségre lépett, le kellett mondania mestersége gyakorlásáról.

Ez az usus, a mint némely apró jelekből következtethetem, Brassó városában azokra nézve volt kötelező, a kiket az úrnapi körmenetben az aranyos bot (baculum deauratum) illetett meg (lásd a számadások I. köt. 520. l.). Mert az aranyos bot mindenkor a méltóság jelvénye; a méltósággal pedig annyiaval kevésbé férhetett meg az iparüzés, mert a városok kiterjedt oeconomiával is bírván, a mesterségüket tovább folytató főtiszték előtt rendkívül tág tere nyílhatott volna a corruptionnak.

Brassóban a centumvirek közt ebben az időben két ötvösből lett

¹ Friedrich Müller: Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen. Hermannstadt, 1864. S. 225.

² Orbán Balázs: Székelyföld. VI. 309.

³ «Herr Stephan Szalay, nach deme er sich in conformitate des ihme zugeschickten Decreti ercläret, dasz er sein handtwerck aufgeben will, leget den Raths-Herrn Aydt ab, und nimbt den ihme angewisenen Sitz.» *Pest sz. k. város jegyzőkönyvében*, dd. 2. May, 1735.

úr, u. m. Herr Anthonius Goltschmit és Herr Joannes Fwx, továbbá három «mívelő» ötvös, u. m. Joannes Loy, Bartus Fwx és Simon Goltschmit foglalt helyet. Lássuk immár — nem a méltóságuk, hanem munkájok kedvéért — Brassó ötvöseit 1526-tól 1540-ig, előre is megjegyezvén, hogy jó részöknek ötvös voltát úgy állapítottam meg, hogy a brassai ötvös-czéh eredeti irományaiból évekkel ezelőtt készített jegyzeteimet egybevetettem itt feltüntetett tevékenységökkel.

Andreas Aurifaber. 1534-ben ezüst botot készít, s egy kis kupát aranyoz:

Item solvi Andreæ Aurifabro qui argenteum scipionem domino thesaurario paravit, merces præparationis flor. 4.

Item pro pede ad argenteam deauratam parvam cupam et 2 lot. argenti, et 3 ortonibus auri flor. 2. asp. 28. (362. l.)

András mester előkelő ember lehetett. Levéltári jegyzeteimben mint czéhmester fordul elő:

«Im 1538 Jar So seyen erwelt wordè czu czegmeyster Symō goltschmit vnd meyster endresz goltschmit.»* «Endresz» a szászok nyelvén annyi mint András.

Dominus Antonius Aurifaber, másképp Goldschmit. A város ügyeiben hosszú időn át nagy szerepet vivő egyén. Az I. kötetben 1507-től 1511-ig, mint, akkori szóval élve, *mívelő* ötvös, ezüst kupákat készít. 1511-en túl már «Dominus» vagyis tanács-úr, s mint ilyen, a kor szokásához képest, mesterségét abbahagyva, egészen a város ügyeinek szenteli tehetségét. 1523-ban töröcsvári várnagy Virág Kelemennel, 1527-ben Krell Jánossal együtt (467. 484. l.) 1526-ban mint a brassaiak egyik csapatvezére (hawbtman) vesz részt a mohácsi csatában (51. l.). 1528-ban Prágában jár követi minőségben Ferdinandnál; hazajövet, Körösbányánál kirabolják (329. l.). Ugyanazon évben másodmagával Beszterczére küldve a villongások lecsillapítására (122. l.). 1529—30-ban huszad-felügyelő (vigesimator magister, 171. 175. 176. 184. l.). 1530-ban a szebeni polgármester lakadalmán (187. 188. l.), Fogarason (196. 198. l.), Vlád vajdánál (203. 204. l.), Höltvényben (213. l.) és Töröcsvár alatt (214. l.) jár kiküldetésben; ugyanekkor zernyesti és tohányi bíró (473. l.). 1532-ben Höltvényben (259. l.), majd másod-magával, négy lovon, négy szolga kíséretében két ízben megy követül a medgyesi gyűlésre (260. 263. 272; 276. 278. 280. l.); tagja a bizottságnak, mely Földvár és Veresmart közt megvonja a határt. Ez évről van följegyezve az is, hogy «Herr Anthonius Goltschmit» centumvir brassai háza a Szent-Péter városnegyedben (Petri) van (282. l.). 1533-ban két szolgával, három lovon «ad Laczkonem de Grytt ad nuptias missus» (297. l.), ismét kiküldetésben Fogarason Majláth Istvánnál (299. 312. 313. 316. l.), Botfaluban (314. l.), a havaselvi vajdánál (317. l.) és adó végett Sár-

* *A brassai ötvös-czéh xvi. századbeli vagyonjegyzéke*, 3. levél. Brassó város levéltárában, pergamen-papíron, mongol-formában.

kányban (325. l.). 1533—34-ben Perlheffter Zsigmonddal együtt ismét huszad-felügyelő (382. 702. l.). 1534-ben ugyanazzal, t. i. cum Sigismundo Gemmario, sárkányi és parói (Porro) bíró (335. l.); ugyanabban az évben Fogarason (355. l.) és Medgyesen (365. l.) fordul meg, továbbá az erdélyi püspöknél, magával vive ajándékul «unum magnum tapetum, emptum flor. 28» (359. l.), s tán mint szakértőt küldik ki egy arany láncz ügyében:

Item sabbato ante quasimodogeniti dominus Anthonius Aurifaber ac dominus villicus noster ad petita domini Stephani Maylad, ad dominum Wlad waywodam ratione unius aureæ catenæ, quæ circa Ztan Porkolab est de Rymneck (t. i. missus. 348. l.).

Item feria quinta post Philippi et Jacobi domino Anthonio Aurifabro ad Fogaras ad dominum Maylad misso, ut domino Maylad referret, quid in Transalpina coram domino waywoda ratione catenæ expedierit, exp. flor. 2. (350. l.)

Antonius Aurifaber, gyakrabban Ewthwes, az indexben hibásan azonosíttatik az előbbennivel. Mert amaz mindig «Dominus» s a lingua vernaculán mindig «Goldschmit»; emezt sohasem urazzák, s köznyelven mindig Ewthwes néven említik; a személykülönbség megállapításához járul még az, hogy az előbbi 1534-ben szerepel utoljára, míg emez 1537-ben először. Ewthwes Antal, mint neve is mutatja, nem is brassai, hanem magyar vidékről való, alkalmasint váradi ötvös; e mellett szól legalább az, hogy 1537-ben ott vett fel kölcsönt:

Item solvi Ludovico Thomori regiæ maiestatis secretario, quam pecuniam Anthonius Ewthwes Waradini mutuo acceperat flor. 12. (521. l.)

Ugyanakkor pöre van Fux János brassai ötvössel, mely felebbezten, a tanács megbízottakat küld Szebenbe a királyhoz (526. 527. l.). A következő évben letartóztatják a tanács-ülésben, börtönre vetik (549. l.) s kifizetik a királyi ítéletért járó taksát (555. l.). Műipari tevékenységének semmi nyoma.

Barthus (Bartesch és Bartholomeus) Fux (Fwx), nincs ugyan e kiadványban mint ötvös említve, de hogy mégis az volt, kétségtelenné teszi a brassai ötvös-czéh mesterkönyve, mely szerint Barthel Fwx 1527-ben első, 1542-ben utolsó ízben viselte a czéhmesteri tisztséget. 1532-ben, tehát czéhmesterségének derekán, egyúttal városi centumvir, az Úr testéről (Corpus) nevezett városnegyedben (282. l.), a mi igen fontos adat a személyazonosság megállapítására; mert a czéhmesterek rendszeren egyszersmind város atyái. Boltja és raktára («testudo... ubi Bartus Fwx merces tenet», 506. l. és «merces vendit» 700. l.) a város tulajdonát képező sarokházban (domus acialis) volt (699. l.).

Művelő ötvös, ékszer-árús és vegyes-kereskedő egy személyben. A huszad-lajstromok szerint nagy be- és kiviteli kereskedést űzött (172. 174. 215—217. l.). A legkülönbözőbb árúczikákat szállítja a város részére, u. m. ácsfát (243. l.), fűszert (266. l.), téglát (444. l.), sólymot

(459. l.), kocsit (511. l.), kaviárt (512. l.), fekete vásznat a városi ágyú raktár ablakára (659. l.). 1530-ban Vlád havaselvi vajdánál és Mehemet bégnél két ízben járt követségben (204. 208. l.), 1534-ben Bécsben fordult meg (348. l.). A látogatóba jött bojárokat a város hozzá küldte szállásra (581. 661. l.).

Nevét a számadások 1528-ban említik először, 1545-ben utoljára. Ötvösművei vagy árúi:

1528. Item Barthus Fuxen pro laminis ad pinnacula turris maioris laminanda flor. 2. asp. 30. (65. l.).

1535. Item Bartus Fwx pro duabus cuppis deauratis sex marcas minus pondus nehesig (= nehezék) 3 gravioris ponderis ponderantibus. Marca una pro flor. 13 facit flor. 77. asp. 13. (420. l.).

1535. Item feria quinta ante crucis uni familiari dom. Radwl waywodæ, qui candelabra a Bartus Fwx in Transalpinam duxit misi dono panes, assaturas et tria octoalia vini facit asp. 11. (421. l.).

Celestinus. A számadások I. kötetében (270. 636. l.) említve van «Celestinus aurifaber», a nélkül azonban, hogy a reávonatkozó tételekből ötvös voltára következtethetnénk. E kötetben viszont Celestinus neve mellől elmarad az ötvösi jelző, de mind két helyt a hol előfordúl, ötvösművel kapcsolatban áll a neve. Világos ezekből a két kötet Celestinusának azonossága s ötvösi minősége. Művei:

1528. Item celestinus das her di knep off dem thurren hat helffen vergulden czu einem drang gelt flor. 5. (118. l.).

1534. Item novo bombardario magistro Baltazar pro uno mortario a Celestino empto flor. 10. (331. l.).

Az itt említett aranyozás mindenkor, a mozsáröntés kivételesen, ötvösök foglalkozása volt a XVI. s XVII. században. A magy. nemzeti múzeumban van egy, alkalmasint Szebenben készült rézmoszár, melynek mestere a felirat szerint: H. Hans Goldsmit 1598. (Ábráját közli az *Arch. Ért.* 1889. 137. l.). A székesfejérvári múzeumban magam is láttam egy Zichy Jenő ajándékából oda került rézmoszarat, melynek felirata: «Otves Davit 1667» — egyenesen documentálja az ötvösök mozsáröntő működését.

Az ötvös czéhszabályok sem tartják az ötvösökhöz méltatlannak a réz- és bronz munkát; ellenben a réz- vagy bronz megaranyozását, «a czéh becsülete végett», csaknem kivétel nélkül tilalmazzák. Az általam tárgyalt korban, 1539-ben, az erdélyi szászok egyetemes ötvösczéh-rendtartása, a szebeniek régi, 1494-iki statutumait e részben változatlanul tartja fenn, mely szerint a réz aranyozását nem tiltja ugyan el, de megköveteli, hogy az illető aranyozott ötvösmű réz gyanánt jelöltesék meg:

1539. Mer ssoll auch keyn Master ader Gesell Messyng vorgulden, wer das thut ist dem Gericht verfallen das hawbt. Dergleichen auch sollen ssy kayn kupper vorgulden ssonder eyn tzeychen daran lassen auff dass man es kennen mag dass es kupper sey.

Erasmus Aurifaber. A brassai mesterkönyvben 1553-tól 1560-ig ötvös czéhmesterül említve. A brassai ötvös-czéh apródkönyve táblájának külső felére «REGIS + 1553» (t. i. Registrum) van préselve: az az év, melyben Erasmus fölvette a czéhmesteri tisztet; a könyvet tehát bizonyosan ő készítette. Már most abból, hogy e könyv táblájának belsején a füsttel lenyomott 16 mesterjegy között (EG) jegy kétszer is előfordul, s mindkét ízben a czéhmestert megillető legelső helyen: * bizvást következtethetjük, hogy az az (EG) Erasmus Aurifaber jegye, s jelentésére nézve annyi mint Erasmus Goldschmidt. A reá vonatkozó utolsó adat 1573-ból való, a mikor is *Ötves Erasmus és Rázmán uram* néven, mint a «czéh örege» (senior) szerepel.** A számadásokban kétszer fordul elő, u. m.:

1538. Item (feria quarta post Elisabet) Erasmo aurifabro, qui nodos vulgo knœp ad currum regiæ maiestatis ex cupro paravit dedi ad rationem flor. 15. (587. l.)

1539. Item Erasmo Aurifabro quod vulgo knepp ad currum reg. maiestatis paravit pro auro et mercede præparationis flor. 99. asp. 12. (605. l.)

Georgius Gal Schmyts, alkalmasint ugyanegy személy Georg Goldschmit-tel ki 1542-től 1545-ig brassai ötvös czéhmester volt. Egy adat szól róla:

1539. Item dom. p. Francisci dedi 7 villanis quod insidias tetenderunt vulgo haben gelawert Valachis, qui Georgium Gal Schmyts in silva carbonaria percusserant graviterque vulneraverant, bibales asp. 25. (629. l.)

Johannes Aurifaber másképp Hans Goltsmid. A mester-könyv szerint 1530-ban czéhmester volt. 1528-ban a toronyórát aranyozta:

Item hans goltsmiden 4 gulden in golt das her di 8 sternn vnd di 4 hendt gegult hat flor. 4. asp. 20.

Item hans goltsmid von den 4 henden vnd von den 4 sterren czu machen flor. 15. (118. l.)

1529-ben a szentmártonhegyi torony építését vezeti (147. 151. 152. 153. l.), ugyanoda csöveket szállít (146. l.), s 1 forint 10 oszporát kap azért, «quod ahenum in monte divi Martini stanno obducere et imbrices per fabros lignarios appendere per circuitum fecit» (149. l.)

Dominus *Joannes Fux* (*Fux*, *Fuesz*) *iunior*, a mesterkönyv szerint brassai ötvös czéhmester 1517-től 1521-ig. Úgy látszik egyszersmind építész is, a mi az universalismusáról jellegzetes renaissance korában épen nem ritkaság. A számadások I. kötete ugyanis (382. l.), arról értesít bennünket, hogy «Johannes Fuchs iunior» építette az ötvösök

* A brassai ötvös-czéh «Von den Lehr Jungen» feliratú, 97 levélre terjedő jegyzőkönyve. Préselt vörös májbőr-kötésű könyv Brassó város levéltárában.

** Deák Farkas: A kolozsvári ötves legények strikeja 1573. és 1576-ban. Budapest, 1886. 15. és 23. l. Ez értekezés szerint 1573-ban Katona Keresztély és Chribes Márton lettek volna a brassai ötvös czéhmesterek. Az előbbi, «Chresthel Kattner» néven csakugyan említi a mesterkönyv; az utóbbit hibásan olvasta Deák F. Chribes-nek, mert a mesterkönyv világosan «Martyn Gubesch»-t mond. Ugyanakkor Szebenben is dolgozott egy «Thomas Gubisch» nevű ötvös.

bástyáját 1522-ben; a jelen II. kötetben pedig, a töröcsvári számadások közt találjuk, hogy 1530-ban a vár építése körül szorgalmazkodott: «dominus Johannes Fwx ad castrum ratione ædificationis profectus, mansit ibidem diebus undecim. (486. l. v. ö. 234. l.)

Fuchs János Brassó történetében nagy szerepet játszott: két ízben járt követül Ferdinándnál, városatyaságot, töröcsvári várnagyságot s négy ízben viselt birói tiszte; mind ezeknél fontosabb, hogy Honter Jánossal együtt ő vitte be a reformatiót Brassóba. Természetesen tömérdek adat szól róla e kötetben; ötvösségét azonban, a mint kifejtettük, városi méltóságai miatt nem gyakorolhatván, neve csak annyiban áll ötvösművekkel kapcsolatban, hogy «mívessége» idején készített s megmaradt fölösleges portékáiból egyet-egyet elád a városnak:

1534. Pro 4 orichalceis candelabris ad consistorium a domino Joanne Fwx emptis asp. 32. (374. l.)

1535. Item dum magnif. dom. waywoda noster hic fuit domini senatus dederunt dono suæ magnificentiæ duas cuppas: duodecim marcas et unum lotonem gravioris marcæ ponderantes, marca una flor. 13 a domino Joanne Fwx empta, facit flor. 156 asp. 40¹/₂. (420. l.)

1536-ban részben ő tőle szerzi be a város a János király számára megrendelt ezüst művekhez szükséges ércanyagot, valamint a következő évben tőle vesz egy kupát szintén a király számára:

Item domino Joanni Fwx dedi pro decem marcis argenti ac 9 nehezyg ad labores argentariorum regiæ maiestatis acceptis flor. 71 asp. 14. (460. l.)

1537. Item pro una cupa inaurata marcis 8 lot 11 ponderis gravioris, marca æestimata flor. 14, regiæ maiestatis dono data per Joannem Fwx flor. 121 asp. 17. ¹/₂ (527. l.)

Joannes Kylhaw, kétségkívül ötvös, mert a városnak mindig csak ötvösművet, még pedig drága és szép munkát szállít:

1535. Item Joanni Kylhaw pro duabus argenteis cuppulis et tertia *cuppula super una se iniungente*. (= «egybejáró kupa») habent in pondere marcas septem. Una marca æestimata flor. 13 tres cupæ faciunt flor. 91. (423. l.)

1536. Item Joanni Kylhaw pro una cupa gravioris ponderis marcas 6 cum dimidia ponderante. Marca flor. 14 vendita et cupa in consistorio accepta flor. 91. (449. l.)

1536. Item Joanni Kylhaw dedi ratione argentariorum regiæ maiestatis flor. 75. (464. l.) 1537-ben szintén a király részére készített ötvösműért 25 forintot kapott (510. l.)

1538. Idem dom. iudex accepit secum a Joanne Kylhaw duas cupas, marcas 11 ponderantes pro munere pro universitate omnium Saxonum regiæ maiestatis dandas. Marca æestimata pro flor. 14. facit flor. 154. (561. l.)

1539. Item Joanni Kylhaw pro una cuppa marcas graves novem et nehe-syg 21 ponderanti. Marca data pro flor. 15, quæ cuppa ducta est ad nuptias reg. maiestatis facit flor. 141. asp. 25 den. 1. Ab eodem adhuc una cuppa empta est ponderans graves marcas 6, marca pro flor. 14, quæ etiam ducta est ad nuptias reg. maiestatis facit. flor. 84. (613. l.)

Joannes Loy 1532-ben mint a Porta Portica városnegyedben lakott s már elhunyt centumvir fordul elő (281. l.). A mesterkönyv szerint, 1523-ban az ötvösök egyik czéh mestere volt.

Ludvich Goltschmit 1529-ben elhalt fia és felesége temetéseért egyházi illeték fejében 1, illetőleg 2 forintot fizetett. (165. l.) Ötvösműve nincs említve. A mesterkönyv szerint, 1530-ban az ötvösök egyik czéhmestere volt.

Marcus Aurifaber, másképp Argentarius. Nem lehetetlen, hogy ez két külön személy; mert ha kétféle latin nevét németre fordítjuk, az egyik Goldschmidt, a másik Silberer lenne. Művei:

1535. Item Marco aurifabro pro duabus parvis deauratis cuppis ad rationem regiæ maiestatis paratis flor. 56. asp. 12. (429. l.)

1537. Item feria tertia ante purificationis pro una cupa a Marco argentario empta flor. 26. asp. 7. (510. l.).

Magister *Michael Alchimista.* Nem czéhbeli ugyan, de kétségtől ötvös-mester, mert érczet választ; már pedig, a mint más alkalommal már kimutattam, a *czémentesek* vagy *czementelők* (németül Goldscheider), abban a korban mindnyájan ötvösök.¹ A számadásokban egyszer, 1534-ben esik róla említés:

Item magistro Michaeli Alchimistæ quod cuprum ex mala moneta resolvit civitati flor. 1. asp. 25. (332. l.)

Mayster *Sebolt's Sohn*, 1529-ben kupát aranyoz János király számára:

Item ich hab geben dem goltschmit mayster sebolt seynem son in golt flor. 25 das her den kop vorgult hat den ym hat sollen schycken dem hans k(ynick). Item mer hab ich im gegen das her den kop fallen ausgemacht hat flor. 5. (167. l.)

Simon Aurifaber (Goltsmit). Andreas Aurifabernál már idéztem, hogy a brassai mesterkönyvből kiírt jegyzeteim szerint, 1538-ban, azzal egyidejűleg «Symō goltschmit» is czéhmesterré választatott. 1545-ben ismét czéhmester: «Symō goltschmit vnd Meyster Jorg mydwesser»²

Simon mesterről a legrégibb adat 1532-ből való, a mikor is már centumpater, s az Úr testéről (Corpus) nevezett város-negyedben lakik (282. l.), még pedig a haltér hídja tájékán, a mint egy 1534-ki adatból kivehető (ad pontem fori piscarii circa Simonem Aurifabrum, 334. l.). 1543-ban városi sáfár (procurator), mely minőségben tett szolgálataiért «in signum gratiarum actione» (!) 10 forintnyi külön díjazásban részesül (639. 655. 656. l.).

1550-ben a szász segédcsapatok kapitánya (Hauptmann); 1555-ben város gazdája (Hon).³ 1562-ben János Zsigmond táborában, mint brassai tanácsbeli, Seiler Mátyás királybíróval együtt a szászok élén vitézkedik. Serege megveretett ugyan, de ő maga megmenekült; összevert pánczéllját sokáig őrizték a brassai tanácsházban. 1563., 66. és 67-ben brassai bíró.⁴

¹ Ballagi A.: Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. Budapest, 1884. 49. l.

² T. i. Midwescher; Midwesch a. m. Medgyes. — *A brassai ötvös-czéhl mesterkönyve*, 7. lev. 6. oldal.

³ Gr. Kemény: Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. I. 42. 55.

⁴ Trauschenfels: Deutsche Fundgruben zur Gesch. Siebenbürgens. S. 53. 54. 56. — G. D. Teutsch; Um 1562. Bilder aus Mediasch's Vergangenheit. S. 3.

1573-ban a brassai czéhszokásról mint a «czéh örege» tesz vallomást a kolozsvári pörben.*

1534-ben egy drága ezüst medenczét készít:

Item domino Francisco Dobo camerario Thordensi quod 300 boves regio super civitatem et terram Barcza non imposuit, misimus parari unum malluvium vulgo weesch fasz (= Waschfass), medio magistri Simonis Aurifabri, cui pro mercede præparationis dedimus flor. 50. Pro 4 marcis argenti et sex nehezyg flor. 28. asp. 25. — Ezt a medenczét az illető megvesztegetett úrnak két fenyőfaládában, kőcz közé pakolva küldték el: Item pro 2 vasculis abiegnis et stupa ad gutturnium seu malluvium Dobo Francisco abducendo asp. 14. (343 l.)

1535-től fogva csaknem mindig a király számára készít ajándéktárgyakat. Az első ezek között egy ezüst mosdótál, melyeknek becsomagolásáról és elszállításáról is részletesen tudósítanak a számadások:

1535. Item dominica ante Joannis baptistæ Paulus Deack in uno kwtschy duxit regiæ maiestati lavacrum et cuppas per magistrum Simonem aurifabrum elaboratas, expensæ flor. 25. — In kwtschy fuerunt tres equi 22 diebus flor. 4. asp. 20. — Paulus Deack habuit secum unum famulum viginti sex diebus salarium flor. 2. asp. 4. — Christophoro Partas, quod cum Paulo Deack usque ad Fogaras tribus diebus fuit, salarium asp. 12. — Item Thomæ curifici pro uno kwtschy in quo Paulus Deack regiæ maiestatis lavacrum et cuppas duxit flor. 4. — Joanni Gereb pro ferro ad eundem currum kwtschy flor. 4. asp. 20. — Item Bartholomæo fabro ac aliis fabris eundem kwtschy ferro munientibus flor. 3. — Item pro una scirpea (= szekérkas) ad eundem currum asp. 10. — Item Joanni Benckner pro duabus peciis bogasiæ (= bagazia) vulgo Vmschleg in quas lavacrum ac cuppæ involutæ sunt flor. 1. — Item uni doleatori pro una tonella ad lavacrum asp. 10. — Item pro stuppa, in quam lavacrum et cuppæ impositæ sunt asp. 16. — Item pro uno lodice (= pokrócz) quo tonellæ ac lavacrum operta sunt asp. 45. (410. l.).

Item Simoni aurifabro, quod regiæ maiestati lavacrum ac etiam cuppas paravit, solvi ratione argenti superadditi atque mercede præparationis flor. 92. asp. 12. (411. l.)

1535. Item Simoni aurifabro dedi ratione aureæ catenæ ad rationem magnif. dom. waywodæ flor. 14. (428. l.) — Item dum dom. Joannes Fwx et dom. Sigismundus Gemmarius in Moldaviam ad Petrum waywodam missi fuerant, una parva cuppa marcæ 1 et $\frac{1}{4}$ ponderans data est dono Joanni Deack. Marca empta a Simone aurifabro flor. 12. facit flor. 15. (430. l.)

1536. Item Simoni aurifabro ratione eorundem laborum (t. i. ratione argentariorum regiæ maiestatis) dedi flor. 198. (465. l.)

1537. Item sabbato post Anthonii Simoni aurifabro dedi ad rationem laborum regiæ maiestatis parandorum flor. 25. (509. l.) — Item eodem die (feria tertia ante purificationis) dedi prudenti et circumspecto domino iudici nostro, quos ante nativitatem dederat Simoni Aurifabro ratione laborum regiæ maiestatis flor. 25. (510. l.) — Item feria tertia post lætare Simoni aurifabro super labores argentarios regiæ maiestatis de anno præterito flor. 10. (514. l.) — Item magna feria sexta Simoni Aurifabro ratione laborum regiæ maiestatis anni præteriti flor. 9. asp. 25. — Feria sexta post quasimodogeniti Simoni aurifabro ad rationem laborum regiæ maiestatis flor. 25. (515. l.) — Feria secunda ante Joannis baptistæ Simoni aurifabro ad rationem laborum regiæ maiestatis flor. 10. (520. l.) — Feria secunda ante Margaretæ Simoni aurifabro dedi super labores argentarios regiæ maiestatis flor. 20. (521. l.) — Feria sexta ante nativitatis Mariæ Simoni aurifabro ad rationem laborum argentariorum regiæ maiestatis flor. 10. (524. l.)

1538. Item eodem die (t. i. feria tertia ante Valentini) Simoni Aurifabro dedi ex commissione domini iudicis, quam pecuniam regia maiestas eidem Simoni

* Értekezések a tört. tudományok köréből. Budapest, 1886. XIII. 15.

Aurifabro dedit pro bibalibus (= borraló fejében) ex censu S. Martini flor. 20. Eidem sabbato ante reminiscere dedi ad rationem flor. 25. Eidem dedi dominica ante Stephani regis ad rationem laborum domini Czeky (?) secundum commissionem domini iudicis flor. 25. (552. l.) — Item feria sexta ante Michaelis dedi Simoni aurifabro in auro flor. 40 super labores argenteos regiæ maiestatis et superaddidi ad singulum flor. den. 28, facit flor. 51. asp. 10. Eidem dedi in auro flor. 7. facit cum pecunia additicia flor. 8. asp. 37¹/₂. — Sabbato post Lucæ dedi eidem Simoni super labores dom. Ezeke (?) ex pecunia Nicolai Bayer flor. 7. asp. 25. (579. l.)

— Ez az «Ezeky» és az 552. lapon említett «Czeky» kétségkívül ugyanazon személy. A hibás olvasás, valamelyik esetben nyilvánvaló lévén, mind a két nevet megkérdőjeleztem.

1538. Item eodem die (feria quarta ante omnium sanctorum) dedi expensas Simoni aurifabro cum Joanne Fekethe ad regiam maiestatem (ki akkor Kolozsvárt volt) proficiscenti flor. 5. (583. l.) — Item Simoni aurifabro dedi ad rationem laborum regiæ maiestati parandorum flor. 300. (588. l.) — Item Simoni aurifabro dedi florenos in auro 12 in vigilia nativitatis domini pro inaurandis scutellis (= tál) regiæ maiestatis flor. 15. Eidem dedi eodem die pecuniam in expensis flor. 25. (596. l.) — Item eodem die (t. i. sabbato ante festum circumcisionis) dedi ad rationem sacræ regiæ maiestatis Simoni aurifabro super laboribus suæ maiestatis flor. 50. Eidem Simoni aurifabro eodem die cum scutellis ac aureis catenis ad regiam maiestatem misso dedi in expensas flor. 4. Habuit in kwtschy equos tres, dies decem. Et de kwtschy dedi dom. Petro Sartori sal. ad dies decem flor. 2. asp. 25; duobus famulis, qui eundem deduxerunt, quorum unus emansit dies decem alter dies 13. salarium flor. 1. asp. 42. (600. l.)

1539. Item dedi Simoni Aurifabro ratione argenti, quod ipsi debebamus flor. 51. (627. l.)

Utolsó műve e számadásokban, a városi tanács fővenyórájának átalakítása és megaranyozása:

1540. Item Simoni Aurifabro quod arenarium horologium consistorii de novo paravit ac etiam inauravit flor. 1. asp. 25. (693. l.)

Ez utóbbi munkája után ítélve, s tekintetbe véve, hogy Simon nevű órás sehol sem jő elő: valószínűleg reá vonatkozik ez a tétel is:

1536. Item feria quinta post lætare pro oleo olivæ dum Simon horologium melioravit asp. 2. (434. l.)

Az itt közlött névlajstromról valahogy azt ne higgyük, hogy magában foglalja Brassó város valamennyi ötvösét 1526-tól 1540-ig. Épen ez a számadásokból kiírt névsor, egybevetve a felhozott levéltári adatokkal: világosan mutatja, hogy a város csakis a *jáva* ötvösökkel dolgoztatott; mert lám a számadásokban szereplő ötvösök közül kevés kivétellel mindnyájának osztályrészül jutott a centumviratus, vagy a czéh-mesterség nagy megtiszteltetése. Holmi apró emberké, holmi szegény-ördög ötvösök, sohasem részesülhettek sem tiszti kitüntetésben, sem hatósági megbízásban, kivéve ha az egész czéh egyetemleg vállalt munkát. A török hódítás óta megsaporodott vándor-ötvösök meg, ugyan megköszönhették, ha a czéh megengedte nekik a letelepedést, ha megengedte, hogy «fölkövessék a czéhet» s «fölvegyék a munkát», mint «hetibéres legények» vagy «ifjú mesterek». Kecskeméti W. Péter

élettörténete szolgáltatja e részben a legérdekesebb példát, mint a ki húsz év alatt hat helyen hányódott-vetődött, s 1644-ben éppen Brassóban is megfordult. Alchimista Mihály is afféle vándor-ötvös lehetett. Ellenben más kategóriába, t. i. az ugynevezett *várbeli* vagyis conventiós, nem czéhbeli, úri zsoldban álló ötvösök közé tartozik Dóczy János kincstárnok ötvöse, kiről a számadások ezt az adatot őrizték meg: Eiusdem Aurifabro unum florenum in auro flor. 1. asp. 10. (375. l.)

A czéhek eredete arra a törekvésre vihető vissza, hogy a jóra való, «próbált» mesterembernek mindenkor elegendő munka biztosíttassék, mi a czéhbeliek szerint úgy a megrendelőre, mint a «mívesre» nézve egyaránt előnyös, mert a czéhbeli folytonos ellenőrzés alatt álló s rendezett viszonyok közt élő mesterember ha tán drágább is, de mindenestre különb munkát szállít, mint ha szabad a vásár mindenkinek és senki sem áll szaktársai ellenőrzése alatt. A mívesek számának azonban a czéhrendszerrel kapcsolatos korlátozása, hozzájárulván még a magyar ipar ősi fogyatkozása, t. i. a mesterek tökeszegénysége: rendesen azt eredményezte, hogy mihelyt valahol a szokottnál nagyobb volt a megrendelés, a helyi mesteremberek nem tudtak annak megfelelni. Innen van, hogy 1526-tól 40-ig, midőn, mint látni fogjuk, Brassóban két-három oly körülmény forog fenn, mely miatt a rendszerintnél nagyobb tevékenységre lett volna szükség: részint az ott időző urak, részint maga a városi hatóság, időről időre Szebenből, sőt Kolozsvárról is kénytelenek hozatni egy-egy műtárgyat:

1534. Item Petro Thewreck sabbato ante pentecostes Cibinium misso, ut regie maiestati ac Joanni Doczy 4 deauratas cuppas emeret, expensæ flor. 3. (353. l.).

1534. Item die vinculorum divi Petri Joanni Thewreck et Lucæ similiter Thewreck in Cibinium pro deauratis cupis emendis missi, pecuniam illam reduxerunt, qua dominus Czyback cupas emerat, consumerunt in via flor. 3. Emanserunt 5 dies, uni in salarium asp. 20. (359. l.)

1535. Item pro una cuppula deaurata marcas duas minus una nehesy ponderante a Thoma Coloswariensi empta ac magistro Joanni Honter ad nuptias dono data pro flor. 23. asp. 44. (411. l.)

1539. Item die beati Antonii domini Joanni Fwx pro una cuppa, quam ex Cibinio adduxerat ad rationem reg. maiestatis flor. 134. asp. 20. (604. l.)

A két utóbbi kupát és billikomot a város rendeli meg ajándékul. Abban a korban ugyanis, a legszokottabb ajándék-tárgy a serleg vagy billikom. Úgy hogy e célból a városok, épen mivel az ötvösök tökeszegénységük miatt arany-ezüst portékát nem tarthatnak raktáron: főképp kupákból álló készletet szereznek be, mint pl. Besztercze városa.* Brassó, a mohácsi vész után erősen zilált pénzügyei miatt csak egy rendkívüli alkalomra, a király látogatása idejére látja el magát készlettel, a mint a látogatás elmúltával tett eme följegyzések tanúsítják:

* Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. 1890. S. 10. 56.

1539. Item Jacobo sartori pro una cuppa argentea marcas $4\frac{1}{2}$ et nehesy 7 gravioris ponderis ponderanti, marca æstimata pro flor. 13, accepta est dum reg. maiestas anno proximo superiore hic fuit flor. 60 asp. 16. (636. l.) Item Petro Lecz ratione unius parvæ cuppæ ab eo acceptæ dum reg. maiestas anno 38 hic fuit flor. 13. (637. l. v. ö. 619. l.)

Úgy a saját, mint a vele szoros összeköttetésben álló száz városok főbb tisztviselőinek lakodalmai vagy egyéb családi ünnepélyei alkalmával, soha sem mulasztja el Brassó városa küldöttséggel való képviseltetését s egy-egy szőnyeg vagy billikom ajándékba küldését (l. 411, 551. lap.). Az efféle adományozás az általunk tárgyalt korban is a szokott mederben marad; átlag sem több, sem kevesebb mint az előző s az utána következő időszakban. Annál fokozottabb mértékben válik azonban szükségessé, a fejedelmek s politikai szerepet vivő főembereik számára való ajándékozgatás. A trónvillongások zivatarai közt, Brassó városa ajándékkal kénytelen megengesztelni, irányában való jóakaratra hangolni, több fejedelmi személyt, u. m. eleintén Ferdinándot, aztán János királyt, a havaselyi és a moldvai vajdát, továbbá Grittit, Majláthot, a kormányzókat, a török vezéreket stb. A sokat szorongatott város, a keleten ma is dívó, akkoriban nálunk is általános szokáshoz képest, a hatalmasokkal érintkezve, sohasem jelenik meg üres kézzel. Azon esetben, hogyha, mint pl. 1537-ben, hirtelenében kell a király előtt megjelenniök, nagy hamarsággal szedik össze a polgároktól a király és udvara számára szánt ajándék-tárgyakat:

A magistro Paulo Benckner duas cupas marcas 12 et nehesig 5 ponderantes, marca pro flor. 14, facit flor. 169. asp. $22\frac{1}{2}$. A domino Joanne Benckner magnam cupam marcas 6 ponderantem, marca æstimata flor. 14, facit flor. 84. Rursum pro 2 parvis cupis marcas 6 et piset. $7\frac{1}{2}$ ponderantibus, marca pro flor. 12, facit flor. 80. A domino Vincentio cupam parvam, marcas 2 et piset. 17 ponderantem marca pro flor. 13. facit flor. 30. asp. $29\frac{1}{2}$. (513. l.).

A városi polgárok úgynevezett patrónusaiknak mindenkor helyökbe viszik a kincseket; van rá eset, hogy ha azok úton vannak, utánok küldik:

1533. Item dominica ante Egidii Joanni Textori Cibinium misso, ut domino cancellario, lavacrum argenteum adduceret, expensæ et salarium flor. 3. asp. 10. — Item Ztoyka Dobromyr idem lavacrum in Transalpinam domino cancellario ducenti expensæ et salarium flor. 2. asp. 30. (315. l.).

Efféle költséges kedveskedéssel a brassaiak nem a maguk jószántából szolgálnak, hanem merő kénytelenségből. A következő, igen tanulságos adatból világosan kiolvashatjuk, hogy egy-egy cynicus főember elrugja a lábaihoz hódolattal letett billikomot, s egyenesen megszabja, hogy a különben is a vesztegetés határait érintő értékes ajándék helyett adjanak neki minden teketória nélkül ennyi meg ennyi kész pénzt:

1533. Item Joanni Doczy regiæ maiestatis thesaurario, qui contra omnem iustitiam nos taxavit, literasque nostras pro suo libitu et non secundum continentiam earundem interpretatus est, *coacti sumus ergo in locum cuppæ unæ deauratæ, suæ dominationi magnificæ in pecunia promptæ flor. 100.* (311. l.)

Dóczy János esete mindenesetre kivételes. Rend szerint a mint megvárták, úgy el is fogadták az *ajándék-marhát*: a billikomot vagy egyéb drága érczeműt. Fejedelmek és főurak, házi ötvösöket tartottak udvarukban, s mindeniköknek meg volt a maga arany-ezüst ékszerekből s drágakövekből álló kincstára. Abba fektették minden fölösleg pénzőket. Hova is tették volna, mikor az akkori társadalom két főeleme, a papság és a főrend, egyaránt uszorának (usura) minősített minden néven nevezendő kamatvételt; a pápaság elkárhoztatta mint ördögtől valót, a főnemes megvetette mint nemtelent. S midőn ez iránt még 1677-ben is, tehát Colbert korában megkérdezték a Sorbonne-t, a nagynevű intézet így ejtő salomoni ítéletét: «tout profit et tout gain tiré du prêt, si petit qu'il puisse être, fait l'usure. L'Ezéchiél au chapitre XVIII. ne fait point de distinction du plus ou du moins». A mint tehát jelenleg a pénz kamatozása legfőbb ösztönzője a takarékoságnak, úgy a XVI. században a kamatvétel megbélyegzése legfőbb előmozdítója volt a fényűzési váagnak; mert a takarékoság csupán csak a fényűzési cikkek és kincsek garmadába gyűjtése alakjában valósulhatott meg. Abban az időben egy-egy klostrom cimeliothecája (a mint még ma is úgy van Oroszországban), vagy egy-egy nemzetség kincstára, voltaképp olybá veendő mint az illető szerzet vagy család takarékpénztára. Úri családok kincseket adnak férjhez menő leányaik hozománya gyanánt s ha megszorúl a család, azzal segít magán, hogy zálogba veti drágaságait. A brassai polgár-családoknál is nem egy példa volt erre; úgy, hogy a tanácsházban a kézi zálogba adott drágaságok számára külön ládácskát tartottak, melyet 1536-ban meg is vasaltattak:

Idem Erasmo Seratori dedit quod ladulam ferro munivit in qua pignora servantur flor. 2. asp. 25. (433. l.).

Maga Brassó városa gyakran végez pénzügyi műveleteket arany-ezüst szerekkel, melyeket fizetés fejében ad vagy fogad el. Idevágó számadási tételek:

1533. Item domino Joanni Hoch dedi duas cuppas deauratas, marcas 4 et Nehesig 34 ponderantes, marca aestimata flor. 12. facit flor. 56 asp. 25. — Pro una pixide ad eadem cuppas asp. 8. (301. l.)

1539. Item domino Vincentio Sartori villico huius anni pro duabus cupis marcas 20 minus lot. 4 gravis ponderis ponderantibus, una marca pro flor. 15. aestimata; acceptae sunt ad consistorium, datae sunt domino Lucæ Hyrser in suis debitis, ut literæ debitoriae continebant facit flor. 296. asp. 14. (619. l.)

1540. Item feria 6-ta p. Simonis et Judæ solvi dom. Vincentio Sartori 4 cupas argenteas inauratas marcas 13 minus nehesis decem pond. gravioris ponderantes, marca aestimata pro flor. 13, facit flor. 166, asp. 15. (679. l.)

A mi most már a hatóságok részéről a hatalmasok részére ajándék fejében adott tárgyakat illeti, azok jobbára kupák vagy szőnyegek. Az ötvösművek közül egy vagy más tekintetben nevezetesebbek, a szász egyetem részéről:

1513. Magnifico domino Joanni Bornamissa expostulanti subsidium regiæ maiestatis ab universitate omnium Saxonum missæ et deputatæ, ubi nomine regio expeteret 40 florenorum de voluntate omnium Saxonum sunt munere donatæ cuppæ duæ de marcis 12 piset. 6 argent. pro florenis 10¹/₂, computando facit flor. 138. (1. 2. l.) — 1515. Data est una cuppa domino Ambrosio Sarkany subsidium petenti ad rationem universorum Saxonum ex marcis 5 pisetis 72 facit flor. 56. den. 60. — Datæ sunt Budæ quatuor cuppæ, quæ continebant marcas 28 piset 23, marca pro flor. 10. computando facit flor. 284 den. 80. — Domini Bistriciensis habuerunt inter præmissas cuppas unam cuppam propriam ex marcis 7 pis. 33 facit flor. 76 den. 80. (2. 3. l.)

1528-ban a brassai bíró többed magával követségbe megy Ferdinándhoz Prágába. A követjárás 16 hétig tartott, s a városnak nem kevesebb mint 1840 forintjába, abban az időben óriási összegbe, került. Ennek azonban jó része arany kupákból, csészék és szőnyegekbből álló ajándékokra ment fel:

Item ein tegg den sy vorert han dem kineck flor. 75. — Item mer czwen gulden kep von 18¹/₂ marck nesich 11 ein marck per flor. 11 tütt flor. 206. — Item der kinigen vnser genediger frauen ein gulden kopff vorgobt per flor 84. — Item mer 2 tegg per flor. 50. — Item dem Clexy (bizonyára hibásan «Alexy» helyett) thorso (= Thurzó) ein tegg vorert per flor. 17. — Item dem thoroczy miclôsch einen tegg vorert flor. 13. — Item kiniglich maistett kamerer vnd anderen herenn vorert haupticher per flor. 10. — Item Gräff Cristoff ein gulden schese* vorert pro flor. 17. (108. 109. l.) — 1530. Item Memhet Beck unam cuppam argenteam deauratam 9 marcas minus 3 piset habentem pro flor. 98 asp. 16. Filio eiusdem unam cuppam pro flor. 45. (212. l.), stb. Item rursum civitas præsentavit quattuor cuppas argenteas deauratas, quæ cuppæ datæ sunt regiæ maiestati in Meges anno proximo superiore 1531: constant flor. 112. asp. 35. (248. l.)

1532. Item dum dominus gubernator Ludovicus Gritti hic penes nos fuit, domini senatus dederunt suæ magnificentiæ dono pelvim unam argenteam, cum cantaro similiter argenteo marcas 7 ponderanti, marca fl. 10. facit flor. 70. — Item a domino Martino Drwd, ac Vrsula domini Petri Angeli relictæ emimus duas parvas cuppas dedimusque eas dono domino Gritti. Cuppa domini Martini ponderavit marcas 4¹/₂; marca æstimata est flor. 12. Cuppa vero relictæ domini Petri Angeli ponderavit marcas 3¹/₂ demptis nehesyg tribus, quæ ambæ faciunt flor. 92. asp. 28. — Item filio domini Gritti episcopo Agriensi domini senatus dederunt pro munere unam parvam cuppam tres marcas ac 3 nehesyg ponderantem; marca æstimata fl. 11, facit flor. 33. asp. 34¹/₂. — Item doctori et secretario domini Gritti similiter unam cuppam a domini Georgio Ollach emptam, et marcas duas, minus 2¹/₂ nehesyg ponderantem, dedere dono domini senatus; marca æstimata fl. 11, facit flor. 21 asp. 21¹/₂. (268. l.) — 1532. Item relictæ domini Petri Angeli pro (!) duas cuppas deauratas regiæ maiestati pro munere 1531 datas, marcas 7¹/₂ nehezic 15; marca æstimata fl. 11, facit flor. 85 asp. 47¹/₂. (279. l.; csak 1533-ban fizettetett ki, l. 329. l.) — Item ex ecclesia 2 cuppas regiæ maiestati Meges datas, marcas 10¹/₂ et nehezic 3, marca fl. 12, facit flor. 126 asp. 37¹/₂. (279. l.)

1534. Domino gubernatori dedimus tres pulchras cupas deauratas, 26 marcas minus 7 nehesig ponderantes, unam marcám flor. 14, facit flor. 362. — Filio iuniori episcopo Agriensi dedimus dono similiter 3 cupas deauratas, octo marcas et 29 nehesig ponderantes, singulas marcas flor. 12 den. 50, facit flor. 107. asp. 28. (363. l.)

1535. Item pro una cuppa 4 marcas et nehesyg 20 ponderanti, marca una pro flor. 13 et asp. 25 a domino Jacobo Hyrsér emptá ac dominæ waywoda dono

* A glossariumban (873. l.) így említve: «schese (?) vielleicht verschrieben für schesel, Schlüssel»; holott kétségkívül semmi nem egyéb mint a magyar csésze, mely régi kölcsön szó: már Ilosvainál is előfordúl.

data flor. 59. asp. 31. (397. l.) — Datae sunt eis (t. i. a moldvai vajdához küldött két követnek) duæ cuppæ Petro waywodæ dono dandæ, una a relicta dom. Jacobi Clementis et altera a Joanne Krell accepta, habent in pondere marcas $4\frac{1}{2}$ et nehesyg quinque, marca æstimata flor. duodecim facit flor. 55. asp. 12. (418. l.)

1540. Item dom. Petrus Sartor et Georgius Pellio ad Fogaras ad nuptias Demetrii Maylad missi duxerunt secum unam cupam marcas $2\frac{1}{2}$ et nehesyg 9 gravis ponderis ponderantem, quæ pro munere data est pro flor. 37. asp. 22. (678. l.) — Item in vigilia pentecostes dom Joannes Of missus est Thordam ad regiam maiestatem cum 4 cupis argenteis inauratis; quattuor illas cupas domini senatus emerunt a prudente domino Joanne Benckner, quæ ponderant marcas 35 et nehesyg 17, ponderis gravioris; marca æstimata est pro flor. 14, facit flor. 494, asp. 46. den. 1; pro una pec. domoslya in quam cupæ præscriptæ sunt involutæ asp. 32; pro stupa ad easdem cupas asp. 8; pro 4 vasculis abiegnis in quæ cupæ præscriptæ sunt impositæ asp. 12. (678. l.)

1540. Item feria 6-ta p. Francisci domini senatus dederunt domino Nicolao Kornys flor. 100. præscriptos; ac dederunt etiam iam muneri eidem unam parvam cupam 2 marcas et lotones quinque gravioris pond. ponderantem flor. 30. (679. l.)

Az e sorozatban említettek közül János király nemcsak ajándékokat fogadott el, hanem nagyszerű megrendelést is tett több ízben a városnál. A számára készítendő sok mindenféle iparczikk közvetítését maga a városi hatóság teljesíti, s így e számadásokból részletes tudomást szerezhetünk a király részére szállított ötvösneműekről, melyek közül már jó csomót soroltam fel az egyes mesterek művei között. János király 1535-ben rendelt meg legelőször ötvösműveket a városi hatóságnál, melyeket még abban az évben váradi udvarába szállítottak e tétel tanúsága szerint:

Dum Paulus Literatus lavacrum ac cuppas regiæ maiestati Waradinum usque duxit, vendidit unum Kwczy, in quo scripta vehebantur. (391. l.)

A következő évi megrendelés alkalmából a tanács egymásután két megbízottját küldi Kolozsvárra a «felmívelendő» ezüstnek az ottani czémenttől való átvétele végett. Közben a király is Brassóba küldi egy udvarnokát a végett, hogy értekezzék a tanácscsal a megrendelt ezüstművek ügyében:

1536. Item feria quarta ante Joannis baptistæ Petro Thewreck ad Coloswar ad vice thesaurarium ratione auri et argenti ad cupas ac panarium regiæ maiestati parandum misso, expensæ flor. 4. (455. l.). — Item ipso die beati Jacobi familiari domini vice thesaurarii, qui de Coloswar ratione laborum argentariorum regiæ maiestatis huc venerat, misi dono coliridas (= sütemény) et $\frac{3}{8}$ vini asp. $6\frac{1}{2}$. Item eidem familiari domini dederunt dono unum turba* ac unum par czyzma flor. 1. asp. 10. — Item dum iudex noster circiter festum beatæ Margaretæ in Fogaras fuit, misi ad Coloswar Thomam David cum literis ratione argenti ac auri ad labores regiæ maiestatis utendi, cui dedi flor. 2. (456. l.)

A kupák és a zászló, Kylhaw János és Aurifaber Simon mesterek művei, az év vége felé elkészülvén, gondoskodni kellett Váradra szállí-

* A glossariumban (850. l.) így van fölvéve: «Turba = ein Turban (?)» Dehogy turbán a turba! Ez régi magyar kölcsönszó, melylyel a magyarság sűrűn élt a xvi. századtól fogva. «Költségem is fejér ruhanemű eszközömmel turbában lovam farán», írja Kemény János Önéletrírásában, 71. l. Értelmére nézve annyi mint ruhaiszák, bőrszák, batyu vagy szepet. Ballagi Mór magyar-német nagy szótárában mint kihalt szó teljesen szabatos értelmezéssel így van adva: «† Turba, das Felleisen, der Ranzen, das Ränzel, der Mantelsack.»

tásukról, mint a hol János király huzamos idő óta tartózkodott és udvart tartott. Az első szállítmányt tizenöt hordóba, csepű közé pakolva, októberben; a másodikat, a király embereinek szánt apróbb ajándékokkal együtt novemberben indították útnak:

Item pro 15 lagenis ad cupas ac panarium regie maiestatis flor. 1. asp. 5. — Item pro stupa ad cupas regie maiestatis in lagenas ponendas asp. 28. — Item feria sexta ante Galli, Petro Literato cum argentariis ad suam maiestatem misso et ut alia quedam nobis necessaria sue maiestati referret, expensæ flor. 35. (460. l.)

Item Georgio Blesch pro una parva cupa duas marcas et lot 5 gravioris ponderis ponderata. Marca estimata est flor. 12. Cupa est dono data Joanni Mycko ratione unius equi, Joanni Iztar regie maiestatis iudici curie pro munere dati, facit flor. 27. — Item Joanni Belleny cum Paulo Literato, qui cum argentariis ad regiam maiestatem missus fuerat ad suam magnificentiam misso ac deinde reverso cum literis, dedi salarium ad dies 23 flor. 1. asp. 42. (461. l.). — Item aurigæ, qui argentaria regie maiestatis Varadinum usque duxit dedi pro vectura flor. 5. asp. 25. (464. l.)

A következő évben Simon mester — mint láttuk — ismét szállított ötvösművet a király számára; az év végén számadási tétel az Ő Felsége ezüst szereinek bepakolására vett papiros, kócz és hordók:

1537. Item pro papiro, stupa ac vasculis ad impositionem argenteria (!) regie maiestatis asp. 26. (502. l.)

1538-ban János király Brassóba megy, hogy elfogadja a város hódolatát. Nagyszerű előkészületekkel várják; ő maga Simon mestert már egy hónappal oda menetele előtt maga mellé rendelte (583. l.), egy udvarnokát pedig, szintén ötvösügyekben, Brassóba küldte:

Item eodem die familiari Francisci Dobo, qui ratione laborum aurifabrorum huc venerat, misi dono gallinas et 2 cant. vini ac 1 cubl. avenæ asp. 6. den. 1. (569. l.)

A fejedelmi látogatással megtisztelt városi hatóság a maga és a szász nemzet nevében ajándékokkal járúl a Felség elé, melyek közt ötvösművek:

1538. Idem dom. iudex dedit pro munere regie maiestati unam magnam cupam auratam, marcas $8\frac{1}{2}$ et nehesig 8 ponderis gravioris ponderantem. Singula marca per singulam flor. 14 æstimata, facit flor. 121 asp. $16\frac{1}{2}$. Idem dom. iudex accepit secum a Joanne Kylhaw duas cupas, marcas 11 ponderantes pro munere pro universitate omnium Saxonum regie maiestati dandas. Marca æstimata pro flor. 14 facit flor. 154. (561. l.)

1539. Item dom. Joanni Benckner pro 2 cupis marcas septem minus nehesig 6 gravis ponderis ponderantibus, marca æstimata pro flor. 14, sunt pro munere datæ dum sua maiestas anno proximo superiore hic Brassouiæ fuit, facit summa flor. 96. asp. 12. den. 1. (614. l.)

A következő évben egy újabb alkalom: a király menyegzője követeli, hogy a polgárok hódolati ajándékaikat mutassák be a Felség előtt. A már említett 141, illetőleg 84 frtos Kylhaw-féle kupákon kívül, egy ezeknél még drágábbat küld a tanács a lakodalomra:

1539. Item dom. Joanni Benckner pro una cuppa marcas $13\frac{1}{2}$ et nehesig

5. gravis ponderis ponderanti una marca pro flor. 15 data; estque hæc cuppa ducta ad nuptias reg. maiestatis flor. 204. asp. 2. den 1. (614. l.)

Mindezen arany-ezüst tárgyak súlyegysége a *márka*. Már a nemtelen érczekből készült műtárgyakat, ép úgy mint a fűszert, a puskaport, a gabonát (375. 387. 540. 620. l.) fonton (libra) mérik:

Item a Sixto Cantrifusore 8 magnos et duas parvas scutellas civitati emptas, ponderantes $36\frac{1}{2}$ libr. flor. 7. asp. 15. (349. l.)

Az ezüst márka annyi mint 16 lat, melyből ámbár csak 15 lat volt tiszta ezüst, mégis nem csupán $\frac{15}{16}$ -od részét, hanem az egészet szín-ezüst vagy finom-ezüst (Feinsilber) gyanánt vették. Mivel a XVI. században, ismét az iparosok tökeszegénysége miatt, rend szerint a megrendelő látta el nemes érczanyaggal az ötvöst: a kész-munkát megmérte a végett, vajjon nem vett-e el az ötvös az érczből; aztán a súly és a munka arányában számították ki a fizetendő összeget.

A számadásokban egy márka feldolgozott, XVII. századi szóval élve *mű-ezüst* vagy *műben-való ezüst* 10 forinttól 15 forintig van becsülve; a rendes szólam formulája: marca æstimata pro flor. 10, 11 stb. Ezeknek, az évszám és a tárgy teljes megjelölésével együtt, teljes lajstromát a következőkben állítottam össze:

Egy márkáért 10 forint: 1513. «argenteria marcis 8 positio facit flor. 80.» (1. l.) — 1514. cuppæ (3. l.) — 1532. pelvis argentea cum cantaro similiter argenteo. (268. l.). Egy márkáért $10\frac{1}{2}$ frt: 1513. cuppæ (2. l.) Egy márkáért 11 frt: 1528. gulden kep (108. l.) — 1532. cuppa argentea; parva cuppa; cuppa (268. l.); cuppæ deauratæ (279. l.) Egy márkáért 12 frt: 1532. cuppæ (268. l.); cuppæ (279. l.); — 1533. cuppæ deauratæ (301. l.) — 1535. cuppæ (418. l.); cuppæ parvæ (425. l.); parva cuppa (430. l.) — 1536. parva cupa (461. l.) — 1537. parvæ cupæ (513. l.) — 1538. parvæ cuppæ (550. l.) Egy márkáért 12 frt 50 dénár: 1533. cuppæ parvæ (307. l.) — 1534. cupæ deauratæ (363. l.) Egy márkáért 13 frt: 1535. cuppa (396. l.); cuppæ; cuppæ deauratæ (420. l.); argenteæ cuppulæ et cuppulæ super se iniungentes (423. l.) — 1537. cupa parva (513. l.) — 1539. cuppa argentea (636. l.) — 1540. cupæ argenteæ inauratæ (679. l.) Egy márkáért 13 frt 25 oszpora: 1535. cuppa (397. l.) Egy márkáért 14 frt: 1534. pulchræ cupæ deauratæ (363. l.) — 1536. cupa (449. l.) — 1537. cupæ; magna cupa (513. l.); cupa inaurata (527. l.) — 1538. magna cupa aurata; cupæ (561. l.) — 1540. cupæ argenteæ inauratæ (678. l.) Egy márkáért 15 frt: 1539. cuppa (613. l.); cuppa (614. l.); cupæ (619. l.) E sorozatból látni való, hogy a számadásokban előforduló ötvösművek többnyire *kupák* (cupa, cuppa; németül: kop, kopff, kopp, többesben: kep); minélfogva az, hogy a latin és a német glossarium mindössze csak *hét* kupára utal: az index-szerkesztő kiadók felszínes munkájáról tanúskodik.

A kupák rovatába tartozik még az *egybejáró*- vagy *összejáró-kupa**, máskép *csalóka*- vagy *fortélyos-pohár* (cuppulæ super se iniungentes, 423. l.), és a közönséges pohár (piccarium, 597. l.; cuppula, 291. 411. 423. l.; poculum, 600. l.). Egyéb ötvösművek: a bibliából ismeretes *kösöntyű* vagyis a nők nyakon-függő ékszere (monile, 570. l.); a *mosdó medencze* (lavacrum vulgo wesch fasz, a. m. Wasch-Schüssel 313. l.; lavacrum argenteum, 315. 410. l.; malluvium vulgo weesch fasz, 343. l.; malluvium eyn wesch fass, 481. l.; gutturnium seu malluvium, 343. l.); tál, korsóval (patina cum guto=guttus, korsó, 581. l.); mosdó medencze, kancsóval (pelvis argentea cum cantaro, 268. l.; pelves, cantari ac reliqua domorum suppelex, 237. l.); tál (scutella magna vulgo kár; discus magnus vulgo tellert; orbis; orbes et scutellæ vulgo schywen, 481. 482. l.); tányér (orbiculi ad mensam vulgo scheyben, 489. l.); csésze (ein gulden schese, 159. l.); arany láncz (catena aurea, 348. 414. 428. 600. l.).

Az itt felsorolt ötvösművek között különösen érdekes rendeltetése volt egy pohárnak, a mennyiben a *lófuttatáson* nyertes részére adta a tanács pályadíjúl: 1533. Item ratione cuppulæ deauratæ ac in cursum stadii equorum pro brabeo datæ, supplectum est, post feria sexta trinitatis flor. 7. asp. 10. (291. l.). Az asztali- és mosdó-készlet, a mozsarak és a lószerszámok, pl. aranyos és ezüst lánczos zabola (frenum deauratum, 305. l., frenum cum una argentea catena, 613. l.) készítésén kívül, mint a számadásokból kivehetjük, jó sok munkát adott az ötvösöknek, s a kezökre járó lakatosok és kovácsoknak, a tanácsház tornyára szánt gombnak készítése és megaranyozása. Ez a gomb, meg lehet hogy ugyanaz, mely a tanácsház tornáczos tornyát mai nap is ékesíti; a következő tételek szólnak róla:

1528. Item fabris lignariis et aurifabris, quo die pinnaculum super turrin apposuerunt, pro piscibus et cancris asp. 9. — Item aurifabris, qui in pinnaculo deaurando laboraverunt, vinum pro asp. 14. — Item aurifabris in pinnaculo laborantibus pro bibalibus vino, piscibus, pane omnibusque in summas computatis asp. 27. — Item cuidam qui aurifabrum adiuvit in cudendo pinnaculo pro bibalibus asp. 2. (62. l.). — Item domino Joanni Kynnygs Schmyt in ratione 44. flor. ad pinnacula turris deaurandorum datorum in addititia pecunia (an dem auffgelt) flor. 1. asp. 38. — Item aurifabris pro bibalibus, dum pinnacula deaurantur pro cerevisia asp. 4. (65. l.). — Item Stephano seratori pro laboribus omnibus in turri consistorii et pinnaculorum cudendorum factis, insuperque pro fatigis cum aurifabris pinnacula cudentibus habitis, omnibus una summa flor. 5. (66. l.).

* «Az meztör remek peniglen egi fzepe őfzve jaro aranyas kupa.» *A debreczeni ötvös-czéh magyar rendszabályai* 1600-ból, xvii. art. — Kézirat, Lőrincsák László debreczeni aranyműves tulajdonában.

A MAGYAR KÖZÉPKORI FEGYVERZETRŐL.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)¹

Középkori hadi felszerelésünk azon csoportjáról, melybe a *zúzó* és *ütő* fegyverek, a buzogány, csákány, fokos, balta, bárd sat. tartoztak, sem Leo császár nem emlékezik, sem a honfoglalás utáni első időszakból származó leletek nem adnak felvilágosítást. Mint Salamon mondja többször említett értekezésében, a míg a magyarok hozzájuk hasonló népekkel harcoltak, a kik t. i. a nyilazásra fektették harcmódjukban a fősúlyt, kevés szükségét érezhették az ilyen fegyvereknek s csak akkor nyertek általános elterjedést, a midőn őseink a vaspánczélos és nagy pajzsú görögökkel és frankokkal megismerkedtek. Mindamellet van egy pár nyom arra nézve, hogy e fegyverek egy némelyike már a beköltözés előtt is ismeretes volt.

A *buzogány*, mint neve mutatja, a törökségtől, még pedig valószínűleg a kunoktól való s a. m. «buzgan», «bozgan» (egy más képzés szerint: «buzdogan», «buzdurgan») = romboló, pusztító.² Legrégibb magyar emléke tudomásom szerint a XV. század első feléből származik. Ezen időből való ugyanis a homoród-szent-mártoni templom falfestménye s itt látható egy kun vitéz, kezében csillagalaku buzogányt tartva.³ Maga az elnevezés pedig a nyelvtörténeti szótár szerint legelőbb egy 1424-ki oklevélben fordul elő, a hol «buzgan» nevű vasbotról van említés. A fegyvert a XIII. század közepe táján beköltözött kunok hozhatták magukkal s tőlük terjedt el nemcsak nálunk, hanem nyugaton is, a hol primitivebb alakban már azelőtt is használatban volt, de csak a parasztságnál; a XIV. századtól fogva azonban, mint Boeheim mondja (Waffenk. 358), főleg a lovasság használta, úgy hogy a lovastól szinte elválaszthatlan ez a fegyvernem. Később, a XVI—XVII. század folyamán, midőn a török szultánok az erdélyi fejedelemnek s a két oláh vajdának buzogányt küldtek fejedelmi méltó-

¹ Az első közleményt lásd 289—301. l.

² Maga a szó ugyan nincs meg a Petrarca-codexben, valamint hogy a többi fegyver elnevezése is a kard és íj kivételével kimaradt a «háborura tartozó dolgok» lajstromából s legfőlebb csak alkalmyszerűleg fordul elő egyik s másik; tekintve azonban, hogy a «buz», «bosz» = rumpere ige meg volt a kun nyelvben (v. ö. bux-armen = rumpo, bux-gil = rumpe, bos-ti = demolitus est) s ebből a «buzgan», «boszkan» = rumpens egész szabályszerűen képezhető alak: az elnevezés csakis tőlük jöhetett hozzánk. Az ozmán hatás ugyanis későbbi, sem hogy az ozmán nyelvre gondolhatnánk; a kipszaki tatárságtól megint nem származhatott, mert a kazáni tatárban a «bozghan» nem a. m. romboló, hanem «az elrontott» vagy «a ki elrontott»; a kunoknál régebbi törökségre még kevésbé gondolhatunk.

³ L. Arch. Ért. 1885. V. 215. A kép korára nézve v. ö. még Arch. Ért. 1887. VII 311. és 1888. VIII. 50.

ságuk elismerése jeléül, még nagyobb jelentőségre emelkedett a buzogány s díszfegyverré vált.

Ezen körülmény a fentebb mondottak ellenében azt a kérdést veti föl: vajjon a buzogány nem tekinthető-e olyan jelvénynek, mely a régi közép-ázsiai törökségnél s Kelet-Európa népvándorláskori népeinél — köztük a lebediai magyarságnál — a fejedelmi személyeknek, törzsfőnököknek, vezéreknek sat. volt a megkülönböztető jelvényök? Más szóval a buzogány nem egy régi középázsiai átalakulása-e a Byzanczban s az itteni mintára berendezett nyugot-európai monarchiákban szokásos királyi pálczának vagy jogarnak s e szerint, midőn régi fegyvereink ezen neméről beszélünk, tárgyalásunk rendjén a III. Béla király sírjában talált, valamint a koronázáskor századok óta használt jogart sem mellőzhetjük és ezekben s esetleg a főméltóságokat viselők hasonnemű jelvényeiben kell a legrégibb magyar buzogány nyomait keresnünk. A rendelkezésemre álló adatok alapján e kérdésekre tagadólág kell válaszolnom. Az elnevezés értelme világosan arra utal, hogy a buzogány eredeti rendeltetése szerint egy a vaspánczélt és paizst keresztül törő fegyver volt, nem pedig jelvény s a mennyiben az ozmánoknál a fejedelmi méltóság jelvényévé vált, ezt határozottan a byzanci császárság hagyományának hatására vezethetjük vissza. Mi a királyi pálczát (jogart) a monarchikus jelvények egyéb — Byzanczban s a frankoknál kifejlett formáival együtt már készen vettük át a nélkül, hogy a régi magyarságnál konstatálhatnók e jelvénynek valami keleti eredetű analogiáját.

Alakja szerint többféle buzogányt különböztethetünk meg. Régi nyelvemlékeink sokat emlegetik a *tollas buzogányt*; Toldi Miklós Ilosvai szerint «hét tollu buzgánt» hordott köntöse ujjában. Ez a magyar buzogánynak egyik legrégibb formája, melynél a toll alatt a buzogányfej azon szárnszerű kiágazásait kell érteni, a mik az egyszerű típusoknál külön-külön szétálló háromszögű lapot képeznek, együttesen pedig az egész buzogányfejnek hegyére állított négyszögidomot kölcsönöznek. A gothikus ízlés hatása alatt e typusnak egy díszes formája fejlődött ki, a melynél a szárnyak vagy tollak háromszögének oldalai ívszerűen vannak meghajtvva s ez által a háromszög egészben véve karcsubbá vált, különösen a kiálló csúcs felé; ebből a typusból való III. Fridrik császár buzogánya, melynek rajzát Boeheim művében láthatni (Waffenk. 361.); a n. múzeumi régiségtárnak több ilyen buzogánya tanúsítja, hogy e typus nálunk sem volt ismeretlen. Ritkábban fordulnak elő azok a formák, melyeknél a hosszukás hengeralakú fejből keskeny négyszögű tollak ágaznak ki; ez a változat leginkább nyugoton volt elterjedve s ott már a XIII—XIV. századból vannak emlékei. Az olyan typust, melynél a tollak vagy szárnyak szorosan

egymás mellett vannak, *gerezdes buzgánynak* nevezzük. Itt a fej már nem négyszögű, hanem vagy körte-, vagy gömbalakú. Ezt a formát különösen a törökökkel való érintkezés terjesztette el nálunk; ilyenek s aztán teljesen *gömbfejűek* voltak ugyanis azon rendesen türkiszekkel s egyéb ékkövekkel kirakott díszbuzogányok, melyek a szultánoktól kerültek az erdélyi fejedelmek udvarába. *Tüskés buzgánynak* nevezi a nép azt a csillagalakú typust, mely az irodalomban *csata-csillag* név alatt ismeretes. A homoród-szentmártoni falfestmény említett buzogánya ide tartozik s így ez a forma a tollas buzogánynyal együtt a legrégibb magyar buzogány-typusnak tekinthető. A *lánczos buzogánynál* a fej, mely lehet tollas, gerezdes, gömb- vagy csillagalakú, lánczról csüng; a régi magyar nyelv ezeket *lánczos botoknak* is nevezte.

A buzogánytól, rendeltetésüket tekintve, a mi természetesen alakjukra is befolyással volt, abban különböznek a *balta-* és *csákány-féllek*, hogy az ütésen, zúzáson kívül még vágásra is alkalmasak voltak. Nyelvünkben e fegyvernemre — ide számítva a hasonló jellegű s a fegyvertől alig elválasztható házieszközöket is — a következő elnevezések használatosak: *balta* és *csákány*, továbbá *fokos*, *fejsze*, *topor*, *szekercze*, *bárd* és *tagló*. Mindezeknél lényegesebb különbség csak a két első között van; *balta*, *fejsze*, *topor*, *bárd*, *szekercze* és *tagló* alatt olyan eszköz értünk, a melynek éle van; a *csákány* pedig mindig hegyes eszköz, a melynek azonban e mellett éle is lehet; míg a *fokos* tulajdonképp vagy a baltának, vagy a csákánynak képezi változatát, a mennyiben kifejtett és tagozott fokkal van ellátva s az elnevezés eredeti értelme és használata nem is volt egyéb, mint «fokos balta», «fokos csákány».

Alakját tekintve, legkezdetlegesebb ezek között a *fejsze*, mely csaknem négyzetidomú vaskos, nehéz pengét képez s a nyéllyuknak rendszerint négyszögű külső lapja minden tagozás nélkül egyuttal a foka is. Az elnevezés alighanem eredeti magyar s valószínűleg a. m. «fejes» (fejesze). Ezen az alapon ősi eszköznek vehetjük fel, fegyvernek azonban éppen súlya miatt nem igen volt alkalmas; azon változata pedig, melyet könnyűsége a harcban is használhatóvá tett, már a törökségtől került hozzánk. Értjük a *baltát*, melynek neve egészen hasonló formában megvolt a kunoknál és megvan a mai török-tatár népeknél s aztán a mongoloknál is, és vagy általában fejszét, vagy a magyar jelentés szerinti baltát értik alatta. A *balta* tehát kisebb és könnyebb *fejsze*, pengéje kissé megnyúlik s az él felé kiszélesedik úgy azonban, hogy az él szélessége mindig kisebb mint a penge hossza. Ez a typus már népvándorlaskori leleteinkben előfordul. Megvan a keszthelyiben (Lipp: A keszthelyi sírm. 35. ábra), az ordasiban, nemesvölgyiben (Arch. Ért. 1886. VI. 330. l. 10. á.) s ezenkívül ugyanez a typus föltalálható a régi Nagy-Bolgárország területén is, (Aspelin Ant.

du Nord Finno-Ougr. 165. l. 767.) Egészben véve tehát az országszerte, ma is használatban levő hosszúnyelű kézi balta, a mely nélkül a somogyi kanász el sem képzelhető, megfelel annak a balta-typusnak, melyet a népvándorláskori keleteurópai turánok, hunnok, avarok, ó-bolgárok és a lebediai magyarok használtak. A *topor*, mely úgy látszik szintén a törökségtől való (topuz=buzogány), abban különbözik a baltától, hogy vaskos és nehéz, — a fejszétől pedig, hogy nyele rövid s a penge az él felé kiszélesedik. Eredetileg kalapácsfelé tompaélű ütőeszköz lehetett* s ilyen alapon vitték át a buzogány megjelölésére is. Az oláhok, vendek és tótok minden bizonynyal tőlünk vették át a «topor» elnevezést. Könnyű, lapos penge s a mellett úgy fölfelé, mint lefelé hosszan elnyúló él jellemzi a *bárdot* és *szekerczét*, melyek közül a névtanúsága szerint, amazt a németektől, ezt a szlávoktól vettük. Az elnevezés mai használata szerint különbséget köztük csupán a nyél hosszabb (bárd) vagy rövidebb (szekercze) volta tesz s mindegyikre alkalmazzák a mészárosok által használt *tagló* (az az tagoló) nevét, a mely — egyenesen a leölt állat szétdarabolására használt eszköz e szerint semmi esetre sem sorozható régi fegyvereink közé. A bárd és szekercze azonban fegyver volt s magát ezt a bárd-typust holdalakban ívelt éllel ismerik a középzásiai nomádok is, a kik «ajbaltának» azaz holdbaltának nevezik. A lefelé nyúló széles pengéjű szekercze-typus előfordul a nagy bolgárországi leletekben (Aspelin. 165. l. 764, 766.) s nálunk a népvándorlás korában keskenyebb pengével a nemesvölgyi sírokból (Arch. Ért. 1886. VI. 330. l. 7, 9. á.). Ugyanitt (Id. h. 8. á.) s aztán Keszthelyen (Lipp. id. m. 124. á.) egy más typus is találtatott; az aránylag nagyon keskeny négyszögídomú penge föl- és lefelé hosszan elnyúlik s a nyéllyukkal egy még keskenyebb, de hosszú tag köti össze, mely a penge közép részének képezi a folytatását. A középkori magyar bárdnak, mely elmaradhatlan Szent László hagyományos ábrázolásánál, a falképek, p. a turnicsei és gelenczei (Rómer: Régi falk. 28. Arch. Ért. 1885. V. 216), úgy szintén az érmek szerint félkörívben hajló éle volt, úgy hogy a penge megközelítette a félhold alakját. Ez a félholdalak keleti befolyásra vezethető vissza; az ó-német bárdoknak nem ez volt a formájuk, ellenben a mozlímoknál nagyon el voltak terjedve.

A *csákány* a baltához hasonlóan szintén azon ősmagyar fegyverek közé tartozik, melyeket valamely török eredetű néptől vettünk. A kirgizeknél a «csakan» hosszúnyelű baltát jelent, eredeti értelmé pedig a. m. ütő, vágó, szuró, metsző. Az elnevezés elterjedt az egész délkeleti és keleti Európában** s tekintve, hogy már az ó-szlovéneknél is

* V. ö. kaz. tat. tupasz = tompa; kun: top = golyó, tup = tönk.

** Ó-szlovén: csekan, orosz: csekan, lengyel: czekan, vend: csakan, szerb: csukanac, bolgár: csjukan, oláh: csokan, albán: csekan.

megvolt, valószínű, hogy a hunn-bolgár elemtől veszi eredetét. Csákány az elnevezés mai magyar használata szerint olyan eszköz vagy fegyver, melynek pengéje vagy két szárnyú s akkor egyik oldalon hegyben, a másikon pedig kapaszerű élben végződik, vagy egy szárnyú s ez esetben csak a hegyben végződő pengéresz marad meg. Bizonyos azonban, hogy eredetileg sokkal általánosabb volt a használata s hajdan nemcsak a mai fokost, a melynek külön névvel való megkülönböztetése alig lehet régiebb egy-két századnál, hanem a bárdot és szekerczét is csákánynak nevezték. Mert a leletekből kitűnik, hogy a népvándorlás korában nemcsak a magyarországi, hanem a nyugoti hatásnak ki nem tett volgamenti ural-altáji népek is ismerték és használták azt a fegyvernemet, melyet a mai értelemben vett bárd- vagy szekercze-typushoz csatoltunk, de a melynek mindenesetre más volt a neve, mint a német és szláv eredetű «bárd» és «szekercze». Sőt ugyancsak a leletek alapján azt is konstatáljuk, hogy a tulajdonképeni ősi csákány-typusból ép az a rész hiányzik, mely későbbi fejlődésében, körülbelül a XV. századtól fogva megkülönböztető jegyévé vált, t. i. a hegyben végző penge. A leletekben az itt tárgyalt csoportba tartozó fegyvereknek mindig csupán éllel ellátott pengéjük van. A két ősi elnevezés tehát, a *balta* és a *csákány*¹ csakis ezekre vonatkozhatott. A balta-typusról konstatálható, hogy lényeges átalakuláson nem ment keresztül s jellemző formájában egész napjainkig fennmaradt; az ősi csákány-typus tehát nem lehetett más, mint a népvándorláskori volgamenti s a középkorban a Szent-László-féle bárd s aztán a nagy bolgárországi kettős pengéjű baltaszerű díszfegyver, melynek rajzát Aspelin közölte. (Ant. du Nord finno-ougr. 165. l. 771. á.).² A csákány, bárd, szekercze elnevezést bizonyára sok ideig egymás mellett fölváltva használta a nyelv, legfőlebb annyi megkülönböztetést téve, hogy egyik a kisebb alakú, könnyebb magyar, a másik kettő a nagyobb és szélesebb pengéjű, nehezebb szláv és német szabású bárdot jelentette. A különbség akkor állt elő, mikor a csákánynak a foka is kifejlődöttebb tagozódást kezdett nyerni, eleinte egyszerű tüske alakjában, a melyet legelőbb az I. Mária királynő, azután I. Ulászló, V. László és Mátyás aranyain ábrázolt Sz. László-féle bárdon láthatunk,³ később ez a tüske mind-

¹ A *topor* név nem általános a magyarságnál. Talán az avaroktól származik, a kiknek hatása inkább csak a nyugoti magyarságra terjedt ki, a melynél a *topor* is használatban van.

² A szó etymologiai értelme szerint egyaránt jelenthetett vágó és zúzó fegyvert. A csagataj nyelvben: csak = vág, metsz; a kirgizeknél: csakán = hosszonyelű balta; az ozmanliknál: csaki = kés; a kunoknál: csakucs, csakhuks = kalapács; a kazáni tatároknál: csak = szur, csip, ut csak = tüzet üt, csihol.

³ A Mária-féle aranyat I. Weszerlénél Tab. V. n. 2., itt még egyszerű fok; Zsigmond és Albert aranyain nincs meg; I. Ulászló aranyai közül (Tab. VII.) a 9. és 10. számún a bárd fok nélküli, a 11-ken fokos, a 12-en tuskés; Hunyadi Jánosé fok nélküliek; V. Lászlóé közül (Tab. VIII.) a 13-ik tuskés; Mátyás aranyain a tuskés bárd már nagyon gyakori. A falképeken (Turnicse, Homorod-Sz.-Márton, Gelencze, Füle) a bárd fok nélküli.

inkább megnőtt, majd az éllel ellátott pengét ki is szorította. A fejlődésnek ezen menete pedig kétségtől a vért fejlődésével van összefüggésben. A míg a vért sodronygyűrűkből állt s ennek túlnyomó használata eltartott a XIV. század végéig, nálunk tovább is: a bárdszerű vágó fegyvernek volt kelete, mely egy súlyos csapással kettémetszette a vassodronyt; a XIV. század vége felé azonban a teljes vasöltözék kezdett divatba jönni s a XV. század közepén túl már Európaszerte általánossá vált: ekkor tehát beállt a szüksége egy olyan támadó fegyver alakulásának, mely át tudjon hatolni a páncél lemezén, erre pedig a csákány és bárd a régi alakjában már nem alkalmas. A csákány tuskében végződő fokának kifejlődését tehát a XIV. század végére vagy a XV. század elejére tehetjük s a milyen arányban terjedt a vaspáncél, olyan arányban nőtt a tuskés csákány jelentősége is, úgy hogy a XV. század vége felé s még inkább a XV. század folyamán az éllel ellátott pengerezs már fölöslegessé vált és kezdenek elterjedni azon csákányok, melyeknél a penge madárorrhoz hasonló alakot vesz föl s ezzel egyidejűleg kifejlődött a gömb- vagy négyszögalakú tompa fok, mely a páncél és sisak behorpasztására szolgált s egyuttal a csapás súlyát is emelte.

*

Végig menve régi támadó fegyvereink során: lássuk hogyan és mivel védték testüket őseink a harcz folyamán.

Két dolgot emelhetünk ki mindjárt kezdetben: t. a védelemre szolgáló fegyverzet, mint e tanulmány elején már említettük, a lebediai magyarságnál csak mellékes volt, itt tehát a középkor folyamán a nyugoti hatás sokkal erősebben jelentkezik, mint a támadó fegyvereknél; 2. mindamellett, ha mellékes volt is, teljesen nem hiányzott s úgy a sisaknak mint a vértnek, sőt a paizsoknak is bizonyos nemét ismerték és használták őseink, különösen az előkelőbbek.

Általában pedig az egész keleteurópai pusztaság nomádjainál a bőrből vagy vastag nemezből készült ruházat nyújtotta a legfőbb védelmet s a nép zöménél a magyar vidékeken több helyütt még ma is használatban levő prém nélküli hegyes süveg, melynek felhajtott szélét — úgy látszik — csak a kunok hozták divatba, aztán a bő nemez-köppönyeg, a suba, farkasbőr-kaczagány, bőr-ködmen sat., melyek az elnevezés török-mongol rokonságának tanúsága szerint kétségtől az ősi viselet maradványai, eléggé pótolták a sisakot, vértet és pajzsot.

A sisak kezdetleges nemét azok a galgóczi és szolymai pogánykori magyar sírokban talált s arabeszekkel ékített ezüstlemezek szolgáltatják, melyek a süvegre erősítve,* ha nem is az egész arcot, de

* Hogy csakugyan ez volt a rendeltetésük, kitűnik abból, hogy — miként a szolymairól konstatálva van — a csontváz fejénél nemez maradványokkal együtt találtatott a lemez. (Lehoczy T. *A szolymai sír*. Arch. Ért. 1886. VI. 379.)

a főt megvédték a kardcsapások ellen s egyuttal diszítésül is szolgáltak. Ha érclemezzel vagy lemezdarabokkal az egész süveget körülfogták vagy épen beborították, a mihez hasonló példát a népvándorláskori germánoknál találunk:* akkor a sisaknak egy olyan neme állt elé, mely teljesen a süveg idoma szerint alakult s miként ez, csúcsban végződött. S a kelet-európai nomádok ezen sisakformáját egész a III—IV. századig visszavezethetjük. Ilyen sisakot visel ugyanis a nagy-szentmiklósi kincs 2. sz. korszóján ábrázolt s már említett szarmata vitéz (Hampel J. A nagy-szt.-mikl. kincs. 8, 105. Arch. Ért. 1884. IV. 8, 105. Boeheim id. m. 123. l.), a mely sisakforma hátsó részén ezen fölül megtaláljuk még az egész középkoron át használatban volt sodrony-válltakarót s a görögöknél és rómaiaknál nem divatos tollbokrétát. Más emlékei is vannak e vidékről a csúcsos fejtakarónak, a melyeknél azonban nem ismerhetni föl, vajjon sisakok-e vagy egyszerűen süvegek? Valamennyi közt a legrégibb — hat-hétszáz évvel korábbi a nagy-szentmiklósi kincsnél — egy a kámamenti ananinoi őstemetőben talált bronzlemez rajza, mely hegyes fővegű emberi alakot ábrázol. (Aspelin: Antiqu. 107. l. 402. á.) Boeheim (id. m. 123.) egy szintén e vidéken, a vjatkai kormányzóság területén talált népvándorláskori, V. századbelinek vélt bronz-lovasszobrocska rajzát közli, melyen a lovas hasonlóképp csúcsos fejtakarót visel. Permben egy kis bronzszobrocskát leltek ilyen főveggel (Aspelin id. m. 132. l. 540.) s hasonlót viselnek a dél-oroszországi szobrok csészetartó alakjai is (Aspelin id. m. 84. l.). Mindezekből pedig kitetszik, hogy a hegyes süveg ősi fővege a keleteurópai uraltáji népeknek s a süveg alakjának felel meg az a sisakforma, mely e népeknél már a népvándorlás kezdetén kifejllett; ilyen volt tehát az ősmagyarok sisakja is: csúcsos vassapka, miként azt már Kápolnai P. J. is megjegyezte. (Arch. Ért. 1880. XIV. 193.)

A népvándorlás árkai a nyugot-európai népeknél is elsöpörték az antik formák hagyományát s a mi különösen a sisakot illeti, Boeheim szerint a IX. századon innen a római forma utolsó nyomai is eltűnnek és a X. század közepe felé a keleti formák félreismerhetlen befolyása alatt egy új alakja kezd feltűnni a sisaknak, mely csúcsban végződik s elején lefelé nyúló orrvédő-vassal volt ellátva, hogy az arcot megvédje a kardvágástól. Legrégibb emléke Prágában a 938-ban megölt szent Venczel cseh herczeg sisakja (Boeheim 26. l.) s a bayeuxi szőnyegek szerint ugyanilyen alakja volt a normann hódítás korában úgy az angol-szász, mint a normann sisakoknak. A fegyvertani művek a normannoktól szokták származtatni a sisakok ezen alakját. Egész a XII. századig tartott e forma divatja, a midőn a németeknél s tőlük Európa többi

* Lindenschmit L. *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit*. Mainz. 1878. III. Bd. 10. Hft. 5. Taf. — Boeheim id. m. 24. l.

népeinél is a csöbör- vagy fazékidomú sisakok terjedtek el, mig nem a XIV. század kezdetén újra az úgynevezett normann-formának egy változata kezdett divatba jönni, főleg Közép-Európában. Nyugoton azonban még a XIV. század utolsó negyedében is előfordulnak a csöbör-sisakok; ilyen látható p. III. Eduárd angol király legidősb fiának, az ú. n. fekete hercegnek (sz. 1330. + 1376.) canterburyi siremlékén is. (Boeheim 29.) Már a XIV. század vége felé nagyon átalakult a csúcsos formájú sisak; az orrtakaró vas, mely Németországban 1330 körül tűnik fel s tart 1370-ig, helyt ad a kutyafej-alakú sisakrostélynak, a sisak teteje pedig elveszti csúcsosságát s a Franciaországban ugyanezen időtájt használatba vett vaskalapokhoz hasonlóan, a fejtető idoma szerint alakul.

A nyugot-európai sisakformák fejlődésének ezen rövid vázlata után is lehetetlen, hogy két körülmény szembe ne tűnjék. Az egyik az, hogy a csúcsos forma Boeheim szerint is keletről, vagy mondjuk szabatosabban, a volga- és donmenti vidékről veszi eredetét; a másik pedig, hogy Nyugat-Európában való kétszeres föltünése összeesik azzal az idővel, a midőn Magyarország kétségtelen befolyást gyakorolt nemcsak a szomszédos, hanem a távolabb fekvő nyugoti országokra is. A honfoglaló magyarok a X. század első felében egész Európát bekalandozták s a németek csakis akkor voltak képesek határt szabni a folytonos becsapásoknak, midőn Madarász Henrik lovasságot szervezett, a melyet őseink módjára gyakorolt be s Merseburgnál a saját fegyvereikkel győzte meg a magyarokat.* A dolog természetében fekszik, hogy itt nemcsak bizonyos elméleti alapelvek, hanem a fegyverkezés külső formáinak átvételét is föl kell tennünk s az a sisak, melynek alakja a volgavidéki süveg mintájára fejlődött ki s orrvédő vasával nem a kardszúrást, hanem a kardvágást igyekeztek feltartani, mert az ez ellen való védekezésnek a szüksége forgott fenn: nem normann, hanem magyar volt. Tudjuk, hogy szent Istvántól kezdve viszont a nyugot kezdett átalakító hatást gyakorolni a magyarságra, egyebek közt a fegyverkezésben is, úgy hogy XIII. századbéli pecséteinken, sőt a XIV. század első tizedeiben is a fazék-alakú német sisakok jelennek meg.** Ugrin kalocsai érsek csapatának a tatárok elleni kudarcza azt is mutatja, hogy a nyugoti szabású nehéz fegyverzet ezen időben nagyon el volt terjedve a magyarságnál. A kunok beköltözése azonban fölélesztette a már nagyon háttérbe szorult régi hagyományokat úgy a harcmódban, mint a fegy-

* Lásd az egykorú *Widukind* művét, főleg a 38. fejezetet. (Pertz Gy. H. Mon. Germ. Hist. Vol. V. Scriptorum Tom. III. Hannoverae. 1839. 434. l.)

** Ilyenek p. a László mester 1236-iki (Arch. Ért. 1877. XI. 257), V. István újabb király 1264-iki (Pray Gy. Syntagma hist. de Sigillis Regum et Reginarum. Buda 1805. Tab. VIII. fig. 4) s 1270-iki (Arch. Ért. 1880. XIV. 368), Béla herceg 1268-iki (Pray id. m. Tab. VIII. fig. 5) s aztán Tamás 1321—42 közti erdélyi vajda (Arch. Ért. 1878. XII. 251) sat. pecsétjein látható sisakok.

verkezésnél és tekintve azt a kiváló szerepet, melyet a kunok királyaink, IV. László, Róbert Károly, Nagy Lajos külföldi hadjáratai alkalmával vittek, nem lehet kétségünk arra nézve, hogy hol és miben keressük az úgynevezett normann sisakok új divatának eredetét.

A XIV. századtól fogva már képekből is ismerjük a magyar sisak alakját úgy a Képes Krónika, mint a sokszor emlegetett turnicsei, gelenctei, homoród-szentmártoni sat. XIV. és XV. századbeli falfestmények után. Ezekből azt látjuk, hogy a sisak csúcsos s a csúcsa néha kissé hátra hajlik, csak hogy míg a XIV. századbeli, de erősen nyugoti befolyás alatt levő Képes Krónikában és a turnicsei festményeken a sisak hátsó része lefelé kanyarodik s egész a vállig ér: a későbbi időből való székellyföldi falképeken még mindig a régebbi forma látható, a sodronygyűrűkből font válltakaróval. Ezen utóbbi typushoz tartozik a n. múzeum egy a Duna medrében lelt XIV. századbeli, egykor díszes, de megrongált sisakja, aranyozás és ezüstözés maradványaival s vésett ékítéssel ellátva; bár nem magyar, hanem valószínűleg perzsa eredetű, annyiban mégis fölemlítendőnek tartottam, hogy hazai lelet, s esetleg (ha t. i. nem a török korszakból való) a kelettel való középkori érintkezésünk egyik becses emléke.* Egy másik ilyen, tetején madárral diszített sisakunk az alsó széléről köröskörül lecsüngő sodrontakaró jaáltal átmenetet képez a középkori magyar sisakok egy régebbi motivumokat föltüntető, különben pedig egész a XVI. század végéig használatban volt csoportjához. E csoportnál a vaslemezből készült sapka épen csak a fej tetejét fődí be, a többi része sodronyból van fonva, mely elől természetesen rövid, csak a homlokot fődíte el, az arczél pedig szabadon volt, oldalt és hátul azonban az arcz és fej többi részével együtt a vállat is eltakarta. Úgy látszik, hogy ezek mellett a XIV. század folyamán még az ősi érclemezes süvegek sem mentek ki végkép a használatból; a Képes Krónikában legalább több helyen (p. a cesumauri ütközet ábrázolásánál) találunk olyan, elől sajátságos diszítéssel ellátott süvegeket, melyeken többé-kevésbé fölismerhetni az ezüst- vagy réz-lemezeket. Ezek is kétféle változatot tüntetnek föl: az egyiknél csak elől van a galgóczihoz és szolyvaihoz hasonló négyszögű lemez; a másiknál a lemez, mely elől magasabb, hátrafelé pedig fokozatosan keskenyedek, egészen körülfogja a süveg alsó részét.

Megvolt tehát nálunk annak a typusnak a primitívebb alakja, melyből a mozgatható orrvédő-vassal és a homlok fölött ellenzővel, hátul pedig a rákfarkhoz hasonló lemezes nyaktakaróval ellátott sisak fejlődött ki, az ú. n. *huszársisak*. Ez a forma a XVI—XVII. század folyamán nemcsak nálunk volt elterjedve,** hanem egyidejűleg föltűnik a

* L. leírását Boncz Ödöntől. Arch. Ért. 1885. V. 374.

** Egy egész sorozatot közölt ezen sisakokból az Archæologiai Értesítő 1881-ki évi

lengyeleknél, oroszoknál és ozmanliknál is. Kétséget sem szenved, hogy e népek sűrű érintkezéseik alkalmával a kölcsönös hatásnak sokféle nemét gyakorolták egymásra s a régészetnek még nagyon sok dolgot fog adni, hogy az ily körülmények között kifejlődött tipikus formáknál az egyes motívumok származását és kellő egymásutánját kimutassa. A részletes összehasonlítás ezen sisakformánál is különböző eredetű elemeket fog majd konstatálni, bizonyos p. az, hogy a fokoatosan hegyesedő nyulánk forma sokkal inkább jellemzi a török s aztán a tatár befolyás alatt álló orosz, mint a felfordított virágkehelyhez hasonló magyar és lengyel sisakokat. De az is bizonyos, hogy e typus alakulásának központjául Magyarországot kell fölvennünk; erre mutat p. a sisak-ellenző, mely a mozlim törökségnél vallásos okokból nem fejlődhetett ki, nálunk ellenben, mint kiválóan jellemzőnek tekintett sajátság szemben az arcot egész szabadon hagyó süveggel, kucsmával s kalpaggal, egyenesen alkalmat szolgáltatott a «sisak» elnevezésre,* melyet ugyanilyen kiejtéssel átvettek aztán tőlünk a lengyelek (szyszak), csehek, horvátok (šišak) és oroszok is (šišaku). Eljutott a név a németekhez is, a kik «zischägge»-nek a magyar, lengyel és török sisakokat nevezték. Ezen sisakok, mint Boheim mondja, 1590 körül tűnnek föl Németországban, elébb Ausztriában, Bajorországban s Lengyelország

folyama. (Új foly. I. k. 180. l.) Előkelőbb urainknál csak a xvi. sz. közepe táján terjedt el e forma; a xv. sz. végén s a xvi. sz. első tizedeiben még a német-olasz divatot követik a sirmélekek tanúsága szerint. (Lásd a xv. századbeli Viczay-félet Arch. Közl. I. k. 166. l. V. t. 20. sz. — Szapolyay Imréét, † 1487. Arch. Ért. 1890. X. 342. — Szapolyai Istvánét, † 1499. Uo. 135. — Az 1521-ben elhalt Ujlaky Lőrinczét 1500-ból Arch. Ért. 1889. IX. — Thurzó Jánosét, † 1508, Henszlmán Imre «Lőcse régiségei» cz. művében. Magy. Rég. Eml. III. 2. r. 132. — Máriássy Istvánét, † 1516. Arch. Ért. 1887. VII. 426. — Perényi Imréét, † 1519. Arch. Ért. 1888. VIII. 301. — Warkocs Kristófét, † 1520. Arch. Ért. 1887. VII. 332.) — Az 1557-ben elhalt Serédy György sisakja átmenetet képez a magyar sisakformához. (Myskovszky V. Bártfa műemlékei. Magy. Rég. Eml. IV. 1. r. 113 l.).

* Furcsán van ezzel a szóval a nyelvészet. A híres szláv nyelvész Miklosich elébb, a szláv nyelvek idegen elemeiről írott művében magyar származásának vette föl a sisakot. A magyar nyelvészet válasza azonban erre az volt, hogy nem tudja, mivel bizonyítaná Miklosich a szó magyar voltát. (Nyelvt. Közl. VI. 313.) Erre aztán Miklosich, bár a szó eredete homályosnak maradt, összállítva a magyar nyelv szláv elemeit, már a nyelvünkbe ájtott szláv szavak közé sorolta. Tulajdonkép pedig nem egyéb, mint a tősgyökeres magyar *siska* szó, a mi azt jelenti: «lehajló», «lekonyuló», «lenyomott» s közös eredetű a «saj-tó» vagy «su-tu», «súly» és «súly-ed» szavakkal. (Van ugyan az oroszban és csehben is egy «šiška» szó, csakhogy ez daganatot jelent.) A «siska» egyszerű részesülői alak a «sisk»-igéből (v. ö. varg-a, bands-a), melynek töje «su-», «suj» — nyom s képzésére nézve megfelel a «rosk-», «roskad» igének. (V. ö. rogy, ro-). A sisak e szerint olyan vasból készül fejtakaró, mely a sisakellenző által «siskává» vált. A szó keletkezésére nézve különben megjegyezhetjük, hogy már a sisakellenző kora előtt kifejlődhetett az elnevezés, különösen azon vaskalapok után, melyek nyugaton már a xiii. században megvoltak s a minőt nálunk a Képes Krónika ábrázolása szerint Róbert Károly viselt. (Közölte a rajzot Pór A. *Trencsenyi Csák Máté* Budapest. 1888. 77. l.) A mi a szlávokat illeti, hogy nem volt valami régi közös szavuk a sisak elnevezésére, mutatja az, hogy a lengyeleknél és cseheknel még a «przylbica», «prilbice», sőt a lengyeleknél a német «helm» is használatban volt; a délszlávok pedig megoszlanak, a magyar hatásnak inkább kitett horvátoknál és vendeknél a «šišak», a szerbeknél és bolgároknál a «šlem», «šljem» elnevezés terjedt el.

felől Saxoniában majd a többi tartományokban is; a harmincz éves háboru után pedig Európa minden seregében elterjedtek s a XVII. század végéig fenmaradtak. Egy ilyen Nyugot-Európába került 1580 körüli, különben pedig készítésére nézve is magyar sisaknak, mely III. Károly lotharingi herczegé volt (1540—1608), a rajzát is közli Boeheim. (Id. m. 53.)

A *vértnek* a honfoglaló magyarság által való használatáról Bölcs Leo már idézett szavaiból értesülünk,¹ melyeket alább is megerősít, midőn azt mondja, hogy nemcsak magok a turkok vannak fegyverben, hanem az előkelőbbek lovaik elejét is vassal vagy lemezzel fedezik.²

Az elnevezés kétségtől való a volgamenti népek valamelyikétől való s ha nem is épen török eredetű, mint Vámbéri állítja, annyiban az ő véleményéhez csatlakozhatunk, hogy megfelel a török-tatár «börti», «pürti» szónak.³ Az elnevezés ezen etymológiája egy pár föltünőbb jelenséget is megvilágít, a minő p. az, hogy a Márk-féle krónikában a Vértess-hegység nevének népetymologikus magyarázata szerint a vért a. m. paizs,⁴ — vagy a minő a sisak nevének aránylag kései alakulása s egy régebbi elnevezés nyomainak teljes hiánya. Az tűnik ki ugyanis ezekből, hogy a «vért», «vértzet» hajdan általános elnevezése volt mindenféle védő fegyvernek s egyes nemei közt csak annyi megkülönböztetést tettek ősünk, hogy az egyiket p. «mellvértnek», a másikat «fejvértnek» sat. nevezték.

A kelet-európai nomádok régi vért-typusát a Krisztus utáni első századokból számos emlék fentartotta.⁵ Jellege mindegyiknek ugyanaz, pikkelyalakú lemezekből vannak összeállítva. Ilyen vértje van a nagy-szentmiklósi kincs sokszor emlegetett szarmata vitézének s az egyes pikkelyeken azt is kivehetjük, hogy a ruhára voltak fölvarrva s az egész testet elfödtek, kivéve az alsó kar- és lábszárt, melyeken összerótt keskeny érczpántok képezték a vértzetet. Hazánkban gyakran találhatók e nemű, két oldalról kilyukasztott, legfőlebb egy centimeter átmérőjű kisebb-nagyobb bronzpikkelyek s mint Virchovnak a kubamenti sírmezőkről írt munkájából láthatni, az alánok, tehát egyik szarmata törzs ivadékainak tekintett osszéték földjén is gyakoriak.⁶ Valószínű, hogy pogánykori leleteink közül a benepusztáiban talált 30 vagy 40 db Berengárféle s a verebiben a csontváz mellén lelt 12 db olasz és

¹ Leonis *Tactica*. xviii. 49. Meursiusnál Vol. VI. 797.

² Οὐκ αὐτοὶ μὲν μόνον ὀπλοφοροῦσιν ἀλλὰ καὶ οἱ ἵπποι τῶν ἐνφανῶν σιδηρῶ ἢ κενοῦκλῳ τὰ ἔμπροσθεν μέρη σκέπονται. U. o. cap. 50. Meursius id. h.

³ A török-tatár népek «szaut», «zagit», «szeüt»-nek, azaz védőnek nevezik.

⁴ «Et hoc autem eventu locus ille, unde Teutonici tam turpiter dedecorati obiectis clypeis fugerunt, usque hodie Vertes hege nuncupatur.» Marci Chronica P. II. Cap. 50. pag. LII.

⁵ Hampel J. *A nagy-szentmiklósi kincs*. Budapest. 1884. 102. l. (És Arch. Ért. 1884. IV. 102.)

⁶ Virchow R. *Das Gräberfeld von Kuban*. Berlin, 1882. Taf. VIII—X.

frank érem is ilyen célból felhasznált vértpikkelynek tekintendő, a mire különben az a körülmény is mutat, hogy az érmek két helyen át vannak lyukasztva.*

A pikkelyekből készült vért a népvándorlás korában a nyugot-európai népeknél is mindinkább elterjedt. Már a VIII. századból vannak emlékek, minők p. a sanct-galleni codex aureus képei, melyek közül a Boeheim által közölt (id. m. 125. l.) Saul-képen azt látjuk, hogy míg a ruházatban túlnyomó az antik hagyomány: a vért, mely alakjára nézve egészen a rövid újjú, térden fölül végződő s nyak nélküli kabát-szerű felső öltöny idomait tünteti föl, a kelet-európai nomádok szokása szerint halpikkelyhez hasonló lemezekéből van összealkotva. Ezen típusból fejlődött aztán tovább a nyugot-európai vért, melynél a legnagyobb változás akkor állt elő, mikor a lemezeket többé nem a ruhára varrták föl, hanem elébb pikkely- vagy négyszögüre vagdalt lemez, később pedig az arabok hatása alatt sodronygyűrű alakjában egymáshoz erősítették s a vasöltözéket egészen külön választották a többi ruhától. Ez által a vértnek különböző neve állt elő, ú. m. a sodronyos fejtakaró, a vasing, sodrony-nadrág vagy inkább harisnya és vaskeztyű, melyek ezen kifejlett alakjukban nálunk is elterjedtek a *pánczél* névvel együtt, a hogy (panzer, panzier) a középkori németiség különösen a hasvértet nevezte** s kizsírították a ruhára varrt pikkelyek kezdetlegesebb vért-typusát. A sodronying aztán mindvégig megmaradt nálunk, a míg csak teljesen fölöslegessé nem tette a puska; nyugoton ellenben a XV. századtól a nagy lemezekből készült teljes vasöltözék jött divatba, melyet a XVI. század közepéig a magyar főurak is utánóztak. A törökkel való mindennapos harcok alatt azonban gyorsan kitűnt a nehéz fegyverzet célszerűtlensége s a XVI. század második felében már elhagytak belőle minden fölöslegest, csak elől maradt meg a sodronying fölé csatolt mellvas és ritkábban a haspánczél s aztán a karvas és a czombot védő lemezvas. Hasonló vértzet volt divatban a lengyeleknél s aztán az oroszoknál is; a törökökkel és tatárokkal való hadviselés ezeknél is az olyan vértzetnek szerzett nagyobb kelendőséget, mely a szabad mozgásban nem akadályozta a harczost; mind-ámellett, hogy a magyar szokás is befolyást gyakorolt rájuk, arra nézve bizonyítékul szolgál a már egy ízben említett lengyel *karwasz* = karvas elnevezés.

A *paizsnak*, a míg a nyilazásban állt a magyar harczmód legfőbb ereje, mint Salamon mondja a honfoglaláskori hadiszervezetről írt művé-

* Magy. Tud. Társ. Évkönyvei. II. 289. — IX. I. r. 15.

** Schröder H. *Zur Waffen- und Schiffskunde des deutschen Mittelalters bis um das Jahr 1200.* Kiel u. Leipzig. 1890. II. A mellvért régi német neve: halsberc, bönit, brünne, wâfenhemde, wâpenroc.

ben, igazi keleti nem igen lehetett őseinknél, ámbár hogy már Lebediában is ismerték, arra egy kétségtelen tanunk van Konstantinus Porphyrogenitusban, a ki azt írja, hogy Árpádot fejedelemmé választása alkalmával kozár szokás szerint paizsra emelték.¹ Ez a paizs kicsiny és kerek lehetett, olyanforma, minőt az ozmanlik használtak a későbbi időkben és Salamon szerint a kopjások védőfegyvere volt ugyancsak a kopja ellen. A karvértnek volt ez egy neme, a mint hogy a Képes Krónika főntebb idézett szavai szerint «vért» alatt nem csupán pánczélt, hanem «clypeus»-féle kisebbszerű kerek paizst is értettek őseink.

Az Árpádok korában a nyugoti befolyás egyfelől általánosan elterjesztette nálunk a paizs használatát, másfelől pedig behozta a külföldi formák divatját. A kis kerek paizst felváltotta a háromszögű német forma, mely a szerint a mint gyalogság vagy lovasság használta, terjedelemre nézve különböző volt: a gyalogságé nagyobb és kisebbszerű a lovasságé. Különben pedig címerrel voltak ellátva s XIII. és XIV. századbeli pecséteink szerint² miben sem különböztek a nyugotiaktól. Olaszország felől a négyszögű vagy tojásdad-idomú nagy paizsok használata terjedt el, melyeket «pavese», «pavisi» néven neveztek.³ Ez elnevezés valószínűleg Pavia városától veszi eredetét, mely az antik világban, mint Boenheim mondja (id. m. 180), nevezetes paizsgyártó hely volt. A *pavizi* szó, melyből a középkor vége felé a *paizs* szavunk alakult, korán meghonosodhatott nyelvünkben s még ezen régies alakjában átvették tőlünk az északi szlávok és oláhok,⁴ a mi újabb bizonyítékul szolgál arra, hogy a Magyarországon divatozó fegyverkezést mintául tekintették északi és keleti szomszédaink. E befolyás egy későbbi korszakában a már teljesen megmagyarosodott «paizs» szó is átment a lengyelekhez egy másik kifejezéssel, a «giermek»-kel együtt, a hogy a fegyverhordó, paizstartó apródot nevezték; a kora ezen újabb hatásnak, tekintve a szó alakját, körülbelül a magyar sisak kifejlődésének idejével eshetett össze.

¹ Ον (t. i. Ἀρπαδίην) καὶ ἄρχοντα κατὰ τὸ τῶν Χαζάρων ἔθος καὶ ζάκανον πεποιήσας, σηκώσαντες αὐτὸν εἰς σκοντάριον. (De administrando imperio. Cap. 38. Magy. Ak. Értesítő. Tört. phil. osztály. 1860. I. k. 118. l.)

² Ilyenek p. 1236-ból László somogyi ispáné és a Guth-Keled nembeli Leustaké (Arch. Ért. 1877. XI. 257), 1260-ból István tótországi báné (Arch. Ért. 1881. I. 199), V. István ifjabb királyé (Arch. Ért. 1880. XIV. 368), 1286-ból Mokyanus nádoré (u. o. 9.), 1304-ből a Csák nembeli Ujlaki Ugrin országbíróé és a Vigmán nembeli Lőrincz vajdáié (Arch. Ért. 1879. XIII. 22, 23), 1313-ból Lampert országbíróé (Arch. Ért. 1878. XII. 117), 1322-ből Dózsa nádoré (u. o. 116), 1321—42 közötti időből Tamás erdélyi vajdáié (u. o. 252), 1333-ból Lipolczi és Neksei Demeter tárnokmesteré (Arch. Ért. 1879. XIII. 231), 1354-ből Drugeth Miklós országbíróé (u. o. 185) sat.

³ Középkori latin: pavisium, pavissis, pavisorius; francziául: pavois, paviseur, pavissier; spanyolban: pavos. Megvolt a «pafesen» szó a középkori németsegnél, valamint a bizancziaknál is, a kiknél παφετζιον alakban honosodott meg.

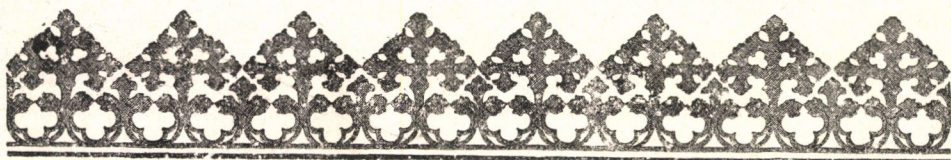
⁴ Cseh: paveza, pavéza, ruthén: povcza, lengyel: paweńż, paweńza, pawenza, oláh: pavězē, pavězē. A v-s alak mutatja, hogy nem lehet német közvetítésre gondolni.

A XIV. század közepe felé a lovasság által használt paizsok nagy változáson mentek keresztül. A háromszögű formákat kiszorítja a négyszögű, végein rendszerint megkerekített s közepén gerinczczel ellátott idom, mely ezenkívül a lándsa megtámasztására felső jobb szélén mély bevágással volt ellátva. Ilyen paizsokat találunk nálunk a Képes Krónikában és a turnicsei falfestményeken. E typus mellett már ekkor előfordul a teknőszerű későbbi huszáropaizs előképe is a Képes Krónikabeli Könd vezér paizsában s hasonló a gelenczei Sz.-László-legenda paizsai is (Arch. Ért. 1885. V. 216), míg Fülén a kerekidomú és laposnak látszó typus fordul elő. (U. o.) A kívül bőrrel, belül vászonnal bevont s festett virágokkal díszített könnyű huszáropaizsok, melyek a lengyeleknél és oroszoknál is elterjedtek, a XV. századtól kezdve dülényidomúak, felső végük balfelől magasabb, mint a jobb oldalon levő s a XV. században még a jobbfelőli bemélyítést is megtaláljuk a kopja számára; széleiken s közepén 5—6 vasdudorral voltak ellátva s mint fentebb említettük, teknőszerűen vannak meghajtva. A régiségtárban két ilyen paizs van, továbbá van a gráci fegyvergyűjteményben (Arch. Ért. 1881. I. 183), a Boeheim által közölt Mátyás idejébeli huszáropaizs pedig I. Miksa fegyvertani könyveiből vétetett. (id. m. 183.) A gyalogsági paizs alakja a XV. század folyamán a négyszögidomból a tojásdad forma felé közeledett; lapos volt s közepén széles gerinczczel ellátva. Ilyen p. a n. múzeum azon paizsa, melynek származását a lángnyelvek között koronával fűdött minuskula m. Mátyás nevének kezdőbetűje, eléggé mutatja Hasonlókat közöl Miksa császár szerkönyvei után Boeheim (id. m. 178, 179. l.), a melyeknél azonban a festett virágokkal való díszítés eléggé feltűnteti a magyaros motívumokat. Egyébként pedig az ezen időbeli magyarországi typus nem mutat semmi lényegesebb és feltűnőbb eltérést a nyugotitól. A magyar gyalogság jellemző sajátosságai fegyverzetben és viseletben úgy látszik csak a XVI. század vége felé, a hajdúk keletkezésekor fejlődtek ki; a fekete seregnél tudvalevőleg nagy számmal voltak idegenek, különösen pedig csehek.

Hátra volna még ezek után a hadi felszerelés harmadik neméről, a keleteurópai lovas népeknél annyira kifejlett s a nyugoton általuk elterjesztett lószerszámról, nyeregről, kengyelről sat. szólanom: ez azonban egy külön tanulmánynak fogja a tárgyát képezni.

Nagy Géza.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

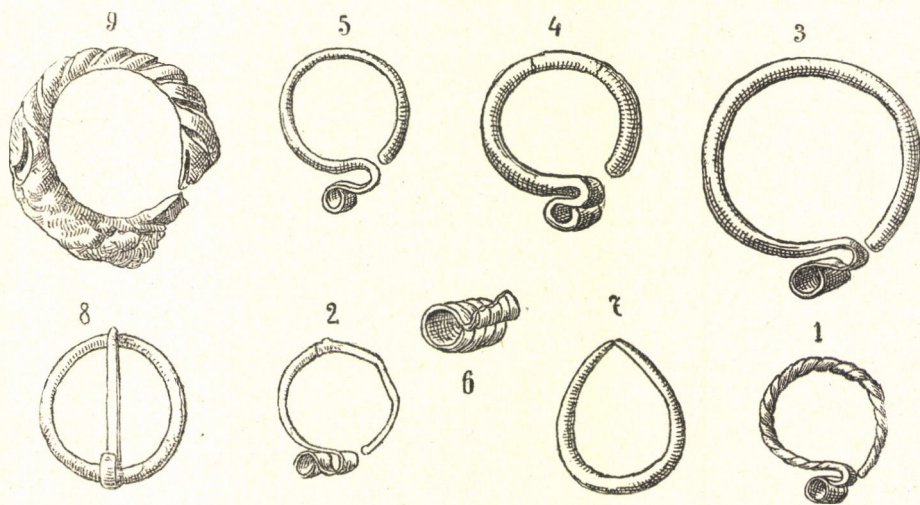
AZ OROSHÁZAI SÍRMEZŐ.

Ez év tavaszán értesített rokonom, Pongrácz Jenő, Pusztá-Szent-Tornyáról, hogy a szomszédos orosházai határban a szombatosok téglagyár-telepén a föld kihányása közben tömegesen akadnak emberi csontvázakra, koponyákra, apróbb jelentéktelen rozsdás tárgyakra és kis ezüst pénzekre, mely jelenségek megfigyelése után kíváncsúnak látszik egy rendszeres ásatás szakszerű eszközlése.

Újabb felszólítás követvén az értesítést, bárha a békésmegyei sírleletek az ásatás eredményeire nézve nagy reménységgel nem is kecsegtettek, az ásatás szakszerű eszközlése elhatároztatván, annak fogantatását f. évi június 16-án keresztülvittem, melynek eredményét a következő sorok tüntetik elő.

Orosháza községétől északra néhány puskalövésnyi távolságban van az úgynevezett Paskumi dűlő, a melyből két holdnyi területet a Szent-Tornya felé vezető út mentében jobbra és balra Kriston és társa téglagyártás céljából megvett, s ott a gyártelepet néhány év óta létesítette. A dűlőnek téglagyár-települ szolgáló része, a közel vidéknek emelkedettebb pontját képezi, a melynek keleti oldala alatt egy vízér vonul el, mely úgy látszik, régibb időben dúsabb víztartalmú és szélesebb volt, minthogy az ér mentén két oldalt sásas és nádas helyek vannak, melyek azonban a kultúra alatt hova-tovább végkép el fognak tűnni. A paskumi dűlőnek a vízér felé eső részén vannak elhelyezve a gyár épületei, s a vízér sekély partján a lerakó helye mindazon idegen anyagnak, melyet a téglagyártásra szánt földből kiválasztva halomba gyűjtenek, s a mely nagy tömegét mutatja fel azon csontdaraboknak, melyek a már leásott talajból oda hanyattak. Maga a talaj igen vastag televényföld, mely fekete agyagos homokból áll, s e szerencsés összetétel igen kedvező körülmény arra nézve, hogy még esős időjárás dacára is a benne talált csontvázakat a földből jóformán minden ásás nélkül is épen kihuzogatni lehet, s általában az ott levő tárgyak eredeti fekhelyükből alig mozdulnak ki, minthogy a könnyű agyagos föld súlyát annak homokvegyülete még inkább könnyíti, a talajvíz benne össze nem gyülemlik mert azt a homok levezeti.

Junius 15-én tehát a fent leírt körülmények megfigyelése mellett a telepet megvizsgálván, az összehalmozott csontok nagy bősége, valamint a négy-öt méternyire leásott talaj keresztmetszetéből kiálló szárcsontok végei egymás mellé sorakozva, már eleve is meggyőzhették a szemlélőt, hogy itt egy nagyobb terjedelmű sírmezővel van dolgunk, melynek teljes feltakarására annyi is kevesebb szükség volt, mint-hogy a már két év óta felhasznált agyagföldben sem bronzdarabok, sem egyéb jelentékeny fémtárgyak elő nem fordultak, a mint ezt az érdeklődők útján megtudtam; s ezek alapján sajátképeni feladatomban csak arra szorítkozott, meghatározni a temető kiterjedését, a temetkezés módját és az eshetőleges leletekből annak korát is.

OROSHÁZAI SIRLELETEK.

A telek tulajdonosa, Kriston úr, ki jövedelemről Pongrácz Jenő úr által már jó eleve értesülve volt; a legnagyobb készséggel megadta az engedélyt az ásatásokra nemcsak, de a szükséges munkásokat is rendelkezésemre bocsájtván, érdeklődéssel segédkezett a megejtendő ásatásoknál. Másnap, junius 16-án, bárha nem igen kedvezett az idő, s az eső meg-megszakadva majdnem egész nap permetezett, délelőtt 9 órakor megkezdém az ásatást, Kriston, Pongrácz Jenő és négy munkás közreműködésével. A már két év óta folyton leásott talaj keresztmetszetében az előbukkanó csontok által világosan kijelölve volt a sírmező szélessége, a mely 26,3 méterre rúgott; a hosszasági vonalat megtudandó 10—10 méternyi távolságban sorba árkokat ásattam, s constatalni lehetett, hogy a sírmező kiterjedésének hossza 38 méter, s minthogy a sírmező területének fele, a vízér partjától déltől északnak már az előbbeni években leásatott, az egész hossz 76 méterre terjedt; a sírmező területe tehát 2128 négyzetmétert foglal el.

Hozzá fogtunk ezután a sírok feltakarásához, s azon czélból, ha vajjon constatálható-e a temetkezés bizonyos rendszeressége, a sírmező különböző helyein hat sírt ástunk és takartunk fel. A felszín alatt 70 centiméternyi mélységben elhelyezve találtuk az első vázat, s csekély eltéréssel mélyebben feküdtek a többiek is, kelet-nyugati irányban valamennyi, t. i. arczzal keletnek fordítva. A vázak fekvőhelyét egymás mellett hol kisebb, hol nagyobb távolságban, de többnyire ugyanazon sorban lehetett észlelni. A sorok egymásutánjában azonban meghatározott rendszer nem volt tapasztalható, a minek természetszerű oka abban is rejlik, hogy az eltemetett test alkata kisebb-nagyobb, majd felnőtt, majd gyermek levén, az egyik sorba belenyúlt a másik sorban készített fekvőhely is.

A temetkezési módnak határozott jelleget ad az, hogy a hullákat koporsókba tették, erre mutat legalább a korhadtt famálladék, a mely a csontvázak körül és alatt található volt, s ez már a keresztyén századokra utal. A csontvázak fekvő helyzetben kinyújtva, a karok szorosan a testhez tapadnak, s minthogy gyakrabban előfordúl, hogy a kéz-izületek a medencze-csontban hevernek, jele, hogy a kezek összekulcsolva a hasüreg tájékán lettek elhelyezve. Kegyeleti tárgyak mint mellékletek sehol elő nem fordultak. Ékszerekül a csontvázakon általában véve csak fülbevalók, vagy Sophus Müller elnevezése szerint, halánték-gyűrűk fordulnak elő; s ezeken kívül igen ritkán egy-egy ezüstözött bronzgyűrű; mint használati tárgy egy csat-töredék bronzból lett kiemelve.

Egy másik jellemző fővonása az épen most említett halántékgyűrűk, Schläfenringe, a melyek dr. Biefel szerint * germán eredetűek lennének, Sophus Müller azonban beható tanulmányozás alapján és analógiák egybevetése után azon eredményre jut, hogy azok tipikus jelensége a soros sírmezőknek mindenütt ott, a hol szlávok tanyáztak, Észak-Németországban, Pomerániában, Sziléziában, Morvaországban, Ausztriában és Magyarországon is,** a mint hogy ezen halántékgyűrűknek nevezett tárgyak előfordultak már Csongrád, Nógrád, Turóc, Sopron és Békés megyében is.

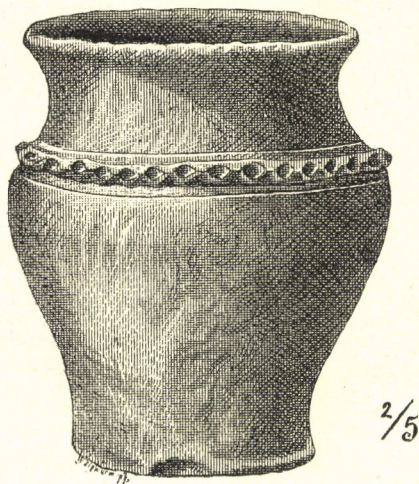
Alakjukra nézve kör-alakú egy darab vastagabb-vékonyabb érc-huzalból állanak, melyek végei összefutnak ugyan, de mégis nyitottak, s míg egyik vége tompán be van metszve, másik vége S alakban kifelé hajlik. Tekintve azt, hogy némelyik vastagsága olyan, hogy azt fülön áthúzni nem lehet, fülkarikának nevezni, nem lehet halántékgyűrűnek csak annyiban, a mennyiben azok a fül nyílása mellett hátrafelé a halántékcsont alsó nyujtványán találatnak, vagy nyomaik észlelhetők.

Az orosházai sírmezőben ilyen karikát ép állapotban 11 darabot,

* Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift. Breslau, 1874.

** U. o. 35. Bericht 189—197. lap és külön nyomat. Über slavische Schläfenringe.

töredékekben pedig 24 darabot szedtünk össze, de a már előbb kiásott és félrehányt koponyákon a fültövön mindenütt, alig egynéhány kivételével meglátszott a rézrozsa helye, élénk zöld színben, a mi biztos adatot nyújtott arra, hogy halánték- vagy fültő-karikája minden koponyának volt. Ezen karikák közül kilencz darab ezüstből, a többi részint ezüstözött bronz-, részint egészen bronzból van. Körületük átmérője 1.6 millimeter és 2.8 centimeter között váltakozik. A huzalok vastagsága 0.5 millimetertől 2 millimeterig terjed. Az egyik csontváz medenczében lelt gyűrű átmérője 2.9 ctm., anyaga ezüstözött bronz, s valószínűleg öntés útján készült, s rézsutos rovatkolása úgy tünteti föl, mintha sodrott volna; végre a felkarcsont alsó csuklója táján és a bal tompora mellett fölszedtünk egy darab vékony rézlemezt és egy csat-töredéket, melynek

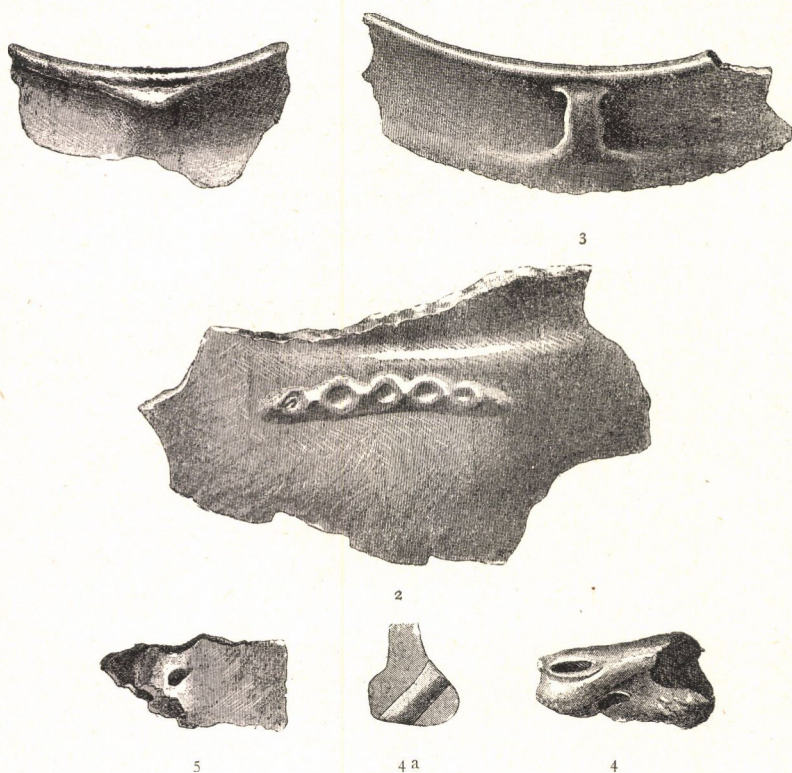
I. SZÁM. EDÉNY AZ OROSHÁZAI TEMETŐBŐL.

a tuskéje is ott feküdt még. A 3-ik és 4-ik csontváz alatt a padmalyon két kis ezüst pénzre bukkantunk, melyek egyike a 3-ik számú fekhelyen a sírmező keleti oldalán, I. László királyé, Rupp 3. spec. b; a másik, az északi oldalon feltakart fekhelyen II. Istváné, Rupp 3-ik spec.

Ha megvolna a lehetősége annak, hogy ezen érmék földcsuszamlás, vagy bármely más körülmény által a csontváz fekhelye alá juthattak volna, ez esetben a sírmező keletkezésének kora nem lenne meghatározható, s csak relative mondhatnók, hogy a tetemek már a népvándorlás korában lettek ott eltemetve, mint hogy e tipikus fültőkarikák az egész népvándorlási korszakon keresztül, sőt imitt-amott sporadice még az bronzkori urna temetőkben is találhatók. De az orosházai sírtemetőben, teljesen egyenlő szintájon az nem történhetett, s így felten-

nünk szabad, hogy ezen sírmező kora, a lelt érmekből annyira meghatározható, hogy az már 1077—1131. évek közötti időből való.

Nem így ezen felső sírok alatt levő alsó soros sírok, melyek két méterrel mélyebben fekszenek, a melyek a most vázolt síroktól lényegesen elütő jelleget tüntetnek fel. Igaz ugyan, hogy Sophus Müller leírása szerint az általa észlelt soros síroknál néha a sorok egymás alatt néhány lábnyira húzódnak el, de a temetkezés módjának jellegére nézve egyenlőek, itt azonban a sorok közötti tér a hat régi lábat meghaladja és a koporsónak, vagy mondjuk fa-ládáknak semmi nyoma, s az eltemetés-

2—5. SZÁM. EDÉNYTÖREDÉKEK AZ OROSHÁZAI TEMETŐBŐL.

nek annyiban egészen elütő jellege van, a mennyiben az alsó sorok között megejtett hat fekvőhely feltakarásával, az arcznak szabatos keletezése mellett, minden egyes csontváz felső teste, a mellkas alsó végződéseig, vörösre égetett és szélteben élére állított téglával volt körülveve félkör alakban; de itt épen úgy, mint a felső síroknál, semmiféle kegyeleti tárgy elő nem fordult. Fültő-karikát egyet sem találtunk, ámde a koponyacsonton a karikák zöldes rozsdafoltja mégis azt mutatta, hogy ezek is ugyanazon nép valának, mint a felső sorbeliek, de talán egy-két századdal előbb éltek, s minden valószínűség szerint legkésőbb szent

István korára tehetők, bár nincs kizárva lehetősége annak, hogy a honfoglalást megelőzőt korból közvetlen, az ott lakott szláv népektől ered; noha itt hazánkban eme fültő-karikáknak ethnographikus abszolút jelentőséget tulajdonítani kissé bajos dolog, minthogy azok az egész népvándorlási korszakon keresztül le a XIV. századig a soros sírokban nem ritkán előfordúlnak. Ilyeneket ismerünk, mint az orosházai hasonló soros sírokat és jellemző fültő-karikákat Szabad-Battyánál,¹ Nagyfalun, Letenyén, Szécsényben, Hajdu-Böszörményben² és Karczagon XIII. és XIV. századi frisachi érmekkel³ és Nemes-Ócsán.⁴ Mint analog lelet, úgy a soros sír-elhelyezés mint a tárgyakra, sőt még a korra nézve is leginkább megközelíti az alpári leletet, a hol hasonló fültő-karikák és gyűrűk I. Endre érmével, tehát 1047—60. közötti időből derítették fel.⁵ Ide számítható még Békésmegyében a gerendási⁶ soros sírmező I. István és Péter érmével.

Hat felső és hat alsó soros sírnek feltakarása és a megfigyelt körülmények fölöslegessé tették a további ásatást, mert konstatálható volt, a temetkezés szegénysége, módja és hozzávetőleges kora. Ezen művelet befejezte után, természetes volt a föltevés, hogy a hol ez emberek temetkeztek, ott a közelben lakniok is kellett; s ezt lehetőleg kijelölni vált szükségessé, a mi semmi nehézséggel nem járt, minthogy a sírmezőtől tovább északra ugyanazon pascumi dülőben, de még a téglagyárakhoz tartozó területen, nagy tömege volt észre vehető a cseréptöredékeknek, a hol, vagy a melynek közelében tanyáztak azok, kik ugyancsak ott temetkeztek is. Ép cserépedényt találnunk rövid próbálgatás után ugyan nem sikerült, de a múlt évben a telepen talált agyagedény Kriston úr szívességéből mégis ajándéku! jutott a m. n. múzeum régiségi osztályának. Az 1. számú rajz adja alakját az edénynek, melynek öble 13 ctm., legnagyobb átmérője 14.7 ctm., feneke 9.5 ctm., magassága pedig 16.4 ctm., durva készítményű, s minthogy kerekdedsége nem egyenletes és felülete érdes, úgy vélem, hogy az nem korongon készült. Az ott összeszedett cseréptöredékek közül, a mellékelt rajzok mutatják a jellemzetesebb darabokat. A második számú rajz hasonló disztíési motívummal bír mint az első, de a disztíest befoglaló kettős körvonal hiányzik rajta. Finomabb készítményű a három, négy, öt és hatodik számú; jellemző, hogy a 3-ik számún a kifelé hajló perem alatti hajlásban van a fül alkalmazva; a 4-ik számún az átfúrt nyujtvány az edény pereméből nyúlik ki, a melynek rézsutos fúrását a 4. a. keresztmetszetben tünteti

¹ Arch. Ért. Új foly. II. köt. 145. lap, 10—12. rajz.

² U. o. 146. lap.

³ U. o. 148. lap, 5. rajz.

⁴ Arch. Ért. XIV. kötet, 347. lap, LI. tábla, 5. rajz

⁵ Arch. Ért. Új folyam, 156. lap.

⁶ Arch. Ért. XIII. köt. 158. l., XIV. köt. 91. lap.

sége a homlokát szegélyző szallag; teste tánczközben egészen jobb lába föl. Az 5-ik szám alatti töredék, az átfúrt büttyöt az edény oldalán mutatja, s végre a 6-ikon az át nem fúrt büttyök-nyujtvány a peremből ered.

Meg kell még említenem, hogy a sírmezőkön talált összes tárgyak, melyek már előbb is és az ásás alkalmával előkerültek, ajándékképen a nemzeti múzeum régiségtárába kerültek Kriston, Pongrácz Jenő és Sperlággh gyógyszerész úr szívessegéből, a ki még ezen felül egy Oros-házán építkezés alkalmával talált népvándorlási arany fülbevalót is adott a régiségtárnak, Pongrácz Jenő pedig, a Trautmannsdorf herczeg bónumi tanyáján lelt három agyag-gyöngyöt és egynehány frisachi ezüst érmet ajánlott fel, a miért itt is nyilvános köszönetemet kifejezni kedves kötelességemnek tartom.

Majláth Béla.

KÉT PANNONIAI EMLÉK.

I. TÁNCZOSNŐT ÁBRÁZOLÓ DOMBORMŰ. — II. OEDIPUS-EMLÉK.

I. Ritkán akad a római birodalom határszélein igazán szép antik mű. «A pannoniai műmaradványokat szépségök miatt bámulni, nem szokott jó ízlésű ember dolga lenni», e találó szavakkal kezdi Hampel tanulmányát a pannoniai costumeképekről,* és ez az észrevétel kétségtelenül azokról az emlékekről is áll, melyek, mint a mythosi tárgyú domborművek, szorosan függnék össze a római művészetből átvett mintákkal.

Az aránylag legjobb domborművek egyikét, azt, melyet az ide zárt ábrában bemutatathatok, Tinnyén találták s ugyanott láttam Vásárhelyi Géza úr házában. A keskeny magas tábla anyaga sárga homokkő; bal szélén korinthosi pillér szegélyezi, egy más hasonló idomú táblával együtt találtatott, melyet másféle domborművek ékítenek; a két táblát valószínűleg párhuzamosan falhoz építettnek kell gondolnunk, úgy hogy egy kis *ædiculumot* képeztek együtt.

A másik táblán kocsik és lovasok domborművei látszanak és nem igen világos, hogy a tánczó alak, mely ezen hihetőleg a baloldali szárnyat képező falon figyelmünket leköti, minő belső összeköttetésben van velök.

A tánczó alak meztelen fiatal nő, félkörhajlású mélyedésben, élénk tánczlépésben jobbra fordúl, haja szabadon lecsüng, egyedüli ékes-

* Arch. Ért. 1881. 308. 1.

ujjain lebeg, míg bal lába hátra csüng; fölemelt baljával és lehajló ki nyújtott jobbival kendőt lenget háta mögött. A szobrász a jobb láb alatt sziklát jelez, alighanem azért, hogy a táncban lebegő alakot még inkább fölemelje és a talajtól elkülönítse.

Kérdés, hogy minek képzeljük a tinnyi dombormű alakját? Hogyha az antik művészet körében hasonmásait keressük, első tekintetre vagy a tánczosnők szokásos mintái közt lelhetjük párját, vagy mythologiai vonatkozású tánczó bacchansnőre gondolhatunk. Azonban az utóbbi elnevezésről a szokásos mellékletek, mint a thyrsus, szőlőfürt, koszorú és párduczbőr hiánya miatt le kell mondanunk és helyesebben antik genre-képnek fogjuk tekinteni.

Hogy ábrázolták a régiek a tánczó bacchansnőket, arról fogalmat nyújt egy a muzeum előcsarnokában fölállított pannoniai dombormű, melynek képét az Arch. Közleményekből ismerjük,¹ és ily bacchansnőket nem régiben láthattak olvasóink az apahidai ezüst korsók domborművei közt, a hol az egész bacchikus környezet leíti a tánczot.²

Halandó és mythologiai tánczosnők a későbbi antik művészet kedvencz alakjai közé tartoztak, melyeken meztelen vagy a szállongó öltözetből alig borított szép meztelen testeket ábrázolhatott a művész. Mindkét típusbeli tánczosnőkre többször akadunk a római szobrászok és kőfaragóktól fönmaradt emlékek között. Schneider a carnuntumi leletek közt ismerteti egy márványszobrocska töredékét,³ melylyel helyesen a borghesei edény és Albani villabeli dombormű egyik maenadáját hasonlítja össze. Ugyancsak Schneider az osztrák tartományokban létező több hasonló műre utal. Van három tánczosnő domborműve a seckauai várban Leibnitz mellett Steiermarkban,⁴ egy a pettaui öreg torony oldalán és egy dombormű a karinthiai Tifferben. Jabornegg is közöl két ugyane sorba tartozó emléket,⁵ az egyik Globosnitzről való, a másikat Moosburgban találták, utóbbi a lebegő kendő motívumára nézve közel áll a tinnyi tánczosnőhöz. Végül csatlakozik a csoporthoz a n. muzeumban létező, föntemplített bacchansnő.

Ha e műveken, melyek többnyire igen közepszerű műhelyekből származnak, végig tekintünk, szembe ötlük az az érdekes tény, hogy még a római birodalom határszélein dolgozó kőfaragók tuczas másolataiban is fönmaradnak az eredeti minták és szépségeikből nem ritkán egy-egy megőrzött fénysugár nemesíti őket.

II. *Oedipus-emlék.* Az Arch. Értesítő IX. kötetének 154. és követ-

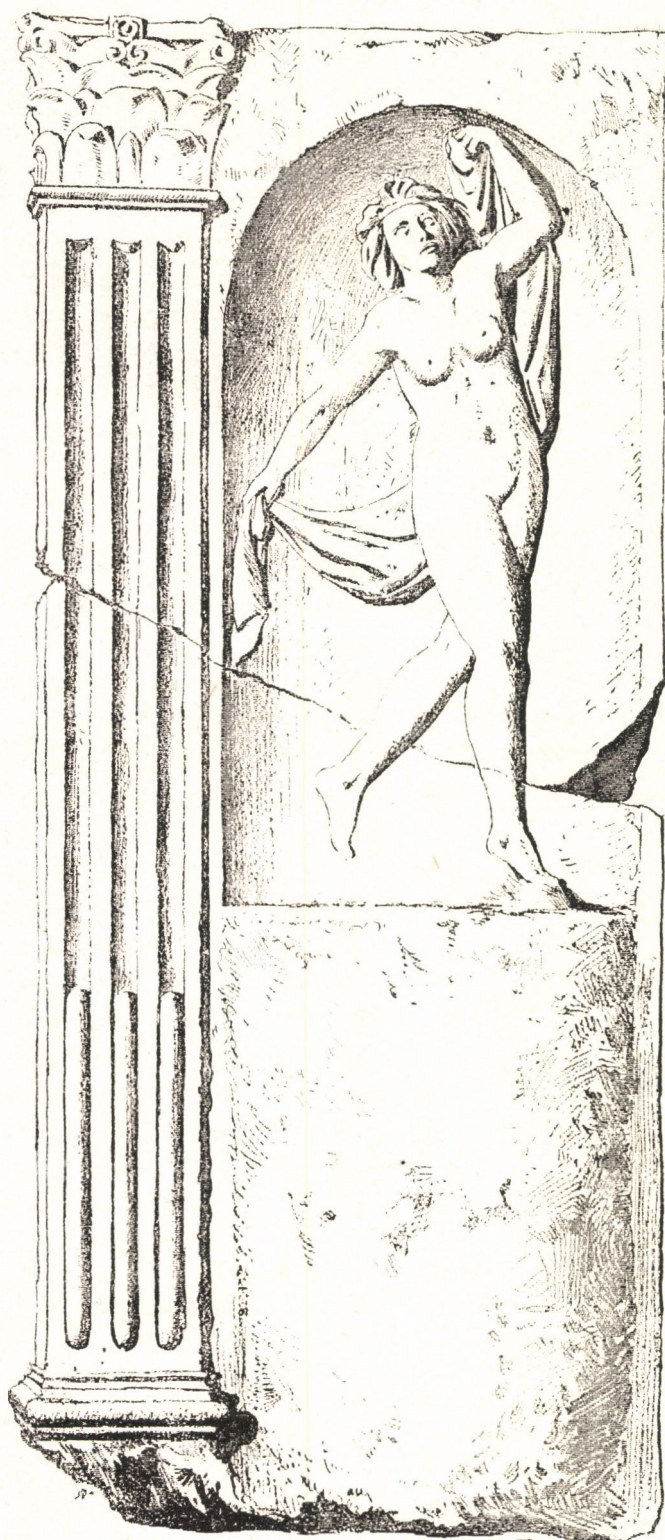
¹ Arch. Közl. IV. köt. 2., 12. szám.

² Arch. Ért. IX. köt. 1889. 305. és kk. II.

³ Arch. epigr. Mittheilungen 1887. 13. l.

⁴ Az egyik emléket közli Muchar, Gesch. von Steyermark XI, XXII, 2.

⁵ Jabornegg, Kärnthen's röm. Alterthümer, 346. sz. 10 tábla és 420 sz.

DÖRRE.

TÁNCZOLÓ NŐ, RÓMAI DOMBORMŰ TINNYÉN.

kező lapjain közöltem az antik hősmondát tárgyazó muzeumi emlékeket; első sorban a thebei mondakörbe tartozó domborművet ismertettem, mely a szokásos minta szerint Oedipust a sphinx előtt ábrázolja s egyúttal kiemeltem, hogy aránylag minő ritkán adják elé e tárgyat a római domborművek. Legyen szabad ezúttal akkori közleményemet egy más ily tárgyú emlékkal kiegészíteni, mely szintén a n. múzeum gyűjteményében áll.

Mikor budapesti tartózkodásom utolsó napjaiban a n. múzeum nagy körcsarnokának emlékeitől egy utolsó pillantással búcsúztam, véletlenül nyitva állott a nagy kapu és ezúttal szokatlanul kedvező világításban tűnt föl előttem egy kőemlék, mely azelőtt a homályban figyelmemet kikerülte.

Ezen a kövön egyéb domborművek közt föltűnik az a gyakori jelenet, midőn phrygiai sapkával borított fejü ifjú kantárán vezeti lovát; a szomszédos oldalon már azelőtt is sphinxet láttam, mely első lábát emberi koponyán (?) nyugtatja, alatta pedig, látszólag tőle egészen elkülönítve, lándzsára támaszkodó férfialak áll. Csak utolsó látogatásom alkalmával, mikor élesebb világosság érte ez alakot, észleltem e férfi jobb kezének mozdulatát: fölfelé tartja és arcza is fölfelé tekint a sphinx felé s így kétségtelenné vált előttem, hogy a férfi és a sphinx bizonyos vonatkozásban van egymással. A sphinx tehát nem, mint előbb hittem, tisztán ornamentális alak, hanem csakugyan az a mondabeli sphinx, Oedipus thebei ellensége, és a jelenet azt a pillanatot állítja elénk, mikor rejtélyes kérdését intézi a hazatérő ifjúhoz.

Az előállításban csak a két alak egymás fölé helyezése meglepő, úgy mintha mindegyik alak külön mezőben volna.

Majnai Frankfurtban, 1890. nov. 2.

Dr. Ziehen Gyula.

HAZAI ARCHÆOLOGIKÁNK A MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZETVIZSGÁLÓK VÁNDORGYŰLÉSEIN (1840—1888).

Dr. Chyzer Kornél a vándorgyűlések fontos intézményének ötven éves történetét tette közzé,* melyben tudományunk félszázados fejlődése történetére érdekes adatokat találunk.

Kubinyi Ferencz már a természettudósok 1842-ik évi besztercebányai ülésén javasolta a régészeti szak fölvételét, két évvel utóbb Kolozsvárott (1844) be is fogadták és ez ülésen már régészeti társulat szervezésének szükségét is hangsúlyozták, melynek legmelegebb szószólója Érdy János volt.

* A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig. Irta dr. Chyzer Kornél. S.-A.-Ujhely 1890.

A pécsi gyűlés alkalmával (1845) először kaptak a részvevő tagok megyei leírást. Baranya leírásában Haas Mihály buzgólkodásának köszönhető a régészeti rész. Ugyan ő értekezett a közgyűlésen Baranyának római, magyar és török régiségeiről. Az archæologia meghonosításáért e vándorgyűléseken fölszóllalt a pécsi gyűlésen a nagyérdemű Wenzel Gusztáv. Rummy Károly az etrusiai edényekről tartott értekezést.

A kassa-eperjesi gyűlés (1846) érdekes mozzanata volt, hogy Henszlmann, a nagygyűlés archæologiai szakosztályának jegyzője, az összegyűlt tudósoknak megmagyarázta az ország egyik legérdekesebb műemlékét, a kassai dómot és leginkább Henszlmann figyelmeztetése következtében fölszóllalt a gyűlés e fontos műtörténelmi emlékek a végpusztulástól való megmentése érdekében; egyúttal az ő és Pulszky Ferencz indítványára hazai műemlékeink megóvása iránt kérelem intéztetett az országgyűléshez. Ugyan e mozgalom eredményezte, hogy az akadémia kebelében is a műemlékek érdeke visszhangra talált és az akadémia fölszólítást intézett az országhoz «minden a nemzeti becsületet szíven viselő magyarrhoz, hogy a régi műkincsek megmentésében közreműködjék. A soproni gyűlésen (1847) Érdy János sürgette egy önálló archæologiai társulat alakítását, melyre azonban az akkori közvélemény még nem volt eléggé megérve. Ugyanezen ülésen a soha nem pihenő Kubinyi Ferencz egyik közgyűlési előadásában az archæologiai tárgyaknak a n. múzeum számára leendő gyűjtése tárgyában kérelmet intézett a haza értelmiségéhez. Az értekezések közül említendő Vidák öse tanár előadása Sopronnak római s magyar régiségeiről. 1863-ban, mikor a vándorgyűlések hosszabb szünet után Pesten ismét megindultak, Kubinyi Ágoston hivatalos tudósításában már jelenthette, hogy «Érdy Jánosnak azon indítványára, hogy a régiségek kikutatása, ásatások s a nemzeti emlékek felkeresése és megmentése által egy valódi nemzeti archæologia teremtsék, e közérdekű és kivált tudományos tekintetben nagyhasznú indítvány a magyar akadémia által felkaroltatván, egy kebeléből kinevezett archæologiai bizottmány által, mely eddig is hathatósan működik, s munkálatait időről-időre ugyancsak az akadémia költségén kiadja, foganatosított».

Ezen ülésen lépett föl Römer Flóris, kinek addig a természettudósok közt volt jól érdemlett híre, mint archæologus, adván Zalamegye középkori egyházi építményeinek áttekintését és jellemzését és értekezvén a középkori téglapítészetről Magyarországon. Henszlmann Imre általánosabb érdekű tárgyat választott, értekezése szólt a művészet fejlődésének törvényeiről.

A pesti gyűlésből indult meg a mozgalom Arányi Lajos előadása s indítványa folytán a történeti nevezetességű helyeknek emléktáblákkal való megjelölése tárgyában. Ugyanezen indítvány foglalkoztatta a marosvásárhelyi gyűlést (1864), mely elhatározta, hogy az erdélyi múzeum-egyesület igazgató választmánya kéri meg a történelmileg emlékezetes helyeknek emléktáblákkal való megörökítésére. Ez ülésen folytatta Henszlmann értekezését a művészet törvényeiről.

A pozsonyi gyűlésen (1865) Arányi Lajos a vajda-hunyadi várról értekezvén, megindította e nevezetes vár helyreállítására czélzó mozgalmat.

Ez ülésen lépett föl Römer szülővárosa, Pozsony régészeti műemlékeiről írt monographiájával. A gyűlés alkalmából régészeti kiállítás is volt és a gyűlés

kirándult Pozsony környékére a dévényi, hainburgi és németóvári régiségek megtekintésére, mely alkalommal Fraknói Vilmos a németóvári régi templomról tartott előadást.

A rimaszombati ülés (1867) archæologiai szakosztályából kiindult egy régészeti társulat, melynek nyomban három 100 frtos alapító és 14 rendes tagja lett. A megye legnevezetesebb műemlékét, a krasznahorkai várat és régiségeit ez alkalommal Erőssy Lajos ismertette, Wenzel Gusztáv pedig becses adalékkal járult Magyarország középkori várainak építészeti történetéhez. Ugyanez ülés régészeti szakosztálya a régi műemlékek tárgyában törvényjavaslatot dolgozott ki.

Az egri (1868) országos műemlékbizottság fölállítását kérelmezte a kormánytól és az emlékek megőrzését ajánlotta a püspöki karnak. E gyűlés régészeti érdekű mozgalmainak szellemi vezetője Ipolyi Arnold volt, ő írta meg a vándorgyűlés alkalmából közzétett «Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék leírása»-ban a megye régészetére és helytörténetére vonatkozó részt; a régészeti szakosztálynak ő magyarázta meg az egri régiséggyűjteményeket és emlékeket. Az egri gyűjteményekről Rómer Flóris írt utóbb a nagygyűlés munkálataiban ismertetést. Kubinyi Ferencz a megye őskori emlékeit tárgyalta, Dobóczy Imre egy Hunyadi kormányzótól való érmet mutatott be.

A fiumei ülésen (1869) Rómer képviselte a hazai archæológiát; a régészeti szakosztályban értekezett Fiume régiségeiről és egy másik ülésen a Magyarországon létező, halottas halmokat ismertette. E szakosztály ülésén fejtegette Arányi Lajos az ő képzelmi emlékének mintáját, mely szerint a magyar állam ezeréves létezésének emlékét kívánta volna fölépíttetni.

Az aradi ülésen (1871) ugyancsak Arányi Lajos a visegrádi ásatásokról értekezett, az ásatás alkalmával lelt edényeket, fegyvereket leírta, szólt a vár romjainak hajdani alakjáról és színezett rajzokkal kísérte előadását.

A Herculesfürdőben tartott ülésen (1872) Ormós Zsigmond Dél-Magyarország archæologiai leleteit tárgyalta főtekintettel a Herculesfürdő antik körbéli emlékeire és különösen Herculesnek e helyen 1747-ben talált két szobrát és az Ó-Orsován 1859-ben előkerült Mithras domborművet méltányolta.

Lehóczy Tivadar a beregmegyei őskori telepeket írta le; Orthmayr Tivadar pedig a barlangok palæontologiai és történeti jelentőségéről értekezett, tekintettel a hazai, de különösen a délmagyarországi barlangokra, megismertetvén a csiklovai, szászkai, szokolárpotoki, ploppai, panori, rumunysteyi, krassovai, mehádiai, veteráni, punyikovai és gaura-turkuluji barlangokat.

A győri gyűlés (1874) alkalmából Kruesz pannonhalmi főapát költségén megjelent Győrmege monographiája és abban a Fehér Ipoly szerkesztősége alatt közreműködő munkatársak az archæologiai érdekű leleteket kellő módon méltányolták. A mű szövege közé iktatott 55 kép a megye érdekesebb régiségeit ábrázolja és a kötethez csatolt térképbe be vannak jegyezve a régészetileg fontos lelhelyek.

A vándorgyűlések elhunyt két főoszlopáról Xántus János mondott ezúttal emlékbeszédet: egyik Kubinyi Ferencz az ősrégészet alapítója, a n. múzeum főtámaszai közé tartozott; másik volt Ferencz testvére Ágoston a n. múzeum igazgatója. Győrött Ebenhöch képviselte az arch. szakot két előadásával, a veszprémmegyei hathalmi sírhalmokról és a Milkovits János éremtani gyűjteményéről.

Ebenhöch az 1875-ik évi előpataki ülésen is részt vett és ott Győr vidékének kőkorszakbeli leleteiről értekezett; czikke rajzok kíséretében megjelent a vándorgyűlések munkálataiban; Lehóczky Tivadar a beregszászi és tarpai (Berégm.) őseleteket ismertette.

E gyűlés régészeti osztályának indítványára történt, hogy a központi választmány megbízást kapott a vajda-hunyadi vár stilszerű helyreállítása végett külön országos egyesület alapítására.

A mármaros-szigeti gyűlésen (1876) Lehóczky Tivadar a vidék régi érmeiről tartott előadást; a szombathelyin (1880) dr. Lipp Vilmos a régi Sabariáról tartott népszerű előadást. A buziás-temesvári gyűlés tagjai előtt (1886) Pontelly István tárgyalta azt a közérdekű kérdést, hogy vajjon a délmagyarországi párhuzamos régi sánczvonalak római vagy avar emlékek-e?

A tátrafüredi gyűlés (1888) alkalmából Vajdovszky József a szepesmegyei középkori egyházi műemlékek jellemzését közölte a szepesi emlékkönyvben.

Látni való, hogy e félszázadon át a vándorgyűlések sűrűn ismétlődő alkalmat adtak archæologiai érdekű tárgyak népszerű fejtegetésére. A tudomány népszerűsítésére azon kívül nem csekély hatással voltak a gyűlések helyein rendeztetni szokott régészeti kiállítások, minők a pécsi gyűlés óta (1845) több helyen voltak. Ilyenkor magángyűjtemények is megnyitak a gyűlés tagjai előtt; Eperjesen a Fejérváry-féle fényes gyűjteményt láthatták, Rimaszombatban a Benkár-félét stb. és végül a régi várak, templomok s egyéb régi épületek szakértő magyarázók kalauzolásával melletti szemlélete szélesebb körökben ébresztette a mult történeti emlékei iránti kegyeletet. Azért igaza van dr. Chyzernek, ha azt mondja, hogy e vándorgyűlések sokat tettek a műkincsek megóvása érdekében.

Száraz Antal.

HESIONE. DOMBORMŰ DUNA-PENTELEN.
(Leírását lásd a 447. lapon.)

LEVELEZÉS.

I. VÁSÁRHELYI GEZA A TINNYEI URNA-TEMETŐ ÉS EGYÉB OTTANI LELETRŐL. Pestmegye pilisi alsó járásának Tinnye községében, nem messze a falutól, a pesti úttól jobbra, van a község legelője közt egy nagyobb halom, melyen egy torony alapjához hasonló kisebb körsánczolat nyomai ma is jól kivehetők, e mellett az egész halom teteje nyilván emberi kéz által laposra van kiegyenlítve. Ezt a helyet a nép most is kis várnak nevezi. Ennek környékén mintegy 26—27 évvel ezelőtt durva művű bögre alakú edényben, különböző római császároktól származó nagyobb mennyiségű ezüst pénz találtatott, a várhegy aljában pedig több évvel ezelőtt magam találtam egy peremes római tégladarabot, különben is az egész vidék s minden szomszédos falú római leletekben elég gazdag, mint ezt a pilis-szántói, vörösvári, p.-csabai, csévi, doroghi és pusztasomodori, zsámbéki leletek mutatják. Ezekből következtetve azt hiszem, hogy e kis vár is valami kisebb római őrhely lehetett és pedig hosszabb időn át, mert a várhoz felvezető útnak több méter mélységű nyomai ma is jól kivehetők, pedig tekintve, hogy a kemény agyagtalajban, mint itt is, az út a kerék-nyomok által mily lassan kopik vagy mélyed, évek hosszú sorának kellett eltelnie, míg ezt a mélységet elérte, ha csak emberi kezek nem működtek közre. E vár környékén már régibb idő óta a fent említett római leleteken kívül e vidék őslakóinak is több nyomára akadtam. S valószínű is, hogy e védett hely körül a mindenfelől lankás hegyoldallokkal körülvett termékeny és vízbő völgyben telepedtek le, mert közvetlen a várhegy alatt a régi időben elterült egykori tó fenéken találtam egy kisebb égetett agyagból álló hálósúlyt. Ettől csekély távolságra nagyobb mennyiségű s eledelre használt édesvízi kagylóhéjjakat keverve állatsontokkal, kézzel s nem korongon készült durva szemcsés, vastag és félig égetett edénytöredékeket, egy másik völgyben a saját birtokomon kézi malomtöredékeket, az e melletti hegyoldalon a laza talajban elkopott kerekded halmok alatt elkorhadt emberi csontokat, kőbalta, fűrt lyukú kalapács stb. részeket találtam. A múlt év őszén szintén e kis vár környékén egy hegyoldalban szántás közben találtak két jól fentartott s erősen kifejlett férfi-csontvázat, mindegyik mellett két hosszabb lándzsacsúcscsal vasból, melyek azonban, sajnos, a munkások gondatlansága miatt elhányódtak. E nyomok tehát mind arra utaltak, hogy e vidék már az ősi időkben is lakott volt s így természetesen a lakóknak valahová temetkezniök is kellett, de ily rendes temetkezési helyre, daczára éveken át folytatott szorgos kutatásaimnak, nem akadtam, míg a véletlen valószínűleg a helyes nyomra vezetett; legalább az ez őszi leletek azt látszanak mutatni. Szemben ugyanis a már említett kis várral, az alatta

terülő kies völgyet éjszak felől környező magaslatokon fekszik a tinnyi birtokom, a hol a faluból a hegyre vezető dülő utam mindkét partján már nem egyszer akadtam őskori temetkezési nyomokra, s pedig 8—10 darab tojás- és ökölnyi nagyságú, az égés jeleit világosan feltüntető kövekre, melyek majd mindig két egymás fölé helyezett sorban vannak elrakva, úgy azonban, hogy az alsó sor mindig rövidebb mint a felső, többször azonban minden rend nélkül is egymás mellé rakva, ezek fölött volt egy kisebb hamúrakás égett földdel keverve, mely a legtöbb esetben még egész vörös és az azt környező földtől elválva könnyen felismerhető; mivel azonban sem edénytöredéket, se kő vagy egyéb eszközt mellettök sohasem láttam, nagyobb figyelmet sem fordítottam reájok. Mig most ez őszön, a fenti út mellett levő szántóföldemen, midőn embereim a vetés alá készítették azt el, a hegytetőn egy fennsíkon az egyik béres ekéje egy kőben akadt meg, ezt a mintegy 10 fontos követ midőn helyéből kiemelték, alatta cserép-töredékeket s a földben egy nagyobb edény száját látták előtűnni, mely az említett kőhöz hasonló kövekkel volt a földben körülvéve. Embereim már javában ásták a földet, midőn oda érkeztem s hozzáláttunk, hogy az edényt a kövek s föld közül kiszabadítsuk. E célra a kemény szárazföldben egy jókora gödröt kellett ásunk, míg a hamvedret a legnagyobb óvatossággal kiemelhettük. Az urna szája mintegy 4 cm.-rel lehetett mélyebben a földszíne alatt s 7—8 darab nagyobb, 8—10 fontos kővel körülrakva. Kiemelése után láttam csak, hogy az részint az idő behatása, részint a reá s köré nehezedő kövek súlya alatt szám-talan darabra van törve s csak a benne levő kőkeményiségű hamú és földkeverékre vannak az egyes darabok rátapadva, mi által eredeti alakjában ugyan megmaradt, de azt épségben haza szállíthatni nem reméltem, a mint azután csakugyan nem is sikerült, így tehát megkísérlettem az alakját nagyjából lerajzolni, hogy legalább a cserepek netaláni összeállításánál némi utbaigazításul szolgáljon. Az egész urna magassága talpától a szája széléig 43 cm., körülete hasának legerősebb kihajlásán 1 m. és 39 cm., a szája nyílásának körülete 51 cm., talpa körülete 74 cm., a nyaka magassága a válltól fel 11 cm. Az edény maga csinos, szabályos alakú volt, s korongon készült finomabb vegyülékű fekete cserép, tökéletesen sima, csak a legnagyobb domborodásán 4 szimmetrikusan elhelyezett kiálló bütykövel. A mint embereim felemelték, hogy haza vigyék, egyik darabja a másik után vált le, úgy hogy jelenleg csak darabjai vannak már meg. Ez urna száját egy kisebb tányér alakú edény fődte, mely fölé volt aztán a kő helyezve, de ez is eltört, azonban darabjai ennek is megvannak.

Az urna belsejét képező kemény tömeget szétmorzsolva, abban földdel vegyes hamú és apró égett csonttöredékeken kívül semmit sem találtam. Másnap embereim ugyanazon táblában a szántást folytatva, két különböző helyen ismét akadtak két urnára, melyek feltalálásánál már nem voltam jelen, de a mint mondták, épen úgy körül voltak kővel véve s szinte olyan alakúak voltak mint az imént leírt urna, csak hogy kisebbek. A köveket magam is láttam s a cserepeket is, ezek egyikének a fenekén azonban a hamu között találtak egy görbe kis vas kést és egy sajátságos, mészréteggel bevont kőszközt, a minőhöz hasonlót még nem láttam; sajnos, hogy kincset reméltek benne rejleni embereim és darabokra zúzták, darabjai szerencsére azonban mind megvannak, úgy hogy könnyen összeállítható.

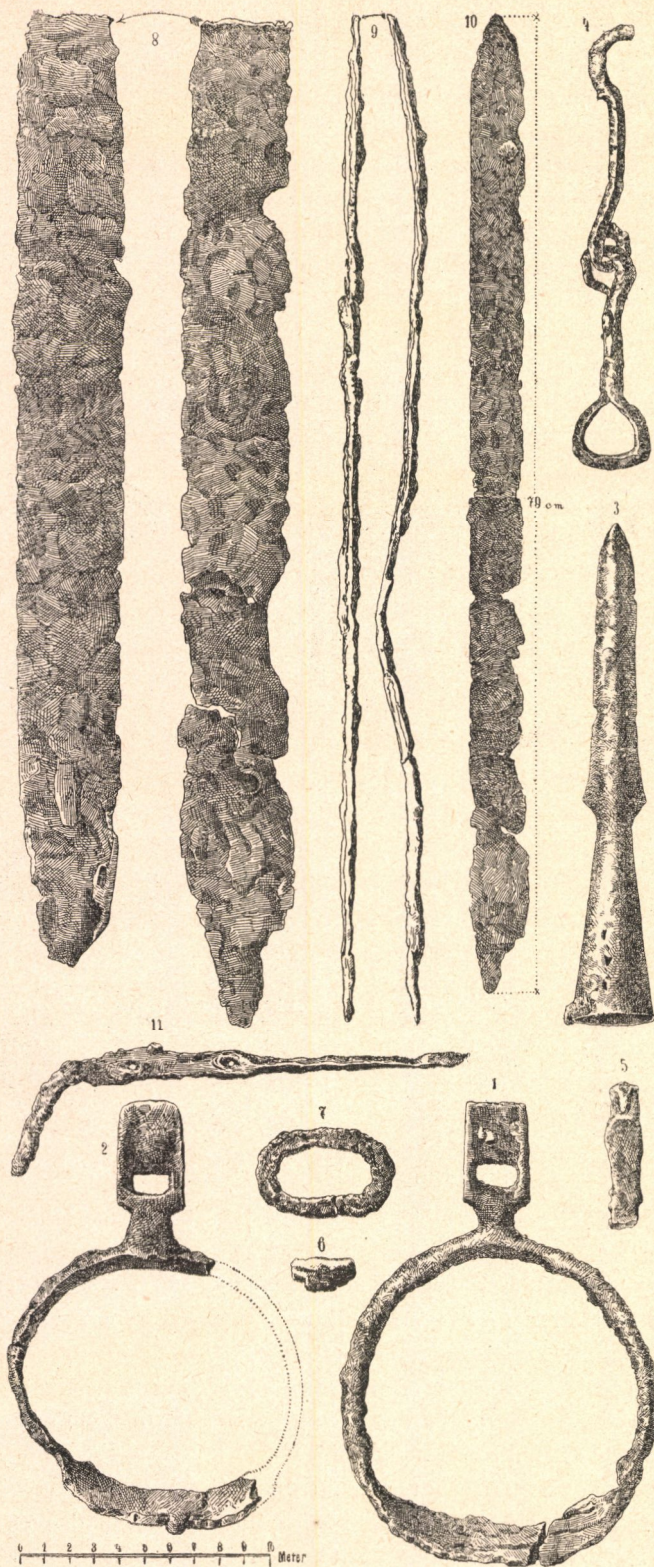
A további gazdasági munkálatoknál e táblában még több oly kődarabra akadtam, mint a melyek e hamvedrek fölé vagy körül voltak rakva, azonban cserepeket az eke már nem forgatott ki, bizonyára azért, mert mélyebben vannak a földben. Feltűnő volt előttem már évek óta az, hogy e táblán, mely minden termés kötől ment tiszta szántóföld, az eke igen gyakran vetett fel ily köveket, de mivel ezeken kívül soha semmi más nem találtatott, nagyobb fontosságot nem tulajdonítottam nekik, míg most az előadottak után világos, hogy ezek mind az ott elásott urnák fedő kövei vagy mellékéről kerültek elő, s valószínű, hogy az egész tábla egy urnatemetőt képez, s így megtaláltam volna saját birtokomon Tinnye ős lakóinak temetkezési helyét, melyet a nyáron ha a termés le lesz takarítva, szándékom is jobban átkutatni. Ezzel összefüggésben megemlítem még, hogy e hegyhát aljában, azon völgyben, hol a kagylóhéjjakat, cserepeket találtam, van egy hely, mely vörös égetett agyagszine által, főleg friss szántáskor feltűnően elüt a körülötte levő jó fekete földtől, ezt már régóta a halottak égetési helyének tartottam; a miben ezen most fellelt urnatemető közvetlen szomszédsága még inkább megerősít. El nem mulaszthatom még, hogy az e leletek alkalmával tett egy észrevételemet ne közöljem. Mint e vidék lakója és gazdasággal foglalkozó, ismerem az e környéken előforduló minden közetet s azok lelhelyeit is, és ezért mondhatom, hogy az egyes temetkezéseknél használt 7—8—9 darab kő nem bányákban hányt kő, hanem mindnyája a föld felületén előforduló úgynevezett termés kő. Továbbá azt tapasztaltam, hogy e kövek minőségre nézve egymástól majd mindenik különböző, úgy hogy alig van köztük kettő-három ugyanegy lelhelyről. Vannak olyanok is, a melyek egy, sőt másfél óra távolságról valók, holott egynémelyek ismét a közvetlen közelből hozattak, pedig lehetett volna onnan a közelből akármennyit hozni, mert az egész hegyet képez. Van itt az általam kiásott urnát körülvevő kövek között kemény mészkő pusztá Jánfaluról, ugyanonnan igen kemény s finom anyagú homokkő, van a tinnyi Kutyahegyről Cerithium mészkő, Perbal mellől pedig foraminifera mészkő, azután van egy neme a durva nagyszemű homokkőnek is. E feltűnő jelenség magyarázatára szolgálhat az a föltevés, hogy temetkezésre a vidék minden részéből összegyűlő szomszédok hozták magukkal a sírrakásra a köveket. A köveken látható égési nyomok után következtetve a hullát ezeken égették el s azután ezek oltalma alatt pihentek porai, mert ezeket rakták az urnák körül és tetejébe, annak védelméül.

Végül megemlítem még, hogy az egyik emberem ugyanezen szántóföldemen talált egy bronz gyűrűt a XVII. századból, melybe kardot tartó kar, hold és csillag van bevésve. E gyűrűt szintén megszereztem s jelenleg gyűjteményemben van.

Tinnye, október 20-án 1890.

Vásárhelyi Géza.

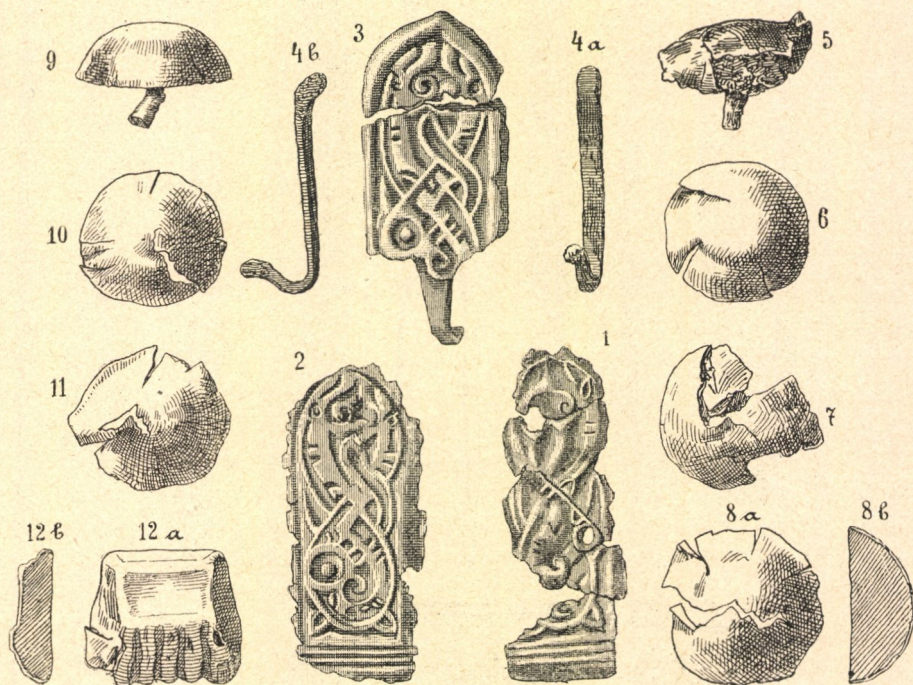
II. WOSINSZKY MÓR NAGY-MÁNYOKI NÉPVANDORLÁSKORI SÍRLELET. 1889. év nyári hónapjaiban Nagy-Mányokon (Tolna megye) a község északi végén levő pinczesornak (úgynevezett Hohl-nak) nyugati oldalában Töpfner Ádám mányoki polgár prэшházát kibővítése céljából a szűk utcától nyugat felé 5—6 ölnyire levágatta a partot. E földmunkálatok alkalmával a löszréteg fölötti humusban egy ló-csontvázra s egy a munkások állítása szerint hanyatt, nyuj-

NAGYMÁNYOKI LELET. I. TÁBLA.

tott helyzetben fekvő emberi csontvázra és az ábrákban bemutatott leletekre akad-
tak. Az ugyanakkor Nagy-Mányokon időzött Felsmann Vincze budapesti főreál-
iskolai igazgató úr mentette meg e leletet az elkallódástól s az ő szivességéből
jutottam ahhoz. A lelet tárgyai a következők:

I. tábla 1. és 2. ábra. Két kengyelvas. Mindkettő négyszögletű hosszú
lyukkal áttört hosszú szíjtartóval bír; maga a kengyel kerekalakú, úgy hogy
talpa bordaalakúan kiszélesedik. Alakra nézve tehát mindkettő egyenlő, csak hogy
az egyik jóval nagyobb s erősebb a másíknál, melynek oldalrésze kitörött. 3. ábra.
Vasból készült lándzsacsúcs, hosszú köpűvel. 4. ábra. Egy egyszerű, két tagból
álló vas zabla. Az egyik külső karikája letörött. 5. 6. ábra. Két apró vasdarab.

NAGYMÁNYOKI LELET. II. TÁBLA.

7. ábra. Vasból készült tojásdadalakú csat; nyelve hiányzik. 8. Szélességében
tekintve, 9. oldalnézetben, 10. a két része összeállítva, egy utólag ketté törött
70 ctm. hosszú vaskard. 11. Két lyukkal átfúrt ismeretlen rendeltetésű vasdarab.
Lehet, hogy a kardhüvelynek képezte részét.

II. tábla. 1. 2. 3. ábra: szíjvégek ezüst lemezei. Hátsó részük ólommal
volt kiöntve, s az ólom között a lemeznek egész hosszában, kampóban végződő
bronz pálcza (4a, 4b) nyulik. Mindhárom lemeznek megvan a bronz pálczája
az egyikben (3. ábra) még az ólom tartja. E kampós szíjvégek a ritkaságok közé
tartoznak, mert rendszeren a két lemez közé csíptették a szíjat s egy-két apró
szeggel erősítették azt meg. Nem úgy értelmezendők azonban e bronz kampók,
mintha azok egymásba illő kapcsot képeztek volna, hanem ezekkel erősítették

a lemezt a szíjhoz. A préselt diszítést tekervényesen egymásba font szalag motívumnak tekintem (hacsak a lemez csücsain levő pontozott részek stylizált állatnak fejét nem ábrázolják). Mindhárom lemeznek motívuma egyforma s mégsem készültek egyugyanazon présmintával, mert a méretek csekély eltérést mutatnak. A 3-ik számú lemez valamivel nagyobb az előbbeni kettőnél s a sarokívek és a befejező párhuzamos vonalak részlete erről letörött. 5—II. ábra: szíjra való ezüst pitykék. Többé-kevésbé ép példányokból kilencz maradt meg s van még körülbelül hétnek töredéke. Valamennyi ólommal van kibéllelve, s hátsó részükből bronz szegek nyulnak ki. E szegeknek az ólomba erősített vége mindig félkör alakuan hajlított, a szíjba erősített vége pedig picziny fejjel bír. 12 a, b. Szíj diszítésére való ezüst lemez (egészen ép példány). Préselt diszítése felül négyszögű, egyik oldalán pedig karmokhoz hasonlóan bordás. Hátsó része szintén ólommal béllelt, melyben ugyanolyan bronz pálcza volt mint a szíjvégekben. E bronz pálcza kitörött ugyan, de megvan a leletben. Vannak még vörös lyukacsos bőrdarabkák is a leletben.

Az összes darabok együvé tartozó sírleletet képeznek. A vas tárgyak kevésbé jellemző részei a leletnek. A csorna-csatári (Sopron m.)¹ sírmezőben a zabla, csat és kengyelvas teljesen azonos a mányokival. A mányoki kengyelvasak alakja ismétlődik a szt.-endrei, szolyvai, monaji, pilini s verebi leletekben. A keszthelyi sírmezőkben vannak ugyan kengyelek, melyek oldalfalai félkör alakúak s talpuk egyenes², de vannak a mányokival teljesen azonos példányok is³. A két tagból álló egyszerű zablák is előfordulnak Keszthelyen⁴. A csornai sírmezőben⁵ az ezüst pitykék, csatok, zablák és kengyelvasak szintén megegyeznek a mányokival.

Leletünknek legritkább s legfontosabb darabját a II. tábla 12. számú szíjdiszítési tárgya képezi. Megyénkben Szelle Zsigmond talált három ilyen példányt bronzból a bölcskei sírmezőben⁶. A madarasi leletben⁷ — melynek szíjvégeit szintén a szalagfonási motívumok jellemzik — két aranyból készült példányban van ez képviselve. A kunágotai⁸ leletben pedig hat darab fordul elő I. Justinianus (527—565) arany érmével. Megjegyzendő, hogy az imént elősorolt példányokon még hármás gombdiszítést találunk s csak a mányoki példányon sima a négyszögű mező. Daczára annak, hogy nagyon számos népvándorláskori sírlelettel birunk, csakis 4 leletből került elő eddig e karmos szíjdiszítési tárgy.

Leletünknek korát épen ez utóbbi tárgy keltezi leginkább, a kunágotai I. Justinianus éremnek alapján, de megegyezik ezzel a szíjvégek diszítése is, mert a tekervényesen egymásba font szalagmotívum is épen a VI. és VII. századnak képezte kedvelt ornamentatióját.

Wosinszky Mór.

III. REIZNER JÁNOS A SZEGED-VÁROSI MÚZEUMRÓL. Szeged város rekonstrukciója alkalmából jelentékeny és igen becses régiségek kerültek napfényre. Ezek közül az *óthalmi* leletek egy része a nemzeti múzeumba jutott, a lelet egy

¹ Archæologiai Értesítő. Új folyam V. kötet 319—323. lap.

² Dr. Lipp Vilmos «A keszthelyi sírmezők» 22. ábra.

³ Arch. Értesítő. 1881. I. kötet. 155. lap, 8. ábra.

⁴ Arch. Értesítő. I. kötet. 5. ábra.

⁵ Arch. Értesítő. IX. kötet. 263.

^{6, 7, 8} E leletek a budapesti nemzeti múzeumban őriztetnek.

másik kisebb része pedig a város újjá építőjének gróf Tisza Lajosnak birtokába került. A *sövényházi* gát kiépítése alkalmával felszínre került népvándorláskori leleteket, valamint a *szilléri* nagybecsű réz kincset is gr. Tisza Lajos őrizte meg, melyeket Szegedről történt távozása után a Somogyi-könyvtárnak adott át megőrzésre. Ugyan ide kerültek a *röszei* bronz régiségek is, úgy hogy a Somogyi-könyvtár a Szeged körül előfordult régiségeknek rövid idő múlva egész tárháza lett, a hová a közönség az egyes kisebb leleteket lassanként beszolgáltatni egész megszokta. Érmek és más régiségek mind gyakrabban érkeztek a Somogyi könyvtárba és Sövényházáról több köeszköz, úgy *Mártélyról* is egy egész kis gyűjtemény — közöttük két neolith köeszköz — jutott a könyvtár tulajdonába.

Ily körülmények közt a város közönsége még az 1885. évi június hó 12-én tartott ülésében elhatározta, hogy a Somogyi könyvtár — e kiváló kulturális intézmény mellé — melyben a történelmi, régészeti és érmészeti tudomány-szak igen gazdagon van képviselve — egy városi múzeumot is állít s itt helyezi el az eddig napfényre került leleteket, ide teszi át a város székháza és levéltárában levő történelmi emlékeit (zászlók, képek stb.) s itt lesznek megőrzendőek a később rendszeres ásatások útján felszínre kerülő leletek. Kimondta a közgyűlés azt is, hogy a múzeumot a körülményekhez képest rendszeres anyagi segélyben is részesítendi.

Első dolog volt a múzeum részére alkalmas helyiséget kiszemelni. Csak 1888-ban lehetett a főreáliskola épületében földszinten két termet (egyenként 70 □ méternyi területtel) s egy külön tágas folyosót igénybe venni.

Igy a múzeum a Somogyi-könyvtárnak mintegy kiegészítő része lett.

A mint az említett helyiségek rendelkezésre bocsájtattak s a szükséges átalakításon keresztül értek, a tágas folyosókra behordattak a várbontás alkalmával napfényre került azon köemlékek, melyek a középkori szegedi egyházi és polgári építészetnek igen becses emlékei s a melyek bizonyosságot tesznek arról, hogy a mohácsi vész előtt Szegeden a monumentális építészet kiváló fejlettségnek örvendett.

Majd a termék bebutorozása került sorba. Eddig az egyik teremben a következő butorzat szereztetett be.

Két nagy fali szekrény — *tárló*, tölgyfából, elől üvegezett szárnyakkal. Mindkettő 3 méter magas s az egyik 5 és fél méter, a másik 7 és fél méter széles. Az első három, az utóbbi 5 szekrény-osztályt képez. A tárlók belseje, táblái s polczozatai setét vörösre festvék.

Továbbá készült két nagy díszes éremszekrény. Magasságuk 180, szélességük 120 cmtr. Belsejük hársfa-szerkezetben külön-külön 70 kihúzható fiókkal bír.

Két nagy üvegezett éremszta. Mindegyik 4 és fél m. hosszú s 120 cm. széles. Mindegyik asztalnak 6—6 felnyitható üveglapja van s ezek alatt a veres posztó behuzat ezüstözött zsinórzattal összesen 1920 koczkára, ugyanannyi érem elhelyezésére van berendezve.

A két éremszekrény és éremszta kizárólag a magyar és a görög-római érmek elhelyezésére szolgál. A középkori s az újabb érmek részére tehát még egy szekrény és még egy asztal ezután lesz beszerezve.

Ezen és még más legszükségesebb butorzatok beszerzése után az időközben begyűlt és beszerzett anyag feldolgozása kezdetett meg.

A város közönsége időközben 300 frton megvásárolta néhai Lászy Vilmos szinigazgatónak érem- és régiséggyűjteményét, megvette továbbá Reizner Jánosnak igen becses magyar és római érmekből álló gyűjteményét is 600 frton, úgy végül dr. Abelles Józsefnek túlnyomólag görög s római érmekből álló gyűjteményét 800 frton. De ezeken kívül is a vidéken előfordult több kisebb éremleletet váltott be a hatóság. A nemzeti múzeumtól is a Herglotz-féle adományból a városi múzeum egy 196 vegyes darabból álló sorozatot nyervén adományul, a melyek az éremtár készletét már is egy tekintélyes tömegben tüntetik elő.

Az éremtárnak utólagos rendszeres elnaplózása jelentékeny munkát okozott, mely csak legközelebb fejeztetett be.

Az 1883-ik évi ápr. 13-ika óta adománykép vagy szerzés útján a városi múzeum érmei, számszerint — 5325 (beletudva a nem használható hibás példányokat) egy külön naplóba lettek érkezésük szerint bevezetve. Mindem érem tüzetesen leírva, szükség esetén lerajzolva s meghatározva van. A naplószámmokkal az érmek dobozokai — melyek az éremszekrények fiókjaiba vannak elhelyezve — is el vannak látva. Fel vannak sorolva a lelő helyek stb., a honnan az egyes példányok származtak. A napló már is egy testes ívrétű kötetet képez.

Itt csak számszerű mennyiségét sorolom fel a múzeum eddigi érmeinek, mely a következő :

	arany	ezüst	egyéb	összes
görög érmek	—	91	9	100
barbar	—	13	—	13
római (num. familiar.)	—	24	1	25
római császári	7	285	366	658
<i>magyar érmek:</i>				
a) Arpádházi	—	274	43	317
b) vegyesházi	19	930	2	951
c) Habsburg-Lothr.	19	612	231	862
d) Erdélyi fejedelmi	10	66	79	155
e) emlékérmek (állami, helyhatósági, személyi stb.)	1	98	183	282
<i>közép- és újabbkori más érmek:</i>				
a) olasz	21	33	50	104
b) francia	1	23	41	65
c) spanyol	—	3	3	6
d) belga, holland	2	5	24	31
e) osztrák	1	134	70	205
f) frisachi	—	131	—	131
g) német	1	135	119	255
h) egyéb	1	131	141	273
Összesen	83	2993	1371	4447

Megjegyzem, hogy a múzeum programja csak a magyar és a görög-római érmek gyűjtését öleli fel, a többi újabb s középkori érmek gyűjtését csak annyiban, a mennyiben ezek mint adományok jutnak a múzeumba.

A fentebbi számszerű kimutatásból elég világos, hogy az éremtár már is tekintélyes gyűjteményt képez. Nemcsak számra nézve, de egyébként is ritkaságuknál fogva igen becses darabokkal dicsekszik a városi múzeum, melynek célja a többi közt az, hogy a magyar és az ó-világ érmészetét idővel *lehetőleg* teljes sorozatban bírja.

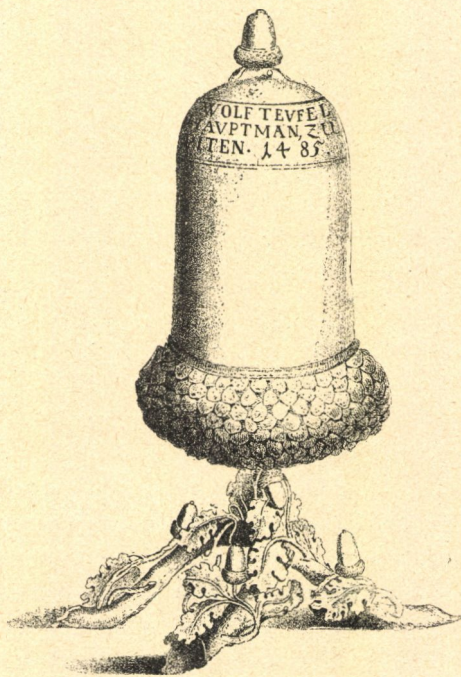
Az érmek ma még a szekrényekben vannak, a legközelebbi idő munkája lesz innen a szemelvény példányokat az asztalokra kirakni.

A városi levéltárban kezelt érmek és régi pecsétek a múzeum részére a többi értékes történelmi emlékekkel csak ezután fognak a múzeumnak átadatni.

Az érmek elnaplózva s szak és korrend szerint rendezve lévén, a legközelebbi időben a régiségtár tárgyai kerülnek utólagos elnaplózás, rendezés és felállítás alá. Ezek közé tartoznak az öthalmi, szilléri, sövényházi, rőszkei, mártélyi leletek, kő réz és bronztárgyak, népvándorláskori agyag-edények, fegyverek, zászlók, háztartási cikkek, történelmi érdekű képek stb., a melyeknek számszerű és rendszeres kimutatását csak a felállítás nagy munkájának befejezése után leszek képes megadni.

A város közönsége legközelebb elhatározta, hogy a jövő év folyamán a múzeumot megnyitni és a nyilvánosságnak átadni óhajtja. E végből a költségvetésben 1000 frtot vett fel a butorzat némi kiegészítésére, de különösen érmek és más régiségek beszerzésére, valamint ásatások rendezésére. A közgyűlés e költséget a jövőre is kilátásba helyezte és így a szegedi történelmi s régészeti múzeum gyarapodása és örvendetes fejlődése biztosítva van. A tanács és a közgyűlés ezen nemes áldozatkészsége nem szorul dicséretre, s bizton merem mondani, hogy hazánknak ezen legújabb kulturintézménye — a szegedi múzeum — rövid idő múlva méltán helyt foglal a vidék *legelső* ily nemű intézetei sorában.

Reizner János.

«MÁTYÁS BILLIKOMA WASSERBURGBAN», EGY 1841-BEN MEGJELENT KÖNYVAT SZERINT.

(Lásd a 447. lapot.)

IRODALOM.

BUDAPEST RÉGISEGEI. A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása. Szerkeszti Gömöri Havas Sándor. II. kötet. Budapest, 1890. Kis qu. 160 l., egy térképpel, öt nagy, több kisebb fametszetű képpel és számos rajzzal.

G. Havas Sándor elévülhetlen érdemeket szerzett a fővárosi régiségek föntartása és föl kutatása körül azáltal, hogy az adminisztratív döntő tényezők rokonszenvét és áldozatkészségét bírta megnyerni a jó ügynek. Hogy a kutatásoknak az irodalomban is állandó nyomuk legyen és a tudomány általuk gyarapodjék, megindította múlt évben a főváros költségén azt az évkönyvféle gyűjteményes munkát, melynek máris második kötetét ismertethetjük. Helyes gondolat volt competens szakemberek közreműködését biztosítani a vállalatnak, mert így a tudományos közvélemény nyugodt lehet abban a részben, hogy minden értekezés csakugyan a nyert tudományos tényeknek szakszerű összefoglalása, mire igazán szükség van. A második kötetben Havas Sándor nyitja meg az értekezések sorát. Dolgozatának célja, hogy a Fehéregyház keresésére fordított munkálatok eredményei egy keretbe foglaltan össze legyenek állítva, «hogy kortársaink és az utánunk jövők», úgymond a szerző, «együtt találjanak minden adatot, mit az ó-budai Fehéregyház múltja, többször megkísérlett keresése és helyének meghatározása érdekében napfényre hoznunk sikerült». (9. l.) Azért is szerző nagy gonddal számot ad az összes eddigi régibb és újabb írók dolgozatairól, kik ő előtte ez érdekes helytörténeti problémával foglalkoztak, fejtegeti a fővárosi ásatások összes belső és külső mozzanatait, melyek e probléma megoldására befolytak, behatóan fejtegeti az Anonymusnak a Fehéregyházra és Árpád sírjára vonatkozó fontos nyilatkozatát s védi a sokat szidott középkori névtelen barát irodalmi becsületét; ezután szóba kerülnek a Mátyás korabeli történetírók, és értekezésének súlypontja az a fejtegetése, mely Nagy Lajos király 1355-ik évi határjárási okmányához fűződik, ez lévén «a fő, sőt úgyszólván az egyedüli okmány, mely a Fehéregyház meghatározására biztosan vezet». (26. l.) E határjárást a II. kötethez mellékelte

színes térkép tünteti föl, melynek részletes magyarázatát adja a szöveg (26—30. l.)

Havassal egyidejűleg más két kutató is foglalkozván a Fehéregyház fölkeresésével, Tholt Titus és dr. Wekerle László, ezek nézeteit is föl-sorolja szerző és mivel Wekerle hibásan úgy vélekedett, hogy a Victoria téglavetőn kiásott középkori templomrom volt a keresett Fehéregyház, Havas ezen állítás czáfolatára mindent fölhoz, a mit e romról Rómer, Zsigmondy és Henszlmann följegyzései után tudni.

Szerző szerint (42. l.) «a Fehéregyház már századokkal ezelőtt eltűnt a föld színéről, a honalapító hamvai pedig «összevegyültek a föld porával» és szerényen hozzáteszi: «lehet hogyha majd az esztergom-bécsi út mentén is házak épülnek és az út hosszában csatornát ásnak, meg fogják találni a romokat, melyekhez nekem férnem nem lehetett. Ekkor az utánunk jövők szerencsésebbek lesznek nálunknál és e dolgozat útmutatóul szolgálанд nekik, hogy a sokat keresett Fehéregyházra ismerhessenek».

Ennek kapcsán végül lendületes, hazafias melegtől áthatott hangon azt javasolja: építsen a város az ország ezeréves főnállása alkalmából az óbuda-kiscelli helyen templomot és menedékházat.

A papföldi közfürdőről szól a kötet második cikke. Hampel ezen 1881-iki ásatása folyamán színre került romról már egyszer adott rövid jelentést; a mostani értekezés behatóbb és terjedelmesebb és az alaprajzon kívül több átmetszeti látkép és a lelt tárgyakat bemutató két képes tábla illusztrálja a magyarázatokat. A fürdő-rom helyreállítási kísérletét dr. Kuzsinszky útmutatása szerint Lange K. építész szerkesztette meg.

A kötet legjelentékenyebb részét dr. Kuzsinszky Bálint lelkiismeretes körütekintéssel és gonddal készített dolgozatai foglalják el. Valamennyi az eddig föltárt romtelepek egy-egy érdekes pontjára irányozza figyelmünket. Az első az aquincumi tábor mellett a II. század folyamán keletkezett polgári telepek (canabae) főnmaradt romjairól ad áttekintést; ez áttekintést nagyban könnyíti a hozzá csatolt Bartolutti-féle térkép, melybe föl van véve a nagy vízvezetés, az amphitheatrum, a castra és az ettől keletre eső köz- és magánépületek eddig föltárt csoportja. E polgári telep vásárterével s az ott főnmaradt leletekkel foglalkozik a második fejezet; az odazárt alaprajz fogalmat ad a boltok s a szabad tér, valamint a mérlegház elhelyezéséről és egy fényképi fölvétel után készült fametszet az ott folyt ásatási munka élénk képét tárja elénk. Más képek a pillérek és oszlopok, az ajtózárási módok és a lelt kő-súlyokat tüntetik föl és egy bronzszobor lábát Morelli oly gyönyörűen metszette fába, mintha Praxiteles remekét kívánná megörökíteni. A harmadik értekezés a közfürdő felé vezető közút mentén fekvő torna-

AZ AQUINCUMI NAGY FÜRDŐÉPÜLTEHEZ VEZETŐ ÉS A MELLETE ELTERÜLŐ ÉPÜLETMARADVÁNYOK ÉJSZAK FELŐL TEKINTVE.
Fametszet a «Budapest régiségei» czimű munka II. kötetéből.

helyet és oszlopos sétacsarnokot tárgyalja s a tárgyalást ismét sikerült látkép és részletrajzok kísérik. (A látképet a mellékelt ábrán mi is bemutatjuk.) Következik ezután a nagy közfürdőtől délre eső laconicum leírása és a kisebbik papföldi fürdő ismertetése, melyet 1883-ban Torma Károly ásatott föl. Kuzsinszky végül, úgy mint az első kötetben, ezúttal is az utóbbi években az ásatások alkalmával színre került arany, ezüst, bronz, ólom, csont, üveg, drágaköves, keramikus és kőtárgyak, és függetlenül az érmek lajstromát adja és közli a fontosabb tárgyak rajzait. Az értékes értekezéshez a Papföldön 1889-ig kiásott épületromok alaprajza van hozzácsatolva.

mp.

ALTE GRABDENKMÄLER AUS UNGARN. Beitrag zur Kunst- und Culturgeschichte, von Géza v. Csergheő und Josef v. Csoma. Mit XXV Illustrationen. Budapest, 1890.

Csergheő Géza és Csoma József, kik az Archæologiai Értesítő hasábjain öt év óta folyó cikksorozatukban a régi magyar sírkövek tekintélyes számáról közöltek ismertetéseket, ezeknek és a «Turul»-ban megjelent hasonló munkáiknak egyrészt előbb az «Ungarische Revue»-ben, majd a fentebbi cím alatt egybegyűjtve önálló kötetben, német nyelven bocsátották közre. A hét ívet meghaladó kötet huszonöt régi magyar sírkövet mutat be chronologiai sorrendben az ország különböző vidékéről. Szerzők nem fordították le egyszerűen korábbi értekezéseiket, de gondosan átdolgozták, sőt új közleményekkel gyarapították, mi által munkájuk új dolgozat jellegét nyerte. Ezért is indokolt, hogy az érdekes művel behatóbban foglalkozzunk, mint különben tennők.

Azonfölül a szerzők által közzétett becses anyag önként kínálkozik arra, hogy — a családtörténeti és czímertani fejtegetések mellőzésével, melyek folyóiratunk keretén túl esnek — némi műtörténeti tanulságokat vonjunk le belőle.

Annál inkább teszszük ezt, mivel úgy szólván először van alkalmunk középkori szobrászati termékeink ily érdekes csoportjából nagyobb sorozatot együtt láthatni, melyben annak legnevezetesebb alakulási szakaszait feltüntetve találjuk. Legrégibb középkori sírköveinket hazánkban egyszerű kereszt díszíti, ilyen a csanádi és tihanyi sírláda dísze, utóbb a kereszthez hozzájárul az elhunyt czímere, majd elmárad a kereszt és czímer takarja az egész sírlapot, csak a szélét szegélyezi a körirat. Ezt a sorrendet a kötetben a felirat nélküli *zségrai sírkő*, *Gagy László* s *Bebek György* XIV. századbeli s *Bebek László*, *Tornay János*, a *Berzevicziek* és *Perényiek* XV. századi sírkövei képviselik, melyek mint czímeres sírkövek első sorban a heraldika szempontjából bírnak fontossággal. A *zségrai sírkő* a körívekből s egyenes vonalakból kereszt-motivumokká szerkesztett ornamentikájával némileg a kora középkori keresztény-germán sírkövekre emlékeztet.

Érdekesebbek archæologiai szempontból az elhunyt alakjával díszített sírkövek, melyek a fejlődésnek egy újabb stádiumát jelzik, s egyrészt mint a középkori arckép-szobrászat legrégebb termékei bírnak műtörténeti jelentőséggel, másrészt az öltözet s főleg a régi fegyverzet ismeretének tesznek nagy szolgálatot.

Hazánkban alakos sírkövekkel a XIV. század végénél előbb nem igen találkozunk; alighanem az arckép ábrázolásának nehézségei tartották vissza szobrászaikat attól, hogy ily feladatokra vállalkozzanak. Zudar László szentmártoni apát († 1377.) sírköve után, melyet ezúttal a szerzők nem közöltek, Csergheő s Csoma könyvében az első e nembeli példány: *Scolari András* váradi püspök

(† 1426. síremléke. Utána korra Sirokay László nicopolisi püspöké († 1487.) következik a sirokai templomban.

Az elhunytak alakjai úgy a Scolari-, mint a Sirokay-féle síremléken nyugvó helyzetben, főpapi díszben vannak ábrázolva. Főpapi ornátusuk részletei: a mitra, az alba és tunicella s ezen fölül a casula, mely Scholarinál kereszttel van díszítve, a sudariummal ellátott pásztorbot a régi egyházi öltönyök buvárait fogják különösen érdekelni.

Mindkét sírkő különben olasz befolyást tüntet fel, sőt a Scolari síremlékét bizvást olasz művész munkájának tekinthetjük, a mi a flórenczi származású főpapnál, Ozorai Pipó testvérénél nem szorul bővebb magyarázatra; a Sirokay-féle sírkőnél pedig nemcsak az emlék anyaga: az olasz szobrászok által előszeretettel használt vörös márvány, hanem az öltözetnek s az egész ornamentikának renaissance-motivumai is elárulják a Mátyás korabeli művészek által országszerte terjesztett olasz műizlés befolyását, melynek ennél az emléknél a felvidéken még javában uralkodó csúcsíves stílus maradványaival kellett megküzdeni.

Míg tehát czímeres sírköveink mintáit inkább nyugaton, német földön kell keresnünk, figurális síremlékek készítésének szokása úgy látszik, Olaszországból került hazánkba, még pedig főpapjaink közvetítésével, a kik az időben az olaszországi érintkezéseknek legbuzgóbb ápolói voltak.

A világi főurak részéről csak később talált a példa követőkre. A *szürthei síremlék*, mely kardot tartó pánczélos vitézt ábrázol, a xv. század közepéről való; ezután jönnek *Telegdy István* emléke — mely voltaképp nem is sírkő, — *Máriássy István*, a *Palóczyak*, *Perényi Imre* és *Warkócz Kristóf* síremlékei, mind a xvi. század első negyedéből. A többiek: *Dobó István* tumbájának felső lapja, *Illenfeld András*, *Pribék László* és *Csetneky István* sírkövei a mohácsi vész utáni időből valók s így átlépik a középkori archæologia határait.

E síremlékek közös vonása, hogy az elhunytat fegyveres díszben ábrázolják; a korszellem követelménye is, melynek, mint a lovagkor maradványának, még azok is hódoltak, a kik életük minél kisebb részét töltötték fegyverben. Ennek a szokásnak a régi magyar fegyverzet tanulmányozói vehetik igen nagy hasznát. Telegdy István emléke például, mely czímeres sírkövének pendantjául a telegdi templomban van felállítva, s műtörténeti szempontból is figyelmet érdemel, teljesen magyar jellegű fegyverzetet mutat be a xvi. század elejéről: dínnyéalakú (czikkelyes) nyitott sisakot kócsagtoll-forgóval, rövidnyelű gombos buzogányt, csata-pallost s a pánczélderék alul kilátszó sodronyínget. Ehhez majdnem mindenben hasonló Csetneky István fegyverzete, csak hogy itt a pallost görbe kard pótolja. Említésre méltó, hogy a lábszárak mind a két vitéznél már szabadon vannak hagyva. Magyaros sisakot látunk még Warkócz Kristóf fején és Dobó István lábainál.

Külföldön a lovagkor derekán részletes szabályzat fejlődött és conventiók lettek megállapítva aziránt, hogy a harcban elesettet s a békében elhunytat minő attributumok illetik sírkövén. Ha a sisak az elhunyt fején volt, vagy jobbjaiban, vagy pedig lábaihoz téve, annak mind meg volt a maga symbolikus jelentősége. Érvényesültek-e ezek a szabályok, ha csak részben is, hazai síremlékeinknél? — nem volna érdektelen kutatni. De ez már inkább a heraldika körébe vág, s így lemondhatunk a csoport e szempontból való méltatásának feladatáról.

Ismertetésünket azzal a reménnyel zárjuk be, hogy a kötet érdemes szerzői fognak találni módot és alkalmat elismerésre méltó vállalatuk folytatására. Anyagban, bizvást mondhatjuk, jó ideig nem lesz hiány.

D. D.

KÜLÖNFÉLÉK.

A M. T. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGA f. évi november 25-ikén tartott ülésében megállapította a következő 1891-ik évre munkatervét és költségvetését. A bizottság folytatja szakfolyóiratát az Arch. Értesítőt, mely úgy mint eddig öt füzetben 30 ívnyi tartalommal fog megjelenni. Az arch. közleményekből a XVII. kötetnek legalább egy 6—8 ívnyi füzete vétetett tervbe, melyben Dunaföldvár rég. emlékei Szelle Zsigmondtól fognak megjelenni. A bizottság harmadik fontos kiadványa lesz a magyarországi középkori műemlékek folytatása. Ennek 1891-iki kötete egészen a kassai székes templom műtörténeti leírásának lesz szentelve, melyre Henszlmann Imre már több éven át megtette az előkészületeket. E nagy fontosságú munka megírására a bizottság Czobor Bélát szólította föl. Végül valószínűleg még a következő évben indulhat meg Magyarország érmészete, melynek középkori részére Réthy László a n. múzeum támogatásával évek óta gyűjti a tudományos anyagot.

A bizottság előadáságában és szerkesztőségében változás nem lesz. x. y.

A N. MÚZEUM ÜGYE AZ ORSZÁGGYŰLÉSEN. A n. múzeumnak jelenleg két égető kérdése van, egyik a helyszűke, másik a tisztviselők csekély javadalmazása. Mindkettő a közoktatásügyi miniszterium költségvetése tárgyalásakor f. évi november 28-ikán napi renden volt a képviselőházban. Az eszmecserében részt vettek Thaly Kálmán, Pulszky Károly, Hermann Ottó és gr. Csáky Albin miniszter, a ki azt az öröndetes ígéretet tette, hogy már a legközelebbi években új épület emelése által lesz segítve a hely szűkén és segítve lesz a javadalmak emelése által a tisztviselők anyagi baján. Abban a kérdésben, hogy a n. múzeum gyűjteményei közül melyek maradnak meg a n. múzeum mostani épületében a miniszter még nem határozott végleg. Valószínűleg a természetrajziak nyernek másutt helyet és biztos, hogy a néprajziak tára a már legközelebb épülő iparművészeti múzeumba fog áttétetni. y.

A HUNYADMEGYEI REGÉSZET-TÖRTÉNELMI TÁRSULAT a szünidő után szeptember hó 3-án tartá első rendes gyűlését, melyen Gindely Antal és Jung, prágai egyetemi tanárok, is jelen voltak.

Gindely Bethlen Gábor működésének színhelyét és emlékeit, Jung pedig a római kormányzat alkotásait kutatva keresték fel az erdélyi részeket. Úgy Gindely, mint Jung, elismerő szavakkal adóztak a fiatal társulat üdvös tevékenységének, máris figyelmet érdemlő tudományos felfedezéseinek. Király Pál a megjelent vendégek kedvéért rövid tájékoztató ismertetést tartott a Várhelyen kiadás

alatt álló amphitheatrum eddigi munkálatairól. Kun Róbert a Hunyadmegyében nagy szerepet játszott Cserna-család keletkezési-okmányai alapján a család első megjelenéséről értekezett.

Az október havi ülést gr. Kuun Géza, Szabó Károly tiszteleti tag elhunytá felett érzett részvétünk kifejezésével nyitá meg s indítványára Király Pált társulat az emlékbeszéd tartásával megbizta. Ugyan e gyűlésen adózott a választmány kegyeletes megemlékezéssel báró Orbán Balázs emlékezetének, ki felett Kun Róbert fog emlékbeszédet tartani. Mailand Oszkár bemutatta Hermann Antal budapesti tanárnak, Opitz Márton Dáciát illető régészeti tevékenységéről szóló értekezését. Téglás Gábor legújabb bányász-archaeologiai nyomozásainak eredményéről referált, kiemelve különösen, hogy Nagy-Almás határában a Zalathoz közeledő vízvásztón terjedelmesebb bányatelepeket sikerült meghatározni. Mailand Oszkár a Dévára telepített csángók népdalaiból mutatót olvasott fel. E gyűlésen jelenté be Téglás Gábor, hogy Posepny Ferencz nyugalmazott prsibrami bányászakadémiai tanár, ki bányász archaeologiai kutatásai által jó nevet vívott ki magának, a dévai múzeum bányaemlékeit tanulmány alá vette. T. G.

AZ ŐSI FÖLDVÁRAK, ÁRKOK ÉS TÖLTÉSEK nehéz kérdésével foglalkozik az Eger című lap tárczájában dr. Bartalos Gyula úr. Értekezésének címe* és még inkább tartalma azt sejteti, hogy a buzgó kutató nem oly elfogulatlanul tekinti ez ősi földműveket, mint kívánatos volna. Az a körülmény, hogy szerző hajlandó őket egytől egyig történeti népeknek tulajdonítani, mutatja, hogy nem várja meg kutatásai eredményét, de már a munka legkezdetén van határozott véleménye a földművek építőiről és véleményéhez látszik keresni a bizonyítékokat. Magának a tervbe vett kutatásnak módja és sorrendje iránt alig lehet lényeges kifogást tenni. Czélszerű, sőt szükséges mindenek előtt «a tény álladékat» megállapítani, mint szerző igen helyesen mondja. Tudni kell, hol vannak és voltak őskori várak stb. és minők voltak. Ez nagy munka lesz, hosszú éveket kitartó szorgalmat fog igényelni, dacára annak, hogy már eddig is sokat tettek kutatóink Römer, Majláth B., Résző Ensel, és sokan mások ez adatok összegyűjtésére. A legutóbbi évek óta Lanfranconi G. Enea úr is gyűjti az őshalmokra vonatkozó adatokat és már néhány ezerre megyen az ő adatainak a száma. Czélszerű volna, ha a két buzgó kutató karonfogva és együttesen birkóznék meg a nagy föladattal. — Második föladatnak tartja szerző az ily ősi földművekre vonatkozó összes történeti adatok beszerzését. Ily szempontból tehát az összes kiadott okmánytárakon stb. kellene végig menni; ezután pedig régi és újabb megyei mappák segítségével az okmányok, chronikák s egyéb írott kútfőkből nyert adatok helyszíni fölvételek útján állapítandók meg. Mihelyt így együtt van az anyag, alkalmas pontokon arch. ásítások intézendők. Csak ezután lesz talán lehetséges sok más kérdésre is megfelelni, melyet szerző már most fölvet p. o. arra, hogy vették-e és mikép őseink e sánczműveknek hasznát, volt-e e földműveknek hadászati fontosságuk stb. stb. — Igaza van a szerzőnek, hogy a jelzett nehéz munkák teljesítése egy ember föladatát túlhaladja, sőt azt hiszem

* Hunavar-gátak, csörszárkok és gyűrűvárak.

túl megy az *egy* nemzedék erején. Lesz e munkában része több nemzedéknek és nagyon vérmes remény azt hinni, hogy «az ország azon helyrajz-képe, melyet Árpád vitézei az Arnulf-féle szövetséges harcban kémleltek ki», már a milleniumra készen lehessen. De ha ily nagy eredmény nem érhető el egy évtized alatt, idővel sokra vihetjük, hogyha minden megyében akad az ügynök oly buzgó lelkes képviselője mint dr. Bartalos Gyula, kinek megindított művéhez kellő kitartást és méltó sikert kívánunk.

Hpl.

ŐSKORI ARANYÉKSZER VÁRHELYRŐL (SARMIZEGETHUSA).

Petrovits Aurél cs. és kir. hadnagy kis régiséggyűjteményében három finomra vert aranylemez érdemel különösebb figyelmet. A lemezek mindenike egy ugyanazon kontár kézből kerülhetett ki s kiállításra, diszitményre teljesen megegyező, csak hogy kettőről a nagyobb rész letörött s épnek csupán a harmadik mondható. Az ötvös ellentétesen álló levélpárt akart ábrázolni. A levél organographicus hűségétől annyiban tér el, hogy az egyetlen főér helyett hármat karczott be. A tollas mellékerezet a balfelőlí félen elég híven van utánozva. A jobbik fél már elstetett és hibázott munka, úgy a fő-, mint a mellékerezet össze van kuszálva. A lemez halvány elektron féleség s vagy egy koszorúhoz tartozhatott, vagy szalagra varrva diszítésül szolgált. A másik két töredék kiállítása is hasonló. Ugyancsak Petrovics úrnál egyszerű sodrony fülbevalót is láttam. A tárgyak kiállítása oly kezdetleges, hogy római kor előtti barbar készítménynek nézem.

Déva, 1890 november hóban.

Téglás Gábor.

SOMOGYMEGYEI LELETEK. *Orczinál*, (Somogy m.) szántás alkalmával 1883-ban durva egyiptomi bronzszobrocskát találtak, mely ülő majmot ábrázol, fején félholddal és abban a napkoronggal; a talpán lévő nyújtvány mutatja, hogy a kis szobrocska valami tárgyra volt erősíthető. — A szalacskai vár földalatti üregeiből való egy 14.5 cmnyi szobrocska, mely álló, meztelen, diadémás női alakot ábrázol (Venus?), haja két hajfonatra oszlik, egyikét fölemelt baljával fogja, másik a lecsüngő jobbjának karjára hull alá; a szobrocska igen durva alkotás és valószínűleg pannoniai munka. — Ugyanazon üregek tájékáról nemrég egy Justinianus I.-féle solidus barbár utánzása került elé, a hátlapján Victoria torzalakban látszik a kereszttel és a koszorúval, a körirat betűi valószínűleg a VICTORIA AVGG köriratát utánozzák. Mind a három tárgy Darnay Kálmán gyűjteményébe került Kőszegen.

D. K.

HESIONE. A 429. lapon rajzban közzé tett dombormű Duna-Pentelén találtatott, a hol, mint tudva van, a *cohors I. miliaria Hemesenorum* tábora volt. Hogy mikor akadtak a képre és hol, azt nem tudni; jelenleg Lukács Antal úr istállója falába van berakva. — A fényképet, mely után e rajz készült, Ozgon Sándor oda való gyógyszerész úr szíveségének köszönhetem. Hesione, ki Laomedon leánya volt, ez által a tengerparton egy sziklához lánczoltatott, hogy zsákmánya legyen egy tengeri szörnynek, melyet Poseidon küldött Troia vidékére, bosszúból, mivel Laomedon őt megcsalta. Herakles azonban megölte a szörnyeteket és így meg is mentette Hesionét, ki későbbben Telamon neje és Teukros anyja lett. A meg-

mentést magát ábrázolja a dunapentelei dombormű, mely meglehetősen barbarnak látszik.

Balfelől látjuk Hesionét, kinek mindkét keze a háta mögött lévő sziklához van bilincselve; ruha alig van rajta. Előtte emelkedik a sárkány taréjos feje a közeledő Herakles felé fordulva. Ez foglalja el a kép jobb felét; balkezén lóg a ruhája — inkább köpeny mint az oroslánbőr — jobb kezében tartja a dorongját magasan feje fölé emelve, hogy annál több erővel sújthassa a sárkány fejét. A művész tehát a legválságosabb pillanatot akarta ábrázolni, mely az előzmények szükségképeni kifolyása és így az eredmény, a szörnyeteg halála biztosan várható.

Ezt a pillanatot tudtommal az eddig ismert domborműveken és képeken nem úgy ábrázolták, mint itt látjuk, többnyire nyállal támadja meg és öli meg Herakles a sárkányt és annyiban is érdekes a dunapentelei dombormű felfogása, hogy Herakles nem távolról nyállal, hanem közelről, doronggal öli meg a sárkányt.

Fröhlich Róbert.

A ZSOLNAI PLÉBÁNIATEMPLOM egykor és most — e czímen tett közzé Paska István 87 lapnyi füzetkét, leginkább azon nemes célból, hogy a régi plébániatemplom legutóbbi helyreállítása költségtöbbletét a füzet árusításával helyrehozza. A csinos füzetet nyolcz sikerült fénynyomat díszíti, melyekből a mi szempontunkból leginkább a plébániatemplom alaprajza bír érdekl. Henszlmann (Arch. Ért. 1885. XXXVI. 1.) azt hiszi, hogy az erődített templomka még az átmeneti korból való. Tornya szabályos volta és az erődítés gondos alkotása miatt másodrendű emlékeknek minősíti az ő hivatalos osztályozásában.

A zsolnai templomról még a nyolczvanas években Könyöki József szaktársunk készített fölvételeket, melyeket jó lett volna Paska urnak fölhasználni. Könyöki rajzait a műemlékek orsz. bizottságának rajztárában őrzik.

ab.

«MÁTYÁS BILLIKOMA WASSERBURGBAN». Ráth György úr szíves volt arra az értekezésre figyelmeztetni, mely ily czímen a Chmel szerkesztése alatt közzétett «Der österreichische Geschichtsforscher» című folyóirat 1841. évi második kötetében megjelent. A cikkkíró Rally látott akkoriban a felső ausztriai wasserburgi várbán egy billikomot, melynek rajzát is adja. A rajzot kisebb alakban a 438. lapon ismétljük; makkot példáz, mely három dús lombú és gyümölcsű tölgyágon emelkedik, csucsát kisebb makk képezi, mely egyúttal a felső leszedhető fődő fogantyújául szolgált. A fölírat szerint Wolf Teufel püteni kapitányé volt 1485-ben; födelén kétszer látjuk a Teufel-féle címert (vánkoson fekvő kürt).

A billikom sima külsejét 20 rímes vers bevésésére használták, mely így szól:

KÖNIG·MATHIAS·ALS·ER·HAT·
BELEGERT·LANG·NÜN·DIE·NEUSTAT·
WÜRT·PITEN·AÜCH·ZÜR·SELBEN ZEIT
BELEGERT·VÖN·DES·KÖNIGS·LEÜT·
DEM·KONIG·NAM·DIS·WÜNDER·SER·
RÜCKT·SELBST·DAFÜR·WER·DOCH·DRIN·WER·

WOLT·WISSEN·DER·THET·WIDERSTAND·
 NAM·ANTWORT·WOLF·TEÜFEL·GENANT·
 DER·KONIG·SAGT·IM·ZÜ·GELAIT·
 DAS·ER·IM·NÜR·SECH·ZÜ·DER·ZEIT·
 EIN·HASEN·IN·EIN·GATTER·HET
 WENIG·WEIS·MEL·LANG·GESPARET·
 EIN·VÄSSEL·GÜET·ÜNGRISCHEN·WEIN·
 BRATEN·LIES·ER·DEN·HASSEN·FEIN·
 BACHEN·DAS·MEL·BRACHT·SOLCHES·ÜND·
 DER·KONIG·TRÜNK·MIT·SEINEM·MÜND
 AÜS·DIESER·AICHEL·SPRACH·DRAÜF·BALT·
 WEIL·NOCH·HAST·WILTPRED·IN·DEIN·GWALD·
 DARZÜ·WEIS·BROD·GÜET·ÜNGRISCH·WEIN
 SO·MAGST·DÜ·WOL·DER·TEÜFEL·SEIN·

A billikommal együtt Rally látott Wasserburgban egy régi, 1672-ből való albumot, melybe b. Teufel Otto bejegyezte a fölratban érintett esemény részleteit, a hogy azokat családi tradíciókból ismerte. Szerinte a makkos pohár Mátyás király tulajdon készletéből való volt és ő tőle magától kapta Wolf Teufel emlékül a pütteni várkastély ostroma alkalmával, melyet Teufel a királyiak ellen hősiesen védett. A király szerfelett csodálkozván e merészségen, személyes találkozáson kívánt a hőssel megismerkedni; a találkozás után Teufel, kinek élelme már fogytán volt, az utolsó nyulat, lisztjét és egy palaczk magyar bort küldött a királynak, s ezzel kívánta szorult helyzetét palástolni; a király evett az ételből és billikomába töltvén a borból, ivott belőle, ezután pedig a billikomot elküldte a derék várkapitánynak a vers három utolsó sorában foglalt üzenettel és fölhagyott a vár ostromával. Teufel Farkas családjában a billikom nemzedékről-nemzedékre szállott és Billikom = Willkomm serlegnek használták. Teufeléről a billikom női ágon a zinzendorfi grófokra szállott és mikor ez a család 1821-ben kihalt, Baudissin gróf kapta, kitől kiskoru fia örökölte. A billikom ezüstből való, belseje aranyozott és egész magassága 24·9 cm; formája után ítélve nincs okunk a traditio adataiban kételkedni.

Hpl.

